EURASIAN CENTER OF INNOVATIVE DEVELOPMENT DARA

International Scientific Conference

Global Scope of Innovative Science

Conference Proceedings

Turkey
Kazakhstan
Uzbekistan
Ukraine
Bulgaria

Budapest
Hungary

October 21, 2021

EURASIAN CENTER OF INNOVATIVE DEVELOPMENT "DARA"

GLOBAL SCOPE OF INNOVATIVE SCIENCE

PROCEEDINGS

October 21, 2021

GSIS

Editor-in-Chief

Prof. Dr. David Lorant

Szent Istvan University in Gödöllő, Hungary

Budapest, Hungary

2021

UDC 001
LBC 72
G 54

G54 Global Scope of Innovative Science. Proceedings – Budapest: Eurasian Center of Innovative Development «DARA», 2021. – 386 p. (multi-language).

ISBN 978-601-08-0756-4

Authors are responsible for the accuracy of cited publications, facts, figures, quotations, statistics, proper names and other information

The proceedings are the papers of students and researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities. The papers were presented on International Conference "Global Scope of Innovative Science" in Budapest, Hungary on October 21st, 2021. Relating to pandemy of COVID-19, which affected the whole world, the Conference was conducted distantly.

UDC 001
LBC 72

ISBN 978-601-08-0756-4

© Eurasian Center of Innovative Development «DARA», 2021

Scientific Committee

- Prof. Dr. Emin Atasoy / Uludag University, Bursa, Turkey
- Prof. Dr. Burghard Meyer / Leipzig University, Leipzig, Germany
- Prof. Dr. Abdullah Soykan / Balıkesir University, Balıkesir, Turkey
- Prof. Dr. Alaattin Kızılçaoğlu / Balıkesir University, Balıkesir, Turkey
- Ing. Dirk Van Merode MSc. / AP University of Applied Sciences and Arts, Antwerp, BelgiumProf. Dr. Jan A. Wendt / Gdańsk University, Gdańsk, Poland
- Prof. PhD. Agnieszka Bógdal-Brzezińska / University of Warsaw, Warsaw, Poland
- Prof. Dr. Askar Nigmatov / Gulistan State University, Tashkent, Uzbekistan
- Prof. Dr. Atanas Dermendjiev / St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo, Veliko Turnovo, Bulgaria
- Prof. Dr. Stela Dermendjieva / St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo, Veliko Turnovo, Bulgaria
- Prof. Dr. Vilian Krastev / University of Economics - Varna, Varna, Bulgaria
- Prof. Dr. Jilili Abuduwaili / Xinjiang Institute of Ecology and Geography, Chinese Academy of Sciences, Urumqi, China
- Prof. Dr. Vladimir Makarov / Saratov State University, Saratov, Russia
- Assoc. Prof. Dr Zhanbolat Tusupbekov / P.A. Stolypin Omsk State Agrarian University, Omsk, Russia
- Prof. Dr. Nelya Shapekova / L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
- PhD Ruslan Safarov / L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
- PhD Zharas Berdenov / L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
- Prof. Dr. Ordenbek Mazbayev / L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
- Prof. Dr. Sherim Tulegenov / L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
- Prof. Dr. Zhanat Shomanova / Pavlodar state pedagogical institute, Pavlodar, Kazakhstan
- Assoc. Prof. PhD Erbolat Mendybaev / K. Zhubanov Aktobe regional state university, Aktobe, Kazakhstan
- Prof. Dr. Alexandru Ilieş / University of Oradea, Oradea, Romania
- Prof. Dr. İrina Koleva / Sofia University "St. Kliment Ohridski", Sofia, Bulgaria
- Assoc. Prof. Dr. Zdravka Kostova / Sofia University "St. Kliment Ohridski", Sofia, Bulgaria
- Assoc. Prof. Dr. Elena Galay / Belarusian State University, Minsk, Belarus
- Assoc. Prof. PhD Hussein Al-Wadhaf / Hajjah University, Hajjah, Yemen
- Assoc. Prof. Dr. Kiss Tímea / University of Szeged, Szeged, Hungary
- Prof. Dr. Luchiyan Milkov / University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria
- Ivan Mironov / Professional School by John Atanasov, Stara Zagora, Bulgaria
- Prof. Dr. Endon Garmaev / Baikal Institute of Nature Management, Russian Academy of Sciences, Ulan-Ude, Russia
- PhD Anton Germashev / Zaporizhzhya National Technical University, Zaporizhzhya, Ukraine
- Prof. Dr. Marin Rusev / Sofia University "St. Kliment Ohridski", Sofia, Bulgaria

CONTENT

Law science

Bolat A.A., Bazhenova M. D. THE IMPORTANCE OF DISARMAMENT IN ENSURING INTERNATIONAL SECURITY……. 6
Nurbek D., Bolat A. DIRECTIONS TO IMPROVE THE INVESTIGATOR'S STATUS…… 11

Physics and Math

Ахмедов С.А., Турсунов Б.Б. ОЦЕНКИ РАЗНОСТНЫХ ПСЕВДОМОМЕНТОВ В ЗОНАХ БОЛЬШИХ УКЛОНЕНИЙ……. 14

Biology and Medical Science

Қуандықова Г.Т., Үкібаева Л.О., Қуандықова Р.Т. КАРТОПТЫҢ АПИКАЛДЫ МЕРИСТЕМАЛАРЫН БӨЛІП АЛУ ЖӘНЕ ӨСІРУ…….. 19
Педорец А.П., Юровская И.А., Терпигорьева Л.П. ВЕРОЯТНОСТИ БЛАГОПРИЯТНОГО ИСХОДА ЛЕЧЕНИЯ ХРОНИЧЕСКОГО ПЕРИОДОНТИТА В ЗУБАХ С РАЗРУШЕННОЙ АПИКАЛЬНОЙ КОНСТРИКЦИЕЙ…… 25

Agricultural sciences

Dauletbekova A.T., Ukibayeva L.O. PECULIARITIES OF GROWTH OF MALE LAMBS OF THE KAZAKH FAT-RUMPED COARSE WOOL BREED…… 28
Момбаева Б. К., Жубаева Д. БИОЛОГИЯ ПОЛУЖЕСТКОКРЫЛЫХ (HEMIPTERA, HETEROPTERA) РАСПРОСТРАНЕННЫХ НА ТЕРРИТОРИИ ЮГО-ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА……... 31
Момбаева Б. К. ТАБЛИЦА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЖЕСТКОКРЫЛЫХ-ВРЕДИТЕЛЕЙ, ПИТАЮЩИХСЯ САКСАУЛОМ (INSECTA: COLEOPTERA) ПО ПРИЗНАКАМ ПОРАЖЕНИЯ……. 34
Идрисов Х. А., Атабаева Х.Н. ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ НОРМ И СРОКОВ ВЫСЕВА СЕМЯН НА УРОЖАЙНОСТЬ МАША НА ОРОШАЕМЫХ ЗЕМЛЯХ……... 38
Идрисов Х. А., Сайдуллаев М.Л. БИОЛОГИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА МАША (Phaselus aureus Piper.) И АГРОТЕХНИКА ВОЗДЕЛЫВАНИЯ…… 43
Идрисов Х. А., Гозиев М. МАША (АЗИАТСКОЙ ФАСОЛИ-Phaseolus aureus P.) ЦЕННАЯ КУЛЬТУРА……... 50

Liberal arts

Мусина Ж.А., Сальменова С.К. РОЛЬ ГИПОТЕЗЫ В ТВОРЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ….. 54
Исабаева Ж.Н., Исабаева С.Н. ЕРЕСЕК ТОП БАЛАЛАРЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕЛЕУ ҮДЕРІСІН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МОНИТОРИНГТЕУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТАЛДАУ……. 58
Абдрахманова А.Д. Батталов К.К. ҚОЯНДЫ ЖӘРМЕҢКЕСІ - ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САУДА ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА ӘСЕР ЕТКЕН ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ……. 62
Erol Kapluhan. POLICIES OF TRAINING PRIMARY SCHOOL TEACHERS DURING THE PERİOD OF ATATÜRK (1923-1938)…… 66
Mehmet Şentürk. THE EFFECT OF LITERATURE REVIEW AND PROJECT-BASED LEARNING ACTIVITIES ON THE ECOLOGICAL INTELLIGENCE LEVELS OF SOCIAL STUDIES TEACHER CANDİDATES…… 80
Gülsüm Songül Ercan. SOCİOLİNGUİSTİCS: THE RELATİONSHİP BETWEEN LANGUAGE AND SOCİETY…… 87
Gültekin Erdal. BRAND AND TURKISH BRAND NAME SUBJECT MATTER…… 92
Kelime Erdal. İBRAHİM ALAATTİN GÖVSA AND CHILDREN'S LITERATURE ……... 96
Kelime Erdal. VALUES EDUCATION WITH POEMS……... 106
Selvi Demir. A RESEARCH ON GRADUATE DISSERTATIONS PREPARED BY

DISCOURSE ANALYSIS METHOD IN TURKEY…….. 123
Gülsüm Songül Ercan. CONSTRUCTİNG GENDER STEREOTYPES İN ADVERTİSEMENTS: WOMEN'S AND MEN'S MAGAZİNES……. 135
Yılmaz Demir, Emin Atasoy. EXAMINATION OF THE SOCIAL STUDIES COURSE CURRICULUM SUPPORT EDUCATION LEARNING OUTCOMES IN SCIENCE AND ART CENTERS IN 2020 AND 2021…….. 140
Koleva I., Petkova E., Legurska M., Angelov K. INTERCULTURAL EDUCATION EXPERIENCES OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN BULGARIA……. 155

Earth Sciences

Akhmetova S.O., Turebekova G.Z. IMPROVEMENT OF EFFICIENCY OF BIOLOGICAL SEWAGE TREATMENT OF NITROGEN-PHOSPHORUS FERTILIZERS PRODUCTION (CASE OF KAZPFOSPFATE LLP, ENTERPRISE FOR PRODUCTION OF MINERAL FERTILIZERS)……... 175
Gültekin Erdal. FREQUENTLY USED METALS IN THE PACKAGING INDUSTRY….. 185
Bekir Parlak. A LEGAL AND INSTITUTIONAL EXAMINATION OF METROPOLITAN MUNICIPALITIES IN TURKEY: THE CASE OF ISTANBUL METROPOLITAN MUNICIPALITY……. 191
Bekir Parlak. COMPARATIVE ANALYSIS OF COUNTRY EXAMPLES AND JURISDICTIONS: USA, CHINA, RUSSIA, ENGLAND, GERMANY…… 211
Bekir Parlak. LOCAL GOVERNMENTS ELECTIONS AND THE WAY OF PROVIDING PUBLIC SERVICES IN SOUTHERN ASIAN COUNTRIES (INDIA, PAKISTAN, AFGHANISTAN AND BANGLADESH)…….. 220
Erol Kapluhan. A RESEARCH IN THE FIELD OF ENERGY GEOGRAPHY: BURDUR BIOMASS POWER PLANT……... 239
Emin Atasoy, Yerbol Pangaliyev, Yerkin Tokpanov. MÜSLÜMAN VE HRİSTİYAN MEDENİYETLERİNİN JEOPOLİTİK KAVŞAK ALANI: KUZEY KAFKASYA FEDERAL BÖLGESİNİN COĞRAFİ PORTRESİ……. 253
Emin Atasoy. RUSYA'NIN KÜLTÜREL, İKTİSADİ VE JEOPOLİTİK KALBİ: COĞRAFYA PERSPEKTİFİNDEN MERKEZİ FEDERAL BÖLGESİ…… 264
Emin Atasoy. RUSYA'NIN ENERJİ VE DOĞAL KAYNAKLAR DEPOSU: COĞRAFYA PENCERESİNDEN SİBİRYA FEDERAL BÖLGESİ…… 274
Emin Atasoy. AVRUPA VE ASYA KITALARINI BİRLEŞTİREN KÖPRÜ: COĞRAFYA PENCERESİNDEN URAL FEDERAL BÖLGESİ……. 285
Emin Atasoy. SİBİRYA'NIN BEYAZ KRALİÇESİ: COĞRAFYA PENCERESİNDEN UZAKDOĞU FEDERAL BÖLGESİ…….. 296
Emin Atasoy. SLAV VE TÜRK DÜNYASINI BİRLEŞTİREN KÖPRÜ: VOLGA FEDERAL BÖLGESİNİN COĞRAFİ PORTRESİ……. 309
Бектемирова А.А., Озгелдинова Ж.О., Улыкпанова М.М., Мукаев Ж.Т., Жангужина А.А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ГЕОСИСТЕМ БАССЕЙНОВЫХ ТЕРРИТОРИЙ……. 319
Әбілмұрат А.Ш., Озгелдинова Ж.О., Мукаев Ж.Т., Жангужина А.А. ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНЫҢ ЛАНДШАФТТЫҚ САРАЛАНУЫНА ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ТАЛДАУ…….. 326
Байзах Ж.Ж., Озгелдинова Ж.О., Мукаев Ж.Т., Жангужина А.А. ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ЛАНДШАФТТАРЫНА ТЕХНОГЕНДІК ЖҮКТЕМЕНІҢ ӘСЕРІН БАҒАЛАУ…….. 331
Саткарова Н.А., Берденов Ж.Г. МОРФОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РЕЛЬЕФА АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВОЙ МОДЕЛИ SRTM…… 335
Тюружанова А.Т., Берденов Ж.Г. ГОРОД КАК ОБЪЕКТ ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ…….. 342
Gizem ÖZGÜREL, Sabriye ÇELİK UĞUZ GERİ DÖNÜŞ TURİZMİ: GÖÇMENLERİN

ANA VATANLARINA ZİYARETLERİNE BÜTÜNCÜL BİR BAKIŞ……... 347
Sabriye ÇELİK UĞUZ KAZ DAĞLARI'NDA GASTRONOMİ DENEYİMLERİ: ZEYTİNBAĞI OTEL VE YEMEK KURSU…….. 356
Берденов Ж.Г., Бекетова А.Т., Мендыбаев Е.Х. НАКОПЛЕНИЕ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ В ПОЧВАХ И ДРЕВЕСНЫХ РАСТЕНИЯХ РАСТЕНИЯХ ГОРОДА АКТОБЕ…….. 366
Кажкенова А.К., Берденов Ж.Г. ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ГЕОГРАФИИ В ШКОЛЕ…… 373
Саткарова Н.А., Берденов Ж.Г. ЛАНДШАФТНЫЙ ПОДХОД В ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ…… 377
Kassymbayeva D., Safarov R.Z. WAYS OF RECYCLING TECHNOLOGICAL WASTE FROM FERROALLOY PRODUCTION IN KAZAKHSTAN……... 384

LAW SCIENCE

UDC 341

THE IMPORTANCE OF DISARMAMENT IN ENSURING INTERNATIONAL SECURITY

Bolat Alibek Almazuly, Bazhenova Meruert Dauletkhanovna

Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

Abstract. This scientific article reflects the main aspects of the importance of applying the principle of disarmament in the field of international law, as well as what an important role disarmament plays for the preservation and maintenance of international security.

Keywords: disarmament, international security, maintenance, international security law, preservation.

One of the key challenges in modern peace operations is an effective disarmament, demobilization and reintegration process. This issue, in particular, became the topic of speeches and discussions during the seminars held in May 2020 in Carlisle (USA) and August 2021 in Buenos Aires (Argentina) under the general title “Challenges to Peace Operations: Entering the 21st century ". It was also reflected in other seminars devoted to other problems and challenges.

Given the importance of disarmament, demobilization and reintegration for sustainable peace and its relevance for post-conflict peacebuilding, the United Nations published in December 2019 a publication entitled Disarmament, Demobilization and Reintegration of Ex-Combatants in a Peacekeeping Environment: Principles and Recommendations. [1]

We all know that the world is experiencing a process of change in the post-Cold War period. Along with modern changes, the concept of international security is also changing.

Although the fall of the Berlin Wall was a milestone in international security, it was not the basis for change in the modern world. After all, the attack on the United States on September 11, 2001, has a special place in world history in terms of security. The first event may signal the end of old threats, while the second may be seen as a harbinger of new threats. At the same time, there is no doubt that in today's world, uncertainty and indecision prevail. In short, current events and problems are not immediately, but gradually lead to a new era of security, or, as some say, the Third World War.

In general, the concept of international security, while comparable to the concept of the Cold War, is undoubtedly changing the environment, perception and feelings of international security. In the leading countries of the West, research on international security plays an important role. International security research centers, war and peace research programs have a long history. This is because if a state cannot ensure its security, it will not be able to develop and prosper.

In the international arena, the system of sovereign nation-states has kept security at the forefront. Such a policy allowed for the creation of ideological equality of globalization. However, in the case of Vietnam, it is clear that most wars allow these inequalities to be jeopardized. For this reason, geopolitics is developing as an area of geostrategic importance.

For centuries, military power has been the power of the state. Military force was the main tool of foreign policy. Technological domination was transformed into a military force, and the arms and arms trade allowed for control and domination. The military was at the forefront. But the basis of this force was the influence of the balance within the national force.

It was necessary to create a balance between the balanced development of national power and the welfare of the population. He was forced to lose, which did not show this ability. The Soviet Union collapsed because it failed to do so. Where there is little chance of resolving unresolved

disputes in international relations by force, it is impossible to deny defense, and no state can guarantee that the current situation will not change, that there will be no future threats and that the threat of war will disappear completely [2].

At the same time, it is true that the possibility of war between states has decreased. Instead of the wars between the classical states, there were conflicts within the states. This category includes 19 major conflicts in 2004, which killed more than a thousand people a year. All of them are conflicts at the state level and within the borders of the state, and only three of them are new, and the rest are more than 10 years old. In short, the notion of security created by a system of equality, threat and defense between states has passed. We believe that this shows that the peaceful settlement of disputes, the adoption of good international principles such as disarmament and arms control, cannot be achieved through the conclusion of agreements and treaties, but through some influence.

Globalization is probably the forerunner of new security trends. The flow of knowledge and money, the convenience of interstate movement of these resources and the deepening of bilateral dependence on the separation of the market economy in terms of supply and demand. The sovereignty of nation-states is declining, and the security of societies and, above all, people is at the forefront. As the size of their capital grew and transnational corporations spread to many countries, they emerged as alliances of power over states. Stocks and markets must be open and accessible. Prerequisite for peace and stability. Outside of several states, the preservation of global and regional peace and stability was a common goal for all countries. In other words, the concept of security has evolved from national security to international security at the regional and global levels. Mankind today faces many dangers besides war.

Causes of disruption of peace and stability are interstate misunderstandings, local conflicts, international terrorism and corruption, drug addiction and environmental shocks, and religious separatism. In the new concept of security, the role of the armed forces has changed, the military has taken on the role of punisher, system builder and system defender, rather than a means of victory. You have to be in the armed forces, a rescuer, a defender, a teacher. And we have to do it in places far from military bases, in cooperation with the armed forces of other nations.

For this reason, the armed forces have undergone a real process of change, using emerging technologies. For example, the use of force is not the last resort, but the United States, which has adopted a strategy of prevention and intervention, now allows itself to create a military monopoly and interfere in the internal affairs of other countries. After that, it is clear that the United States will be the only strong force and will act as an important influencing force that will form a new concept of security. The United States, on the one hand, is establishing hegemony, and on the other, leading the spread of democracy and the rule of law, and eradicating illiteracy and poverty. There is no force that can equate the US military with the military. The United States has no intention of giving others a leading position in technological and military research and development and space investment. Unfortunately, those who have such potential are looking for ways to become independent of the United States, while those who oppose the United States are resorting to asymmetric methods [3].

In this regard, the European Union continues to cooperate with the United States, which has the same values, trying to exercise its influence by choosing a soft power instead of using force on the international stage. It is also focusing on measures to address its military shortcomings, especially in space, to reduce its dependence on the United States and to develop military capabilities that can operate independently of NATO. Nuclear weapons and missile technology continue to spread around the world, no matter how seemingly unusable. In addition to regional support, China and Russia are trying to keep up in the nuclear and space sectors. First China, then India, Brazil and Iran want to become a regional power. In this context, it is clear that the coming world is moving towards a multipolar system through the consolidation of regional forces.

The need for support in the face of global competition and loneliness has become fashionable today, especially on a regional, national or religious basis and for profit-based groups. However, despite the numerous political, economic consolidations and alliances of the European Union, the

Organization of African Unity, the Arab League, the Islamic Conference, the Shanghai Cooperation Organization, the Black Sea Economic Union, NATO, ASEAN, the functions of the UN and its Security Council Some inconsistencies in the functions of organizations lead to confusion in the international system. Also, in this case, both intergovernmental organizations and non-governmental civil society organizations are involved in the global governance process. Therefore, human values, such as human rights, the system of international law, democracy, the interdependence of national security and international security, increase the importance of international security.

Globalization, on the one hand, equates societies in terms of culture, and on the other hand, deepens the relative levels of development, further defining the differences between societies. The differences are not only ethnic but also religious. The United States has become more religious than usual. There are many members and citizens of the European Union who want to see the European Union as a Christian club. Despite all the differences, the adherents of the Khilafah system and the concept of community are growing in the Islamic world. The United States has linked all its terrorist attacks to Islam and is fueling a new front. In such an environment where communication is so fast and widespread, it is impossible to avoid this division due to public trust. According to one analysis, the death toll in Turkey is 31 percent, and in Jordan it is 70 percent. The latest cartoon story is an example of how society perceives it. We must not forget that new religious wars are coming out. In fact, although the sectarian conflict in Iraq contradicts the theory of cultural conflict, it is impossible to know what will be the outcome of this internal calculation [4].

Here is something else that will make a difference. These are differences in terms of force and the scale of the conflict. Education and control of knowledge are the symbols of power in our time. The power of knowledge is also the backbone of the military. As such, there is a sense of equality of power and development between those who know and those who do not know, those who use knowledge and those who do not, and a new security environment. Education as a weapon works in two ways.

Education, on the one hand, demonstrates the superiority of technology and economic dominance, competitiveness, and, above all, the quality and diversity of human resources, while the dependence on knowledge creates a lack of security in order to be strong. This creates a real situation of the unchanging method of "deception" of the Middle Ages. It has become a habit to be skeptical of everything.

The state of mind and actions is even more important for the new concept of security. Because knowledge and technology are easy to access in the market, their use is open to anyone, making it possible for those who can do so to do great harm without weapons. Undoubtedly, the ease of creating a network behind the border, the development of hostilities between societies, not between states, asymmetric warfare leads to new security threats. To overcome these threats, new methods of understanding must be developed. At the same time, in terms of geopolitical assessment, the subsoil is dependent on natural resources, but mostly on oil. New geostrategic oil and natural gas resources will be the way to achieve this until new energy resources are used in the economy.

At this stage, we can show the features and scope of the concept of international security as follows:

International security has become dependent on international peace and stability. It is safe to say that security issues at this stage do not arise from the possibility of interstate war, but from conflicts between societies and nations, the actions of illegal organizations, the proliferation of weapons, the destruction of the environment and natural resources. These can be solved only through international cooperation and mutual assistance.

There is no limit to the risks and dangers at this stage. They are characterized by uncertainty and unpredictability. Terrorist groups armed with new technologies pose a threat both inside and outside the country. Because the threat is multifaceted, large-scale and equipped with new technology, different military and civilian measures should be considered together [5].

The old notions of the strong and the weak have disappeared. You don't have to be strong to attack. Lately, we have noticed that they often attack weakly and defend themselves when they are strong. The force can be hard or soft.

Conflicts that have led to conflicts are so deep and wide that they are long-lasting, endless, and ineffective.

The September 11, 2001 terrorist attacks on the United States changed the world security system. The fact that such an attack on the United States, the world's most powerful country, was carried out so easily shows that no other country can feel safe anymore. Currently, there are two vector trends in international security. The first is the collective cooperation that forces the new concept of security defined above. That is, success is achieved only through joint action against new threats. On the other hand, states are characterized by selfishness, nationalism and skepticism. Such an approach, of course, harms the international system.

Today, tensions and potential conflicts in the Middle East, the Korean Peninsula, the Southeast, and Africa have threatened the entire international system. The Eurasian space is in the middle of these complex and rapid changes [6].

Recently, due to many reasons of objective and subjective nature, much attention has been paid to research in the field of security. This is explained by, firstly, the tragic events of the XXI century, the deep and fundamental contradictions in the historical development of mankind, secondly, the deterioration of human life in the age of high technology, and thirdly, the complexity of social forecasting and prevention of regional and global crises.

Human civilization is constantly living in an environment of danger and danger, not to mention the qualitative changes taking place in society, accompanied by the emergence of new global problems and threats of various kinds. In this regard, some researchers note: “Each time has its own new security systems. The twentieth century gave birth to a number of fruitful ideas for a reliable system of military security, but they were not realized, and in the end, humanity paid for these ideas with the threat of two global wars and the nuclear annihilation of life on earth. In addition to the escalation of regional military conflicts, economic, environmental, spiritual, moral, informational and other threats are growing. There is nothing more expensive in this area than security [7].

The whole historical experience of the development of human civilization clearly shows that the well-being of ordinary people in any country depends primarily on the level of security of the environment around them. In this regard, as noted in the message of the President to the people of Kazakhstan, it is important that everyone understands this simple truth.

In conclusion, we have the following recommendations for the application of the principle of disarmament. The first full and complete disarmament of the principle took place in the early twentieth century. Although disarmament originated centuries ago, disarmament was recognized as a general principle of specific international law only in the mid-twentieth century. The international legal framework ratified for the first time is, first of all, the UN Charter, and then the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, the Treaty on Biological and Chemical Weapons.

1. The specific normative content and legal definition of the principle of disarmament is approved as follows:

- Development of practical measures in the field of disarmament, which is a broad set of mutually agreed measures of states aimed at reducing, reducing, limiting and eliminating the material means of warfare, and the general obligation of states to disarmament;
- increase the legal force of treaties on the complete elimination of weapons and armed forces;
- in the guarantee obligation - the definition and acceptance of obligations as a universally recognized and mandatory principle of international law, which impose obligations, such as compliance with the provisions of the relevant treaties in the field of disarmament.

2. Although the principle of disarmament is of two types, complete and partial disarmament, in practice only partial disarmament is currently used. We see that the principle of complete disarmament is not being implemented, as there is no specific agreement on complete disarmament

between the states. Attempts by states to conclude a full disarmament treaty in the future are questionable.

3. Implementation of the existing mechanism of international legal negotiations on disarmament and arms control, in turn, the creation of a functional system with a structure and unity.

4. The principle of disarmament is a general rule in the field of law, a set of principles of international law, which determines the emergence and functioning of the components of the mechanism of negotiations on arms control and disarmament. Implementing the mechanism of negotiations on the principle of arms control and disarmament is to put the application of this principle in the role of a major study in the world of law.

References

1. Lessons Learned Unit of the Department of Peacekeeping Operations (DPKO) // United Nations. - 2019. - December.

2. UN Security Council resolution on disarmament. New York. 2015. // https://www.un.org/disarmament/institutions/disarmament-commission/session-2015/

3. Тәжин М. Қазақстан және Біріккен Ұлттар Ұйымы: бейбітшілік, қауіпсіздік пен даму жолындағы ынтымақтастық // Егемен Қазақстан. - 2007. - 2 наурыз.

4. Reports of the UN Secretary-General on disarmament. New York. 2015. // https://www.un.org/disarmament/institutions/disarmament-commission/session-2015/

5. The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons was adopted at the XXII session of the UN General Assembly on July 1, 1968 in Moscow, London and Washington.

6. Reports of the UN Commission on Disarmament. New York. 2015. // https://www.un.org/disarmament/institutions/disarmament-commission/session-2015/

7. SIPRI Yearbook 2019 - Armaments, Disarmament and International Security. Автор: Birch, Marion Medicine, conflict, and survival Том: 31 Выпуск: 3-4 Стр.: 179-81 Опубликовано: 2020 Jul-Dec (Epub 2020 Dec 13)

UDC 343.13

DIRECTIONS TO IMPROVE THE INVESTIGATOR'S STATUS

Nurbek Dana, Bolat Alibek

Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov, Taldykorgan

Abstract. The article describes the directions of investigative proceedings and the main ways to improve it. The article also analyzed the articles of the Criminal Code and the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan concerning the proceedings in the case of the investigator.

Key words: investigation, investigator, proceedings, preventive measures, investigating judge.

One of the main directions in improving the law of criminal procedure is the Concept of Legal Policy, which provides for the simplification and efficiency of criminal proceedings, including the simplification of pre-trial procedures. Special attention should be paid, as the substitution of administrative justice should not be allowed.

Important innovations in the improvement of criminal justice will be the following key areas:

First, the initial stage of the criminal process is radically changed by the elimination of the pre-investigation investigation and the initiation of criminal proceedings.

Second, it was ruled out that the investigator could charge the suspect at the investigation stage. Instead, the prosecutor receives the investigative materials provided by the investigator and carefully examines them, accuses them, and then competently supports them in court.

Third, pre-trial proceedings have been radically simplified: the concept of «pre-trial investigation» has been introduced. At the same time, the deadline will be abolished and the term «reasonable time» will be introduced. At the same time, it was determined that specific crimes, including serious ones, should be investigated as soon as possible, but not more than 30 days, and when a person is found guilty and commits moderate crimes and the amount of damage.

Fourth, all investigative actions affecting the constitutional or other human rights and freedoms are carried out only with the sanction of the investigating judge.

Fifth, the court refuses to return cases for additional investigation.

Sixth, the number of investigative actions involving witnesses will be sharply reduced.

In this regard, witnesses are present only in cases where the actions of police officers can significantly restrict the constitutional rights of citizens (inspection, search of housing, etc.).

Seventh, the concept of «procedural agreement» or «transaction» is introduced in criminal proceedings.

It is made in writing between the prosecutor and the suspect and approved by the court with the issuance of a relevant judicial act, which prevents possible misconduct and violations.

Eighth, the institution of the investigating judge was introduced in the criminal process, which deals with the sanctioning of detention, its extension, compulsory placement of a person without custody in a medical institution for forensic psychiatric and forensic examination [1].

It is planned to authorize the investigating judge to issue a warrant: an international search warrant, exhumation of a corpse, extradition, forcible placement of a detainee in a medical institution for forensic psychiatric and forensic medical examination, and a number of other investigative actions.

Reform of the investigative bodies and improvement of pre-trial proceedings require increasing the role and responsibility of the prosecutor. To this end, it is necessary to assign additional responsibilities and strengthen the coordinating role of the prosecutor's office.

Clear delimitation of powers and exemption of law enforcement agencies from unusual functions, optimization of the criminal investigation system, introduction of common legal standards for law enforcement within the institution of mediation should facilitate the investigation of pre-trial proceedings, increase its effectiveness.

This should be facilitated by the legislative expansion of the use of alternative measures of restraint and non-custodial measures, the application of restorative justice and other forms and methods of streamlining the judicial process.

At the same time, as mentioned above, the introduction of judicial control over the person of the investigating judge becomes an objective necessity and is aimed at improving the efficiency of justice. Expanding the scope of judicial control is an effective mechanism to ensure an independent and professional approach of the state to the protection of constitutional rights and freedoms of citizens.

Thus, paragraph 3.2 of the Concept of Legal Policy, which provides for the expansion of judicial control in pre-trial proceedings, is fulfilled [2].

In order for the courts to be as close as possible to the needs and demands of hundreds of thousands of citizens involved in legal proceedings, it is proposed to include two courts in order to promptly correct judicial errors and make full use of the potential of regional courts:

- appeal against decisions and sentences that have not entered into force;
- Cassation for reconsideration of judicial acts that have entered into force.

Courts of appellate instance are obliged to provide prompt correction of judicial errors, to fill in the gaps left by district and equivalent courts. At the appellate instance, court cases must be heard by the panel of judges alone.

At the same time, it is necessary to remove the institution that sends the case for reconsideration. In case of incomplete forensic examination, the appellate court shall annul the decision, accept the case in its proceedings and, in essence, complete the decision within one month.

In addition, a provision should be introduced on the entry into force of judicial acts of the appellate instance from the date of publication.

Decisions of district (city) courts and appellate appeals may be appealed to the cassation instance of the regional court within six months from the date of their entry into force.

The case is to be considered by the cassation board of the regional court in a collegial session, notifying all participants in the proceedings directly.

Appeals and cassation proceedings should be identified as a prerequisite for further appeal to the Supreme Court.

Supervision of cases should be special. Judicial acts of local courts are allowed to be considered within one year from the date of their entry into force. In addition, the supervisory instance has the right to accept any case to be considered in the court of cassation.

At the same time, as noted above, it is necessary to abandon the institution of return of cases for additional investigation by the court, giving the prosecutor the right to change the scope of the prosecution during the trial, if necessary. In this case, the defense counsel should be given time to prepare the defense and defend the interests of the accused.

It is necessary to amend the rules governing the jury proceedings. In particular, the procedure for selecting candidates for jurors should be improved, and the categories of criminal cases considered by jurors should be expanded.

It is also necessary to take measures to eliminate redundant procedural rules that will reduce the costs of citizens involved in the proceedings and create additional conditions for access to justice.

Considering the main directions on which the reform of pre-trial proceedings should be based, the following can be noted.

Refusal of pre-investigation inspection. This area is one of the most important areas in improving the criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan, as the current concept

of legal policy has identified simplification and acceleration of procedures in both the courts and the pre-trial stage.

It is very reasonable to refuse pre-trial investigation in the future. Attempts to expand the scope of possible investigative actions prior to the initiation of a criminal case were explained by the fact that in law enforcement practice there is sufficient information indicating the «content of the concept». Paragraph 2 of Article 180 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan is often defined and used by law enforcement officers in Part 2 of the Criminal Code with the concept of «corpus delicti» [3].

The exchange of these two types of information, the substitution of a number of cases for each other, is one of the reasons for mistakes in the investigation of the grounds for instituting criminal proceedings: the pre-trial investigation body tries to determine at this stage.

Investigative actions at this stage are limited by certain restrictions, ie a set of investigative actions necessary for a reasoned assumption (and not evidence) that the pre-trial investigation body has sufficient information to show signs of a crime.

Refusal of the investigator to bring charges against the suspect, transfer of the power to issue an indictment to the prosecutor.

The introduction of this provision will significantly change the procedure for pre-trial investigation, as well as the application of coercive measures in criminal proceedings against the suspect, including measures of restraint.

The current Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan allows the application of measures of restraint only to the accused, and in exceptional cases - to the suspect. In other words, the application of a measure of restraint is possible only if the pre-trial investigation body has sufficient evidence to prove the guilt of the suspect, which is reflected in the decision to prosecute as an accused [4, 87].

At the same time, if the suspect is a prosecutor, not an investigator, then the question arises - to what extent is it reasonable and legal to apply a measure of restraint to a suspect during the pre-trial investigation, if he has not yet been charged, When will he be prosecuted and to what extent will this ensure the constitutional rights and freedoms of the suspect? In this regard, when introducing this provision in the Code of Criminal Procedure, it is necessary to think about a specific mechanism for its implementation, which would fully ensure the constitutional rights and freedoms of participants in criminal proceedings [5].

In general, a person prosecuted in pre-trial proceedings has the status of a suspect, as only a court can decide whether a person is guilty or not. At the same time, the Code of Criminal Procedure needs to clearly define and regulate the grounds for obtaining the status of a suspect.

References

1. Ahpanov A.N., Khan A.L. On the procedural status of the witness who has the right to protection: theoretical and applied aspects // Zakon.kz, October 20, 2015

2. Current archives of the Service of Economic Investigation of the Department of State Revenues of the Almaty region for 2016, criminal case № 151900121000159; Services of economic investigations of the Department of State Revenues for the year. Almaty for 2017, criminal case № 177500121000008.

3. Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 № 231-V RKZ. (updated date 04.09.2021) // http://adilet.zan.kz/

4. Manaev, Yu.V. Legitimacy and validity of procedural decisions of the investigator in the Soviet criminal justice system: Textbook, allowance / M-inside the USSR. Higher results, school. - Volgograd:, 1977. - 87 p.

5. B.T.Tomin. The criminal process of modern Russia. Problem lectures in 2 vols. Volume 1. General provisions of criminal law enforcement 2nd ed., per. and the ball. Textbook for bachelor's and master's degrees, 2017. – 366 p.

PHYSICS AND MATH

УДК 519.214.8 + MSC 60 F 10

ОЦЕНКИ РАЗНОСТНЫХ ПСЕВДОМОМЕНТОВ В ЗОНАХ БОЛЬШИХ УКЛОНЕНИЙ

Ахмедов Сохибжон Акбарович, Турсунов Бекзод Бурхон огли

[1]Андижанский государственный университет, Андижан, Узбекистан

Абстракт. Асимптотические приближения функций распределений сумм независимых или зависимых случайных величин является классической задачей теории вероятностей и математической статистики. В данной статье методом семиинвариантов получена общая лемма для оценки абсолютных псевдомоментов ,в случае когда предельным распределением является нормальной.Для того чтобы получить аналогичные оценки в предельных теоремах для сумм независимых или зависимых случайных величин достаточно получить оценку семиинвариантов типа Статулявичуса

Ключевые слова: Семиинварианты**,** условие Статулявичуса,неравномерная оценка, разностный псевдомомент,вероятности больших уклонений.

ESTIMATES OF DIFFERENT PSEUDO-MOMENTS IN THE ZONES OF LARGE DEVIATIONS

Abstract. Asymptotic approximations of functions of distributions of sums of independent or dependent random variables are a classical problem of probability theory and mathematical statistics. In this article, a general lemma is obtained by the method of cumulants for estimating absolute pseudo-moment, in the case when the limit distribution is normal.In order to obtain similar estimates in limit theorems for sums of independent or dependent random variables, it is sufficient to obtain an estimate of cumulants of the Statulavicius condition.

Keywords: Cumulants, the Statulavicius condition,unevene stimate, difference pseudo-moment, probabilities of large deviations.

Рассмотрим случайную величину (сл.в) $\eta = \eta_\Delta$, зависящую от параметра Δ, с функцией распределения $F_\eta(x) = P(\eta < x)$ с средним $E\eta = 0$ и дисперсией $D\eta = 1$.
Обозначим $\Gamma_k\{\eta\} -$ семиинвариант $k -$ го порядка сл.в η, $\Phi(x) = P(N < x) - (0,1)$ нормальное распределение, $\chi_s(\eta, N) = s\int_{-\infty}^{\infty}|x|^{s-1}\left|F_\eta(x) - \Phi(x)\right|dx$ разностные псевдомоменты порядка $s \geq 1$.
Предположим что существуют постоянные $\gamma \geq 0$, $H > 0$, $\Delta > 0$ такие, что выполнено условие Статулявичуса:
$|\Gamma_k\{\eta\}| \leq H(k!)^{1+\gamma}/\Delta^{k-2}$, $k = 3,4, \dots, l$
В настоящей работе получены некоторые общие оценки для величин $\chi_s,(\eta, N)$ при условии (S_γ).
Оценка для $\chi_s,(\eta, N)$ опирается на общие неравномерные оценки для величины $\left|F_\eta(x) - \Phi(x)\right|$, полученным использованием общую лемму о вероятностях больших уклонений [1], а также на экспоненциальные оценки распределения сл.в [2].
Лемма 1. Пусть сл.в η с $E\eta = 0$ и $D\eta = 1$ выполнено условие (S_γ). Тогда
1) При $0 \leq x \leq 1$

$$\left|F_\eta(-x) - \Phi(-x)\right| \leq \left|F_\eta(x) - \Phi(x)\right| \leq c(\delta, \gamma)/\Delta^{1/(1+2\gamma)} \qquad (1)$$

Где $c(\delta,\gamma)=\frac{2160}{\delta}\left(\frac{\sqrt{6}}{2}\right)^{1/(1+2\gamma)}\left(1+\frac{2560}{\delta^4 e^4}\right), 0<\delta<1;$

2) При $1\le x\le \sqrt[3]{\Delta_\gamma}$

$$\left|F_\eta(-x)-\Phi(-x)\right|\le\left|F_\eta(x)-\Phi(x)\right|\le\frac{c(\delta,\gamma)}{\sqrt{2\pi}}\frac{x^3 exp\{-x^2/2\}}{\Delta^{1/(1+2\gamma)}} \qquad (2)$$

Доказательство. Используя общую лемму о вероятностях больших уклонений [1], в интервале $1\le x\le\sqrt[3]{\Delta_\gamma}$ можно получить следующую оценку:

$$\left|F_\eta(-x)-\Phi(-x)\right|\le\left|F_\eta(x)-\Phi(x)\right|\le\left(1-\Phi(x)\right)\Big\{\left|1-exp\{L_\gamma(x)\}\right|+\left|1-exp\{L_\gamma(x)\}\right|\cdot$$
$$\left|f_j(x)\right|\cdot\frac{x+1}{\Delta_\gamma}+\left|f_j(x)\right|\cdot\frac{x+1}{\Delta_\gamma}\Big\} \qquad (3)$$

Здесь

$$L_\gamma(x)=\sum_{3\le i<q}\lambda_i x^i+\theta\left(x/\Delta_\gamma\right)^3, q=\begin{cases}\frac{1}{\gamma}+2, & \gamma>0\\ \infty, \gamma=0, |\theta|<1\end{cases}$$

λ_i выражаются через семиинварианты сл.в η, причем

$$L_\gamma(\pm x)\le\frac{x^3}{2(x+8\Delta_\gamma)}, \qquad (4)$$

$f_j(x)=\frac{60\left(1+10\Delta_\gamma^2\, exp\{1-x/\Delta_\gamma\}\sqrt{\Delta_\gamma}\right)}{1-x/\Delta_\gamma}, j=1,2$ Δ_γ приведено в (1)

Пуст далее $0\le x\le\sqrt[3]{\Delta_\gamma}$. Тогда используя (4) легко проверить, что $L_\gamma(\pm x)\le\frac{1}{2}$ и следовательно

$$\left|1-exp\{L_\gamma(\pm x)\}\right|\le 2\left|L_\gamma(\pm x)\right|\le\frac{x^3}{x+8\Delta_\gamma} \qquad (5)$$

Обозначим

$$\delta=\inf_{\Delta}\left(1-1/\sqrt[3]{{\Delta_\gamma}^2}\right)$$

причем при достаточно больших $\Delta>0$ можно показать, что $0<\delta<1$.

Далее при $0\le x\le\sqrt[3]{\Delta_\gamma}$, элементарным путем получим

$$\left|f_j(x)\right|\le\frac{60}{\delta}\left(1+\frac{2560}{\delta^4 e^4}\right), j=1,2 \qquad (6)$$

Пусть теперь $0\le x\le 1$, то используя (5) и (6) из (3) получим (1). Если $0\le x\le\sqrt[3]{\Delta_\gamma}$, то имея ввиду, что

$$\Phi(-x)=1-\Phi(x)\le\frac{1}{x\sqrt{2\pi}}exp\{-x^2/2\} \qquad (7)$$

(см.[3].стр.192) используя также (5) и (6) из (3) получим (2)

Лемма 1 доказана.

Лемма 2. Пусть сл.в η с $E\eta=0$ и $D\eta=1$ выполнено условие (S_γ). Тогда существует постоянная $c(\delta,\gamma)$, что имеет место оценко:

$$\chi_s(\eta,N)\le c(\delta,\gamma)/\Delta^{1/(1+2\gamma)} \qquad (8)$$

Доказательство. Имеем

$$\chi_s(\eta,N)=s\int_{|x|\le\sqrt[3]{\Delta_\gamma}}|x|^{s-1}\left|F_\eta(x)-\Phi(x)\right|dx+s\int_{|x|>\sqrt[3]{\Delta_\gamma}}|x|^{s-1}\left|F_\eta(x)-\Phi(x)\right|dx$$
$$\le s\int_{|x|\le\sqrt[3]{\Delta_\gamma}}|x|^{s-1}\left|F_\eta(x)-\Phi(x)\right|dx+s\int_{|x|>\sqrt[3]{\Delta_\gamma}}|x|^{s-1}\;P(N\ge x)\,dx$$
$$+s\int_{|x|>\sqrt[3]{\Delta_\gamma}}|x|^{s-1}\;P(\eta\ge x)\,dx=J_1+J_2+J_3 \qquad (9)$$

Далее J_1 оценим через (1) и (2). J_2 при помощи (7), а J_3 оценкой полученной в [2]: если выполнено условие (S_γ), то для всех $x\ge 0$

$P(\pm\eta \geq x) \leq exp\{-x^2/4H\}$, если $0 \leq x \leq (H^{1+\gamma}\Delta)^{1/(1+2\gamma)}$: (10)

$P(\pm\eta \geq x) \leq exp\left\{-\frac{1}{4}(x\,\Delta)^{1/(1+2\gamma)}\right\}$, если $x \geq (H^{1+\gamma}\Delta)^{1/(1+2\gamma)}$ (11)

Оценим J_1. Используя (1) и (2) имеем

$$J_1 = s\int_{-1}^{1}|x|^{s-1}\left|F_\eta(x)-\Phi(x)\right|dx + s\int_{1<|x|\leq\sqrt[3]{\Delta_\gamma}}|x|^{s-1}\left|F_\eta(x)-\Phi(x)\right|$$

$$\leq \frac{sc(\delta,\gamma)}{\Delta^{1/(1+2\gamma)}}\left(\frac{2}{s}+\frac{1}{\sqrt{2\pi}}\int_{-\infty}^{\infty}|x|^{s+2}exp\{-x^2/2\}dx\right)$$

$$\leq \frac{4sc(\delta,\gamma)}{\Delta^{1/(1+2\gamma)}}\frac{1}{\sqrt{2\pi}}\int_{-\infty}^{\infty}|x|^{s+2}exp\{-x^2/2\}dx$$

Так как

$$E|N|^m = \begin{cases}\frac{m!}{2^{m/2}\left(\frac{m}{2}\right)!}, & m - \text{четное};\\ \sqrt{\frac{2}{\pi}}\,2^{(m-1)/2}\left(\frac{m-1}{2}\right)!, & m - \text{нечетное}.\end{cases} \quad (12)$$

Тогда взяв (12) $m = s+2$ получим

$J_1 \leq \frac{c_i(s,\gamma)}{\Delta^{1/(1+2\gamma)}}, i = 1,2$ (13)

Где $c_i(s,\gamma) = \begin{cases}\frac{4sc(\delta,\gamma)(s+2)!}{2^{(s+2)/2}\left(\frac{s+2}{2}\right)!}, & s - \text{четное}, i = 1\\ 4sc(\delta,\gamma)\sqrt{\frac{2}{\pi}}\,2^{(s+1)/2}\left(\frac{s+1}{2}\right)!, & s - \text{нечетное}, i = 1;\end{cases}$

Оценим J_2. Используя (7) получим

$$J_2 \leq \frac{2s}{\sqrt{2\pi}}\int_{\sqrt[3]{\Delta_\gamma}}^{\infty}x^{s-2}exp\{-x^2/2\}dx$$

Известно (см.стр.176 в [4], что

$\int_a^\infty x^p exp\{-x^2/2\}dx \sim a^{p-1}\,exp\{-a^2/2\}, a \to \infty$ (14)

Поэтому

$$\int_{\sqrt[3]{\Delta_\gamma}}^{\infty}x^{s-2}exp\{-x^2/2\}dx \sim \left(\sqrt[3]{\Delta_\gamma}\right)^{s-3}exp\left\{-\sqrt[3]{\Delta_\gamma{}^2}/2\right\}$$

при достаточно больших Δ_γ выражение

$$J_{2s}(\Delta_\gamma) = \left(\sqrt[3]{\Delta_\gamma}\right)^{3-s}exp\left\{-\sqrt[3]{\Delta_\gamma{}^2}/2\right\}\int_{\sqrt[3]{\Delta_\gamma}}^{\infty}x^{s-2}exp\{-x^2/2\}dx$$

ограничена.

Обозначим

$$C_{2s} = \sup_{\Delta_\gamma\geq 1}J_{2s}(\Delta_\gamma)$$

Тогда

$J_2 \leq \frac{2sC_{2s}}{\sqrt{2\pi}\Delta_\gamma}\left(\sqrt[3]{\Delta_\gamma}\right)^s exp\left\{-\sqrt[3]{\Delta_\gamma{}^2}/2\right\}$ (15)

Функция $M_{2s}(\Delta_\gamma) = \left(\sqrt[3]{\Delta_\gamma}\right)^s exp\left\{-\sqrt[3]{\Delta_\gamma{}^2}/2\right\}$ достигает максимума при $\Delta_\gamma \geq 1$. Обозначим

$$M_{2s} = \sup_{\Delta_\gamma\geq 1}M_{2s}(\Delta_\gamma) \quad (16)$$

Учитывая (16) из (15) имеем

$$J_2 \le \frac{2sC_{2s}M_{2s}}{\sqrt{2\pi}c_\gamma}\frac{1}{\Delta^{1/(1+2\gamma)}} \qquad (17)$$

Оценим теперь J_3. Используем (10) и (11).

Пусть

$$\sqrt[3]{\Delta_\gamma} \le (H^{1+\gamma}\Delta)^{1/(1+2\gamma)^{1}/(1+2\gamma)}$$

Тогда

$$J_3 \le 2s \int_{\sqrt[3]{\Delta_\gamma}}^{(H^{1+\gamma}\Delta)^{1/(1+2\gamma)}} x^{s-1}P(\eta \ge x)dx + 2s \int_{(H^{1+\gamma}\Delta)^{1/(1+2\gamma)}}^{\infty} x^{s-1}P(\eta \ge x)dx$$

$$\le 2s \int_{\sqrt[3]{\Delta_\gamma}}^{\infty} x^{s-1}exp\left\{-x^2/_{4H}\right\}dx + 2s \int_{(H^{1+\gamma}\Delta)^{1/(1+2\gamma)}}^{\infty} x^{s-1}exp\left\{-\frac{1}{4}(x\Delta)^{1/(1+2\gamma)}\right\}dx$$

$$= J_3{}' + J_3{}''$$

Для оценки $J_3{}'$ еще раз используем (14). Имеем

$$\int_{\sqrt[3]{\Delta_\gamma}}^{\infty} x^{s-1}exp\left\{-x^2/_{4H}\right\}dx$$

$$= \left(\sqrt{2H}\right)^s \int_{\sqrt[3]{\Delta_\gamma}}^{\infty} \left(\frac{x}{\sqrt{2H}}\right)^{s-1} exp\left\{-\left(\frac{x}{\sqrt{2H}}\right)^2\Big/_2\right\} d\left(\frac{x}{\sqrt{2H}}\right) \sim \left(\sqrt{2H}\right)^s \left(\sqrt[3]{\Delta_\gamma}\right)^{s-2} exp\left\{-\sqrt[3]{\Delta_\gamma}^{\,2}\Big/_2\right\}$$

Обозначим

$$C'_{3s} = \sup_{\Delta_\gamma \ge 1} J'_{3s}(\Delta_\gamma), M'_{3s} = \sup_{\Delta_\gamma \ge 1} M'_{3s}(\Delta_\gamma)$$

где

$$J'_{3s}(\Delta_\gamma) = \left(\sqrt[3]{\Delta_\gamma}\right)^{2-s} exp\left\{-\sqrt[3]{\Delta_\gamma}^{\,2}/2\right\} \int_{\sqrt[3]{\Delta_\gamma}}^{\infty} \left(\frac{x}{\sqrt{2H}}\right)^{s-1} exp\left\{-\left(\frac{x}{\sqrt{2H}}\right)^2/2\right\} d\left(\frac{x}{\sqrt{2H}}\right)$$

$$M'_{3s}(\Delta_\gamma) = \left(\sqrt[3]{\Delta_\gamma}\right)^{s+1} exp\left\{-\sqrt[3]{\Delta_\gamma}^{\,2}/2\right\}$$

Тогда

$$J_3{}' \le 2s\left(\sqrt{2H}\right)^s C'_{3s}(\Delta_\gamma)M'_{3s}/c_\gamma\Delta^{1/(1+2\gamma)} \qquad (18)$$

Для оценки $J_3{}''$ используем следующее асимптотическое соотношение (см.[5], стр.35)

$$\int_a^{\infty} x^{p-1}\exp\{-\beta x^\mu\}\,dx \sim \frac{1}{p}a^p exp\{-\beta a^\mu\}, a \to \infty \qquad (19)$$

Взяв $p = s, \beta = \frac{1}{4}, a = (H^{1+\gamma}\Delta)^{1/(1+2\gamma)}, \mu = \frac{1}{1+2\gamma}$ из (19) имеем

$$J_3{}'' \sim \frac{2s}{\Delta^s}\frac{1}{s}(H^{1+\gamma}\Delta)^{1/(1+2\gamma)} exp\left\{-\frac{1}{4}(H^{1+\gamma}\Delta)^{1/(1+2\gamma)^2}\right\}$$

Обозначим

$$C_{3s}{}'' = \sup_{\Delta \ge 1} J_{3s}{}''(\Delta),\ M_{3s}{}'' = \sup_{\Delta \ge 1} M_{3s}{}''(\Delta),$$

где

$$J_3{}''(\Delta) = \frac{s\, exp\left\{\frac{1}{4}(H^{1+\gamma}\Delta)^{1/(1+2\gamma)^2}\right\}}{(H^{1+\gamma}\Delta)^{1/(1+2\gamma)}} \int_{(H^{1+\gamma}\Delta)^{1/(1+2\gamma)}}^{\infty} (x\Delta)^{s-1}\, exp\left\{-\frac{1}{4}(x\Delta)^{1/(1+2\gamma)}\right\} d(x\Delta),$$

$$M_3''(\Delta) = \Delta^{(1-2s\gamma)/(1+2\gamma)} exp\left\{-\frac{1}{4}(H^{1+\gamma}\Delta)^{1/(1+2\gamma)^2}\right\}$$

Тогда

$$J_3'' \leq 2sH^{\frac{s(1+\gamma)}{1+2\gamma}} C_{3s}'' M_{3s}''/\Delta^{1/(1+2\gamma)}. \quad (20)$$

Итоге из (18) и (20) получим

$$J_3 \leq 2s\left(\frac{(\sqrt{2H})^s}{c_\gamma} C_{3s}' M_{3s}' + H^{\frac{s(1+\gamma)}{1+2\gamma}} C_{3s}'' M_{3s}''\right)\frac{1}{\Delta^{1/(1+2\gamma)}} \quad (21)$$

Окончательно используя (13), (17) и (21) из (9) получим (8):

$$\chi_s, (\eta, N) \leq \left((c_i(s,\gamma) + \frac{2sC_{2s}M_{2s}}{\sqrt{2\pi}c_\gamma} + 2s\left(\frac{(\sqrt{2H})^s}{c_\gamma} C_{3s}' M_{3s}' + H^{\frac{s(1+\gamma)}{1+2\gamma}} C_{3s}'' M_{3s}''\right)\right)\frac{1}{\Delta^{1/(1+2\gamma)}}$$
$$= c(s,\gamma)/\Delta^{1/(1+2\gamma)}$$

Лемма 2 доказана.

Список использованных источников

1. Рудзкис Р., Саулис Л., Статулявичус В. Обшая лемма о вероятностях больших уклонений. // Литовск. матем. сб. – 1978. – Т. XVIII, №2. – С. 99 – 116.

2. Бенткус Р., Рудзкис Р. Об экспоненциальных оценках распределения случайных величин. // Литовск. матем. сб. – 1980. – Т. XX, №1. – С. 15 – 30.

3. Феллер В. Введение и теорию вероятностей и ее приложения. Т.I. – М., Мир. 1984. 528 с.

4. Петров В.В. Предельные теоремы для сумм независимых случайных величин. – М.: Наука, 1987. – 320 с.

5. Федорюк М.В. Асимптотика: Интегралы и ряды. – М.: Наука, 1987. – 544 с

BIOLOGY AND MEDICAL SCIENCE

УДК 581.6

КАРТОПТЫҢ АПИКАЛДЫ МЕРИСТЕМАЛАРЫН БӨЛІП АЛУ ЖӘНЕ ӨСІРУ

Қуандықова Г.Т[1], Үкібаева Л.О.[1], Қуандықова Р.Т.[2]

[1] М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ., Қазақстан
[2]Д.А.Қонаев атындағы орта мектебі, Жамбыл облысы, Қазақстан

Түйін. Мақалада картоптың меристемалық линияларын бастапқы өсу кезеңінде полимеразалы тізбекті реакция мен иммуноферментті талдау арқылы вирустық инфекцияға тестілеу нәтижесінде диагностиканың ең нақты және сезімтал әдісі ретінде ПТР-талдауын қолдану ұсынылды.

Түйін сөздер: вирус, меристема, регенерант, ПТР, хемотерапия.

Вируссыз меристемалық линияларды алу үшін Теңіз, Тоқтар, Бақша, Романо, Латона, Невский, Ақсор, Аккөл картоп сорттарының апикалды меристемаларынан алынған пробиркалық өсімдік өсірілді. Үш жыл ішінде 475 меристемалық эксплантар бөлініп алынды.

Картоптың меристемалық линияларына бастау берген меристемалық өсімдіктер алынды және олар вирустық инфекцияға ПТР әдісімен тестіленді. Кейін барлық меристемалық линиялар вируссыз өсімдіктерді көбейту үшін қалемшеленді. Минитүйнектерді алу үшін вируссыз пробиркалық өсімдіктерді пленкалы жылыжайға және аэропонды құрылғыға отырғызылды.

Вирустар қоздыратын аурулармен күресудің негізгі жолы, ол аурудан таза, сауықтырылған көшет алу. Соңғы кезде вирусы жоқ картоп және басқа вегетативтік жолмен көбейетін өсімдіктерді алу үшін апикальдық меристеманы өсіру әдісімен бірге термоөңдеуді хемотерпияны және вирустарды сарапқа салуды (тест өткізу) табысты қолданылады.

Әдеттегі вирустан құтылу әдістерінен апикальдық меристеманы өсіру әдісінің негізгі айырмашылығы мынада. In vitro жағдайында регенерант өсімдіктері алғанда, олар инфекцияға шалдықпайды. Бұл әдістің негізін қалаған француз ғалымдары П.Лимассе мен П.Коруне. Олар 1949 жылы көрсеткендей, теңбіл кеселді темекінің жапырақтарында вирустың концентрациясы өсімдіктің ұшына жақындағанда төмендеген. Өркен ұштарының, яғни апикальдық меристемалардың жартысында вирус тіпті болмаған. Апикальдық меристеманы өсіру әдісін вегетативтік жолмен көбейетін өсімдіктерді вирус ауруларынан сауықтыру мақсатымен практикада бірінші пайдаланған 1952 жылы Г.Морель мен К.Мартин. Олар бұл әдісті нарғызгүлді (георгин) теңбіл вирусынан сауықтыру үшін қолданған[1].

Вирустардың меристема ұлпасында көбеймеуінің себептері жөнінде әр түрлі пікірлер бар. Бір зерттеушілер болса,меристемада вирустардың болмауын олардың бір клеткамен екінші клетка арасында баяу қозғалысымен түсіндіреді. Себебі меристемеда өткізгіш жүйесі жоқ,ал плазмодесмалар көлемі өте кішкене. Басқалары болса, бұл фактіні меристемаларга тән ерекше вирустық нуклеопротеидтың синтезін тежейтін метаболизммен түсіндіреді.

Жылумен өндегенде өсіп келе жатқан өркен ұштарында вирустың көбейуі күшті тежеледі, сондықтан жаңадан пайда болған меристема клеткаларында вирустың болмауы мүмкін. Жылумен өңдеу нәтижелі болу үшін донорлық өсімдіктерді жоғарғы температурада (34-40^{0}С)өсуге жақсы жағдай жасап ұзағырақ ұстау қажет. Сол кезде жаңадан өсіп шыққан өркендердің ұштары вирустан алас болады. Бірақ барлық өсімдіктер ұзақ мерзімді жылумен өңдеуге шыдамайды. Олардың өсуі бәсең болады және басқада жағымсыз өзгерістер

байқалады. Термотерапия нәтижесінде латентік вирустық инфекциялары молаюы мүмкін. Сондықтан ғалымдар сауықтыру тиімділігін арттыру үшін басқа тәсілдерін ізденуде. Кейде хемотерапия, яғни вирустардың көбеюін тежейтін химиялық заттарды қолдану жақсы нәтиже береді. Мысалы, виразол (рибовирин) деген препаратты қоректік ортаға қосқанда (40-200мМ), вирустан бос меристемалық өсімдіктерді 2-4 есе көп алуға мүмкіндік туған. Бұл препарат гуанозиннің аналогы дурыс әсер еткен басқа да заттар анықталған: бактериялдық эндонуклеаза, лейкоцитаралық интерферон, кейбір алкалоидтар.

Танаптық және жеміс-көкөніс дақылдарын сауықтыру үшін термоөңдеу, хемотерапия, меристеманы өсіру және вирустық тесттер арқасында сұрыптау тәсілдері қосыла аралас қолданылады.

PVY вирустарына арналған праймерлері бар картоптың меристемалық линияларын талдау барысында оң бақылауда ампликон ұзындығы 170 н.ж (нуклеотид жұбы) өнім амплификацияланды, ол 3-суретте көрсетілген. Картоптың тестіленген меристемалық линияларында мұндай фрагменттер болмады, бұл меристемалық линияларда PVY вирусы жоқ екендігін көрсетеді.

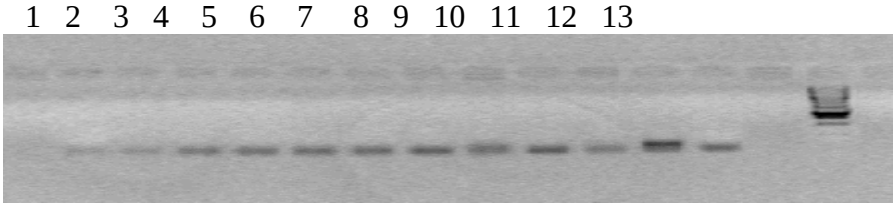

млн – 1; 2-млн 2; 3-млн – 3; 4-млн -4; 5-млн – 5; 6-млн – 6; 7-млн – 7; 8-млс-1; 9-млтз - 1; 10-млтх – 1; 11- оң бақылау 12- теріс бақылау; 13-маркер

Сурет 1. PVY вирусына тоталды РНК КТ-ПТР талдауының спецификалық өнімдердің электрофореграммасы. Реакция өнімінің көлемі 170 н.ж.

Сонымен, картоптың меристемалық линияларын бастапқы өсу кезеңінде полимеразалы тізбекті реакция мен иммуноферментті талдау арқылы вирустық инфекцияға тестілеу нәтижесінде диагностиканың ең нақты және сезімтал әдісі ретінде ПТР-талдауын қолдану ұсынылды. ПТР-талдаудың артықшылығы - вирустық инфекцияны бірінші талдауда анықтап, кейінгі пассаждарда вирустармен зақымдалған картоп линияларын көбейтпеу[2].

Пробиркалық өсімдіктердің өсу жылдамдығы мен олардың даму деңгейі қоректік ортаның құрамына байланысты екенін көрсетеді. В-1 бақылаумен салыстырғанда жақсы дамыған өсімдіктер В-3, В-5 қоректік орталарында қалыптасты, бұл орталарда 28 күн бойы өсірілгеннен кейін өсімдіктер биіктігі 6,1 - 5,3 см; жапырақтар саны 6,4 - 5,8 дана. В-6 ортасындағы өсімдіктер бақылаумен бірдей өсті, бұл екі қоректік орта бір-бірінен ерекшеленбеді, тек кинетин мөлшері бойынша ғана айырмашылықтар болды: В-1 – 0,5 мл/л, В-6 – 1,0 мл/л. В-2, В-4 орталарында картоптың пробиркалық өсімдіктері басқа варианттарға қарағанда біршама төмен болды (Диаграмма 1.)

Демек, 1- диаграммада жапырақтар саны көбірек өсімдіктер В-3, В-5 орталарында алынды, себебі бұл орталар макротұздар, микротұздар, дәрумендер, аминокышқылдармен байытылған. В-3 ортасының құрамында никотин, гиббереллі қышқылы, Са пантонатымен, аденинмен, одан басқа белсендірілген көмір де қосылған, ол өсімдік бөлетін фенилсірке, бензой, пеларгон, каприз қышқылдары сияқты токсиндер сорбциясын қамтамасыз етеді. Осының әсерінен бұл қоректік орталарда жақсы дамыған өсімдіктер қалыптасты. В-5 қоректік ортасына минералдық тұздардан басқа гиббереллі және никотин қышқылы қосылған. В-2, В-4 орталарында өсімдіктер өте баяу қалыптасты, бұл орталар құрамында дәрумендер мен өсу реттеушілер мөлшері аз.

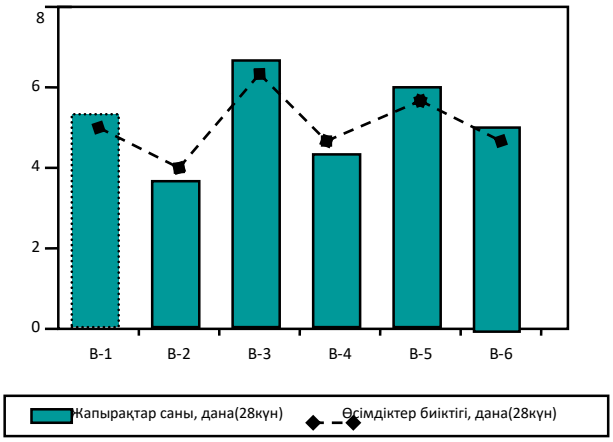

Диаграмма 1. Қоректік орталардың пробиркалық өсімдіктердің өсуіне әсері

Картоптың пробиркалық өсімдіктерінің өсу қарқындылығына қоректік ортаның құрамы едәуір әсер етті. В-3 қоректік ортасын қолданған кезде бақылаумен салыстырғанда өсімдік биіктігі бойынша орташа арифметикалық көрсеткіштер арасында едәуір айырмашылық болды (t_d>t_{05} (3,57>2,10)). [3]

Пробиркалық өсімдіктердің морфометриялық талдауы сорттар бойынша айырмашылықтары бар екендігін көрсетті. Пробиркалық өсімдіктердің өсу жылдамдығы (өсімдік биіктігі, өркен, жапырақ, тамырлар саны) генотипке байланысты және өсімдік биіктігі орташа 4,6-10,5 см дейін ауытқып отырды. Пробиркалық өсімдіктің ең жоғары биіктігі Snowden - 10,5 см, Бақша – 9,1 см сорттарында байқалған (Кесте 1). Аккөл, Ақсор, Қарасай сорттарының сабақтар ұзындығы төмен болды.

Кесте 1. Картоп сорттарының пробиркалық өсімдіктерінің өсуі

№	Сорт	Морфометриялық көрсеткіштері			
		Өсімдік биіктігі, см	Жапырақтар саны, дана	Өркендер саны, дана	Өсімдік биіктігі, см
1	Тоқтар	7,2±0,53	11,8±0,57	2,1	7,2
2	Бақша	9,1±0,38	12,5±0,65	2,2	6,4
3	Snowden	10,5±0,46	12,4±0,65	1,5	5,7
4	Невский	7,2±0,38	7,3±0,47	2,7	6,3
5	Теңіз	7,8±0,21	11,5±0,50	1,9	6,8
6	Қарасай	5,5±0,31	4,4±0,23	1,7	7,5
7	Ақсор	5,2±0,38	5,8±0,37	1,9	7,9
8	Аккөл	4,6±0,34	5,6±0,26	2,1	6,4

Картоп сорттарының жапырақ түзу қарқындылығы бойынша да айырмашылықтар болды. Бір өркенде жапырақтар саны генотипке байланысты 4,4-12,5 данаға дейін ауытқып отырды. Сабағы жоғары, жапырақтар саны көп, жақсы дамыған пробиркалық өсімдіктер Бақша, Snowden сорттарынан алынды. Сондай-ақ, Теңіз, Тоқтар мен Невский сорттарында жақсы өсімдіктер қалыптасты. Нашар дамыған пробиркалық өсімдіктер Аккөл, Қарасай, Ақсор сорттарында байқалды. Зерттелген сорттар бойынша тамырдың түзілуі бір деңгейде болып, оның мөлшері бір өсімдікке шаққанда 5,7-7,9 дананы құрады.

Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде аэропонды және пленкалы жылыжайға көшіру үшін Латона, Романо, Невский, Snowden, Тоқтар, Қарасай, Ақколь, Бақша, Теңіз, Ақсор,

Тамаша сорттарының пробиркалық өсімдіктерін қалемшелеу жүргізілді. Микроклоналды көбейту арқылы 3 жыл ішінде 26307 дана пробиркалық өсімдік алынды, олардың пленкалы жылыжайға 7176 данасы, ал аэропонды құрылғыға 4675 данасы отырғызылды және бір бөлігі жарамсыз болды.

Жүргізілген тәжірибелер нәтижесінде вируссыз пробиркалық өсімдіктердің 7176 данасы ЮЗНИИЖиР тәжірибе участігінің жаздық жылыжайында отырғызылды. Пробиркалық өсімдіктер бір немесе екі мерзімге топыраққа отырғызылды.

Жаздық жылыжайда картоптың пробиркалық өсімдіктерінің бейімделуі ылғалды камера жағдайында және әдеттегі дәстүрлі жағдайда зерттелді. Жаздық жылыжайдағы пробиркалық өсімдіктердің бейімделуі ылғалды камера жағдайында жоғары көрсеткіштер байқалды. Әдеттегі дәстүрлі жағдайда пробиркалық өсімдіктердің бейімделуі вегетация соңында орта есеппен 55% құрса, өспей қалған өсімдіктердің мөлшері 45%-ға тең болды.

Жылыжайда вегетация соңында пробиркалық өсімдіктердің бейімделуі ылғалды камераны қолданғанда мөлшері 84% артты. Сортқа байланысты бейімделу пайызы 75,9-100% аралығында ауытқып отырды. 1491 пробиркалық өсімдіктің тек 239 данасы ғана өспей қалды (16%).

Вируссыз пробиркалық өсімдіктерден 3 жылдың ішінде ЮЗНИИЖиР тәжірибе участігінің жаздық жылыжайларында 37586 картоп минитүйнектері алынды, кейін олар егістік тәлімбақтарында көбейтілді.

Жаздық жылыжай жағдайында алынған картоп сорттарының минитүйнектері көлемі бойынша әр түрлі болды. Ең көп ұсақ минитүйнектердің саны 9332 дана немесе жалпы көлемнің 56%-ын құраса, орташа түйнектер – 5613 (34%), ал ірілері – 1696 дана (10%) болды (Кесте 2).

Түйнектік материалды алу үшін минитүйнектер мен түйнектерді 2017-2020 жылдар аралығында егістік көбейту тәлімбақтарына отырғызылды. 2017 жылы 1-ші жылғы көбею тәлімбақтарында картоп сорттарының 0,5 га ауданынан алынған орташа өнімділік - 18,4 т/га болса, екінші жылы 0,85 га жерден -27,4 т/га, ал үшінші жылы 1,4 гектардан - 27,2 т/га болды.

Кесте 2. Картоптың пробиркалық өсімдіктерінен алынған түйнектердің саны мен фракциялары

Сорт	Түйнектер, дана	Минитүйнектер фракциялары					
		Ұсақ		Орташа		Ірі	
		дана	%	дана	%	дана	%
Тоқтар	6299	3653	58	2078	33	568	9
Snowden	3026	1604	53	1150	38	272	9
Аққөл	751	466	62	173	23	112	15
Бақша	783	485	62	196	25	102	13
Теңіз	3523	2079	59	1198	34	246	7
Невский	1564	688	44	563	36	313	20
Ақсор	310	130	42	124	40	56	18
Қарасай	385	227	59	131	34	27	7
Барлығы	16641	9332	56	5613	34	1696	10

Бірінші жылғы тәлімбақта екінші және үшінші жылғы тәлімбақтарға қарағанда өнімділік төмен болды. Ол отырғызудың жоғары жиілігіне және түйнектердің тұқымдық фракцияларына байланысты. [4]

Биотехнологиялық әдістермен үшінші жылғы көбейту тәлімбағында алынған вируссыз картоп сорттары мен Латона голландық сортының элиталық тұқымдарының өнімділігі салыстырылды, Тоқтар мен Теңіз сорттарында бақылау сортымен салыстырғанда өнімділік артты, ал қалған сорттарда өнімділік Латонамен шамамен бірдей болды (3- кесте).

Кесте 3. Үшінші жылғы көбейту тәлімбағындағы картоп сорттарының өнімділігі (элиталық тұқымдар)

№	Сорт	Орташа өнімділік, т/га	Бақылаумен салыстырғандағы айырмашылық, т/га
1	Латона (бақылау)	25,6	
2	Аққөл	22,2	- 3,4
3	Теңіз	28,8	+ 3,2
4	Бақша	21,6	- 4,0
5	Snowden	23,1	- 2,5
6	Тоқтар	40,4	+ 14,8

Үшінші жылғы көбейту тәлімбағында алынған Тоқтар мен Теңіз сорттарының өнімділігі Латона сортымен салыстырғанда едәуір артты. Тоқтар сортында бақылауға қарағанда өнімділік бойынша орташа арифметикалық көрсеткіштер арасында едәуір айырмашылық бар, $t_d>t_{05}$ (18,9>2,10) тең, ал Теңіз сортында 3,8>2,10.

Аталған үрдістерді пайдалана отырып, биотехнологиялық әдістер арқылы тұқымдық материалды вирустық инфекциядан сауықтыру ұсынылды. Бұл жобаны орындау барысында шаруашылық негізінде ЮЗНИИЖиР тәжірибе участігінің вирус ауруынан сауықтырылған картоптың элиталық тұқымдарын өндіру енгізілді. Осыған орай бұл шаруашылық картоптың элиталық тұқымдарын өндіруші мәртебесіне ие болды.

Жылыжай, тәлімбақтарда вирустық аурулардың дамуын бақылау үшін картоп өсімдіктері вирустық инфекцияға иммуноферментті талдау (ИФТ) арқылы тестіленді. Жаз мезгілінде жылыжай мен көбейту тәлімбақтарында жапырақтар үлгілері алынды (әр сорттан 10 үлгі). Тест PVX, PVY, PVS, PVM, PLRV вирустарына үш реттік қайталаумен жүргізілді. Вирустық инфекцияның аз қанықпасын көрсеткен барлық линиялар алынып тасталынды.

Зерттеу барысында бірінші, екінші және үшінші жылғы көбейту тәлімбақтарында өсіп жатқан өсімдіктер вирустық инфекцияға тексерілді. Бірінші жылғы көбейту тәлімбағындағы танаптық картоп өсімдіктері PVX, PVY, PLRV вирустарына төзімді екені анықталды. 8 сорттың ішінде тек Қарасай сорты PVM, PVS вирустарымен зақымдалғандықтан, әрі қарай өсірілмеді[5].

2-ші жылғы көбею тәлімбақтарында отырғызылған картопты 10 ретті қайталама бойынша PVX, PVY, PVS, PVM, PLRV вирустарын анықтау үшін ИФТ жүргізген кезде далалық картоп өсімдіктері PVX, PVY, PLRV, PVS вирустарына төзімділігі анықталды. Төрт сорттың ішінен тек Тоқтар PVM вирусымен зақымдалғаны анықталды.

Сонымен, вирустық ауруларға тестіленген, шаруашылықтың өндірістік егістерінен алынған картоп вирустармен екі есе көп зақымдалатыны және ол өнімділіктің төмендеуіне әсер ететіні анықталды. Осыған орай, картоптың өнімділігін арттыру үшін тұқымдық материалды биотехнологиялық әдістер арқылы сауықтыру өте маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Әли А.М., Какимжанова А.А., Магзумова Г.К., Рахимжанова А.О., Созинова Л.Ф., Тагиманова Д.С., Раманкулов Е.М. Картоптың вируссыз минитүйнегін алу // Биотехнология. Теория и практика. 2018. № 4. - С.87-91

2. Уәлиханова Г.Ж. Өсімдік биотехнологиясы. Алматы, Қазақ университеті, 2001.

3. Раманкулов Е.М., Созинова Л.Ф., Какимжанова А.А., Каримова В.К., Тагиманова Д.С., Әли А.М., Магзумова Г.К., Налибаев Х., Рахимжанова А., Оразалиева Ж., Шимпф А.Я. Разработка регламента индустриального производства безвирусных миниклубней и внедрение эффективной технологии выращивания элитного картофеля // Материалы 1-ой международной конференции «Астана - битехнология 2019». Астана. 2019. - С.

4. Шмыгля В.А, Нинянин Н.Ф, Болщакова Л.В, Николаева О.Н. Выращивание оздоровленного от вирусов исходного материала для первичного семеноводства.- Интенсификация производства картофеля на Дальнем Востоке. 2019, Хабаровск, с.36-42.

5. Шевелуха В.С. Проблемы новой биотехнологий в селекции и растениеводстве.- Вестник сельскохозяйственной науки. 2020, М. №22, с. 85-99.

УДК 616.314.17 – 008-1 – 036.12 – 018 – 036 – 08

ВЕРОЯТНОСТИ БЛАГОПРИЯТНОГО ИСХОДА ЛЕЧЕНИЯ ХРОНИЧЕСКОГО ПЕРИОДОНТИТА В ЗУБАХ С РАЗРУШЕННОЙ АПИКАЛЬНОЙ КОНСТРИКЦИЕЙ

Педорец Александр Петрович, Юровская Ирина Александровна, Терпигорьева Лилия Павловна

ГОО ВПО «Донецкий национальный медицинский университет им. М. Горького»
Донецкая Народная Республика, г. Донецк

Абстракт. Основываясь на проведенных экспериментальных и клинических исследованиях, разработан дифференцированный подход к выбору одно- или двухсеансного лечения хронического периодонтита в зависимости от состояния апикальной констрикции с учетом соответствующего апикального уровня препарирования и пломбирования корневого канала.

Ключевые слова: апикальный периодонтит, разрушенная апикальная констрикция, исход эндодонтического лечения.

Несмотря на прогресс в стоматологии и внедрение в практику современных технологий, исходы эндодонтического лечения хронического апикального периодонтита до настоящего времени остаются непредсказуемыми. Так, наиболее проблемным для врача-стоматолога остаётся достижение предсказуемого благоприятного исхода лечения хронического периодонтита в зубах с разрушенной, либо в результате патологического процесса, либо ятрогенно, апикальной констрикцией. Это является проблемой для врачей-стоматологов при планировании лечебных и ортопедических процедур.

RESEARCH OF PISSIBIALITY OF SUCCESSESFUL RESULT OF ENDODONTIC TREATMENT OF APICAL PERIODONTITIS IN TEETH WITH DESTROYED APICAL CONSTRICTION

Pedorets A.P., Yurovskaya I.A., Terpigorieva L.P.

Summery. At the base of perfomed investigation it has been proved that one- or multiply-visit treatment is determinate with the status of apical constriction and apical level of canal preparation and obturation.

Key words: apical periodontitis, destroyed the apical constriction, the result of endodontic treatment.

Известно, что неудачи эндодонтического лечения периодонтита связаны с наличием инфекции в системе корневого канала [1,2,4]. При этом обеспечить стерильность хемоинструментальной обработкой практически невозможно. В большинстве случаев хронического периодонтита в апикальной части корневого канала содержатся микроорганизмы, однако условия их распространения существенно отличаются в зависимости от наличия сохраненного или разрушенного цементного слоя [3,6].

При хроническом периодонтите в зубах с сохраненной апикальной констрикцией, то есть при сохранении неповрежденного цемента, существует возможность закрытия всех порталов распространения инфекции даже в случае ее наличия в системе корневых каналов, а надежная обтурация является фактором, способствующим регенерации в периодонте [2,5].

В зубах с разрушенной апикальной констрикцией корневой канал должен быть отпрепарированных на всю его длину. Однако, в некоторых случаях разрушение апикальной констрикции настолько выражено, что препарирование цементного канала становится практически невозможным. Кроме того, резорбция может распространяться на значительную

часть верхушки корня зуба, открывая дополнительные порталы распространения инфекции из системы корневого канала в периодонт. Понятно, что в этом случае хемоинструментальна обработка не может обеспечить не только полной стерилизации корневого канала, но и создания механического стопа для дальнейшей обтурации апикального отверстия. Итак, при хроническом периодонтите в зубах с разрушенной апикальной констрикцией препарирование и пломбирование корневого канала не может устранить биологические предпосылки для дальнейшей стимуляции периапикального воспаления.

В последнее время жаркие дискуссии в эндодонтии касаются вопроса о количестве посещений, позволящих провести адекватное эндодонтическое лечение хронического периодонтита [5,6]. Традиционно перед окончательным пломбированием корневых каналов лечение проводится в несколько посещений с целью обеспечения дезинфекции корневых каналов, «проверки на герметичность», оценки динамики лечения. Лечение в один сеанс имеет некоторые преимущества как для врача, так и для пациента: помимо того, что оно требует меньше времени, такое лечение предупреждает контаминацию системы корневого канала между посещениями и во время повторных посещений. В пользу выбора многоэтапного лечения обычно рассматривают два основных фактора: предотвращение возникновения послеоперационной боли и необходимость обеспечения длительного результата лечения.

Основной мишенью двухсеансного эндодонтического лечения являются микроорганизмы апикальной части корневого канала. При этом возможность надежно обтурировать корневой канал при наличии сохраненного цементного слоя обеспечивает прекращение стимуляции воспалительного процесса и заживление периапикальных поражений. Поэтому при сохраненном цементе может проводиться лечение в один сеанс вместо длительной, часто многомесячной, многосеансной терапии.

Целью работы было изучить вероятность благоприятного исхода лечения хронического периодонтита в зубах с разрушенной апикальной констрикцией в зависимости от количества сеансов.

Были изучены исходы эндодонтического лечения 48 зубов с разрушенной апикальной констрикцией у 42 пациентов через один год после проводимых процедур.

Перед лечением проводили клиническое обследование пациентов, в соответствии с единым протоколом, согласно разработанной схеме, включавшей клиническое обследование: опрос, анамнез, данные объективных и клинико-инструментальных исследований, оценку состояния апикальной констрикции, размеров очагов деструкции и определение рабочей длины корневого канала тактильным, рентгенологическим и электронным методами. До, во время и в конце лечения проводили рентгенологическое исследование на радиовизиографе "Trophy" (Франция). Оценку результатов лечения проводили на основе изменений размеров очагов деструкции через год после эндодонтического лечения. Различали полное восстановление очага, частичное восстановление, отсутствие изменений размеров и увеличение очага деструкции.

Были проанализированы отдаленные результаты в зубах разрушенной апикальной констрикцией, лечение которых проводилось в одно или два посещения.

Таблица 1. Относительная вероятность благоприятного исхода эндодонтического лечения хронического периодонтита в одно или два посещения в зубах с разрушенной апикальной констрикцией

Количество посещений	Всего, n	Благоприятный исход, n	Относительная доля благоприятных исходов, p	Вероятность благоприятного исхода, odds	Относительная вероятность благоприятного исхода, odds ratio
Одно	23	14	0,61	1,56	1,36
Два	25	17	0,68	2,12	
Всего	48	31	0,65	1,86	

Анализ отдаленных результатов показал, что лечение в два посещения с использованием внутриканальной медикаментозной повязки с гидроокисью кальция привело к улучшению результатов лечения по сравнению с лечением в один сеанс, так после лечения в одно посещение успешный результат отмечался в 61,4 %, а после лечения в два посещения – в 68,2%.

Для расчета вероятности успешного результата в зависимости от выбранного метода лечения был использован логит-регрессионный анализ, который показал, что лечение в два посещения с использованием внутриканальной медикаментозной повязки с гидроокисью кальция привело к улучшению результатов лечения, по сравнению с лечением в один сеанс, почти в полтора раза. Статистический анализ показал, что эти различия в результатах статистически достоверными ($\chi^2 = 12,24$; $p < 0,01$).

Таблица 2. Зависимость благоприятного исхода эндодонтического лечения зубов с разрушенной апикальной констрикцией от выбора метода лечения

Количество посещений	Исход лечения		χ^2	p
	благоприятный, n	неблагоприятный, n		
Одно	14	9	12,24	0,001
Два	17	8		
Всего	31	17		

Таким образом, полученные данные показали, что перирадикулярные поражения следует лечить дифференцированно, в зависимости от исходных клинических факторов. В зубах с разрушенной апикальной констрикцией лечение в два посещения с использованием гидроокиси кальция в качестве медикаментозной повязки улучшает вероятность благоприятного результата лечения в 1,46 раза в случае препарирования и пломбирования корневого канала на рентгенологическую рабочую длину, поэтому именно этот метод может быть рекомендован для получения наилучшего результата эндодонтического лечения хронического периодонтита в зубах с разрушенной апикальной констирикцией.

Список используемых источников

1. Исходы консервативного эндодонтического лечения зубов в зависимости от состояния апикальной констрикции / А. П. Педорец, А. Г. Пиляев, И. А. Юровская [и др.] // Дентальные технологии. – 2004. – № 2 (16). – С. 18-22.

2. Патоморфологическая картина периапикального поражения в зубах с асимптоматическим течением хронического периодонтита / А.П. Педорец, И.А. Юровская, А.Г. Пиляев [и др.] // Вопросы здравоохранения Донбасса: Сб. научно-педагогич. статей. – Донецк, 2010. – Вып. 22. – С. 68-72.

3. Прогнозирование эндодонтического лечения зубов / А. П. Педорец, А. Г. Пиляев, И. А. Юровская [и др.] // Эндодонтист. – 2009. – № 1-2. – С. 14-18.

4. Chugal N.M. Endodontic infection: some biologic and treatment factors associated with outcome / N.M. Chugal, J.M. Clive, L.S. Spangberg // Oral Surg. Oral Med. Oral Pathol. Oral Radiol. Endod. – 2003. – Vol. 96. – № 1. – P. 81-90.

5. Cheang G.S. Microbial flora of root canal treated teeth associated with asymptomatic lesions. // Oral microbial Immunolog. – 2001. – Vol.16. – p. 332-337.

6. Nair P.N. On the causes of persistent apical periodontitis: a review / P.N. Nair // Int. Endod. J. – 2006. – Vol. 39. – № 4. – P. 249-281.

AGROSCIENCE

UDC: 636.3.033

PECULIARITIES OF GROWTH OF MALE LAMBS OF THE KAZAKH FAT-RUMPED COARSE WOOL BREED

A.T.Dauletbekova[1], L.O.Ukibayeva[2]

[1]International Taraz Innovative Institute, Taraz, Kazakhstan
[2]Taraz Regional University named after M.Kh.Dulati, Taraz, Kazakhstan

Abstract. The materials of the article are devoted to the precocity of the Kazakh fat-tailed coarse wool sheep. Provides data on the study of the dynamics of body weight and comparative indicators of the absolute and average daily weight gain of lambs of different groups.

Key words: absolute and daily weight, physique, animal groups, live weight dynamics, heredity, offspring.

ОСОБЕННОСТИ СОЗРЕВАНИЯ БАРАНЧИКОВ КАЗАХСКОЙ КУРДЮЧНОЙ ГРУБОШЕРСТНОЙ ПОРОДЫ

Абстракт. Материалы статьи посвящены скороспелости казахских курдючных грубошерстных овец. Приводится данные по изучению динамики живой массы и сравнительные показатели абсолютного и среднесуточного привеса ягнят разных групп.

Ключевые слова: абсолютный и суточный вес, телосложение, группы животных, динамика живого веса, наследственность, потомство.

ҚАЗАҚТЫҢ ҚҰЙРЫҚТЫ ҚЫЛШЫҚ ЖҮНДІ ЕРКЕК ҚОЗЫЛАРЫНЫҢ ӨСІП-ЖЕТІЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Абстракт. Мақала материалдары қазақтың құйрықты қылшық жүнді қойларының қарқынды жетілу қабілетіне арналған. Әр түрлі топтағы қозылардың абсолютті және тәуліктік салмақ қосу көрсеткіштері және тірілей салмағының динамикасы сарапталып зерттеулер нәтижесі келтірілді.

Түйін сөздер: абсолюттік және тәуліктік салмақ, дене бітімі, мал топтары, тірі салмақ динамикасы, тұқым қуалаушылық, ұрпақ.

The main products from meat of sheep are meat, wool and skin products. It is known that the weight of the heavy, large and fat sheep is high. And the good pure bred lambs are also large, fecund. Therefore, the birth weight of the newborn lamb depends on the breed of the mother's womb, the age of the mother, the number of lambs born from one womb, the nutrition during the embryonic stages, the constitution and some of the biological features.

As a result of changes in the live weight of crop of lambs from birth to full-fledged period, we can come to a certain conclusion about their development and adaptability to the environment.

To determine the dynamics of the live weight of the growing animals, to make any judgement, their weight is measured in the definite period of time [1, 2]. Therefore, in our research, we have measured the weight of live animals from the birth of the lambs, including all the varieties of quality classification of the breeds of local meat and fatty sheep, and subsequently the dynamics of their change were monitored for 1 month, 4.5 months, 6.5 months, weight gains were studied comparatively.

Dynamics of live weight of lambs derived from experimental livestock groups is given in Table 1.

Table 1 - Dynamics of live weight of male lambs from experimental livestock

Livestock groups	Dynamics of live weight of male lambs							
	At birth		1 month		4,5 months		6,5 months	
	n	M±m	n	M±m	n	M±m	n	M±m
I	30	5,27±0,07	30	15,2±0,64	30	37,7±0,78	29	43,2±0,56
II	30	5,21±0,08	30	14,3±0,55	29	33,4±1,05	29	38,5±1,13
III	30	5,05±0,07	30	13,7±0,68	30	32,8±0,72	29	37,0±0,86
IV	30	5,03±0,05	30	13,4±0,47	28	32,7±0,95	27	36,4±1,05

According to the data of the table, the most heavier lambs at birth were 5.27 ± 0.07 kg, and the 7 month old rams from the first group were taken as a result of coupling with ewes. The subsequent weights of the breed were 1.5-year-old rams (5.21 ± 0.08 kg), and the live weight of the lambs born from the adult rams of the III and IV groups were approximately equal to 5.05 ± 0.07 and 5.03 ± 0,05 kg).

As a result of the study, the highest rate of increase in the number of live weight was found among the lambs born from 7-month-old young lambs of the first group. The average weight of lambs born in this group of ewes was 15.2 ± 0.64 kg in the first month, 37.7 ± 0.78 kg in 4.5 months, 43.2±0.56 kg in 6.5 months, they outweight comparing to lambs born from adult rams of III and IV groups.

In general, lambs born from 7 months old rams have the highest growth rates in the first year. The 1-month lambs' weight in this group was 15.2 ± 0.64 kg and 0.9, respectively, compared to the II, III and IV group lambs; even the overweight was 1.5 and 1.8 kg, the difference in these indicators was significantly higher in the 4.5 and 6.5 months rams respectively (4.3, 4.9, 5.0 and 4.7; 6.2; 6, 8 kg). In the subsequent periods, the growth rates of lambs taken from this group have been significantly reduced, but their differences in weight excess remained.

In order to fully evaluate the intensity of animal growth, it was necessary to determine their live weight and daily weight gain at the experimental period. Only the live weight gain can not characterize the growth rate of the certain body. Therefore, we have determined the indicators of their daily weight gain to provide a complete description of the growth intensiveness of experimental livestock groups (Table 2).

Table 2 - weight gain associated with age of rams from different groups

Kilograms

Livestock groups	Age of rams								
	1 month			4,5 months			6,5 months		
		Live weight	Daily	n	Live weight	Daily	n	Live weight	Daily
I	30	9,93	0,331	30	22,5	0,214	29	5,5	0,092
II	30	9,09	0,303	29	19,1	0,182	29	5,1	0,085
III	30	8,65	0,288	30	19,1	0,182	29	4,2	0,070
IV	30	8,37	0,279	28	19,3	0,184	27	3,7	0,062

The results of the analysis of the absolute and daily weight gain within specific periods showed that lambs born from the first group of young rams breed very fast. They have a very high rate of body weight up to the age.

Graphic illustration of the weight gain connected with the age of a ram is shown in Figure 1.

The lambs of this group gained 9.93 kg per 1 month, 22.5 kg per 4,5 months, and 5.5 kg in 6.5 months, while their daily growth was high at 0.333, respectively. 0.214; 0.092 kg.

Rapid growth of the body size of the lambs in this group is connected with the intensive progression of the metabolic processes in the body determined by heredity. The fact is that their fathers, the 7-month-old young rams, who had been paired, also had a very high rate of growth, so their ability reflected on their descendants.

In the first year, some of the best indicators of development was shown by the 1.5 year old stud rams of the second group as a result of pairing with ewes. The lambs of this group have a weight gain of 9.09 kilograms per 1 month, 4.5 kg - 19.1 kg, 6.5 months - 5.1 kg, and 12.0 kg for 1 year; daily weight gain indicators are also high, respectivley 0,182; 0.112; 0.073 kg. It is also evident from the lambs of the II group that such useful properties as fast-growing are an indication of the fact that this property is hereditary.Because in this pairing, 1.5-year-old young rams have been selected for body shape satisfying the requirements, and the live weight is better than of the same age, i.e. the best ram breeders are selected.

The last place in the development index is the lambs of the IV group of adult rams taken in the result of pairing with ewes. The average live weight gain of the lambs in this group at 1 month was 8.37 kg, with a daily increase of 0.279 kg. This group showed the lowest increase in the period up to 6.5 months, the second (1.5 years with a live weight of 10.3 kg and a daily dose of 0.057 kg) and the third (2.5 years of live weight 10.2 kg and 0.028 kg per day) their weight gain have grown considerably. This shows that the lambs of this group are comparatively develop late.

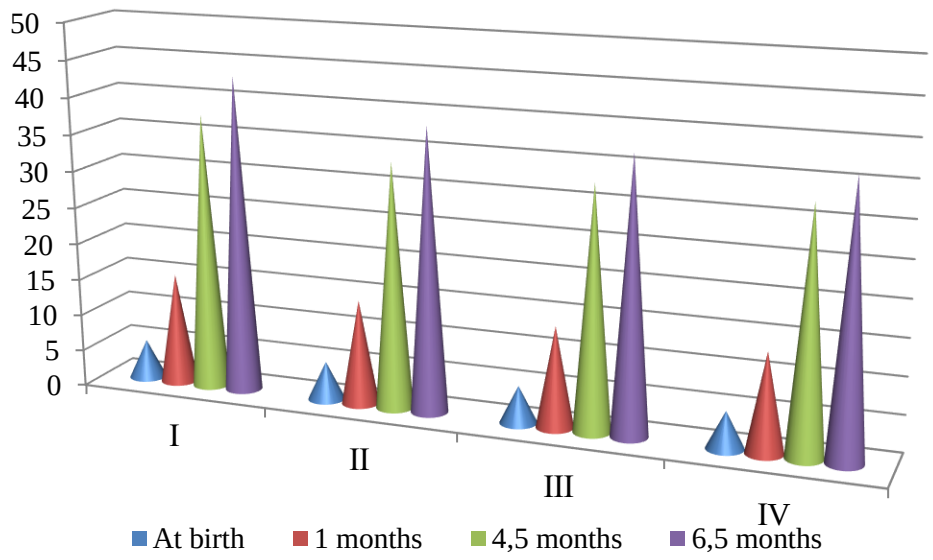

Figure 1. Dynamics of live weight of male lambs from experimental groups

References

1. Sharsankulov M.A, Yessentayev Ye.E. The early maturity of the young stock of the fat-rumped sheep / / Sheep breeding. -M, 1991. -№4. - P.20.

2. Erokhin A.I., Bogachevskaya T.B., Kametov S.I., Maytandov N.M. Productivity of semi-coarse wool meat-sliced sheep new type // Sheep breeding. -M., 1992. -№4. - P.16-17.

БИОЛОГИЯ ПОЛУЖЕСТКОКРЫЛЫХ (HEMIPTERA, HETEROPTERA) РАСПРОСТРАНЕННЫХ НА ТЕРРИТОРИИ ЮГО-ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА

Момбаева Б. К., Жубаева Д.

Таразский региональный университет им. М.Х.Дулати

Абстракт. В данной статье дано характеристика биологии полужесткокрылых (Hemiptera, Heteroptera) распространенных на территории Юго-Восточного Казахстана. Полужесткокрылые - один из крупнейших отрядов отряда насекомых. В настоящее время во всем мире известно 40 000 видов, относящихся к 50 семействам. Полужесткокрылые обитают в различных биотопах и играют важную роль в биологических процессах в биогеоценозе.

Ключевые слова. Полужесткокрылые, клопы, биология, вид.

Среди них встречаются очень много хищных и растительноядных видов. Виды растений массово размножаются, нанося ущерб лесному и сельскому хозяйству. А хищные виды оказывают благотворное влияние, регулируя численность вредных видов в лесном и сельском хозяйстве.

В настоящее время по всему земному шару известно около 30 тыс. видов (в некоторых источниках около 40 тыс.), которые объединяются в 50 семейств. В Казахстане известно 32 рода, 370 родов, более 2000 видов. Наземные клопы прикрепляются к растению, обитают на поверхности почвы, под полостью деревьев, среди песка, водяные клопы обитают в воде.

Определение таксонного состава полужесткокрылых видов Pentatomomorpha I (Aradidae, Lygaeidae, Piesmatidae, Berytidae, Pyrrhocoridae) особо охраняемых природных территорий Жамбылской области (Аксу-Жабагалинский заповедник).

Исследование полужесткокрылых Казахстана имеет долгую историю. Исследование полужесткокрылых в Казахстане впервые было проведено в 80-х годах XIX века. В. Е.Яковлевым в 1875, 1881, 1889, 1905 годах были выявлены некоторые полужесткокрылых между горами Мангистау, Казалы и Каркаралинск, на озере Балхаш (Балхаш, Мын-Арал), верном (Алматы), реке или [1-6].

Полужесткокрылые или клопы (Hemiptera, Heteroptera) - сухопутные и водные насекомы различных видов и размеров.

Тело плоское, реже округлое. Длина 0,7-120 мм. Голова свободна, но мало двигается, хорошо развитые фасеточные глаза расположены по двум краям головы. Обычно на теле имеются простые глазки (отсутствуют у личинок и представителей семейства Miridae). Рот склонен к покалыванию, сосанию. Ротовой аппарат пронзительно-всасывающего типа. Всасывающий клюв 3-4-слойный, расположен на передней стороне головы (Рис.1).

Усы нитевидные (4-5, иногда 1-3 слоговые), располагаются перед глазами. Короткие крылья-две пары, передние-жесткие. Ноги приспособлены к прыжкам, копанию. Развивается частично (откладывает 4-5 яиц, личинка размножается 5 раз и затем превращается во взрослую клопу). Имеет пахучую железу (у взрослых – в грудной клетке, у личинок-в утробе матери). Сілекейі быть токсичными.

Рисунок 1 - Berytinus crassipes

Передняя грудь хорошо развита и сверху покрыта большой передней спинкой, края прямые, бороздчатые или выпуклые. Уголки передней спинки часто имеют зубчатую, колючую и другую форму (рисунок 1).

Материалы и методы исследования. В ходе полевых исследований для сбора фаунистических материалов полужесткокрылых использованы общепринятые в энтомологии традиционные методики [7-8] с оригинальными модификациями. Для выяснения общей численности (плотности популяции) полужесткокрылых на отдельных участках в спектре экологических групп и жизненных форм применялись доступные методики [9]. Для мониторинговых целей они по возможности унифицировались. При выполнении работы использовали следующие методики сбора: кошение энтомологическим сачком, встряхивание с растений, сборы вручную.

Энтомологический фильтр - в зависимости от среды применения подразделяются на воздушный (Рис. -2) и водный фильтр. Фильтр состоит из 3-х секций: 1) мешка для удержания насекомых, 2) железного круга для его фиксации и 3) длинной ручки. Мешок воздушного фильтра сшит из плотной ткани белого цвета, а фильтр для воды-из тонкой, быстро пропускающей воду сетчатой ткани. Фильтровальная ткань должна быть прочной, чтобы собирать насекомых с растений методом кошения, так как шипы, и т. д. могут быть разорваны растениями.

Рисунок 2 - Энтомологический воздушный фильтр

Результаты исследования. После первых осенних холодов взрослые особи уходят на зимовку под укрытие растений, под кору деревьев и кустарников, под камень и т.д. Выход из зимней спячки происходит из-за весеннего солнечного тепла, которое через некоторое время после выхода отражается и откладывает яйца. Личинки I стадии развития появляются в конце весны и начале лета, взрослые особи нового поколения моновольтинных видов выходят в июле-августе. Отдельные особи перезимовавших взрослых клопов обычно

доживают до появления взрослых особей нового поколения, при этом общая продолжительность жизни (включая зимовку) приближается к одному году. Недозимованное потомство и яйца поливольтинных видов средняя продолжительность жизни взрослых зимующих видов составляет один месяц в среднем отдельные особи живут до 3 месяцев, самки-дольше самцов.

Из перезимовавших яиц личинки выходят в конце мая-начале июня, а взрослые особи-в конце июля-начале августа. Отдельные личинки встречаются в конце августа, а взрослые особи некоторых видов-в конце октября и начале ноября.

В ходе полевых исследовании выявлены следующие виды, из них моновольтинизм (размножение один раз в год): Neides afghanus, Neides tipularius, Berytinus geniculatus, Berytinus signoreti, berytinus clavipes, berytinus crassipes, Berytinus hirticornis, Berytinus minor, Berytinus montivagus, Gampsocoris punctipes, Metacanthus meridionalis, metacanthus lineatus, lygaeus Equestris, lygaeus murinus, orsillus Maculatis, horvathiolus Superbus, paranysius fraterculus, nysius cymoides; Бивольтинизм (генерация два раза в год): Gampsocoris culicinus, Parapiesma kochiae, Parapiesma quadratum, Parapiesma salsolae, Parapiesma silenes, Parapiesma variabile, Piesma capitatum; поливольтинизм (размножение более двух раз в год): Parapiesma atriplicis, Parapiesma kolenatii, Piesma maculatum, Geocoris apertus, Geocoris ater, Raglius alboacuminatus, Aellopus atratus, Aellopus praeusta, Megalonotus chiragra, Megalonotus puncticollis.

Хищные клопы питаются вредными видами насекомых, принося пользу сельскому хозяйству. Вид рода Geocoris питается клещами, вшами растений, гусеницами бабочек, трипсами, различными насекомыми, личинками.

Для биологической защиты растений в мире используется 6 видов семейства Macrolophus и Dicyphus (Heteroptera, Miridae) из полужесткокрылых. В Казахстане в основном Macrolophus nubilus H.S. используется при защите овощных культур.

Список использованных источников

1.Яковлев В.Е. Полужесткокрылые Hemiptera-Heteroptera русской фауны // Bull. S. N. Mosk. 1875. - № 4. - С. 248-271.

2.Яковлев В.Е. Материалы для фауны полужесткокрылых России и соседних стран // М., 1881. - V-VIII. - С. 194-214; - I-IX.- С. 345-371.

3.Яковлев В.Е. Материалы для фауны полужесткокрылых Сибири // Тр. русск. энтомол. общ-ва. - СПб., 1889. - Т. 23. - С. 72-82.

4.Яковлев В.Е. Hemiptera-Heteroptera Таврической губернии // - 1905. -С. 235.

Reuter O.M. Monographia generis Heteropterorum *Phimodera* Germ. // ActaSoc. Sci. Fenn. - 1906. - Т. 33. - № 8. - P. 1-51.

5.Reuter O.M. Mittheilungen uber einige Hemipteren des Russichen Reiches // Horae Soc. Entomol. Ross. - 1909. – Т. 39. - P. 73-88.

6.Reuter O.M. Mittheilungen uber einige Hemipteren des Russichen Reiches //Тр. Русск. энтомол.общ. - 1911. - Т. 11. - № 3. - С. 319-327.

7.Фасулати К.К. Полевое изучение насекомых беспозвоночных.-М.: Высшая школа, 1971. – 424с.

8.Таранов Б.Т. Методические указания для проведения летней учебной практики студентов II-го курса специальности 5В081100 - «Защита растений и карантин по дисциплине "Общая энтомология". КазНАУ, Алматы. 2015. 22 с.

9.Палий В.Ф. Методика изучения фауны и фенологии насекомых. Воронеж, 1979.

ТАБЛИЦА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЖЕСТКОКРЫЛЫХ-ВРЕДИТЕЛЕЙ, ПИТАЮЩИХСЯ САКСАУЛОМ (*INSECTA: COLEOPTERA*) ПО ПРИЗНАКАМ ПОРАЖЕНИЯ

Момбаева Б. К.

Таразский региональный университет им. М.Х.Дулати

Абстракт. В данной статье приведены определители жесткокрылых вредителей которые порожают саксаул по признакам поражения. В настоящее время выявление видов жесткокрылых-вредителей в целом, в том числе вредных, является одной из больших проблем, так как в республике практически нет ученых, занимающихся систематикой классификации жеткокрылых-вредителей. Поэтому выявление вредителей-жесткокрылых по признаку их поражения-очень эффективный метод и в выявлении видов вредителей облехчает труд специалистов в области агрономии. Таблица определения видов вредителя, относящихся к группе жесткокрылых, питающихся саксаулом, составлена по признаку специфического поражения каждого вида и дана краткая морфологическая характеристика некоторых видов, имеющих сходные признаки поражения. Данный определитель позволяет с практической стороны определить виды вредителя саксаула.

Ключевые слова. Вредители, жесткокрылые, саксаул, поражения.

Опустынивание экосистемы – одна из самых острых глобальных проблем современности. Это явление превратилось в постоянный фактор неустойчивости экономики многих стран мира. Основные ландшафты пустынных территорий занимают естественные пастбища и саксауловые леса. В результате бессистемного природопользования пустынных территорий, а также других экологических изменений (часто повторяющиеся засухи, изменения климата) идет интенсивный процесс опустынивания. В настоящее время сохранение растительного покрова и биоразнообразия этого уникального природного комплекса состоит в решении многих проблем.

Наряду с пастбищными растениями в зоне пустынь и полупустынь Казахстана саксаул имеет важное значение. Саксаул составляет 52% лесного фонда. Также со многими факторами (абиотические и антропогенные) на развитие посевов саксаула большое влияние оказывают насекомые- фитофаги, в том числе и массовое размножение жесткорылых насекомых. Многие специализированные виды трофически связаны всеми органами (генеративные, вегетативные, корни) саксаула. Кроме того, некоторые полифаги и олигофаги оказывают большое влияние на рост и приживаемость всходов на посевах, особенно в 1-3 годы жизни саксаула. В связи с этим, в Казахстане остро стоит проблема защиты посевов и естественных лесов саксаула от вредных видов жесткокрылых насекомых, которые имеют важное биоценотическое и практическое значение.

Насекомые (Insecta), питающиеся различными органами саксаула, имеют характерные для каждого вида признаки поражения, и по этим признакам поражения можно легко определить их виды. Характер поражения стволов варьируется в зависимости от строения различных органов растений. Вредители, поражающие надземные органы растений-имаго твердокорневых растений, грызуны поедают листья, генеративные органы и побеги саксаула (зернояды, листовертки, долгоносики и др.), личинки которые питаются корнями. Многие из них по своим биологическим особенностям и питательному характеру повреждают корневище снаружи, а другие-внутри корневища. Таким образом, один и тот же вид имеет два различных признака поражения, например, имаго пустынной златки (*Julodisvariolaris*), питается листовыми побегами и генеративными органами саксаула, а личинки этого вида питаются грызунами снаружи корневища.

Материалы и методы исследования. Таблица определитель основана на контрастном характере пораженных органов саксаула (в виде тезы-антитезы), с признаками поражения

вредителей. Определяющая таблица состоит из тезы 1 (в соответствии с характером поврежденного органа) и антитезы внутри скобки (в несоответствии с характером поврежденного органа) [1]. Если признаки поврежденного органа растения совпадают с текстом тезы, то переходят к следующей тезе, при несоответствии переходят к тексту под номером, указанным в антитезе. В большинстве случаев признаки поражения могут быть сходными, поэтому специфические морфологические признаки вида описываются дополнительно. По признаку повреждения определяется вид вредителя, в конце которого дается название вредителя. С помощью этой таблицы любые исследователи, агрономы и работники производства, специалисты-классификаторы имеют возможность быстро определить виды насекомых, не прибегая к помощи ученых. Определение их видов по таблице выявления признаков поражения жетсткокрылых-вредитей, питающихся саксаулом, приведенной ниже, является одним из наиболее эффективных методов с практической стороны. Характер признаков поражения жесткокрылых-вредителей был составлен на основании данных, полученных в результате исследовании и данных научной литературы [2-6].

Результаты исследования.

1 (10). Повреждены наземные органы саксаула.

2 (4) Повреждены ростки саксаула.

3. 2-3 пары побегов саксаула находятся в стадии развития, листья повреждены.....Туркестанскии свекловичный долгоносик (*AsproparthenissubfuscusFst*.) или:

- все листья побегов уничтожены .....,,,,,,.....чернотелки (*Tenebrionidae*): *ZophosispunctatanitidaGebl.,CyphostethakomaroviRtt.*

- все листья побегов проколотый, прыгучие жуки с продолговатыми листьями, длина тела 1,4-2 мм, цвет глянцевый-черный .....*ChaetocnemabreviusculaFald.), ChaetocnemaliudmilaeLop.*

4 (5) Верхушка (кончик) побегов саксаула повреждена частично. Верхнее крыло зеленое, покрыто желтыми пятнами. Длина жука 30-40 мм (рис .1).....Пустынная Златка *(JulodisvariolarisPall*.); или, длина тела 4,5-5 мм, цвет зеленый ....щит саксаульный *IschyronotaconicicollisWse.*

5 (6) Побег-повреждение наружной ткани (ткани) по линии листа, до внутренней древесины (рис.2)..... нарывник скабиоза -*Hycleusscabiosae* (рис. 3) или..... .....долгоносик семенова - *Piazomiassemenovi*.

6 (7).Весной повреждены почки саксаула. Окрас жука сероватый, 8-12 мм, крылья заостренные к задней части. Не летает, усы заостренные, клюв длинный .....Серый долгоносик (Tanymecuspalliatus).

7 (3) Повреждены генеративные органы саксаула.

8 (9) цветки полностью-грубые, все органы выщипаны .....Жуки нарывники *(Myllabris): Mylahrls (Ammabris) elegantissimaZoubkov*. или разноцветные жуки тело 4,5-6,5мм, овальная выпуклая, цвет фиолетовый, спереди 6-7, на верхнем крыле10, на голове 2-х точечные черные пятна.....Коровка лихачева -*BulaealichatshoviHum*.

9 Повреждены пыльца цветков саксаула, мужские и женские органы .....Пыльцееды (жуки) – *Alleculinae* (виды не выявлены).

10 (1) Поврежден корень саксаула.

11 (12) Корни саксаула повреждены от поверхности до корневой шейке..... .....Личинка пустынной златки *(Julodisvariolaris*).

12 Внутренняя часть корня саксаула, укрепленная путепроводом, поврежденная полость прессована навозом личинок, у личинок нет ног, голова закруглена, тело истончено в сторону ног ..... Корневые златки (*Sphenoptera*).

Рисунок 1 – Пустынная златка (*Julodis variolaris).*

Рисунок 2 - Пораженные стебли саксаула

Рисунок 3 - Нарывник скабиоза –*Hycleus scabiosae*

Рисунок 4 – Долгоносик семенова *Piazomias semenovi*

Заключение

В настоящее время выявление видов жесткокрылых-вредителей в целом, в том числе вредных, является одной из больших проблем, так как в республике практически нет ученых, занимающихся систематикой классификации жеткокрылых-вредителей. Поэтому выявление вредителей-жесткокрылых по признаку их поражения-очень эффективный метод и в выявлении видов вредителей облехчает труд специалистов в области агрономии. Таблица определения видов вредителя, относящихся к группе жесткокрылых, питающихся саксаулом, составлена по признаку специфического поражения каждого вида и дана краткая морфологическая характеристика некоторых видов, имеющих сходные признаки поражения. Данный определитель позволяет с практической стороны определить виды вредителя саксаула.

Список использованных источников

1. Таранов Б.Т., Нурмуратов Т.Н., Линский В.Г. Определительная таблица главнейщих насекомых-вредителей изеня по типам повреждений. Вестник сель.хоз.науки Казахстана.1986. - №8. - С.34-35.

2. B.K.Mombaeva, B.T.Taranov, V.B. Harizanova . Coleopteran species (insecta : *coleoptera*), feeding on saxaul (amaranthaceae: *haloxylon*) in desert areas of south-eastern Қazakhstan.Jubilee Scientific Conference Traditions and challenges facing agricultural education. Science and business. Agricultar University-Plovdiv, Bulgaria. 2015,October 29-31,-P.11-17.

3. Парфентьев В.Я. Вредители саксаула в Южном Прибалхашье. Тр. НИИ защиты растений, т. IV. 1958. - С. 129-141.

4. B.K.Mombaeva, B.T.Taranov, V.B. Harizanova, R.H.Kadyrbekov and A.M. Tleppaeva Coleopteran insect pests of saxaul (haloxylon spp.) in the desert area of South Eastern Kazakhstan.EEC-EM - Ecology, Environment and Conservation (0971-765X-India-Scopus) 23 (2) : 2017; pp. (1139-1143) Copyright@ EM International.

5. Нурмуратов Т. Насекомые и грызуны, обитающие на пастбищах пустынь Юго-Восточного Казахстана. - Алматы: Конжык. 1998. - 288 с.

6. Таранов Б.Т. Насекомые-вредители генеративных органов саксаула». Современное экологическое состояние Приаралья, перспективы решения проблем: Междунар. Науч.-практич.конф.-Кызылорда, 2011. - С. 92-94.

УДК:633.11.582.282.53

ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ НОРМ И СРОКОВ ВЫСЕВА СЕМЯН НА УРОЖАЙНОСТЬ МАША НА ОРОШАЕМЫХ ЗЕМЛЯХ

Идрисов Х. А.[1], Атабаева Х.Н.[2]

[1]Доктор философии сельскохозяйственных наук(PhD), Фруктово-овощной факультет, Ферганский государственный университет, г. Ташкент
[2]Д.с-х.н, профессор, Ташкентский государственный аграрный университет, г. Ташкент, Узбекистан

Аннотация. В статье описаны результаты эксперимента, проведенного на орошаемых луговых болотных почвах. В опытах наблюдали влияние сроков и нормы посадки на всхожесть и выживаемость проростков маша сортов Навруз и Дурдона. Также было выявлено влияние исследуемых факторов роста на урожайность и качество зерна.

Ключевые слова: Маша, сорт, Навруз, Дурдона, лугово-болотная почва, урожай, белок, фазы развития

TO STUDY THE EFFECT OF SOWING TIME AND NORMS ON THE YIELD OF MUNG BEAN ON IRRIGATED AREAS

Annotation. This article describes the results of an experiment conducted under irrigated meadow swamp soils. In experiments, the effect of planting time and norm on the germination and seedling survival of Navruz and Durdona varieties of moss was observed. The effects of the studied growth factors on yield indicators and grain quality were also identified.

Keywords: Mung bean, variety, Navruz, Durdona, meadow swamp soil, yield, protein, developmental phases

Введение. В мире проводятся широкомасштабные научные-исследования по передовой ресурсосберегающей технологии возделывания бобовых культур в частности маша. Используя потенциальных возможностей маша опираясь на научные основы ресурсосберегающих технологий из сортов выращивают экологически чистый урожай зерна, богатый белком и витаминами. С точки зрения этого, проводятся научные исследования по усовершенствованию агротехнологий выращивания высокоурожайных сортов маша, т.е. правильное назначение сроков и норм посева, стабилизация подкормки минеральными удобрениями, а также правильное внедрение короткоротационных севооборотов, восстановление и повышение плодородия почвы, обеспечение животноводство питательным кормом.

Научные исследования по изучению биологических особенностей растения маша, разработке агротехнологий возделывания проводили ряд зарубежных учёных, как Д.Касимов, У.Махмадёров, М. Носырова, Т.Пиров, А.Павлова, H. Rawson, K. Jain Jai-jit, Su-jit и другие, а в республике Н.Глушенкова, Р.Мавлянова, Х.Атабаева, М.Когай, А.Пилов, М.Мирзалиев, З.Джумаев, А.Сиримов, И.Эрназаров, Н.Халилов, Б.Халиков, И.Исраилов, А. Иминов, С. Негматова, Н. Равшанова и другие.

Однако, не достаточно проведены научные исследования, по совершенствованию технологии возделывания маша исходя из задач по определению влияния сроков и норм посева на густоту стояния, фотосинтетическую и симбиотическую деятельность, урожайность и качество зерна при возделывании маша.

Цель исследования. Определить и обосновать оптимальные сроки и нормы высева сорта маша «Навруз» и «Дурдона» обеспечивающие улучшие рост, развитие, получение высокого и качественного урожая зерна в условиях лугово-болотных почв.

Задачи исследования:

определить влияния сроков и норм высева на густоту стояния и их сохранения при основном и повторном возделывании сортов маша;

оценить влияние сроков и норм высева на рост, развитие, количество листьев, листовую поверхность, фотосинтетическую и симбиотическую деятельность сортов маша;

изучить зависимость сроков и норм высева на накопление сухого вещества, формирование биометрических показателей, а также урожайность сортов маша;

статический анализ полученных данных и коэффициент корреляции связи урожая со всеми плодоэлементами;

изучить качество зерна сортов маша и экономическую эффективность на основе результатов проведенных мероприятий.

Методы исследования. Фенологические наблюдения и биометрические измерения в проведённых научных исследованиях проводились на основе «Методика Государственного сортоиспытания сельскохозяйственных культур» и «Методика проведения полевых опытов (УзНИИХ, 2007). Чистая продуктивность фотосинтеза по весовому методу А.А.Ничипоровича, математически-статистическая обработка полученных данных проводилась при помощи программы Microsoft Excel по методике Б.А.Доспехова «Методика полевого опыта»[3,4,5].

Исследования проводились на экспериментальных полях Научно-исследовательского института риса в течение 2016-2018 гг. Почва опытного участка лугово-болотные, глинистый, песчанной почвой, характеризуется низким количеством содержанием гумуса. Пахотный слой этих почв составляет 0-30 см, ниже пахотного слоя, на глубине 30-40 см находится гелевый слой, на глубине 60-70 см расположен слой, состоящий из песка и мелких камней.

Содержание гумуса определялось по методу И.В.Тюрина, общего азота и фосфора по методу Л.П.Гриценко и И.М.Мальцевой, нитратный азот колориметрическим методом Гранвальд-Ляжу, подвижный фосфор по методу Б.П.Мачигина, обменный калий по методу П.В.Протосова[1,2].

В исследованиях использовались сорта маша «Навруз» и «Дурдона». По схеме опыта изучены четыре срока посева, т.е. в первой декаде мая, в третьей декаде июня, в первой и во второй декаде июля, а также три нормы посева при основном и в качестве повторной культуры. Научные исследования проводились в полевых и лабораторных условиях. Качество семян и анализ учетных растений проводились лабораторным методом. Полевые опыты проведены в четырехкратной повторности, в четырех ярусах, варианты расположены методом рендомизации. Делянки состоит из 4 рядков, из них 2 ряда учетные, крайние ряды считаются защитными, ширина междурядий 60 см, схема посева 60х10 см, длина 20 м, площадь 48 м^2. Количество учетных растений 25 штук.

Результаты исследований В опыте при посева маша «Навруз» нормой 200 тыс.шт/га количество проросших растений на всех сроках посева составило 96,5 %. При норме высева 300 тыс.шт/га по срокам посева количество проросших растений составило 94,3-96,3 %. При повышении нормы высева количество проросших растений составило 96,2-97,0 %. С повышением норм посева увеличилось количество проросших растений. Это объясняется с тем, что при густом посеве за счет увеличения количества прорастающих растений облегчается прорыв почвенного слоя. По срокам посева не наблюдается особая закономерность (Таблица 1).

Количество сохранившихся растений в конце вегетации при посеве маша сорта «Навруз» нормой 200 тыс.шт/га составило 185-187 тыс.шт/га или 91,0-92,3 %, при норме посева 300 тыс.шт/га 275-281 тыс.шт/га или 92,7-93,0 %, а при норме посева 400 тыс.шт/га 369-374 тыс.шт/га или 93,2-93,8 % сохранивщихся растений. У сорта «Дурдона» в конце вегетации при севе 200 тыс.шт/га сохранилось 185-187 тыс. растений, или 91,5-92,5 %, при норме сева 300 тысяч сохранилось 270-279 тыс.растений или 90,0-93,0 % и при норме 400 га

сохранилось 369-370 тыс.штук, или 93,5-93,8 %. В обеих сортах наблюдается высокая степень всхожести и сохранноти,и не выявлено резкого различия между сортами.

Таблица 1 - Влияние норм высева на всхожесть и степень сохранносты растений сортов маша посеянных в разные сроки (среднее за три года)

Номер варианта	Сорта маша	Норма посева, тыс/га	Сроки посева							
			12 мая		20 июня		1 июля		10 июля	
			прорастание	созревание	прорастание	созревание	прорастание	созревание	прорастание	созревание
		Густота стояния, тыс/га								
1	Навруз	200	193	185	191	183	195	187	192	186
2	Навруз	300	289	275	282	281	283	277	289	279
3	Навруз	400	386	375	388	369	385	371	388	374
4	Дурдона	200	193	187	194	185	196	188	192	185
5	Дурдона	300	285	279	289	270	287	276	285	278
6	Дурдона	400	384	374	386	370	380	367	385	369
		Всхожесть и степень сохранности,%								
1	Навруз	200	96,5	93,0	97,4	93,8	96,5	92,5	95,1	92,3
2	Навруз	300	96,3	91,7	95,0	93,7	94,3	92,3	96,3	93,0
3	Навруз	400	96,5	93,8	97,0	92,2	96,2	92,8	97,0	93,5
4	Дурдона	200	96,5	93,5	97,2	94,2	97,0	93,0	96,6	92,5
5	Дурдона	300	95,0	93,0	96,3	90,0	95,7	93,3	95,0	92,7
6	Дурдона	400	96,0	93,5	96,5	92,5	95,0	92,2	96,2	92,2

Было выявлено влияние изученных технологических мероприятий на урожайность сортов маша. Урожайность маша сорта «Навруз» в среднем за три года при меньшей норме высева составил 23,8 ц/га (Таблица 2). При норме посева 300 тысяч штук урожай увеличился на 1,6 ц/га. При норме посева 400 тысяч штук урожай уменьшился на 7,6 % по сравнению с 1-м вариантом. При повторном посеве сорта «Навруз» 20 июня с нормой 200 тыс.шт/га урожай повысился на 6,3 %. При норме посева 300 тыс.шт/га урожай был больше на 9 %. При норме посева 400 тыс.шт/га снизился урожай, а при позднем сроке посева также наблюдается снижение урожая. Урожайность маша сорта «Дурдона» при меньшей норме посева в среднем за три года составила 23,8 ц/га. При посеве нормой 300 тыс.шт/га она повысилась на 1,9 ц/га. При повторном посеве сорта «Дурдона» 20 июня нормой 200 тыс.шт/га урожай повысился на 0,9 ц/га. При норме посева 300 тыс.шт/га наблюдается повышение урожая на 1,3 ц/га. Основным фактором повышения урожая по сравнению с другими факторами является возделывание маша в качестве повторной культуры при определенном сроке и норме посева. При норме посева 400 тыс.шт/га урожай повысился на 1,7 ц/га или на 7,7 %. При позднем сроке посева в июля месяце наблюдается снижение урожая. При оценке зернобобовых культур в основном учитывается количество белка в зерне. Формирование белка зависит от внешних факторов, при повышении температуры воздуха повышается количество белка. По этому при повторном посеве 20 июня повышается количество белка по сравнению с весенним сроком посева. По трехлетним полученным данным при весеннем посевесорта «Навруз» количество белка по нормам высева составило 26,1-23,3 %, при повторном посеве 20 июня 27,8-24,3 %, что на 1,7-1,0 % больше по сравнению с весенним посевом, при посеве 1 июля количество белка было выше на 0,3-0,5 %

по сравнению с весенним посевом. При посеве сортов маша 10 июля количество белка при всех нормах посева уменьшилось по сравнению с весенним срокам посева.

Таблица 2 - Урожайность маша сорта Навруз и Дурдона, ц/га

Сроки посева (А)	Норма высева, тыс/га (Б)	Годы			Среднее	Годы			Среднее
		2016	2017	2018		2016	2017	2018	
12 мая	200	24,6	23,1	23,7	23,8	26,8	25,9	26,0	26,2
	300	26,0	24,9	25,3	25,4	28,6	28,1	27,6	28,1
	400	22,6	21,8	21,8	22,0	26,1	25,4	25,3	25,6
20 июня	200	26,0	25,3	24,8	25,3	28,0	26,7	26,7	27,1
	300	27,0	25,9	26,2	26,3	28,5	28,0	28,7	28,4
	400	24,4	23,4	23,4	23,7	26,9	25,9	26,0	26,2
1 июля	200	25,4	24,2	24,7	24,7	27,0	26,0	26,0	26,3
	300	26,2	25,3	25,5	25,6	28,0	26,8	27,1	27,3
	400	23,2	22,3	22,9	22,8	26,0	25,0	25,5	25,5
10 июля	200	21,8	20,6	21,4	21,2	20,9	19,8	20,3	20,3
	300	20,2	18,6	19,9	19,5	19,5	18,5	18,9	18,3
	400	19,2	17,5	18,7	18,4	17,6	16,8	17,0	17,1
НСР$_{05}$ ц/га %		1,06 4,40	0,61 2,65	1,43 3,51		1,32 4,0	1,26 4,30	1,21 4,10	
А срок ц/га %		0,53 2,21	0,35 1,52	0,83 3,10		0,76 3,00	0,74 3,10	0,70 3,8	
Б норм ц/га %		0,61 2,54	0,31 4,35	0,71 2,70		0,66 2,60	0,64 2,64	0,61 2,30	

Выводы

1.Изученные технологические мероприятия влияли на динамику роста сортов маша. Высота стеблей сортов маша при повторном посеве 20 июля и 1 июля была на 2,3-5,2 см выше по сравнению с весенним сроком посева. Нормы высева существенно повлияли на рост обеих сортов, с повышением нормы высева повысилась высота стебля на 0,9-4,6 см. Высота стебля изученного скороспелого сорта «Дурдона» была значительно ниже по сравнению с сортом «Навруз».

2.Урожайность зерна сорта «Навруз» при повторном посеве 20 июня по срокам посева была выше на 1,5-0,9-1,7 ц/га по сравнению с весенним сроком посева. Урожай зерна сорта «Дурдона» при повторном посеве 20 июня была выше на 2,2-2,8 ц/га по сравнению с весенним сроком посева. При посеве сортов маша в июле месяце урожай зерна уменьшился на 2,1-2,9 ц/га и 8,1-9,1 ц/га. Высокий урожай с сорта «Навруз» получен при норме высева 300 тыс.шт/га, где урожай зерна при посеве в мае составил 25,4 ц/га, при посеве в июне 26,3 ц/га, а у сорта «Дурдона» при посеве в мае урожай составил 28,1 ц/га, при посеве в июне 28,4 ц/га, при посеве 1 июля 27,3 ц/га.

3.Сроки и нормы высева влияли на содержание белка в зерне маша, которое уменьшилось с повышением нормы высева. При повторном посеве сортов маша 20 июня содержание белка у сорта «Навруз» увеличилось на 1,7-1,0%, у сорта «Дурдона» на 0,3-0,5 % по сравнению с весенним сроком посева. При посеве сортов маша в июле месяце наблюдалось уменьшение содержания белка.

Список использованных источников

1. Атабаева Х.Н., Умарова Н.С. Растениеводство, Ташкент, 2016.
2. Атабаева Х.Н., Худойкулов Ю.Б. Растениеводство.Т "Наука и техника". 2018
3. Доспехов Б.А. Методология полевого опыта. Изд-во «Колос» Москва 1985
4. Методика Государственного сортоиспытания Сельскохозяйственных Культур ». Ташкент.1989 г.
5. Ничипорович А.А. О путях повышения продуктивности фотосинтеза растений в посевах. В .Фотосинтез и вопросы продуктивности растений. – М.: “Наука”, 1963. С. 5–53.

УДК: 633.11.582.282.53

БИОЛОГИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА МАША (Phaselus aureus Piper.) И АГРОТЕХНИКА ВОЗДЕЛЫВАНИЯ

Идрисов Х. А.[1], Сайдуллаев М.Л.[2]

[1]Доктор философии сельскохозяйственных наук PhD), Факультет плодоовощеводства, Ферганский государственный университет, Узбекистан
[2] 2-курс студент, Ферганский государственный университет, Узбекистан

Аннотация. В статье анализируются результаты многолетних экспериментов по морфологическим признакам, урожайности, вновь созданным сортам, биологическим свойствам и агротехнике возделывания и на их основе делаются выводы.

Ключевые слова: Маша, сорт, Зилола, Дурдона, семян,почва, урожай, белок, фазы развития, фазы,цветиния, азот, фосфор, кальций, магний, удобрения

BIOLOGICAL PROPERTIES OF MUNG BEAN (Phaselus aureus Piper.) AND AGROTECHNOLOGY OF GROWTH

Annotation. This article analyzes the results of many years of experiments on the morphological characteristics, yield, newly created varieties, biological properties and agrotechnology of cultivation, and draws conclusions based on them

Keywords: Mung bean, variety, Zilola, Durdona, seed, soil, yield, protein, stages of development, phases, flowering, nitrogen, phosphorus, calcium, magnesium, fertilizers

Введение. Маш разновидность фасоли-распространен в Индии, Афганистане, Иране, Китае, Корее, Японии, маша возделывают на поливных землях Узбекистане и Таджикистане. Имеются посевы маша в Закавказских республиках. Посевная площадь маша Среднеазиатских республиках до Отечественной войны составляла 18-25 тыс\га, из них в Узбекистане 14-21 тыс/га.

Из бобовых маша-самая распространенная в Узбекистане культура. По содержанию белковых веществ маша превосходит другие виды фасолей. Содержание белка в процентах на сухой вес, по данным М.И.Смирновой-Иконниковой, колеблется в пределах: фасоль Лима14,8-15,1, фасоль обыкновенная 17,3-23,8, маша 23-29,4.

Семена маша имеют высокую калорийность и хорошие вкусовые качества. Семана маша–прекрасный концентрированный корм для крупного и мелкого рогатого скота. Хорошим кормом служит также зеленая масса, сено, солома и мякина маша. Семена в дробленом виде (сечка) скармливают птице. Силос из кукуризы и маша отличается высокими кормовыми качествами[1,2,3].

Маш–прекрасное растение для использования его на зеленое удобрение . В дореволюционные годы в Узбекистане и других республиках Средней Азии маша уже применяли на лееное удобрние. По данным акад Р.Р.Шредера и агронома М.М Бущева, при запашке маша зеленое удобрение почва получает до 70 ц/га сухих вещаства, что в переводе составляет до 100 кг азота на гектар. Запаханный на зеленое удобрений, маша равноценен внесения почти полной нормы навоза.

Маш очень хороший предшественник для многокультур и может высевается весенним и летним посевами. Он выносит близкие грунтовые воды, неприхотлив, быстро растет, хорошо затеняет почву и очищает ее от сорняков.

Урожай. Маш дает довольно высокие урожаи. В среднем с гектара получает 9-10 ц зерна и 6-8 т сухое массы (сена). На бывщей опытно станции им. Шредера лучшие сорта

маша дали урожай 14-15 ц/га; на Милютинской станции маша при пожнивной посеве давал урожай зерна 14-17 ц/га.

Ботаническая характеристика Маш относится к виду азиатской фасоли. Однолетнее растение. Корень стержневой, хорошо развитый с гороховидными многочисленными клубеньками. Стебель ребристый высотой в среднем 30-60 см. Стебли и ветви вьющиеся или прямые. Куст чаще развалистый. Форма куста обычно затрудняет механизированную уборку. Листья тройчатые, крупные с длинными черешками.

Стебель, листья и бобы сильно опущены волосками. Цветки крупные, собраны в соцветие, кисть фиолетово-желтово окраски. Соцветие состоит из 10-20 цветков.Обычно распускается 5-8 цветков, остальные отмирают. Плод-тонкий, цилиндрический, прямой или изогнутый боб, длиной 10 см и боле с 7-15 семенами. Окраска зрелого боба-от светло-коричневой до темно-коричневой. Число развитых бобов в соцветии 2-8. Бобы свисающие, при созревании растрескиваются. Семена мелкие, овальные, на концах усеченные или округлые, размером 3-6 мм. Окраска семян зеленая, бурая или желтая. Вес 1000 семян у высеваемых сортов 50-80гр, семена блестящие или матовые[4,5].

Биологические особенности Маш–очень теплолюбивое растение. Семена его хорошо прорастают при температуре 25^{0}С, при 12-15° С тепла они прорастают медленно и снижают всхожесть до 50-85%. Вегетационный период высеваемых сортов колеблется и пределах 90-110 дней. От посева до созревания маша требуется сумма температур 2250 ^{o} С (при среднесуточной 25 ^{o}С). Маша чувствителен к заморозкам и при температуре минус 1° С растения уже гибнут. Стадия яровизации очень короткая и проходит при повышенных температурах. Маш-растение короткого дня, поэтому при пожнивных посевах, когда день более короткий, маша выревает на 15-25 дней раньше, чем посеянный весной.

Маш-требовательное к влаге растение, поэтому его возделывают в Узбекистане на орошаемых землях. После всходов маша растет медленно и мало накапливает надземной массы. Максимальной накопление зеленой массы происходит с момента цветения и особенно в период плодообразавания. Работами А.П.Баяндиной на Голодностепской опытной станции установлено что в первые 45 дней до цветения вес сухой надземной массы составил к весу весого растения маша только 16,5%. С момента цветения происходит быстрое накопление вегетативной массы растения. В период образования плодов надземная масса маша составляла уже 33,7 % и увеличилась за 14 дней на 17,2 %. В период полного созревания происходит максимальное накопление надземное массы растение, что видно из данные[5,].

Таблица 1 - Накопление надземной массы маша по фазам вегетации

Фазы вегетации	Дата	Число дней развития	Урожай абсолютно сухой массы с 1 растения	
			г	%
Всходы	30.V	-	0,03	0,03
6-й лист	27.VI	28	1,44	1,7
Бутонизация	7.VII	38	4,94	5,8
Цветение	14.VII	45	13,94	16,5
Образование плодов	28.VIII	59	28,36	33,7
Средняя спелость	17.VIII	79	58,78	70,0
Полная спелость	11.IX	104	84,25	100,0

Периодам накопления зеленой массы растений соответсвует и количество извлеченных ими почвы питательных веществ (азота, фосфора.) Больщую часть питательных веществ маша извлекает в период от цветения до созревания.(табл 2)

Таблица 2 - Накопление питательных веществ маша в процентах от максимального содержания (по А.П.Баяндиной)

Периоды	Число дней	Азот	Фосфор	Кальций	Магний
От всходов до 6 тиста	28	2,73	2,35	1,62	3,02
От 6 листа до бутонизации	10	6,33	4,18	4,97	9,80
От бутонизации до цветения	7	15,60	8,30	12,97	13,51
От цветения до образования плодов	20	20,50	16,56	22,88	24,34
От образования плодов до средней спелости	20	22,41	35,62	37,38	37,41
От средней до полной спелости	25	32,43	32,99	20,18	11,92
Итого	-	100	100	100	100

В этот период маша извлек из почвы 71 % азота, 85 % фосфора, 80% кальция, 73 % магния. Маш очень мало страдает от болезней.

Сорта Местные сорта маша имеют большое разнообразие. Стебель этих сортов вьющийся, сильно облиственный, высотой до 35-50 см. Куст рыхлый, полегющый. Семена местных сортов мелкие (вес 1000 семян 35-40 г), разнообразной окраски и плохой разваримости. Вегетационный период имеют в пределах 95-105 дней. Они дают невысокие урожай зерна (6-7 ц/га) но могут давать высокие уражаи зеленой массы и сена. В настоящее время получили широкое распространение селекционные сорта**.** Лучшими районированныими селекционными сортами маша для Узбекистана считат следуюшие:

Сорта «Победа 104» Выведен кафедрой селекция и семеноводтсва сельфака САГУ из китайского маша .Куст развалистый, низкий. Главный стабель прямостоячий, высотой 30-50 см, боковые ветви свисающие. Стебели на концах слегка закручены. Листья крупные, цветки золотисто-жельтие. Бобы длинные, цилиндрические, темнокоричневого цвета, с 12-15 семенами. Поверхность боба опушена черными олосками. Бобы свисающие, при созревании растрескиваются. Семена блестящие, крупные, цилиндрические, ярко-зеленой

окраски. Вес 1000 семян 80 г. Сорт скороспелый, период вегетации при весеннем посева 90-100 дней, при пожнивных посева 75-90 дней. Созревает на 14-17 дней раньше местных сортов. Семена бысторо развариваются. Сорт Победа-104 дает урожай 12-16 ц/га, что в два раза превышает урожайность местных сортов.

Сорт маша «Дурдона» Создан в Узбекском научно-исследовательском институте растениеводства и включен в Госреестр в 2011 году. Скороспелый. В республике нет аналога маша по скороспелости. Сбор первых бобов проводится уже на 45 день после всходов. Массовая спелость семян наступает на 65-70 день. Бобы формируются над кроной (25-30 шт.), что значительно облегчает уборку.Урожайность составляет 20,8 ц/га при двухстрочном посеве. Масса 1000 семян составляет 60 г. Содержание белка- 18,7%, крахмала- 1,7%. Семена крупнее, чем у районированных сортов маша.Успешно сочетается в севообороте с овощными и зерновыми культурами. Улучшает плодородие почвы. Пригоден для посева, как при весеннем, так и при летнем посеве и формирует полноценный урожай. Используется для приготовления различных блюд. Зеленная масса растений является питательным кормом для животных.

Сорт маша «Зилола» Создан в Узбекском научно-исследовательском институте растениеводства и включен в Госреестр в 2008 году. Скороспелый, первый боб созревает на 60-63 день после всходов. Семена созревают на 90-95 день. Бобы (20-25 шт.) формируются над кроной, что значительно облегчает их сбор.Урожайность составляет 20,0-25,0 ц/га. Масса 1000 семян-72 г. Норма полива при весеннем сроке посева- 1500 м^3, при летнем сроке 2000 м^3. норам высева семян-30 кг при загущенном посеве (400 тыс. раст./га). Схема посева: ширина грядки-70 см. посев двустрочный. Между строчками- 15 см и между растениями-10-15 см. Сроки посева: весенний срок 10 апреля, летний срок 15 июня. Обработка почвы: Обязательна одноразовая культивация с ручной прополкой междурядий и очисткой сорняков между растениями. Нежелательно допускать пересыхание почвы. Минеральные подкормки. Внесение азотных удобрений во время вегетации не обязательно. Фосфор- 75 кг/га, калий- 75 кг/га вносятся до цветения. Сорт можно успешно возделывать как в основной, так и повторной культуре после зерно-колосовых, а также овощных и других культур[2,3,4].

Агротехника маша Место в севообороте**.** Блогадаря своей неприхотливости, значительной устойчивости к сорнякам, хорошей способностим фиксации азота при помощи клубеньков маша может высеваться после любых культур. При пожнивных посевах маша чаще всего высевают после озимых зерновых (пщеница, ячмень), скороспелой кукуризы, раннего картофеля и других культур.

Подготовка почвы. Под весенний посев маша почву пашут под зябь на глубину 20-22 см .Весной делают раннее боронаваний зяби и в зависимости от засоренной сто участка до посева дают 1-2 культивации с боронованием. На чистых , хорошо разделанных полях предпосевная подготовка состоит из боронавания и малования вслед, на засоренных-кутьтивации, боронавания и малования. При пересыхании пахотного слоя дают предпосевной полив.

Для ускорения сева маша пожнивной культурой культуры производят в сжатые сроки. Затем поливают и пащут на глубину 20-22 см, с боронаванием и малованием вслед. На полях из-под пропашных культур, получивших глубокую вспашку и хороший уход во время вегетации, предпосевную пахоту можно с успехом заменить рыхлением культиватором на глубину 10-12 см с последующим боронаванием и малованием.

Удобрение. Маш хорошо реагирует на фосфорные и калийные удобрения. Это подтверждается данными бывшего Андижанского опытного поля.

Таблица 3 - Влияние удобрений на урожай маша

№	Вид удобрений	Урожай надземной сухой массы		Урожай зерна	
		ц\га	%	ц\га	%
1	Контроль	39,3	100	7,8	100
2	Калий	44,4	113	8,6	110
3	Фосфор	50,4	128	10,8	138
4	Калий и фосфор	47,5	121	12,1	154

Внесение фосфора в количестве 90 кг/га дало прирост урожая сухой массы 28% и зерна 38 %. Совместной внесение калийных и фосфорных удобрений повысило урожая зерна маша на 54 %. Маш хорошо отзывается и на азотистые удобрения.

Максимальное потребление азота , фосфора у маша происходит в период от цветения до созревания .Это обусловливает необходимость внесения подкормок.

Можно рекомендовать следующие минеральные удобрения: азота 30-60, фосфора 60-90, калия 30-60 кг/га. На почвах, богатых органическим веществом , азотные удобрения не вносят , или дают 50 % нормы. Фосфорные и калийные удобрения (2/3) вносят под пахоту, остальную часть фосфора и калия и азотистые удобрения в подкормки. Подкормки дают в период бутонизации и в начале цветения. В каждую подкормку вносят половину нормы удобрений. Из местных удобрений также можно вносить при подготовке почвы печную золу в количестве 5-7 ц/га. Навоз и другие органические удобрения обычно вносят под предшествующую машу культуру. Повышение урожая маша, особенно на вновь осваиваемых землях, дают бактериальные удобрения. Поэтому семена маша перед посевом обрабатывают нитрагином, изготавливаемым для фасоли.

Посев Подготовку семян маша для посева производят на зерноочистельных машинах, очищая их от механических примесей , семян сорняков и дробленых семян. Для посева используют наиболее крупные полноценные семена с высокой всхожестью (85-95).

Сроки посева. Маш можно высевать первой и повторной культурой (пожнивно). Весной сев маша производят, когда минует опасность заморозков и почва будет достаточно прогрета. Лучшим сроком весеннего сева считают первую половину апреля для южных районов и середину апреля для северных районов Узбекистана. Посев маша в такие сроки позволяет занять поле еще какой-нибудь пожнивной культурой после его уборки. Влияние сроков сева на урожай маша одно из результатов опыта Н.Н.Балашева (Табл.3).

Таблица 3 - Влияние сроков посева на урожай маша

№	Сроки посева	Число дней		Дата созревания	Урожай семян, ц/га	Вес 1000 семян, г
		До всходов	До созревания			
1	5.IV	18	-	-	14.6	48
2	15.IV	15	-	-	14.4	57
3	2.V	9	113	23.VIII	14.6	49
4	15.V	7	103	26.VIII	14.4	50
5	1.VI	6	91	31.VIII	13.6	48
6	15.VI	4	81	4.IX	10.6	49
7	1.VII	3	76	15.IX	12.3	49
8	15.VII	3	77	30.IX	8.2	49

Посевы маша под Ташкентом в мае–начале июня отодвигают срок его созревания на конец августа начало сентября, что не позволяеть после маша высевать повторную культуру. Однако высев маша в в эти сроки позволяет получать также высокие урожаи. Сроки посева маша (ранние и поздние) не ухудшают качества семян, о чем говорят данные той же таблицы.

Пожнивной культурой маша чаще всего высевают в середине или конце июня. Заканчивать посев поживного маша нужно в северных районах до 1-5/VII и в южных района до 5-10/VII, что потверждено результатами работ опытных станций (табл.4).

Таблица 4 - Сроки пожнивного посева маша (данные бывшего Андижанского опытного поля)

№	Сроки посева	Урожай зерна	
		ц\га	%
1	7.VI	12.9	100
2	14.VI	18.0	139
3	19.VI	16.7	129
4	25.VI	16.7	129
5	30.VI	14.7	114
6	7.VII	14.7	114
7	19.VII	5.4	41

Посевы, сделанные во второй декаде июля, уже резко снижают урожай маша и обычно попадают под первые осенние заморозки.

Способы сева. Лучший способ сева–широкорядный, с междурядиями 45-50 см или ленточный двухстрочный с расстоянием между лентами 60 см и между строчками в ленте 13-15 см. На чистых, хорошо обработанных полях можно применять сплошной рядовой посев. Маш высевают обычными зерновыми сеялками с установкой на верхний высев. При позднем весеннем или пожнивном севе на сеялках устанавливают окучники для одновременной нарезки поливных борозд и проведения подпитывающих поливов.

Норма высева маша меняется от способа посева, купности семян, плодородия почвы и обеспеченности водой. На широкорядных и ленточных посевах крупносемянных сортов маша (сорт Победа 104, Гибридний 4) высевают 25-30 кг/га. При сплошном рядовом севе этих сортов норма высева достигает 40-45 кг/га. Для мелкосемянних сортов маша норму высева уменшают на 5-10 кг. Весной семена заделывают на глубина 3-4 см, при пожнивном севе несколько глубже 4-6 см

Уход. Уход за посевами заключается в рыхлении почвы, борьбе с сорной растительнотьсю, проведении поливов и подкормок. При пересыхании почвы, особенно при севе второй культурой, производят подпитывающий полив. После появления всходов проводят культивацию междурядий с прополкой производят после очередных поливов. За

сезон поливают 3-4 раза. Поливают главным образом в период цветения и плодообразования маша. При трех поливах их приводят в период бутонизации, в разгар цветения и плодообразования. Поливная норма воды в зависимости от почвых условий 700-900 $м^3$/га. При сплошных посевах борозды нарезают одновременно с высевом. Маш на зеленый корм или удобрение высевается рядовым способом зерновыми сеялками с увеличенной нормой высева (50-60 кг/га). Весенний посев проводят в те же сроки , что и на зерно. При летнем севе маша на зеленый корм и сено можно успешно высевать в июне, июле и даже в начале августа. На корм сеют более облиственные местные сорта. Кормовые посевы маша поливают чаще , чем на зерна (4-5 поливов).

Особенности агротехники маша на зеленое удобрение. На зеленое маша обычно высевают после уборки озимых или яровых хлебов. При севе маша второй культурой растения быстрее развиваются при коротком дне и достаточно накапливают вегетативной массы для запашки. Менее приемлем посев маша на зеленое удобрение в конце мая, в этом случае не удается использовать поле для получения урожая второй культуры.

Почву готовят так же, как под маша на зерно. Под вспашку вносят 60-90 кг/га фосфора. Внесение фосфорной обеспечит лучшее развитие растений и тем самым зеленой массы будет накоплено больше. Посев делают сплошной рядовой с нормой высева 50-60 кг/га. Предельный срок сева для северный районов 5-10 июля, для южных районов 10-15 июля. Поливают в те же сроки , что и при посеве на зерно. Для обеспечения влажности почвы при пахоте последний полив маша производят за 7-10 дней до запашки зеленой массы.. Запашку маша на зелеое удобрение производят в разгаре цветения–начале плодообразавания, примерно через 50-60 дней после всходов. В этот период зеленая масса содержит достаточное количество азота и фосфора. По данным опыта А,П.Баяндиной на Голодностепской опытной станции в период образавания плодов растения маша содержат азота и фосфора в 4 раза больще, чем в период бутонизации.

Перед запашкой маша прикатывают катком, после производят зяблевую пахоту плугом с предплужником на глубину 25 см. при вспашке следят за тем , чтобы вся зеленая масса легла на дно борозды. Лучшим способом заделки зеленой массы считают предварительное измельчение ее дисковыми культиваторами с последующей запашкой.

Список использованных источников

1. Атабаева Х.Н., Умарова Н.С. Растениеводство, Ташкент, 2016.
2. Атабаева Х.Н., Худойкулов Ю.Б. Растениеводство.Т "Наука и техника". 2018
3. Баллашев Н.Н, .Чирков В.Н. Зерновые бобовые культуры. Госиздат Уз. 1987г 45-56 стр.
4. Жумаев 3., Сиримов А. Агротехника выращивания маша в повторных посевах//Рекомендации по возделыванию повторных культур после озимых зерновых в условиях орошения. - Ташкент, 1995. - С. 18-22 .
5. Иминов А.А., Халиков Б.М. Влияние повторных посевов на содержание питательных веществ почвы //ОБщество почвоведов и агрохимиков Узбекистана Сб.V симпозиума. - Ташкент, НИИ АП. 2005. -С.257-258
6. Мирзовалиев М. Маш и соя в повторных посевах. // Сельское хозяйства Таджикистана. 1980. - №4. - С.48-49.
7. Мирзовалиев М. Зернобобовые культуры в повторных посевах на поливных землях Гиссарской долины. // Тезисы докладов Республиканской научно-теоретической конференции молодых ученых и специалистов.-Душанбе. 1981.-С.3-4.

УДК:633.11.582.282.53

МАША (АЗИАТСКОЙ ФАСОЛИ-Phaseolus aureus P.) ЦЕННАЯ КУЛЬТУРА

Идрисов Х. А.[1], Гозиев М.[2]

[1]Доктор философии сельскохозяйственных наук PhD), Кандидат сельскохозяйственных наук, доцент, Ферганский государственный университет, Узбекистан

[2] Факультет плодоовощеводства, Ферганский государственный университет, Узбекистан

Аннотация. В этой статье представлена общая информация о маша, его пищевой ценности, химическом составе, видах, подвидах, биологических свойствах и требованиях к воздействию факторов окружающей среды

Ключевые слова: Маша, сорт, семян, почва, урожай, белок, фазы развития, фазы,цветиния, удобрения

MUNG BEAN (Phaseolus aureus Piper) IS A VALUABLE CROP

Annotation. This article provides general information about moss, its nutritional value, chemical composition, species, subspecies, biological properties, and requirements for external environmental factors.

Keywords: Mung bean, variety, seed, soil, yield, protein, stages of development, phases, flowering,, fertilizers

Введение По данным Всемирной продовольственной организации (ФАО), ежегодно во всем мире выращивается 5,3 млн/т. маша. Около 90% урожая выращивается в Азии. Индия является мировым лидером по возделыванию и потреблению маша. Более 60% мировых площадей посева маша находится в Индии. Валовый сбор урожая в год, в этой стране составляет 1,3 млн/т. На втором месте Китай (920 тысяч тонн), Мьянма (900 тысяч тонн), Таиланд (350 тысяч тонн), Индонезия (250 тысяч тонн), Пакистан (230 тысяч тонн), Узбекистан (200 тыс. тонн).

По данным Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН, а также Всемирной организации здравоохранения, на сегодняшний день более миллиона людей не доедают. Вместе с этим наблюдается постоянный рост цен на продовольственную продукцию. Исследования по решению этих проблем направлены на организацию начального семеноводства и созданию новых прямостоячих, не растрескивающихся, высоко пластичных сортов маша, адаптированных к варьирующим условиям среды, с потенциальной способностью к максимальной урожайности в условиях высокого агрофона.

Исследования зарубежных учённых, таких как Ali M., Srivastava RP, Yang KY, SCS T, Lee TC, Tan SY. Mehandi S, Singh IP, Bohra A, Singh CM.дали следующие результаты. Основные ограничения в получении высоких урожаев это явление компенсации между компонентами урожая. В программах по развитию и внедрению новых сортов этих культур использовалась ограниченная изменчивость. Анализ родословной созданных сортов показал, что небольшое количество родителей с высокой степенью родства неоднократно использовалось в программах скрещивания. Выведенные в прошлом сорта, были устойчивы к одиночному стрессу (например: устойчивость к вредителям, высокая термостойкость, адаптивность к абиотическим и биотическим факторам). Также основной причиной снижения урожайности исследователи показывают в традиционных селекционных методах исследований. Выбор родителей, помимо их агрономических характеристик, таких как урожай и его компоненты, также должен основываться на их генетическом разнообразии, фенотипической стабильности и способности комбинирования. Таким образом, логично, что

все потенциальные родители должны быть оценены с помощью тестов их потомства в разных средах и местах перед их использованием в программе скрещивания. Тест на потомство определяет генетический состав родительских растений и помогает выбрать лучшие сорта. Исследователи отмечают, что в само опыляемых культурах, таких как маша, многие второстепенные гены аддитивного эффекта контролируют урожай, и в любой программе селекции конечной целью является накопление и использование этих генов. Ожидается, что высокоурожайные сорта из разного генетического фона и несущие разные гены урожайности при скрещивании и тестировании реплицированного потомства будут генерировать более частые высокоурожайные растения. Стабильность урожая маша зависит от значительной разницы реакции высокоурожайных сортов от местоположения и года.

Маш мелкосемянную фасоль-в основном выращиваниот в Средней Азии и Закавказье. По содержанию белка в семенах и усвояеммости его организмом человека, питательности, разваримости и пищевым достоинствам маш превосходит фасоль, нут и горох[1].

Среди незаменимых аминокислот, входящих в состав белка семян маша, много лизина. Последний способствует делению молодых клеток организма человека и животных. Богатые лизином белки особенно полезны детям.

В составе маша содержится много полезных ингредиентов. В нем найдено много клетчатки, которая прекрасно очищает кишечник, улучшает пищеварение и переваривание пищи. Есть в нем витамин В2, В9, В6, В1, В3, а также А, К, С, Е. найдены в нем белки, углеводы, минеральные вещества, жирные кислоты. Из минеральных веществ в маше присутствуют натрий, фосфор, калий, магний, железо, медь, цинк. Благодаря сбалансированному и полезному составу, маша оказывает хорошее влияние на весь организм. Его употребление способствует укреплению памяти и увеличению интеллекта. С его помощью укрепляется костная система, стабилизируется зрение, улучшается работа почек. На нервную систему маша тоже влияет с лучшей стороны: улучшается настроение, усиливается противостояние стрессу[2.3].

Маш способствует восстановлению гибкости суставов, помогает избежать артритов и артрозов, астмы и аллергии. Насыщает организм энергией на весь день. Полезно употребление маша для сердечнососудистой системы. Он делает сосуды крепче и эластичнее, очищает сосуды от бляшек, образованных холестерином[5.6].

Рекомендуется к употреблению при диабете, так как стабилизирует уровень сахара и обладает низким гликемическим индексом. Маш применяется для очищения кишечника, выведения из организма вредных веществ и токсинов. Особенно полезен маша при отравлениях грибами, ядовитыми растениями, тяжелыми металлами, пестицидами. Он обладает мочегонным действием. Пророщенный маша помогает бороться с легочными заболеваниями. Наружно используют измельченный маша, в виде кашицы. С ее помощью лечат раны, угри, дерматит и другие заболевания кожи. Широкое применение маша известно в косметологии. Порошок бобов очищает и разглаживает кожу, смягчает и питает ее. После его применения кожа приобретает красивый цвет, здоровый вид и шелковистость.

Маш имеет калорийность, равную 300 ккал. Он хорошо переваривается и прекрасно усваивается организмом, насыщая его необходимым количеством энергии и полезными веществами. Рекомендуется как альтернативная замена мясу во время постов или диет. Крупа маша очень сытна, поэтому насыщение происходит даже при малых объемах порции. Благодаря содержанию в маше «диетического белка», его употребление способствует наращиванию мышечной массы, но без жировых отложений. Это очень ценится людьми, которые желают снизить и нормализовать свой вес[3.4].

Синонимы: Ph. radiatus Dillen, Ph. mun- go Roxb., Ph. Max Roxb. Однолетнее растение с ребристыми ветвистыми вьющимися или стелющимися стеблями, 15-120 см высоты. Прилистники широкояйцевидные; непарный листочек имеет почти треугольную форму, цветочные кисти многоцветковые, но часть цветков отмирает; цветки лилово-желтые или желтые; бобы узкие, цилиндрической формы, 5-18 см длины; зрелые бобы становятся темно-коричневыми, почти черными. Семена мелкие, угловатые, реже округлые, желтые или зеленые, часто глянцевые, иногда крапчатые, со слегка вдавленным рубчиком.

Г. М. Попова разделяет вид Ph. aureus на три подвида:

1. s. sp. indicus G. Pop.-бобы очень тонкие, длиною до 7 см, 0,3-0,5 см толщины; семена мелкие, вес 1000 семян 15-30 г. Формы позднеспелые и среднеспелые. Распространен в Индии. Растения этого подвида имеют прямостоячую форму, удобную для механизированной уборки;

2. s. sp. chinensis Q. Pop.-бобы крупные, 9-17 см длины, толстые (до 10 мм); семена крупные. Формы скороспелые. Распространен в Китае и на Дальнем Востоке. Для СНГ это наиболее ценный подвид;

3. s. sp. iranicus G. Pop.-бобы средней величины, 7-8 см длины; семена средней величины, вес 1000 семян 35-38 г. Формы среднеспелые 4 Распространен в Среднеазиатских республиках [7.8].

Зерно маша идет на приготовление каш и супов; кроме того, из муки делаются различные пищевые концентраты. Семена содержат в среднем 24,76% белка, 50,41% углеводов, 1,5% масла.

Зеленую массу маша можно использовать на корм или на удобрение. За два месяца развития маша в пожнивном посеве урожай его бывает до 240 центнеров с гектара.

Маш теплолюбив, жаростоек, переносит максимальную температуру воздуха 45-47 градусов, устойчив к воздушной засухе. Он хорошо растет при температуре не ниже 15 градусов, лучше всего при температуре не ниже 15 градусов, лучше всего при температуре 20-22 градуса. Общая сумма тепла для скороспелых сортов должна составлять 1800 и для среднеспелых-2000 градусов. В связи с тем, что всходы маша, а также взрослые растения весьма чувствительны к пониженным температурам и уже при минус одном градусе растения гибнут, маша следует сеять после минования опасности поздних весенних заморозков, когда почва достаточно прогреется.

Маш требователен к почвенной влаге, хорошо растет на сероземах, суглинистых и черноземных почвах. Высокие его урожай, получают и на сильно засоленных. А также промытых почвах, например, в Чимбае Каракалпакской республика. Заболоченные и избыточно увлажненные почвы мало пригодны для выращивания маша.

На корнях маша, как и других бобовых растений, развиваются клубеньки. Поэтому он является хорошим предшественником многих культур. Для более интенсивного образования клубеньков применяют нитрагин, в первую очередь там, где маша высевают впервые.

В Узбекистане распространены местные сорта, представляющие собой смесь форм. Характерные признаки местных популяций–куст с вьющейся верхушкой, короткие, коричневые с плотными створками бобы. Семена мелкие, различные по окраске-от зеленых до темно-зеленых; вес 1000 семян 30-35 граммов. Продолжительность периода от появления всходов до созревания 100-128 дней. Содержание белка в семенах от 25 до 28 процентов. Большой недостаток местных популяций-заболевание курчавостью листьев(вирусная мозаика).

В условиях орошения в хлопковой зоне Узбекистане маша обычно высевают с конца третьей декады июня до 10 июля. После уборки ранних овощных-капусты, моркови, столовой свеклы, раннего картофеля, гороха-производят предпахотный полив. С наступлением спелости почвы поле пашут на глубину 20-25 сантиметров плугом с предплужником. Затем вносят удобрение-3 центнера суперфосфата и 0,5 центнера аммиачной селитры на гектар. Сеют маша обычно зерновыми сеялками, устанавливая их на верхний высев. При широкорядной посеве норма высев 20-25, при сплошном-30-35 килограммов на гектар. На сильно засоренных землях может быть рекомендован широкорядный способ посева или ленточный двухстрочный с расстояниями между лентами 60-70 и между строчками 15 сантиметров.

Семена заделывают на глубину 3-4 сантиметра во влажную почву и на 5-6 сантиметров в менее влажную. Одновременно с посевом окучником, смонтированным на сеялке, нарезают борозды.

После посева сразу же требуется провести полив по бороздам, Уход за посевами маша заключается в борьбе с сорняками, проведении поливов и культиваций после них.

За вегетационный период на сероземах при весеннем сроке посева эту культуру надо поливать 4-5, а при пожнивном посеве от 3 до 4 раза, на луговых почвах 2-3 раза при норме в один полив 600-800 кубических метров воды на гектар.

Маш начинают убирать при созревании на растениях до 70 процентов бобов. Во избежание потерь его скашивают в ранние утренние часы, так как днем подсохшие бобы растрескиваются. Валки подбирают и обмолачивают через 3-4 дня.

Список использованных источников

1. Атабаева Х.Н., Умарова Н.С. Растениеводство, Ташкент, 2016.
2. Атабаева Х.Н., Худойкулов Ю.Б. Растениеводство.Т "Наука и техника". 2018
3. Баллашев Н.Н, .Чирков В.Н. Зерновые бобовые культуры. Госиздат Уз. 1987г 45-56 стр.
4. Жумаев 3, Сиримов А. Агротехника выращивания маша в повторных посевах//Рекомендации по возделыванию повторных культур после озимых зерновых в условиях орошения. - Ташкент, 1995. - С. 18-22 .
5. Иминов А.А., Халиков Б.М. Влияние повторных посевов на содержание питательных веществ почвы //Общество почвоведов и агрохимиков Узбекистана Сб.V симпозиума. - Ташкент, НИИ АП. 2005. -С.257-258
6. Мирзовалиев М. Маш и соя в повторных посевах. // Сельское хозяйства Таджикистана. 1980. - №4.-С.48-49.
7. Мирзовалиев М. Зернобобовые культуры в повторных посевах на поливных землях Гиссарской долины. // Тезисы докладов Республиканской научно-теоретической конференции молодых ученых и специалистов.-Душанбе. 1981.-С.3-4.
8. Пилов А.П. Фасоль и маша. Ташкент. Монография.1978.С.61.

LIBERAL ARTS

УДК 001.51

РОЛЬ ГИПОТЕЗЫ В ТВОРЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Мусина Жанар Амангельдиевна, Сальменова Салтанат Касымхановна

Университет «Туран-Астана», г.Нур-Султан, Казахстан

Абстракт. Базовое знание в научном познании в творчестве дают факты, получаемые как на эмпирическом, так и на теоретическом уровне исследований в науке. Накопление фактов и содержащейся в них информации о сторонах и свойствах объекта познания необходимо для роста науки, но явно недостаточно. Необходима система, знания, описания, понимания, интерпретации научных фактов. Основными компонентами такой системы являются научная догадка, гипотеза, теория, научный закон (система законов).

Ключевые слова: гипотеза, исследование, творчество, закон, догадка.

THE ROLE OF THE HYPOTHESIS IN THE CREATIVE PROCESS

Abstract. Basic knowledge in scientific knowledge in creativity is provided by facts obtained both at the empirical and theoretical level of research in science. The accumulation of facts and the information contained in them about the sides and properties of the object of knowledge is necessary for the growth of science, but is clearly not enough. A system, knowledge, descriptions, understanding, interpretation of scientific facts is needed. The main components of such a system are scientific guess, hypothesis, theory, scientific law (system of laws).

Keywords: hypothesis, research, creativity, law, guess.

Догадка - это первоначальное предположение, которое ещё недостаточно исследовано, не полностью вскрыты, выявлены его логические и эмпирические основания. Например, исследуя структуру атомного ядра Э. Резерфорд и Ф. Содди выдвинули гениальную догадку об их радиоактивном распаде.

Следующей формой творческого поиска истины, формирования и роста нового знания является гипотеза, выдвигаемая в ходе научного исследования. Гипотеза в научном творчестве выполняет связующую роль между предвидением и практикой и является научно обоснованным предположением о существующих связях и взаимоотношениях внутри объекта и между различными объектами познания [1].

Гипотеза - это ещё не истина, а предполагаемое, вероятное, реально возможное и ожидаемое научное знание. Истинность или ложность этого знания научному творчеству и предстоит доказать.

Гипотеза, являясь обобщением уже имеющихся знаний, активно воздействует на процесс научного творчества, исследования, возбуждает фантазию, воображение, интуицию, научное чутьё ученого. Она ведет к новым исследованиям. Поиски аргументов для их доказательства расширяют и углубляют имеющееся знание, подводят исследователя к выдвижению и обоснованию новых идей. Гипотетическое знание носит существенно вероятностный характер.

Первоначальная догадка, блеснувшая как озарение, в мышлении исследователя носит интуитивный, зачастую внезапный, неожиданный характер. Иногда она кажется настолько невероятной, что выглядит чудом. Задача научного творчества доказать её истинность или ложность, обосновать применимость догадок и гипотез в научном анализе и поиске. Следовательно, гипотеза несет в себе эвристический потенциал для саморазвития знания [2].

Поскольку предположения гипотезы носят вероятностный характер (по следующей схеме: если будут выполнены определенные условия, то возможно поведение объекта будет таким, а не другим), сама гипотеза как бы забегает вперед и для её обоснования исследователь ищет новые факты, проводит новые опыты, наблюдения, измерения, анализирует результаты познания в своей и смежных областях науки. Гипотеза, как снежный ком, обрастает знанием, теоретически обосновывая самоё себя, свое право на существование в структуре науки.

Научная гипотеза выдвигается и обосновывается в творческой лаборатории ученого в надежде на то, что она, если не в полноте сбоем содержании, то хотя бы в какой-то своей части, будет превращена в достоверное знание. Дж. Ст. Милль в «Системе логики» писал: «условием собственно научной гипотезы является, по-видимому, то, чтобы она не была обречена навсегда остаться гипотезой, чтобы её можно было либо доказать, либо опровергнуть сравнением её с наблюдаемыми фактами» (3; 67). Тщательно поставленный эксперимент способствует переходу от научного предположения, гипотезы к достоверной теории, т.е. верифицирует гипотезу, либо показывает её неистинность, т.е. фальсифицирует выдвинутую гипотезу. Следовательно, опыт, эксперимент, истинные факты науки играют роль демаркационной линии между правдоподобной гипотезой и достоверной научной теорией [3].

Критериями подтверждения или опровержения гипотез в научном познании являются:

- прямое обнаружение в реальности предмета или события, идея существования которых и была основным содержанием гипотезы;
- соответственно, дедуктивное же выведение из самой гипотезы истинных знаний, следствий, выводов;
- сравнение этих следствий и выводов с реальным положением дел в действительности;
- подтверждение, либо опровержение гипотезы практикой, опытом, временем.

Проверка гипотезы означает показ её истинности либо ложности. В первом случае речь идет о доказательстве, во втором об опровержении содержащихся в гипотезе предположений. Для теоретической проверки истинности гипотезы из её предпосылок делаются логические выводы, выводятся следствия. Чем больше сделано таких следствий, тем, при прочих равных условиях, надежнее проверка гипотезы. Если следствия из гипотезы соответствуют действительности, значит, она подтверждается, в противном случае она объявляется ложной и отбрасывается. Научная творчество, научный, поиск как раз и направлены на проверку имеющегося гипотетического знания на его соответствие действительности, причем здесь возможна парадоксальная ситуация: разные факты из одной и той же области знаний могут подтверждать противоположные гипотезы. Так, в оптике существовало две конкурирующие гипотезы о природе света - корпускулярная и волновая, опирающиеся на проверенные, опытные факты, но при этом они прямо противоречили друг другу. Только создание квантовой теории света позволило правильно объяснить дуалистическую, корпускулярно-волновую природу света и, тем самым, дать право на жизнь обеим гипотезам.

Использование гипотезы как эффективного инструмента научного творчества показывает глубину знаний учеными сущности исследуемых явлений, направляя исследование на научный поиск истины, отбраковку, селекцию фактов на правильные и ложные, что, несомненно, способствует росту научного знания. Для выполнения эвристически - познавательной роли научная гипотеза должна удовлетворять определённым требованиям. Она не должна противоречить уже имеющимся знаниям и фактам; должна быть принципиально проверяемой; максимально простой [4].

Творческий потенциал гипотезы, которая удовлетворяет перечисленным выше условиям, заключается в том, что будит пытливую мысль ученого, является формой живого развития, движения всякого знания. Гипотеза это форма перехода от неизвестного к известному, вероятного знания в истинные, относительного в абсолютные.

Если в ходе научного творчества не выдвигается новых, «безумных» по выражению Нильса Бора, гипотез, это означает застой в науке: значит в данной области научного знания совсем нет проблем, т.е. знание не развивается. Наоборот, там, где конкурирующие гипотезы борются за выживание в мире научного познания между собой, там налицо атмосфера подлинного творчества, бурного роста научного знания. Приведённый выше пример с двумя конкурирующими гипотезами

в оптике приводит, по крайней мере, к двум логическим выводам: во-первых, что ни одна из этих гипотез не в состоянии полностью описать всё многообразие оптических явлений; во-вторых, природа света гораздо сложнее, чем наглядный, простой образ частицы или волны, а носит принципиально не классический, квантовый характер [5].

Творческий анализ, сравнение, сопоставление конкурирующих научных гипотез приводит к важному методологическому выводу: как нашему познанию, так и самой природе вещей присущи противоречия, взаимоисключающие стороны и тенденции, т.е. и познание и сама жизнь это процессы не статичные, а динамичные, развивающиеся, диалектические.

Подлинно творческая, на деле очень сложная, но очень увлекательная, заманчивая для ученого задача - обосновать состоятельность гипотезы, показать, что основные её предположения выдвинуты не случайно, а представляют собой результат глубоких исследований, размышлений, сравнений, сопоставлений различных фактов, знаний и теорий. Именно в умелом выдвижении и обосновании в науке гипотез, как правдоподобных предположений, полностью раскрываются знания, талант, способности, творческие возможности исследователя.

В ходе научного творчества гипотезы подвергаются строгой неоднократной проверке на истинность и непротиворечивость. Положительный результат проверки гипотезы подтверждает её достоверность или даже означает превращение гипотезы в достоверную научную теорию, а это подлинный триумф научного творчества, настоящее научное открытие. В научном творчестве глубокая, содержательная гипотеза является подлинным фундаментом, основой для роста научного знания, прогнозирования и предвидения в науке, для открытия научного закона и создания теории [6].

Говоря о месте гипотезы и гипотетического метода в научном творчестве, ученые исходят из того факта, что гипотеза - это научно обоснованное предположение, несущее в себе новое знание, определяемое уровнем достигнутого научного знания, но пока ещё не подтверждённое практикой. Гипотеза является формой перехода, в научном творчестве от незнания к знанию, от неполного и недостоверного знания к знанию более полному и более достоверному, от исследования фактов к познанию внутренней логики существования объекта, к формированию научной теории и переходу от одной теории к другой, находящейся на более высоком уровне знаний.

Например, представим себе Робинзона на необитаемом острове - чисто гипотетически - с источником пресной воды. Пусть Робинзону ежедневно необходимо 3 л воды для питья и приготовления пищи. Еще 12л ему нужно на мытьё, стирку и поливку огорода. Следовательно, ежедневно Робинзон потребляет не более 15л воды. Допустим, что источник ежедневно дает 100л воды, тогда 85л воды являются лишними. Какова же будет для Робинзона ценность 1л воды? При указанных условиях она будет близка к нулю, так как после использования воды нетронутыми останутся ещё 99 л, а это всё ещё намного больше, чем ему необходимо. Допустим теперь, что в результате высыхания источник дает лишь 15 л воды в день, Робинзон всё ещё полностью удовлетворяет свои потребности, но теперь потеря даже 1л воды сопряжена для него с определёнными проблемами. Чем больше будет высыхать источник, тем ощутимее будут для Робинзона потери каждого литра.

Одинаковые единицы блага не могут иметь разную ценность, ибо каждая единица может быть легко заменена другой [7].

Правильное использование концептуальной схемы при переходе от гипотез к теории представляет реальную возможность для раскрытия творческих способностей исследователей.

Список использованных источников

1. Школа молодого учёного. Под ред. Н.Д.Хмель и др. – Алма-Ата, 1990
2. Баубекова Г.Д., Бекбаева Ж.С. Проблемы развития творческого мышления. – Астана, 2007, с. 49
3. Таубаева Ш. Исследовательская культура учителя: от теории к практике. – Алматы, 2001
4. Герасимова И.Г. Структура научного исследования. – М., 1985, с.19

5. Краевский В.В. Методология педагогической науки: Учебное пособие. – М., 2001, - 252 с.
6. Бережнова Е.В. Аргументация в прикладном педагогическом исследовании // Педагогика. – 2001. - № 9
7. Пономарев А.Б., Пикулева Э.А.Методология научных исследований, учебное пособие. – М., 2014.

ЕРЕСЕК ТОП БАЛАЛАРЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕЛЕУ ҮДЕРІСІН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МОНИТОРИНГТЕУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

Исабаева Жанылсын Нагашибаевна[1], Исабаева Сулу Нагашыбаевна[2]

[1] Педагогика магистрі, ҚазҰПУ, Алматы қаласы, Қазақстан
[2]П.ғ.к., қауымдастырылған профессор, ЕИМУ «Нур-Мубарак», Алматы қ., Қазақстан

Абстракт. Мақалада ересек топ балаларының құқықтық тәрбиелеу үдерісін педагогикалық мониторингтеудің педагогикалық талдау жайлы және тәрбие берудегі құқықтың ерекше рөлі баяндалған.

Ключевые слова: Құқықтық тәрбие, жеке тұлға, когнитивтік құқықтық білім.

Қазіргі кезеңде ғылымда және практикада бала дамуына медициналық, психологиялық, педагогикалық диагностиканың қарқынды қолданылуымен ерекшеленеді. Оның ішінде сөйлеу бұзылыстары бар кешенді, интеграцияланған әдісті пайдалануға мүмкіндік берді. Неғұрлым сапалы, сенімді, дәл, объективті диагностика баланың тіліндегі бұзылыстарды болжау мен оны емдеу және түзетуге ықпал ететін әдістерді табуға ықпал етеді. Тәрбие адам қызметінің ең маңызды түрлерінің бірі ретінде әр түрлі құралдармен жүзеге асырылады. Бұл тәрбиеші тәрбиеленушіге үндейтін сөз, тәрбиеленушілердің өмір сүру тәртібін ұйымдастыру және олармен айналысатын еңбек. Тәрбие берудегі ерекше рөл құқық. Сөздіктердегі сәйкес, құқық дегеніміз "адамдардың қоғамдағы қарым-қатынасын реттейтін мемлекеттік билік орнататын және күзететін нормалар мен ережелердің жиынтығы [1].

Қазақстан Ұлттық энциклопедиясында құқық - бұл мемлекет белгілеген немесе санкция берген мінез-құлықтың жалпы ережелері (нормалары) жиынтығы [2].

Адамгершілік тәрбиесіндегі жаңа мақсатты ұстанымдарға сәйкес келетін педагогикалық ықпал ету құралдары мен әдістерінің проблемасы үлкен орын алады: балалар арасында адамгершілік қарым-қатынасты қалыптастыру, баланың тәрбиелеу субъектісін білуі, педагогтың баламен өзара қарым-қатынасын, сенім, құрмет, өзара назар аудару және т. б. негізінде құру.

XVIII ғасырдың екінші жартысындағы прогрессивті педагогикасында педагогикалық ықпал ету объектісінен бала "тәрбиелеу субъектісіне ауысады, "Балаларды тәрбиелеу және тәлім беру туралы" шығармасында ол алғаш рет "денені, ақыл-ой мен жүректі тәрбиелеу" туралы "ерекше және маңызды ғылым"ретінде педагогиканы анықтайды.

Ағартушылық дәуірінде адамның жеке тұлға ретінде тәрбиесіне деген қызығушылығы күрт өсті. Құқық негіздерін білу соншалықты маңызды деп саналды, ол кейде табиғи құқық ұғымына кірді. "Табиғи құқық" идеясы бастау алды. Онда тұлғаның нақты әлеуметтік қасиеттерінің жиынтығы (наным-сенімдер мен іс-әрекеттердегі, меншікті иелену мен билік етудегі еркіндік, заң мен т.б. алдында барлығының теңдігі) қарастырылды.

Ерте жастан бастап кім үйренген, өмірдің алғашқы жылдарынан бастап шынайы шындықты жақсы көретін, оның артында тұрған және тәлімгерлермен де, құрдастарымен де ашық болу. Ол ересектермен тең дәрежеде балалардың құқығын тану туралы мәселе қойды. К. Д. Ушинскийдің пікірінше, құқықтық тәрбие балада адалдықты, шыншылдықты, еңбексүйгіштікті және жауапкершілік сезімін дамытуы тиіс [3].

Л. Н. Толстой мінездегі психология мәселесі бойынша айта отырып, көп нәрсе балалар табиғатында сақталатынын және оған тән екенін атап өтті. Ол ақиқат пен жақсылық идеалдарына саналы ұмтылуға балалар табиғатының мейірімді инстинктерін салу қажеттігін айтады. Ол адамның ең жақсы моральдық қасиеттерін дамыту тек халықтық адамгершілік негізінде ғана мүмкін екенін көрсетті. [4]

Заманауи педагогиканың бастауында өз заманының көрнекті педагогтарының бірі А. С. Макаренко тұрды. 20-30-шы жылдары өзінің тәрбие жүйесін жүзеге асыра отырып,

балалардың мінез-құлық мәселелеріне ақылға қонымды көзқарасты, құқық пен пәнге саналы көзқарасты қалыптастырумен балалардың оң әдеттерін жасауды байланыстырды[5].

Бала құқықтары проблемасының қойылуы, оны қазіргі жағдайда жүзеге асырудың күрделілігі, оны шешудің мүмкін жолдарын негіздеу әрекеті проблеманы психологиялық-педагогикалық теория мен практикада талдау қажеттілігін өзектендірді. 50-жылдардың соңында ғылыми және практикалық жорықта пайда болған "құқықтық тәрбие" ұғымы құқықтық сананы қалыптастыру, құқықтық сезімдерді дамыту, тиісті мінез-құлықтың дағдылары мен әдеттерін қалыптастыру, құқық бұзушылықтарға төзбеушілік қарым-қатынас жасау үшін жеке тұлғаға мақсатты, жүйелі әсер етуді білдіреді. А. В. Мицкевич, Л. Керимов дамыған социалистік қоғамдағы еңбекшілердің құқықтық санасы мен құқықтық тәрбиесі" жұмысында кеңестік адамдарда әр адамның әдеті, берік нанымы болуы тиіс жоғары құқықтық мәдениетті және заңды мінез-құлықты қалыптастыруға бағытталған мемлекеттің кең, кешенді қызметі ретінде құқықтық тәрбиені анықтады [6].

Құқықтық тәрбие барысында сөздің кең мағынасында құқықтық мәдениет туралы, яғни құқық жүйесінің бірлігі, құқықтық қатынастар, құқықтық мекемелер, құқықтық сана, құқықтық мінез-құлық, құқықтық шығармашылық туралы ақпарат беріледі.

Демек, құқықтық тәрбие-бұл олардың құқықтық мәдениет құндылықтарын игеру арқылы тәрбиеленушілердің мінез-құлқының заңдылығына қол жеткізу мақсатында мемлекет пен өзге де органдар ұйымдастыратын іс-шаралар жүйесі. Келесі онжылдықтарда құқықтық тәрбиенің түрлі модельдері оларды практикамен тексеруге әрқашан төтеп бере алмады. Мысалы, азаматтық және құқықтық тәрбиенің алғашқы кеңестік зерттеушілерінің бірі Д. С. Яковлева құқықтық тәрбиенің ерекше міндеттерін атап өтті: азаматтардың негізгі құқықтары мен міндеттерін қатаң сақтауға мәжбүрлеуден емес, наным бойынша үйрету; оқушылардың Социалистік заңдылықты сақтау үшін күреске белсенді қатысуы; ел иесінің сезімін тәрбиелеу; құқық бұзушылықтың алдын алу[7].

Мектепке дейінгі жастағы балалардың айналасындағыларды бағалау кезінде оларға тікелей қарым-қатынастардан "босатылу" қабілеті пайда болады: олармен таныс адамдарды сипаттай отырып, балалар, жалпы алғанда, оң мінездемеде олардың теріс қасиеттерін да көрсетеді. Мектепке дейінгі ересек балалар жеке қасиеттерін бөліп, бағалай алады. Басқа адамдардың қасиеттерін түсінуді аша отырып, балалар жалпылама сипатқа ие түсінік беруге тырысады. Мектеп жасына дейінгі ересек топ балаларында адам мінез-құлқы фактілерінің белгілі жалпылауына негізделген бағалау көп болады. С. А. Дудникованың эксперименталды зерттеулерінде балалардың өз мінез-құлқына өзін-өзі бақылауына қол жеткізетіні дәлелденді, ол болжамды іс-әрекеттің салдарын болжай білу, өз жағдайын эмоционалды сезіну, құрдастарының, ересектердің мінез-құлқында болуы мүмкін қателіктердің алдын алу қабілеті ретінде анықталады, бұл оның заңдылығын бекітуге немесе өз шешімін айналасындағылардың үмітіне сәйкес келмейтін ретінде өзгертуге мүмкіндік береді.

Психологиялық-педагогикалық әдебиетті зерделеу мен талдау мектепке дейінгі кіші жастан бастап балалар өз мінез-құлқында қабылданған адамгершілік нормаларға бағдарлана бастайтынын, ал мектепке дейінгі жоғары жастағы балалар оны ұстануға қабілетті екенін көрсетті, бұл кейіннен құқықтық сананы қалыптастыру үшін адамгершілік норманың мағынасын және оны орындаудың маңыздылығын түсіндіру үшін аса маңызды. Дәл осы кезең ішінде балаларда алдымен ойланып, одан кейін істеу қабілеті пайда болады, мұнда ол саналы іс-әрекетке және саналы мінез - құлыққа өту үшін инстинкттер массасынан босатылады. Я.С.Пономарев сыртқы мінез-құлықтың дамуына шешуші әсер ететін "ішкі іс-әрекет жоспары" деп атады.

Осы уақытта балалардың санасында азаматтықтың алғашқы көріністері пайда болады, белгілі бір игілікке өзінің құқықтары, міндеттері, борышының психологиялық санаттары қалыптасады. Дәл қазір оны ар-ождан, адамгершілік пен әділдік, жақсылық пен адамгершіліктің ұғымдарында тәрбиелеу керек. Сонымен қатар, ересек мектепке дейінгі балалар теріс факторлардың әсеріне оңай бейім, дөрекілік пен қатыгездікпен жеңіл жарақат алады, жоғары әсерлілік пен өмірлік тәжірибенің болмауы оның санасымен әртүрлі

құбылыстарды қабылдау кезінде дұрыс емес қауымдастықтарды дамытады. Тәрбиелік бағыттар мен формалардың барлық кешенімен балаға саяси жүйеге, адамдардың мінез-құлық ережелері мен олардың өзара қарым-қатынастарының тәртібіне, әлеуметтік байлыққа, теңдік рухына, альтруизмге, жаман және басқа нәрселерге төзбеушілікке деген құрмет пен сүйіспеншілік тәрбиеленеді. Мүмкін балаларға ежелгі проблеманы дұрыс шешу туралы дер кезінде ұсыну «Мен қалаймын, істей аламын және жасай алмаймын» деген сияқты «негізсіз» көптеген құқық қорғау органдарының күш-жігерін білдіреді. Бала қоғамның, этникалық топтың,басқа шағын мифтерін біледі, оған тәрбиешілер беретін топтар кейбір жүйені қалыптастырады.

Қолданыстағы құқық элементтері туралы ақпарат алу шындығында, ол оны осы құндылықтар жүйесімен "салыстырады". Сол алынған ақпарат осы жүйеге сәйкес келмеген жағдайларда, ол бұл құндылықтарға сәйкес келетін шындықтың "моделін" жасайды, не болуы тиіс, не әділ екендігі туралы түсінік. Кейбір жағдайларда мұндай модельдер тәрбиешілермен және тікелей ұсынылады, әсіресе жеке тұлғаның дамуының алғашқы кезеңдерінде. Бірте - бірте бұл" модельдер " құқықтық идеалдардың неғұрлым немесе аз оқшауланған жүйесін құрайды, олардың негізінде адам оған түскен құқық туралы мәліметтерді бағалай алады. Мысалы, бастапқыда бала қандай әрекеттер моральдық, жол берілмейтін екені туралы мәлімет алады. Бірте-бірте ол меңгереді туралы ережені, оның кейбір әдепсіз қылықтары болып табылады, сондай-ақ арнайы мемлекеттік жазаланатын. Содан кейін тек әдепсіз іс-әрекеттер ғана емес, сондай-ақ адамға белгілі болатын олардың құқық қағидаттарына қайшы келетін әрекеттер ретінде құқық бұзушылықтардың әділетсіздігі туралы түсінік қалыптасады. Ақыр соңында, құқық бұзушылық әділетсіз болып табылатыны туралы түсінік моральдық ұғымдардан бөлек болады. Енді құқықтық мінез-құлықтың қандай да бір нұсқасы әділ немесе әділетсіз деп бағаланады, ең алдымен оның заңды болуына байланысты. Әділ мінез-құлықты моральдық бағалау екінші рет болады. Құқықтық тәрбиелеу процесінде басқа баланың бастапқы бағасы-беделді адамның бағалауын қарапайым қайталау екенін ескеру қажет.

Тәрбиеші балалардың тұрмыстық ережелерді, ойындарды орындауына басшылық ете отырып, олардың бір-бірімен қарым-қатынасын бағыттай отырып, балалардың назарын қандай да бір баланың мінез-құлқының әртүрлі жақтарына белгілейді. Сол арқылы ол бір-бірінен әр түрлі жеке жақтарын көруге көмектесіп қана қоймай, сонымен қатар балаларда "эталондарды" қалыптастырады, олармен өз мінез-құлқын "салыстыруға" және өздерінің жолдастарының мінез-құлқын "өлшеуге" тиіс. Сонымен, мектепке дейінгі ересек жастағы балаларды құқықтық тәрбиелеудің алғышарттары бар. Алайда, осы процестің тиімділігін қамтамасыз ету үшін оның ерекшеліктерін ғана ескеру қажет. Зерттеулерді зерделеу мектепке дейінгі ересек жастағы балалардың құқықтық тәрбиесінің бірқатар педагогикалық жағдайларын бөліп көрсетуге мүмкіндік берді:

- баланың әлеуметтік нормалар туралы пікірлерінің жеткіліктілігі мен кеңдігі ең алдымен ересектерге байланысты;
- мұғалім әр балаға қатысты қарым-қатынас, мейірімділік, қамқорлық, әділеттілік орнатуға ұмтылуы керек;
- балалар ұжымында балаларды адамгершілік ережелерінің әлеуметтік мәнімен және оларға сәйкес қылықтардың маңыздылығымен таныстыратын вербалды атмосфера құру;
- балалар өмірінің барлық жақтарын пайдалану және осындай жағдайларда болашақта белгілі бір әрекет цикліне балалардың "қиялын күйге келтіруге" ықпал ететін арнайы құрылған жағдайларды ұйымдастыру;
- қарым-қатынас практикасынан алшақтату, мұғалімнің әлеуметтік маңыздылығы мен нақтылауы және балаларды осындай көріністерді бағалауға тарту;
- кеңес беру, сұрақтар, қиын жанжал жағдайында нақты көмек көрсету арқылы іс-әрекеттегі балалар арасындағы мұғалімнің қарым-қатынасының бағыты.

Осылайша, құқықтық тәрбиелеу мен оқыту мәселесіне арналған бірқатар зерттеулер мектепке дейінгі балаларды құқықтармен таныстырудың кейбір бағыттарын ашады. Алайда

қиындық мектепке дейінгі жастағы балаларға қатысты осы проблеманың әлі жеткіліксіз зерттелгенін құрайды.

Жоғарыда қарастырылған психологиялық-педагогикалық зерттеулер мектеп жасына дейінгі балалардың ақыл-ой дамуының деңгейі оларда құқықтық тәрбиені қалыптастыруға мүмкіндік беретіндігін дәлелдейді. Біздің ойымызша құқықтық тәрбие процесі мыналарды қамтиды:

Когнитивтік (ақпараттық-мазмұнды компонент) құқықтық білімнің нанымы - түсініктер, ережелер, нормалар, бағалар деңгейінде жеке тұлға меңгерген жүйе ретінде әрекет етеді.

Эмоционалдық-бағалау компоненті-әлеуметтік мотивтердің болуы эмоционалдық қарым-қатынасты қамтамасыз етеді, құқықтар мен міндеттерді сақтауға, оларды зерттеуге ынталандырады.

Мінез-құлық компоненті - құқықтар мен міндеттерді білу баланың мінез-құлқын анықтайды.

Қорытындылай келе, педагогикалық мониторингтің теориялық-технологиялық моделін сақтау қажеттілігін дәлелдеді, оның мазмұны мектепке дейінгі ересек жастағы балаларды құқықтық тәрбиелеу процесінің ерекшеліктерін қадағалауға бағытталған, бұл жұмыстың негізгі бағыттары мен әдістемесін бөліп көрсетуге мүмкіндік берді.

Зерттеу қызметінің аспектісін зерттеудің арнайы объектісіне педагогикалық мониторингті бөлу мектепке дейінгі мекеменің педагогикалық процесін басқарудың ғылыми ұйымында анықталатын рөлге негізделген. Психологиялық-педагогикалық зерттеулерде ұсынылған педагогикалық мониторинг түрлері, принциптері, кезеңдері қарастырылады. Педагогикалық мониторингті белгілі бір уақыт кезеңінде білім, білік және дағды сапасын қадағалауға және белгілі бір уақыт кезеңінде бақылау объектісінде құқықтық тәрбие көрсеткіштерін өзгертуге, тиісті шешімді болжау және қабылдау, педагогикалық іс-әрекеттің құралдары мен әдістерін таңдау мақсатында құқықтық тәрбие процесін бақылауға және бақылауға мүмкіндік беретін зерттеу процедураларының жүйесі ретінде сипаттауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Основы педагогических технологий (Краткий толковый словарь) /Под ред. А.С. Белкина. - Екатеринбург, 1995. 22с.
2. Қазақстан Ұлттық энциклопедия / Бас ред. Б.Аяған.- Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 2006. – 704 б.
3. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. В 11-ти т. Т.2
4. Толстой Л.Н. Педагогические сочинения. - М, 1989. С. 53
5. Макаренко А.С. Воспитание в семье и школе //Педагогические сочинения в 8 т., Т. 4. М., 1984.
6. А.В. Мицкевича, В.М. Обухова. - М.: Просвещение, 1982. 223 с.
7. Яковлева Д.С. Воспитание гражданской сознательности и активности у старшеклассников средней школы: Дисс. ... канд. пед. наук. — М, 1969.351с.

УДК 433

ҚОЯНДЫ ЖӘРМЕҢКЕСІ - ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САУДА ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА ӘСЕР ЕТКЕН ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Абдрахманова Асель Даулетовна

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
Руководитель – т.ғ.к., доцент Батталов К.К.

Абстракт. Мақалада XIX ғасырдың ортасынан XX ғасырдың басында қызмет еткен Қоянды жәрмеңкесінің рөлі мен қызметі қарастырылған. Мақаланың негізгі зерттеуі жәрмеңкенің негізінде Қазақстандағы сауда инфрақұрылымының қалыптасуына ықпал еткен факторы ретінде талданады. Көшпелі халық үшін қолайлы сауда орны ретінде жәрмеңкелерде полиция, сот органдары, дәрігерлік қызмет, банк операциялары, кедендік қатынастар, пошта-телеграф байланысының пайда болуына әсер еткенін анық көруге болады. Бұл өңірлерде нарықтық қатынастардың алғашқы ошақтарының дамуына өз үлесін қосты. Сонымен бірге, жәрмеңкелік сауданың нығаюына аймақтағы өнеркәсіп орындарының қалыптасуы да маңызды рөл атқарды. Демек, жәрмеңкелік сауда өңірлерде әлеуметтік-экономикалық және демографиялық, саяси қатынастардың өрлеуінде ерекше орын алатыны анық.

Кілтті сөздер: жәрмеңке, сауда, сауда жолдары, банк операциялары, инфрақұрылым.

XIX ғ. бірінші жартысында экономикалық қатынастардың дамуына қомақты үлес қосқан факторлардың бірі жәрмеңкелердің пайда болуы. Олар тек сауда-саттық ісін орнықтыруға ғана емес, көршілес Еуропа, Қытай, Ресей және басқа да елдермен тұрақты экономикалық байланыс жасау, ұлттық өнер мен мәдениетін дамыту үшін маңызды болды. Қазіргі тәуелсіз Қазақстан жағдаятында жәрмеңкелердің экономикалық объект ретінде қарастырылуы өзекті болып табылады, себебі, дүниежүзі жәрмеңке, нарықтық қатынастардың дамуы, сауда ісінің дамуы Қазақстанның әлем сахнасындағы орнын бекітеді. Сол себептен заманауи Қазақстанның экономикалық мүмкіндіктерін анықтауда XIX – XX ғг. басындағы сауда орындарын зерттеу мақала тақырыбының өзектілігін арттырады.

XIX ғасырдың бірінші жартысы XX ғасырдың басы Қазақстан үшін шаруашылық, әлеуметтік және мәдени даму жетістіктеріне толы болды. Осындай ілгерілеудің негізгі себебі қазақ даласына тауар-ақша қатынастардың еніп, бекуі. Соның нәтижесінде ішкі нарықтың қалыптасуы, сауда капиталының өсуі пайда болды.

Қазақтың дәстүрлі шаруашылығын зерттеуде халықтың зиялылары – Ш.Ш.Уәлиханов, Ә.Н.Бөкейханов, Т.Рысқұлов, С.Д.Асфендияров, П.П.Иванов, А.Ф.Рязанов еңбектері маңызды рөл атқарады. Авторлар Ресей патшалығының экономикалық отарлау бағытын, қазақ халқының тарихындағы мал шаруашылығының орны мен рөлін қарастырды.

Кеңестік дәуірде жәрмеңкелер саудасы зерттеу объектісі ретінде өзіне баса назарын аудартты. Мысалы, Е.Б.Бекмаханов, П.Г.Галузов, Б.С.Сүлейменов еңбектерінде Қазақстандағы сауда-саттықпен қаржы саясаты, қазақ ауылындағы аграрлық мәселе тауар-ақша қатынастары және өңірлердегі алғашқы капиталистік қатынастар, қазақ қоғамының шаруашылығындағы кәсіпкерлік бастауларды айқындап, сипаттады.

Сонымен қатар, Т.К.Литвинова, С.А.Сүндетов, Н.Г.Апполова және С.Е.Толыбекованың монографиялық еңбектері XIX ғасырдың соңындағы жүргізілген сауда-саттық мәселесін зерттеген.

Қоянды жәрмеңкесіне қатысты Г.Н.Потанин, М.М.Пришвин, А.Седельников, А.Янушкевич, Г.Броневский, З.Завалишин, Ф.Брокгаузъ, И.Ефронъ, Г.В.Колмогоров және т.б. авторлардың Қарқаралы өңірінің географиялық орналасуын,табиғат жағдайын және қазақтардың әлеуметтік жағдайын қарастырған [5].

Семей өңірі Орталық Азия көпестерімен коммерциялық қатынастарымен әйгілі болды. Бұл байланыс 1718 жылы-ақ орнаған болатын. Осының негізінде 1754 жылы қалада шекаралық кеден пайда болды.

Көпестер, орыс пен татар саудагерлері шай, қант, азық-түлік, мақта-мата, Қытай жібегі, фарфор ыдыстарын, тон, балауыз бен мыс тауарларын өткізген [1]. Тұрақты сауда орындары қалаларда орналасқан, мысалы: Семей, Павлодар мен Өскеменде. Жергілікті көшпелі халықпен сауда қатынасы халық үшін нарық көзі ретінде танылған отырықшы аймақтарда жүзеге асырылады. Казактар мен шаруалардың көбі қазақ тауарларына нан, шәй, қағаз тауарларын айырбастаған болатын. Көрші өңірлер мен Жетісудан нан, ұн, жарма, сұлы, ауыл қолөнер бұйымдары тасымалданып, әкелінді. Ал, Ресейдің ішкі аудандарынан мануфактуралық және отаршылдық тауарлар. Семей облысынан шығарылып, әкетілген тауарлар арасында басым бөлігін жылқы, ірі қара мал, қой және олардан алынатын бұйымдар: тері, май, жүн құраған еді. Казак станцияларынан балық, балық майы, уылдырық, бау-бақша өнімдері, балауыз, балқарағай жаңғағы мен орман тауарлары далалық жәрмеңкеге шығарылды [4].

Қаладағы сауданың дамуына қарамастан далалық өңірде жәрмеңкелік сауданың қажеттілігі жоғары болды. Семей облысында жәрмеңкелік сауда ерекше қарқындылықпен дамыды. Бұның негізгі себебі көршілес орналасқан Қытай мемлекетімен, сонымен қатар ортаазиялық сауда орындарының жақын болуы да ықпал еткен. Әсіресе, бұл өңірде Қарқаралы уезіне таяу орналасқан Қоянды жәрмеңкесі бірқатар саудагерлердің қызығушылығын тудыртты. Себебі, жәрмеңкелік сауда жергілікті көшпелі халықты өз тауарларын өткізу мен сатып алу барысындағы делдалдық қызметтерден құтылуына мүмкіндік беретін.

1824 жылы Қарқаралы ішкі округінің ашылуымен бұл өңірде жәрмеңкелік сауда-саттықты дамыту жоспары қарастырылды. Бұған дейін 1773 жылдан бері Петропавлмен сауда жасаған Тобыл, Томск, Малороссийск, Қазан, Бухара мен Ташкент көпестері Жетісуға шығатын жолды іздестірді. Себебі, бұл шекара жағынан Қытаймен және Ұлы жүз сауда жолдарымен өтетін сауда объектісі болатын еді.

1848 жылы Ялутор көпесі Варнава Иванович Ботов көктемде Құлжадан Қапал, Аягөз, Талды-Қоянды арқылы Петропавлға келе жатқан керуенге қарама-қарсы шығып, Қарқаралы станицасынан 50 шақырымдық аймақта айырбас сауда орнын ашады. Бұл өңірде керуен саудагерлері үшін Петропавлдағы жәрмеңкеге қарағанда тауар алмасу тиімдірек болды. Осылайша, жыл сайын мамыр айының екінші жартысында азиялық (шекаралық), орыс саудагерлері мен қазақтар арасында жәрмеңке ұйымдастырылатын болды.

Өңірдегі жаңа сауда орнының өрлеуіне аймақтағы өнеркәсіптің дамуы әсер етті. Мәселен, Қояндыға таяу жерде 1849 ж. Александровск күміс балқыту, 1857 ж. Богословск, 1859 ж. Николаевск пен 1861 ж. Спасск мыс балқыту зауыттарының ашылуы үкіметтің жергілікті дала саудасына қолдау көрсетуіне ықпал етті. 1869 жылға таман Қоянды сауда объектісінің айналымы жарты миллионға дейін жетті.

1869 жылы жергілікті әкімшілік Қоянды сауда орнын ресми түрде жәрмеңке ретінде мойындалуы жөнінде өтініш әзірледі. Демек, Қарқарылыдан 50 шақырымда Талды өзені бойында Қоянды өңірінде жыл сайын 15 мамырдан 15 маусымға дейін жәрмеңке ұйымдастыру анықталып, оны алғашқы ұйымдастырушысы Ботовтың есімімен атау бұйырылды [2].

Қоянды жәрмеңкесі тек қана сауда қатынастарын жүзеге асыруға ғана емес бағытталды. Бұл аймақтағы есеп-несие, медициналық, полиция, сот, пошта-телеграф байланысының нығаюына ықпал еткен болатын.

Ботов жәрмеңкесі жақын жерде орналасқан халықты ғана емес, сонымен қатар, алыс жатқан болыс тұрғындарын қамтыды. Сауда орнында жәрмеңке қызмет ететін бір ай аралығында Қарқаралы уезінің басқармасы шоғырланады. Бұнда Уездік Соттың камерасы, халық соттарының органы, яғни билер, болыс съездері, салық жинаушылар жұмыс жасайды. Халықтың бір аумақта жиналуын пайдаланып уездік дәрігер өз бақылауын жүргізіп, халыққа

медициналық көмек көрсететін. Сонымен қатар, мал дәрігерлерінің құрамы күшейтіліп, 3 мал дәрігері мен 6 фельдшерге дейін жететін.

XIX ғ. 80-жылдарының басында жәрмеңкеде өзіндік жеке пошта байланысы болмады. Алуан-түрлі корреспонденцияны қабылдау бөлімі 1885 жылы ашылды. Ал, 1888 жылдан бастап Ботов жәрмеңкесі телеграф байланысына қосылып, жәрмеңкеде жыл сайын пошта-телеграф бөлімшесі ашылды. 1892 жылы сауда орнына Қоянды пошта бөлімі ауыстырылды. Ал, 1893 жылдан бастап Омбы-Семей басты байланыс жолында орналасқан Павлодар қаласындағы жәрмеңкесімен байланысты үздіксіз жүргізу мақсатында станция жылқыларының саны арттырылды.

1888 жылы Облыстық басқарманың бұйрығымен өңірде жәрмеңкенің ұйымдастырылуы уақытында қызмет ететін Мемлекеттік Банк бөлімшесін ашу туралы мәселе қозғалды. 1894 жылдан бастап Қоянды жәрмеңкесіне жыл сайын банк операцияларын жүргізу мақсатында Семей мен Мемлекеттік Банк бөлімінің шенеуніктер жіберіліп отырды [2]. Мәселен, Семей облысы бойынша 1897 жылғы облыстық жәрмеңкеде өткізілген тауарлардың жалпы соммасы 2 060 749 рубльды құраған болатын. Бұл өткен жылғы көрсеткіштің 312 062 рубльге кем көлемді құрайды.

Кесте 1. Сауда тауарларының түрлері бойынша алынған пайда

Тауар атауы	**Сатылған тауар соммасы (рубль)**
Мануфактуралық, азық-түлік, шәй мен қант, ыдыс-аяқ пен құрал-сайман тауарлары	672 873
Темір, шойын мен мыс өнімдері	56 320
Иленген тері өнімдері	55 160
Ұн мен дәнді-дақыл өнімдері	32 640
Азиялық мата мен жеміс-жидектер	48 435
Шаруашылық тауарлары	2673
Май өнімдері	59 348
Өңделмеген тері тауарлары	214 945
Киіз тауарлары	28 840
Ешкі түбіті, ешкі жүні, қойдың жүні, түбіт өнімдері	179 051

Семейдегі сауда айналымы бойынша бірінші орында Қарқаралы уезіндегі Қоянды жәрмеңкесі иеленеді [4]. Бұл жәрмеңкеде 1897 жылы алуан-түрлі тауарлардың өткізілген көлемі 1 403 409 рубльды құраған болатын.

1873 жылы облыстық басқарманың бұйрығымен Ботов жәрмеңкесіне айдап әкелінетін малға ақшалай салық енгізу туралы бұйрық қарастырылды. Салықты жинау мақсаты – сауда орны мен су жолдарын жөндеу, жергілікті аймақтың экономикалық жағдайын зерттеу. Бұл Семей өңіріндегі сауда мен өнеркәсіптің дамуына жол ашуға әсерін тигізетіні анық болды. Алайда, бұл жоба Қаржы министрлігінің тарапынан 1875 жылы қайтарылды, себебі, аймақтағы жәрмеңкенің дамуы бірінші орында тұруы қажет, ал өнеркәсіптің орнығуы екінші орында тұруы тиіс [2].

Сауда айналымының өсуі Қарқаралының уездік қала тұрғысында ғана өсуіне емес, сол аумақтағы жергілікті елді мекендердің саны мен тұрғындар санының демографиялық өзгерістеріне де тиімді әсер ете білді [5].

Сауда кәсібінің дамуы көшпелі халықтың арасында инфрақұрылым ретінде жол байланысының да дамуына септігін тигізді. Алайда, далалы өңірлердің табиғи жағдайы бұл аймақтағы жолдардың салынуына кедергі туындатты. Далалы жердің тағы бір ерекшелігі – шөлді аймақтардың көп болуы халықтың көшпелі өмір салтына тікелей тәуелді болып тұруы. Соның салдарынан белгілі сауда далалы жолдардың басым бөлігі қазақтардың жергілікті жазғы уақытша тұрақтары арқылы өтеді. Яғни барлық байланыс пошта жолдары, керуен мен мал айдау жолдары көшпелілер мекендемейтін аймақтар арқылы өтіп жатты. Пошта

жолдары бекініс пен станцияларды байланыстыратын жол болса, екіншісі далалы өнімдердің көршілес елдердің тауарларына айырбас жүргізудің жолы ретінде пайдаланылды [6].

Қарқаралы-Ақтау жолы солтүстік-шығыстан оңтүстік-батысқа қарай бағыт алатын. Бұл жол кез келген жыл мезгілінде ауыр жүкті тасымалдауға қолайлы болатын. Оның жалпы ұзындығы 335 қашықтықты құрайтын.

Қарқаралы- Сергиополь жолы солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа қарай созылатын. Қарқаралыдан Аягөзге дейінгі барлық жолдың ұзындығы 412 шақырымды құрайтын. Қарқаралыдан 165 шақырымда Семейдің керуен сауда жолы кесіп өтеді [7].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Адрес-календарь Семипалатинской области на 1905 год. Семипалатинск: 1905.

2 Памятная книжка Семипалатинской области на 1897 г.

3 Памятная книжка Семипалатинской области на 1901 г. Выпуск V. Типография Семипалатинского Областного Правления и Торгового Дома «П.Плещеев и Ко», 1901.

4 Обзор Семипалатинской области за 1897 год. Семипалатинск, Типография Семип. Обл. Правления, 1898 г.

5 Смагулова Г.Қ. Қоянды жәрмеңкесінің тарихы мен даму ерекшеліктері (XIX ғасырдың ортасы мен XX ғасырдың басы): т.ғ.к. дисс. авторефераты, Алматы, 2008, 25 б.

6 Завалишин И. Описание Западной Сибири. – Москва, 1867 г.160 с.

7 Красовский М. Материалы географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Область Сибирских киргизов. Часть 1. Санкт-Петербург, 1868 г.

ATATÜRK DÖNEMİNDE (1923-1938) İLKOKUL ÖĞRETMENİ YETİŞTİRME POLİTİKALARI

Doç. Dr. Erol KAPLUHAN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
ekapluhan@mehmetakif.edu.tr

ÖZET

Atatürk Türkiye'yi modernleştirmek ve Batı ülkeleri standartlarına taşımak için politik, toplumsal ve kültürel olarak birçok köklü reformları gerçekleştirmiştir. Cumhuriyetimizin kuruluşuyla başlatılan eğitim hamlesi ülkemizin modernleşmesinde önemli bir etken olmuştur. Günümüzde yaşanan hızlı gelişmenin en önemli itici güçlerinden birisi de şüphesiz eğitimdir. Hem toplumsal hem de bireysel yaşamda önemli rol oynayan eğitime, cumhuriyet dönemi içerisinde talep artmıştır. Artan eğitim talebine paralel olarak okul, ders araç-gereci ve öğretmen sayılarında da büyük artışlar gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyet dönemi eğitim politika ve stratejileri; Atatürk ilkelerine bağlı millî, demokratik, lâik ve çağdaş eğitim-öğretim esaslarına dayanmaktadır. Atatürk devrimlerinin asıl amacı Türk toplumunun geleneksel, duyuşsal ve örflere dayanan yaşam biçimini rasyonel, modern fikirlerle değiştirerek modernleştirmektedir. Cumhuriyet rejiminin yetiştirmek istediği birey bütün sorunlara entelektüel ve objektif olarak yaklaşan rasyonalist geleneksellikten uzak ve laik bir kişi olmalıdır. Oluşturulan politika ve stratejiler ışığında çağımızın seçkin, saygın ve katılımcı birer ortağı olacak bireyleri yetiştirebilmek için; eğitimin tüm alanlarındaki gelişmeleri takip etmek ve uluslararası standartları yakalamış olmak bir gerekliliktir. Millî Eğitim Bakanlığı'nın çeşitli alanlarında yürüttüğü projelerde, çağdaş uygarlığın ve bilimsel gelişmelerin gerekleri doğrultusunda sürekli gelişmenin hedeflendiğini görmek mümkündür.

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, yeni kurulan cumhuriyeti sağlam temeller üzerine oturtmak ve ona sahip çıkan kuşaklar yetiştirmek için bunu gerekli gördükleri açıktır. Bu özellik, cumhuriyetin ilk resmi belgelerinde de açıkça görülmektedir. Ayrıca bu çalışmada cumhuriyetin ilk yıllarından Atatürk'ün hayata veda ettiği 1938 yılına kadar olan sürede Türkiye'de ilkokul öğretmeni yetiştirilmesi incelenmiş ve bu dönemde bu alanda yapılan yenilikler ve değişimler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk Dönemi Eğitim, Eğitim Politikaları, Türk Eğitim Tarihi, Öğretmen Yetiştirme, Kültürel Değişim.

POLICIES OF TRAINING PRIMARY SCHOOL TEACHERS DURING THE PERİOD OF ATATÜRK (1923-1938)

ABSTRACT

Ataturk to move Turkey to modernize the standards of Western countries and the political, social and cultural reforms carried out in many deep-rooted. Initiated the foundation of our Republic has been an important factor in the modernization of our country's educational thrust. Today, no doubt one of the driving forces in the rapid development in education. Play an important role in both social and individual life, education, increased demand during the period of the republic. Increased demand for training in line with the school, the course was large increases in the number of vehicle-instrument and teacher.

Republican era education policies and strategies related to Atatürk's principles of national, democratic, secular and based on the principles of modern education. The main aim of Atatürk's revolutions of traditional Turkish society, the emotional and rational way of life based on örflere modern ideas modernleştirmektedir changing. Republican regime wants to raise all the problems of individuals in the intellectual and objective unconventional rationalist and secular approach must be a person. Established policies and strategies in the light of our distinguished, respected, and

attendees will have a partner to educate members, to follow developments in all areas of education and international standards to be caught in a necessity. Projects carried out in various areas of the Ministry of National Education, in accordance with the requirements of modern civilization and scientific progress is possible to see continuous improvement are targeted.

Mustafa Kemal and his friends, founded a new republic, and have him sit on the solid foundation to educate the generations it is deemed necessary. This feature is clearly seen in the republic's first official documents. In addition, this study is the first years of the republic until 1938 when Ataturk died in the period studied geography education of primary school teachers in Turkey and the innovations and changes in this area during this period were determined.

Keywords: The era of Atatürk Education, Education Policies, The Turkish Education History, Educating Teachers, Culturel Change.

GİRİŞ

1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan milli mücadele devrinin başında, yabancı işgaline uğrayan bölgelerde bulunan darülmuallimin ve darülmuallimatların büyük bir kısmı, işgalciler tarafından kapatılmış ve bunlara ait binalar başka amaçlarla kullanılmaya başlanmıştı. Açık kalan okullarda ise, eğitim ve öğretim büyük ölçüde işgalci devletlerin kontrolü altına girmişti. Mesela, işgalden sonra Edirne darulmuallimini'nde derslerin bir kısmı Yunanca olarak yapılmış ve özellikle tarih dersine bazı sınırlamalar getirilmişti. Okulun bir kısmına Rum göçmenler yerleştirilmişti (Öztürk, 2007: 39).

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i tedrisat Kanunu ülkede yüzyıllardır devam eden ve modern okullar yanında yer alan geleneksel eğitim kurumlarına son veriyor. Milli eğitim bakanlığının sorumluluğu altında laik bir eğitim sistemi kuruyordu (Kaya, 1984). Bu sistemde eğitim kurumları cumhuriyet öncesinden devralınanlarla birlikte yeni baştan bina ediliyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında köy ve şehir okullarının ihtiyacı olan öğretmenler farklı kaynaklardan sağlanıyordu. Bu uygulama 1953 yılında köy enstitüleri ile ilk öğretmen okulları birleştirilinceye kadar devam etmiştir.

Medreselerden farklı olarak kurulan Batı tipi okullara öğretmen yetiştirmek üzere Osmanlı Devleti'nin Darülmuallimin, Darülmuallimat ve Darülmuallimin-i Aliye adlı öğretmen yetiştirme okulları vardı. Ama savaş yıllarında bu okullardaki öğretim kalitesi oldukça düşmüş, hatta bazıları da kapanmıştı. Ama millî mücadele önemli ölçüde öğretmenlerin halkı davaya inandırmaları ve Ankara hükümeti yanında görev almalarına dayandığı için, savaş yılları içinde Mustafa Kemal öğretmenlere ve öğretmen örgütlerine büyük önem vermişti.

1921 sonlarına gelindiğinde, TBMM Hükümeti'nin kontrolündeki bölgelerde özel idarelerin fedakârlıklarıyla ayakta kalmayı başaran öğretmen okulu sayısı 14 idi ve bunlarda yaklaşık olarak 900 öğrenci okuyordu. Fakat buralarda savaşın yıkıcı etkisinden kurtulamamıştı. Birçoğunun binası idari ve askeri amaçlı kullanılıyordu. Nitekim savaş yıllarında büyük bina sıkıntısı çeken TBMM Hükümeti'nin merkezindeki Ankara Darülmuallimini binası, 1920–1921 yıllarında, Maarif Vekâleti, Ziraat Bankası Müdüriyet-i Umumiyesi, sulh mahkemesi, İstihbarat dairesi ve Matbaa tarafından kullanılmıştı. Ayrıca burası meclisin açıldığı günlerde taşradan gelen milletvekilleri için yatakhane olarak da kullanılmıştı (Öztürk, 2007: 40).

Düşman işgali dışında kalan bölgelerde açık kalmayı başarabilen öğretmen okulları da, gerek fiziki çevre gerekse eğitim ve öğretim ortamı bakımından kötü durumdaydı. Bu okulların durumu sık sık TBMM'nin gündemini belirleyecek kadar şiddetli oluyordu. Bazı milletvekilleri, sadece bir bina ve tabeladan ibaret olan pek çok öğretmen okulunun, açık kalmasından kapatılmasının daha iyi olacağını ileri sürüyorlardı.

Bunlardan biri, TBMM Maarif encümeni mazbata muharriri Kütahya milletvekili Cevdet Bey, bu okullardan söz ederken şöyle demiştir:

> *"...Bunlar hakiki darülmualliminler değildir; bunlar bir takım darülmuallimin karikatürleridir" diyordu. 4 Aralık 1920'de, İzmit milletvekili Hamdi Namık Bey de TBMM'de Ankara Darülmuaalimatı için şunları söylüyordu: "Burada, Darülmuaalimat'ın ne sınıflarında ve ne de yatakhanelerinde soba bulunmaktadır.*

Yalnız iki salonunda soba vardır. Saatte bir defa kız çocuklarını teneffüse diye çıkarıyorlar. Bir sobanın etrafına koşan koşana kırk elli kız çocuğu toplanıyor bir sobanın etrafına. Tabii çoğu hasta olmuştur. Sonra şimdiye kadar iki kap yemek verildiği halde bu da bire indirilmiştir. Sonra fırıncı ekmek vermiyor; çünkü mektepten alacağı varmış..."(Öztürk, 2007: 4).

TBMM'nin açılışını izleyen aylardan itibaren, öğretmen yetiştirme ve ve öğretmen okulları ile ilgili sorunlar, birçok kurum ve kişi tarafından ele alınarak çeşitli çözüm yolları üretilmeye çalışılmıştır. Bunlar arasında en dikkat çekeni ise öğretmen okullarının özel idarelerin elinden alınarak genel bütçeye dâhil edilmesi konusudur. Bu konu 1921 yılı boyunca da önemini korumuştur. Çünkü bu yıl içinde de birçok öğretmen okulu özel idarelerce maaş ve masrafları karşılanamadığı gerekçesiyle kapatılmıştır. Ankara Darulmuallimatı öğretmenleri dahi maaşlarını aylarca alamamışlar ve bu durum tepkilere yol açmıştır. 10 Mayıs 1921 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde çıkan bir yazıda bu durum şöyle ifade edilmiştir:

"Bu muallimeler ve muallimlerin bir kısmı, başka yerlerden gelirleri olmadığı cihetle, büyük bir müzayaka içinde bulunuyorlar. Bir aydan beri bu muallimlerin maaşları meselesi, Maarif Vekâleti ile vilayetler arasında halledilememiş... Kırtasi muameleler içinde muallimlerin hayatlarını sefaletleştirmek kabil-i tevciz değildir. Ankara Vilayeti'nden, bu muallimlerin maaşlarının... Bir an evvel teminini rica ederiz"(Hâkimiyet-i Milliye, 10 Mayıs 1921).

Yapılan yoğun kamuoyu baskısı sonucunda öğretmen okullarının genel bütçeye alınması konusunda bir kanun teklifi hazırlanmıştır. Bu teklifte, bütün darulmuallimin ve darulmuallimatların maaş ve masraflarının Maarif Vekâleti bütçesinden ödenmesi, bunlara ait binalarla ders araç ve gereçlerinin Maarif Vekaleti'ne devredilmesi, bu okullarda görevli olan idare ve öğretim personelinin tayin ve azillerinin yine Maarif vekaletine bırakılması öngörülüyordu (Öztürk, 2007: 43–44).

TBMM Hükümeti Döneminde, öğretmen yetiştirme ve öğretmen okulları meselesinde üzerinde en çok durulan konulardan birisi de mevcut çok sayıdaki hemen her bakımdan niteliksiz öğretmen okullarının yerine, belli mıntıkalarda az sayıda modern ve büyük öğretmen okullarının açılmasıydı. Gerçekten de, daha 6 Ocak 1921'de Aydın Milletvekili Tahsin Bey, TBMM'de yapmış olduğu konuşmada, yeni vilayet teşkilatının, vilayetlerin birer öğretmen okulunun maaş ve masraflarını karşılayabilmelerine imkân vermedikten sonra şu teklifte bulunmuştur:

"Tahkikatıma nazaran, elyevm (bugün) altında bulunmayan vilayatta 14 darulmuallimin mevcuttur ve bunların da tahkikatıma göre talebesi 900'den ibarettir. Malumu-ı aliniz 14 mektebe inkısam eden 900 talebeden her mektebe isabet eden 50–60 talebe için bir darulmuallimin idare etmek doğru değildir. Dünyanın en zengin ve maarifi her yerden ziyade müterakki(yükselmiş, ilerlemiş olan) bulunan Amerika'da bile 50–60 talebe için bir darulmuallimin idare edilemez. Bu bize mahsus bir israftır. Darulmuallimin talebeleri mademki leylidir(yatılı, gececi) ve mektepten iaşe olunuyorlar, bunları mebanisi (binaları) müsait olan yerlerden üç dört mektebe hasrederek, talebelerin yetiştirilmesi suretiyle, kadrolardan pek büyük bir istifade ve tasarruf husule gelecektir…"(TBMM ZC, 10. 02.1921).

Mıntıka öğretmen okulları kurulması üzerine yoğunlaşan fikirler, 1923 yılı başından itibaren uygulama alanına girecektir. Maarif Vekili İsmail Safa Bey, 3 Ocak 1923'te verdiği demeçte, ülkedeki otuz beşe yakın öğretmen okulunun, yılda sadece 100–200 öğretmen yetiştiren atıl ve verimsiz kurumlar olduğunu, bu nedenle onların yerine, yılda 700–800 öğretmen yetiştirebilecek büyüklükte on beş öğretmen okulu açmaya karar verildiğini açıklamıştı. 1 Mart 1923'te Mustafa Kemal Paşa TBMM'de yaptığı dördüncü toplanma yılı açılış konuşmasında bu konuda şöyle demiştir:

"Yeni sene zarfında ilk ve orta tahsilin mümkün mertebe ıslahı için Anadolu on beş darülmuallimin mıntıkasına ayrılacaktır. Buralarda tam devreli birer sultani mektebi ile 200 talebelik bir darülmuallimin-i iptidai bir de darülmuallimat bulunacaktır. Bu mekteplerin terbiye ve tedrisat heyeti takriben 60 kişiye baliğ

olacaktır. Bu suretle memleketin muhtelif aksamında kuvvetli anasırdan mürekkep birer merkez-i irfan kurulmuş olacaktır. Bu merkezlerde ilmi müsamereler ve konferanslar tertip etmek ve halkın okuyup yazmayan kısmını en kolay vesaitle okutarak onlara birinci derecede lazım olan malumatı verecek gece dersleri açmak, matbuat-ı mahalliyede bilhassa terbiye-i umumiye ve halk bilgilerine ait neşriyatla meşgul olmak heyeti muallimin muntazam ifa edeceği vezaiften olacaktır" (ASD I-III, 2006, Cilt: I: 16–317).

1923 yılında öğretmen okullarının sayısını artırmak yerine mevcut okulların genişletilmesine ve ıslahına ağırlık verilmiştir. Safa Bey'in başkanlığında 15Temmuz-15Ağustos 1923 tarihleri arasında Ankara Darülmuallimin'de toplanan Birinci Heyet-i İlmiye'de çeşitli eğitim problemleri ve iptidai darülmuallimin ve darülmuallimatların teşkilat ve programları da ele alınmıştır. İlk oturumda oluşturulan ihtisas encümenlerinden biri, yaptığı çalışmalar sonunda, iptidai darülmualliminin ve darülmuallimatların öğretim sürelerinin beş yıla çıkarılmasını kararlaştırmıştır.

Diğer yandan Birinci Heyet-i İlmiye'de yıllardan beri uygulanan öğretmenlik kursları ele alınmış; öğretmen ihtiyacını acilen karşılayabilmek için öğretmen okulları yeterli miktarda öğretmen yetiştirinceye kadar, sultani mezunları ile bu derece öğrenim gören darülhilafe mezunlarının, altı ay müddetle açılacak içtimaiyat, ruhiyat, hıfzıssıhha-i mekatip, usul-i tedris ve tatbikat-ı dersiye kurslarına devam etmek ve bu derslerden başarılı olmak kaydıyla ilkokullarda öğretmen olarak istihdamlarına karar verilmişti.

Bütün bu düzenlemelere paralel olarak, Birinci Heyet-i İlmiye ihtisas encümenlerinde, öğretmenlerin maddi ve manevi refahlarını sağlamaya yönelik bazı kararlar da alınmıştır. Bu kararlara göre, ilkokul öğretmenlerinin maaşları bin kuruştan başlayacak ve her üç yılda ikiyüzelli kuruş artırılarak hizmet sürelerinin 25.yılında üç bin kuruşa çıkarılmış olacaktı. Ayrıca öğretmenlere ikramiye verilmesi de prensip olarak kabul edilmiş; kendilerine mahalli idareler tarafından mesken veya mesken bedeli sağlanması, ulaşım araçlarında yarı ücretle seyahat edebilmeleri, evlendikleri zaman veya ikiden fazla çocukları olduğu zaman bir maaş ikramiye almaları, görev sırasında hastalanmaları halinde, tam maaşla iki yıla kadar izinli sayılmaları ve hastalıklarını devlet hastanelerinde ücretsiz olarak tedavisi, resmi törenlerde özel protokole sahip olmaları, üstün hizmet ve başarıları halinde tahsisatsız veya tahsisatlı madalya ile taltif ve teşvik olunabilmeleri kararlaştırılmıştı. Bunlar Heyet-i İlmiye genel kurulunca da onaylanmıştı (Öztürk, 2007: 60).

Birinci Heyet-i İlmiye'nin almış olduğu bu kararlar cumhuriyet dönemi öğretmen ve öğretmenlik mesleğine verilen değeri belirtmesi açısından çok önemlidir. Zira alınan bu kararlar öğretmenliğin saygın bir meslek haline gelmesinde ve dolayısıyla, gelecekte gençlerin öğretmenlik mesleğine daha fazla ilgi göstermelerinde önemli bir rol oynamıştır.

İLKOKUL ÖĞRETMENİ YETİŞTİRME POLİTİKASI

Türkiye'de köye uygun öğretmen yetiştirme fikri, Meşrûtiyet yıllarına kadar gider. İkinci Meşrûtiyet yıllarında İlköğretmen okullarının (Dârülmuallimin) yoğun çabaları sonucu Üsküp'te, Edirne'de, Manastır'da ve İstanbul'da çıkan eğitim dergilerinde, hattâ Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında köye uygun öğretmen yetiştirme fikri çeşitli şekillerde ileri sürülmüştü (Ergün, 1996: 106-107).

Cumhuriyet döneminde de bu fikir devamlı canlı tutulmuş, Üniversitenin Deneysel Psikoloji öğretim üyesi Ali Haydar (Taner), 1924 sonlarında verdiği bir konferansta, köylere öğretmen yetiştirmek üzere daha basit öğretmen okulları kurulmasını öneriyordu (Ergün, 1982: 74).

İlki 1868'de İstanbul'da açılan ilk öğretmen okullarından mezun olanların bazen köylere gitmek istememeleri, gidenlerin ise köy hayatına uyum sağlayamamaları köye göre öğretmen yetiştirilmesi yolunda fikirlerin gelişmesini sağlamıştır. İkinci meşrutiyet devrine kadar inen bu fikirler Cumhuriyet döneminde yoğunluk ve önem kazanmıştır. Bu düşünceler 1–20 Mayıs 1925'te Konya'da toplanan Maarif Müfettişleri Kongresi'nde hazırlanan raporda da tekrarlanmıştır. Keza, Maarif Vekâlet'inin daveti üzerine Türkiye'ye gelerek, kurulacak yeni eğitim sisteminin temel esaslarının ne olması gerektiği hakkında önemli bir rapor sunan ABD'li eğitimci John Dewey'de, şunları yazmıştı:

"Köy mekteplerine, bilhassa Türk hayatının temeli çiftçilerin ihtiyacına tekabül edecek mekteplere muallim mekteplerine ihtiyaç vardır. Mekteplerde, köylülerin ve çiftçilerin alaka ve ihtiyaçlarına hususi bir ehemmiyet verilmeden tahsilin umumi ve mecburi kılınması, içtimai zararlar verecek fevkalade bir tehlike teşkil eder. Köylülerle çiftçilerin ihtiyaçları düşünülmeden vücuda getirilecek bir maarif sistemi, nazari ve skolâstik olur. Ve genç neslin, herhangi bir meslekte muvaffakiyetini temin etmemekle beraber, onları köy hayatından kolaylıkla uzaklaştırır. Bundan başka, Türkiye'de milli refahın inkişafı, ziraat ameliyatının ıslahıyla sıkı bir surette alakadardır. Bu itibar ile Türkiye maarifi için en mühim mesele, derslerinin mevzuları köy hayatına iyice merbut olacak bir nevi iptidai ve tali mektepler tesisidir. Ancak bu suretle mektebin ameli faidesi herkesin nazarında taayyün eder… Fakat bu neticenin elde edilmesi, ancak, ilmi bir tarzda ve ihtimam ile bu gayeye hizmet edecek muallim mektepleri açmakla temin edilebilir"(Dewey, 1939: 19–20).

Dewey'in bu düşünceleri, Mustafa Necati Bey'in bakanlığı sırasında, Türk milli eğitim politikası üzerinde belirleyici rol oynamıştır. Nitekim 1926'da Türk milli eğitimini yeniden teşkilatlandırmak amacıyla çıkarılan Maarif Teşkilatına Dair Kanun'da bu fikirlerin tesiriyle ilkokul öğretmeni yetiştiren okullar

a-) İlk muallim mektepleri

b-) Köy muallim mektepleri,

Olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Aynı yıl Necati Bey köy muallim mektepleri kurulması için gerekli çalışmaları başlatmış 1927–1928 öğretim yılında iki yeni köy muallim mektebi açılmıştır. Böylece bu tarihte, Türkiye'de ilkokul öğretmeni yetiştiren okullar, fiilen ilk muallim mektepleri ve köy muallim mektepleri olarak iki gruba ayrılmıştır.

Cumhuriyet öncesi dönemden devralınan 7'si kız 13'ü erkek olmak üzere sayıları 20 olan İlk öğretmen Okulları, çeşitli evrelerden geçirilerek ve sayıları artırılarak Cumhuriyetin ilk elli yılında ilkokulların temel öğretmen kaynağı olmuşlardır.

1924 yılından önce ilkokul sonrası 4 yıl olan eğitim süresi; 1924'te 5 yıla ve 1932–33 öğretim yılında da 6 yıla çıkartılmıştır. 1932–33 öğretim yılından itibaren 6 yıllık sürenin ilk 3 yılında "alan ve kültür eğitimi"ne, ikinci 3 yılında ise "meslekî eğitim"e ağırlık veren eğitim programları uygulayan Öğretmen Okullarının ortaokul bölümleri bir süre sonra kaldırılmış ve ortaokul mezunu öğrenci alan 3 yıllık eğitim kurumları hâline getirilmiştir. Ortaokul mezunları doğrudan meslekî eğitime alınarak yetiştirilmiş ve bu sitem yıllarca sürmüştür.

Öğretmen Okullarının, ilkokulların ve özellikle köy ilkokullarının öğretmen ihtiyacını yeterince karşılayamadığı görülmüştür. 1920'li yılların sonunda başlayan ancak sisteme tam adapte edilemeyen yeni model arayışları (1927–28 öğretim yılında kurulan ve birkaç yıl sonra kapatılan Köy Muallim Mektepleri gibi) 1930'lu yılların sonuna doğru meyvelerini vermeye başlamıştır. 1930'lu yıllardaki çeşitli denemelerin devamı olarak (Eğitim Yurtları, Köy Eğitim Kursları gibi) 1940 yılında 3803 sayılı kanunla köy ilkokullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla ilköğretim üzerine beş yıl eğitim veren Köy Enstitüleri kurulmuştur.

Öğrencilerini köylerden seçen ve öğretmenlik yanında köyün sosyo-ekonomik kalkınmasına da katkıda bulunması beklenen öğretmenleri yetiştirmek üzere kurulan Köy Enstitüleri, Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıkan önemli bir ihtiyaca cevap verebilecek bir model olma özelliğiyle öğretmen yetiştirme tarihimizde önemli bir yer tutmaktadır. 1953 yılına kadar sayıları 21'i bulan Köy Enstitüleri lise seviyesindeki 3 yıllık Öğretmen Okulları ile birlikte ilkokulların öğretmen ihtiyacını karşılayan en önemli iki kurum olmuştur. Bunların yanında, özellikle köylerde zaman zaman ortaya çıkan öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla ilkokul veya daha üst düzeyde eğitime sahip kişilere çeşitli kurslar yoluyla (Eğitmenlik Uygulaması gibi) öğretmen olma hakkı verilmiştir.

Görüldüğü gibi Cumhuriyet döneminde ilkokul öğretmeni yetiştirmede önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak gerek kurumsal düzeyde, gerekse programlar düzeyinde çeşitli denemelere girişilmiş; bu denemelerden bir kısmı başarılı olamazken, diğerleri sistemde iz bırakan girişimler olarak tarihe geçmiştir. Bu denemelere yön veren ve

denemelerin başarısını belirleyen etkenler; temelde öğretmen ihtiyacı, zorunlu eğitim alanındaki gelişmeler ve çeşitli dönemlerde ilkokul öğretmeninde aranan özellikler olmuştur. İlkokul öğretmeni yetiştirme konusunda gerek nicelik gerekse nitelik kaygıları yeni model ve program arayışlarını her zaman etkilemiştir.

1933 başında, Türkiye'de ilköğretim sistemini ve ilkokulları incelemek için getirilen ve 1934 yılına kadar incelemeler yapıp Bakanlığa bir rapor veren Berly Parker de, Raporunda genel görüşlerin zıddına, köy öğretmenleri yetiştirmek için ayrı bir okula gerek olmadığını, çünkü Türkiye'deki köy ve şehrin ortak sorunlarının, köyün yalnız başına olan sorunlarından daha çok ve önemli olduğunu, köylerin, şehirlerin sayfiyesi olduğunu belirtiyordu (Parker, 1939: 38-39). 1934'te CHP Meclis grup toplantısında da ilköğretim ve cehaletle mücâdele konuları tartışılıyor ve Parker doğrultusunda, köy okulları için ayrı bir öğretmene ihtiyaç olmadığına karar veriliyordu (Tonguç, 1947: 440).

1.1. İlk Öğretmen Okulları

Eğitimin temel basamağı olan ilköğretime öğretmen yetiştirme konusu da günümüze gelinceye kadar birçok değişiklik ve düzenlemelerden geçmiştir. Özellikle bugün "Sınıf Öğretmeni" olarak tabir edilen ilkokul öğretmeni yetiştirme problemi Cumhuriyetin İlanıyla başlayıp bugüne gelinceye kadar birçok düzenlemeden geçmiştir. Köy Muallim Mektepleri, Köy Eğitmen Kursları, Köy Enstitüleri, İlk öğretmen Okulları, Yedek Subay Öğretmenler (Alternatif Arayışlar), İki Yıllık Eğitim Enstitüleri, İki Yıllık Sınıf Öğretmeni Yetiştiren Eğitim Enstitüleri ve Eğitim Fakültelerine gelinceye kadar bu sorun geniş bir tarihi süreç izler. Aslında öğretmen yetiştirmek bir ülke sorunu olmaktan önce bir eğitim bilimi sorunudur. Bu nedenle eğitim bilimleri tarihinden ya da tarihsel bir süreç içerisinden ayırmak mümkün değildir (Binbaşıoğlu, 1995: 16).

Dewey'in Türk Maarifiyle ilgili raporu ve bu fikri destekleyen düşünceler neticesinde 1926'da Türk milli eğitimini yeniden teşkilatlandırmak amacıyla çıkarılan Maarif Teşkilatına Dair Kanun'da bu fikirlerin tesiriyle ilkokul öğretmeni yetiştiren okullar İlk muallim mektepleri ve Köy muallim mektepleri, olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Aynı yıl Necati Bey köy muallim mektepleri kurulması için gerekli çalışmaları başlatmış 1927–1928 öğretim yılında iki yeni köy muallim mektebi açılmıştır. Böylece bu tarihte, Türkiye'de ilkokul öğretmeni yetiştiren okullar, fiilen ilk muallim mektepleri ve köy muallim mektepleri olarak iki gruba ayrılmıştır. Bu tarihten itibaren ilk muallim mektepleri şehir ilk öğretmen okulları olarak da adlandırılmakta ve şehir ve kasaba ilkokullarına öğretmen yetiştirmek amaçlanmaktaydı.

1923'te 10102 ilkokul öğretmeni vardı. Bunların 1081'i kadın, 9021' erkekti. Mesleki öğrenim görmüş olanlar, 378'i kadın 2356'sı erkek toplam 2734'tür. Bunların önemli bir kısmı da medreselerin alt sınıflarından ayrılmış, yarım yamalak bir öğrenimle 1–2 senelik Darülmualliminlerden mezun olmuş, medrese alışkanlık ve düşüncelerinden kurtulamamış, çoğu imamlık ve müezzinlikle de görevli sarıklı hocalardı. Geri kalan 7368 öğretmenden 1357'si ancak ilköğrenim görmüş, 711'i doğrudan medreseden ayrılmış, 152'si muntazam tahsil görmemiş, 2107'si hiçbir öğretmenlik ehliyeti taşımayan kişilerdi. İllerde bulunan erkek ve kız ilk muallim mektepleri, il özel idareleri elinde gelişemedikleri için 1 Eylül 1923'te Eğitim Bakanlığı'na bağlanıp genel bütçe içine alınmıştır (Akyüz, 2009: 380).

Milli mücadeleden başarıyla çıkan Türk Milleti siyasi başarılarını devleti oluşturan diğer kurumlarda yapacağı diğer köklü değişiklikler ve başarılarla sağlamlaştırmak istiyordu. Eğitim kurumları da bu değişiklikler ve düzenlemelerden payını fazlasıyla almalıydı. Çünkü Osmanlı'dan alınan eğitim mirası hem nitelik olarak hem de nicelik olarak Cumhuriyet Türkiye'sinin beklentilerinden çok uzaktı. Nüfusun %10'u bile okuma yazma bilmiyordu. Bu haliyle bu dönemde eğitim konusu başta Atatürk olmak üzere devrin eğitimcilerince bir seferberlik anlayışı içinde ele alınmış, Atatürk bizzat kendisi "Başöğretmen" unvanı ile eline tebeşiri alarak kara tahta başında halka ders vermiş, kitlelerin eğitim düzeyinin yükselmesi için büyük çaba harcamıştır.

1924-1925'te bu okulların adı "Erkek ve Kız Muallim Mektepleri" olarak çevrilmiş, öğretim süreleri beş yıla çıkarılmış, müfredat programları yeniden belirlenmiştir. Bu dönemde ilk öğretmen okulları ilkokuldan sonra eğitim veren kurumlardır. Bu okullara ilkokulu veya ortaokulu bitiren öğrenciler alınmıştır.

Öğretmen okulları 1923–1924 yılında 20 idi. Bunun 7'si kız, 13'ü erkekti 1924–1925 ders yılında Elaziz ve Kayseri'de birer erkek öğretmen okulu, Ordu ve Diyarbakır ve Balıkesir'de birer kız öğretmen okulu açılmıştır. Böylece 15 erkek, 10 kız öğretmen okulu olmuştur. Yekûn 25'dir. 1925-1926'da bir değişiklik olmamıştır. 1926- 1927 ders yılında Ankara, Bursa, Kayseri erkek ve Diyarbakır kız öğretmen okulları kapatılmış, Denizli öğretmen okulu açılmış ve bu suretle erkek öğretmen okulları 13, kız öğretmen okulları sayısı 9'a inmiştir. Yekûn 22'dir. 1927–1928 ders yılında toplam sayı 22, 1928–1929 ders yılında 24, 1928–1930 ders yılında 23, 1930–1931 ders yılında 22, 1931–1932 ders yılında 22, 1932- 1933 ders yılında 18, 1933–1934 ders yılında 14, 1934 – 1935 ders yılında 12, 1935–1936 ders yılında da değişiklik olmayarak sayıları toplam 12'dir (Yücel, 1994: 47–48).

1932–1933 öğretim yılı başında ilk öğretmen okullarının durumu yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, ilk öğretmen okulları 3 yıllık ortaokuldan sonra öğretim veren üç yıllık meslek okulları şekline sokulmuştur. Bu düzenlemeyle bahsedilen okullar üç yıllık tek devreli okullar haline getirilmiştir. Düzenlemeden sonra ilk öğretmen okullarının daha önce var olan birinci kademeleri aşama aşama kaldırılmıştır.

Atatürk Devri'nde ilk öğretmen okullarına alınan öğrenci sayısında zaman zaman meydana gelen dalgalanmalara rağmen ciddi artışlar olmuş ve bu artışlar, Mustafa Necati bey döneminde zirveye ulaşmıştır.

Tablo 1: 1923- 1938 Yılları Arasında İlk Öğretmen Okullarında Okuyan Öğrenci Sayısındaki Değişmeler

ÖĞRETİM YILI	OKUL SAYISI	ERKEK	KIZ	TOPLAM
1923–1924	20	1745	783	2528
1924–1925	24	2389	1382	3771
1925–1926	25	2556	1577	4133
1926–1927	22	2782	1776	4558
1927–1928	19	2986	2036	5022
1928–1929	21	3307	2442	5749
1929–1930	21	2873	2537	5410
1930–1931	20	3040	2495	5535
1931–1932	20	2948	2345	5293
1932–1933	17	1128	1017	2145
1933–1934	15	1376	1350	2726
1934–1935	13	1309	1268	2577
1935–1936	11	1403	1402	2805
1936–1937	11	1357	1592	2949
1937–1938	11	1209	1598	2807

Kaynak: Maarif İstatistiği 1937–1938: 3.

Atatürk döneminde ilk öğretmen okulların öğrenci yapısında meydana gelen pek önemli bir gelişme de, yapılan inkılâplarla kadınların sosyal statülerinin artmasına paralel olarak, bu okullardaki kız öğrencilerin toplam öğrenci miktarına oranla artış göstermesidir. 1923–1924 öğretim yılında % 31 olan bu oran, 1937-1938'de % 57'ye çıkmıştır (Maarif İstatistiği 1937–1938: 3).

Sonuç olarak, Cumhuriyetin ilan edildiği tarihte 20 olan ilk öğretmen okulu sayısı, Atatürk Devri'nin sonunda 11'e inmiştir. Okul sayısındaki bu düşme devrin başında uygulamaya konulan çok sayıdaki niteliksiz öğretmen okullarından birkaçını birleştirerek, modern ve büyük öğretmen okulları kurma olarak özetlenebilecek mıntıka darülmualliminleri kurma politikasının ürünüdür. Nitekim okul sayısındaki düşmeye karşılık, aynı dönemde ilk öğretmen okullarından mezun olanların miktarında bazı iniş çıkışlara rağmen nispi bir artış kaydedilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ilk öğretmen okullarının öğretim kadroları nitelik ve nicelik yönünden güçlendirilmeye çalışılmış ve 1930 yılına kadar bu konuda oldukça önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 1932–1933 öğretim yılından itibaren altı yıla çıkarılan ilk öğretmen okullarının ilk üç sınıfını oluşturan birinci kademelerin tedricen bu okulların bünyesinden çıkarılarak birer ortaokula dönüştürülmesine paralel olarak bu okullarda görevli toplam öğretmen sayısında ciddi bir azalma meydana gelmiş ancak Atatürk Devri'nin sonunda, toplam öğretmen sayısı okul sayısına bölündüğünde, ilk öğretmen okullarının öğretim kadrosu gücünü koruduğu görülmektedir.

Tablo 2: 1923- 1938 Yılları Arasında İlk Öğretmen Okullarında Görevli Öğretmen Sayısındaki Değişmeler

ÖĞRETİM YILI	OKUL SAYISI	ÖĞRETMEN SAYISI	ÖĞRETİM YILI	OKUL SAYISI	ÖĞRETMEN SAYISI
1923–1924	20	325	**1930–1931**	20	398
1924–1925	24	385	**1931–1932**	20	320
1925–1926	25	429	**1932–1933**	17	329
1926–1927	22	358	**1933–1934**	15	254
1927–1928	19	391	**1934–1935**	13	230
1928–1929	21	417	**1935–1936**	11	248
1929–1930	21	461	**1936–1937**	11	236
			1937–1938	11	236

Kaynak: Maarif İstatistiği, 1937–1938: 3.

Cumhuriyetin ilanından sonra, öğretmen yetiştirme sahasında ilköğretim öğretmeni yetiştirme dolayısıyla, asgari bir eğitim ve öğretim hizmetini ülkenin her tarafına götürme işine öncelik verilmiştir. Atatürk Döneminde şehir ve kasabalara öğretmen yetiştiren klasik ilk öğretmen okulları konusunda en başarılı icraatların Mustafa Necati Bey'in Milli eğitim Bakanlığı döneminde olduğu görülmektedir. Bu dönemde yapılan kanuni düzenlemelerle ilk öğretmen okullarının yapımı ve mevcut öğretmen okullarının geliştirilmesi için gerekli mali kaynak sorunları çözüme kavuşturulmuştur.

Atatürk Devri'nde, şehir ve kasaba ilkokullarına öğretmen yetiştiren ilk öğretmen okullarında yapılan en önemli reformların başında bu okulların müfredat programlarının cumhuriyetçilik ilkesi doğrultusunda yeniden düzenlenmesidir. 1916 tarihli ilk öğretmen okulları yönetmeliği 1930 yılına kadar yürürlükte kalırken, eski müfredat programları, daha 1924 yılında değiştirilmiştir. 1924–1938 yılları arasında, ilk öğretmen okullarının dört defa müfredat programları değiştirilmiş ve bununla cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik ilkeleriyle biçimlendirilmiş çağa ayak uydurabilen ve bilimsel yeniliklere açık bir öğretmen nesli oluşturmak istenmiştir.

1.2. Köy Öğretmen Okulları

Türkiye'de köye uygun öğretmen yetiştirme fikri, Meşrutiyet yıllarına kadar gider. İkinci Meşrutiyet yıllarında İlk öğretmen okullarının (Dârülmuallimin) yoğun çabaları sonucu Üsküp'te, Edirne'de, Manastır'da ve İstanbul'da çıkan eğitim dergilerinde, hatta Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında köye uygun öğretmen yetiştirme fikri çeşitli şekillerde ileri sürülmüştür.

Cumhuriyet döneminde de bu fikir devamlı canlı tutulmuş, Üniversitenin Deneysel Psikoloji öğretim üyesi Ali Haydar (Taner), 1924 sonlarında verdiği bir konferansta, köylere öğretmen yetiştirmek üzere daha basit öğretmen okulları kurulmasını öneriyordu. Çünkü Türkiye'de köy ve şehir hayatları birbirinden çok farklı idi. Şehirde yetişmiş kişilerin köylerde öğretmenlik yapmaları çok zordu. İlkokul çıkışlı köy çocuklarının alınacağı bu üç yıllık "Köy Muallim Mektepleri"nde, çocuklar köy hayatına yakın bir biçimde yaşamalıydı. Ali Haydar Bey'in program taslağını bile verdiği bu okullar, 1–20 Mayıs 1925'te Konya'da toplanan Maarif Müfettişleri Kongresi'nin gündeminde de yer aldı. Bakanlıkta bir "Köy Mektebi Dairesi"nin kurulmasını isteyen bazıları ise köylüyü köyden ayırmayacak, üretimden ayırmadan çağdaşlaştıracak bir okul istiyorlardı. Bu arada Maarif Vekâleti'nin daveti üzerine Türkiye'ye gelip gayet önemli bir rapor veren John Dewey, köy

okullarına öğretmen yetiştirecek çeşitli tipte öğretmen okulları kurulmasını öneriyordu (Dewey 1939: 19–20).

1926 yılında çıkan Maarif Teşkilâtı Kanunu'nda, ilk öğretmen okullarının yanı sıra bir de "Köy Muallim Mektepleri" kabul edilmişti (Düstur, 3.Tertip, VII. 1085).

1927–28 öğretim yılında da Kayseri-Zencidere'de bir Köy Muallim Mektebi kuruluyor, Denizli Erkek Öğretmen Okulu da bu amaç için düzenleniyordu. Diğer öğretmen okulları beş yıl iken, bu okullar üç yıllıktı. Buradan mezun olanlara köyde, okulun yanında bir ev ve bahçelik verilecekti. Öğrenciyi köy hayatına hazırlamak için, Köy Enstitülerinde olduğu gibi, yan kuruluşları da vardı. Bu okullar için köy öğretmeni yetiştirmeye yönelik bir program hazırlamıştı (Koçer, 1967: 91–92).

Mustafa Necati Bey, gerek öğretmenlere verdiği yüksek değer, gerekse öğretmen okullarının düzeltilmesi ve yeni öğretmen okulları açılması yönünde büyük çalışmalar göstermişti.

1930'ların ortalarına gelindiğinde, ülkedeki yaklaşık 40 bin köyden 35 bininde okul yoktu. Nüfusunun % 80'den fazlası köylerde yaşayan bir ülke için bu, dramatik bir tablo idi. Bu tablo, Cumhuriyet hükümetlerini, daha sonra değineceğimiz, nicelik ağırlıklı Köy Eğitmen Kursları, Köy Enstitüleri gibi denemelere yöneltti.

Gerek 1932 yılında Halkevlerinin kurulması ve güçlü bir şekilde köycülük çalışmalarına başlaması, gerekse yıllarca Türk Ocaklarında "köycü doktor" olarak çalışan Reşit Galip'in Maarif Vekili olması, Türkiye'de tekrar köye yönelik bir hareket doğurdu. O zamana kadar köylerde açılan okullara da, şehirlerdeki öğretmen okullarından yetişen gençler gönderiliyordu. Hatta bunlar 20. yüzyıl başlarından beri Türk gençliğinde görülen yüksek idealist fikirlerle köye seve seve gidiyorlardı. Ama köyde hayal kırıklığına uğruyorlar ve maddî-manevî bir yalnızlık içinde karamsarlığa düşüyorlar, köy hayatını yadırgayıp çocukluğunun ve gençliğinin geçtiği şehir hayatını özlüyorlardı. Böyle bir durumda öğretmenler köyden bir an önce kurtulmak için çeşitli yollar arıyorlar, çevresine uyum sağlamayı ve faydalı olmayı düşünmüyorlardı. Köylüler de aynı şekilde, kendileri gibi yaşamayan, giyinmeyen, yemeyen-içmeyen öğretmeni benimsemiyorlardı. Öğretmenler en küçük bir tatilde şehirlere kaçıyorlardı. Bunda öğretmen okullarının da rolü vardı. Orada gençler köy gerçeğinden tamamen uzak, tamamen teorik olarak yetiştiriliyorlardı. Bu durum Türk eğitiminde uzun zamandan beri gözlemlendiği için, ta İkinci Meşrutiyet döneminden beri köy gerçeğine uygun öğretmen yetiştirmek için ayrı öğretmen okulları kurulması öneriliyordu.

Mustafa Necati Bey'in J. Dewey'nin önerilerine göre açtığı, ancak tarım çalışmaları ve diğer uygulamalı dersler, öğretmen ve araç-gereç yokluğundan dolayı güçlendirilemediği için başarısız olan Kayseri-Zencidere Köy Öğretmen Okulu 1932 yılında, Denizli Köy Öğretmen Okulu da 1933 yılında kapatıldı.

Dr. Reşit Galip Maarif Vekili olduktan sonra Bakanlıkta bir "Köy İşleri Komisyonu" kurarak, "devletin köydeki adamı", köyün en aydını olan öğretmenin hangi özelliklere ve görevlere sahip olması gerektiğini araştırdı. Komisyon, Köy öğretmenlerinde şu özelliklerin bulunmasını istiyordu. Köylüyü; devrimci, laik ve cumhuriyetçi inançlarla yetiştirmek ve bunları köylüye benimsetmek. Köylünün sosyal hayatında ekili olabilmek, medenî kanunun hükümlerini köyde hâkim kılmak, modern görgü kurallarını köylüye öğretmek. Köyün ekonomik hayatını etkileyebilmek, ileri tarım yöntemlerini, pazar ilişkilerini onlara anlatmak. Köyün aydını olmak, öğretmenliğin bütün özelliklerine sahip olup bunları göstermek. (Tonguç, 1947: 418–419).

Bir köy öğretmeninin bunları başarabilmesi için kendine yol gösterecek rehberlere ve bunları başarabilecek yetenekleri kazandıran bir eğitime ihtiyaç vardır. Yoksa köyde kendisinden beklenen düşünüş ve yaşayış inkılâbını gerçekleştiremez.

1929'dan sonra başlayan, kültür inkılâpları döneminde Anadolu insanının dil yönünden, tarih yönünden, ideoloji yönünden, güzel sanatlar yönünden Atatürk'ün gösterdiği ilkelere, CHP'nin ve yeni devletin ana prensiplerine göre eğitilmesi, bütün inkılâpların köylerde de uygulanması isteniyordu. Halkevlerinin çalışmaları ise genellikle şehir ve kasabalara has kalıyor, köycülük kollarının çalışmaları bu yolda yeterli sayılmıyordu. Her köye bir öğretmen gönderilmesi isteniyordu.

Ancak köycülük çalışmaları da Anadolu köylerinin yerleşme özelliklerini ve çeşitli büyüklüklerde 40.000'den fazla köysel yerleşme biriminin varlığını ortaya çıkarıyordu. Bu kadar dağınık birime devlet hizmetlerinin götürülmesi çok zor olacaktı. Türk köylerinin bu durumu Tarım ve Sağlık Bakanlıklarında sık sık söz konusu ediliyordu. Türkiye, bu kadar çok köye devlet hizmetlerini götürmede yeni bir yol bulmalı idi.

Köycülük çalışmalarının yanı sıra, bu sorunla ilgilenen Türk düşünürleri de yeni yollar aramaya devam ediyorlardı. O yıllarda Hıfzırrahman Raşit, Köy Yüksek Okullarının kurulmasını ve üniversite öğrencilerinin köylere gönderilmesi gibi fikirler, Nusret Köymen Meksika Köy Rehberleri Okulu projesi, Kazım Nami Lehistan ve Cezayir'deki köy öğretmeni yetiştirme projelerini örnek olarak gösteriyorlar; Vedat Nedim (Tör) de kooperatifçilikten yararlanılmasını istiyordu. Bedii Ziya (Egemen) köylüyü eğitmenin Türkiye için önemini vurguluyor, Yunus Nadi, köy ilköğretiminin ilkelerini ve köy öğretmeninin özelliklerini araştırıyordu. Halil Fikret (Kanad) de ne yayın organlarının ne memurların ne de Partinin ve öğretmen okulu çıkışlı öğretmenlerin inkılâpları köylere yerleştiremeyeceğini; köye yeni tip öğretmenler yetiştirilmesi gerektiğini bildirerek şu modeli öneriyordu: Şehirlerden uzakta, geri kalmış köylerde hatta bataklık kenarlarında yeni tip okullar kurmalıdır. Geniş topraklar üzerinde her türlü tarım çalışması, kooperatifçilik ve kültür dersleri verilerek köylü çocukları buralarda altı yıl okutulmalı ve buradan çıkanlar köye gönderilmelidir. Köyde ancak bunlar başarılı olurlar.

Bu arada 1937 yılında Bakanlığın İlköğretim Dairesi de Bakana sunulmak üzere hazırladığı bir muhtırada, yeni tip köy öğretmeni yetiştirmek için yeni tip köy öğretmen okulları kurulmasından bahsediyordu.

1933 başında, Türkiye'de ilköğretim sistemini ve ilkokulları incelemek için getirilen ve 1934 yılına kadar incelemeler yapıp Bakanlığa bir rapor veren Berly Parker de, Raporunda genel görüşlerin zıddına, köy öğretmenleri yetiştirmek için ayrı bir okula gerek olmadığını, çünkü Türkiye'deki köy ve şehrin ortak sorunlarının, köyün yalnız başına olan sorunlarından daha çok ve önemli olduğunu, köylerin, şehirlerin sayfiyesi olduğunu belirtiyordu.

1934'te CHP Meclis grup toplantısında da ilköğretim ve cehaletle mücadele konuları tartışılıyor ve Parker doğrultusunda, köy okulları için ayrı bir öğretmene ihtiyaç olmadığına karar veriliyordu. Karara göre, çocukları yetiştirmede ayrı ayrı usuller yoktu. Köy öğretmeni yetiştirilmesini isteyenler, öğretmenlerin köye girmesine ve köy çocuklarının, çevrelerinden koparılmadan, çevrelerine uygun olarak eğitilmesi nedenlerine dayanıyorlardı ki, bu eksikler, var olan öğretmen okullarında daha bilinçli bir çalışma ile ortadan kaldırılabilirdi. Bütün öğretmen okulu öğrencileri yurdun her yanına gidip çalışacak şekilde yetiştirilecek, en ağır şartlarda bile bunu başaracağına inandırılacaktır. Öğretmen okulu programında tarım ve sağlık eğitimine fazla yer verilmeli, öncelikle sık sık köylere götürülmeli, köy havası ve şartlarına alıştırılmalıdır. Parti Meclis Grubu öğretmen okullarının dışında ortaokul ve lise çıkışlıların Pedagoji Kurslarına alınarak ve Orta Tarım Okullarına pedagoji dersleri konularak, bunlardan ilkokul öğretmeni yetiştirilmesi tavsiye ediliyordu.

Tablo 3: Köy Muallim Mektepleri Haftalık Ders Dağıtım çizelgesi

DERSLER	**I.YIL**	**II. YIL**	**III. YIL**
Türkçe	5	5	5
Milli Tarih ve Medeniyet Tarihi	2	2	1
Coğrafya	2	2	1
Yurt Bilgisi	-	1	1
Din Dersleri	1	-	-
Ruhiyat, Terbiye ve Mektep Hıfzıssıhası	-	3	2
Usul-ı Tedris	-	-	2
Tatbikat-ı Dersiye	-	-	6
Riyaziyat	4	3	2
Tabi İlimler	2	2	-

Hayatiyat, Hıfzıssıha ve Ziraat	2	1	1
Resim	2	2	1
Elişleri	1	1	1
Musıki	2	2	1
Yazı	1	-	-
TOPLAM	24	24	24

Kaynak: Öztürk, 2007: 152.

Eğitmen gönderilemeyecek derecede büyük (nüfusu 400'den fazla) köylere öğretmen yetiştirmek için de, gene Saffet Arıkan'ın girişimleriyle 1937 yılında, biri Amerikalılardan alınma bir kolej binası olan İzmir-Kızılçullu'da, öbürü Eskişehir-Mahmudiye hara binalarının bir kısmında iki Köy öğretmen Okulu açıldı (Öztürk, 2007: 154-160).

Müfredat programları, yönetmeliği, teşkilât kânunu hazırlanmadan, oradaki öğretim kadrosunun tutumuna bırakılarak açılan bu kurumlardan çok şey bekleniyordu. Bakan, buradan çıkanların yalnız öğretmen yetişmeyeceğini, başarılı olanların devlet liselerinde üniversiteye hazırlanacağını, hattâ Sorbon'a bile gidebileceklerini söylüyordu (MEB, 1946: 277).

Bu okulların ilk adı "Köy Eğitim Yurdu" idi. Üç yıllık köy ilkokullarından çıkanlar alınıyor, buralada beş yıllık ilkokul öğretimi tamamlatıldıktan sonra, üç yıllık bir ortaöğretim veriliyordu. Bu öğretimde genel derslerin yanında bazı zanaatlar ve tarım işleri uygulama tarzında öğretiliyordu. Bu okulların eğitmen yetiştirme bölümleri de vardı ve 1938 yılı başında bu bölüme köylü kızlar ve kadınlar da alınmaya başlanmıştı (Ayasbeyoğlu, 1948: 410).

Bu Köy öğretmen Okulları, daha sonra "Köy Enstitüleri" adı altında gelişmişlerdir. Çünkü Eğitmen kurslarının başarılı olması üzerine, 1937 yılından itibaren, bu kursların bulunduğu yerlerdeköy öğretmen okullarıaçılmaya başlandı. Bu okullar, 1940 yılında açılacak köy enstitülerinintemelini oluşturacaktı. Roben J. Maaske 1955'te yayınlanan Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Hakkında Rapor adlı eserinde, bu tarihî süreklilik dolayısıyla, köy enstitülerinin kuruluşunu, köy öğretmen okullarının açılışına dayandıracaktı (Maaske, 1955: 5).

1.2.1. Köy Eğitmenleri Kursları

Gerek Osmanlı İmparatorluğu ve gerekse TBMM Hükümeti dönemlerinde, köy öğretmeni yetiştirmek için muhtelif kurslar açılmıştı. Diğer taraftan Cumhuriyet döneminde açılan A ve B kursları, hem şehir öğretmeni hem de köy öğretmeni yetiştiriyordu. Fakat bu kurslarda verilen eğitim, şehir öğretmen okullarından pek farklı değildi. Köy öğretmenlerinin yeni köy okulları programlarına göre yetiştirilmesini isteyen ve Dr. Reşit Galip'in Maarif Vekilliği zamanında Ankara, İzmir, Bursa ve adana Maarif mıntıkalarında açılan, kırkar günlük hizmet içi eğitim kursları; köy öğretmenini köyün sosyal, kültürel ve iktisadi şartlarına göre yetiştirmek bakımından oldukça ileri bir adımdı. Bu kurslar tarım ve hayvancılıkla ilgili çeşitli konularda, bu alanlarda eğitim veren meslek okullarının uzman öğretmenleri tarafından dersler verilmiş ve bu derslerin uygulamaya yönelik olmasına çalışılmıştır (Kapluhan, 2017: 266).

1935 yılında Saffet Arıkan Kültür Bakanı olunca, İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne vekâleten İsmail Hakkı Tonguç'u getirdi. Bakan, Mecliste bütçe dolayısıyla eğitimin genel durumunu izah ederken köy çocuklarının ancak % 25'inin okullaşabildiğini, eğer o günkü şekilde çalışmaya devam edilirse her köye bir öğretmen yetiştirmek için yüz yıl beklenmesi gerektiğini açıklıyordu (MEB, 1946: 206).

1934 yılında Cumhurbaşkanlığı Muhafız Kıtasında, İsmail Hakkı Tekçe paşanın erlere okuma-yazma öğretmedeki gayretleri ve buradan terhis olanların köylerde okuma-yazma öğretmeye başlamaları ve bir zamanlar Prusya ordusunda da, askerde eğitilen askerlerden terhis olunduktan sonra öğretmen olarak yararlanma uygulamasının başarılı olması üzerine, Atatürk, Saffet Bey'e ordunun zeki çavuşlarının kısa süreli kurslardan geçirildikten sonra köylere "eğitmen" olarak atanmalarını teklif etmiştir (Koçer, 1967: 102).

Bunun uygulanmasına da 1936 yılında başlandı. Ankara Mürtet ovası köylerinden askerliklerini yapan 80 genç, o sırada yedek subay olarak askerliğini yapan Emin Soysal'ın, idaresinde Çifteler Harasında sekiz aylık bir Eğitmenler Kursuna alındı. Bu kursun yarısında,

çalışmaları basına ve kamuoyuna tanıtmak için bir deneme dersi gösterisi düzenlendi. Burada hareket çok beğenildi, ekonomik bulundu. Falih Rıfkı Atay, bu deneme dersinden sonra şöyle yazıyordu:

> *"Garplı Türk köylüsü, köyünde, köyünün içinde terbiyecileri tarafından yetiştirilecektir. Cumhuriyetin bu rehberi eski köy imamının yerini tutacak, köyde partinin ve hükümetin halkası olacaktır. Toprak halkının kalkınmasına hizmet edecek, her şey onlar vasıtası ile kolaylıkla Türkiye ölçüsünde tatbik olunabilecektir"* (Atay, 1936: 280–281).

Eğitmen adaylarının kurslara kayıt ve kabullerinde; askerliğini yapmış ve bu sırada çavuşluk ve onbaşılık gibi bir rütbe almış, ilkokulu bitirmiş veya okuryazar olması, köyde yüz kızartıcı bir halinin olmaması, zeki ahlaklı ve sağlam karakterli ve hangi köyde çalışacak ise o köyden seçilmiş olması, köy muhtarlığından bunu onaylayan bir belgenin alınması, görgü ve bilgilerinin müfettiş ve gezici başöğretmenler tarafından belirlenmiş olması gibi şartlar aranıyordu (Öztürk, 2007: 162).

Eğitmen kurslarındaki öğrenci sayısı hızlı bir artış göstermiştir. Nitekim 1936 da açılan ilk deneme kursunda 80 olan öğrenci sayısı 1937'de 650'ye, 1938'de 1500'e ve 1939'da 2000'e çıkmıştır. Bu kurslarda, 1937–1946 yılları arasında 8 binin üzerinde eğitmen yetiştirilmiş ve bunlar, dağ yamaçlarında, derin vadilerde ve yüksek ovalarda bulunan az nüfuslu köylere on yıllar boyu eğitim götürmüştü (Kapluhan, 2017: 268).

Ankara çevresindeki köylere yerleştirilen bu eğitmenler bizzat Bakan ve müfettişler tarafından sürekli denetleniyorlar ve kursta tamamlayamadıkları eksikliklerini kendi kendilerine çalışarak telafi ediyorlardı. Bakanlık da bu eğitmenleri biraz da iş-başında eğitmek için gezici başöğretmenler tayin ediyor, seminerler düzenliyordu. Daha sonra ise, bu kursların ders kitapları ve programları hazırlanmış; Emin Soysal, Hıfzırrahman Raşit, Mehmet Tuğrul vs. "Birinci Yıl", "İkinci Yıl", "Üçüncü Yıl" adı altında üç kitap hazırlayıp dağıtmışlar, eğitmenli köylerin, okul, işlik ve köy konağından oluşan yapı projeleri hazırlanmış; 11.6.1937 tarihinde de bir "Köy Eğitmenleri Kânunu" çıkartılmıştır.

Bu yasaya göre (Koçer, 1967: 102–104) eğitmenler, nüfusları öğretmen gönderilmesine elverişli olmayan köylerin eğitimi ve öğretiminin yanı sıra tarım işlerinde de köylülere rehberlik etmeleri için yetiştirilecekti. Eğitmenleri yetiştiren kurslar Maarif ve Ziraat Vekâletleri tarafından tarım işleri yaptırmaya elverişli okul ve çiftliklerde açılacak; harcamaları da bu iki Bakanlık bütçesinden karşılanacaktı. Bu kursların öğretmenleri, ilkokul öğretmenleri ve ilköğretim müfettişleri arasından seçilecekti.

Eğitmenli köyler bölge bölge gruplandırılarak başlarına, kurslarda görevli öğretmen ve müfettişlerden biri başöğretmen olarak atanacak, işbaşında eğitim yapacaklardı. Eğitmenlere, maaşlarının yanı sıra parasız tohum, fidan, damızlık ve tarım âletleri de verilecekti.

Kurslarda okuma-yazma, aritmetik, yurt ve yaşama bilgisi gibi kültür derslerinin yanı sıra tarla ve bahçe tarımı, bahçıvanlık, bağcılık, hayvan yetiştiriciliği, arıcılık vs. gibi tarım dersleri de veriliyordu. Eğitmen kurslarındaki eğitim ve öğretim faaliyetleri, ilk yıllarda belli bir plan ve programa dayanmıyor; uygulamadan doğan şartlara göre okul ve müfredat programı hazırlanmış, gerek kursta gerekse köylerde eğitmenler tarafından okunacak ve faydalanılacak kitaplar yazdırılmış ve öğrenim kılavuzları tanzim edilmişti. 1940'lı yıllarda uygulanan Köy Eğitmeni Yetiştirme Kursları Müfredat Programı Taslağı'na göre; eğitmen kurslarındaki dersler başlıca iki gruba ayrılıyordu.

1- Kültür dersleri
2- Ziraat dersleri

Eğitmen kurslarındaki eğitim ve öğretim faaliyetleri büyük ölçüde müfredat programı taslağında öngörüldüğü gibi, uygulamalı olarak da gelişmiştir. Öyle ki eğitmenler; tarla çalışmalarında kullandıkları kazmayı, çapayı, küreği, yattıkları bina ve ranzaları kendileri yapmış, yiyeceklerini kursların uygulama tarla ve bahçelerinde yine kendileri yetiştirmişlerdi. Bu şekilde eğitmen adayları, köyün sosyal ve iktisadi hayatıyla ilgili yeterli teorik bilgilerle birlikte, bu sahalarda köyün fiili lideri ve rehberi olacak şekilde pratik bilgi ve becerilerle de donatılmışlardı (Öztürk, 2007: 164).

Tablo 4: Köy Muallim Mekteplerinde Okuyan Öğrenci Sayısı (1927-1933)

Öğretim Yılı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı		Toplam Öğrenci
		Erkek	Kız	
1927–1928	2	133	-	133
1928–1929	2	230	-	230
1929–1930	2	261	15	276
1930–1931	2	289	14	303
1931–1932	2	333	11	324
1932–1933	1	76	10	86

Kaynak: Öztürk, 2007: 151.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra eğitim sorunları sadece Osmanlı dönemine ait olan sistem yanlışları ve devralınan modelle ilgili değildir. Fiziki ve maddi olanaklar açısından da eğitim ve öğretim kurumları yetersiz bir durumdadır. Modern anlamda öğretmen yetiştirmenin başlangıç tarihi olan 1848'den Cumhuriyet'e kadar olan süreçte öğretmen yetiştirmeye yeterince önem verilmemiş olması, yeni kurulan Cumhuriyet için de nitelikli öğretmen ihtiyacının en önemli eğitim sorunlarından birisi haline gelmesine neden olmuştur.

Cumhuriyet dönemine kadar öğretmen yetiştirme, bulma ve atama ile ilgili bazı düzenlemeler yapılmış, ancak öğretmenlerin statüsünü belirleyen yasal bir düzenleme yapılmamıştır. Cumhuriyet yönetimi, bu nedenle öncelikle ilk yıllarında öğretmenliği bir meslek hâline getirmek için yasal çaba harcamıştır. Esasları 1923'te toplanan I. Heyeti- İlmiyede görüşülüp 13 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 439 sayılı Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu, öğretmenliğin tanımını, ardından sınıflamasını, nerede yetişeceklerini, haklarını belirleyerek mesleğe esaslı dayanaklar koymuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bu sayısal verilerin dışında eğitimin niteliksel özellikleri de düşüktür. Çanakkale ve kurtuluş savaşında kaybedilmiş olan öğretmenlerin yanı sıra mevcut eğitimcilerin mesleki formasyonu da yetersizdir ve öğretim programları çağdaş bir anlayıştan yoksundur. Okul binalarının durumu ve ders araç-gereçlerinin eksikliği ve eğitimle ilgilenen merkez ve taşra örgütünün idari teşkilatlanmasındaki sorunlar Türk Eğitim sisteminin o günkü durumunu yansıtmaktadır.

Kuruluşları 1848 yılına dayanan ilköğretmen okulları Cumhuriyetle beraber yeniden şekillenmiş, 1924 -1925 öğretim yılından itibaren Darulmuallimin adı Muallim Mektebi ve 1935'lerden itibaren de Öğretmen Okulu olarak değiştirilmiştir. Sayıları çok fakat öğrencileri az ve öğretimi yetersiz ilköğretmen okullarının sayıları azaltılıp öğrenci mevcudu ve öğretiminin niteliği yükseltilmeye çalışılmıştır. Öğretmen okullarının öğretim süresi 1932-1933 öğretim yılında altı yıla çıkarılmış, ortaokul programlarının aynen uygulandığı ilk üç yılı ilk devre, son üç yılı da meslekî devre sayılmıştır. Bir süre sonra ilk öğretmen okullarının ilk devresi kaldırılmış ve ortaokullardan öğrenci alınmaya başlanmıştır.

1926 yılında kabul edilen Maarif Teşkilatına Dair Kanun ile ilkokul öğretmenlerinin yetiştikleri okullar "İlk Muallim Mektepleri" ve "Köy Muallim Mektepleri" olarak iki kısma ayrılmıştır. 1927-1928 öğretim yılında, kırsal bölgelere dönük öğretmen yetiştirme konusunda bir uygulamaya başlanmış, üç sınıflı köy okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla Denizli ve Kayseri'de iki "Köy Muallim Mektebi" açılmıştır. Dört yıl süren bu uygulamadan beklenen sonuç alınamamıştır.

Köy öğretmeni yetiştirme sorunu 1936'da tekrar gündeme gelmiş, biri Eskişehir Mahmudiye diğeri İzmir Kızılçullu'da olmak üzere iki "Eğitim Yurdu" açılmıştır. Bu uygulama, 3238 sayılı "Köy Eğitim Kursları" ve "Köy Öğretmen Okulları" ile ilgili kanunların çıkarılmasına, son olarak da Köy Enstitüleri ile ilgili 4274 sayılı Kanunun yayımlanmasına kadar uzanan bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Atatürk eğitim sorununu çözmek için öncelikle Batılı uzmanlara başvurmuştur. Bu konu üzerine ülkemize gelen ünlü Amerikalı eğitimci John Dewey, kurulacak okulların Türkiye'nin gerçeklerinden hareket edilerek oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. Bu gerçeklerden yola

çıkılarak, köylerde incelemelerde bulunan eğitimciler köylünün yaşadığı eğitim sorununu yerinde görmüşlerdir. Atatürk'ün böyle bir tavır sergilemesi yeni ulusun karşılaştığı sorunu yine ulusun kendi iç dinamikleriyle çözmeye çalışması, onun Batılı olduğu kadar yerli bir zihniyete sahip olduğunun büyük bir göstergesidir.

Cumhuriyet Türkiye'sinde öğretmenlik mesleği yurdun kurtarıcısı ve Cumhuriyet'in kurucusu Ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün yönlendiriminde çağdaş. Ulusal ve laik bir temele dayandırılmış: bu temelden kaynaklanan anlayış ve yaklaşımla yeniden yapılandırılmış. Sağlam ve tutarlı bir çerçeve içine alınmış gerçek yörüngesinde oturtulmuştur. Bu doğrultuda gerçekleştirilen yasal düzenleme ve uygulamalarla Cumhuriyet döneminde öğretmenlik mesleği çok saygın etkin ve etkili bir meslek niteliği kazanmıştır.

KAYNAKÇA

1. AKYÜZ, Y. (2009), Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2009), 14. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, Baskı Cantekin Matbaası.
2. ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ CİLT I-III (Açıklamalı Dizin İle) (2006), 5. Baskı, Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları:1.
3. ATAY, F. R.(1936), Köy terbiyecileri; Eğitim Hareketleri, Ulus: Ankara.
4. AYASBEYOĞLU, N. (1948), Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi-Kuruluşlar ve Tarihçeler, Millî Eğitim Basımevi, Ankara.
5. BİNBAŞIOĞLU, C. (1995), Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
6. DEWEY, J. (1939), Türkiye Maarifi Hakkında Rapor, Ankara: Maarif Vekilliği.
7. DÜSTUR, Üçüncü Tertip, C.VII, Milli Kütüphane.
8. HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİ, 21 Temmuz 1921, Maarif Kongresi, Pek Veciz Bir Nutuk.
9. KAPLUHAN, E. (2017), Atatürk Dönemi Eğitim Politikaları (1923-1938), Lambert Academic Publishing,
10. KAYA, Yahya K.(1984), İnsan Yetiştirme Düzenimiz, 4. Baskı, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Okulu Basımevi.
11. KOÇER Hasan A. (1967), Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi. Ankara
12. MAARİF İSTATİSTİKLERİ 1937–1938 (1939), Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Suhulet Matbaası, , İstanbul.
13. MAASKE, Roben J.(1955), Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Hakkında Rapor, Ankara.
14. MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI (MEB) (1946), Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, Millî Eğitim Basımevi Ankara.
15. ÖZTÜRK, C. (2007), Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası, 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
16. PARKER, M. M. (1939), Türkiye'de İlk Tahsil Hakkında Rapor, İstanbul.
17. TONGUÇ, İ. H. (1947), Canlandırılacak Köy, 2.Baskı, Ankara.
18. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ (TBMM) Zabıt Ceridesi, 10 Şubat (1337)1921, Devre:1, İçtimai:48, Cilt:1.
19. YÜCEL, H. A. (1994), Türkiye'de Ortaöğretim, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1681, Yayımlar Dairesi Başkanlığı Başvuru Kitapları Dizisi:31, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı milli Kütüphane Basımevi.

ALANYAZIN TARAMASI VE PROJE TABANLI ÖĞRENME ETKİNLİKLERİNİN SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN ADAYLARININ EKOLOJİK ZEKÂ DÜZEYLERİNE ETKİSİ

Dr. Mehmet Şentürk

Kilis 7 Aralik University, Faculty of Education, Department of Social Studies Education

Özet

Bu araştırmanın amacı çevre eğitimine yönelik derslerde sistematik alanyazın taraması uygulamaları ve proje tabanlı öğrenme etkinliklerinin sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekolojik zekâ düzeyleri üzerindeki etkilerini belirlemektir. Araştırmada nicel araştırma desenlerinden öntest-sontest kontrol grupsuz yarı deneysel desen tercih edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmada toplam 61 (26 2. sınıf ve 35 4. sınıf) sosyal bilgiler öğretmen adayından oluşan iki deney grubu yer almıştır. Uygulama sürecinde her iki sınıf düzeyinde de derslerde benzer içerikler anlatılmış ve öğretmen adaylarına benzer uygulamalar yaptırılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak ekolojik zekâ ölçeği kullanılmış ve toplanan veriler bağımsız örneklemler t testi ve bağımlı örneklemler t testi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu analizler sonucunda hem sistematik alan azın uygulamaları hem de proje tabanlı öğrenme etkinlikleri destekli çevre eğitimi derslerinin sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekolojik zekâ düzeylerini olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca sınıf düzeyi değişkeninin öğretmen adaylarının ekolojik zekâ düzeyleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda çevre eğitimine yönelik derslerde öğretmen adaylarını aktif hale getirecek uygulamalı etkinliklere yer verilmesi önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: Ekolojik zekâ**,** sosyal bilgiler, sistematik alanyazın taraması, proje tabanlı öğrenme

THE EFFECT OF LITERATURE REVIEW AND PROJECT-BASED LEARNING ACTIVITIES ON THE ECOLOGICAL INTELLIGENCE LEVELS OF SOCIAL STUDIES TEACHER CANDİDATES

Abstract. The aim of this research is to determine the effects of systematic literature review applications and project-based learning activities in environmental education courses on the ecological intelligence levels of social studies teacher candidates. In the research, the pretest-posttest quasi-experimental design without control group was preferred among the quantitative research designs. In this direction, two experimental groups consisting of a total of 61 social studies teacher candidates took part in the study. During the application process, similar contents were explained in the lessons at both grade levels and similar applications were made to the pre-service teachers. Ecological intelligence scale was used as a data collection tool in the research and the collected data were analyzed using independent samples t-test and paired samples t-test. As a result of these analyzes, it was determined that both systematic literature applications and environmental education courses supported by project-based learning activities positively affected the ecological intelligence levels of social studies teacher candidates. In addition, it was determined that the grade level variable did not have a determining effect on the ecological intelligence levels of the teacher candidates. In line with these results, it is recommended to include practical activities that will activate teacher candidates in environmental education lessons.

Keywords: Ecological intelligence, social studies, systematic literatüre review, project-based learning

Giriş

Sürdürülebilir bir dünya yaşamı için dünyada yaşam sürmekte olan her bireyin çevreye karşı sorumluluklarını yerine getirmesi gerekmektedir. Bunun için de bireylerin çevreye yönelik bilgi,

tutum ve becerilere sahip olması gerekmektedir. Bunlar da ancak etkili çevre eğitimi faaliyetleri ile geliştirilebilir. Biliyoruz ki dünyanın herhangi bir noktasındaki ekolojik bozulma bir başka noktasındaki yaşamı etkileyebilmektedir. Bu nedenle dünyanın ekolojik dengesinin korunmasına gerektiğine inananmış, bu amaç doğrultusunda davranışlarına yön veren ve bozulan ekolojik dengeyi düzeltmek için elinden geleni yapan insanlara ihtiyaç vardır.

Ekoloji, ekosistemleri inceleyen bir bilim dalıdır ve çağdaş ekoloji biliminin kurucusu Alman biyolog Haeckel'dir. Haeckel, 1869 yılında ekolojiyi, doğanın bütçesinin öğretimi üstlenen bir bilim olarak tanımlamıştır. Ekoloji bir yaşama ortamında canlı ve cansız varlıkların arasında olan karmaşık etkileşimi inceleyen ve bu ilişkinin öğretimini konu alan bir bilim dalı olmuştur (Özdemir, 2017, s.2). Ekoloji, insanın doğayı ve çevresini tanımasının yanında canlı hayatı ile çevre arasındaki ilişkinin de ortaya konmasına yardımcı olur (Sever ve Yalçınkaya, 2018, s.5).

Bilinçsizce yürütülen tarım faaliyetleri, kentleşme, hızlı nüfus artışı, sanayileşme, çevre sorunlarını artırmakta ve ekolojik dengeyi bozmaktadır. Ekolojik dengedeki bozulmalar, dünyadaki tüm canlıların sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Canlı yaşamına yönelik bu tehdidin arkasındaki en önemli faktör ise insanın bilinçsiz tüketimidir. Dolayısıyla da ekolojik sorunların oluşturduğu küresel tehdidin arkasındaki asıl sorumlunun insanlar olduğu söylenebilir (Akkuzu, 2016). İnsanoğlunun tüketim tercihleri değiştirmedikçe, doğanın dengesinin geri döndürülemez bir şekilde çökmesi kaçınılmazdır (Goleman, 2009).

Ekolojik zekâ, dünyanın bozulan ekolojik dengesini düzeltebilmek için yapılacak eylemleri yönetebilmeyi sağlar ve çevrenin etkilenme durumuna yönelik eleştirel düşünme biçimini ifade eder (Kurniavan at all. 2020). Ekolojik zekâ, tüketici odaklı küreselleşme kültürünü sorgulamayı gerektirir ve neyin iyi olduğunu değerlendirebilmeyi gerektirir (Shumba, 2011). Bireyler, ancak ekolojik zekâ kullanarak doğa üzerindeki etkilerini görebilir ve bu konuda kendilerini nasıl geliştirebileceklerini anlarlar (McCallum, 2008).

Toplumdan topluma, kültürden kültüre şiddeti değişmekle birlikte insanın tüketme hırsı karşısında çaresiz kalan doğanın korunması için yine insanın ekolojik zekasının gelişmesi ve insanın tüketim hırsını kontrol etmesi gerekmektedir. Hettiarachchi (2020) ekolojik zekanın kültürler arasında farklılık gösterebileceğini, bununla birlikte tüm canlıların derin bir genetik bağı olduğunu ve bu bağın anahtarının ekolojik zekâ olduğunu belirtir.

Ekolojik zekâsı gelişmiş kişiler, çevreyi ilgilendiren her davranışının sadece kendini değil başkalarını ve yaşadığı çevreyi etkilediğini anlayan kişidir (Supriatna, 2016). Canlı hayatı ekolojik bir denge içerisinde bağlantılıdır. İnsanların ekolojik sorunların çözümü noktasında sorumluluk alması ve sürdürülebilir ekosistemlere zarar veren tüketim alışkanlıklarını gözden geçirip değiştirmesi gerekmektedir. Bu da ancak küresel anlamda ekolojik bakış açısı ile mümkündür (McCallum, 2008). Bu noktada çevre sorunlarının çözümüne yönelik politik, ekonomik ve teknolojik çözüm önerilerinin başarı göstermesi ve insanla doğa arasındaki uyumun tekrar sağlanması etkili bir çevre eğitimi almış bireylerden geçtiği ifade edilmektedir (Sever ve Yalçınkaya, 2018).

Ekolojik zekâ tüm eğitim kademelerinde önemli bir bileşen haline gelmektedir (Stone and Barlow, 2005). Çevre eğitiminde uygulanacak öğretme ve öğrenme etkinlikleri, öğrencilere çevre ile ilgili bilgilerin kazandırılmasında stratejik bir role sahiptir ve çevre eğitimi ile öğrencilerin ekolojik zekâ düzeyleri arttırılabilir (Bahrudin, Rohmat and Setiawan, 2018). Etkili çevre eğitimi faaliyetleri ile öğrencilere gerçek yaşam deneyimleri sunularak öğrencilerin çevreye yönelik bilinç düzeyleri ve olumlu tutumları arttırılabilir (Doğan, Çiçek ve Saraç, 2018), öğrencilerde çevre bilinci ve çevre duyarlılığı oluşturulabilir (Doğan, Saraç ve Çiçek, 2017).

Dünya yaşamı, ekolojik bir denge içerisindedir. İnsanoğlunun bu dengeye müdahalesi arttıkça denge bozulmakta ve geri dönüşü olmayan bir evreye doğru sürüklenmektedir. Bu olumsuz durumun önüne geçilmesi için eğitim elimizdeki en etkili yollardan biridir. Eğitim aracılığıyla insanoğlunun bilinçlenmesi ve çevreye yönelik olumsuz davranışlardan uzaklaşması gerekmektedir. Her ne kadar çevre eğitimi belirli bir dersle sınırlandırılmayacak öneme sahip olsa da ilköğretim düzeyinde özellikle hayat bilgisi, fen ve teknoloji ve sosyal bilgiler derslerinde ağırlıklı olarak yer almaktadır. Disiplinler arası bir yaklaşımla verilmesi gereken çevre eğitimi için sosyal bilgiler dersi

içerik ve amaç olarak en uygun derslerden biridir. Dolayısıyla da sosyal bilgiler öğretmenlerin çevreye yönelik algıları, tutumları ve bilgi düzeyleri etkili bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu anlamda sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sahip olduğu ekolojik zekâ düzeyi de yetiştirecekleri öğrencilerin ekolojik dengeye etki edecek davranışları üzerinde etkileyici olacaktır. Bu araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekolojik zekâ düzeyleri üzerinde çeşitli değişkenlerin etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Bu araştırmanın amacı çevre eğitimine yönelik derslerde sistematik literatür taraması ve proje tabanlı öğrenme etkinliklerinin sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekolojik zekâ düzeyleri üzerindeki etkilerini belirlemektir. Bu temel amaç doğrultusun oluşturulan alt amaçlar şu şekildedir:

1. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekolojik zekâ düzeyleri ders sürecinde yapılan etkinliklere göre farklılaşmakta mıdır?
2. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekolojik zekâ düzeyleri sınıf değişkenine göre farklılaşmakta mıdır?

Yöntem

Araştırma Deseni

Çalışmada proje tabanlı öğrenme etkinlikleri ve sistematik literatür taramasının sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekolojik zekâ düzeyleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmada iki farklı etkinlik için iki deney grubu oluşturulmuştur. Bu nedenle çalışmada nicel araştırma modellerinden öntest-sontest kontrol grupsuz yarı deneysel desen kullanılmıştır. Bu desende veri toplama araçları gruplara öntest olarak uygulandıktan sonra deneysel işlemler yapılır ve deneysel işlemlerden sonra veri toplama araçları sontest olarak tekrar uygulanır (Sönmez ve Alacapınar, 2018). Yarı deneysel desen kullanılan çalışmaların en belirgin özelliği katılımcıların rastgele gruplara atanmasının mümkün olmamasıdır (Creswell, 2012).

Çalışma grubu

Bu çalışmanın çalışma grubunu, Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan bir üniversitede sosyal bilgiler öğretimi anabilim dalında 2020-2021 eğitim-öğretim yılında çevre eğitimine yönelik dersler alan toplam 61 (26 ikinci sınıf, 35 dördüncü sınıf) öğretmen adayı oluşturmaktadır. Çalışma grubu belirlenirken ölçüt örnekleme yönteminden faydalanılmıştır. Ölçüt örneklemde, çalışmanın yürütücüleri tarafından çalışma öncesinde belirlenmiş olan önem ölçütlerinin karşılanması gerekmektedir (Patton, 2014). Araştırmacıların bu çalışma için belirlediği önem ölçütleri çevre eğitimine ilişkin dersleri almak, ders sürecinde yapılan etkinliklere katılmak ve gönüllü olmaktır.

Veri toplama araçları

Araştırmada Özgün (2018) tarafından geliştirmiş olan Ekolojik Zekâ Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, 24 maddeden oluşan beşli likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .91'dir. Ölçek 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekten en düşük 24 puan alınabilirken en yüksek alınabilecek puan 120'dir. Ölçeği yanıtlayanların ölçeğin alt boyutlarından elde ettikleri toplam puanları ekolojik zekâ düzeylerine işaret ettiği için verilerin analizinde öğretmen adaylarının testten aldıkları toplam puanlar kullanılmıştır. Ölçek sonuçları yorumlanırken standartlaştırılmış puanlar kullanılmıştır. Standartlaştırılmış puanlar, ölçekten alınan toplam puan x 0.5 formülü kullanılarak elde edilmektedir. Bu işlem sonucunda 12.00-27.99 arası düşük, 28.00-44.99 arası orta ve 45.00-60.00 arası yüksek ekolojik zekayı işaret etmektedir.

Uygulama süreci

Çalışmaya ilgili üniversitede 2020-2021 eğitim-öğretim yılında çevre eğitimine yönelik dersler alan 2 ve 4. sınıf sosyal bilgiler öğretmen adayları katılmıştır. Çalışmada kullanılan veri toplama aracı dersler ve uygulamalar başlamadan önce öntest olarak tüm öğretmen adaylarına uygulanmıştır. Daha sonra ders ve uygulama süreci başlamıştır. Bu süreçte iki sınıfta da aynı eğitmen tarafından aynı içerikler benzer süreçler takip edilerek işlenmiştir. Etkinlikler kısmında her iki sınıf da ikişer gruba ayrılmış ve her iki sınıfta da proje tabanlı öğrenme etkinlikleri ve alanyazın taraması uygulamaları yapılmıştır. Böylece iki deney grubunda da hem 2. Sınıf hem de 4. Sınıfta öğrenim görmekte olan öğretmen adayları yer almıştır. Alanyazın taraması etkinliklerine katılan grubun (Deney-1 Grubu) çevre eğitimine yönelik olarak Türkiye'de yapılan çalışmaların sistematik

taramasını yapması ve bunu raporlaması istenmiştir. Proje tabanlı öğrenme etkinliklerine katılan gruba (Deney-2 Grubu) ise kendi belirledikleri bir çevre sorununa yönelik proje hazırlamaları istenmiştir. Ders süreci ve etkinlikler tamamlandıktan sonra veri toplama aracı sontest olarak tekrar uygulanmıştır.

Verilerin analizi

Çalışmada elde edilen veriler SPSS.25 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde bağımlı örneklemler t testi, bağımsız örneklemler t testi ve tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. Yapılan bu istatistiksel analizlerle deney grupların hem kendi içindeki olası değişimleri hem de diğer grupla arasında oluşabilecek farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekolojik zekâ ölçeğinden aldıkları puanların analizine ilişkin sonuçlar sunulmuştur.

Sistematik alanyazın taraması etkinlikleri uygulanan Deney-1 Grubu'nun öntest-sontest puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olup olmadığını tespit etmek için veri toplama aracından elde edilen verilere bağımlı örneklemler t testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 1'de ifade edilmiştir.

Tablo 1. Deney-1 Grubu'nun öntest-sontest puan ortalamalarına ilişkin bağımlı örneklemler t testi analiz sonuçları

Test	N	$\bar{x}$	ss	df	t	p
Öntest	31	86,93	11,846	30	-4,079	,000
Sontest	31	94,83	11,883			

Tablo incelendiğinde sistematik alanyazın uygulamaları yapılmadan önce Deney-1 Grubu'nda yer alan öğretmen adaylarının EZÖ'den aldıkları puanların ortalaması 86.93 ve standart sapması 11,846'dır. Sistematik alanyazın uygulamalarından sonra öğrencilerin EZÖ'den aldıkları puanların ortalaması ise 94.83 ve standart sapması 11.883'tür. Yapılan bağımlı örneklemler t testinin sonuçlarına göre, öğretmen adaylarının EZÖ'nden aldıkları puan ortalamaları anlamlı düzeyde artırmıştır ($p<.05$).

Proje tabanlı öğrenme etkinlikleri uygulanan Deney-2 Grubu'nun öntest-sontest puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olup olmadığını tespit etmek için veri toplama aracından elde edilen verilere bağımlı örneklemler t testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 2'de ifade edilmiştir.

Tablo 2. Deney-2 Grubu'nun öntest-sontest puan ortalamalarına ilişkin bağımlı örneklemler t testi analiz sonuçları

Test	N	$\bar{x}$	ss	df	t	p
Öntest	30	86,76	13,286	29	-2,991	,006
Sontest	30	94,16	11,295			

Tablo incelendiğinde proje tabanlı öğrenme uygulamaları yapılmadan önce Deney-2 Grubu'nda yer alan öğretmen adaylarının EZÖ'den aldıkları puanların ortalaması 86.76 ve standart sapması 13.286'dır. Proje tabanlı öğrenme uygulamalarından sonra öğrencilerin EZÖ'den aldıkları puanların ortalaması ise 94.16 ve standart sapması 11.295'tir. Yapılan bağımlı örneklemler t testinin sonuçlarına göre, öğretmen adaylarının EZÖ'nden aldıkları puan ortalamaları anlamlı düzeyde artırmıştır ($p<.05$).

Sistematik alanyazın taraması etkinlikleri uygulanan Deney-1 Grubu'nda sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekolojik zekâ ölçeği sontest puan ortalamaları arasında sınıf düzeyine göre anlamlı fark olup olmadığını tespit etmek için veri toplama aracından elde edilen verilere bağımsız örneklemler t testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 3'te ifade edilmiştir.

Tablo 3. Sınıf düzeylerine göre Deney-1 Grubunun EZÖ sontest puan ortalamalarına ilişkin bağımsız örneklemler t testi analiz sonuçları

Sınıf	N	x̄	ss	df	t	p
2. sınıf	13	94,92	13,780	29	,033	,974
4. sınıf	18	94,77	10,729			

Tablo 3 incelendiğinde sistematik alanyazın uygulamaları sonrasında 2. sınıf öğretmen adaylarının EZÖ'nden aldıkları puan ortalaması 94,92 ve standart sapması 13,780'dir. 4. sınıf öğretmen adaylarının EZÖ'nden aldıkları puan ortalaması ise 94,77 ve standart sapması 10,729'dur. Yapılan bağımsız örneklemler t testinin sonuçlarına göre öğretmen adaylarının uygulamalar sonrasında EZÖ'nden aldıkları puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır (p>.05). Bu sonuç, Deney-1 Grubu'nda yer alan öğretmen adaylarının ekolojik zekâ düzeyleri bakımından sınıf değişkenine göre benzer özelliklere sahip olduklarını göstermektedir.

Proje tabanlı öğrenme etkinlikleri uygulanan Deney-2 Grubu'nda sosyal bilgiler öğretmen adaylarının EZÖ sontest puan ortalamaları arasında sınıf düzeyine göre anlamlı fark olup olmadığını tespit etmek için veri toplama aracından elde edilen verilere bağımsız örneklemler t testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4'te ifade edilmiştir.

Tablo 4. Sınıf düzeylerine göre Deney-2 Grubunun EZÖ sontest puan ortalamalarına ilişkin bağımsız örneklemler t testi analiz sonuçları

Sınıf	N	x̄	ss	df	t	p
2. sınıf	13	94,23	11,987	28	,027	,979
4.sınıf	17	94,11	11,112			

Tablo 4 incelendiğinde proje tabanlı öğrenme uygulamaları sonrasında 2. sınıf öğretmen adaylarının EZÖ'nden aldıkları puan ortalaması 94,23 ve standart sapması 11,987'dir. 4. sınıf öğretmen adaylarının EZÖ'nden aldıkları puan ortalaması ise 94,11 ve standart sapması 11,112'dir. Yapılan bağımsız örneklemler t testinin sonuçlarına göre öğretmen adaylarının uygulamalar sonrasında EZÖ'nden aldıkları puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır (p>.05). Bu sonuç, Deney-2 Grubu'nda yer alan öğretmen adaylarının ekolojik zekâ düzeyleri bakımından sınıf değişkenine göre benzer özelliklere sahip olduklarını göstermektedir.

Uygulamalar öncesinde deney gruplarının ekolojik zekâ düzeyleri arasında anlamlı fark olup olmadığının belirlenmesi için veri toplama aracından elde edilen öntest verilerine bağımsız örneklemler t testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 5'te ifade edilmiştir.

Tablo 5. EZÖ öntest puan ortalamalarına ilişkin bağımsız örneklemler t testi analiz sonuçları

Gruplar	N	x̄	ss	df	t	p
Deney-1 Grubu	31	86,93	11,846	59	,052	,958
Deney-2 Grubu	30	86,76	13,286			

Tablo 5 incelendiğinde uygulamalar öncesinde Deney-1 Grubu'nda yer alan öğretmen adaylarının ekolojik zekâ ölçeğinden aldıkları puan ortalaması 86,93 ve standart sapması 11,846'dır. Deney-2 Grubu'nda yer alan öğretmen adaylarının ekolojik zekâ ölçeğinden aldıkları puan ortalaması ise 86,76 ve standart sapması 13,286'dır. Yapılan bağımsız örneklemler t testinin sonuçlarına göre öğretmen adaylarının uygulamalar öncesinde ekolojik zekâ düzeyi bakımından benzer özelliklere sahip oldukları görülmektedir.

Proje tabanlı öğrenme ve sistematik alanyazın taraması etkinliklerinin sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekolojik zekâ düzeylerine etkileri arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olup olmadığını tespit etmek için veri toplama aracından elde edilen sontest verilerine bağımsız örneklemler t testi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 6'da ifade edilmiştir.

Tablo 6. EZÖ sontest puan ortalamalarına ilişkin bağımsız örneklemler t testi analiz sonuçları

Gruplar	N	$\bar{x}$	ss	df	t	p
Deney-1 Grubu	31	94,83	11,883	59	,226	,822
Deney-2 Grubu	30	94,16	11,295			

Tablo 6 incelendiğinde uygulamalar sonrasında Deney-1 Grubunda yer alan öğretmen adaylarının ekolojik zekâ ölçeğinden aldıkları puan ortalaması 94,83 ve standart sapması 11,883'tür. Deney-2 Grubunda yer alan öğretmen adaylarının ekolojik zekâ ölçeğinden aldıkları puan ortalaması ise 94,16 ve standart sapması 11,295'tir. Yapılan bağımsız örneklemler t testinin sonuçlarına göre öğretmen adaylarının uygulamalar sonrasın ekolojik zekâ düzeyi bakımından benzer özelliklere sahip oldukları görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Araştırmada sistematik alanyazın taraması ve proje tabanlı öğrenme etkinlikleri ile desteklenmiş çevre eğitimi derslerinin sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekolojik zekâ düzeylerine etkisi incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda Deney-1 ve Deney-2 gruplarının öntest puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık oluşmadığı tespit edilmiştir. Bu durum uygulamalar öncesinde her iki grubun da ekolojik zekâ açısından benzer özellikler taşıdığını ortaya koyar niteliktedir.

Yapılan analizler sonucunda sınıf değişkenine göre deney gruplarının sontest puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık oluşmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç deney gruplarında yapılan uygulamaların sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ekolojik zekâ düzeyleri üzerinde benzer etkiler oluşturduğunu göstermektedir. Yapılan farklı çalışmalarda da sınıf düzeyinin ekolojik zekâ puanları üzerinde farklılık oluşturmadığı ortaya koyulmuştur (Akkuzu, 2016; Najmuddeen ve Areekkuzhiyil, 2017; Özgün, 2018).

Öntest ölçümlerine göre hem Deney-1 Grubu'nda yer alan öğrencilerin (86,93x0.5=43.46) hem de Deney-2 Grubu'nda yer alan öğrencilerin (86.76x0.5=43.38) ekolojik zekâ düzeylerinin orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Sontest ölçümlerine göre ise hem Deney-1 Grubunda yer alan öğrencilerin (94,83x0.5=47.41) hem de Deney-2 Grubu'nda yer alan öğrencilerin (94.16x0.5=47.08) ekolojik zekâ düzeylerinin yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında her iki uygulama ile desteklenen çevre eğitimine yönelik derslerin öğretmen adaylarının ekolojik zekâ düzeylerini arttırdığı ifade edilebilir.

Öneriler

Öğretmen eğitimin öğretmen adaylarının ekolojik zekalarının gelişimine katkı sağlayacak ders ve uygulamaların arttırılması önerilmektedir.

Çevre eğitimine yönelik derslerde öğrencileri aktif hale getirecek uygulamalı etkinliklerin tercih edilmesi önerilmektedir.

Bu çalışmada kontrol grubu olmadığından diğer değişkenlerin etkisi tam olarak ortaya çıkarılamamıştır. Yapılacak farklı araştırmalar da etkisi araştırılmak istenen değişkenlerin diğer değişkenlerden ayrılmasına olanak tanıyacak kontrol grubunun kullanılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akkuzu, N. (2016). Towards a profound ecological understanding: statistical attempts to measure our ecological ıntelligence. *International Journal of Social Sciences & Education, 6*(2), 198-216.
2. Bahrudin, M. D. F., Rohmat, D., & Setiawan, I. (2018). The school's policy in developing students ecological intelligence. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science,* 145(1), 1-7.
3. Creswell, J. W. (2012). *Research design: Qualitative, quantitative and mixed methods approach* (4nd ed.). London: Pearson.

4. Doğan, Y., Saraç, E. ve Çiçek, Ö. (2017). Ortaokul öğrencilerinin çevre sorunları, nedenleri ve çözümlerine yönelik algıları. *International Journal of Eurasia Social Sciences, 8*(29), 787-804.

5. Doğan, Y., Çiçek, Ö. & Saraç, E. (2018). Fen bilimleri öğretmen adaylarının çevre bilimi dersi kapsamında gerçekleştirilen alan gezisi deneyimleri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20*(1), 104-120.

6. Goleman, D. (2009). *Ecological intelligence: how knowing the hidden impacts of what we buy can change everything*. New York: Broadway Books.

7. Hettiarachchi, W. N. (2020). Ecological Intelligence towards Ecological Behaviour. *International Journal Of All Research Writings, 3*(5), 64-73.

8. Kurniawan, R., Leonardo, A., Suryana, S., & Umanailo, M. C. B. (2020). Ecologıcal intelligence: waste saving movements in Prabumulih city. *Journal of Critical Reviews, 7*(15), 927-935.

9. McCallum, I. (2008). *Ecological intelligence: rediscovering ourselves in nature*. Golden, Colorado: Fulcrum Publishing.

10. Najmuddeen, P. and Areekkuzhiyil, S. (2017). Ecological intelligence among teachers in Kerala. *Online Submission*.

11. Özdemir, O. (2016). *Ekolojik okuryazarlık ve çevre eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

12. Özgün, B. B. (2018). *Öğretmen adaylarının eko-okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi* (Doktora tezi İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ adresinden edinilmiştir.

13. Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi yayıncılık.

14. Sever, R. ve Yalçınkaya, E. (2018). Çevre eğitimine genel bir bakış ve temel kavramlar. R. Sever ve E. Yalçınkaya, (Edt.), Çevre eğitimi içinde (ss.1-18). Ankara: Pegem Akademi.

15. Shumba, O. (2011). Commons thinking, ecological intelligence and the ethical and moral framework of Ubuntu: An imperative for sustainable development. *Journal of Media and Communication Studies, 3*(3), 84–96.

16. Sönmez, V. & Alacapınar, F. G. (2018). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

17. Stone, & Barlow. (2005). *Ecological leteracy ducating our children for a sustainable world*. San Francisco: Sierra Club Books.

18. Supriatna, N. (2016). *Ecopedagogy: Membangun kecerdasan ekologis dalam Pembelajaran IPS*. Bandung: Penerbit PT Remaja Rosdakarya.

TOPLUMDİLBİLİM: DİL VE TOPLUM İLİŞKİSİ

Doç. Dr. Gülsüm Songül Ercan
Dokuz Eylül Üniversitesi, Dilbilim Bölümü, İzmir, Türkiye
songul.ercan@deu.edu.tr

Özet

Bir iletişim aracı olarak dil, konuşulduğu toplumun ve bireylerinin özelliklerinden etkilenir. Toplumdilbilim en genel tanımıyla dil ve toplum arasındaki ilişkiyi inceleyen bir dilbilim alanıdır; toplumsal farklılıklar, gereksinimlerden ve etmenlerden kaynaklanan dil değişkelerini inceler. Toplumsal sınıf, coğrafya, etnik köken, toplumsal cinsiyet gibi toplumsal etmenlerin dil üzerindeki etkisini araştırır. Bunu yaparken belirli yöntem, kuram ve yaklaşımlardan yararlanır. Bu çalışmada toplumdilbilim alanı, tarihçesi, toplumsal etkileşimi etkileyen unsurlar ve genel olarak ele aldığı konular tanıtılmaktadır.

SOCİOLİNGUİSTİCS: THE RELATİONSHİP BETWEEN LANGUAGE AND SOCİETY

Abstract

Language as a means of communication is affected by the characteristics of the society in which it is spoken and its individuals. Sociolinguistics, in its most general definition, is a field of linguistics that examines the relationship between language and society; it examines language variants resulting from social differences, needs, and factors. It inverstigates the effect of social factors such as social class, geography, ethnicity, gender on language. While doing this, it makes use of certain methods, theories and approaches. In this study, the field of sociolinguistics, its origin, the factors that affect social interaction, and the topics that it deals with in general are introduced.

Giriş

Toplumdilbilim adından da anlaşılacağı gibi iki temel kavrama odaklanmaktadır: dil ve toplum. Dil, insanlar arasında iletişim kurma aracı olan bir kod, bir düzenektir; sözlü, yazılı, işaret, ikonik vb. olabilir. Toplum ise kabaca “”belirli amaçlar doğrultusunda bir araya gelen insan grupları” olarak betimlenebilir. Toplumlar ve dillerinin incelenmesi bize hem toplumun kendisi hem de özgün iletişim biçimlerine ilişkin bilgi verir. Dil ve toplum arasındaki ilişkiyi inceleyen Toplumdilbilim, dilin farklı toplumsal bağlamlardaki farklı kullanımlarıyla ilgilenir ve dilin toplumsal işlevlerine odaklanır.

Toplumdilbilim, dilbilimin sesbilim, biçimbilim, sözdizim gibi küçük ölçekli alanları düşünüldüğünde, tarihçesinin 1950’lere dayandığı çok daha yeni bir alan olarak görülmektedir. Toplumdilbilim bir terim olarak ilk kez 1952’de bir felsefeci ve şair olan Haver Currie tarafından kullanılmıştır. Currie o dönemde dilbilim çalışmalarında toplumsalın eksikliğini dile getirmiştir. Bu tarihten önce dilin toplumsal boyutu çalışmalarda çok daha örtük olarak yer almaktaydı. Günümüzde tarihteki ilk dilbilimcilerden olduğu kabul edilen Pãnini’nin, “bir dilin değişkeleri arasındaki biçemsel farklılıkları saptama” kurallından hareketle, toplumdilbilimin de öncülerinden olduğu kabul edilebilir (Kiparsky 1979 akt. Mesthrie 2001: 1). Benzer biçimde, bir yapısalcı olan Saussure de *söz*ün (parole) bireysel olmasına rağmen ancak bir topluluk içerisinde tam olarak gerçekleştiğini savunmaktadır (1959 akt. Mesthrie 2001: 1). Dolayısıyla, örneklerden de anlaşılacağı gibi, dil ancak içerisinde kullanılan toplumla birlikte asıl anlamına kavuşmaktadır.

Dilin toplumda bir iletişim aracı olarak kullanımı çeşitli dinamiklerin farkında olunmasını gerektirmektedir. Bu nedenle çalışmamızda toplumdilbilimin tarihçesine ilişkin kısa bir bilgi verilerek öncelikle alanın önemine dikkat çekilmekte, inceleme konularına değinilmekte ve toplumsal iletişimi etkileyen unsurlar açıklanmaktadır.

1. Toplumdilbilimin Tarihçesi

Toplumdilbilimin günümüzdeki sınırlarına ulaşmasında tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilim, antropoloji, kırsal lehçebilim ve karışık dil incelemelerinin etkili olmuştur. Tarihsel ve karşılaştırmalı dilbilim dildeki değişimleri ortaya koymak amacıyla konuşma biçimlerine odaklanırken karışık dil incelemeleri 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'daki kırsal lehçelerin ve dillerin birbiriyle ilişkisine odaklanmıştır. Dile antropolojik bakış açısıyla yapılan çalışmalar 20. yüzyılın başlarında Amerika'da yerli dillerin yok olma tehlikesi altında bulunması üzerine Boas, Bloomfield ve Sapir gibi araştırmacılar tarafından yapılmış, böylece dil, kültür ve biliş çalışmalarının temeli atılmış ve bunun sonucunda da budundilbilim oluşmuştur (Mesthrie 2001: 1).

1960'lı yıllarda Chomsky'nin dil incelemelerinin ideal konuşucunun dil kullanımına odaklanması ve bağlamı göz ardı etmesi gerektiğini savunan görüşüne karşı çıkan toplumdilbilimciler dilin iletişimsel boyutuna odaklanmıştır. Nitekim Hymes (1972), Chomsky'nin *dilsel edinç* kavramına karşıt olarak *iletişimsel edinç* kavramını alanyazına kazandırmıştır (Mesthrie 2001: 2). Hymes (1972: 279) İngilizce dilbilgisini edinildiği ilk yıllarda çocukların farklı bağlamlarda faklı kuralları kullanmayla ilgili kuralları ve farklı söz eylemlerine ilişkin farkındalık geliştirdiklerinin saptandığı araştırmalara değinerek dilsel edinç ile iletişimsel edincin benzer nitelikteki gelişimine dikkati çekmiştir. Buna göre çocuklar, sosyo-kültürel yaşantılarla ilişkili sınırlı sayıdaki söz eylem deneyimlerinden (söz gelimi, hangi bağlamda hangi soru sorma davranışının uygun olduğu/olmadığı gibi) içinde yaşadıkları topluma uygun bir genel konuşma kuramı geliştirmektedir. Bu olgu *iletişimsel edinç* olarak adlandırılmaktadır.

Toplumdilbilim teriminin dilbilimi öncelediğini savunan ve bunun sakıncalı olduğunu düşünen bazı araştırmacılar *dil toplumbilimi* terimini de önererek aralarındaki farka dikkati çekmiştir. Buna göre; toplumdilbilim dilin yapısını daha iyi anlamak ve iletişimdeki işlevlerini ortaya koymak amacıyla dil ve toplum arasındaki ilişkiyi araştırmayı hedeflerken; dil toplumbilimi dilin incelenmesiyle toplumsal yapının ortaya konmasını hedefler (Wardhaugh, 1990: 12). Kısaca ifade etmek gerekirse, Toplumdilbilim dilin toplumla ilişkisini; dil toplumbilimi ise toplumun dille ilişkisini inceler (Hudson, 1996 akt. Wardhaugh, 2010: 12). Bu nedenle toplumdilbilim *küçük ölçekli (mikro) toplumdilbilim*, dil toplumdilbilimi ise *büyük ölçekli (makro) toplumdilbilim* olarak adlandırılır. Küçük ölçekli toplumdilbilim toplumsal yapının insanların konuşma biçimlerine nasıl etki ettiğini ve cinsiyet, yaş ve sınıf gibi toplumsal özelliklerin dil değişkeleri ve dil örüntüleriyle ilişkisini araştırırken, büyük ölçekli toplumdilbilim toplumdaki konuşma biçimlerinin, dil kaydırımı, sürdürümü ve değişiminin ve kılgı topluluklarının etkileşimi ve sınırlandırılmasının işlevsel dağılımını açıklayan söz konusu biçimlere ilişkin olarak kişilerin tutumlarını ve bağlılıklarını inceler (Coulmas (1997: 2 akt. Wardhaugh, 2010: 12). Bu çalışmamızda dil ve toplum ilişkisi günümüzde kabul edildiği biçimiyle, her iki alanı da kapsayacak biçimde *toplumdilbilim* başlığı altında ele alınmaktadır.

Toplumdilbilimin sınırlarına ilişkin yapılan bir başka ayrım da dilin toplumsal yaşam üzerindeki etkisini inceleyen *insanbilimsel dilbilim* (linguistic anthropology) alanıyla olan farklılıklara ilişkindir. Ancak günümüzdeki çalışmalar bu iki alanın gerek kuram, gerekse yöntem, tarih ve ele aldıkları konular açısından birbiriyle örtüştüğünden sınırlarının çizilmesindeki zorluklardan söz etmekte bu nedenle toplumdilbilimin kapsayıcı bir alan olarak görülmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Duranti, 2003, Gumperz ve Cook-Gumperz 2008, Bucholtz ve Hall, 2008 akt. Wardhaugh ve Fuller, 2015: 15). Wardhaugh ve Fuller (2015) bu örtüşmeye örnek olarak iletişimin budunbilimi, toplumsal kimlik ve ideoloji gibi incelemelerin her iki alanın da ilgilendiği konulardan olmasını vermektedir.

Günümüzde toplumdilbilimin yöneldiği bir başka alan da eleştirel yaklaşımdır. *Eleştirel toplumdilbilim* 'Eleştirel Kuram'dan türemiştir ve toplumsal eşitsizliğin yaratıldığı ve sürdürüldüğü sistemlerin işleyişini araştırır. Doğallaştırma ve normalleştirme mekanizması işlevi taşıyan ideolojilerin örtük olarak eşitsizliği nasıl kodladığını ortaya koymaya çalışır. Bu bağlamda eleştirel toplumdilbilim çerçevesinde eleştirel söylem çözümlemesi yaklaşımı başlığı altında çalışmalar yapılmaktadır. Böylece, toplumdilbilimin eksik kaldığı 'neden' ve 'nasıl' soruları da yanıtlanmış olur. Bu ideolojik bakış açısı ile dil kullanımının sadece toplumsal boyutu değil, aynı zamanda dil

aracılığıyla kurulan egemenlik ve baskınlık da ortaya çıkarılmış olur (Fairclough, 1995; 2001: 6 akt. Wardhaugh ve Fuller, 2015: 16). Eleştirel toplumdilbilim günümüz alanyazınında toplumdilbilimin bir alt alanı olmaktansa Eleştirel Söylem Çözümlemesi kuramları ve yöntemleri çerçevesinde yapılan çalışmalarla sürdürülmektedir.

2. Toplumsal Etkileşimde Dil Kullanımını Etkileyen Unsurlar

Toplum bireyleri belirli bir bağlamda iletişim kurarken farklı dilsel seçimlerde bulunmaktadır. Seçilen dil, sözcük, sesletim gibi unsurlar belirli toplumsal anlamlar taşır. Bu türden seçimler *toplumdilbilimsel değişke* olarak adlandırılır (Wardhaugh ve Fuller, 2015). Örneğin, bazı kişilere adlarıyla seslenirken, diğerlerinin toplumsal konumlarını kullanırız. Benzer biçimde bazı kişilere emir verebilirken diğerlerine rica etmek durumunda olabiliriz. Sözü edilen bu durumlarda dilsel seçimlerimize etki eden bazı unsurlar bulunmaktadır. Bunlar; iletişimin *katılımcıları*, *bağlam*ı, *işlev*i ve *konuşulan konu*dur. Katılımcılar, kimin konuştuğu ve kiminle konuştuğu; bağlam, iletişimin gerçekleştiği yer ve zaman; işlev, iletişimin ne amaçla yapıldığı; konuşulan konu ise neye ilişkin konuşulduğu ile ilgilidir ve bu unsurlarla ilişkili dört farklı toplumsal boyuttan söz konusudur (Holmes, 2013):

a) *Toplumsal uzaklık ölçeği:* İletişimin katılımcıları arasındaki ilişki ile ilgilidir ve *dayanışma ölçeği* olarak da adlandırılmaktadır. Dilsel seçimlerimize etki eden unsurlardan biri de söz konusu kişiyle ne ölçüde kişisel yakınlığımızın olduğudur. Bu ölçeğe dayanışma ölçeği de denilmesinin nedeni aramızdaki yakınlık ile dayanışmanın koşutluk içerisinde olmasıdır. Söz gelimi, bir kişiye "Turgay" ya da "Turgay Bey" olarak seslenmemiz, ya da yerel ağız ya da ölçünlü dil kullanmamızın altında bu seçimler bulunmaktadır.

b) *Toplumsal konum ölçeği:* Dilde yaptığımız seçimlerde etkili olan unsurlardan bir diğeri de iletişimde olduğumuz kişilerin konumunun farkında olmamızla ilişkilidir. Konum ölçeği iletişimde astlık ve üstlük ilişkisine dayalıdır. Söz gelimi, müdür konumundaki bir kişi sekterine "Ahmet" olarak seslenebilirken aynı durum sekreter için geçerli değildir; ondan müdürüne "Ayşe Hanım" biçiminde seslenmesi beklenmektedir.

c) *Resmiyet ölçeği:* Toplumsal etkileşimin bir iş toplantısında meslektaşlarla ya da evde arkadaşlarla olup olmaması da dilsel seçimleri etkilemektedir. İş toplantısında daha resmi ve ölçünlü dil kullanılırken arkadaşlarla daha samimi bir konuşma yapıldığını gözlemleyebiliriz. Bu da iletişimin gerçekleştiği toplumsal bağlamın ya da etkileşimin türünün dil kullanımında etkili olduğunu göstermektedir.

Resmiyet ölçeği toplumsal uzaklık ve konum ölçekleriyle de yakından ilişkilidir. İletişimin katılımcıları arasındaki toplumsal uzaklık kadar fazla ve dayanışma ne kadar az ise resmiyet de o kadar fazladır ve kullanılan dil de resmi olur. Benzer biçimde, katılımcılar arasındaki konum farklılığı da dilin resmiyeti üzerinde etkili olur. Ancak bağlamın resmiyeti bu iki ulamı etkisi altına alır. Söz gelimi, özel yaşamlarında çok yakın iki arkadaş olan kişilerin diğer meslektaşlarının da bulunduğu resmi bir toplantıda birbirlerine "…hanım" ya da "…bey" olarak seslenmeleri beklenmektedir.

d) *Gönderimsel ve duyuşsal işlev ölçekleri:* Dil öznel düşünce ve duyguları ya da nesnel bilgiyi iletmek amacıyla kullanılmaktadır. Nesnel bilgi genel, olgusal bilgiyi içerirken öznel bilgi konuşucunun duygularının aktarımını, başka bir deyişle duyuşsallık içermektedir. "Tavuklu pilavın temel malzemesi tavuk ve pirinçtir. Benim en sevdiğim yemektir." gibi bir ifade hem nesnel (1. tümce) hem de öznel (2. tümce) bilgiyi içermektedir. Genel olarak bir iletişimde ne kadar çok gönderim varsa, o kadar az duyuşsallık içerir. Söz gelimi, bir konuşucu diğerine yemek tarifi veriyorsa, bu bilgi odaklıdır ve gönderimsellik işlevi yüksektir. Oysa aynı yemek ile olarak konuşucular onu sevip sevmediklerinden konuşuyorsa bu durumda iletişimin işlevi bilgi değil, duyuşsallıktır.

Holmes (2013) bu boyutların dilin toplumsal boyutunun açıklanmasında aynı kişilerle farklı bağlamlarda neden farklı biçimlerde iletişim kurduğumuz ya da neden farklı kişilerle konuşurken farklı dilsel seçimler yaptığımız gibi sorulara ışık tuttuğunu belirtmektedir. Bu türden toplumdilbilimsel değişkeler toplumdilbilimcilerin açıklama getirmeyi hedeflediği konulardandır.

1. Toplumdilbilimin İnceleme Alanları

Dilin farklı toplumsal bağlamlarda farklı biçimlerde kullanımının incelenmesi toplum bireylerinin arasındaki ilişkilere ve kendi kimliklerine ilişkin bilgi sağlar. Bu nedenle, kişilerin aynı anlamı ifade etmek üzere kullandıkları farklı dilsel biçimler, başka bir ifadeyle dilsel değişkeler toplumdilbilimin inceleme nesnesidir.

Toplumdilbilimin dil ve lehçeler, bölgesel lehçeler (ağızlar), coğrafyanın dil değişkeleri üzerindeki etkisi, ikidillilik, çokdillilik, dil politikaları, dil değişimi, biçem, bağlam, kesit dil, toplumsal cinsiyet, toplumsal sınıf, etnik köken, yaş gibi unsurlar arasındaki ilişkiler inceleme alanlarındandır. Hedefi, özellikle sözlü dil verilerinden yararlanarak toplum ve dil ilişkisine yönelik genelleştirmelere varabilmektir. Benzer biçimde genelleştirmelerden yola çıkarak söz konusu olgunun dil kullanımı üzerindeki etkisini de inceler. Diğer bir deyişle, toplumsal normların dil kullanımıyla nasıl iç içe geçtiğini ortaya koymayı hedefler.

İkidilli ya da çokdilli toplumlarda görülen dil olayları düzenek değiştirimi, dilde ikilik (diglossia), kırma dil, karma dil, dil sürdürümü, dil kaybı gibi kavramlar toplumdilbilimciler tarafından araştırılmaktadır. Söz konusu kavramlardan düzenek değiştirimi, tek bir iletişim olayı sırasında birden fazla dilin kullanılması olarak tanımlanmakta ve düzenek kaydırımı ve düzenek karıştırımı biçiminde kendini göstermektedir. Düzenek kaydırımı tümceler arasında bir dilden diğer dile geçiş biçimindedir; genellikle iletişim konusu ve tutumla ilişkilidir. Kişisel bir seçim olduğu gibi politik bir sezdirim olarak konuşucuların kimliklerini sergileme, dinleyiciyle dayanışma kurma, dinleyicinin konuşmasına benzetme çabasının da göstergesi olabilir. Bu nedenle *durumsal* ve *eğretilemeli* düzenek kaydırımı ayrımı yapılmaktadır (Wardhaugh, 2010: 101,104). Düzenek karıştırımı ise belli bir dile diğer dilden ek, sözcük, öbek gibi dilsel birimlerin içe yerleştirme durumuna gönderimde bulunan bir kavramdır (Brezjanovic-Shogren, 2011, akt. Atasoy ve Ercan, 2020) ve genellikle dayanışma sezdirimi taşır.

Toplumdilbilimde toplumsal cinsiyet çalışmalar kadınların ve erkeklerin dil kullanımına odaklanır. Eğitim, toplumsal sınıf, yaş gibi değişkenlerin toplumsal cinsiyete etkisi irdelenir. Bu bağlamda kültürün etkisi de araştırılan konulardan biridir. Dil politikaları bağlamında ise geçer dil, ulusal dil, resmi dil, yerli dil (vernacular language), anadil, ölçünlü dil gibi dil türleri ve dil planlaması süreci ve çalışmaları irdelenmektedir.

Sonuç

Dil ve toplum arasındaki ilişkinin tüm yönleriyle irdelendiği toplumdilbilim, özellikle 1960'lardan sonra çalışmalarının arttığı ve sonraki yıllarda özellikle dile işlevsel bakış açısının önem kazanmasıyla ve toplum, kültür ve dil ilişkisinin merak edilmesiyle derinleşen, çok boyutlu bir dilbilim alanıdır.

Çalışmamızda toplumdilbilim kısa tarihçesine değinilmiş ve toplum bireyleri arasındaki iletişimin boyutlarına dikkat çekilmiştir. Toplumsal iletişimin aslında birçok dinamikten etkilenen bir olgu olduğu görülmektedir. Etkileşimde bulunurken toplum kişileri konuşmanın diğer katılımcıları, bağlam, konu ve ne amaçla etkileşim kurduklarını (işlevi) dikkate alarak dilsel seçimler yapmaktadır. Bu, ses, yapı, biçem gibi seçimleri içermektedir ve konuşucular arasındaki toplumsal mesafe, konum, bağlamın resmiyeti ve iletişimin bilgi mi yoksa duygu mu aktarımı işlevini taşıdığı gibi toplumsal boyutlardan etkilenmektedir.

Çalışmamızın son başlığında toplumdilbilimin inceleme alanlarına ilişkin genel bir bilgi sunulmuştur. Söz konusu başlık altında değinildiği gibi, inceleme alanları oldukça geniş bir yelpazeyi içermektedir. Bu nedenle toplumdilbilim alanında araştırma yapmak isteyen genç araştırmacılar için genel bir tanıtım hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

1. Atasoy, İ. O. ve Ercan, G.S. (2020). İkidillikte düzenek kaydırımı ve karıştırımı. International Scientific Conference, International Scientific Conference Global Challenges II Conference Proceedings, pp. 291-297. Antwerp, Belgium, October 14, 2020.
2. Holmes, J. (2013). *An introduction to sociolinguistics*. NY: Taylor and Francis.

3. Hyems, D. H. (1972). On Communicative Competence. (içinde) J.B. Pride ve J. Holmes (haz.) Sociolinguistics. Selected Readings. Penguin
4. Labov, W. (1972). Some principles of linguistic methodology. *Language in society*, *1*(1), 97-120.
5. Mesthrie, Rajend. (2001). *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Oxford: Elsevier
6. Schilling, N. (2013). *Sociolinguistic fieldwork*. Cambridge University Press.
7. Wardhaugh, R. (1990). *An introduction to sociolinguistics.* Oxford: Blackwell.
8. Wardhaugh, R. (2010). *An introduction to sociolinguistics (Sixth edition).* Oxford: Blackwell.
9. Wardhaugh, R. ve Fuller, J. M. (2015). *An introduction to sociolinguistics (Seventh edition).* Oxford: Wiley Blackwell.

BRAND AND TURKISH BRAND NAME SUBJECT MATTER

Gültekin ERDAL
Bursa Uludag University, Technical Sciences Vocational School, Design Department Lecturer.
gultekinerdal@uludag.edu.tr

Abstract:

Many designers or entrepreneurs think that Turkish will be ineffective in the commercial sector. Because of this reason, Turkish doesn't have expected attention in the trademark constitution. The utmost reason for this issue is that Turkish has no effect on your ear and permanent words aren't formed. But unfortunately, the real reason is the belief that Turkish has no prestige in forming a trademark.

In this study, to what we should pay attention to informing Turkish marks, remembering trademarks easily, Turkish effects, and the successfully formed Turkish trademarks are examined. Likewise, consumers' opinions and advice about hearsay and cogency of Turkish trademarks are mentioned and it is aimed to contribute to popularizing Turkish trademarks.

Keywords: Turkish Marks, Brand Identity, The effects of Turkish brands.

Introduction

Turkish Patent Institute defines a trademark as a sign that helps to distinguish a good or service from another good or service (www.turkpatent.gov.tr., E.T. 12.07.2021). In fact, everything we see around us is a brand: The cars, buildings, skyscrapers, clothes, shoes, markets, and the products we see on the roads are brands. The places we go or not, hotels, bridges, castles, cities, countries we have heard of are brands... In other words, everything that is included or not in our lives is a brand. Even our thoughts that we produce are a kind of brand (Erdal, 2009:84). Each of us is a brand. The more the brand is recognized, the more valuable it is. The more features it has, the more it is recognized and loved. What makes the brand unique and preferable is that it is recommended. If the product is already known, it is a brand; if many people know, it is a good brand; if it is recommended, it is a quality brand.

Trademark in the commercial sense; With the development of humanity, the beginning of trade has brought along the selection of products over time. Because the increase in demand and the increase in the products sold have made it necessary to distinguish between quality and poor quality (Erdal, 2009:81). After this stage, the manufacturer had to research what makes the product quality. The answer to this question has given birth to the brand. The challenge is to create and maintain the personality of the brand. Commercially, this is a long process and very expensive.

Creating Brand Personality

Recreating a product in the mind of the consumer means the formation of brand personality. Rather than how the firm produces the product and in what quality, it is important how it is created in the consumer's mind because every product is as high quality and reliable as the definition in the consumer's mind. Hence the brand personality:

1. Packaging creates personalities that allow us to evaluate the product inside.
2. A product with a strong brand personality is immediately formed in the consumer's mind.
3. Again, strong brand personalities are not erased from the consumer's mind; on the contrary, they create a positive image.
4. Brand personality promotes the product.
5. Brand personality ensures that the product comes to mind first.
6. Creating a brand personality requires a laborious, expensive, and lengthy process.
7. Graphical messages such as color, font, packaging, logo, photograph, illustration are essential for brand personality. Each data is the primary key in the marketing of the product.
8. Brand personality is essential for building a brand image.
9. The end of a successful brand personality process is brand leadership.

10. Brand personality is the sum of a series of sales and advertising promotions.

All visual data must be used very effectively to create brand personality. Their colors can only remember many products, or that can be thought of with their original packaging forms, that can be distinguished by the use of caps and logo design: Visual cues immediately recognize many brands before the consumer even reads the packaging. The yellow of Kodak film cans, the copper caps of Duracell batteries, the triangular graphic on the Malboro packs, the shape of Perrier, Chanel, and Coca-Cola bottles, the logo on Nike shoes, the "*snowy hill*" on the tip of Montblanc fountain pens. These and hundreds of others have created successful visual identities. Whether by color, symbol, or form, they all represent a brand personality. Since all of them are processed and maintained over the years, it is not possible to measure the value of these elements in monetary terms or customer favor (Meyers & Murray J. Lubnier, 2004:88).

Walton Landor, the first designer to use packaging design as a marketing tool, says in her statement for brand personality: “Products are made in factories, but brands are created in minds” (Meyers & Murray J. Lubnier, 2004:89).

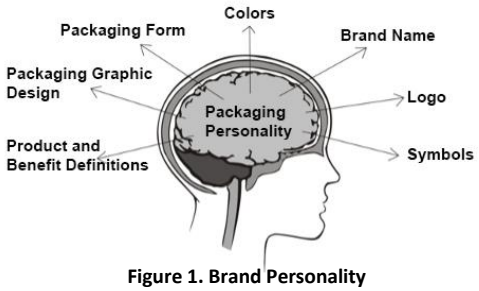

Figure 1. Brand Personality

The creation of brand and brand personalities in the consumer's mind, the formation process in mind, and the effect of memorability has been tried to be given in figure 1. The individual is exposed to; Product and benefit definitions as the visual design of the packaging, shape of the packaging, colors, brand name, logo, and symbols. One of the factors that attract attention in the process of brand personality formation is the brand name. Surveys confirm that the consumer attaches importance to the brand name. They also state that Turkish brand names can be successful, but brands with Turkish names give a feeling of cheapness. From the producer's point of view, the Turkish brand is not very valuable in the eyes of the consumer.

For this reason, the manufacturer turns to English names to create a brand, and many manufacturers tend to hide their Turkish identity. Because international country brand identity directly affects shopping. The concept of the universal Turk has turned into fear and insecurity beyond poor quality with current wrong political policies. Because, with the rapid and unplanned development of Turkey in the eighties (Erdal, 1997: Cumhuriyet Newspaper) and its change, the consumer has had the opportunity to meet with brand new products, and has started to use the right to choose, realizing that the products they use are better and higher quality. However, the fact that there are domestic manufacturers that have not yet adapted to this competitive environment has negatively affected the longing for a "successful domestic brand" in consumers. The manufacturers of those years preferred to alienate the brand name rather than increase the quality of the products by taking the easy way out.

While Alfredo Altavilla, CEO of Tofaş, announced on the Trabzon trade net website that the automotive company would create a car with a Turkish name and market it to the world, the fact that many Turkish companies give foreign names to the brands they create; This is because consumers trust foreign brands more, not to foreign language wannabes of companies. Because consumer trust is fed by the success of the brand in the past. These successes are many and diverse creates first the brand personality and then the country image. “Determinants and Effect of The Use Of Made In Labels,” Johnny K. Johanson stated that developing a positive country image on the consumer will also positively affect the producers' sales. It has been determined that the consumers are more suitable and inclined to buy the products of the countries they love and admire. says (Özçelik, ET 25.09.2010). Consumers do not show interest, and the desire for Turkish brands is directly related to our country's image, which has been shaken in the world market.

It is possible to come across foreign brand names in every sector. However, it is mostly seen in textile and ready-made clothing. Italian names are at the forefront of the foreign brand names preferred in this field. Because “Italy has such a strong image in design that not only Turks, but also

Chinese, Russians, and even Japanese follow the same path (Özçelik, E.T. 25.09.2010). The strong country image of Italy brings strong brands. Strong brands create a sense of trust.

Ayşegül Molu, General Manager of the Advertisers Association / Advertising Foundation, from Toronto York University, Prof. Donald N. Thompson's book 'Marketing Management in Turkey'; She states that she defines Turkey, Middle East countries, and Japan as high-context domestic markets. Donald argues that the acceptance of international brands is higher in these countries than in other countries and states that Turkish consumers, like the Japanese, are closely interested in the brand's history, success, story, and reputation. Donald; "The emotional promise of the brand, the contribution of having a well-known brand to their personality is significant for Turks" (Özçelik, E.T. 25.09.2010). It has also shown that it knows the Turkish consumer closely. In the face of all these indicators, it is not difficult to estimate how successful the “Don't be ashamed of your language” campaign carried out by the Advertising Creators Association can be successful on its own. On the other hand, translating the names of some restaurants and websites into Turkish can only be interpreted as a sign of goodwill. It is clear that to stop the wave of foreign-named brands; it is necessary that "Turkey's image of Turkish products will improve and not be seen as an 'obstacle' by consumers worldwide, including Turkey" (Özçelik, E.T. 25.09.2010).

Naming the Brand

Every brand sets out to attract attention, be permanent and known, and be the first choice of the customer. For this reason, finding a good name for the brand is a problem that should be considered. A good name is one of the important parts of branding. On the other hand, a name alone may not create a brand, even if it is perfect, but a bad name alone can destroy a great investment.

In general terms, we can classify the criteria in brand naming. First of all, it should be easy to pronounce and should sound good. The meaning of the name in the chosen language should be well analyzed. The brand name should be understandable, and spelling rules should be followed. It should not be eye-catching, catchy, or similar to competing for brand names. It should not contradict the value judgments of the target audience and should be compatible with the work being done. For example, when Colgate launched a toothpaste called "Cue" in France, it paid the bill for not researching the French equivalent of the name it chose. Because "Cue" was the name of a pornography magazine that had a bad reputation in France. Likewise, Reebok experienced a marketing fiasco when it launched the Incubus, a women's running shoe, in 1997. Because Incubus is the name of a mythological hero who raped women while sleeping in Ancient Greece, on the other hand, a rock band founded in California, the USA, with the same name has been successful. But could the art music group, tango group of folk music group with the same name be successful?

When naming a brand in Turkish, it is evident that the manufacturer cannot ignore commercial concerns. They may not be able to prevent the logic of "Am I going to save Turkish?" However, the rule that should not be overlooked by those who are one step ahead of this logic is that going out into the world one day is possible. It is necessary to avoid some Turkish characters that foreigners find very difficult to call with this possibility. Unfortunately, Turkish makes it necessary to be more careful when choosing a brand and company name since it has a different structure from Western languages. Especially when naming their brands, local companies that want to be a brand need to choose names that are easy to spell, pronounce and write. "Be careful as there will be problems in writing and reading the names with the letters Ç, Ö, I, Ş, Ü, Ğ, H, V and C" (www.bykanber.com, 26.09.11).

Result

Turkish brands using foreign names follow attitudes that place the blame entirely on the consumer. By ignoring the fact that Turkish can also produce good brands, taking the consumer's interest in foreign brands as a cover shows examples of those who will not save Turkish themselves. However, brands with Turkish names such as Mavi, Ülker, Beko, Arçelik, Beymen, Eti, Kent, İpekyol, Çilek, Carrot, Sarar have achieved success. Bellona, who says that she is one hundred percent Turkish; Collezione, who claims that their brand will fit better with a foreign name; vivid, who says that they consciously turn to a foreign brand, and Pastavilla, which uses the Italian name because they produce pasta that is very different from the pasta in the Turkish market, they chose

the most profitable and easy way. In fact, when you go one step further, it should be a crime for them to sell their products as if they were a foreign product. Although there is no legal obstacle for such brands to use foreign names, there must be a legal obstacle to directing consumers as if they are buying a foreign product. They should definitely state that their products are Turkish-made. In this way, both the Turkish image that is shaken and Turkish can have some self-respect. As Peyami Safa said; If you want to destroy a nation, there is no need for a military invasion; It is enough to make him forget his history, to corrupt his language, to alienate him from his religion, and therefore to corrupt his moral values and morals.

REFERENCES

1. Erdal, Gültekin (2009), *Etkili Ambalaj Tasarımı*, Dora Yayıncılık, Bursa.
2. Erdal, Gültkin (1997), Türk Amblem Tasarımı Üzerine, Cumhuriyet Gazetesi, Sayı:28164, İstanbul.
3. Meyers M. Herbert & Murray J. Lubnier (20049), Başarılı Ambalaj Başarılı Pazarlama, Rota Yayınları, İstanbul.
4. Özçelik, Burcu (2010), Markada Yabancı İsim, Yerli İsim Tartışması, www.trabzonticaret.net., E.T. 27.09.2011.
5. www.bykanber.com, E.T. 27.09.2011
6. www.ergundur.com, E.T. 27.09.2011.
7. www.turkpatent.gov.tr., E.T. 12.07.2021

İBRAHİM ALAATTİN GÖVSA VE ÇOCUK EDEBİYATI

Prof. Dr. Kelime Erdal
Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

ÖZET

Temel işlevlerinden biri çocuklara okuma sevgisi ve alışkanlığı kazandırmak olan çocuk edebiyatı, erken çocukluk döneminden başlayıp, ergenlik dönemini de kapsayan bir yaşam evresinde, çocukların dil gelişimi ve anlama düzeylerine uygun olarak, duygu ve düşünce dünyalarını, sanatsal niteliği olan dilsel iletilerle zenginleştiren, beğeni düzeylerini yükselten ürünlerin genel adıdır. Çocuk edebiyatı ürünleri, çocukları nitelikli metinlere yöneltmeyi başarabilen, onlara zamanla okuma kültürü kazandırabilen bir sorumluluk üstlenmelidir. Çocuk, çocuğun eğitimi, gelişim düzeyi ve çocuk psikolojisi konularıyla yakından ilgilenen İbrahim Alaaddin Gövsa, çocuk edebiyatı ile ilgili görüşlerini de eserlerinde sık sık dile getirmiştir. Çocuk edebiyatının öneminin bizde büyükler tarafından bile anlaşılmadığını belirten Gövsa, çocuklar için onların anlayabilecekleri düzeyde eser yazmanın önemini sıklıkla vurgular. Çocuğun, belli gelişim dönemlerinden geçtikten sonra yetişkin olabileceği gerçeği, bu gelişim evrelerine uygun kitaplar yazılmasını zorunlu kılmıştır. Çocuk ruhunu etkileme konusunda güzel şiirler müzik kadar etkilidir. Gövsa, çocukların şiirleri heceleyerek kitaptan okumak yerine, duyarak kulaktan ezberlemesinin uygun olduğunu belirtir. Bu şekilde şiirin ahengi korunmuş olur. Özellikle, hiç okuyamayan ya da heceleyerek okuyan çocuklarda bu ezberleme yöntemi faydalıdır. Gövsa, hayal ürünü eserleri çocuklara okutma konusunda da fikir beyan etmiş, fablların ve hayal ürünü diğer eserlerin çocuğa okutulmasını önermiştir. İbrahim Alaaddin Gövsa, çocuk edebiyatı alanındaki fikirleri ile günümüze ışık tutmuş, savunduğu görüşleri eserlerinde uygulamış önemli bir eğitimci şair ve yazardır.

Anahtar sözcükler: İbrahim Alaaddin Gövsa, çocuk, edebiyat, çocuk edebiyatı

İBRAHİM ALAATTİN GÖVSA AND CHILDREN'S LITERATURE

ABSTRACT

Children's literature, one of the main functions of which is to give children a love and habit of reading, is a life stage that starts from early childhood and includes adolescence, enriches the worlds of emotions and thoughts with linguistic messages of artistic quality by the language development and understanding levels of children, and increases their level of appreciation. Children's literature products should take on a responsibility to direct children to quality texts and gain them a reading culture over time. İbrahim Alaaddin Gövsa, who is closely interested in the child's education, development level, and child psychology, frequently expressed his views on children's literature in his works. Stating that the importance of children's literature is not understood even by adults, Gövsa often emphasizes the importance of writing works for children at a level that they can understand. A child can become an adult after passing through certain developmental stages necessitated writing books suitable for these developmental stages. Beautiful poems are as effective as music in influencing the child's psychology. Gövsa states that it is appropriate for children to memorize poems by ear instead of spelling them out from the book. In this way, the harmony of the poem is preserved. This method of memorization is beneficial for children who can't read or spell. Gövsa also expressed his opinion on making children read fictional works and suggested that fables and other imaginary works be read. İbrahim Alaaddin Gövsa is a vital educator, poet, and writer who has shed light on the present day with his ideas in the field of children's literature and applied the views he defended in his works.

Key words: İbrahim Alaaddin Gövsa, child, literature, children's literature

GİRİŞ

Çocuk edebiyatı, erken çocukluk döneminden başlayıp, ergenlik dönemini de kapsayan bir yaşam evresinde, çocukların dil gelişimi ve anlama düzeylerine uygun olarak, duygu ve düşünce dünyalarını, sanatsal niteliği olan dilsel iletilerle zenginleştiren, beğeni düzeylerini yükselten ürünlerin genel adıdır. Yazınsal metinler, yapısı gereği okurda duygusal çağrışımlar uyandırır, okuru yeni bir arayışa yöneltir. Sözcükler aracılığıyla kurulan yeni anlam örüntüleri, okuru, duymaya ve düşünmeye çağırırken, örtük uyaranlarıyla da çok anlamlı bir özellik gösterir. Çocuk edebiyatının temel işlevlerinden biri, çocuklara okuma sevgisi ve alışkanlığı kazandırmaktır. Çocuk edebiyatı ürünleri, çocukları nitelikli metinlere yöneltmeyi başarabilen, onlara zamanla okuma kültürü kazandırabilen bir sorumluluk üstlenmelidir. Çocuklar adına üretilen nitelikli yayınlar, çocuk-edebiyat-sanat etkileşiminin kapısını aralayan, etkili birer uyaran olmalıdır (Sever, 2008: 16). Çocuklar, okuma yazma öğrenmeden önce, sözlü edebiyatla tanışırlar. Bu, seslerin, kulağın ve belleğin önem taşıdığı; görselliğe dayalı ve yazılı edebiyattan farklı bir edebiyattır. Yazılı edebiyat kalıcı iken, bu edebiyat, yeniden yaratılmaya ve değiştirilmeye müsait bir edebiyattır. Bu yüzden, kalıp sözlere, deyimlere yer verilir ve ahenk unsurlarına dikkat edilir. Bu edebiyat, önce şiir parçaları, tekerlemeler, ses tekrarları ile sonra da ses ve anlam oyunları ile söze güzellik ve çekicilik kazandırılan, sözlü bir edebiyattır (Yüce, 2007: 256).

Çocuğun, belli gelişim dönemlerinden geçtikten sonra yetişkin olabileceği gerçeği, bu gelişim evrelerine uygun kitaplar yazılmasını zorunlu kılmıştır. Buna rağmen çocuk edebiyatı denildiğinde akla gelen şu soruların yanıtları netleşmemiştir. Çocuk edebiyatı çocuktan bahseden edebiyat mıdır, çocuk edebiyatı çocukların oluşturduğu edebiyat mıdır, daha da önemlisi çocuk edebiyatı edebiyat mıdır? Bu soruların beraberinde getirdiği sorunların, günümüzde devam etmesinin altında yatan gerçek, bizde edebi tenkidin tam olarak işlevini yerine getirmemiş olmasında yatmaktadır. Çocuk psikolojisi alanındaki gelişmeler, çocuk eğitiminin toplum hayatındaki önemini ön plana çıkarmış, bunun sonucu olarak "çocuk edebiyatı" önem kazanmıştır. Çocuğa özgü bir edebiyat düşüncesi, çocuk edebiyatına yönelişi hızlandırmıştır. Çocuğun, yetişkinlerin dünyasından farklı eğilimlere sahip olduğunun öğrenilmesi, çocuksu duyarlılıkların keşfini kolaylaştırmıştır. Çocuk edebiyatı, çocukların oluşturduğu ya da çocukluk döneminin anlatıldığı edebiyat değildir (Gürel ve arkadaşları, 2007: 19).

Özgür düşünebilen, sağlam kişilikli, yaşamı ve dünyayı seven, çağdaş yurttaşlar yetiştirmeyi, demokratik bir toplum oluşturmak için amaç olarak görüyor ve benimsiyorsak, bunun yolunun, özellikle, iyi hazırlanmış çocuk kitaplarıyla gerçekleştirilebileceği unutulmamalıdır. Çocuk kitaplarıyla, çocuğun ilgisini çeken, gereksinmelerine yanıt veren, kendisini gerçekleştirmesine ve geliştirmesine katkı sağlayan yaşam durumları, Türkçenin anlatım gücü ustaca kullanılarak, çocuklara yansıtılmalıdır (Sever, 2000: 631).

İlk çocukluk döneminden başlayarak, çocukların insan ve yaşam gerçekliğine ilişkin bireysel değerler oluşturmalarında, çocuk kitapların önemi büyüktür. Çocuk kitapları, çizginin ve dilin anlatım olanaklarıyla değişik karakter özelliklerini, dolayısıyla çeşitli kişilikleri canlandırır. Karakterlerden ve onların birbirleriyle ilişkilerinden esinlenerek oluşturulan kurgularla, çocukların insanı, yaşamı ve doğayı tanımasına ilişkin bir deneyim alanı ortaya çıkarılır. Bu süreçte okuma eylemini alışkanlığa dönüştüren çocukların, kendilerini tanıma, başka insanlarla karşılaştırma, onlarla benzeyen ya da ayrılan yanlarını görme denemeleri, onları kendi kişiliğini tanımaya, çevresindekilerin kişiliklerini de anlamaya yönelik biçimlendirme sürecine sokar (Demirel, 2010: 26).

Çocuk yazınının, çok anlamlılık, örtük ileti içerme, anti otoriter anlatım özellikleri, estetik bütünlük gibi temel yazınsal niteliklerin tümünü taşıması gerekir. Bunlara ek olarak, yazınsal niteliğe sahip çocuk kitapları, çocuk gerçekliğini ya da çocuğa görelik ilkesini görmezden gelemez. Çocuk gerçekliği, çocukların gerçekmiş gibi algıladıkları fakat hiç de nesnel olmayan, algılama farklarının yakalanmasıdır. Çocuğa görelik ise "çocuğun düşlem gücüne seslenen, onun rahatça ve tat alarak okuyup anlayabileceği dili ve anlatımı içinde barındıran, ilgi duyacağı konuları işleyen, kurgusu ve olay örgüsü karmaşık olmayıp, çocuğun kavrayabileceği düzeyde olan, dikkat dağıtan ayrıntıları atılmış olan kitap" anlamındadır (Dilidüzgün, 2000: 257).

Çocuğun okuma alışkanlığı kazanabilmesi, öncelikle ailenin, ardından öğretmenlerin, okulun ve kitle iletişim araçlarının çabası ile yakından ilgilidir. Bu alışkanlığı çocuğa kazandırmada, çocuğa okuma sabrı aşılamak, okuma zevki aşılamak ve nitelikli kitabı fark ettirmek önemlidir (Sınar Çılgın,2007: 29). Kitap ile ilişkisini anne baba ya da bu görevi üstlenen diğer şahıslar aracılığıyla başlatan çocuğun, hayatının ilerleyen dönemlerinde de kitapla yakın olması önemlidir. Çocuk, kitabı kendisi seçebilecek yaşa gelene kadar, kitaplar yetişkinler tarafından ve çocuğun özel durumu ve eğilimleri göz önünde bulundurularak seçilmelidir. Aile çevresi dışında, çocuk evleri, çocuk yuvaları ve çocuk kütüphaneleri; çocuğu okula hazırlayıcı, çocuğun çevresine uyumuna yardımcı olabilecek, çocukta var olan yetenekleri geliştirebilecek kitapları çocuğa sunabilmelidirler (Alpay ve Anhegger, 1975: 25).

Çocuğun, benlik, birey olma, güven, sevilme, sevme, ait olma, oyun, merak, öğrenme, başarma, kendini tanıma gibi temel gereksinimleri vardır. Özellikle resimli öykü kitaplarının, çocukların temel gereksinimlerini karşılama yönünden, tetikleyici olması beklenmektedir. Kitaplarda işlenen konu ne olursa olsun, vurgulanan temaların, çocukları olumlu duygu ve düşüncelere yöneltmesi önemlidir. Konuların, kişilikleri güçlendirme yönünden örnek teşkil etmesi gerekir. Kitaplar, çocuğun akıl yürütmesine, ilişki kurmasına ve mantığını geliştirmesine olanak sağlamalı; çocuğu korkutmamalı, cevaplanmamış sorular bırakmamalıdır. Yaşa ve cinsiyete göre farklılaşan gereksinimlere ve ilgilere cevap vermelidir. Çocuklar, kendi cinsiyetlerine ait rolleri kitaplarda görmeli, ancak çağdaş yaşamın gerektirdiği şekilde, cinsiyete anlamlar yüklenmelidir (Tuğrul ve Feyman, 2007: 389).

Nitelikli çocuk kitapları, çocuklara yazın ile hesaplaşabilme olanağının kapılarını aralayan bir geçiş yazınıdır. Yazın eğitiminin amacı, her şeyi okuyan okur yetiştirmekten çok, nitelik ayırımı yapabilen, eleştirel, okurlar yetiştirmektir. Yazınsal niteliği olan kitapları seçerek, eleştirel bir gözle okuyacak okurları yetiştirebilmek, daha çok eğitimin ve yazın eğitimcilerinin uğraşı olmalıdır. Ancak çocuk kitapları bu bakımdan incelemeye alındığında, yazınsal değeri olmayan, sadece belli değerlerin öğretilmesini amaçlayan pek çok kitaba rastlamak mümkündür. Bu durum, anne baba ve eğitimcilerin titiz ve bilinçli bir seçim yapmalarını zorunlu kılmaktadır (Dilidüzgün, 2003:11).

Çağımızın getirdiği teknolojik yenilikler ve bilimsel gelişmeler artık çocukların her yaşta ve her düzeyde ilgi alanlarının, algılama kapasitelerinin değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Çocuk edebiyatı, disiplinler arası bir çalışma olarak, ayrı bir alan haline gelmiştir. Bunun sebepleri arasında, refah ve kalkınma düzeyinin yükselmesi, ailelerin çocuklara gösterdikleri özen, eğitimin daha etkili ve daha kaliteli yapılabilmesi hususları yer almaktadır. Çocuk psikolojisi alanındaki gelişmeler, çocuk edebiyatı kavramını ortaya çıkarmış ve edebiyatçıların dikkati de bu noktaya çekilmiştir. Önceleri, "çocuğa göre", "çocuk için" ve "çocuk duyarlılığı şeklinde adlandırılan bu kavram, daha sonra yeni anlamlar kazanmıştır (Yalçın ve Aytaş, 2003: 14).

Çocuk kitaplarındaki suni komik olma çabaları, karakter yaratmaya yönelik değil, sadece resmetmeye yönelik görsel basitlik, kitap kapağından, kâğıt kalitesine kadar ucuza mal etme çabaları, çocukları kitaplardan uzaklaştırmaktadır. Bazı çocuk kitapları da sadece belli bir ideolojiyi okuyucuya vermeyi hedeflemektedir. Oysa çocuk edebiyatını özgün kılan husus, yazar-çizer arasındaki bağıntının bütünlüğü ile beraber, yapıtların ideolojik düşüncelerden arındırılmış olmasıdır (İlkhan ve Akyüz: 2007: 169).

Gövsa ve Çocuk Edebiyatı

Çocuk, çocuğun eğitimi, gelişim düzeyi, çocuk psikolojisi… kısacası çocukla ilgili konularla yakından ilgilenen Gövsa, çocuk edebiyatı ile ilgili görüşlerini de sık sık dile getirmiştir. Yazar, *Estetik Eğitim, -Bedii Terbiye-,* adlı eserinde, çocuğun zihni birikimini yükseltmek, fikri terbiyesini geliştirmek ve arttırmak için onun zevk ve zekâsına uygun edebî eserlere ihtiyaç vardır görüşünü ortaya koyar. Bazı eğitimciler, çocukta hayal gücünün geliştirilmesini sakıncalı görürler. Bunlar, hayal gücünü hata ve yalanın kaynağı saydıkları için onu arttırmaktansa, sınırlamak gerektiğini düşünürler. Oysa çocuk zaten hayali bir dünyada yaşar. Onu hayalin zevklerinden mahrum etmek haksızlık olduğu gibi hayalinin faaliyetlerine engel olmak da yanlıştır. Gövsa, hayalin insana zarar verebilecek yanları olduğunu kabul etmekle beraber, faydalı yanlarının da göz ardı edilmemesi gerektiğini söyler. Bütün alışkanlık ve eğilimler gibi hayalin de ne kadar istenirse

istensin tamamen yasaklanmasına imkân yoktur. Hayalin yasaklanması ya da yükseltilmesi yerine onu çeşitli yönlerden sınırlandırma daha doğru bir yaklaşımdır. Yaşama yeni ayak basan, yetişkinlerin dünyasına gözünü yeni açan, bu dünyadaki yerini bulmaya çalışan çocuk, masalda kendisini bulur. Çocuklar, yetişkinler gibi gerçekler arasında mantıksal ilişkiler kuramazlar. Bu nedenle, çevrelerindeki olayları kendi mantığıyla değerlendirip, kendilerine göre sonuçlar çıkartırlar. Düş ile gerçek, çocukların yaşamında iç içedir. Bu durumda çocuğu, içinde bulunduğu düş dünyasından uzaklaştırmaya çalışmak, çocuğun bir yanının eksik kalmasına yol açabilir (Dilidüzgün, 2000: 25).

Çocuk Kitapları

Gövsa, çocuk edebiyatının şiirden ibaret sayılmasını istemez. Sekiz-dokuz seneden beri şiir sahasında bir antoloji düzenleyecek kadar şiir yazıldığına dikkat çeken Gövsa, çocuklarda anlama ve kavramayı geliştirmesi beklenen mensur şiirlerin, küçük tiyatroların, hikâyelerin ve seyahatnamelerin yok denecek kadar az olduğunu belirtir. Çocuk kütüphanesi sadece ders kitaplarından oluşmaz. Kütüphaneler, özellikle serbest okuma anlayışına müsait eserlerden oluşur. Evlerde ve okullarda, her yaştaki kız ve erkek çocukların okuyabileceği kitaplardan seçilmiş kütüphaneler oluşturulmalıdır. Yazar, başka ülkelerde bayram, isim ya da doğum günleri vesilesiyle çocuklara yetişkinlerin kitap hediye ettiğini ve çocukların kendilerine ait bir kütüphaneye sahip olduklarını belirtir. Avrupa'daki okullarda, okul kütüphanelerinin dışında, sınıf kütüphaneleri de vardır. Bu kütüphaneleri çocuklar, harçlıklarından biriktirdikleri paralarla aldıkları kitaplarla oluştururlar.

Gövsa, çocuk kitapları konusunda önemli bir soruna dikkat çeker. Her yaşa ve seviyeye uygun kitap bulmak çok zordur. Bunların mevcutlarından haberdar olmak da matbaa ya da kütüphanelerin fihristleri olmadığı için çok zordur. Özellikle küçükler için yazılmış okuma kitaplarının azlığı yüzünden, kütüphane oluşturmak çok zordur.

"*Çocuk terbiyesi hususunda beş on seneden beri uyanan hareketler Tevfik Fikret merhum gibi havas şairlerini bile çocukların seviyesine inmeye davet etmişti. Temenni edelim ki bütün edipler ve muharrirler, çocuklar için saylerinden ufak bir hisse ayırsınlar. Bu hizmet onların şereflerine nakîse vermeyecektir. Bilakis…*" (Gövsa, 2006: 71). Henüz işlem öncesi dönemde bulunan çocuklar, kitaplarda yazıyla anlatılan olay ya da durumları kavrayamazlar. Bu dönem çocuklarında düşünce, mantık dışıdır ve anlık, görünür koşullara son derece bağımlıdır. Küçük çocuklar, belirli bir zamanda, bir durumun yalnızca bir yönünü ele alma yeteneğine sahiptirler. Bu yüzden, karmaşık değerler, çocuğa ancak sanatsal bir yapıt aracılığıyla ve sezdirme yoluyla duyumsatılabilir. İşte çocuk kitaplarında yer alacak resimlerin önemi, bu noktada açık olarak görülmektedir (Dilidüzgün, 2007: 112). Çocuk kitabı resimleme, uzmanlık gerektiren bir iştir. Çocukça olsun diye, karikatüre benzetilmiş resimler, çocuk kitaplarında yer almamalıdır. Üç parmaklı eller, çöp bacaklar, Cin Ali'ye benzeyen çizimlerin, çocukta estetik duyguyu geliştirmesi zordur. Çocuk kitaplarında resim, kitabı süsler, metni açıklar ya da tamamlar. Çocuk kitaplarındaki resimlerin, çocuğun sanat zevkinin gelişmesindeki önemi göz ardı edilmemelidir (Şimşek, 2002: 29). Çocuk, kitabı okumasa bile resimlere baktığında onlardan kendine bir çıkarım yapar, hayalinde yeniden şekillendirir.

Çocuk, resimli kitap sayesinde kavram, sözcük bilgisi, gramer, anlama, dinleme, sorulara cevap verebilme, öykü zinciri kurabilme, çözümleme yapabilme yeteneğini arttırır, dilin zenginliğini fark eder, okuma zevki geliştirebilir. Resimli kitabın dil gelişimine yardımcı olabilmesi için çocuk, kitaptaki resimleri anlatmaya, yarım bırakılan cümleyi tamamlamaya, kitapla ilgili soruları cevaplamaya, sonra da kitabı kendi cümleleri ile özetlemeye teşvik edilmelidir (Gönen, 1995: 89). Gövsa, çocuk kitaplarının ne kadar açıklayıcı olması gerektiğini de sorgular ve kendi çocuklarından örnek verir. Kızına masal anlattığında, onun uzun açıklamaları ve ayrıntıları sevmediğini belirtir. Yazar, resimli kitaplarda bulunan yazıların da çocuğu sıkmaması gerektiği uyarısında bulunur. Kitaplardaki yazılar, resmin önüne geçmemelidir. Çocuk, kitaplarda yazıdan önce resme dikkat eder. Yazar, bu görüşünü desteklemek üzere bir de olay anlatır. Amerikalı çocuklar arasında, Fransız bir ressamın resimleri çok rağbet görür. Bunun üzerine Amerikalı yayıncılar, aynı resimleri, resimlerin altındaki açıklamayı tercüme ederek basarlar. Ancak çocuklar konuştukları dil olan İngilizce açıklamalı baskı yerine, hiç bilmedikleri Fransızca baskılı resimleri

tercih ederler. Bu durumda çocukların kendilerini daha serbest, daha geniş bir hayal alanında hissettikleri söylenir. Yazar, çocuklar tarafından bu kadar ilgiyle karşılanan resimlerin, o dönemde bizde olmamasının, çocuk dergi ya da gazeteleri bakımından büyük bir eksik olduğunu söyler. Gövsa, *Sevimli Mecmua, Bizim Mecmua* gibi çocuk gazetelerine rağmen, tam anlamıyla özenle yayınlanan ve çocuklara rahatlıkla önerilebilecek çocuk gazetelerinin henüz oluşmadığını belirtir.

Gövsa'ya göre, bir yazarın çocuklar tarafından sevilmesi ve anlaşılması için yazar, gençlik izlenimlerini bütün tazeliğiyle korumalı ve o hayatın bariz vasıflarını yetişkinlere mahsus bir olgunlukla tahlil edebilmiş olmalıdır. Gövsa, hanımları, ruhlarındaki doğallık ve incelik sebebiyle çocuk kitabı yazma ve çocuklara ulaşabilme konusunda, erkeklere kıyasla, daha şanslı bulur. Hanım yazarların çocuk edebiyatına yönelmelerinin, hem kendilerine, hem de çocuk edebiyatına katkı sağlayacağına inanır. Yazar, kadınların çocuk duygularını anlatmakta başarılı olacaklarına belirtir.

Gövsa, o dönemde tam anlamıyla çocuklara uygun eserlerin bulunmadığına dikkat çekerek bu konuda ümitli olduğunu da vurgular: "*Bu tür devreler için ve bahsedilen şeraite uygun eserler bulmak bugün hemen imkânsız gibidir. Fakat bu meselelerin hiç olmazsa mevzuubahis olması da bir kârdır. Kanaatler ve ihtiyaçlar tebellür ve tahakkuk ettikçe fi'liyyat ve âsâr onu takip edecektir.*

Ortaya atılan yeni fikirler, âtîde şuradan buradan filizlenmesi muhtemel tohumlar gibidir. Bu satırlar da daima o ihtimal ve ümitleri istihdaf ediyor." (Gövsa, 2006: 78).

Gövsa, "Nabi'ye Göre Terbiye" (Gövsa, 1341a: 141) adlı yazısında, eğitim tarihinin, özellikle öğretmenler için önemli olduğunu, ancak böyle bir eğitim tarihimizin henüz oluşmadığını vurgular. Bu yazıda, Nabi'nin *Hayriyye* adlı eseri incelenmiştir. Eserde, fikir unsuruna önem verilmiş, hayal ve duygusallık ikinci plana atılmıştır. Nabi'nin oğluna nasihatlerinde, yaşadığı devrindeki fikirlerin yanında, şark ve özellikle İslam geleneklerine tabi olduğu anlaşılmaktadır. Ebulhayr, Nabi elli dört yaşında iken doğmuştur ve bu kitap yazıldığında, Ebulhayr, yedi yaşındadır. Eserde, çocuğa dinin emirleri açıklanır ve telkin edilir. Gövsa, *Hayriyye*'den dize örneklerine de yazısında yer vermiştir. Gövsa, bu kitabın iki-iki buçuk asır önceki terbiye ve eğitim anlayışını göstermesi bakımından dikkate değer bulur. Bizde, terbiye daha çok geçmişi geleceğe aktarmak gibi algılanmıştır. Nabi, oğluna kendi alışkanlık ve yaşam tarzını telkin etmektedir. Gövsa, bu durumu atalarımızın dünyadaki gelişmelere uzak kalmalarıyla açıklar. Avrupa'da 15. yüzyılda başlayan gelişmeler, bize çok sonra yansımıştır. Yazar, Nabi'den çok önce yaşayan Avrupalı düşünür ve yazarlarla, Nabi arasında fersahlar olduğunu belirtir. Gövsa, bu dar bakış açısından dolayı Nabi'yi suçlamaz ve *Hayriyye*'yi, 11. Yüzyıl Osmanlı Türklerinin terbiye ve eğitim anlayışını günümüze nakleden bir eser olarak değerlendirir.

Gövsa, "Sümbülzade Vehbi'ye göre Terbiye ve Tahsil" başlıklı yazısında, Sümbülzade Vehbi'nin *Lütfiyye* adlı eserini değerlendirir. Gövsa, bu kitapta fen bilimlerinin çoğunun gereksiz gösterilmesini eleştirir. Kitapta müzik de boş insanların eğlence aracı ve haysiyet kırıcı bir uğraşı olarak gösterilmektedir. Sık sık dini telkinlerde bulunulan kitapta, esnaflar ve sanayi ile uğraşanlar da kötülenir. Gövsa, verdiği örneklerin sonunda, Sümbülzade Vehbi'nin *Lütfiyye* adlı eserinin, zamanın anlayışını ve değer yargılarını manzum bir şekilde aktarmaktan başka bir şey yapmadığını belirtir. Yazar, kitapta ne yazarın şahsi bir görüşü ne de zamanın dar çerçevesinden sıyrılmış bir fikrin yer aldığına vurgu yapar. Gövsa, *Lütfiyye*'yi yüz yıl önce yazılan *Hayriyye* ile eş tutar ve ikisinin de adeta aynı kalıptan çıkmış gibi olduklarını belirtir. Gövsa, bu kitapların okullarda gençleri yetiştirmek için kullanılmasını istemez ve bunların sadece gelecek nesiller için geçmişin bir vesikası olacağını belirtir. Yazısının sonunda, *Lütfiyye*'deki emeği teslim eden Gövsa, sözlerini şöyle bitirir: "*Görülüyor ki gerek "Lütfiyye" gerek (Tuhfe) ile (Nuhbe) büyük bir say ve himmet eseridir. Bunu takdir etmekle beraber insan bütün o yazılar muvacehesinde, Fikret merhuma tebaan, "fakat eyvah çorak yerde akıp gitmişsin!" demekten men-i nefs edemez*" (Gövsa, 1341b: 218).

Gövsa, "Terbiye Nokta-i Nazarından Gülistan" (Gövsa, 1341c: 67). adlı yazısında, Sadi'nin *Gülistan* adlı eserini, eğitim ve psikoloji açısından inceler. Yazar, küçük nazım ve nesir parçalarından oluşan bu eseri çok beğenir. Bu kitapta dikkati çeken görüşlerden biri, nasıl ki kötü demirden iyi kılıç olmazsa, aslı kötü olan bir insanın da ıslahının mümkün olmadığıdır. Sadi, benzer bir anlayışla, aynı yağmurun bağda lale, çorak yerde çöp yetiştirdiğini vurgulayarak, eğitimin her

bireyde aynı sonucu vermeyeceğine dikkat çeker. Eğitimin kalitesi kadar, kişinin bu eğitimi almaya uygun olması da önemlidir. Gövsa, Sadi'nin bebek ve civcivi kıyaslayan ve gelişimlerini açıklayan değerlendirmesini önemli bulur. Civciv, doğar doğmaz yiyeceğini bulacak yetenektedir. İnsan yavrusu ise doğduğu andan itibaren yetişkinlere muhtaçtır. Ancak insan yavrusu yavaş da olsa zamanla bir civcivin asla edinemeyeceği yetenekler kazanır. Çocuk, doğduğu andan itibaren, insan olmak için gereken maddi ve ruhi yetenekleri edinmek için uğraşır. Hayvanlar, ilkel yaşadıkları için çok fazla yetenek edinmeleri gerekmez ve bu yüzden de gelişimleri hızla tamamlanır. Üstelik hayvanlar, bu yeteneklerinin üzerine yeni şeyler ekleyemezler. Oysa insan her an gelişme halindedir. Gövsa, Sadi'nin bu görüşlerinin insanın gelişimini inceleyen biyoloji araştırmalarına ışık tutacak nitelikte olduğunu vurgular. Sadi, kitabında küçük yaşta eğitimi önerir. Belli bir yaşa gelen insanları eğitmek zordur.

Çocuk Şiirleri

İbrahim Alaattin Gövsa'nın *Çocuk Şiirleri* (1911), Ali Ulvi Elöve'nin *Çocuklarımıza Neşideler* (1912) ve Tevfik Fikret'in *Şermin* (1914) adlı şiir kitapları, çocuk şiiri alanında ilklerdendir. Bu kitaplarda, çoğu duru bir Türkçe ile kaleme alınmış ve çocuklara, iyilik, doğruluk, güzellik, insan severlik ve yurtseverlik gibi değer ve davranışlar kazandırılmak istenmiştir (Sucu Polat, 2002: 42).

Gövsa, *Çocuk Şiirleri* kitabını yeğeni Hadi'ye ithaf etmiştir. İthaf yazısı da yazarın diğer eserleri gibi eğitici cümleler içermektedir: "*Şu minimini kitabı sana ithaf ediyorum. Çünkü içindeki manzumelerin hemen hepsini senin his ve fikrinle, yine senin için yazmıştım. Kelimeleri benim olsa bile manası, ruhu senindir. Eğer birkaç yavru arkadaşın da bundan istifade edebilirse benden ziyade sevinmek sana aittir*" (Gövsa, 2010: 29).

Gövsa'nın *Çocuk Şiirleri* kitabında yer alan şiirler genel olarak önce Allah sevgisi ve din duygusu, ardından vatan, tarih duygusu, anne sevgisi, iyilik-doğruluk-ahlâk, tabiat ve hayvan sevgisi şeklinde tematik bir düzene tabi tutulur. İlk şiirlerde Allah sevgisi, ardından vatan, bayrak, tarih, iyilik, doğruluk, yardımlaşma ve son olarak tabiat sevgisinin ele alınmış olması, sıradanlık veya tesadüf kelimesiyle ifade edilemez (Canatak, 2011: 292).

Gövsa, *Çocuk Şiirleri* kitabında yer alan "Ana Baba ve Öğretmenlere" başlıklı yazısında, "*İnsanlığa, bir millete, mükemmel bir adam kazandırmak; muazzam bir eser yazmaktan daha faydalı ve kıymetlidir*" (Gövsa, 2010: 21) der. Bu görevi bilip yerine getirecek olan anne baba ve öğretmenler, o milletin en büyük insanlarıdır. Gövsa, atalarımızın "ağaç yaş iken eğilir" sözünü hatırlatır ve çocukların eğitimini, gençlerin eğitiminden kolay bulur. Çocuklukta verilen eğitimin kalıcılığına da değinen yazar, ülkemizin geleceğini beşiklerde ve ilköğretim sıralarında görür. Yazar burada dikkat çekici bir değerlendirmede bulunur: "*En büyük savaşların, bütün maddi ve manevi zaferlerin ilkokul öğretmenleri tarafından kazanıldığı pek çok kez tekrar edilmiş gerçeklerdendir.*" (Gövsa, 2010: 21).

Yazar, çocuk edebiyatının gereğinin bizde büyükler tarafından bile anlaşılmadığını belirtir. Tevfik Fikret ve Mehmet Emin Bey'in birkaç şiiri dışında, çocukların düzeyinde uygun şiir bulunmamaktadır. Gövsa, çocuklara anlayabilecekleri düzeyde şiir okutma ve ezberletmeyi gerekli görür. Bundaki amaç, çocukların şair olması değildir: "*Ahenk ve kafiyenin anlayışı geliştirmesinden ve ezberleme kolaylığından faydalanarak onların masum gönüllerindeki duyguları harekete geçirmek; onları hisseden, düşünen insanlar haline getirmektir. Ne tarafa meyledeceği belli olmayan kalpleri, doğruluk, fedakârlık ve vatanseverlik için çarpmaya alıştırmaktır. Çocuk kalbi işlenmemiş bir elmas gibi kıymetli bir şekil almaya gayet müsait iken onu ihmal ederek, kömür gibi siyah bırakmak; özellikle milletimizin yetiştirdiği zeki ve cevval dimağları, büyük ninelerin boş inançlarının ve eski okul kitaplarının anlaşılmaz ibareleri ile düzeltmeye çalışmak, manevi bir cinayettir.*" (Gövsa, 2010: 23).

Gövsa, çocuklar için küçük bir metin yazabilmek için büyük bir çalışma gerektiğini belirtir. Böylesine bir eser ortaya koymak, ülkemiz için koca bir kitap yazmaktan daha faydalıdır. Gövsa şiir yazarken nelere dikkat ettiğini de açıklamıştır: "*Çeşitli tarzda, çeşitli konuda ahlâk dersi vermiş olmaktan çekinerek, nasihat ve ahlâkî öğütleri, hikâyelerin vereceği his ve fikirlerden netice*

çıkartılması için çocukların zekâsına bıraktım. Fransızcadan tercüme ve iktibas ettiğim bazı şiirlere ise millî bir şekil vermeye çalıştım. Çocuklar için daha uygun olduğundan, şiirlerin çoğunda hece veznini tercih ettim. Ancak aruz vezninin ahengini de bildiğim için bazı şiirlerimde de bu vezni tatbik etmekten çekinmedim. Arzu ettiğim gayeye varabilmek için yazdığım şiirler gayet azdır. Fakat ileride bir ikinci kitabı yayınlamak yahut bunu usta şairlerimizden beklemek üzere şimdilik bu kadarını kitap olarak yayınlamakta sakınca görmedim.

Birkaç çocuk kalbi kazanabilmek, şu ehemmiyetsiz hizmetin en büyük mükâfatıdır." (Gövsa, 2010: 24).

Gövsa, *Çocuk Şiirleri* kitabının kısa sürede bitmesi üzerine ikinci baskıyı hazırlar ve bu baskının sunuş yazısında, çocuk edebiyatı ile ilgili önemli fikirler aktarır: "*Ali Ulvi Bey'in Çocuklarımıza Neşideler ismindeki mükemmel eseri bizim kitabımızdan sonra yayınlanmamış olsaydı, terbiye amaçlı şiirlere duyulan ihtiyaç karşısında Çocuk Şiirleri isimli eserimiz pek naçiz ve sönük kalırdı. Adileştirmemek şartıyla bu çığır henüz pek yeni kabul edilebilir. Çünkü küçüklerini ihmal eden bir millet büyüyemez ve gelecek nesillerin bugünkü nesilden fazla düşünüldüğü, şu kitapçığın gördüğü rağbet ile ispatlanmıştır*" (Gövsa, 2010: 25).

Gövsa, çocuk ruhunu etkileme konusunda güzel şiirlerin müzik kadar etkili olduğunu belirtir. Okullarda yapılan araştırmalar, çocukların şiire olan meraklarını ortaya koymaktadır. Yazar, çocuk şiiri niçin sever sorusunun cevabını aramaktadır: "*Kafiyelerin temin ettiği ahenk; hecelerin intizam ve muvazenesinden husule gelen nağme şüphesiz çocukların hoşuna gidiyor. Bundan maada, manzumelerin hıfzedilmesi de tercihlerine diğer bir sebep teşkil ediyor*." (Gövsa 2006: 64). Şiirlerin içeriğinin ve sanat değerinin çocuklar tarafından anlaşılması, onların düzeyine uygunluğu ile ilgilidir. Şiirler sadeleştikçe, çocukların düzeyine uygun hale gelir. Şiir çok sade olsa bile bazen çocukları yetişkinler kadar etkilemez. Çünkü şiirden duygu alabilmek için çeşitli çağrışımlara yatkın olmak gerekir. Zengin çağrışımlar da zaman ve tecrübe ile kazanılır ve çocuklar, çağrışım açısından yetişkinler kadar tecrübeli değildir. Çocuğun şiire yatkınlığını sağlamak için onlara verilecek manzumelerin dikkat ve özenle seçilmesi gerekir. Yazar, *Çocuk Şiirleri* kitabının başına koyduğu yazıdan alıntı yapar ve bu yazısının yayınlanmasından bu yana, çocuk şiiri konusunda yaşanan gelişmeleri memnuniyetle karşılar. Bu zaman zarfında, Ali Ulvi *Çocuklarımıza Neşideler* kitabını, Tevfik Fikret de *Şermin*'i yayınlamıştır. Sabri Cemil Bey ve İbrahim Aşkî Beyler de çocuğa uygun şiirler yayınlamışlardır. Ziya Gökalp'ın *Kızıl Elma*'sı da milli hikâyeleriyle çocukların dünyasına yenilikler katmıştır. Ali Ekrem Bolayır, *Şiir Demeti* adıyla, çocuklara uygun şiirler yayınlamıştır. Osman Fahri Bey de hem *Arkadaş* adlı dergiyi çıkarmış hem de pek çok çocuk dergisinin yayınlanmasına yardım etmiştir. Anaokulları yeni açıldığı dönemlerde, bu okulları idare eden öğretmenler -bunların çoğu Hristiyan ve Ermeni'dirler- bizzat çocuk şiirleri yazmışlardır. Gövsa, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından anaokullarında ezberletilen bütün çocuk şarkılarının toplanması ve tetkiki ile görevlendirilir. Bu çalışma esnasında yazar çok şaşırır. Çocukların ezberlemesi istenen tekerlemeler, Gövsa'ya göre "acayip" ve "maskara"dır: "*Bilhassa şuradan buradan tercüme gayretini güden ve icadî, indî vezinler ve kafiyelerle o münasebetsiz tercümeleri tezyine çalışan işgüzar Ermeni muallimeleri şiire, lisana ne garip işkenceler yapmışlardı. Bütün o defterler dolusu yazılardan bir müntehâb yapılmak mültezemdi. Fakat o kadar tayyetmek icap etti ki nihayet intihap edilen şey beyaz kâğıtlardan ibaret kaldı.*" (Gövsa 2006: 66).

Yazar, çocuklar için yazılan şiirlerin hangi vasıfları taşıması gerektiğini de sorgular. Öncelikle şekil üzerinde durur. Ona göre çocuk şiirlerinde şekil önemlidir. Aruz ölçüsünün belli kalıpları çocuklar için uygundur. Hece ölçüsünde de "altı beşlik"ten ziyade, "iki dörtlük" ya da "iki dörtlük bir üçlük" gibi daha ezgili ölçüler tercih edilmelidir. Gövsa'ya göre her dize bir cümle olmalı ve dizelerdeki sözcük sayısı fazla olmamalıdır. Dize bitince anlam da bitmeli ve anlam açık olmalıdır. Çocuk şiirlerinde kafiyeler de çok sık ve düzenli olmalıdır. Aksi takdirde çocuğun şiire ilgisi azalır. Yetişkinleri rahatsız edebilecek olan düzenli kafiyeler, her şeyde bir düzen arayan çocuklar için çok önemlidir. Çocuk şiirlerinde hayaller açık, betimlemeler kesin olmalıdır. Gövsa, Tevfik Fikret'in *Şermin* kitabında yer alan "Yaz Nine, Hazan Teyze, Bahar Kalfa, Kış Baba" şiirlerinin, içerdikleri hayal bakımından çocuklara uygun olmadığını vurgular. Gövsa, çocuk şiirlerinde duyguların

tahlilinden fazla, olayların tasvirinin bulunması gerektiğini vurgular ve bunların da basit bilgi ve tecrübelere dayanmaları gerektiğini belirtir. Gövsa, La Fontaine'in çocuklar arasında çok beğenilmesini de onların bildiği hayvanlara izafe edilen olayları anlatmasına bağlar. Bu yüzden Gövsa, La Fontaine'i dünyanın en büyük şairlerinden sayar.

Çocuklar için yazılan eserlerde anlatılan duygu ya da düşüncelerin de özenle seçilmesi gerekir. Aile, vatan, doğa ve yaşama sevgisi, özveri ve dayanışmanın önemi, kişiler arsı davranışlarda hoşgörü ve sempati, doğruluğun, dürüstlüğün değeri, çalışkanlık ve sorumluluk gibi temalara yer vermek uygun olacaktır. İyi bir Türk vatandaşı olmak, Atatürk ilke ve devrimlerine bağlı olarak yaşamak, demokratik toplum yaşayışıyla ilgili davranışları yaşama geçirmek gibi temaların da işlenmesi gerekir. Kısacası, çocuk kitabı yazarının henüz "sanat sanat içindir" hareket edecek lüksü yoktur ancak öğreticiliğin sınırı iyi çizilmeli, aşırıya gidilmemelidir (Kıbrıs, 2010: 41). Gövsa, vatan ve milliyete dair konuların çocuklara yönelik eserlerde bulunmasının önemine değinmekle beraber, siyasi olaylardan doğan dargınlıkları, kin telkin eden şarkıları ve şiirleri çocuklara ezberletmenin sakıncasına dikkat çeker. Bunu hem yanlış hem de haksız bulur.

Yazar, çocukların şiirleri heceleyerek kitaptan okumak yerine, duyarak kulaktan ezberlemesinin uygun olduğunu belirtir. Bu şekilde şiirin ahengi korunmuş olur. Özellikle, hiç okuyamayan ya da heceleyerek okuyan çocuklarda bu ezberleme yöntemi faydalıdır. Şiir okumanın doğru olması için kelimelerin doğru telaffuz edilmesi gerekir. Bazen aileler çocukların telaffuz hatalarını hoş görür hatta teşvik ederler. Bu tür yarım telaffuzların önüne mümkün olduğu kadar çabuk geçmek gerekir. Çünkü bu tarz ihmal ya da ertelemeler sonucunda, yetişkinler arasında bile yarım telaffuz alışkanlığının devam ettiği görülür. Okunan metnin çocuk tarafından anlaşılması da çocuğun şiiri hissetmesi ve güzel okuması için gereklidir. Her çocuk güzel şiir okuyamaz. Bu konuda çocuğu mümkün mertebe, doğal okumaya sevk etmek gerekir: "*Şiir ne alelade bir nesir parçası gibi söylenir, ne de teganni olunur. Ancak şiir; şairane inşat olunur ki bu ciheti çocuklara yavaş yavaş hissettirmek inşadın zarafet ve mükemmeliyetini temin için zaruridir*." (Gövsa 2006: 69). Çocukların şiire bağlılıklarını ya da ilgilerini sağlamak için onlara güzel şiir okumayı öğretmek gerekir.

Gövsa, eğitime dair önemli fikirlere sahip olan Rousseau'nun çocuk ruhunu tahlil ederken hataya düştüğünü, La Fontaine fabllarının çocuklara okutulmamasına dair görüşlerinin de yanlış olduğunu belirtir: "*Bir çocuk hiçbir zaman karga ve tilkinin hakikaten konuşacağına inanmaz. Fakat böyle fevkaladeliklere ihtiyacı vardır. Nitekim kendi bebeklerine birer şahsiyet irae eden, onlarla konuşan ve türlü sahneler tertip eden çocuk, icat ettiği vakayie inanmış değildir. Yanlış kanaatler, batıl itikatlar, hatalı fikirler çocuklarda muhitlerindeki yetişkin insanları taklîden, onlara sirâyeten hâsıl olabilir ki asıl bunlardan ihtiraz etmek lazım gelir. Yoksa gıda-yı hayal olan eserlerden değil.*

Peri hikâyeleri, dev masalları, garip şeylere karışan, türlü sergüzeştler ve harikalar yapan padişah ve Şehrazat masalları, hayvana izafe edilen veya onlarla müşterek olan vakalar ve sergüzeştler çocukların en ziyade aradıkları mevzulardır" (Gövsa, 2006: 75). Gövsa, *Çocuk Dünyası* adlı gazetenin, milli masallarımızı toplayıp yayınlamak suretiyle masal türünü epeyce zenginleştirdiğini belirtir. Ziya Gökalp da *Kızıl Elma* adlı eseriyle, masala olan merakı tetiklemiştir. İnsanlık tarihinde en büyük anlatım geleneğini oluşturan masallar, atalarımızın yaşadığı dünyanın, hayali fotoğrafları gibidir. Günümüze kadar ulaşmış masallarda, aslında bize tanıklık edebilecek hikâyeler bulabiliriz. Bu bakımdan masallar, önemli kültür ve gelenek taşıyıcı özelliklere sahiptirler. Masallar, ağızdan ağıza aktarılırken kaynaktan uzaklaşsa da eklenen yeni motiflerle, anlatıcının coğrafyasında varlıklarını sürdürmüşlerdir (Şirin, 2007: 23).

Gövsa, çocukların dokuz yaşından itibaren biraz daha ciddi konulara eğilimi olduğunu belirtir. Ancak psikologların, çocuklara verilecek eserlerin çocukça olması konusundaki yaklaşımını da beğenir. Çocuk eserlerinin kahramanları çocuklar olsa bile öylesine çocuğun dünyasından seçilmelidir ki çocuklar onunla özdeşleşmeli, sevmeli ve benimsemelidir. Çocuklar, acizliklerinden ya da küçük olmalarından çok da memnun değillerdir. Bu yüzden çocuğun kendisi ile kıyaslayacağı kahramanların onun gibi güçsüz olmaması gerekir. Yazarların ahlâkî tavırları da çocukların hoşuna gitmez: "*Şüphesiz, çocuklara ait eserler, temiz, masumane olmalı. Ancak daima bir ibret-i*

ahlâkiyyeyi ihtiva eden, öyle bir neticeye varan eserlerin, bürudetini, suniliğini, çocuklar mutlaka hissederler. Zaten daima fazileti mükafat ile rezileti mücazat ile neticelenmiş göstermek hayat hakkında çocuklara yanlış bir fikir vermekle beraber, hüsn-i ahlâkı sırf maddi netâyiçten dolayı tercih ettirmek demek olur ki asıl fazilet bu değildir." (Gövsa, 2006: 76).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çocuk, çocuğun eğitimi, gelişim düzeyi, çocuk psikolojisi… kısacası çocukla ilgili konularla yakından ilgilenen Gövsa, çocuk edebiyatı ile ilgili görüşlerini de sık sık dile getirmiştir. Yazar, çocuğun zihni birikimini yükseltmek, fikri terbiyesini geliştirmek ve arttırmak için onun zevk ve zekâsına uygun edebî eserlere ihtiyaç vardır görüşünü ortaya koyar. Bu görüş, günümüz çocuk edebiyatının temel ilkelerindendir. Gövsa, çocuk kitabı yazarlarının kitaplarda öğretici yaklaşımlarını yanlış bulur. Yoğun bir öğreticilikle yazılan kitaplar çocuklar tarafından yapay bulunur. Gövsa, çocuk kitapları konusunda önemli bir soruna dikkat çeker. Her yaşa ve seviyeye uygun kitap bulmak çok zordur.

Gövsa, çocuk edebiyatının gereğinin bizde büyükler tarafından bile anlaşılmadığını belirtir. Yazar, çocuklara anlayabilecekleri düzeyde şiir okutma ve ezberletmeyi gerekli görür. Çocuk ruhunu etkileme konusunda güzel şiirler müzik kadar etkilidir. Yazar, vatan ve milliyete dair konuların çocuklara yönelik eserlerde bulunmasının önemine değinmekle beraber, siyasi olaylardan doğan dargınlıkları, kin telkin eden şarkıları ve şiirleri çocuklara ezberletmenin sakıncasına dikkat çeker. Gövsa, çocukların şiirleri heceleyerek kitaptan okumak yerine, duyarak kulaktan ezberlemesinin uygun olduğunu belirtir. Bu şekilde şiirin ahengi korunmuş olur. Özellikle, hiç okuyamayan ya da heceleyerek okuyan çocuklarda bu ezberleme yöntemi faydalıdır. Şiir okumanın doğru olması için kelimelerin doğru telaffuz edilmesi gerekir. Bazen aileler çocukların telaffuz hatalarını hoş görür hatta teşvik ederler. Bu tür yarım telaffuzların önüne mümkün olduğu kadar çabuk geçmek gerekir. Çünkü bu tarz ihmal ya da ertelemeler sonucunda, yetişkinler arasında bile yanlış telaffuz alışkanlığının devam ettiği görülür. Okunan metnin çocuk tarafından anlaşılması da çocuğun şiiri hissetmesi ve güzel okuması için gereklidir. Her çocuk güzel şiir okuyamaz. Bu konuda çocuğu mümkün mertebe, doğal okumaya sevk etmek gerekir.

Gövsa, hayal ürünü eserleri çocuklara okutma konusunda da fikir beyan etmiş, fablların ve hayal ürünü diğer eserlerin çocuğa okutulmasını önermiştir.

Sonuç olarak İbrahim Alaaddin Gövsa, çocuk edebiyatı alanındaki fikirleri ile günümüze ışık tutmuş, savunduğu görüşleri eserlerinde uygulamış önemli bir eğitimci şair ve eğitimci yazardır.

KAYNAKÇA

1. Alpay, Meral- Anhegger, Robert, (19759. *Çocuk Edebiyatı ve Çocuk Kitapları*, Cem Yayınevi, İstanbul.
2. Canatak, A. Mecit, (2011). "İbrahim Alaattin'in (Gövsa) *Çocuk Şiirleri* Adlı Eserinin Çocuk Edebiyatındaki Yeri" *Turkish Studies*, cilt 6, sayı 2.
3. Demirel, Şener, (2010). *Edebî Metinlerle Çocuk Edebiyatı*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
4. Dilidüzgün, Selahattin, (20009. "Çocuk Kitaplarında Yazınsal Nitelik", *1. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi ve Tömer Dil Öğretim Merkezi Yayınları, Ankara.
5. Dilidüzgün, Selahattin, (2003). *Çağdaş Çocuk Yazını*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.
6. Dilidüzgün, Selahattin, (2007). "Çocuk Kitaplarının Çocuğun Sanat Eğitimine Katkısı", *1I. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu, (Gelişmeler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)* Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara.
7. Gönen, Mübeccel, (1995). "Okul Öncesi Eğitiminde Dil Gelişimi Açısından Resimli Çocuk Kitaplarında Muhteva", *Birinci Çocuk Edebiyatı Sempozyumu- Bildiriler ve Tartışmalar*, Türkiye İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği Yayınları, Ankara.

8. Gövsa, İbrahim Alaattin, (1341a). "Nabi'ye Göre Terbiye", *Tedrisat Mecmuası*, Mart 1341a, nu. 65.

9. Gövsa, İbrahim Alaattin, (1341b). "Sümbülzade Vehbi'ye göre Terbiye ve Tahsil", *Tedrisat Mecmuası*, Nisan 1341b, nu. 66.

10. Gövsa, İbrahim Alaattin, (1341c). "Terbiye Nokta-i Nazarından Gülistan", *Tedrisat Mecmuası*, Şubat 1341c, nu. 64.

11. Gövsa, İbrahim Alaattin, (2006). *Estetik Eğitim, -Bedii Terbiye-,* Salkımsöğüt Yayınları, Konya.

12. Gövsa, İbrahim Alaattin, (2010). *Çocuk Şiirleri,* Elips Kitap, Ankara.

13. Gürel, Zeki- Temizyürek, Fahri- Şahbaz, Namık Kemal, (2007). *Çocuk Edebiyatı*, Öncü Kitap, Ankara.

14. İlkhan, İbrahim-Akyüz, Beyza, (2007). "Batı ve Türk Edebiyat Üçgeninde Çocuk Edebiyatının Karşılaştırılmalı Konumlandırılması ve Türkiye'deki Çocuk Edebiyatına Eleştirel Bir Yaklaşım", *II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu (Gelişmeler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri),* Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara.

15. Kıbrıs, İbrahim, (2010). *Çocuk Edebiyatı*, Kök Yayıncılık, Ankara.

16. Sever, Sedat, (2000). "Çocuk Kitaplarında Dilsel ve Görsel Duyarlık", *1. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi ve Tömer Dil Öğretim Merkezi Yayınları, Ankara.

17. Sever, Sedat, (2008). *Çocuk ve Edebiyat*, Tudem Yayınları, İzmir.

18. Sınar Çılgın, Alev, (2007). *Çocuk Edebiyatı*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.

19. Sucu Polat, Müge, (2002). *Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın Şiirlerinde Çocuk Teması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

20. Şimşek, Tacettin, (2002). *Çocuk Edebiyatı*, Rengarenk Yayınları, Ankara.

21. Şirin, Mustafa Ruhi, (2007). *Masal Atlası*, Kök Yayıncılık, Ankara.

22. Tuğrul, Belma-Feyman, Nihan, (2007). "Okul Öncesi Çocukları İçin Hazırlanmış Resimli Öykü Kitaplarında Kullanılan Temalar", *II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu, (Gelişmeler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri),* Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara.

23. Yalçın, Alemdar-Aytaş, Gıyasettin, (2003). *Çocuk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

24. Yüce, Kemal, (2007). "Çocuk Edebiyatında Konular ve Bakış Açıları", *Çocuk Edebiyatı*, Lisans Yayıncılık, Editörler: Kemal Yüce-Murat Nuhoğlu, Mualla, İstanbul.

ŞİİRLERLE DEĞERLER EĞİTİMİ

Prof. Dr. **Kelime Erdal**
Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

ÖZET

Şiir, düz yazıya göre daha estetik değerler taşıyan ve daha yoğun dikkat gerektiren bir yazı türüdür. Şiir, çocuklara insanları tanıtırken yeni hayat tecrübeleri kazandırır. Kendilerininkine benzeyen ruh hallerini ifade ederek onların kendi duygularını anlama ve kabul etmelerine yardımcı olur. Şiir aracılığıyla çocuk, diğer insanların da benzer duyguları yaşadıklarını fark eder, evrensel duyguları da tanıma imkânı bulur. Değer kavramı, günümüzde önem kazanmış, eğitimin her kademesinde bu konuda yaklaşımlar belirlenmiştir. Milli Eğitim Temel Kanunu'nda, "ahlaki ve manevi değerleri benimseyen ve beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı bir şekilde gelişmiş kişilik ve karaktere sahip kişiler yetiştirmenin amaçlandığı" ifade edilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2006 yılından itibaren yenilenen ilk ve ortaöğretim programlarında değerlerin öğretimi, programlar içerisine eklenmiştir. Değerler sistemi insan deneyimlerinin birikimini yansıtır ve çağdaş insan deneyimlerini doğrudan etkiler. Bireyin ulusal ve evrensel değerlere sahip olması, değerler eğitimini özümsemesine bağlıdır.

Her yaştan insan için önemli olan değer ve karakter eğitimi kavramları, çocuklar söz konusu olduğunda daha hayati olabilmektedir. Okullar ve öğretim programları, sosyal davranış modelleri sağlayarak öğrencilerin değer ve karakter eğitiminde önemli rol oynar. Okuldaki etkinlikler, açık ya da örtük olarak öğrencilerin değerlere ilişkin bilgi ve kavrayışını, birey ve toplumun bir üyesi olarak belirli değerleri davranışa dönüştürmeleri için gereken becerileri geliştirmelerine yardımcı olur. Karakter oluşumunda önemli ögelerden olan değerler, şiir aracılığıyla çocuklara daha estetik ve eğlenceli duyumsatılabilir. Daha çok duygulara hitap eden bir tür olan şiir, özellikle çocuklara verilmek istenen bazı değerlerin yerleşmesinde ve pekiştirilmesinde önemlidir. Çocuğun estetik bir hazla okuyacağı ya da ezberleyeceği bir şiir aracılığıyla ona faklı değerler verilebilir. Böylece çocuk eğlenirken, sıkılmadan öğrenecek ve eğitilecektir. Küçük yaşlardan itibaren olumlu değerlerle yetişmesi için emek sarf edilen çocuklar, ileride sağlam bir karaktere sahip olacaktır.

Anahtar sözcükler: Şiir, eğitim, değerler eğitimi, karakter eğitimi

VALUES EDUCATION WITH POEMS

ABSTRACT

Poetry is a type of writing that has more aesthetic values and requires more attention than prose. Poetry gives children new life experiences while introducing people. It helps them understand and accept their own emotions by expressing their moods similar to their own. Through poetry, the child realizes that other people experience similar emotions and finds the opportunity to recognize universal emotions. The concept of value has gained importance today, and approaches have been determined at all levels of education. In the Basic Law of National Education, it is stated that "it is aimed to raise individuals who adopt moral and spiritual values and have a balanced and healthy personality and character in terms of body, mind, morals, spirit, and emotions." In the primary and secondary education programs renewed by the Ministry of National Education since 2006, the teaching of values has been added to the programs. The value system reflects the accumulation of human experiences and directly influences contemporary human experiences. The individual's having national and universal values depends on his assimilation of values education.

The concepts of value and character education, which are important for people of all ages, can be more vital to children. Schools and curriculums play an important role in students' value and character education by providing models of social behavior. Activities at school help students, implicitly or explicitly, develop their knowledge and understanding of values and the skills needed to transform certain values into behavior as individuals and as members of society. Values, which

are important elements in character formation, can be made more aesthetic and fun to children through poetry. Poetry, which is a genre that appeals to emotions, is essential in establishing and reinforcing some values that are desired to be given to children. Different values can be given to the child through a poem that the child will read or memorize with aesthetic pleasure. Thus, the child will learn and be educated without getting bored while having fun. Children who make efforts to grow up with positive values from an early age will have a solid character in the future.

Key words: Poetry, education, values education, character education

GİRİŞ

Şiir, duygulara hitap eden, orada kök salıp yeşeren, meyvesini hayallerle süsleyip, ahenkle sergileyen bir sanattır. Bu sanatın araç ve amaç olarak kullanımı, diğer edebî türlerden farklı ve özel bir yere sahiptir (Yalçın ve Aytaş, 2003: 27). Genel olarak şiir adı verilen eserlerin, hayal gücü, duygusallık, ahenk ve ölçü gibi birtakım içerik, anlatım ve biçim özellikleriyle diğer edebiyat eserlerinden ayrıldığı görülür. Başka bir deyişle şiir, düz yazıya göre daha estetik değerler taşıyan ve daha yoğun dikkat gerektiren bir yazı türüdür. Şiire müzikalite yönünden ayrı bir özellik veren başlıca unsurlar, kafiye, aliterasyon ve ölçüdür (Oğuzkan, 2001: 248).

Dilin üst düzeyde bireysel kullanımından doğan coşkuya dayalı metinlerden olan şiir, şairin dış dünyayı kendi hayal dünyasında yeniden yaratmasıdır. Şair, şiirde varlık, nesne ve kavramları simgeye dönüştürür. Ses, imge, ritim ve ölçü şiirin ögeleri arasındadır (Şimşek, 2002: 135). Şiir, çocuklara insanları tanıtırken yeni hayat tecrübeleri kazandırır. Kendilerininkine benzeyen ruh hallerini ifade ederek onların kendi duygularını anlama ve kabul etmelerine yardımcı olur. Şiir aracılığıyla çocuk, diğer insanların da benzer duyguları yaşadıklarını fark eder. Sadece kendi duygularını değil, evrensel ihtiyaç ve duyguları da tanıma imkânı bulur (Sınar Çılgın, 2007: 181).

"Zengin sembollerle, ritimli sözlerle, seslerin uyumlu kullanımıyla ortaya çıkan, hece ve durak bakımından denk ve kendi başına bir bütün olan edebî anlatım biçimi" olarak Türkçe sözlükte tanımlanan şiir üzerine bugüne kadar şairler, yazarlar ve düşünürler de birçok tanım yapmayı denemişler ancak şiiri bütünüyle ifade eden bir tanıma ulaşamamışlardır (Baştürk, 2011: 408). Ortak bir tanıma ulaşılamasa da sanat değeri taşıyan manzum eserlere "şiir" denir. Her şiir nazımdır fakat her nazım şiir değildir. Şiir, sözcüklerle güzel biçimler kurma sanatıdır (Kudret, 1980: 54). Şiir, dilin üst düzeyde bireysel kullanımından doğan, coşkuya dayalı bir metindir. Şiirde dil göstergeleri bilinen anlamlarının dışına çıkar ve imge değeri kazanır. Şair dış dünyayı kendi hayal dünyasında yeniden yaratır; varlık, nesne ve kavramları simgeye dönüştürür. Ses, imge, ritim, ölçü… şiirin ögeleri arasındadır. Fransız şair Paul Valery düz yazıyı yürüyüşe, şiiri dansa benzetir. Her iki eylem de bedenle gerçekleştirildiği halde, amaç ve işlev bakımından birbirlerinden tamamen farklıdır. Yürüyüş, bir hedefe ulaşmayı düşündürürken dans, estetik zevki çağrıştırır (Şimşek, 2002: 135). Çocuk şiirleri, kafiyeli, ölçülü ve ritimli olmalıdır. Kafiyeler belirgin olmalıdır. Dilin sesini vurgulamalı ve çocuğu kelimelerle oynamaya teşvik etmelidir. Şiir, çocuğa yeni bir bakış açısı kazandırmalıdır. Şiir, çocuğu hafife almamalı, çocuğun düzeyinin altında bir ifade tarzı kullanılmamalıdır. Şiirin konusu çocuk için anlamlı olmalı, hoşuna gitmeli ve çocuğu harekete geçirmelidir. Şiirde düşünce açık olarak anlatılmalıdır. Çocuk şiirlerinde edebî sanatlarda aşırıya kaçılmamalı, düzey dikkate alınarak, sanatlara ölçülü bir şekilde yer verilmelidir. Çocuk, şiiri hissetmeli, şiire nüfuz etmeli, şiir üzerinde düşünmelidir (Sınar Çılgın, 2007: 182).

7-11 yaşları arasında çocuklarda, daha önce rastlanmayan birçok ahlaki duygu –dostluk, arkadaşlık, namus gibi- ortaya çıkar. Çocuk, yalan söylemenin ne ifade ettiğini ancak bu çağda öğrenir. Çocuk, arkadaşlarına yalan söylemenin ebeveyne yalan söylemekten daha kötü olduğunu düşünür, çünkü arkadaşları ile kendisi arasındaki ahlak kuralları dışarıdan empoze edilmemiş, karşılıklı anlaşma ile ortaya çıkmıştır. Adalet duygusu da bu çağda gelişir. Adalet, eşitliğe ve niyete göre değerlendirilir. Çocuk bu duyguyu büyüklerden almaz. Yetişkinler onu kötü niyeti olmadan yaptığı bir hata sonucu cezalandırırlarsa, çocuk, kendi niyetinin iyi olduğunu bildiği için ebeveynin hareketinde açık bir adaletsizlik bulur (Güngör, 2010: 49). Bireylerin duygusal ve sosyal açılardan tatmin edilmesi, en az biyolojik ihtiyaçlar kadar önemlidir. Bir insana değer vermek, ona değer katmak ve en önemlisi onu önemsemek, ruhsal gelişim açısından son derece önemlidir. Bu denli

hayati bir önem taşıyan bir konunun, her türlü siyasi beklentinin üzerinde bir konumda değerlendirilmesinde yarar vardır (Yaman, 2012: 38).

Değer kavramı, değer ve karakter eğitimi her zaman önemli olmakla beraber, günümüzde bu konu daha da önem kazanmış, eğitimin her kademesinde bu konuda yaklaşımlar belirlenmiştir. Hiçbir değere sahip olmayan bir toplum, en güçlü sosyal kontrol aracını da yitirmiş demektir. Değerler sistemi insan deneyimlerinin birikimini yansıtır ve çağdaş insan deneyimlerini doğrudan etkiler (Ulusoy ve Dilmaç, 2016: 99). Milli Eğitim Temel Kanunu'nda, "ahlaki ve manevi değerleri benimseyen ve beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı bir şekilde gelişmiş kişilik ve karaktere sahip kişiler yetiştirmenin amaçlandığı" ifade edilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2006 yılından itibaren yenilenen ilk ve ortaöğretim programlarında değerlerin öğretimi, programlar içerisine eklenmiştir (Aslan, 2010: 47). Her yaştan insan için önemli olan değer kavramı, çocuklar söz konusu olduğunda daha hayati olabilmektedir. Küçük yaşlardan itibaren olumlu değerlerle yetişmesi için emek sarf edilen çocuklar, ileride sağlam bir karaktere sahip olacaktır. Daha çok duygulara hitap eden bir tür olan şiir, özellikle çocuklara verilmek istenen bazı değerlerin yerleşmesinde önemlidir. Çocuğun estetik bir hazla okuyacağı ya da ezberleyeceği bir şiir aracılığıyla ona faklı değerler verilebilir. Böylece çocuk eğlenirken, sıkılmadan öğrenecek ve eğitilecektir.

Değerlerle ilgili olarak Gandi şöyle diyor:
Düşüncelerinize dikkat edin; duygularınıza dönüşür…
Duygularınıza dikkat edin; davranışlarınıza dönüşür…
Davranışlarınıza dikkat edin; alışkanlıklarınıza dönüşür…
Alışkanlıklarınıza dikkat edin; değerlerinize dönüşür…
Değerlerinize dikkat edin; karakterinize dönüşür…
Karakterinize dikkat edin; kaderinize dönüşür… (https://onedio.com). Karakter oluşumunda önemli ögelerden olan değerler, şiir aracılığıyla çocuklara daha estetik ve eğlenceli duyumsatılabilir.

ŞİİRLERDE DEĞERLER

Bireyin ulusal ve evrensel değerlere sahip olması, değerler eğitimini özümsemesine bağlıdır. Bireyin bilişsel olarak ahlaki değerlerin bireysel ve toplumsal hayata yapacağı olumlu etkileri fark etmesi gerekir. Okullar ve öğretim programları, sosyal davranış modelleri sağlayarak öğrencilerin değer sistemlerinin gelişmesinde ve karakter eğitiminde önemli rol oynar. Okuldaki etkinlikler, aleni ya da örtük olarak öğrencilerin değerlere ilişkin bilgi ve kavrayışını, birey ve toplumun bir üyesi olarak belirli değerleri davranışa dönüştürmeleri için gereken becerileri geliştirmelerine yardımcı olur. Öğrenme öğretme sürecinde değerlerin aktarılmasında, tutum ve davranışa dönüştürülmesinde aşağıdaki hususlara dikkat edilmelidir:

Değer eğitimi, öğretim programındaki ifadelerden fazlasıdır.
Değerler, konu anlatımı şeklinde aktarılmamalı ve öğretim programı kazanımlarından kopuk olmamalıdır.
Değerler aktarılırken bütüncül bir bakış açısı benimsenmelidir (Cemiloğlu, 2018: 212).

Kendi kültür ve medeniyetinin bilgisinden, eserlerinden, tarihinden habersiz büyüyen bir çocuk, o kültür ve medeniyeti beslemiş ahlak anlayışına tam olarak ulaşamaz. Ağaçları ayakta tutan köklerdir. Anne ve babalar fırtınadan korkuyorlarsa, köklere önem ermeli ve orayı güçlendirmelidir. Kök güçlü olursa rüzgârda dalların eğilmesi ya da yaprakların hışırdaması korkutucu değildir (Apuhan, 2005: 197).

Adalet

Adalet, günlük yaşamda insan için önemli bir kavramdır. Annenin ve babanın çocuklarına; çocuğun, arkadaşlarına; öğretmenin, öğrencilerine adalet duygusu ile yaklaşması önemlidir. Sağlam bir adalet duygusu ile yetişmeyen bir çocuk, ileriki yaşamında hangi mesleğe sahip olursa olsun yanlış kararlar alabilecektir.

Davut Baykan, "Bayram Yalnız Benim Mi?" şiirinde bayramın, zengin fakir ayırımı yapmadan herkese ait olduğunu vurgulamıştır:

Bayram yalnız benim mi?
Selim'in ve senin mi?

Kezban'ın, Ayşe'nin mi?
Dayıyla, emminin mi?
Hayır! Bayram herkesin.
Tanrı buyruğu kesin,
Fakir, zengin, yaşlı, genç,
Her Müslüman kardeşin (Elçin, 1980: 32).

Orhan Veli Kanık, "Hepsi Haklı" şiirinde adalet duygusunu ironik bir bakış açısıyla anlatmıştır:

Bir gün iki adam gelir Hoca'ya.
İkisi de birbirinden davacı.
Başlar birinci adam anlatmaya:
Söyler, yanar, yakılır acı acı.
Hoca dikkatle dinler.
Sonunda da: Doğru, sen haklısın, der.
Bunun üzerine fırlar öteki.
Meseleyi öyle bir anlatır ki
Hak vermemek elden gelmez duyunca.
Dinler. Eh, sen de haklısın, der Hoca.
Hocanın karısı da o anda oradadır.
Kocasının hükmünü duyar duymaz atılır.
-Canım Hoca der, böyle şey olur mu?
Ya o haklı, ya da bu.
O zaman Hoca karısına döner:
-Karı, vallahi sen de haklısın, der (Elçin, 1980: 113).

Cahit Sıtkı, "Memleket İsterim" şiirinde adalet istemekte ve özlemektedir. Onun özlemini duyduğu memlekette fakirler de zenginler gibi ev bark sahibidir:

Memleket isterim
Gök mavi, dal yeşil, tarla sarı olsun;
Kuşların çiçeklerin diyarı olsun.

Memleket isterim
Ne başta dert, ne gönülde hasret olsun;
Kardeş kavgasına bir nihayet olsun.

Memleket isterim
Ne zengin fakir, ne sen ben farkı olsun;
Kış günü herkesin evi barkı olsun.

Memleket isterim
Yaşamak, sevmek gibi gönülden olsun;
Olursa bir şikâyet ölümden olsun (Tarancı, 1997: 128).

Dostluk

Dostluk, insanlar arasında çıkar söz konusu olmadan, fedakârlık, saygı ve sevgiye dayalı bağlılık halidir. Oğuzkan Bölükbaşı, "Dostları Olmalı İnsanın" şiirinde, insan için dostluğun anlamını özetler:

Dostları olmalı insanın,
Aynen gemilerin limanları gibi
Zaman zaman uğradığın,
Yükünü boşalttığın,
Dalgalar dininceye kadar beklediğin koynunda.

Sonra açık denizlere uğurlamalı seni,
Geri döneceğin günü bekleme umuduyla
Bazen rüzgâra o açmalı yelkenini,
Yanağına konan bir öpücüğün coşkusuyla
Halatlarını çözmeli,
Seni çok ama çok özlemeli.
Dostları olmalı insanın,
Ermiş, bilge, hayatı ezbere okuyabilen.
Düşünmediklerini düşündüren,
Seni bir cambaz ipinde güvenle tutabilen,
Gerektiğinde senin için ateşi yutabilen.
Yolunu ısıtan ustan olmalı,
Şekillendirmeyi öğretmeli hayatın çömleğini.
Sana verebilmeli soğuk bir kış gününde
Üzerindeki tek gömleğini (www. antoloji.com).

Behçet Necatigil, "Kır Şarkısı" şiirinde insanın doğadaki canlılarla dostluğunu ele almıştır:

Tam otların sarardığı zamanlar,
Yere yüzükoyun uzanıyorum.
Toprakta bir telaş, bir telaş,
Karıncalar öteden beri dostum (Elçin, 1980: 142).

Recep Bilginer, "İyilik" şiirinde dostlarına karşı hissettiği iyilik, sevgi ve saygı değerlerine yer vermiştir:

İyi şeyler düşünüyorum dostlar
Sizin için iyi şeyler.
İnsan insanı sevmez de bu dünyada
Başka neyler?
Bahar içinde bahar,
Sonra sevince döner kaygı
Üstünde yaşadığım toprak kadar
Dostlarım, size de saygı.
Yayılır odama bir uyku bitimi
Güvercin kanatlı iyilik.
Gün ışığı böldü bütün derdimi
Işığın içindeki geniş mavilik (Demirel ve arkadaşları, 2010: 312).

Rıdvan Özkan, "Dostluk" şiirinde dostluğu, hayatı kolaylaştıran ve anlamlandıran bir değer olarak anlatır:

Zorluklarla baş edilir,
Bütün dertler terk edilir.
Hayat daha güzel sevilir,
Yanında bir dost olunca.
Yalnız kalmazsın dünyada,
Sen denizsen, dostun ada,
Gerekirse canın feda,
Yanında bir dost olunca.
İçini hep ona dökersin,
Sen de ona yardım edersin,
Kardeşten öte seversin,
Yanında bir dost olunca (www.enguzelsiirleri.com).

Dürüstlük

İnsanın, kendisinden başlayarak çevresindekilere karşı dürüst olması çok önemlidir. Sosyal bir varlık olan insan, dürüstlük sayesinde toplumda kabul görür ve sağlam dostluklar kurar. Dürüst olmayan insanlar çevreleri tarafından dışlanır ve yalnızlaştırılırlar. Fazıl Hüsnü Dağlarca,

"Anneme Verdiğim Söz" şiirinde, doğruluğun önemini, anneye verilen sözün tutulması ile birleştirerek, başarılı bir anlatımla sunmuştur:
Ben güzel olacağım.
Taşıyacağım hep
Akan suların güzelliğini.

Ben iyi olacağım.
Ellerim açılacak gece gündüz
Bir bitki iyiliğinde.
Ben doğru olacağım.
Gökten düşen taş gibi
Doğru (Oğuzkan, 2001: 261).

Sabır

Sabır, özellikle küçük yaşlarda çocuklarda bulunmayan bir değerdir. Çocuk, beklemeyi sevmez, istekleri hemen yerine gelsin ister, bunun için ayak direr. Şiirler aracılığıyla çocuğa sabırsız olmanın zararı, beklemeyi bilmenin önemi anlatılabilir. Ali Ulvi Elöve'nin "İki Keçi" şiirinde bir yandan inatçılığın zararı, diğer yandan sabırlı olma ve sırasını bekleme vurgulanmaktadır:
Daracık bir köprüde
İki inatçı keçi,
-Biri er, biri dişi-
Buluştu gide gide.
-Geri çekil, geçeceğim!
-Geri çekil, beyim!
Kavgaya girişerek
Keçiler dövüştüler,
Sel içine düştüler.
Masallar bize örnek:
Çünkü aramızda var
Böyle inat çocuklar (Elçin, 1980: 71).
Ali Yüce'nin "Sıcak Demirci" şiirinde de çalışkanlık ve sabırla sonuca ulaşma duyguları vurgulanmaktadır:
Yaşlı bir demirci
Sokmuş demiri ateşe.
Körüğünü çekerken
Şöyle demiş demire:
Soğuk demir, kara demir,
Seni ısıtacağım şimdi.
Kızartacağım.
Dişini sıkarsan eğer
Dayanırsan eğer
Senden çok değerli,
Çok güzel şeyler yapacağım.

Katı demir, sert demir,
Seni eriteceğim şimdi.
Yoğurup yumuşatacağım.
Sesini çıkarmazsan
Seni ekmeğime katacağım (Güleryüz, 2002: 281).
Behçet Necatigil, "Yıldızlar" şiirinde çocuğun büyüme serüvenini sabırlı olmaya bağlar.
Seneler geçip gider, büyürsün.
Bir gün olur, hepsi biter:
Endişeler, o çocuk üzüntün

Hepsi biter.
Aydınlanır seninçin geceler,
Güneş gibi görünürsün.
Biraz sabır küçük çocuk, biraz sabır.
Ama Allah'ın koyduğu yerde,
Yıldızlar daima yalnızdır (Ay, 2001: 102).

Saygı

Saygı, farklı nedenlerle bir kişiye karşı dikkatli, özenli ve ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet olarak tanımlanmaktadır. Saygı değerinin alt başlıklarına bakıldığında bunlardan ilki, yaşça büyük insanlara gösterilen saygıdır. Özellikle Türk toplumunda geçmişten bugüne yaşça büyüğe saygı göstermek önemlidir. Saygı değerinin alt başlıklarından biri de başkalarına saygıdır. İnsan, kendisine saygı gösterilmesini istiyorsa başkalarına saygı göstermelidir. Farklılıklara saygı da saygı değerinin bir başka alt başlığıdır. Her insan farklı bir dünyadır. İnsanlar farklılıklara saygı gösterdiği sürece toplum içinde karşılıklı güven inşa edilecek, birlik ve beraberlik sağlanacaktır (Güven, 2014: 91). İnsan hayatında sevgi ve saygı, birbirinden ayrılamayacak değerlerdir. Şiirlerde de bu değerlerin ayrılamayacak kadar iç içe olduğu görülmektedir.
Rakım Çalapala, "Ailemiz" şiirinde aile bağlarını ve akrabalık ilişkilerini anlatırken, sevgi ve saygıya vurgu yapar:
Kardeşlerim, annem babam,
Dedem, ninem biz her akşam
Bir çatıda toplanırız.
Orda herkes sevinç duyar,
Birbirini sever, sayar;
Kendisini bulmaz yalnız (Elçin, 1980: 48).

Rakım Çalapala, "Babacığım" şiirinde hem baba sevgisini hem de ona duyulan saygıyı vurgular:
Evimizin direğisin,
Gözümüzün bebeğisin.
Ne sevimli ne iyisin,
Benim canım babacığım.
Akşamları sen gelince
Kapılırız hep sevince.
Gündüz olur bize gece,
Benim canım babacığım.
Biz güleriz sen gülersen,
Zevkle yeriz, sen de yersen.
Hep dinleriz sen ne dersen,
Benim canım babacığım (Elçin, 1980: 49).
Samih Rıfat, "Yürüyüş" şirinde hem vatan sevgisini hem de atalara saygıyı vurgulamaktadır.
Yürüdüğüm izlere eğil de saygıyla bak,
Ataların kanıyla yoğrulmuştur bu toprak (Elçin, 1980: 165).

Sevgi

Doğduğu andan itibaren çocuğa çevresindeki canlı cansız tüm varlıkları sevme ya da onlara sevgi ile yaklaşma değeri verilmelidir. Ailesinden başlayarak arkadaşlarını, hayvanları, doğayı, ülkesini….. sevmesinin önemi, çocuğa duyumsatılmalıdır. Sevgi değeri, pek çok değerin ilk adımıdır aslında. Çocuk, insanı severse saygı duyacak, ağacı severse çevreye duyarlı olacak, hayvanları severse onları koruyacak, kendini severse sağlığına dikkat edecek, temiz olacak, kendine güvenecek, cesur olacak, arkadaşlarını severse yardımlaşacak, paylaşacak, hoş görecek, şefkat gösterecek, kendini onların yerine koyacaktır.

İbrahim Alaeddin Gövsa, "Anne Sevgisi" başlıklı şiirinde, anne sevgisini bir çocuğun ağzından anlatırken çocuğun yaşayabileceği kardeş kıskançlığı konusuna da değinmiştir. Annenin tek ve özel olması, çocuğun ona duyduğu sevgiyi büyütmektedir. Şiirde, annelerin çocuklarını çok

sevmesinin yanında, çocukların annelerine karşı hissettiği sevginin büyüklüğü, estetik bir biçimde vurgulanmaktadır.

Bir annenin iki yavrusu varmış,
En küçüğü beş yaşında kadarmış.
Bir gün anne küçüğünü severken
Büyük demiş:
-Güzel anne, seni ben
Ne kadar çok sevdiğimi bilmezsin,
Belki beni sen o kadar sevmezsin.
-Neden oğlum?
-Çünkü yavrun ikidir.
Senin gönlün iki aşk ile çarpar,
Benim yalnız bir sevgili annem var (Gövsa, 2010: 40).

Galip Naşit Arı, "Kardeşim" şiirinde kardeş sevgisine yer vermiştir:

Benim iki yaşında
Bir küçük kardeşim var.
Her sabah uyanınca,
Beni görmese ağlar.
Severim kardeşimi,
Onsuz sevincim yarım, öyle yapmacık değil,
Yürekten kucaklarım (Elçin, 1980: 18).

Mustafa Ruhi Şirin "Sevgi Çiçeği" şiirinde, dünya barışının tohumlarının sevgi ile atılacağını vurgulamaktadır:

Ay yıldızlı ülkemde
Sevgi tomurcuk verdi.
Bir kuşun kanadında,
Çiçek gibi yeşerdi.
Sevgi çiçekleridir,
Yeryüzünün bayrağı,
Gülsün evrenin yüzü,
Doğsun barışın çağı.
Sürsün sonsuza kadar,
Gerçek olsun rüyamız.
El ele süsleyelim,
Cennet olsun dünyamız (Demirel ve arkadaşları, 2010: 312).

Yeşil bir doğada yaşama, tüm insanların olduğu gibi çocukların da hakkıdır. Çevresindeki ağaçları koruma ve doğayı sevme de pek çok değer gibi çocuklara küçük yaşlarda verilmelidir. Çocuklara bu değerleri en iyi duyumsatma yolu ise şiirdir. İlhami Bekir Tez, **"**Orman" şiirinde ağaç sevgisini işlemektedir:

Kestane, gürgen, palamut,
Altı yaprak, üstü bulut.
Gel sen burda derdi unut,
Orman ne iyi, ne iyi.
Aman ne iyi, ne iyi!

Dallar kol kola görünür,
Yaprak yaprağa sürünür,
Kışın karlara bürünür,
Orman ne güzel, ne güzel,
Aman ne güzel, ne güzel!

Ormanda kuşlar, böcekler,
Yavru ceylanlar emekler.
Açar yedi renk çiçekler,
Orman ne büyük, ne büyük.
Aman ne büyük, ne büyük!

Çamın yaprağı dökülmez,
Gürgenin kolu bükülmez.
Ağaç dibinden sökülmez.
Orman ne canlı, ne canlı.
Aman ne canlı, ne canlı!

İzin vermeyiz kırmana,
Dayanamayız vurmana.
Baltayı sokma ormana,
Orman ne mutlu, ne mutlu.
Aman ne mutlu, ne mutlu!

Git, git, sona varamazsın,
Kuşak olsan saramazsın.
Dalını koparamazsın,
Orman ne sonsuz, ne sonsuz.
Aman ne sonsuz, ne sonsuz! (dersimiz.com).
Tahsin Saraç "Ana Öğüdü" şiirinde, doğayı sevme ve koruma duygusunu vurgulamaktadır:

Çiçekleri ezme yavrum
Çiçek bir yüreğe benzer,
Çiçek ezen insan ezer.

Sakın sen kuş vurma yavrum
En engin bir kardeşlikte,
Uçar kuşlar gökyüzünde.

Tüfekle oynama yavrum
Şakacığı bile çirkin
Bir canlıyı öldürmenin.

Gel bir çiçek ol sen yavrum
Kendi ülkenin renginde,
Şu yeryüzü demetinde (Ay, 2001: 367).
Ziya Osman Saba "Bir Yer Düşünüyorum" şiirinde, doğa sevgisi, doğada mutlu ve beraber yaşama duygularını vurgulamaktadır:

Bir yer düşünüyorum, yemyeşil,
Bilmem, neresinde yurdun.
Bir ev günlük güneşlik,
Çiçekler içinde memnun.

Bahçe kapısına varmadan daha,
Baygın kokusu ıhlamurun.
Gölgesinde bir sıra, der gibi:
-Oturun!

Haydi çocuklar, haydi,
Salıncakları kurun!
Başka dallarsa, eğilmiş:
-Yemişlerimizden buyurun!

Rüzgâr esmez, konuşur:
-Uçurtmalar uçun, çamaşırlar kuruyun.
Mesut olun, yaşayın,
Ana baba evlat torun… (Fuat, 1999: 38).

Orhan Veli Kanık, "Ağacım" şiirinde ağaç sevgisini çocuksu bir bakış açısıyla anlatmaktadır:
Mahallemizde
Senden başka ağaç olsaydı
Seni bu kadar sevmezdim.
Fakat eğer sen
Bizimle beraber
Kaydırak oynamasını bilseydin,
Seni daha çok severdim.

Güzel ağacım!
Sen kuruduğun zaman
Biz de inşallah
Başka mahalleye taşınmış oluruz (Kanık, 1997: 181).
Arif Nihat Asya, "Çocuk ve Ağaç" şiirinde ağaç sevgisini ve çocukla ağaç arasında kurulan duygusal bağı anlatmaktadır:
Çocuk sevdi ağacı…
Verirdi ona her kış,
Çiçekleri olaydı,
Yaprakları olaydı!

Ağaç çok sevdi çocuğu…
Öperdi altın saçlarından,
Dudakları olaydı!

Ve ona öptürmek için,
Eğilirdi yerlere kadar,
Yanakları olaydı!

Dökerdi önüne hepsini,
Gümüşten, altından, sedeften
Oyuncakları olaydı!

Ve çocuk gittikten sonra
Böyle kalır mıydı ağaç?
Ne olurdu onun da
Bacakları olaydı,
Ayakları olaydı! (Asya, 1971: 24).

Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın "Kitabım" şiiri, kitap ve okul sevgisini anlatırken, çalışkanlığa da vurgu yapmaktadır:
Kitap en iyi arkadaş,

Bana neyi sorsam söyler.
Ne anlatsa en sonunda,
Çalış, iyi, doğru ol der.

Geceleri uyumaz o,
Beni kaldırır erkenden.
Okulum kadar güzeldir,
Kitabı çok severim ben (Vural, 2001: 378).

Mehmet Bulur, "Üç Bilmece, Üç Cevap" şiirinde anne, okul ve öğretmen sevgisini, bilmece şeklinde sunarak ilgi çekici bir bakışla anlatmıştır:

Yok gecesi gündüzü,
Her zaman güler yüzü,
Adımızdır muhakkak
Onun en canlı sözü…

Bilgiler dolu bir ev,
İçine girmek ödev,
Yurt sevgisi duyulur
Orada, alev alev…

Çok sabırlı bir arı,
Dinlemez kışı, karı
Beş yılda çıkar onun
Paha biçilmez balı…
Bunları bilir seven,
ANNE, OKUL, ÖĞRETMEN…(Arıcı ve Ungan, 2009: 189).

Sorumluluk

Tüm anne babalar ve eğitimciler çocukların sorumluluk sahibi birer insan olarak yetişmesini ister ve onlara sorumluluk kazandırmanın yollarını ararlar. Anne babalar, çoğunlukla sorumluluğun varlığını veya yokluğunu, çocuğun dağınık odası, okula devamsızlığı, ev ödevlerindeki özensizliği, giyimi, temizliği, huy ve alışkanlıkları gibi daha yalın ve somut olgularda aramaktadırlar. Oysa kibar, titiz, düzenli, ödevlerini zamanında yapan bir çocuk da davranışlarında sorumsuz olabilir. Bu durum, özellikle yapacağı işleri sürekli uyarılmak suretiyle yapan çocuklarda görülebilir. Çünkü çocuk salt bu nedenle karar verme, seçme ve öz değerini geliştirme olanağı bulamamıştır (Özen, 2001: 15). Sorumluluk duygusunun, çocuğa çok küçük yaşlarda verilmesi gerekir. Çocuğa verilecek sorumluluklar, onun altından kalkamayacağı kadar büyük olursa, kendine inancını yitirir. Bu nedenle öncelikle çocuğa üstlenebileceği sorumluluklar verilmeli, bu konuda kendine güven duygusu oluşturulmalıdır.

Galip Naşit Arı," Saksım" şiirinde sorumluluk duygusunu dile getirmektedir.

Önce toprak doldurdum,
Sonra attım bir tohum;
Bir küçük filiz verdi,
Gün geçtikçe yeşerdi.
Öğrenmiştim huyunu,
Verdim her gün suyunu,
Bir küçük fidan oldu,
Üstü çiçekle doldu;
Hepsi alev kırmızı,
Süslüyor odamızı (Elçin, 1980: 17).

Hasan Ali Yücel, "Bayrağım" şiirinde bayrak ve vatan sevgisini vurgularken, bayrağı ve vatanı yüceltme sorumluluğunu anlatmaktadır:

Atalarım, gökten yere
İndirmişler ay yıldızı.
Bir buluta sarmışlar ki
Rengi şafaktan kırmızı.

Onun ateş kırmızısı
Ne gelincik, ne de gülden.
Türk oğlunun öz kanıdır,
Ona bu al rengi veren.

Ay yıldızı, gökyüzünün
Ayla yıldızından yüksek
Türk'ün alın yazısıdır;
Türk'tür onu yükseltecek.

Vazifemdir bayrağımı
Üstün tutmak her bayraktan.
Can veririm, kan dökerim
Vazgeçemem ben bu haktan (Oğuzkan, 2001: 265).

Kenan Akansu, **"**Biz Yarının Büyükleri" şiirinde yarının büyükleri olan çocukların toplumun ilerlemesindeki sorumluluğunu anlatmaktadır:

Bin hayat var çalışmakta,
Bin sevinç var başarmakta,
Biz çiçeğiz şu toplumda,
Amacımız hep ileri.

Esmer, sarı, beyaz, zenci,
Biz yarının büyükleri.

Kalpte sevgi, çıktık yola,
Barışçıyız hep kol kola,
Tüm çocuklar mutlu ola,
Amacımız hep ileri.

Esmer, sarı, beyaz, zenci,
Biz yarının büyükleri (M.E.B., 1999: 20).
Rakım Çalapala, "Ailemiz" şirinin bir bölümünde aile bireylerinin sorumluluklarını vurgular:
Babam her gün işe gider,
Annem evde hizmet eder,
Biz okulda çalışırız (Elçin, 1980: 48).
Arif Damar, "Yaprak" şiirinde annesine karşı sorumluluklarını anlatmaktadır:
Annem yaşlanırken,
Büyürdüm ben de.
Kahvesini çekerdim el değirmeninde.
İpliğini
İğnesine geçirirdim.
Saat
Kaç sularında
Söylerdim.
Gözlüğünü bulurdum

Koyduğu yerde.
Su küpünü
Suyla doldururdum,
Öperdim ellerinden… (Ay, 2001: 66).

Arif Nihat Asya, "Fetih Marşı" şirinde gençlerin vatana karşı sorumluluğunu anlatmaktadır:
……
Yürü; hâlâ ne diye oyunda, oynaştasın?
Fatih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın!
Sen de geçebilirsin yardan, anadan, serden
Senin de destanını okuyalım ezberden
Haberin yok gibidir taşıdığın değerden,
……
Yüzüne çarpmak gerek zamanenin fendini!
Göster: kabaran sular nasıl yıkar bendini!
Küçük görme, hor görme, delikanlım kendini!
Şu kırık abideyi yükseltecek taştasın;
Fatih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın.
…….
Bilmem, neden gündelik işlerle telâştasın,
Kızım, sen de Fâtihler doğuracak yaştasın!
Delikanlım! İşaret aldığın gün atandan!
Yürüyeceksin! Millet yürüyecek arkandan!
Sana selâm getirdim Ulubatlı Hasan'dan!
Sen ki burçlara bayrak olacak kumaştasın;
Fatih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın!
……..
Yürü, hâlâ ne diye kendinle savaştasın?
*Fatih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın! (*Ay, 2001: 66).

Vatanseverlik

Ulusal değerler ve özellikle vatan sevgisi, çocuklara küçük yaşta kazandırılmalıdır. Ulusal değerler içerisinde o ülkenin bayrağı, toprağı ve milli marşı gibi hususlar dikkati çeker. İnsanlar, bağlı bulundukları topluma karşı aidiyet duygusu hissederler. Bağımsızlık da ulusal değerlerin alt başlıklarındandır. Her insan ülkesinin sonsuza dek bağımsız olmasını ister. Atatürkçülük, ülkemize has bir ulusal değer başlığıdır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olması, getirdiği yeniliklerle ülkemizi çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarma arzusu, onu saygı ve minnetle anılan bir lider haline getirmiştir (Güven, 2014: 104).

Faik Ali Ozansoy, **"**Bu da Türk'ün Türküsü" şiirinde vatan sevgisi ile Atatürk sevgisini birleştirmiştir:

Ey Türk, ey güneş oğlu,
Yurdun güzellik dolu;
Toprağı gül kokulu
Cennettir Anadolu.
Dağ, yayla, sonra deniz,
Akdeniz Karadeniz,
Marmara ara deniz,
Cennettir Anadolu.

Nuruyla Atatürk'ün
Yükseldi her ay, her gün.

Bak, diyor, doğdukça gün:
Cennettir Anadolu (Attilâ, 1970: 22).
Orhan Seyfi Orhon, "Anadolu Toprağı" başlıklı şiirinde vatan sevgisini vurgular:

Senelerce sana hasret taşıyan,
Bir gönülle kollarına atılsam.
Ben de bir gün kucağında yaşayan
Bahtiyarlar arasına katılsam.

En bakımsız, en kuytu bir bucağın
Bence "İrem Bağı" gibi güzeldir.
Bir yıkılmış evin, harap ocağın,
Şu heybetli saraylara bedeldir.

Kadir Mevla'm, eğer senden uzakta
Bana takdir eylemişse ölümü;
Rahat etmem bu yabancı toprakta,
Cennette de avutamam gönlümü.

Anladım ki: Sevda, gençlik, şeref, şan...
Asılsızmış şu yalancı dünyada.
Hasretinle yâd ellerde dolaşan
Hızır'ı bulsa yine ermez murada.

Yalnız senin tatlı esen havanda,
Kendi milli gururumu sezerim.
Yalnız senin dağında, ya ovanda
Başım gökte, alnım açık gezerim.

Hürüm derim, eskisinden daha hür,
Zincirinle bağlansa da ayağım.
Şimdikinden daha ferah görünür,
Zindanında olsa bile durağım.

Bir gün olup kucağına ulaşsam,
Gözlerimden döksem sevinç yaşını.
Sancağının gölgesinde dolaşsam,
Öpsem, öpsem toprağını taşını! (Demirel ve arkadaşları, 2010: 332).

Necdet Rüştü Efe'nin, bir çocuğun ağzından yazdığı "Ben Asker Olacağım" şiiri, vatanseverlik duygusunu vurgulamaktadır:
İşte yavrukurt oldum hazırlandım bu yaşta;
Yurda siper olacak göğsüm yarın savaşta.
Taburum yürüyorken gideceğim en başta,
Anne, büyüdüğüm gün ben asker olacağım.
Bayrağın gölgesinde yürüyorken ileri,
Herkes bana diyecek: "Ne şanlı Türk askeri!"
Kimse beni tutamaz, dönmem sözümden geri,
Anne, büyüdüğüm gün ben asker olacağım (Elçin, 1980: 66).
Şiirlerde vatan sevgisi, milli bayramların değerini ve önemini de kapsayan geniş bir yelpazede işlenmektedir. Hadi Besleyici **"**Cumhuriyet" şiirinde cumhuriyeti vatan sevgisi ile birleştirmektedir:

Karanlıktan aydınlığa,
Giden yoldur Cumhuriyet.
Özgür, mutlu insanlığa
Giden yoldur Cumhuriyet.
Egemenlik ulusundur,
Şenlik, dirlik, ulusundur.
Özgürlükle sonsuzluğa
Giden yoldur Cumhuriyet.
Aydınlıktır geleceğim,
Mutluluğa ereceğim.
Gülüp yürüyeceğim,
Mutlu yoldur Cumhuriyet (Besleyici, (?): 31-32).

Faruk Nafiz Çamlıbel, "Atatürk" şiirinde Atatürk ile vatan sevgisini birleştirmiştir:

Üstümüze gece gündüz kol geren,
Bize güzel, iyi günler gösteren,
Türk iline yeni baştan can veren
Kimdir diye sorarlarsa: Atatürk.
Yurdumuzu aydınlatan sabahlar,
Düşmanlara korku veren silahlar,
Tersaneler, fabrikalar, tezgâhlar
Göze çarpan her ne varsa: Atatürk.
Tanrı gibi görünüyor her yerde
Topraklarda, denizlerde, göklerde.
Gönül tapar kendisinden geçer de,
Hangi yana göz dalarsa: Atatürk.
Babasından önce onun adını
Öğretiyor oğluna Türk kadını.
Ondan aldık yaşamanın tadını,
Bahtiyarız, bahtiyarsa Atatürk (Erendor, 1981: 70).

Yardımseverlik

İnsanın öteki ile ilişkisi, "başkasında varoluş" yoluyla, onun insanlığının bir koşulu gibidir. İnsan, insan olma varlığını başkalarına borçludur. Sadece kendi nefsi için kendi egosu için kendi refahı için yaşayan insanın insanlığında bir şeyler eksiktir (Tekin ve Dikmen, 2018: 319). Yardımlaşma, zor durumda olan kişiye yardım, insan olmanın gereğidir.

Aziz Sivaslıoğlu, "Kara Gün Dostu Kızılay" şiirinde Kızılay'ın önemini vurgular.

Yangın olur,
Deprem olur,
Sel olur,
Yakar yıkar her yeri,
Felaket ne zaman gelir
Kim bilebilir ki?
Bakarsın bir anda dolup taşar ortalık
Yaralı, hasta, aç insanlarla.
Ya çocuklar, ya çocuklar
Kim koşar onların yardımına?

Kim koşar Kızılay'dan başka,
Kim sarar yaraları?
Kara gün dostu Kızılay'dan
Esirgemeyelim yardımı (Sivaslıoğlu, 2000: 69).

Rıdvan Özkan, "Yardımseverlik" şiirinde, yardımseverliğin birleştirici rolüne vurgu yapar:

Hepimiz muhtacız birbirimize,

Dikkat edelim hep sözlerimize.
İyilik dolduralım, biz kalbimize,
Birlik beraberliktir yardımseverlik.
Kimi zaman yaşlı düşkün kadına,
Kimi zaman insan, bazen hayvana,
Sakın yardımseverliği atma yabana,
Birlik beraberliktir yardımseverlik.
Yardım et insana, mutlu olursun,
Tek başına yaparsan çok yorulursun.
Bu koca dünyada sen kaybolursun,
Birlik beraberliktir yardımseverlik.
Gücün yetiyorsa, yetimi besle,
Yardım etmek için çağır gür sesle,
Yardımın boşa gitmeyecek asla,
Birlik beraberliktir yardımseverlik.
Allah insana yardım edeni sever,
Yüce peygamber bile onları över,
Yardım et artık, güzelleşsin her yer,
Birlik beraberliktir yardımseverlik (enguzelsiirleri.com).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Şiir, duygulara hitap eden, orada kök salıp yeşeren, meyvesini hayallerle süsleyip, ahenkle sergileyen bir sanattır. Bu sanatın araç ve amaç olarak kullanımı, diğer edebî türlerden farklı ve özel bir yere sahiptir. Genel olarak şiir adı verilen eserlerin, hayal gücü, duygusallık, ahenk ve ölçü gibi birtakım içerik, anlatım ve biçim özellikleriyle diğer edebiyat eserlerinden ayrıldığı görülür. Başka bir deyişle şiir, düz yazıya göre daha estetik değerler taşıyan ve daha yoğun dikkat gerektiren bir yazı türüdür. Şair, şiirde varlık, nesne ve kavramları simgeye dönüştürür. Ses, imge, ritim ve ölçü şiirin ögeleri arasındadır.

Bireylerin duygusal ve sosyal açılardan tatmin edilmesi, en az biyolojik ihtiyaçlar kadar önemlidir. Bir insana değer vermek, ona değer katmak ve en önemlisi onu önemsemek, ruhsal gelişim açısından son derece önemlidir. Bu denli hayati bir önem taşıyan bir konunun, her türlü siyasi beklentinin üzerinde bir konumda değerlendirilmesinde yarar vardır.

Değer kavramı, değer ve karakter eğitimi her zaman önemli olmakla beraber, günümüzde bu konu daha da önem kazanmış, eğitimin her kademesinde bu konuda yaklaşımlar belirlenmiştir. Hiçbir değere sahip olmayan bir toplum, en güçlü sosyal kontrol aracını da yitirmiş demektir. Milli Eğitim Temel Kanunu'nda, "ahlaki ve manevi değerleri benimseyen ve beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı bir şekilde gelişmiş kişilik ve karaktere sahip kişiler yetiştirmenin amaçlandığı" ifade edilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2006 yılından itibaren yenilenen ilk ve ortaöğretim programlarında değerlerin öğretimi, programlar içerisine eklenmiştir. Her yaştan insan için önemli olan değer ve karakter eğitimi kavramları, çocuklar söz konusu olduğunda daha hayati olabilmektedir. Küçük yaşlardan itibaren olumlu değerlerle yetişmesi için emek sarf edilen çocuklar, ileride sağlam bir karaktere sahip olacaktır. Daha çok duygulara hitap eden bir tür olan şiir, özellikle çocuklara verilmek istenen bazı değerlerin yerleşmesinde ve pekiştirilmesinde önemlidir. Çocuğun estetik bir hazla okuyacağı ya da ezberleyeceği bir şiir aracılığıyla ona faklı değerler verilebilir. Böylece çocuk eğlenirken, sıkılmadan öğrenecek ve eğitilecektir. Karakter oluşumunda önemli ögelerden olan değerler, şiir aracılığıyla çocuklara daha estetik ve eğlenceli duyumsatılabilir.

KAYNAKÇA

1. Apuhan, Recep Şükrü, (2005). Çocuklarda ve Gençlerde Ahlak ve Karakter Eğitimi, Timaş Yayınları, İstanbul.

2. Arıcı, Ali Fuat ve Ungan, Suat, (2009). Çocuk Edebiyatında Türler, Doktorum Yayınları, Ankara.
3. Aslan, Z. Şeyma, (2010). "Değerler Eğitiminde Bir Yöntem Önerisi: Edebiyat Metinlerinden Yararlanma", Değerler Eğitimi Konferans Bildirileri, İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
4. Asya, Arif Nihat, (1971). Şiirler, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
5. Ay, Arif, (2001). Türk Edebiyatından Çocuklara Şiirler Antolojisi, Akçağ Yayınları, Ankara.
6. Baştürk, Şükrü, (2011). Lâmiî Çelebi Divan'ında Kalıp İfadeler, Şiir Şehir Bursa, Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi Sempozyumu 15-16 Nisan 2011 Bildiriler içinde (s. 408-430), Bursa Kültür A.Ş. Yayınları, Bursa.
7. Besleyici, Hadi, Okullarda Belirli Gün ve Haftalar, Dilek Yayınevi, İstanbul, (Yayın yılı yok.)
8. Cemiloğlu, Mustafa, (2018). Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi, Aktüel Basım Yayın, Bursa.
9. Demirel, Şener, Çeçen, Mehmet Akif, Seven, Serdal, Tozlu, Necdet, Uludağ, Mehmet Emin, (2010). Edebî Metinlerle Çocuk Edebiyatı, Pegem Akademi, Ankara.
10. Elçin, Şükrü, (1980). Çocuklarımıza Şiirler, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
11. Fuat, Mehmet, (1999). Türk Yazınından Seçilmiş Çocuklar İçin Şiirler, Adam Yayınları, İstanbul.
12. Erendor, Esat Mermi, (1981). Şiirlerde Atatürk, Uygarlık Yayınları, İstanbul.
13. Gövsa, İbrahim Alaettin, (2010). Çocuk Şiirleri, Elips Kitap, Ankara.
14. Güleryüz, Hasan, (2002). Yaratıcı Çocuk Edebiyatı, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
15. Güngör, Erol, (2010). Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar, Ötüken Yayınları, Ankara.
16. Güven, Ahmet Zeki, (2014). Değerler Eğitimi ve Türkçe Derslerinde Değerlerin Kullanımı, Palet Yayınları, Konya.
17. https://onedio.com
18. Kanık, Orhan Veli, (1997). Bütün Şiirleri, Adam Yayınları. İstanbul.
19. Kudret, Cevdet, (1980). Örneklerle Edebiyat Bilgileri, Cilt 1, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
20. Oğuzkan, A. Ferhan, (2001). Çocuk Edebiyatı, Anı Yayıncılık, Ankara.
21. Özen, Yener, (2001). Sorumluluk Eğitimi, Nobel Yayıncılık, Ankara.
22. Sınar Çılgın, Alev, (2007). Çocuk Edebiyatı, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.
23. Sivaslıoğlu, Aziz, (2000). İlköğretim Okulları İçin Okul Tiyatrosu, Salan Yayınları, İstanbul.
24. Şimşek, Tacettin, (2002). Çocuk Edebiyatı, Rengarenk Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
25. Tarancı, Cahit Sıtkı, (1997). Otuz Beş Yaş, Can Yayınları, İstanbul.
26. Tekin, Beyzanur ve Dikmen, Fatmanur, (2018). "Yardımseverlik Değeri ve İyi Bir Uygulama Örneği Olarak Kızılay", Toplumsal Bütünleşmede Değerler ve Eğitimi III. Uluslararası Değerler Eğitimi Kongresi Bildiriler Kitabı, Buluş Yayıncılık, Ankara.
27. Ulusoy, Kadir ve Dilmaç, Bülent, (2016). Değerler Eğitimi, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
28. Vural, Mehmet, (2001). Ev ve Sınıf Etkinlikleri Antolojisi, Yakutiye Yayıncılık, Erzurum.
29. www.antoloji.com
30. www.dersimiz.com
31. www.enguzelsiirleri.com
32. Yalçın, Alemdar- Aytaş, Gıyasettin, (2003). Çocuk Edebiyatı, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
33. Yaman, Ertuğrul, (2012). Değerler Eğitimi, Akçağ Yayınları, Ankara.

TÜRKİYE'DE SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ YÖNTEMİYLE HAZIRLANAN LİSANSÜSTÜ TEZLERE YÖNELİK BİR İNCELEME

Selvi Demir

Assist. Prof., Kilis 7 Aralik University, Muallim Rifat Faculty of Education,
Department of Turkish Education, Kilis, TURKEY

Özet

Bu çalışmanın amacını, Türkiye'de söylem çözümlemesi/analizi ile ilgili hazırlanmış lisansüstü tezlerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Doküman analizi yöntemine göre yürütülen çalışmanın örneklemini, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi web sitesinde erişime açık bulunan 149 lisansüstü tezi oluşturmaktadır. Her bir tezin incelenmesi sonucu elde veriler, Maxqda 12 programı aracılığıyla analiz edilerek yüzdelik ve frekans değerleri tablolar halinde görselleştirilmiştir. Çalışma sonucunda özellikle 2011 yılı itibarıyla söylem çözümlemesi ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerde önemli bir artışın olduğu ve yüksek lisans türünde yapılan tez sayısının doktora tez sayısının iki katından fazla olduğu tespit edilmiştir. Söylem çözümlemesiyle ilgili en fazla lisansüstü tezin devlet üniversitelerinde yapıldığı, bu üniversiteler arasında ise İstanbul Üniversitesi'nde yapıldığı buna ek olarak mevcut tezlerin yarısından fazlasının İstanbul ve Ankara'da bulunan üniversitelerde hazırlandığı belirlenmiştir. 60 farklı ana bilim dalında hazırlanan lisansüstü tezlerinin en fazla Türk dili ve edebiyatı ana bilim dalında hazırlandığı, konu alanı bakımından gazetecilikte en fazla tez üretildiği ve mevcut tezlerin önemli çoğunluğunun sosyal bilimler enstitülerinde yapıldığı bulunmuştur. Ayrıca dört farklı dilde yayınlanan tezlerde en fazla tercih edilen dilin Türkçe, ikinci sırada ise İngilizcenin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Söylem çözümlemesi/analizi, lisansüstü, tez

A RESEARCH ON GRADUATE DISSERTATIONS PREPARED BY DISCOURSE ANALYSIS METHOD IN TURKEY

Abstract. Examination of graduate dissertations on discourse analysis in Turkey consists of the aim of this study. 149 graduate dissertations available on the Thesis Center website of the Council of Higher Education comprise the sample of the study carried out according to the document analysis method. The percentage and frequency values of the data obtained as a result of the examination of each dissertation were visualized in tables by analyzing through the Maxqda 12 program. In consequence of the study, it was determined that there was a significant increase in graduate dissertations on discourse analysis, especially as of 2011, and the number of dissertations in the graduate type was more than twice the number of doctoral dissertations. It was specified that the most of graduate dissertations on discourse analysis were made at the state universities, among these universities, Istanbul University comes first, in addition to this, more than half of the existing dissertations were prepared at universities in Istanbul and Ankara. It was found that the graduate dissertations prepared in 60 different departments were mostly prepared in the department of Turkish language and literature, the most dissertations were produced in journalism in terms of subject area, and a significant majority of the existing dissertations was made in social sciences institutes. Besides, it has been made firm that the most preferred language in the dissertations published in four different languages is Turkish, and English is the second.

Keywords: Discourse analysis, graduate, thesis

Giriş

Van Dijk'e göre söylem kavramının geçmişi, Batı'da 2000 yıl eskilere kadar uzanmaktadır. Söylem sözcüğünün "tartışma, konuşma ve koşuşturma" anlamlarına gelen "discursus" sözcüğünden türediği görülür. Söylemin özellikle yapısal boyutuna yönelik ilk çalışmalar

1960'ların başlarında Avrupa'da gelişmiştir (Kocaman, 1996). Söylemi, yirminci yüzyıl düşünürlerinin keşfettiğini; yirmi birinci yüzyılın ise bir söylem yüzyılı olduğunu belirten Sözen (2017); hayatın söylemlerde olduğunu, söylemlerle gerçekleştiğini, artık Newton'un mutlak zaman ve uzayı içinde değil, belirsiz, kaotik bir söylemler evreninde yaşadığımıza dikkat çeker. Söylem kavramını Günay (2018), zaman, uzam ve kişiye bağlı değişkenler bakımından oluşturulmuş dilsel ve dil dışı yapıların tümü olarak tanımlarken Elbirlik ve Karabulut (2015) *"ideolojiden asla tecrit edilemeyen, varlığını özne, (etnos) kültür, (logos) mantık ve söz, (episteme) bilgi, (topos) mekân ve (diaphopra) farklar/zıtlıklardan alan, art zamanlı çizilmiş ve silinmiş, art zamanlı canlı ve ölü/gerçek ve gerçek dışı, art zamanlı açık veya kamufle edilmiş, görüldüğü, duyulduğu ya da her ikisinin de müşterek olarak yaşandığı kadarıyla işaretler, cümleler, (speach acts) söz edimleri, dile getirmeler, önermeler bütünü"* şeklinde açıklar.

İçinde yaşadığımız yüzyılın bir 'söylem yüzyılı' olduğunu düşündüğümüzde söylemlerin kapsamlı biçimde değerlendirilip ele alındığı söylem çözümlemesi ya da söylem analizinin de üzerinde durulması gereken araştırma yöntemlerinden biri olduğu gerçeğiyle karşı karşıya kalmaktayız. Çağdaş araştırma yöntemlerinden biri olan söylem çözümlemesi "incelenen olay ya da konuyu daha derinlemesine bir anlayışla ele alarak söylemi üreten ve devamını sağlayan kural, yapı ve durumları ortaya koymayı amaçlayan söylem çözümlemesi, insanla ilgili olguları daha bütüncül ve bağlamıyla incelemesinden dolayı geleneksel yöntemlere tercih edilen bir yöntem" (Fairclough, 2003) olarak tanımlanır. Van Dijk, 1960'larda sosyoloji, antropoloji, dilbilim, edebiyat çalışmaları, bilişsel ve sosyal psikoloji, siyaset bilimi ve iletişim çalışmaları gibi farklı alanlarda giderek önem kazanan söylem çözümlemesi çalışmalarının neredeyse 'insan topluluklarını çalışan' tüm disiplinlerde adından söz ettirmeye başlayarak disiplinlerarası bir çalışmaya dönüştüğünü belirtir (Akt., Özüdoğru, 2016). 1970'lerde ve 1980'lerde doruk noktasına ulaşan söylem çözümlemesinin bu gelişimi, daha geniş boyutta düşünüldüğünde; Sovyet Blokunun yıkılması sonucu dünyanın tek kutuplaşması ve ideolojik keskinliklerin körelmesi sonucu sosyal sınıf analizlerinin giderek değer kaybetmesiyle söylem çözümlemelerinin itibarının arttığı görülür. Muhtemeldir ki söylem çözümlemesi temelde tek kutuplu bir dünyada etkili olan bir analiz çeşididir (Sözen, 2017).

Türkiye'de ağırlıkta eleştirel söylem çözümlemesi olmak kaydıyla söylem çözümlemesi/analizi ile ilgili hazırlanan lisansüstü tezlerin özellikle 2011 yılından itibaren arttığı gözlenmektedir. Söylem çözümleme yöntemi ülkemizde özellikle yabancı dil eğitimi, gazetecilik, iletişim, Türk dili ve edebiyatı, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler gibi alanlar olmak üzere sosyoloji, eğitim bilimleri, kamu yönetimi, felsefe ve din bilimleri, kadın araştırmaları, antropoloji, Türkçe eğitimi, fen bilimleri, iktisat, tarih gibi çok geniş alanda tercih edilen araştırma yöntemlerinden biri olarak kullanılmaktadır. Günümüz eğitim araştırmaları için 'popüler' olarak adlandırılabilecek söylem çözümlemesi/analiziyle yapılan çalışmaların yıl, tez türü, üniversite, üniversite türü, il, enstitü, ana bilim dalı, konu alanı ve yayın diline göre dağılımının tespitinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Alanyazın incelendiğinde ülkemizde söylem çözümlemesi/analizi ile ilgili hazırlanmış lisansüstü tezlerine yönelik kapsamlı bir analiz çalışmasının yapılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmadaki amaç, ülkemizde söylem çözümlemesi ile ilgili yapılan yüksek lisans ve doktora düzeyindeki lisansüstü tezlerin incelenmesidir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Betimsel bir çalışma niteliğinde olan bu araştırmada doküman incelemesi yapılarak Türkiye'de söylem çözümlemesi ile ilgili hazırlanan lisansüstü tezler incelenmiştir. Nitekim dokümanlar, nitel araştırmalarda araştırmacıya, ihtiyacı olan veriyi, gözlem veya görüşme yapmaya gerek kalmadan sağlayan bilgi kaynaklarıdır. Bu anlamda doküman incelemesi, araştırmacıya zaman ve para tasarrufu sağlayan işlevsel bir yöntemdir (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Örneklem

Araştırmanın örneklemini, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'ne 1995-2021 yılları arasında kayıtlı ve erişime açık olan "söylem çözümlemesi" ya da "söylem analizi" ile ilgili

yapılmış 102'si yüksek lisans ve 47'si doktora tezi olmak üzere toplam 149 lisansüstü tezi oluşmaktadır. Örneklemi oluşturan tanıtıcı bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Örnekleme İlişkin Tanıtıcı Bilgiler

Tez No	Yazar	Yıl	Tezin Türü	Üniversite
41641	Alev YEMENİCİ	1995	Doktora	Ankara
117701	Yusuf YÜKSEL	2002	Yüksek Lisans	Ankara
137134	Esra AYDIN	2003	Yüksek Lisans	Mersin
146253	Emel Şerife AKCA	2004	Doktora	Ege
146641	Suat SUNGUR	2004	Yüksek Lisans	İstanbul
160395	Şeref ULUOCAK	2005	Doktora	Hacettepe
173878	Derya DUMAN	2006	Doktora	Hacettepe
189807	Meliha RABİYE ŞİMŞEK	2006	Yüksek Lisans	Dokuz Eylül
214235	Alaskar ÖZPERÇİN	2006	Yüksek Lisans	İstanbul
206298	Seyhan BOZKURT	2007	Yüksek Lisans	Boğaziçi
214802	Esma KARAKURT ACAR	2007	Yüksek Lisans	Dicle
221218	Zerrin DEMİR	2008	Yüksek Lisans	Cumhuriyet
254841	Havva ÖZÇELEBİ	2008	Doktora	Hacettepe
239986	Gökhan UĞUR	2009	Doktora	Marmara
240357	Ebru BARAN	2009	Yüksek Lisans	Marmara
241532	Nuray BEDÜK	2009	Yüksek Lisans	Yeditepe
241548	Sultan KOMUT	2009	Yüksek Lisans	Kadir Has
250584	Aysun AKAN	2009	Doktora	Ortaduğu Teknik
250676	Zeki UYANIK	2009	Doktora	Ortaduğu Teknik
257165	Sezen BAYHAN	2009	Yüksek Lisans	Boğaziçi
263343	Özgür Kasım AYDEMĐR	2010	Doktora	Pamukkale
270098	Işıkhan UĞUREL	2010	Doktora	Dokuz Eylül
277713	İfakat Banu AKÇEŞME	2010	Doktora	Ortaduğu Teknik
297996	Fatma Derya KILIÇ	2010	Yüksek Lisans	Çanakkale Onsekiz Mart
308946	Sinem DOĞRUER	2010	Yüksek Lisans	Trakya
288307	Gözde Doğan Yalçıner	2011	Doktora	Hacettepe
289385	Mesut COŞKUN	2011	Yüksek Lisans	Kocaeli
294105	Tayfun SEZER	2011	Yüksek Lisans	Polis Akademisi
296805	Gözde AKMAN	2011	Yüksek Lisans	Galatasaray
301124	Tahir GÜR	2011	Doktora	Atatürk
320099	Arda SÜAR	2011	Yüksek Lisans	Kocaeli
319857	Metin İNCELER	2012	Yüksek Lisans	Sakarya
321115	Oğuzhan DOĞAN	2012	Doktora	Ortaduğu Teknik
330443	Radhwan Hassan	2013	Yüksek Lisans	Ufuk
332005	Selim SOMUNCU	2013	Doktora	Ankara
332753	Murat NARİN	2013	Yüksek Lisans	Polis Akademisi
339363	Gül EREN	2013	Doktora	Atatürk
345996	Özlem KURTOĞLU	2013	Doktora	Mersin
348145	Hilal KAYA	2013	Yüksek Lisans	Gazi
399431	Duygu COŞKUNTUNA	2013	Yüksek Lisans	Boğaziçi
358677	Erhan İŞKAR	2014	Yüksek Lisans	Karaharp Okulu
363352	Sezgi ERDOĞAN	2014	Yüksek Lisans	Akdeniz
365013	Ayşe Saki	2014	Yüksek Lisans	Hacettepe
375884	Tuğba GÜLAL	2014	Yüksek Lisans	İstanbul
377890	Yasemin ERDOĞAN	2014	Yüksek Lisans	Ortaduğu Teknik
388808	Marıam MINDIBAEVA	2015	Yüksek Lisans	Marmara
391707	ALi ERCAN	2015	Yüksek Lisans	İstanbul Ticaret
393177	Beyza KARAYEL YEŞİLBAŞ	2015	Yüksek Lisans	Galatasaray
393766	Tolga ELBİRLİK	2015	Doktora	Celal Bayar
394404	Emin Selçuk TAŞAR	2015	Yüksek Lisans	Artuklu
407099	Begüm BURAK	2015	Doktora	Fatih
407782	Onurhan DEMİRKOL	2015	Yüksek Lisans	Anadolu
414738	Ömer Vatanartıran	2015	Doktora	İstanbul Bilgi
415587	Serap DURMUŞ	2015	Yüksek Lisans	Atılım
421778	Juan Pablo DÍAZ LEÓN	2015	Yüksek Lisans	İzmir Ekonomi
422238	Rabia Zamur	2015	Yüksek Lisans	İstanbul
423478	Ramazan UTLİ	2015	Yüksek Lisans	Karaharp Okulu

423742	Gülben DURMAZ	2015	Yüksek Lisans	Gazi
428550	Elçin İSTİF	2015	Yüksek Lisans	İstanbul
428583	Dilek TARHAN	2015	Yüksek Lisans	İstanbul
426318	M. Aladdin ABDLHAMEED	2016	Yüksek Lisans	Süleyman Demirel
428205	Hakan BAKAR	2016	Yüksek Lisans	Atatürk
429613	Merve GEÇİKLİ	2016	Doktora	Atatürk
433693	Galip GENÇ	2016	Doktora	Pamukkale
434371	Yiğit EYGİ	2016	Yüksek Lisans	İzmir Ekonomi
440575	Ece TOSUN	2016	Yüksek Lisans	Akdeniz
451476	Yeliz KOÇ	2016	Yüksek Lisans	İstanbul
458607	Necat Buğra DEMİRTAŞ	2016	Yüksek Lisans	Galatasaray
465520	FELEK YOĞAN	2016	Yüksek Lisans	İstanbul
456811	Sezen Ergin Zengin	2017	Doktora	Hacettepe
459837	Tuba BAYKARA	2017	Doktora	Atatürk
463275	Fatma EROĞLU GENÇ	2017	Yüksek Lisans	Necmeddin Erbakan
465650	Sibel GÜRSOY	2017	Yüksek Lisans	İstanbul
469255	Onur ZENGİN	2017	Doktora	Hacettepe
469865	Mohanad Ahmed Jasim JASIM	2017	Yüksek Lisans	Süleyman Demirel
475441	Zülfiye Müge ÖNER	2017	Yüksek Lisans	İstanbul Bilgi
481501	Pınar Mercan KÜÇÜKAKIN	2017	Doktora	Ortaduğu Teknik
485693	Berna BALCI	2017	Doktora	Çukurova
489968	Furkan ARI	2017	Yüksek Lisans	Üsküdar
495625	İdil ALADAĞ DELİHASAN	2017	Doktora	Maltepe
497363	Çetin TORAMAN	2017	Doktora	Osmangazi
497373	Hadza Min Fadhli ROBBY	2018	Yüksek Lisans	Osmangazi
502438	Deniz BERKER	2018	Doktora	Yeditepe
504917	Sezin SAN SUNGUNAY	2018	Yüksek Lisans	Başkent
506460	Barış BİLGİT	2018	Yüksek Lisans	İstanbul Bilgi
507976	Ali Haydar KARADAMLA	2018	Yüksek Lisans	Sakarya
513278	Doğan Emrah ZIRAMAN	2018	Doktora	Mimar Sinan Güzel Sanatlar
525648	Burak YILMAZ	2018	Yüksek Lisans	İstanbul Şehir
526759	Ahmet Gencehan BABİŞ	2018	Yüksek Lisans	Ortaduğu Teknik
527499	Sercan UÇAR	2018	Yüksek Lisans	Türk Alman
529661	İnan GÜMÜŞ	2018	Doktora	Pamukkale
530148	Leyla BATAN	2018	Yüksek Lisans	Erciyes
530734	Mehmet KESKİN	2018	Yüksek Lisans	Osmaniye Korkut Ata
534418	Ayşe Sibel ŞAHİN	2018	Yüksek Lisans	İstanbul 29 Mayıs
534938	Zeynep GÜL	2018	Yüksek Lisans	İstanbul Ticaret
535206	Vasfiye KALYA AYTEKİN	2018	Yüksek Lisans	Artuklu
541148	Dilşad Turan	2018	Yüksek Lisans	İstanbul Bilgi
543124	Ayşe Nur ŞENEL FİDANGENÇ	2018	Doktora	İzmir Yüksek Teknoloji
547469	Özlem YILDIZ	2018	Doktora	Bahçeşehir
601648	Reyyan AĞAOĞLU	2018	Yüksek Lisans	İstanbul
537964	Ahmet GÜNAY	2019	Doktora	Süleyman Demirel
548295	Ahmet Faruk ÇEÇEN	2019	Doktora	İstanbul
549111	Uğurcan AYMELEK	2019	Yüksek Lisans	Marmara
550099	Sinem BALTACI	2019	Doktora	Ortaduğu Teknik
558041	Fatma GÜL	2019	Yüksek Lisans	Marmara
558208	Elif BABA	2019	Yüksek Lisans	Ortaduğu Teknik
558498	Merve TIĞCIOĞLU	2019	Yüksek Lisans	Kocaeli
560332	Gülnare MAHMUDOVA	2019	Doktora	Ankara
562715	Burcu DOĞAN ÇELİKER	2019	Yüksek Lisans	İstanbul Medeniyet
562789	Sümeyye BOZKURT	2019	Yüksek Lisans	Karadeniz Teknik
568653	Zübeyde ERKMEN	2019	Yüksek Lisans	Gaziantep
575755	Ahmet EVRAN	2019	Yüksek Lisans	Ortaduğu Teknik
576729	Mustafa DOĞAN	2019	Yüksek Lisans	Marmara
576749	Nuran LEKEALMAZ	2019	Yüksek Lisans	Gaziantep
577503	Aydın ALPER İRVAN	2019	Yüksek Lisans	İstanbul Bilgi
580824	Sezergül YIKMIŞ	2019	Doktora	Osmangazi
589103	Sevgi İTMEÇ	2019	Yüksek Lisans	Karamanoğlu Mehmetbey
589248	Abdulhalik Kürşat ARIK	2019	Yüksek Lisans	Hitit
589915	Dilek Ulutürk Özdemir	2019	Yüksek Lisans	Gazi
591596	Ayşegül ŞENAL	2019	Yüksek Lisans	Pamukkale

592484	Narin ÇİFTÇİ	2019	Yüksek Lisans	İstanbul
593555	Gözde UYSAL	2019	Yüksek Lisans	Kafkas
593980	Özlem ÇAL GÜR	2019	Yüksek Lisans	Marmara
598455	Buse BAŞKURT	2019	Yüksek Lisans	Celal Bayar
603577	Seda DURAL	2019	Doktora	Gazi
606899	Tülin TURAN	2019	Yüksek Lisans	Mersin
614623	Yağmur KALE	2019	Yüksek Lisans	İstanbul Bilgi
616537	Burcu ÖZTÜRK	2019	Yüksek Lisans	Karadeniz Teknik
628506	Tuğba AKKOYUN KOÇ	2020	Doktora	Atatürk
632844	Mine AKAR	2020	Yüksek Lisans	Selçuk
633232	Tamer ATAÇ	2020	Yüksek Lisans	Anadolu
635883	Yasin AKGÜL	2020	Yüksek Lisans	Muğla Sıtkı Koçman
641704	Tuğba ALBAYRAK	2020	Yüksek Lisans	Selçuk
642515	Güngör BAŞDİNÇ	2020	Yüksek Lisans	Yüzüncü Yıl
643425	Selvi DEMİR	2020	Doktora	Atatürk
656285	İlkin ALTINOK	2020	Yüksek Lisans	Üsküdar
662590	Ahmet Bora DİNDAR	2021	Yüksek Lisans	Hacettepe
663088	Goncagül ŞAHİN KAYA	2021	Yüksek Lisans	İbn Haldun
669513	Aslı BEK	2021	Doktora	Çanakkale Onsekiz Mart
670522	Deniz ÖZGÜN	2021	Yüksek Lisans	Gazi
670535	Gürkan ARSLAN	2021	Doktora	Atatürk
670569	ESMA GÜNNAR	2021	Yüksek Lisans	Selçuk
670921	Ece Eda ALTINPINAR	2021	Doktora	Osmangazi
673338	Ferdiye Çobanoğulları	2021	Doktora	Gazi
673611	Nagihan KALAYCI	2021	Yüksek Lisans	Kastamonu
675572	Hilal ERİLTER	2021	Yüksek Lisans	Yeditepe
675685	Alper Volkan ERTEM	2021	Yüksek Lisans	Polis Akademisi
677090	Elshad ASSADULLAYEV	2021	Doktora	İstanbul Medeniyet
679277	Banu DEMİRBAŞ	2021	Yüksek Lisans	Yıldız Teknik

Kaynak: YÖK Ulusal Tez Merkezi, Ekim-2021

Veri Kaynağı ve Verilerin Analizi

Bu araştırmada söylem çözümlemesi/analizi ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmaları veri kaynağı olarak belirlenmiştir. Söz konusu dokümanlar araştırmada ek veri kaynağı olarak değil başlı başına bir araştırmanın tüm veri setini oluşturmaktadır. Bu veri kaynaklarına Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden ulaşılmıştır. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi arama butonuna "söylem çözümlemesi", "söylem analizi", "söyleminin değerlendirilmesi" ve "söylemlerinin değerlendirilmesi" şeklinde anahtar kelimeler yazılarak ulusal tez merkezi taranmıştır. Böylelikle söylem çözümlemesiyle ile ilgili yapılan 149 lisansüstü teze ulaşılmıştır.

Verilerin analizinde Maxqda 12 programından yararlanılmıştır. Öncelikle örnekleme dahil edilen lisansüstü tezler Maxqda 12 programına aktarılmıştır. Ardından araştırmanın problem durumuna göre kodlar oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar Maxqda 12 programı "Görsel araçlar", "Kod-Matris tarayıcısı", "Document groups" sekmesinde analiz edilerek ulaşılan sonuçlar tablolar halinde verilmiştir. Diğer bir ifadeyle temalar çerçevesinde ulaşılan bulgular tek tek kodlanmış ve bu kodlar ışığında ulaşılan veriler tablolaştırılmıştır.

Bulgular

Bu araştırmada 1995-2021 yılları arasında söylem çözümlemesiyle ilgili yapılmış 102 yüksek lisans (%68.5) ve 47 doktora (%31.5) olmak üzere toplam 149 lisansüstü tez; yıl, tez türü, üniversite, üniversite türü, il, enstitü, ana bilim dalı, konu alanı ve yayın dili bakımından incelenmiştir. Örnekleme dâhil edilen lisansüstü tez türlerinin yıllara göre dağılımı Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Yıllara Göre Lisansüstü Tez Türlerinin Dağılımı

	Yüksek Lisans		**Doktora**		**Toplam**	
Yıllar	**f**	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**
2010 yılı ve öncesi	14	13.7	11	23.4	25	16.8
2011 yılı ve sonrası	88	86.3	36	76.6	124	83.2
Toplam	**102**	**100**	**47**	**100**	**149**	**100**

Tablo 2 incelendiğinde 2010 yılı ve öncesinde 25 tezin (%16.8), 2011 yılı ve sonrasında ise 124 tezin (%83.2) hazırlandığı görülmektedir. Bu verilere göre tezlerin önemli çoğunluğunun 2011 yılı ve sonrasında yapıldığı söylenebilir. Tezlerin türüne göre bakıldığında ise gerek yüksek lisans (%86.3) gerekse doktora (%76.6) tezlerinin ağırlıklı olarak 2011 yılı ve sonrasında yapıldığı aynı zamanda yüksek lisans tezlerinin oransal olarak doktora tezlerine göre daha fazla üretildiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle 2010 yılı ve öncesinde doktora tezlerinin (%23.4) yüksek lisans tezlerinden (%13.7) daha fazla üretildiği söylenebilir.
Söylem çözümlemesiyle ilgili üretilen lisansüstü tez türlerinin yıllara göre dağılımı Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Yıllara Göre Lisansüstü Tezlerin Dağılımı

Yıllara	f	%	Yıllara	f	%
1995	1	0.7	2012	2	1.3
2002	1	0.7	2013	7	4.7
2003	1	0.7	2014	5	3.4
2004	2	1.3	2015	15	10.1
2005	1	0.7	2016	9	6
2006	3	2	2017	12	8.1
2007	2	1.3	2018	19	12.8
2008	2	1.3	2019	28	18.8
2009	7	4.7	2020	8	5.4
2010	5	3.4	2021	13	8.7
2011	6	4	**Toplam**	**149**	**100**

Tablo 3'teki veriler ışığında söylem çözümlemesiyle ilgili yapılan ilk lisansüstü tez çalışmasının 1995 yılına ait olduğu tespit edilmiştir. 1995 yılından sonra 2000'li yılların başlarına kadar bu alanda herhangi bir çalışmanın yapılmadığı belirlenmiştir. Daha önceden de ifade edildiği gibi son yıllarda söylem çözümlemesiyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerde bir artışın olduğu ve bu artışın yüksek lisans tezlerinde daha fazla olduğu söylenebilir. Lisansüstü tezlerin en çok yapıldığı yıl 28 tezle 2019 yılı iken en az yapıldığı yıllar ise birer tezle 1995, 2002 2003 ve 2005 yılları olmuştur. Söylem çözümlemesiyle ilgili ilk tezin yapıldığı 1995 yılından sonra 1996, 1997, 1998, 1999, 2000 ve 2001 yıllarında bu alanla ilgili herhangi bir lisansüstü tez çalışmasının yapılmadığı görülmektedir. 2002 yılından itibaren ise en az bir tez olmak üzere aralıksız olarak söylem çözümlemesiyle ilgili lisansüstü tezler üretilmektedir.
Söylem çözümlemesiyle ilgili lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	f	%	Üniversite	f	%
İstanbul*	12	8.1	Karadeniz Teknik*	2	1.3
Ortadoğu Teknik*	10	6.7	Başkent**	1	0.7
Hacettepe*	8	5.4	Hitit*	1	0.7
Atatürk*	8	5.4	Necmettin Erbakan*	1	0.7
Marmara*	7	4.7	İbn Haldun**	1	0.7
Gazi*	6	4	Muğla Sıtkı Koçman*	1	0.7
İstanbul Bilgi**	6	4	Atılım**	1	0.7
Ankara*	4	2.7	Bahçeşehir**	1	0.7
Pamukkale*	4	2.7	Mimar Sinan Güzel Sanatlar*	1	0.7
Osmangazi*	4	2.7	Kadir Has*	1	0.7
Mersin*	3	2	Osmaniye Korkut Ata*	1	0.7
Yeditepe**	3	2	Yıldız Teknik*	1	0.7
Galatasaray*	3	2	Ufuk**	1	0.7
Kocaeli*	3	2	Türk Alman*	1	0.7
Boğaziçi*	3	2	Trakya*	1	0.7
Selçuk*	3	2	Yüzüncü Yıl*	1	0.7
Polis Akademisi*	3	2	Kafkas*	1	0.7
Süleyman Demirel*	3	2	İstanbul Şehir**	1	0.7

Karaharp Okulu*	2	1.3	Karamanoğlu Mehmetbey*	1	0.7
İzmir Ekonomi**	2	1.3	Maltepe**	1	0.7
Anadolu*	2	1.3	Fatih**	1	0.7
Artuklu*	2	1.3	Kastamonu*	1	0.7
Sakarya*	2	1.3	Erciyes*	1	0.7
Çanakkale Onsekiz Mart*	2	1.3	Ege*	1	0.7
Dokuz Eylül*	2	1.3	İzmir İleri Teknoloji*	1	0.7
Üsküdar**	2	1.3	Dicle*	1	0.7
Gaziantep*	2	1.3	Çukurova*	1	0.7
Akdeniz*	2	1.3	İstanbul 29 Mayıs**	1	0.7
İstanbul Medeniyet*	2	1.3	Cumhuriyet*	1	0.7
İstanbul Ticaret**	2	1.3	**Toplam**	**149**	**100**
Celal Bayar*	2	1.3			

*Devlet üniversitesi
**Vakıf üniversitesi

Tablo 4 incelendiğinde söylem çözümlemesiyle ilgili lisansüstü tezlerin İstanbul, Ortadoğu Teknik, Hacettepe, Atatürk, Marmara, Gazi, İstanbul Bilgi, Ankara, Pamukkale, Osmangazi, Mersin, Yeditepe, Galatasaray, Kocaeli, Boğaziçi, Selçuk, Polis Akademisi, Süleyman Demirel, Karaharp Okulu, İzmir Ekonomi, Anadolu, Artuklu, Sakarya, Çanakkale, Onsekiz Mart, Dokuz Eylül, Üsküdar, Gaziantep, Akdeniz, İstanbul Medeniyet, İstanbul Ticaret, Celal Bayar, Karadeniz Teknik, Başkent, Hitit, Necmettin Erbakan, İbn Haldun, Muğla Sıtkı Koçman, Atılım, Bahçeşehir, Mimar Sinan Güzel Sanatlar, Kadir Has, Osmaniye Korkut Ata, Yıldız Teknik, Ufuk, Türk Alman, Trakya, Yüzüncü Yıl, Kafkas, İstanbul Şehir, Karamanoğlu Mehmetbey, Maltepe, Fatih, Kastamonu, Erciyes, Ege, İzmir İleri Teknoloji, Dicle, Çukurova, İstanbul 29 Mayıs ve Cumhuriyet Üniversitesi olmak üzere 60 farklı üniversitede üretildiği ortaya çıkmaktadır. Söylem çözümlemesiyle ilgili en fazla lisansüstü tezin yapıldığı üniversite 12 tezle "İstanbul Üniversitesi" iken bu üniversiteyi "Ortadoğu Teknik" (f=10), "Hacettepe" (f=8), "Atatürk" (f=8), "Marmara" (f=7), "Gazi" (f=6) ve "İstanbul Bilgi" (f=6) üniversiteleri takip etmektedir. Söz konusu üniversitelerde şimdiye kadar söylem çözümlemesiyle ilgili en az beş tez üretilmiştir. Söylem çözümlemesiyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerin diğer üniversitelere göre dağılımı ise Tablo 4'te mevcuttur.

Söylem çözümlemesiyle ilgili lisansüstü tezlerinin üniversite türüne göre dağılımı Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Lisansüstü Tezlerin Üniversite Türlerine Göre Dağılımı

Üniversite Türü	**f**	**%**
Devlet Üniversitesi	125	83.9
Vakıf Üniversitesi	24	16.1
Toplam	**149**	**100**

Tablo 5 incelendiğinde söylem çözümlemesiyle ilgili en fazla lisansüstü tezin (125) devlet üniversitelerinde üretildiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle söylem çözümlemesiyle ilgili yapılan tezlerin önemli bir çoğunluğu (%83.9) devlet üniversitelerinde gerçekleşmiştir. Toplamda 24 tezin yapıldığı vakıf üniversitelerinden ön plan çıkan üniversite ise şimdiye kadar söylem çözümlemesiyle ilgili 6 lisansüstü tezin yapıldığı "İstanbul Bilgi Üniversitesi" olmuştur. Bu üniversiteyi ise 3 tezle "Yeditepe Üniversitesi" takip etmektedir. Söylem çözümlemesiyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerin devlet ve vakıf üniversitelerine göre dağılımı Tablo 4 ve Tablo 5'te mevcuttur.

Söylem çözümlemesiyle ilgili lisansüstü tezlerinin illere göre dağılımı Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Lisansüstü Tezlerin İllere Göre Dağılımı

İller	**f**	**%**	**İller**	**f**	**%**
İstanbul	51	34.2	Sakarya	2	1.3
Ankara	35	23.5	Trabzon	2	1.3

Erzurum	8	5.4	Adana	1	0.7
Eskişehir	6	4	Çorum	1	0.7
İzmir	6	4	Diyarbakır	1	0.7
Denizli	4	2.7	Edirne	1	0.7
Konya	4	2.7	Karaman	1	0.7
Isparta	3	2	Kars	1	0.7
Kocaeli	3	2	Kastamonu	1	0.7
Mersin	3	2	Kayseri	1	0.7
Antalya	2	1.3	Muğla	1	0.7
Çanakkale	2	1.3	Osmaniye	1	0.7
Gaziantep	2	1.3	Sivas	1	0.7
Manisa	2	1.3	Van	1	0.7
Mardin	2	1.3	**Toplam**	**149**	**100**

Tablo 6'ya göre İstanbul, Ankara, Erzurum, Eskişehir, İzmir, Denizli, Konya, Isparta Kocaeli, Mersin, Antalya, Çanakkale, Gaziantep, Manisa, Mardin, Sakarya, Trabzon, Adana, Çorum, Diyarbakır, Edirne, Karaman, Kars, Kastamonu, Kayseri, Muğla, Osmaniye, Sivas ve Van olmak üzere 29 farklı ilde söylem çözümlemesiyle ilgili lisansüstü tez yapılmıştır. En fazla tezin üretildiği il 51 tezle "İstanbul" iken bu ili 35 tezle "Ankara" ili takip etmektedir. Bu iki ilde üretilen tezler, söylem çözümlemesiyle ilgili toplam lisansüstü tezlerinin yarısından fazlasına (%57.7) denk düşmektedir. Söylem çözümlemesiyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerin diğer illere göre dağılımı Tablo 6'da mevcuttur.

Söylem çözümlemesiyle ilgili lisansüstü tezlerin enstitülere göre dağılımı Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Lisansüstü Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitüler	**f**	**%**
Sosyal Bilimler	121	81.2
Eğitim Bilimleri	14	9.4
Güvenlik/Savunma Bilimleri	5	3.4
Lisansüstü Eğitimi/Programları	4	2.7
Mühendislik ve Fen/ Fen Bilimleri	2	1.3
Adli Tıp/ Sağlık Bilimleri	2	1.3
Medeniyetler İttifakı	1	0.7
Toplam	**149**	**100**

Tablo 7 incelendiğinde "Sosyal Bilimler" (f=121), "Eğitim Bilimleri" (f=14), "Güvenlik/Savunma Bilimleri" (f=5), "Lisansüstü Eğitimi/Programları" (f=4), "Mühendislik ve Fen/ Fen Bilimleri" (f=2), "Adli Tıp/ Sağlık Bilimleri" (f=2) ve "Medeniyetler İttifakı" (f=1) enstitüleri olmak üzere toplamda yedi farklı enstitüde söylem çözümlemesiyle ilgili lisansüstü tezin üretildiği görülmektedir. Buna göre söylem çözümlemesiyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerinin önemli bir çoğunluğu (%81.2) "Sosyal Bilimler" enstitüsünde yapıldığı söylenebilir. Söylem çözümlemesiyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerin diğer enstitülere göre dağılımı ise Tablo 7'de mevcuttur.

Söylem çözümlemesiyle ilgili lisansüstü tezlerin ana bilim dalına göre dağılımı Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Lisansüstü Tezlerin Ana Bilim Dallarına Göre Dağılımı

Ana Bilim Dalı	**f**	**%**	**Ana Bilim Dalı**	**f**	**%**
Türk Dili ve Edebiyatı	12	8.1	Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet	1	0.7
Gazetecilik	10	6.7	Amerikan Kültür ve Edebiyatı	1	0.7
Sosyoloji	9	6	Klinik Psikoloji	1	0.7
Yabancı Diller Eğitimi	6	4	Medeniyet Araştırmaları	1	0.7
Uluslararası İlişkiler	6	4	Medya Çalışmaları	1	0.7
Batı Dilleri ve Edebiyatı	5	3.4	Antropoloji	1	0.7
Mütercim Tercümanlık	5	3.4	Medya ve Kültürel Çalışmalar	1	0.7
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	5	3.4	Avrupa ve Uluslararası İlişkiler	1	0.7

Halkla İlişkiler ve Tanıtım	4	2.7	Basın ve Yayın	1	0.7
İletişim Bilimleri	4	2.7	Okul Öncesi	1	0.7
Eğitim Bilimleri	4	2.7	Ortaöğretim Fen ve Matematik Alanları	1	0.7
İngiliz Dili ve Edebiyatı	4	2.7	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler	1	0.7
Radyo. Televizyon ve Sinema	4	2.7	Din Sosyolojisi	1	0.7
Genel Gazetecilik	3	2	Sinema ve Medya Araştırmaları	1	0.7
İngiliz Dili Eğitimi	3	2	Felsefe	1	0.7
Kamu Yönetimi	3	2	Fen Bilimleri	1	0.7
Medya ve İletişim Sistemleri	3	2	Çeviri Bilimi	1	0.7
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	3	2	Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi	1	0.7
Sosyal Hizmet	3	2	Sosyal Projeler ve Sivil Kuruluş Yönetimi	1	0.7
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi	3	2	İktisat	1	0.7
Güvenlik	2	1.3	Stratejik İletişim Yönetimi	1	0.7
İngiliz Dilbilimi	2	1.3	Sinema ve Televizyon	1	0.7
Alman Dili ve Edebiyatı	2	1.3	Tarih	1	0.7
Felsefe ve Din Bilimleri	2	1.3	İletişim Tasarımı ve Bilişim Teknolojileri	1	0.7
İlköğretim	2	1.3	İlköğretim Matematik Eğitimi	1	0.7
Fransız Dili ve Edebiyatı	2	1.3	İnsan ve Toplum Bilimleri	1	0.7
İşletme	2	1.3	Uluslararası Güvenlik	1	0.7
Mimarlık	2	1.3	İstanbul Araştırmaları	1	0.7
Psikoloji	2	1.3	Suç Araştırmaları	1	0.7
Türkçe Eğitimi	2	1.3			
Kadın Araştırmaları	1	0.7	**Toplam**	**149**	**100**

Tablo 8'deki veriler incelendiğinde "Türk Dili ve Edebiyatı", "Gazetecilik", "Sosyoloji", "Yabancı Diller Eğitimi", "Uluslararası İlişkiler", "Batı Dilleri ve Edebiyatı", "Mütercim Tercümanlık", "Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi", "Halkla İlişkiler ve Tanıtım", "İletişim Bilimleri", "Eğitim Bilimleri", "İngiliz Dili ve Edebiyatı", "Radyo. Televizyon ve Sinema", "Genel Gazetecilik", "İngiliz Dili Eğitimi", "Kamu Yönetimi", "Medya ve İletişim Sistemleri", "Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler", "Sosyal Hizmet", "Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi", "Güvenlik", "İngiliz Dilbilimi", "Alman Dili ve Edebiyatı", "Felsefe ve Din Bilimleri", "İlköğretim", "Fransız Dili ve Edebiyatı", "İşletme", "Mimarlık", "Psikoloji", "Türkçe Eğitimi", "Kadın Araştırmaları", "Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet", "Amerikan Kültür ve Edebiyatı", "Klinik Psikoloji", "Medeniyet Araştırmaları", "Medya Çalışmaları", "Antropoloji", "Medya ve Kültürel Çalışmalar", "Avrupa ve Uluslararası İlişkiler", "Basın ve Yayın", "Okul Öncesi", "Ortaöğretim Fen ve Matematik Alanları", "Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler", "Din Sosyolojisi", "Sinema ve Medya Araştırmaları", "Felsefe", "Fen Bilimleri", "Çeviri Bilimi", "Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi", "Sosyal Projeler ve Sivil Kuruluş Yönetimi", "İktisat", "Stratejik İletişim Yönetimi", "Sinema ve Televizyon", "Tarih", "İletişim Tasarımı ve Bilişim Teknolojileri", "İlköğretim Matematik Eğitimi", "İnsan ve Toplum Bilimleri", "Uluslararası Güvenlik", "İstanbul Araştırmaları" ve "Suç Araştırmaları" olmak üzere 60 farklı ana bilim dalında söylem çözümlemesiyle ilgili tezlerin yapıldığı görülmektedir. En fazla tezin 12 lisansüstü tezle "Türk Dili ve Edebiyatı" ana bilim dalında yapıldığı; bu ana bilim dalını "Gazetecilik" (f=10), "Sosyoloji" (f=9), "Yabancı Diller Eğitimi" (f=6), "Uluslararası İlişkiler" (f=6), "Batı Dilleri ve Edebiyatı" (f=5), "Mütercim Tercümanlık" (f=5) ve "Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi" (f=5) ana bilim dallarının takip etiği görülmektedir. Söylem çözümlemesiyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerin diğer ana bilim dallarına göre dağılımı Tablo 8'de mevcuttur.

Söylem çözümlemesiyle ilgili lisansüstü tezlerin konu alanına göre dağılımı Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Lisansüstü Tezlerin Konu Alanına Göre Dağılımı

Konu Alanı	**f**	**(%)**	**Konu Alanı**	**f**	**(%)**
Gazetecilik	27	18.1	Alman Dili ve Edebiyatı	3	2
İletişim	26	17.4	Din	3	2
Eğitim ve Öğretim	23	15.4	İşletme	3	2
Siyasal	22	14.8	Amerikan Kültürü ve Edebiyat	2	1.3
Sosyoloji	22	14.8	Felsefe	2	1.3

Dilbilim	21	14.1	Halk Bilimi	2	1.3
Türk Dili ve Edebiyat	14	9.4	Mimarlık	2	1.3
Uluslararası İlişkiler	12	8.1	Tarih	2	1.3
Batı Dilleri ve Edebiyatı	6	4	Antropoloji	1	0.7
İngiliz Dili ve Edebiyatı	6	4	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler	1	0.7
Kamu Yönetimi	6	4	Ekonomi	1	0.7
Mütercim-Tercümanlık	6	4	Fransız Dili ve Edebiyatı	1	0.7
Psikoloji	6	4	Matematik	1	0.7
Radyo-Televizyon	5	3.4	Reklamcılık	1	0.7
Halkla İlişkiler	4	2.7	Sahne ve Görüntü Sanatları	1	0.7
Radyo-Televizyon	4	2.7	Sosyal Hizmetler	1	0.7

Tablo 9'daki verilere göre "Gazetecilik", "İletişim", "Eğitim ve Öğretim", "Siyasal", "Sosyoloji", "Dilbilim", "Türk Dili ve Edebiyat", "Uluslararası İlişkiler", "Batı Dilleri ve Edebiyatı", "İngiliz Dili ve Edebiyatı", "Kamu Yönetimi", "Mütercim-Tercümanlık", "Psikoloji", "Radyo-Televizyon", "Halkla İlişkiler", "Radyo-Televizyon", "Alman Dili ve Edebiyatı", "Din", "İşletme", "Amerikan Kültürü ve Edebiyat", "Felsefe", "Halk Bilimi", "Mimarlık", "Tarih", "Antropoloji", "Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler", "Ekonomi", "Fransız Dili ve Edebiyatı", "Matematik", "Reklamcılık", "Sahne ve Görüntü Sanatları" ve "Sosyal Hizmetler" olmak üzere 32 farklı konu alanında söylem çözümlemesiyle ilgili lisansüstü tezin üretildiği görülmektedir. Gazetecilik (f=27), İletişim (f=26), Eğitim ve Öğretim (f=23), Siyasal (f=22), Sosyoloji (f=22), Dilbilim (f=21), Türk Dili ve Edebiyatı (f=14) ve Uluslararası İlişkiler (f=12) söylem çözümlemesiyle ilgili en fazla lisansüstü tezin yapıldığı konu alanlarıdır. Söylem çözümlemesiyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerin diğer konu alanlarına göre dağılımı Tablo 9'da mevcuttur.

Söylem çözümlemesiyle ilgili lisansüstü tezlerin konu alanına göre dağılımı Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Lisansüstü Tezlerin Yayın Dillerine Göre Dağılımı

Diller	f	%
Türkçe	96	64.4
İngilizce	48	32.2
Fransızca	4	2.7
Almanca	1	0.7
Toplam	**149**	**100**

Tablo 10 incelendiğinde "Türkçe" (f=96), "İngilizce" (f=48), "Fransızca" (f=4) "Almanca" (f=1) olmak üzere dört farklı dilde söylem çözümlemesiyle ilgili lisansüstü tezin üretildiği görülmektedir. Bu bağlamda söylem çözümlemesine yönelik en fazla lisansüstü tezin yapıldığı dil %64.4'lük oran ile Türkçe iken bu dili %32.2'lik oran ile İngilizce takip etmektedir. Bunları sırasıyla %2.7 ve %0.7'lik küçük oranlarla Fransızca ve Almanca izlemektedir.

Sonuç ve Tartışma

Ülkemizde son dönemde özellikle 2011 yılı itibariyle bilimsel çalışmalara konu olan aynı zamanda çağdaş araştırma yöntemlerinden biri olarak değerlendirilen söylem çözümlemesinin birden fazla konu alanı ve ana bilim dalı olmak üzere bilim sahasına sağladığı katkı göz ardı edilemeyecek öneme sahiptir. Bu araştırmada Türkiye'de 1995-2021 yılları arasında söylem çözümlemesiyle ilgili üretilmiş lisansüstü tezlerin çeşitli açılardan incelenmesi amaçlanmıştır. Bu gayeyle 102 yüksek lisans ve 47 doktora tezi olmak üzere toplam 149 tez; yıl, tez türü, üniversite, üniversite türü, il, enstitü, ana bilim dalı, konu alanı ve yayın dili açısından incelenmiştir. Son yıllarda Türkiye'de çeşitli konulara yönelik üretilen lisansüstü tezlerin incelenmesine dönük çok sayıda araştırmanın (Tanju Aslışen & Hakkoymaz, 2020; Bilgin, 2019; Aydın, Selvitopu & Metin; 2018; Değirmenci Gündoğmuş, 2018; Güngören, Erdoğan & Ayas, 2018; Kapkın, Çalışkan & Sağlam, 2018; Sonsel, 2018; Tosun Sümer & Güven, 2018; Akçay & Tunagür, 2017; Alpaydın & Erol, 2017; Püsküllüoğlu & Hoşgörür, 2017) yapıldığı görülmektedir.

Araştırma sonucunda ulaşılan bulgulara göre; söylem çözümlemesiyle ilgili hazırlanmış lisansüstü tezlerin sayısında özellikle yüksek lisans türünde son yıllarda ciddi bir artışın olduğu

ortaya çıkmıştır. İlk olarak 1995 yılında yapılan söylem çözümlemesine dönük tezin ardından 2002 yılından itibaren ülkemizde en az bir tez olmak üzere aralıksız olarak her yıl söylem çözümlemesiyle ilgili lisansüstü tezler üretilmektedir. Ülkemizde söylem çözümlemesiyle ilgili üretilen tezlerin çok büyük bir kısmı devlet üniversitelerinde gerçekleşmiştir. Söylem çözümlemesiyle ilgili yapılan lisansüstü tezlerinin yarısından fazlası İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde üretilmiştir. Ayrıca söylem çözümlemesine dönük lisansüstü tezlerin önemli bir çoğunluğu sosyal Bilimler enstitülerinde yapılmıştır. Türkiye'de en fazla "Gazetecilik" konu alanında ve yine en fazla "Türk Dili ve Edebiyatı" ana bilim dalında olmak üzere 60 farklı ana bilim dalında söylem çözümlemesiyle ilgili tezlerin yapıldığı tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak ülkemizde söylem çözümlemesine dönük lisansüstü tezlerin yarısından fazlasının yayın dili Türkçe olmak üzere sırasıyla İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde olduğu belirlenmiştir.

Yapılan alanyazın incelemesinde Türkiye'de söylem çözümlemesi ya da söylem analizi kavramlarıyla ilgili üretilen lisansüstü tezlerin incelendiği herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma, ülkemizde son dönemlerde artan bir ivmeyle kullanılmakta olan çağdaş araştırma yöntemlerinden biri olan söylem çözümlemesi alanında çalışmakta olan araştırmacılara veri sağlaması bakımından önemli olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akçay, A., & Tunagür, M. (2017). Türkiye'de değerlerin tespitine yönelik yapılmış yüksek lisans tezleri üzerine bir içerik analizi. *Ekev Akademi Dergisi, 21*(71), 53-71.
2. Alpaydın, Y., & Erol, İ. (2017). Türkiye'de eğitim ekonomisi alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 45*(45), 23-41.
3. Aydın, A., Selvitopu, A., & Kaya, M. (2018). Sınıf yönetimi alanındaki lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 18*(1), 41-56.
4. Bilgin, O. (2019). Türkiye'de özgüven ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 14*(20), 371-393. DOI: 10.26466/opus.590461
5. Değirmenci Gündoğmuş, H. (2018). Okuduğunu anlama ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Turkish Studies, 13*(2), 899-910.
6. Elbirlik, T., & Karabulut, F. (2015). Söylem kuramları: bir sınıflandırma çalışması. *Dil Araştırmaları*, Güz/17, 31-50.
7. Fairclough, N. (2003). *Analysing discourse*. London: Routledge.
8. Günay, V. D. (2018). *Söylem çözümlemesi*. İstanbul: Papatya.
9. Güngören, Ö. C., Erdoğan, D. G., & Ayas, T. (2018). Sanal zorbalık ile ilgili yapılmış lisansüstü tezlerin yapısal incelenmesi. *Online Journal Of Technology Addiction & Cyberbullying, 5*(2), 1-20.
10. Kapkın, B., Çalışkan, Z., & Sağlam, M. (2018). Türkiye'de 1999-2017 yılları arasında değerler eğitimi alanında yapılmış lisansüstü çalışmaların incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi, 16*(35), 183-207.
11. Kocaman, A. (1996). *Söylem üzerine*. Ankara: Hitit.
12. Özüdoğru, M. (2016). *Eleştirel söylemden eleştirel okumaya*. Ankara: Anı.
13. Püsküllüoğlu, E. I., & Hoşgörür, V. (2017). Türkiye'de 2010-2016 yılları arasında yapılan karşılaştırmalı eğitim lisansüstü tezlerinin değerlendirilmesi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4*(1), 46-61.
14. Sonsel, Ö. B. (2018). Türkiye'de viyola alanında yazılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (47), 340-359. DOI: 10.21764/maeuefd.403244
15. Sözen, E. (2017). *Söylem, belirsizlik, mübadele, bilgi/güç ve refleksivite*. İstanbul: Profilkitap.

16. Tanju Aslışen, E. H., & Hakkoymaz, S. (2020). Erken okuryazarlık alanında gerçekleştirilmiş lisansüstü tez çalışmalarının incelenmesi: bir içerik analizi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi, 8*(4), 1483-1498. DOI: 10.16916/aded.763492

17. Tosun Sümer, E., & Güven, M. (2018). Okul psikolojik danışmanlarıyla ilgili lisansüstü tezler üzerine bir inceleme. *Journal of International Social Research, 11*(60), 794-801.

18. Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

REKLAMLARDA TOPLUMSAL CİNSİYET KALIPYARGILARININ KURGULANMASI: KADIN VE ERKEK DERGİLERİ

Doç. Dr. Gülsüm Songül Ercan

Dokuz Eylül Üniversitesi, Dilbilim Bölümü, İzmir, Türkiye
songul.ercan@deu.edu.tr

Özet

Toplumsal cinsiyet kalıpyargıları insanların kadın ya da erkek olarak betimlenmesine katkıda bulunan fiziksel cinsiyetlerine dayalı özelliklerine, toplumsal rollerine, davranışlarına ilişkin genel inançlardır. Günümüzde kadınların ve erkeklerin toplumdaki rolleri değişime uğrasa da özellikle reklamlarda kalıpyargıların sürdürüldüğü iddia edilmektedir. Bu çalışmada Türkiye'deki kadın ve erkek dergilerinde yayınlanan reklamlar irdelenmektedir. Bu amaçla aylık yayınlanan erkeklere yönelik Men's Health, ve Esquire ve kadınlara yönelik Cosmopolitan ve Women's Health dergileri incelenmiş ve reklamları yapılan ürünler toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını sürdürmeye yönelik olup olmamaları açısından değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulguları, her iki gruba yönelik dergilerin de bu kalıpyargıları sürdüren, yeniden üreten nitelikte reklamlara yer verdiğini göstermektedir.

CONSTRUCTİNG GENDER STEREOTYPES İN ADVERTİSEMENTS: WOMEN'S AND MEN'S MAGAZİNES

Abstract

Gender stereotypes are general beliefs about the characteristics, social roles, and behaviors of people based on their physical gender that contribute to the portrayal of them as male or female. Although the roles of women and men in society are changing today, it is claimed that stereotypes are maintained, especially in advertisements. In this study, advertisements published in women's and men's magazines in Turkey have been examined. For this purpose, the monthly Men's Health and Esquire for men, and Cosmopolitan and Women's Health for women were analyzed and the products advertised were evaluated in terms of whether they were intended to perpetuate gender stereotypes. The findings of the study reveal that the magazines for both groups include advertisements that perpetuate and reproduce these setreotypes.

Giriş

Reklamlar, markalı ürünlerin ticaret amacıyla tanıtımını yapmayı ya da belirli bir kişi, grup ya da kurumun imajını iyileştirmeyi ya da geliştirmeyi hedefleyen metinlerdir (Goddard, 1998, akt. Ercan 2020). Sözlü, yazılı, görsel, işitsel gibi farklı iletişim aracını ya da araçlarını içerebilir. Bir ürün ya da hizmet üzerine yapılacak olan reklama yönelik sunum yöntemi belirlenirken sunulacak olan ülkenin kültürü önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla reklamlar insanları etkileme yöntemleri, ülkenin çağdaş sanat ve biliminden örnekler sunmaları, toplum üyelerinin zevklerini yansıtmaları açısından bir ülkenin kültürü hakkında çok fazla bilgi içerir (Hepner, 1956, akt. İnce, 1993).

Toplumsal cinsiyet de bireylere toplum tarafından yüklenen bir roldür ve kültür toplumla iç içe geçmiş bir kavramdır. Bu nedenle Türkiye'de yayınlanan reklamların kültürel olarak kadın ve erkek kimliğini yansıtacak biçimde oluşturulduğu savlanabilir. Reklamların en temel hedefinin ürünlerin hedef kitle tarafından tercih edilerek satış sayısının artırılması olduğu düşünüldüğünde, kadın ve erkek dergilerinin kendi kitlelerine yönelik reklamlara daha çok yer verdiği öngörülebilir. Çalışmamızın amacı, söz konusu dergilerde yayınlanan reklamlara geleneksel rolleri ve kalıpyargıları pekiştirecek biçimde mi yoksa günümüz dünyasında değişen rollere uygun olarak mı yer verildiğini saptamaktır.

1. Toplumsal Cinsiyet Rolleri

İnsanlar doğdukları andan başlayarak fiziksel özelliklerine bağlı olarak kadın ya da erkek olarak etiketlenmektedir. Bu etikete bağlı olarak da toplum onlara farklı davranış örüntüleri, sorumluluklar yükler. Bunun sonucunda da toplumsal cinsiyet rolleri ve kalıpyargıları oluşur. Toplumun düşümce, inanç ve değerler dizgesini içeren ideoloji kavramı bu bağlamda toplumsal cinsiyet ideolojisini ortaya çıkarır. İdeoloji, bir meşrulaştırma mekanizması işlevi görür; bireyler toplumdaki güç ilişkilerini doğal ve kaçınılmaz olarak kabul eder. Toplumsal yaşamda kadın ve erkek arasındaki eşitsizliklerin ve baskı 'doğal', 'aleni' ve 'biyolojik' farkın 'kaçınılmazlığı' olarak doğallaştırır (Ponyton 1989); böylece bireyler bu rolleri sorgulamaksızın kabul eder.

Bir kadın, söz gelimi, toplum tarafından kendine yüklenen rollere uymadığı takdirde toplum tarafından 'erkek gibi' olmakla suçlanır ve dışlanır (Lakoff, 1975). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından değerlendirildiğinde, kadınlar bakım veren, güçsüz, buyun eğen, toplumsal değerlerin gözeticisi, konuşmayı ve dedikodu yapmayı seven bireylerGSdir (Holmes, 2013). Erkekler ise güçlü, karar alıcı ve baskındır. Kadının rolü ev ile erkeğinki ise ev dışı yaşam, çalışma ile belirlenmiştir. Fiziksel özellikler açısından ise kadının bakımlı, güzel, gençliğini koruyan, erkeğin ise sportmen, kaslı bir görünüm sergilemesi beklemektedir (Goddardve Patterson, 2000)

2. Reklamlar ve Toplumsal Cinsiyet Kalıpyargıları

Toplum içinde yer alan sınıf, cinsiyet ve kimlik ilişkilerinin belirlenmesinde dolayısıyla mevcut ideolojilerin aktarılmasında medyanın oldukça büyük bir payı vardır. Medya söyleminin çözümlenmesi için medyadaki temsillerin neleri içerip neleri içermediğinin, nelerin ön plana alınıp nelerin arka plana atıldığının, temsillerin nasıl oluştuğunun, bu temsillerin oluşumu ve sergilenmesinde etkili olan unsurların değerlendirilmesi gerekir (Fairclough, 1997'den aktaran Ercan, 2003). Medya metinlerindeki temsillerin toplumsal ilişkilerdeki egemenlik ve güç ilişkilerini tekrar üretimine yardım etmeleri nedeniyle ideolojik işlevleri olduğu söylenebilir (Fairclough, 1997; Dijk, 1998'den aktaran Ercan, 2003).

Bir medya metin türü olan reklamlar, toplumun kültürüne ait değerleri, imgeleri, mitleri, dil kullanımı gibi özellikleri yansıtır ve toplumsal güç merkezlerini temsil ettiği için toplumda var olan ırk, sınıf, cinsiyet değerleri gibi egemen değerleri koruyarak onların yeniden üretilmesini sağlar ve sonuçta bireyleri tüketim kültürü içinde toplumsallaştırır. Toplumsal cinsiyet kimliklerinin üretilmesinde ve bunların görsel ve sözel olarak temsil edilmesinde ideolojik bir araç işlevi görür (Çimen, 2011).

Uluslararası düzeyde yapılan bir araştırmada da reklamların günümüzde geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinde uygun biçimde kurgulandığı, kadınların erkeklerden daha çok ev ortamında ve bağımsız olmayan bireyler olarak gösterildikleri saptanmıştır (Paek, Nelson ve Viella 2011, akt. Sheehan, 2013). Ancak bu türden reklamların yanı sıra geleneksel olmayan rollerin kurgulandığı reklamlar da bulunmakta, erkekler çocuk bakan, ev işi yapan toplum bireyleri olarak sergilenmektedir (Sheehan, 2013). Bizim çalışmamız, Türkiye'de yayınlanan dergilerde geleneksel kalıpyargıların sürdürülüp sürdürülmediğini saptamayı hedeflemektedir.

3. Veri Tabanı ve Yöntem

Çalışmanın veri tabanı Aralık 2012, Ocak 2013, Şubat 2013 tarihlerinde yayınlanmış aylık popüler kültür dergilerinden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında iki adet erkeklere yönelik (ve Esquire ve Men's Health) ve iki adet kadınlara yönelik (Cosmopolitan ve Women's Health) dergi belirlenmiştir.

Belirlenen dergiler aralarındaki konu seçimi, hedef kitle, yayın sıklığı gibi ölçütler kapsamında belirlenmiştir. Dergilerde yayınlanan reklamlardan hem görsel hem de dilsel metni olan reklamlar seçilmiştir. Söz konusu reklamlar konu alanlarına göre ayrılmış, sayıları belirlenmiştir. Konu alanları genel eğilimden farklı olan ve sıklığı sadece 1 (bir) olan reklamlar (pil, giysi markası, kalem gibi) 'çeşitli' başlığı altında toplanmış ve inceleme dışında bırakılmıştır. Sonuç olarak, erkek dergilerinde 33, kadın dergilerinde 110 reklam saptanmıştır. Veri tabanımız toplam 245 reklam metninden oluşmuştur.Daha sonra elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

4. Bulgular

Kadın ve erkek dergilerindeki reklamlarda toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının incelendiği bu çalışmada dergiler (kadın ve erkek) ve reklam konuları Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1: Dergiler ve konularına göre reklam sayıları

Ürün / Dergiler		Erkek	Kadın
ARABA		6	1
ELEKTRONİK EŞYA	Dizüstü bilgisayar	3	2
	Epilasyon aleti	-	2
	Saç kurutma makinesi	-	1
KOZMETİK ve BAKIM	Saç	5	12
	Cilt	-	26
	Makyaj malzemesi (Ruj, Fondöten, Oje, Maskara vb.)	-	10
	Parfüm	-	1
MOBİLYA ve DEKORASYON	Yatak odası takımı	-	3
	Koltuk takımı	-	1
	Halı	-	1
	Seramik	-	2
	Yatak örtüsü	-	1
MUTFAK EŞYASI	Porselen takımı	-	3
	Küçük ev aletleri (Çay makinası, su ısıtıcısı, blender vb.)	-	6
	Beyaz eşya (Fırın, bulaşık/çamaşır makinası, Buzdolabı)	-	5
GİYİM EŞYASI	Terlik	-	1
	Ayakkabı	1	2
TAKI ve AKSESUAR	Kolye, yüzük vb.	1	2
	Saat	1	-
GSM OPERATÖRÜ		-	2
ALIŞVERİŞ MERKEZİ/SİTESİ		-	2
İÇECEKLER	Bira	5	-
	Viski	5	-
	Votka	1	-
	Şarap	-	2
	Cin	-	3
	Bitki çayları	-	5
SPOR MALZEMELERİ	Koşu bandı	3	-
	Spor ayakkabısı	1	1
	Spor giysileri	1	-
DETERJAN		-	2
KADIN DERGİSİ		-	2
YİYECEKLER	Peynir	-	2
	Köfte	-	1
	Hamburger	-	2
	Yağ	-	1
KLİNİK (Güzellik)		-	3
TOPLAM		**33**	**110**

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde, *araba* reklamlarının erkek dergilerinde kadın dergilerinde olduğundan çok daha fazla yer aldığı görülmektedir. Bu bulgu erkeğin toplumsal rolüyle ilişkilendirilebilir. Erkek çalışan, denetimi elinde tutan (dolayısıyla arabayı kullanan), karar veren (hangi arabanın alınması gerektiğine) ev dışı yaşantıyla ilişkili bir rolü olması nedeniyle arabaya gereksinim duyandır. Kadın için ise aksinin söz konusu olduğu kadın dergilerinde yayınlanan araba reklamı sayısının azlığından anlaşılmaktadır.

Elektronik eşya ulamında dikkati çeken epilasyon aleti ve saç kurutma makinesi reklamlarının sadece kadın dergilerinde yer almasıdır. Bu durum *kozmetik ve bakım* ulamında da söz konusudur. Erkek dergilerinde sadece saç bakımı (şampuan) reklamı yer alırken, kadın dergilerinde özellikle cilt bakımı ürünlerinin reklamlarının sıklığı dikkat çekmektedir. Ayrıca *güzellik kliniği* ve *alışveriş merkezi/sitesi* reklamlarına da sadece kadın dergilerinde yer verilmiştir. Bu da kadından beklenen güzel, bakımlı olma geleneksel rolleriyle örtüşmektedir. Öte yandan *spor malzemeleri* ulamı da erkeklere yönelik kalıpyargıları destekler niteliktedir. Koşu bandı ve spor giysileri reklamları sadece erkek dergilerinde yer almaktadır. Bu da erkeklerin kaslı, atletik olmaları gerektiği kalıpyargısıyla örtüşmektedir.

Daha önce söz edildiği gibi, toplum kadından ev içi sorumluluklar, roller beklemektedir. Kadın ancak ev söz konusu olduğunda söz sahibi, karar vericidir. Nitekim sonraki ulamlar olan *mobilya ve dekorasyon* ve *mutfak eşyası* reklamları erkek dergilerinde hiç yer almamakta, sadece kadın dergilerinde yayınlanmaktadır. Ev yaşamı ile ilgili diğer ulamlar da saptanmıştır. *Deterjan* ve *yiyecek* reklamları sadece kadın dergilerinde bulunmaktadır. Çamaşır yıkamak, yemek pişirmek gibi gündelik etkinliklerin kadın tarafından yerine getirilmesi beklenmektedir. Bu da toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının reklamlarda sürdürüldüğünü gösteren bir başka örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

İçecek ulamı incelendiğinde, hem alkollü hem de alkolsüz içecek reklamlarının bulunduğu görülmektedir. Erkek dergilerinde ağırlıkla bira ve viski reklamları yer almaktadır. Toplumsal cinsiyet kalıpyargıları açısından bu seçim anlamlı görülmektedir. Bunun nedeni, biranın erkek kardeşlik, spor, heteroseksüellik ve kadınlarla yakınlaşmayı küçümsemeyi (Schilb, 2017) temsil etmesidir. Sert bir içecek olarak viski de heteronormatif, baskın, geleneksel erilliğin bir sembolüdür. Öte yandan, şarap ve cin reklamları da meyve aromalı, daha tatlı, görece daha az sert içecekler de reklam şirketleri tarafından kadınlara yönelik olarak sunulmaktadır (https://www.whiskyfoundation.com/2017/06/27/women-whisky-part-ii-whisky-considered-mans-drink/). Meyvalı olma özelliğinden dolayı erkeklerin zayıflıkla ilişkilendirdiği bir içecek olarak şarap (Schilb, 2017) reklamı sadece kadın dergilerinde yer almıştır.

Veri tabanında saptanan son ulamlar *GSM operatörü* sadece kadın dergilerinde saptanmıştır. GSM operatörü reklamlarına sadece kadın dergilerinde yer verilmesi belki de kadının "konuşmayı ve dedikodu yapmayı" sevmesi cinsiyetçi kalıpyargısıyla ilişkilendirilebilir. Kesintisiz konuşma, mesajlaşma özelliğinin kadın tüketicilere hitap ettiği kalıpyargısının bir sonucu olarak görülebilir.

Sonuç

Reklamlar genel olarak belirli bir ürünü ya da hizmeti belirli bir hedef kitleye tanıtmayı, onları etkilemeyi ve ürünü ya da hizmeti almayı sağlamaların hedefleyen metinlerdir ve kurgulanmasında toplumsal gücü elinde tutan görüşlerin, kesimlerin etkisi bulunmaktadır. Bu açıdan toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını sürdürdüğü düşünülmektedir. Öte yandan günümüz toplumunda değişiklik sürecinde olan toplumsal cinsiyet rollerinin de kalıpyargılarından uzak, eşitlikçi bir biçimde reklamlara yansıması söz konusudur. Çalışmamızda kadın ve erkek dergilerinde yer alan reklamlarda tanıtılan ürünlerin toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını ne denli yansıttığı araştırılmıştır.

Çalışmamızdan elde edilen bulgular, Türkiye'de aylık olarak yayınlanan erkeklere yönelik (Men's Health, ve Esquire) ve kadınlara yönelik (Cosmopolitan ve Women's Health) dergilerde reklamların toplumsal cinsiyet ideolojisini yansıttığı, kalıpyargıların kurgulanmasını ve yeniden üretilmesini destekler nitelikte reklamlara ver verdiği saptanmıştır. Kadın dergilerindeki reklamlarda kadınların geleneksel toplumsal rolleriyle ilişkili mutfak eşyası, beyaz eşya, deterjan, yemek ile ilgili ürünler tanıtılırken erkek dergilerinde de erkeklerin geleneksel toplumsal rolleriyle

ilişkili araba, alkollü içecek, spor malzemesi gibi ürünler tanıtılmaktadır. Bu sonuçların genelleme iddiası taşıması için diğer dergileri de kapsayan daha kapsamlı bir araştırma yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Çimen, D. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Televizyon Reklamlarında Kadın*. Uzmanlık Tezi. Ankara: Ankara: T.C. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu.
2. Ercan, G.S. (2020). Reklam söylemi ve kültür ilişkisi: kalıpyargılar, şemalar ve önvarsayımlar International Scientific Conference, International Scientific Conference Global Challenges II Conference Proceedings, pp. 315-319. Antwerp, Belgium, October 14, 2020.
3. Ercan, G.S. (2003). *Gazete Köşe Yazılarında Dil Kullanımı:Kaçınmalar ve Cinsiyet Değişkeni.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
4. Goddard, A. ve Patterson, L. M. (2000). Language and Gender. London: Routledge.
5. Holmes, J. (2013). *An introduction to sociolinguistics*. NY: Taylor and Francis.
6. Lakoff, R. T. (1975). *Language and Woman's Place*. New York: Harper and Row
7. İnce, I. (1993). Reklam diline dilbilimsel bir bakış. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *10*(1), ss. 231-245.
8. Poynton, C. (1989). *Language and gender: Making the difference*. Oxford University Press, USA.
9. Schilb, R. (2017). *Beer is for boys; wine is for women: how women perceive portrayed ideas of masculinity in alcohol advertising* (Doctoral dissertation, University of Missouri--Columbia).
10. Sheehan, K. B. (2013). *Controversies in contemporary advertising*. Sage Publications.

Elektronik kaynaklar

11. https://www.whiskyfoundation.com/2017/06/27/women-whisky-part-ii-whisky-considered-mans-drink/ Erişim: 14.09.2021

2020 VE 2021 BİLİM VE SANAT MERKEZLERİ SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI DESTEK EĞİTİMİ KAZANIMLARININ İNCELENMESİ

Dr. Yılmaz Demir
Dr., Ministry of Education, Social Studies Teacher
Prof. Dr. Emin Atasoy
Bursa Uludağ University, Faculty of Education, Department of Social Studies Education

Özet

Bu araştırmada 2020 ve 2021 Bilim ve Sanat Merkezleri Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarındaki destek eğitim grubu kazanımlarının karşılaştırılarak incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışmasına göre yürütülen araştırmada doküman analizi yapılmıştır. Buna göre 2020 Bilim ve Sanat Merkezleri Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile 2021 Bilim ve Sanat Merkezleri Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı bir durum olarak ele alınmış ve doküman analizi yapılarak her iki programdaki kazanımlar karşılaştırılarak incelenmiştir. Araştırma sonucunda her iki öğretim programındaki destek eğitim grubu kazanımlarının sayılarında değişikliklerin olduğu tespit edilmiştir. Buna göre 2020 öğretim programında destek grupları için tüm modüllerde toplam 85 kazanım bulunurken 2021 öğretim programında ise bu sayı 80'e düşmüştür. Kazanımlar modül bazlı ele alındığında dört modülde (Birey ve Toplum, Genişleyen Çevrem, Harita Bilgisi ve Keşifler ve Kaşifler) kazanım sayısının düştüğü; üç modülde (Sosyal Bilgiler ve Bilim, Değişim ve Kültürel Miras) arttığı ve bir modülde (İletişim) ise sabit kaldığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca en az değişimin yapıldığı modülün "Sosyal Bilgiler ve Bilim" modülü olduğu, en fazla değişimin yapıldığı modülün ise "Genişleyen Çevrem" modülü olduğu belirlenmiştir. Genel anlamda bakıldığında "Sosyal Bilgiler ve Bilim", "Birey ve Toplum", "Keşifler ve Kaşifler" ve "Kültürel Miras" olmak üzere dört modüldeki kazanımların yarısından fazlasının aynen güncel öğretim programında yer aldığı; "Değişim", "Genişleyen Çevrem", "Harita Bilgisi" ve "İletişim" olmak üzere dört modüldeki kazanımların ise yarısından daha azının güncel öğretim programında yer aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Bilim ve sanat merkezleri**,** sosyal bilgiler, öğretim programı, destek grubu

EXAMINATION OF THE SOCIAL STUDIES COURSE CURRICULUM SUPPORT EDUCATION LEARNING OUTCOMES IN SCIENCE AND ART CENTERS IN 2020 AND 2021

Abstract. In this research, it is aimed to examine the learning outcomes of the support education group by comparing in the Social Studies course curriculum in Science and Art Centers in 2020 and 2021. Document analysis was made in the research carried out according to the case study being one of the qualitative research methods. Accordingly, the Social Studies Curriculum in Science and Art Centers in 2020 and the Social Studies Curriculum in Science and Art Centers in 2021 were considered as a case, and the learning outcomes in both programs were examined by comparing and carrying out document analysis. As a result of the research, it was determined that there were changes in the number of learning outcomes of the support education group in both curriculums. Accordingly, while there are 85 learning outcomes in all modules for support groups in the 2020 curriculum, this number has decreased to 80 in the 2021 curriculum. When the learning outcomes are considered on a module basis, the number of learning outcomes decreased in four modules (Individual and Society, My Expanding Environment, Map Knowledge and Discoveries and Explorers); increased in three modules (Social Studies and Science, Change and Cultural Heritage) and remained stable in one module (Communication). In addition, it was determined that the module with the least change was the "Social Studies and Science" module, and the module with the most changes was the "My Expanding Environment" module. In general terms, it has been

determined that more than half of the learning outcomes in the four modules: "Social Studies and Science", "Individual and Society", "Discoveries and Explorers" and "Cultural Heritage" are included in the current curriculum; and less than half of the learning outcomes in the four modules: "Change", "My Expanding Environment", "Map Information" and "Communication" are included in the current curriculum.

Keywords: Science and art centers, social studies, curriculum, support group

Giriş

Bilim ve sanat merkezleri "okul öncesi eğitim, ilkokul, ortaokul ve lise çağındaki özel yetenekli öğrencilerin bireysel yeteneklerinin farkında olmaları ve kapasitelerini geliştirerek en üst düzeyde kullanmalarını sağlamak amacıyla yerleşim biriminin özellikleri, ulaşım imkânları ve bölgesel olarak nüfusunun 100.000'den az olmaması şartı ile hizmet alması öngörülen öğrenci sayısı gibi hususlar da dikkate alınarak valiliklerin teklifi üzerine Bakanlıkça" (MEB, 2016, s, 2-3) açılan eğitim kurumlarıdır. Bu kurumlar üstün zekalı/özel yetenekli öğrencilere hizmet eden kurumlardır. Üstün zekalı veya bakanlığın tanımıyla özel yetenekli birey (Bolat, 2019), "yaşıtlarına göre daha hızlı öğrenen; yaratıcılık, sanat, liderliğe ilişkin kapasitede önde olan, özel akademik yeteneğe sahip, soyut fikirleri anlayabilen, ilgi alanlarında bağımsız hareket etmeyi seven ve yüksek düzeyde performans gösteren" (MEB, 2016, s, 2) kişiler olarak tanımlanmaktadır. Ülkemizde bilim ve sanat merkezlerinde eğitim öğretim gören özel yetenekli bireylere özgü öğretim programları hazırlanmıştır. Bu programlardan biri de "Bilim ve Sanat Merkezleri Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı" olup bu programla özel yetenekli öğrencileri "temel değerlere sahip; kendini tanıyan, duygularının ve düşüncelerinin farkında olan; başkalarının sosyo-duygusal gelişimlerindeki ve entelektüel, akademik, yaratıcı, liderlik ve sanat alanlarındaki ilgilerine, güçlü yönlerine, kimliklerine ve ihtiyaçlarına saygı duyan; bilginin pasif alıcısı değil bilgiyi aktif olarak kullanan, üreten ve girişimci; belirli bir alanda uzmanlaşmış ancak çok yönlü bakış açısına sahip; bilimsel araştırma yöntem ve tekniklerini kullanan; bilimsel etik kavramını özümsemiş; etkili iletişim becerisine sahip; bilgi işlemsel düşünme becerisine sahip; kişisel ve sosyal sorumluluk sahibi; azimli, esnek düşünen, mizah yönü gelişmiş, takım çalışmasına uyum gösteren bireyler" (MEB, 2021, s. 2) olarak yetiştirmek amaçlanmaktadır.

Alanyazın incelendiğinde araştırmacılar tarafından 2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programları başta olmak üzere Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarının çeşitli yönleriyle birçok kez incelendiği (Akdağ 2009, Alabaş ve Kamer, 2007; Algan, 2008; Arslan ve Demirel, 2007; Ayten, 2006; Balcı ve Yelken, 2013; Çakmak, Kaçar ve Arıkan, 2017; Çoban ve Akşit, 2018; Doğanay ve Sarı, 2008; Doğanay, 2008; Ersoy ve Kaya, 2009; Ersoy, 2009; Evin ve Kafadar, 2004; Gömleksiz ve Bulut, 2006; Gürel, 2017; Kabapınar ve Ataman, 2010; Kafadar, Öztürk ve Katılmış, 2018; Kaymakçı ve Ata, 2012; Keçe ve Merey, 2011; Keskin, 2008; Koçoğlu ve Aydın, 2017; Oğuz Hacat ve Demir, 2019; Öztürk ve Kafadar, 2020; Sözen ve Ada, 2018; Tarman, Ergül ve Eryıldız, 2012; Taş ve Kıroğlu, 2018; Tay, 2017; Tonga, Keçe ve Kılıçoğlu, 2013; Turan, 2019; Uygun, Arıbaş ve Karalı, 2018; Yalar, 2010; Yapıcı ve Demirdelen, 2007; Yıldız ve Kılıç, 2018) görülmektedir. Alanyazında okullarda uygulanan Sosyal bilgiler dersi öğretim programlarıyla ilgili çok sayıda çalışma olmasına rağmen bilim ve sanat merkezilerinde uygulanan Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarıyla ilgili sadece bir çalışmaya ulaşılmıştır. Bolat ve Karakuş (2020) tarafından yürütülen çalışmada "bilim ve sanat merkezleri Sosyal Bilgiler dersi öğretim programına yönelik öğretmen görüşleri" incelenmiştir. Kayışdağ (2018) ve Kayışdağ ve Melekoğlu (2019) tarafından yapılan çalışmalarda ise bilim ve sanat merkezlerinde uygulanan tüm öğretim programlarına yönelik öğrenci görüşleri incelenmiştir. Bu bağlamda bu araştırmada 2020 ve 2021 bilim ve sanat merkezleri Sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının destek eğitim grubu kazanımları açısından karşılaştırılarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu yönüyle mevcut araştırmanın alana önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

2020 ve 2021 bilim ve sanat merkezleri sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının kazanımlarının karşılaştırıldığı bu çalışmanın ana problem cümlesi "2020 ve 2021 bilim ve sanat merkezleri Sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının kazanımları karşılaştırıldığında programlar

arasında bir farklılık var mıdır?" şeklinde belirlenmiştir. Bunun yanı sıra "2020 ve 2021 bilim ve sanat merkezleri destek eğitim grubu öğrencileri için Sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının kazanımlarında bir farklılık var mıdır?" şeklindeki alt soruna da cevap aranmıştır.

Yöntem

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu tür çalışmalar "bir veya birkaç durumu kendi sınırları içinde (ortam, zaman vb.) bütüncül olarak analiz etme" (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.75) şeklinde tanımlanabilir. Durum çalışmalarında doküman analizi veri toplama tekniklerinden biridir. Dokümanlar, nitel araştırmalarda araştırmacıya, ihtiyacı olan veriyi, gözlem veya görüşme yapmaya gerek kalmadan sağlayan bilgi kaynaklarıdır. Bu anlamda doküman incelemesi, araştırmacıya zaman ve para tasarrufu sağlayan bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu araştırmada ise 2020 Bilim ve Sanat Merkezleri Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (MEB, 2020) ile 2021 Bilim ve Sanat Merkezleri Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (MEB, 2021) bir durum olarak değerlendirilmiş ayrıca programlardaki kazanımlar doküman analiziyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Veri Kaynağı ve Verilerin Analizi

Bu araştırmada 2020 Bilim ve Sanat Merkezleri Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (MEB, 2020) ile 2021 Bilim ve Sanat Merkezleri Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (MEB, 2021) veri kaynağı olarak belirlenmiştir. Söz konusu bu dokümanlar araştırmada, ek veri kaynağı olarak değil; başlı başına bir araştırmanın tüm veri setini oluşturmaktadır. 2020 Bilim ve Sanat Merkezleri Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (MEB, 2020) ile 2021 Bilim ve Sanat Merkezleri Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'na (MEB, 2021) https://bilsem.meb.gov.tr/login.aspx adresinden MEBBİS öğretmen giriş portalından ulaşılmıştır.

Veriler analiz edilirken Maxqda 12 programından yararlanılmıştır. Öncelikle 2020 ve 2021 bilim ve sanat merkezleri Sosyal bilgiler dersi öğretim programlarındaki kazanımlar Excel 365 programına aktarılmıştır. Ardından Excel 365 programındaki kazanımlar Maxqda 12 programına aktarılmıştır. Maxqda 12 programında temalar çerçevesinde kazanımlar tek tek kodlanmış ve bu kodlar ışığında incelenen kazanımlar tablolar halinde verilmiştir.

Bulgular

Bilim ve sanat merkezleri Sosyal Bilgiler dersi öğretim programları özel yetenekli öğrencilere dönük geliştirilmiş çerçeve niteliğindeki programlardır. Bu bağlamda gerek 2020 gerekse 2021 yılı bilim ve sanat merkezleri Sosyal bilgiler dersi öğretim programlarındaki kazanımlar sınıf düzeyine göre değil bilim ve sanat merkezlerine özgü gruplara göre belirlenmiştir. Bu gruplar destek grubu ve bireysel yetenekleri fark ettirme grupları olmak üzere ayrılmaktadır. Destek grubu öğrencileri ağırlıklı olarak ilkokul öğrencilerinden oluşurken bireysel yetenekleri fark ettirme grupları ise daha çok ortaokul öğrencilerinden oluşmaktadır. Destek eğitim programı, genel zihinsel yetenek alanından tanılanan öğrencilerin tüm alan/disiplinlerle ilişkilendirilerek yürütülen eğitim programını; bireysel yetenekleri fark ettirme programı (BYF), genel zihinsel yetenek alanından tanılanan ve destek eğitim programını tamamlayan öğrencilerin bireysel yeteneklerini fark etmeleri amacıyla yürütülen eğitim programını" (MEB, 2019, s. 1) şeklinde tanımlanmaktadır. Destek eğitim programı, iki yıllık destek eğitimini alan (DESTEK- 1 ve DESTEK- 2) öğrencilerden oluşurken bireysel yetenekleri fark ettirme eğitim grubu öğrencileri ise iki yıllık yani DESTEK- 2 eğitimini tamamlayan öğrencilerden oluşmaktadır. BYF eğitim grubu öğrencileri üç yıllık (BYF- 1, BYF- 2 ve BYF- 3) eğitimlerini tamamladıktan sonra özel yetenekleri geliştirme programına (ÖYG) dahil olmaktadır. Bu bağlamda bilim ve sanat merkezleri Sosyal bilgiler dersi öğretim programları DESTEK- 1 (ihtiyaç halinde) ve 2 ile BYF- 1, 2 ve 3 gruplarına uygulanmaktadır. Özel yetenekleri geliştirme (ÖYG) ve proje gruplarına yine ihtiyaç halinde bilim ve sanat merkezleri Sosyal bilgiler dersi öğretim programları uygulanabilir. Ancak bu çalışmada sadece destek eğitim grubu öğrencilerine dönük 2020 ve 2021 bilim ve sanat merkezleri sosyal bilgiler dersi öğretim programları karşılaştırılarak analiz edilmiştir.

Destek Eğitim Grubu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Karşılaştırılması

Destek grubu öğrencileri için bilim ve sanat merkezileri Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarındaki kazanımların modüllere göre nasıl yapılandırıldığına ilişkin bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Öğretim programlarında yer alan kazanımların modüllere göre nicelik olarak karşılaştırılması

Modül	**2020**	**2021**
Sosyal Bilgiler ve Bilim	9	10
Birey ve Toplum	13	11
Değişim	13	14
Genişleyen Çevrem	7	5
Harita Bilgisi	12	9
İletişim	9	9
Keşifler ve Kaşifler	9	5
Kültürel Miras	13	17
Toplam	**85**	**80**

Tablo 1 incelendiğinde 2020 ve 2021 bilim ve sanat merkezileri Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarındaki kazanımların sayılarında değişikliklerin olduğu tespit edilmiştir. Buna göre 2020 öğretim programında destek grupları için tüm modüllerde toplam 85 kazanım bulunurken 2021 yılında ise 80 kazanım bulunmaktadır. Destek grupları için genel olarak kazanımlarda bir azalma olduğu söylenebilir. Ancak modül bazlı ele alındığında dört modülde (Birey ve Toplum, Genişleyen Çevre m, Harita Bilgisi ve Keşifler ve Kaşifler) kazanım sayısının düştüğü; üç modülde (Sosyal Bilgiler ve Bilim, Değişim ve Kültürel Miras) arttığı ve bir modülde (İletişim) ise sabit kaldığı görülmektedir.

Destek grubu öğrencileri için bilim ve sanat merkezileri Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarındaki kazanımların "Sosyal Bilgiler ve Bilim" modülüne göre dağılımı Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Destek grubu "Sosyal Bilgiler ve Bilim" modülü kazanımları

	2020	**2021**
1	Bilimin tarihsel süreç içerindeki gelişimini örnek vererek açıklar.	Bilimin tarihsel süreç içindeki gelişimini örnek vererek açıklar.
2	Bilimin tarihsel süreç içerisindeki gelişimini anlatan tarih şeridi hazırlar.	Bilimin tarihsel süreç içerisindeki gelişimini anlatan tarih şeridi hazırlar.
3	Sosyal bilgiler ile sosyal bilimler arasındaki ilişkiyi tartışır.	Sosyal bilgiler ile sosyal bilimler arasındaki ilişkiyi tartışır.
4	Sosyal bilimler ile Fen bilimleri arasındaki ilişkileri sorgular.	Sosyal bilimler ile Fen bilimleri arasındaki ilişkileri sorgular.
5	Sosyal bilimlerin ve Fen bilimlerinin hayatımızdaki yeri ve önemine ilişkin kanıtlar sunar.	Sosyal bilimlerin ve Fen bilimlerinin hayatımızdaki yeri ve önemine ilişkin kanıtlar sunar.
6	Teknolojik gelişmelerin sosyal bilgilerin alt dallarına etkisine örnekler verir.	Teknolojik gelişmelerin sosyal bilimlerin alt dallarına etkisine örnekler verir.
7	Atatürk'ün sosyal bilimlere yaptığı katkıların günümüze etkilerini değerlendirir.	Atatürk'ün sosyal bilimlere yaptığı katkıların günümüze etkilerini değerlendirir.
8	Sosyal Bilimler alanında çalışan bilim insanlarına ilgi duyar.	Sosyal Bilimler alanında çalışan bilim insanlarına ilgi duyar.
9	Sosyal bilimler alanında kullanılan araştırma yöntemlerini fark eder*	Sosyal bilimler alanında kullanılan araştırma yöntemlerini ve yararlanabileceği bilgi

		kaynaklarını (dijital, arşiv …vb.) fark eder*
10	-	Bilimsel araştırmalarda etik kuralların önemini fark eder**

*kısmen değiştirilerek 2021 öğretim programında yer verilen kazanımlar.
**2021 öğretim programına yeni eklenen kazanımlar.

Tablo 2 incelendiğinde destek grubu 2020 öğretim programı "Sosyal Bilgiler ve Bilim" modülünde toplam dokuz kazanım bulunurken 2021 öğretim programında kazanım sayısı 10'a çıkarılmıştır. Kazanımların neredeyse tamamı aynen korunmuştur. Ancak 2020 öğretim programında yer verilen *"sosyal bilimler alanında kullanılan araştırma yöntemlerini fark eder"* şeklindeki kazanımı 2021 öğretim programında *"sosyal bilimler alanında kullanılan araştırma yöntemlerini ve yararlanabileceği bilgi kaynaklarını (dijital, arşiv …vb.) fark eder"* şeklinde küçük bir değişiklikle tekrar yer verilmiştir. Bunun yanı sıra *"bilimsel araştırmalarda etik kuralların önemini fark eder"* kazanımı 2021 yılı programında ilk kez bu modülde yer verilmiştir.

Tablo 3. Destek grubu "Birey ve Toplum" modülü kazanımları

	2020	**2021**
1	Birey olarak toplum içerisindeki yerini tartışır.	Birey olarak toplum içerisindeki yerini tartışır.
2	Toplumu meydana getiren öğelerin toplumun zenginleşmesindeki önemini fark eder.	Toplumu meydana getiren öğelerin toplumun zenginleşmesindeki önemini fark eder.
3	Toplumdaki farklılıkların toplum hayatını nasıl etkilediği hakkında çıkarımlarda bulunur.	Toplumdaki farklılıkların toplum hayatını nasıl etkilediği hakkında çıkarımlarda bulunur.
4	İlgi ve yeteneğine uygun katılacağı sosyal gruplara karar verir.	İlgi ve yeteneğine uygun katılacağı sosyal gruplara karar verir.
5	Toplumsal birlikteliğin oluşmasında sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı destekleyici faaliyetlere katılır	Toplumsal birlikteliğin oluşmasında sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı destekleyici faaliyetlere katılır.
6	Günümüzdeki sosyal yardımlaşma problemlerine tarihsel örnekleri kullanarak çözüm üretir.	Günümüzdeki sosyal yardımlaşma problemlerine tarihsel örnekleri kullanarak çözüm üretir.
7	Demokraside özgürlük ve sorumluluk arasındaki dengeyi sorgular.	Demokraside özgürlük ve sorumluluk arasındaki dengeyi sorgular.
8	Vatan savunmasına ve toplumsal olaylara yönelik ortak tepki oluşturmada istekli olur.	Vatan savunmasına ve toplumsal olaylara yönelik ortak tepki oluşturmada istekli olur.
9	Demokratik olan ve olmayan süreçleri değerlendirir.	Demokratik olan ve olmayan süreçleri değerlendirir.
10	Atatürk'ün demokrasiye olan katkılarını sınıflandırır*	Atatürk'ün demokrasiye olan katkılarını takdir eder*
11	Ailesinin tarihi gelişim sürecini teknolojik uygulamaları kullanarak araştırır***	İlgi ve yetenekleri doğrultusunda kişisel gelişim ve kariyer planlaması yapar**
12	Ailesindeki tarihi karakterlerin birinden yola çıkarak, o kişinin yaşadığı döneme ait çıkarımlarda bulunur***	-
13	İlgi ve yeteneğine uygun sosyal bir grup tasarlar***	-

*kısmen değiştirilerek 2021 öğretim programında yer verilen kazanımlar.
**2021 öğretim programına yeni eklenen kazanımlar.
***2020 öğretim programından çıkarılan kazanımlar.

Tablo 3 incelendiğinde destek grubu 2020 öğretim programı "Birey ve Toplum" modülünde toplam 13 kazanım bulunurken 2021 öğretim programında kazanım sayısı 11'e düşmüştür. Bu bağlamda *"ilgi ve yeteneğine uygun sosyal bir grup tasarlar", "ailesinin tarihi gelişim sürecini*

teknolojik uygulamaları kullanarak araştırır" ve *"ailesindeki tarihi karakterlerin birinden yola çıkarak, o kişinin yaşadığı döneme ait çıkarımlarda bulunur"* kazanımları 2020 öğretim programından çıkarılmışken 2021 öğretim programına *"ilgi ve yetenekleri doğrultusunda kişisel gelişim ve kariyer planlaması yapar"* kazanımı ise ilk kez programa eklenmiştir. *"Atatürk'ün demokrasiye olan katkılarını sınıflandırır"* kazanımı ise 2021 öğretim programında *"Atatürk'ün demokrasiye olan katkılarını takdir eder"* şeklinde değiştirilmiştir.

Tablo 4. Destek grubu "Değişim" modülü kazanımları

	2020	2021
1	İnsanlığın geçirdiği temel ekonomik gelişmeleri sınıflandırır.	İnsanlığın geçirdiği temel ekonomik gelişmeleri sınıflandırır.
2	Ulaşım ve iletişim araçlarının insan hayatına etkisini değerlendirir.	Ulaşım ve iletişim araçlarının tarihsel gelişimini analiz eder.
3	Teknolojik gelişmelerin ulaşım ve iletişim araçları üzerindeki etkisini tartışır.	Teknolojik gelişmelerin ulaşım ve iletişim araçları üzerindeki etkisini tartışır.
4	Teknolojideki değişimi dikkate alarak özgün bir ulaşım ve iletişim aracı tasarlar.	Teknolojideki değişimi dikkate alarak özgün bir ulaşım ve iletişim aracı tasarlar.
5	Teknolojik gelişmelerin meslekler üzerindeki etkilerini analiz eder.	Teknolojik gelişmelerin meslekler üzerindeki etkilerini analiz eder.
6	Zaman içinde fiziksel olarak yaşadığı değişimi fark eder***	Değişim ve sürekliliğin zaman içindeki etkilerini değerlendirir**
7	Kendisinin yaşadığı değişim ile aile bireylerinden birinin yaşadığı değişimi karşılaştırır***	Görsel örneklerden hareketle değişim geçiren varlıkları kronolojik olarak sıralar**
8	İletişim araçlarının tarihsel gelişimini analiz eder***	Aile kavramıyla ilgili önermeleri analiz eder**
9	Teknolojik gelişmelerin yaşamımıza etkilerini sınıflandırır***	Aile kavramının zaman içindeki değişimini ve günümüze etkilerini değerlendirir**
10	Yaşanan iklim değişikliklerinin farkına varır***	Kendisinin ve yaşadığı yerin zaman içindeki değişimini karşılaştırır**
11	İklimin değişikliğinin canlılar üzerindeki etkilerini ana hatlarıyla belirtir***	Ulaşım ve iletişim araçlarının insan hayatına etkisini değerlendirir**
12	İklim değişikliğinin önlenmesi için çözümler önerir***	Teknolojik gelişmelerin sosyo-ekonomik yaşama etkilerini değerlendirir**
13	Çevre sorunlarına yönelik disiplinler arası çözümler üretir***	Seçtiği bir küresel soruna yönelik çözüm önerileri getirir**
14	-	Atatürk'ün bilim ve çevre alanlarında yaptığı çalışmaları değerlendirir**

**2021 öğretim programına yeni eklenen kazanımlar.
***2020 öğretim programından çıkarılan kazanımlar.

Tablo 4 incelendiğinde destek grubu 2020 öğretim programı "Değişim" modülünde toplam 13 kazanım bulunurken 2021 öğretim programında kazanım sayısı 14'e çıkarılmıştır. 2020 öğretim programındaki söz konusu bu kazanımların beşine olduğu gibi 2021 yılı öğretim programında da yer verilmiştir. Ancak *"zaman içinde fiziksel olarak yaşadığı değişimi fark eder" "kendisinin yaşadığı değişim ile aile bireylerinden birinin yaşadığı değişimi karşılaştırır", "iletişim araçlarının tarihsel gelişimini analiz eder", "teknolojik gelişmelerin yaşamımıza etkilerini sınıflandırır" "yaşanan iklim değişikliklerinin farkına varır", "iklimin değişikliğinin canlılar üzerindeki etkilerini ana hatlarıyla belirtir", "iklim değişikliğinin önlenmesi için çözümler önerir"* ve *"çevre sorunlarına yönelik disiplinler arası çözümler üretir"* olmak üzere toplam sekiz kazanım 2020 öğretim programından çıkarılmıştır. Bu kazanımların yerlerine 2021 öğretim programında *"değişim ve sürekliliğin zaman içindeki etkilerini değerlendirir", "görsel örneklerden hareketle değişim*

geçiren varlıkları kronolojik olarak sıralar", "aile kavramıyla ilgili önermeleri analiz eder", "aile kavramının zaman içindeki değişimini ve günümüze etkilerini değerlendirir", "kendisinin ve yaşadığı yerin zaman içindeki değişimini karşılaştırır", "ulaşım ve iletişim araçlarının insan hayatına etkisini değerlendirir", "teknolojik gelişmelerin sosyo-ekonomik yaşama etkilerini değerlendirir", "seçtiği bir küresel soruna yönelik çözüm önerileri getirir" ve *"Atatürk'ün bilim ve çevre alanlarında yaptığı çalışmaları değerlendirir"* olmak üzere toplam dokuz kazanıma ilk kez yer verilmiştir. Dolayısıyla 2020 ve 2021 bilim ve sanat merkezileri Sosyal Bilgiler dersi öğretim programları karşılaştırıldığında "Değişim" modülünde yer alan kazanımların önemli bir bölümünün değiştiğini söylemek yerinde olacaktır.

Tablo 5. Destek grubu "Genişleyen Çevrem" modülü kazanımları

	2020	**2021**
1	Yaşadığı şehrin tarihi mekanları ile doğal güzelliklerini yansıtan ürün tasarlar.	Yaşadığı şehrin tarihi mekanları ile doğal güzelliklerini yansıtan ürün tasarlar.
2	Konum ile ilgili kavramları kullanarak kıtaların, okyanusların ve ülkemizin coğrafi konumunu tanımlar*	Konum ile ilgili kavramları kullanarak kıtaların, okyanusların ve ülkemizin konumunu kendi cümleleri ile açıklar*
3	Yaşadığı şehrin coğrafi özelliklerinin yaşantısına etkisini değerlendirir***	Bölgenin coğrafi özelliklerinin insan yaşantısına etkisini değerlendirir**
4	Yaşadığı yerin sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerini tartışır***	Bulunduğu şehir ya da bölgede yaşamış Millî Mücadele kahramanlarını takdir eder**
5	Türkiye ile komşularının coğrafi özelliklerini karşılaştırır***	Şehir isimlerinin kökenleri (toponomi) ile ilgili araştırmalar yapar**
6	Türkiye'nin özel konumu ile ilgili çıkarımlarda bulunur***	-
7	İllerin ön plana çıkan özelliklerini coğrafi ve kültürel özellikler bağlamında değerlendirir***	-

*kısmen değiştirilerek 2021 öğretim programında yer verilen kazanımlar.
**2021 öğretim programına yeni eklenen kazanımlar.
***2020 öğretim programından çıkarılan kazanımlar.

Tablo 5'e göre destek grubu 2020 öğretim programı "Genişleyen Çevrem" modülünde toplam yedi kazanım bulunurken 2021 öğretim programında kazanım sayısı beşe düşürülmüştür. 2020 öğretim programında yer verilen kazanımlardan sadece birine (*yaşadığı şehrin tarihi mekanları ile doğal güzelliklerini yansıtan ürün tasarlar*) 2021 öğretim programında olduğu gibi yer verilmiştir. 2020 öğretim programında yer verilen *"konum ile ilgili kavramları kullanarak kıtaların, okyanusların ve ülkemizin coğrafi konumunu tanımlar"* kazanıma, 2021 öğretim programında *"konum ile ilgili kavramları kullanarak kıtaların, okyanusların ve ülkemizin konumunu kendi cümleleri ile açıklar"* şeklinde değiştirilerek yer verilmiştir. 2020 öğretim programında yer alan *"yaşadığı şehrin coğrafi özelliklerinin yaşantısına etkisini değerlendirir", "yaşadığı yerin sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerini tartışır", "Türkiye ile komşularının coğrafi özelliklerini karşılaştırır", "Türkiye'nin özel konumu ile ilgili çıkarımlarda bulunur"* ve *"illerin ön plana çıkan özelliklerini coğrafi ve kültürel özellikler bağlamında değerlendirir"* şeklindeki beş kazanıma ise güncel öğretim programında yer verilmemiştir. Bu kazanımların yerine 2021 öğretim programında *"bölgenin coğrafi özelliklerinin insan yaşantısına etkisini değerlendirir", "bulunduğu şehir ya da bölgede yaşamış Millî Mücadele kahramanlarını takdir eder"* ve *"şehir isimlerinin kökenleri (toponomi) ile ilgili araştırmalar yapar"* kazanımlarına yer verilmiştir. Dolayısıyla 2020 ve 2021 öğretim programları karşılaştırıldığında "Genişleyen Çevrem" modülünde yer alan kazanımların önemli bir bölümünün değiştiği söylenebilir.

Tablo 6. Destek grubu "Harita Bilgisi" modülü kazanımları

	2020	2021
1	Konum belirlemede teknolojik araçların kullanımının sonuçlarını değerlendirir.	Konum belirlemede teknolojik araçların kullanımının sonuçlarını değerlendirir.
2	Yön bulmada kullanılan çeşitli yöntemlerin ve araçların tarihsel süreç içindeki değişimini karşılaştırır.	Yön bulmada kullanılan çeşitli yöntemlerin ve araçların tarihsel süreç içindeki değişimini karşılaştırır.
3	Verilen problemi coğrafi özellikleri dikkate alarak çözer.	Verilen problemi coğrafi özellikleri dikkate alarak çözer.
4	Bilimsel yöntemlerle yön bulur***	Verilerden hareketle Coğrafi bilgi Sistemlerini kullanır**
5	Özel konumdan hareketler yaşadığı evin konumunu bilinen mekanları kullanarak tarif eder***	Dünya üzerindeki belirli bölgeler ve bu bölgelerde yer alan ülkeleri tanır**
6	Plan, kroki, haritanın farklı ve benzer yönlerini ayırt eder***	Özel konumdan hareketle yaşadığı yerin avantaj ve dezavantajlarını değerlendirir**
7	Hayal ettiği yerin krokisini yönleri kullanarak çizer***	Hayal ettiği yerleşim yerini üç boyutlu olarak tasarlar**
8	Alternatif yön bulma yöntem veya aracı tasarlar***	Haritaların kullanım alanlarıyla harita türlerini ilişkilendirir**
9	Harita türlerini ayırt eder***	Bölgelerin coğrafi özelliklerini dikkate alarak sosyal sorumluluk planları veya yatırım planları önerir**
10	Haritanın kullanım alanlarını günlük yaşamdaki konularla ilişkilendirir***	-
11	Harita üzerinde verilen bir yerin fiziki ve iklim özelliklerine yönelik çıkarımlarda bulunur***	-
12	Ülkemizin yerini harita üzerinde göstererek jeopolitik etkileri hakkında çıkarımda bulunur***	-

**2021 öğretim programına yeni eklenen kazanımlar.
***2020 öğretim programından çıkarılan kazanımlar.

Tablo 6 incelendiğinde destek grubu 2020 öğretim programı "Harita Bilgisi" modülünde toplam 12 kazanım bulunurken 2021 öğretim programında kazanım sayısı dokuza düşürülmüştür. Söz konusu bu modüldeki kazanımların önemli bir çoğunluğunun 2021 öğretim programından kaldırıldığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle *"bilimsel yöntemlerle yön bulur", "özel konumdan hareketler yaşadığı evin konumunu bilinen mekanları kullanarak tarif eder", "plan, kroki, haritanın farklı ve benzer yönlerini ayırt eder", "hayal ettiği yerin krokisini yönleri kullanarak çizer", "alternatif yön bulma yöntem veya aracı tasarlar", "harita türlerini ayırt eder", "haritanın kullanım alanlarını günlük yaşamdaki konularla ilişkilendirir", "harita üzerinde verilen bir yerin fiziki ve iklim özelliklerine yönelik çıkarımlarda bulunur"* ve *"ülkemizin yerini harita üzerinde göstererek jeopolitik etkileri hakkında çıkarımda bulunur"* olmak üzere toplam dokuz kazanıma 2021 öğretim programında yer verilmemiştir. 2020 öğretim programından çıkarılan bu kazanımların yerine programa *"verilerden hareketle coğrafi bilgi sistemlerini kullanır", "dünya üzerindeki belirli bölgeler ve bu bölgelerde yer alan ülkeleri tanır", "özel konumdan hareketle yaşadığı yerin avantaj ve dezavantajlarını değerlendirir", "hayal ettiği yerleşim yerini üç boyutlu olarak tasarlar", "haritaların kullanım alanlarıyla harita türlerini ilişkilendirir"* ve *"bölgelerin coğrafi özelliklerini dikkate alarak sosyal sorumluluk planları veya yatırım planları önerir"* şeklindeki altı yeni kazanım dahil edilmiştir. Dolayısıyla kazanımlar açısından 2020 ve 2021 öğretim programları

karşılaştırıldığında "Harita Bilgisi" modülünde yer alan kazanımların önemli bir çoğunluğunun değiştiğini söylemek yerinde olacaktır.

Tablo 7. Destek grubu "İletişim" modülü kazanımları

	2020	2021
1	Ben dili ve sen dili arasındaki farklılıkları karşılaştırır.	Ben dili ve sen dili arasındaki farklılıkları karşılaştırır.
2	İletişime engel olan faktörleri ortadan kaldırmak için öneriler sunar.	İletişime engel olan faktörleri ortadan kaldırmak için öneriler sunar.
3	Basının kamuoyu oluşturmadaki önemine ilişkin kanıtlar sunar.	Basının kamuoyu oluşturmadaki önemine ilişkin kanıtlar sunar.
4	Bir haberi birden fazla kaynaktan inceleyerek değerlendirir.	Bir haberi birden fazla kaynaktan inceleyerek değerlendirir.
5	Bir iletişim aracı olarak interneti bilinçli kullanır.	Bir iletişim aracı olarak interneti bilinçli kullanır.
6	Kamuoyu ve basın-kitle iletişim araçları arasındaki ilişkiyi açıklar*	Kamuoyu ve kitle iletişim araçları arasındaki ilişkiyi açıklar*
7	Günlük hayatta ben dilini kullanmaya istekli olur***	Olumlu iletişim yollarını kullanmaya istekli olur**
8	Duyguları doğru ifade etmenin hayatına olumlu etkilerini savunur***	Duyguları ifade etme aracı olarak sanatın yerini değerlendirir**
9	Empati yoluyla olayları sorgular***	Atatürk'ün iletişime verdiği önemi kanıtlar üzerinden yorumlar**

*kısmen değiştirilerek 2021 öğretim programında yer verilen kazanımlar.
**2021 öğretim programına yeni eklenen kazanımlar.
***2020 öğretim programından çıkarılan kazanımlar.

Tablo 7 incelendiğinde destek grubu gerek 2020 gerekse 2021 programlarında "İletişim" modülünde toplam dokuz kazanımın bulunduğu görülmektedir. 2020 öğretim programındaki kazanımların yarısından fazlasına 2021 programında olduğu gibi yer verilmiştir. Ancak 2020 öğretim programında *"kamuoyu ve basın-kitle iletişim araçları arasındaki ilişkiyi açıklar"* şeklinde yer verilen kazanıma 2021 öğretim programında küçük bir değişiklikle (*kamuoyu ve kitle iletişim araçları arasındaki ilişkiyi açıklar*) tekrar yer verilmiştir. 2020 öğretim programında yer verilen *"günlük hayatta ben dilini kullanmaya istekli olur", "duyguları doğru ifade etmenin hayatına olumlu etkilerini savunur", "empati yoluyla olayları sorgular"* kazanımlara ise 2021 öğretim programında yer verilmemiştir. Bu kazanımların yerine 2021 öğretim programında *"olumlu iletişim yollarını kullanmaya istekli olur", "duyguları ifade etme aracı olarak sanatın yerini değerlendirir", "Atatürk'ün iletişime verdiği önemi kanıtlar üzerinden yorumlar*" şeklindeki kazanımlara yer verilmiştir.

Tablo 8. Destek grubu "Keşifler ve Kaşifler" modülü kazanımları

	2020	2021
1	Tarihten verilen bir seyahat örneği ile günümüz seyahat örneklerini karşılaştırır.	Tarihten verilen bir seyahat örneği ile günümüz seyahat örneklerini karşılaştırır.
2	Benzer coğrafyalara seyahat eden iki gezginin görüşlerini karşılaştırır.	Benzer coğrafyalara seyahat eden iki gezginin görüşlerini karşılaştırır.
3	Coğrafi keşifleri harita üzerinde gösterir.	Coğrafi keşifleri harita üzerinde gösterir.
4	Coğrafi keşiflerin dünya tarihine katkılarını değerlendirir.	Coğrafi keşiflerin dünya tarihine katkılarını değerlendirir.
5	Tarihsel süreçte coğrafya alanında kullanılmış araçlar tasarlar.	Tarihsel süreçte coğrafya alanında kullanılmış araçlar tasarlar.
6	Bir seyahat sırasında gördüğü coğrafi	-

	unsurları sınıflandırır***	
7	Bir seyahat planı tasarlayarak gerekçelerini açıklar***	-
8	Seyahat ettiği bir yer ile yaşadığı çevre arasındaki farklılıkların sebeplerine dair görüş belirtir***	-
9	Farklı coğrafya veya kültürlerde insanların yollarını bulmak için kullandıkları araçları karşılaştırır***	-

***2020 öğretim programından çıkarılan kazanımlar.

Tablo 8 incelendiğinde destek grubu 2020 öğretim programı "Keşifler ve Kaşifler" modülünde toplam 9 kazanım bulunduğu, 2021 öğretim programında ise kazanım sayısının beşe düşürüldüğü görülmektedir. Buna göre *"bir seyahat sırasında gördüğü coğrafi unsurları sınıflandırır", "bir seyahat planı tasarlayarak gerekçelerini açıklar", "seyahat ettiği bir yer ile yaşadığı çevre arasındaki farklılıkların sebeplerine dair görüş belirtir"* ve *"farklı coğrafya veya kültürlerde insanların yollarını bulmak için kullandıkları araçları karşılaştırır"* şeklindeki dört kazanım 2020 öğretim programından çıkarılarak yeni öğretim programına dahi edilmemiştir.

Tablo 9. Destek grubu "Kültürel Miras" modülü kazanımları

	2020	**2021**
1	Yaşadığı yerin kültürel özelliklerinin toplumsal yaşama katkılarını değerlendirir.	Yaşadığı yerin kültürel özelliklerinin toplumsal yaşama katkılarını değerlendirir.
2	Günümüz şartlarına göre gelenek ve göreneklerin değişimini değerlendirir.	Günümüz şartlarına göre gelenek ve göreneklerin değişimini değerlendirir.
3	Geleneksel-eğitsel oyunlar yoluyla tarihi, coğrafi ve kültürel değerlerimizi fark eder.	Geleneksel-eğitsel oyunlar yoluyla tarihi, coğrafi ve kültürel değerlerimizi fark eder.
4	Kendine özgü mani ve masallar tasarlar.	Kendine özgü mani ve masallar tasarlar.
5	Aşıklık geleneğinin kültürel miras içindeki önemini kanıtlarla destekler.	Aşıklık geleneğinin kültürel miras içindeki önemini kanıtlarla destekler.
6	Aşık atışma geleneğinin toplumdaki demokrasi kültürü açısından değerlendirir.	Aşık atışma geleneğinin toplumdaki demokrasi kültürü açısından değerlendirir.
7	Türkiye'nin kültürel miras öğelerini sınıflandırır.	Türkiye'nin kültürel miras öğelerini sınıflandırır.
8	Farklı ülkelere ait kültürel miras ögelerini karşılaştırır.	Farklı ülkelere ait kültürel miras ögelerini karşılaştırır.
9	Somut kalıntılardan yola çıkarak Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarının insanlık tarihine katkılarına dair çıkarımlarda bulunur.	Somut kalıntılardan yola çıkarak Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarının insanlık tarihine katkılarına dair çıkarımlarda bulunur.
10	Atatürk'ün kültürel öğelere verdiği öneme yönelik kanıtlar sunar.	Atatürk'ün kültürel öğelere verdiği öneme yönelik kanıtlar sunar.
11	Yerel kültür öğelerinin evrensel kültürün bir parçası olduğunu fark eder*	Ulusal kültür öğelerinin evrensel kültürün bir parçası olduğunu fark eder*
12	Mâni, masal, efsane ve destanlardaki kültürel değerleri analiz eder*	Mâni, masallardaki kültürel değerleri analiz eder*
13	Uluslararası kuruluşların kültürel mirasın korunmasına ve aktarımına katkılarını değerlendirir*	Uluslararası kuruluşların, kültürel mirasın korunmasına katkılarını değerlendirir*
14	-	Bir kültür öğesi olarak gelenek ve görenekleri sınıflandırır**
15	-	Bir kültürel miras unsuru olarak nevruz bayramı kutlamanın tarihsel süreç içindeki

		anlamlarını analiz eder**
16	-	Sergilenen eserlerden yola çıkarak müzeleri sınıflandırır**
17	-	İnsanlığın ortak kültürel miras unsurlarının korunması için çaba sarf eder**

*kısmen değiştirilerek 2021 öğretim programında yer verilen kazanımlar.
**2021 öğretim programına yeni eklenen kazanımlar.

Tablo 9 incelendiğinde destek grubu 2020 öğretim programı "Kültürel Miras" modülünde toplam 13 kazanımın bulunduğu, 2021 öğretim programında ise kazanım sayısının 17'ye çıkarıldığı görülmektedir. 2020 öğretim programındaki kazanımların 10 tanesine 2021 öğretim programında da hiç değiştirilmeden yer verilmiştir. Ancak 2020 öğretim programında yer alan *"yerel kültür öğelerinin evrensel kültürün bir parçası olduğunu fark eder"* kazanımı *"ulusal kültür öğelerinin evrensel kültürün bir parçası olduğunu fark eder"* şeklinde; *"mâni, masal, efsane ve destanlardaki kültürel değerleri analiz eder"* kazanımı *"mâni, masallardaki kültürel değerleri analiz eder"* şeklinde ve *"uluslararası kuruluşların kültürel mirasın korunmasına ve aktarımına katkılarını değerlendirir"* kazanımı *"uluslararası kuruluşların, kültürel mirasın korunmasına katkılarını değerlendirir"* şeklinde küçük değişiklikler yapılarak 2021 öğretim programına dahil edilmiştir. Ayrıca *"bir kültür öğesi olarak gelenek ve görenekleri sınıflandırır", "bir kültürel miras unsuru olarak nevruz bayramı kutlamanın tarihsel süreç içindeki anlamlarını analiz eder", "sergilenen eserlerden yola çıkarak müzeleri sınıflandırır"* ve *"insanlığın ortak kültürel miras unsurlarının korunması için çaba sarf eder"* olmak üzere dört kazanıma ilk kez güncel öğretim programında yer verilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Alanyazın incelendiğinde Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarının çeşitli yönleriyle birçok kez incelendiği görülmektedir. Ancak bilim ve sanat merkezlerinde uygulanan sosyal bilgiler dersi öğretim programlarıyla ilgili yok denecek kadar az sayıda çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda bu araştırmada 2020 ve 2021 bilim ve sanat merkezleri Sosyal Bilgiler dersi öğretim programları destek grubu kazanımları açısından karşılaştırılarak incelenmiştir. Destek grubu kazanımları modül bazlı ele alındığında dört modülde (Birey ve Toplum - Genişleyen Çevrem - Harita Bilgisi - Keşifler ve Kaşifler) kazanım sayısının düştüğü; üç modülde (Sosyal Bilgiler ve Bilim - Değişim - Kültürel Miras) arttığı ve bir modülde (İletişim) ise sabit kaldığı görülmektedir.

Tablo 10. 2020 ve 2021 **ö**ğretim programlarında yer alan kazanımların modüllere göre yapılan değişiklikler

Modül	**Aynı kalan***	**Değiştirilen****	**Kaldırılan*****	**Eklenen******	**Toplam*******
Sosyal Bilgiler ve Bilim	8	1	-	1	10
Birey ve Toplum	9	1	3	1	14
Değişim	5	-	8	9	22
Genişleyen Çevrem	1	1	5	3	10
Harita Bilgisi	3	-	9	6	18
İletişim	5	1	3	3	12
Keşifler ve Kaşifler	5	-	4	-	9
Kültürel Miras	10	3	-	4	17
Toplam*****	**46**	**7**	**32**	**27**	**112**

*Her iki programda da aynı kalan kazanım sayısını simgeler
**2021 programında değiştirilerek yer verilen kazanım sayısını simgeler

***2020 programından kaldırılan kazanım sayısını simgeler
****2021 programına eklenen kazanım sayısını simgeler
*****2020 ve 2021 programlarında yer alan kazanımların modüllere göre toplamını simgeler

Bilim ve sanat merkezileri 2020 ve 2021 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı destek grubu kazanımları değerlendirildiğinde iki programda toplam 112 kazanıma yer verildiği görülmektedir. Tablo 10'a göre bu kazanımların 46'sı (%41.1) her iki programda da aynı kalmışken, yedisi (%6.2) değiştirilmiş, 32'si (%28.6) kaldırılmış ve 27'si (%24.1) ise güncel öğretim programına ilk kez eklenmiştir. Modül bazlı değerlendirildiğinde ise her iki programda yer alan "Sosyal Bilgiler ve Bilim" modülündeki toplam 10 kazanımın sekizinin (%80); "Birey ve Toplum" modülündeki toplam 14 kazanımın dokuzunun (%64.3); "Değişim" modülündeki toplam 22 kazanımın beşinin (%22.7); "Genişleyen Çevrem" modülündeki toplam 10 kazanımın birinin (%10); "Harita Bilgisi" modülündeki toplam 18 kazanımın üçünün (%16.7); "İletişim" modülündeki toplam 12 kazanımın beşinin (%41.5); "Keşifler ve Kaşifler" modülündeki toplam dokuz kazanımın beşinin (%55.6) ve "Kültürel Miras" modülündeki toplam 17 kazanımın 10'unun (%58.8) güncel öğretim programında aynen yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla kazanım bazlı en az değişimin yapıldığı modül "Sosyal Bilgiler ve Bilim" modülüyken en fazla değişimin yapıldığı modül ise "Genişleyen Çevrem" modülüdür. Genel anlamda "Sosyal Bilgiler ve Bilim", "Birey ve Toplum", "Keşifler ve Kaşifler" ve "Kültürel Miras" olmak üzere dört modüldeki kazanımların yarısından fazlasına olduğu gibi güncel öğretim programında yer verilmişken "Değişim", "Genişleyen Çevrem", "Harita Bilgisi" ve "İletişim" olmak üzere dört modüldeki kazanımların ise yarısından daha azına güncel öğretim programında yer verilmiştir.

Öğretim programları, "öğrencilerin eğitim ve öğretim faaliyetleri boyunca onlara yaşamlarını devam ettirmeleri, topluma uyum sağlamaları ve yaşadıkları toplumu geliştirmelerini sağlayacak olan bilgi, beceri ve değerlerin kazandırılmasında önemli rol oynamaktadır. Hem daha önce uygulanan hem de uygulanmakta olan öğretim programlarının güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesi, mevcut öğretim programlarının niteliğinin artırılmasına ve dolayısıyla ülkenin eğitimdeki nihai amaçlarına ulaşılmasına katkı sağlayacaktır" (Kalaycı ve Baysal, 2020, s.125). Bu nedenle bilim ve sanat merkezlerinde uygulanan, bilim ve sanat merkezleri sosyal bilgiler dersi öğretim programının dikkate değer bir şekilde program geliştirme aşamaları temele alınarak uzmanlar tarafından geliştirilmesi önemlidir. Ancak alanyazın incelendiğinde bilim ve sanat merkezleri Sosyal bilgiler dersi öğretim programıyla ilgili neredeyse hiç çalışma yapılmadığı ve öğretim programının dijital ortamda akademisyenlere/uzmanlara erişime açık olmadığı görülmektedir. Bu durumun uzmanlarca programın değerlendirilmesini güçleştirdiği gibi program geliştirme çalışmalarını da zora soktuğu düşünülmektedir.

Nitekim 2020 ve 2021 bilim ve sanat merkezleri Sosyal bilgiler dersi öğretim programı destek grubu kazanımları karşılaştırıldığında bir yılda birçok modülde birçok kazanımın değiştirildiği, kaldırıldığı veya yeni eklendiği görülmektedir. Bu durum programda birtakım sorunların olduğuna ya da henüz tam anlamıyla oturmuş bir programın oluşturulamadığına işaret etmektedir. Programdaki kazanımların bir yıl içerisinde bu denli değiştirilmesinin temelinde bu alanda yapılan çalışmaların yetersiz olması ve bilim ve sanat merkezi öğretim programlarının uzmanların erişimine kapalı olması etkilidir. Bilim ve sanat merkezi öğretim programlarının uzmanların erişimine açılması durumunda programlar üzerinde çok sayıda çalışmanın yapılacağı ve yapılacak değerlendirmelerle daha etkili programların eğitim öğretim sürecine kazandırılacağı öngörülebilir.

KAYNAKÇA

1. Akdağ, H. (2009). İlköğretim 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler öğretim programının öğrenci görüşlerine göre değerlendirilmesi (Konya İli Örneği). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21,* 1-14.
2. Alabaş, R., & Kamer, S. T. (2007). Sosyal bilgiler öğretim programının değerlendirilmesi: Uygulayıcı görüşlerinin nitel analizi. 1st National Education Congress, Hacettepe University, Ankara.

3. Algan, S. (2008). İlköğretim 6. ve 7. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programının ölçme ve değerlendirme öğesinin öğretmen görüşleri açısından incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ adresinden edinilmiştir.
4. Arslan, A., & Demirel, Ö. (2007). İlköğretim 5. sınıf sosyal bilgiler dersi yeni öğretim programının değerlendirilmesi. Milli Eğitim Dergisi, 175, 198-209.
5. Ayten, P. (2006). İlköğretim okullarında sosyal bilgiler dersini yürüten 4. ve 5. sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersi öğretim programına ilişkin görüşleri (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
6. Balcı, F. A., & Yelken, T. Y. (2013). İlköğretim sosyal bilgiler programında yer alan değerler ve değer eğitimi uygulamaları konusunda öğretmen görüşleri. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 14(1), 195-213.
7. Bolat, H., & Karakuş, F. (2021). Bilim ve sanat merkezleri sosyal bilgiler öğretim programına yönelik öğretmen görüşler. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(21), 467-497.
8. Bolat, Y. (2019). Öğretmenlerin üstün yetenekli öğrencilerin özelliklerine yönelik farkındalık düzeylerinin farklı değişkenler acısından incelenmesi. Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi, 13(30), 25-41. doi: 10.29329/mjer.2019.218.2
9. Çakmak, Z., Kaçar, T., & Arıkan, İ. (2017). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin ortaokul sosyal bilgiler dersi taslak öğretim programına ilişkin görüşleri. The Journal of Academic Social Science, 5(54), 576-597.
10. Çoban, O., & Akşit, İ. (2018). 2005 ve 2017 sosyal bilgiler öğretim programlarının öğrenme alanı, kazanım, kavram, değer ve beceri boyutları açısından karşılaştırılması. Journal of History Culture and Art Research, 7(1), 479-505.
11. Doğanay, A. (2008). Çağdaş sosyal bilgiler anlayışı ışığında yeni sosyal bilgiler programının değerlendirilmesi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(2), 77-96.
12. Doğanay, A., & Sarı, M. (2008). Öğretmen gözüyle yeni sosyal bilgiler programı: Adana ilinde bir araştırma. İlköğretim Online, 7(2), 468-484.
13. Ersoy, A. F., & Kaya, E. (2009). Sosyal bilgiler dersi öğretim programının (2004) uygulama sürecine ilişkin öğrenci görüşleri. Kastamonu Eğitim Dergisi, 17(1), 71-86.
14. Ersoy, F. G. (2009). Yeni ilköğretim sosyal bilgiler programının uygulanması ile ilgili değerlendirmeler (Konya ili örneği) (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ adresinden edinilmiştir.
15. Evin, İ., & Kafadar, O. (2004). İlköğretim sosyal bilgiler programının ve ders kitaplarının ulusal ve evrensel değerler yönünden içerik çözümlemesi. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 2(3), 293-304.
16. Gömleksiz, M. N., & Bulut, İ. (2006). Yeni sosyal bilgiler dersi öğretim programının uygulamadaki etkililiğinin değerlendirilmesi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 47, 393-421.
17. Gürel, D. (2017). Taslak sosyal bilgiler öğretim programına yönelik yapısal bir değerlendirme. I. Uluslararası Sınırsız Eğitim ve Araştırma Sempozyumu (USEAS2017) Tam Metin Bildiri Kitabı, Sınırsız Eğitim ve Araştırma Derneği, 236-246.
18. Kabapınar, Y., & Ataman, M. (2010). İlköğretim sosyal bilgiler (4-5. sınıf) programlarındaki ölçme ve değerlendirme yöntemlerine ilişkin öğretmen görüşleri. İlköğretim Online, 9(2), 776-791.
19. Kafadar, T., Öztürk, C., & Katılmış, A. (2018). Farklı ülkelerin sosyal bilgiler öğretim programlarının değerler eğitimi boyutunda karşılaştırılması. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 19(1), 154-177.

20. Kalaycı, N., & Baysal, S. B. (2020). Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarının karşılaştırmalı analizi (2005- 2017-2018). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(1), 106-129.
21. Kayışdağ, E. (2018), Bilim ve sanat merkezlerinin eğitim programlarının öğrenci görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
22. Kayışdağ, E., & Melekoğlu, M. A. (2019). Bilim ve sanat merkezlerinin eğitim programlarının öğrenci görüşlerine dayalı olarak değerlendirilmesi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(Özel Sayı), 175-202. doi: 10.17494/ogusbd.548321
23. Kaymakçı, S., & Ata, B. (2012). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sosyal bilgilerin doğasıyla ilgili görüşleri. Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 3(1), 35-64.
24. Keçe, A., & Merey, A. (2011). Determinatıon of suitability of objectives of elementary social studies to social science disciplines and to interdisciplinary mentality. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8(1), 110-139.
25. Keskin, Y. (2008). Türkiye'de sosyal bilgiler öğretim programlarında değerler eğitimi: Tarihsel gelişim, 1998 ve 2004 programlarının etkililiğinin araştırılması (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ adresinden edinilmiştir.
26. Koçoğlu, E., & Aydın, M. (2017). Alan uzmanlarına göre 2017 sosyal bilgiler programının 2005 programı çerçevesinde analizi. International Journal of Social Science Research, 6(1), 61-74.
27. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2016). T.C. millî eğitim bakanlığı bilim ve sanat merkezleri yönergesi. https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_10/07031350_bilsem_yonergesi.pdf adresinden erişilmiştir.
28. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2020). T.C. milli eğitim bakanlığı bilim ve sanat merkezleri sosyal bilgiler dersi öğretim programı. Ankara.
29. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2021). T.C. milli eğitim bakanlığı bilim ve sanat merkezleri sosyal bilgiler dersi öğretim programı. Ankara.
30. Oğuz Hacat, S., & Demir, F. B. (2019). Sürdürülebilir kalkınma eğitimi açısından sosyal bilgiler dersi öğretim programının değerlendirilmesi. Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, 22, 211-225.
31. Öztürk, C., & Kafadar, T. (2020). 2018 sosyal bilgiler dersi öğretim programının değerlendirilmesi. Trakya Eğitim Dergisi, 10(1)112-126. Doi: 10.24315/tred.550508.
32. Sözen, E., & Ada, S. (2018). 2005 ve 2018 4. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının (SBDÖP) karşılaştırılması. Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi, 6(1), 53-71.
33. Tarman, B., Ergür, Ş. & Eryıldız, F. (2012). Yenilenen sosyal bilgiler programına dair bir değerlendirme. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 103-135.
34. Taş, H., & Kıroğlu, K. (2018). 2017 İlkokul sosyal bilgiler dersi öğretim programı'nın öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. İlköğretim Online, 17(2), 697-716.
35. Tay, B. (2017). 2005 Sosyal bilgiler dersi öğretim programı ile 2017 sosyal bilgiler dersi taslak öğretim programının karşılaştırması. International Journal of Eurasia Social Sciences, 8(27), 461-487.
36. Tonga, D., Keçe, M., & Kılıçoğlu, M. (2013). İlköğretim sosyal bilgiler dersinde yer alan kazanımların vatandaşlık ve insan hakları konuları açısından değerlendirilmesi. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 171, 289-308.
37. Turan, S. (2019). 2018 sosyal bilgiler öğretim programının disiplinlerarası yapısının incelenmesi. Journal of Innovative Research in Social Studies. 2(2), 166-190.
38. Uygun, K., Arıbaş, B. B., & Karalı, M. A. (2018). Yeni (2017) Sosyal bilgiler öğretim programında meslek bilincinin incelenmesi. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 8(15), 26-26. DOI: 10.26466/opus.419890.

39. Yalar, T. (2010). İlköğretim sosyal bilgiler programında değerler eğitiminin mevcut durumunun belirlenmesi ve öğretmenlere yönelik bir program modülü geliştirme (Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ adresinden edinilmiştir.
40. Yapıcı, M., & Demirdelen, C. (2007). İlköğretim 4. sınıf sosyal bilgiler öğretim programına ilişkin öğretmen görüşleri. İlköğretim Online, 6(2), 204-212.
41. Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
42. Yıldız, V. A., & Kılıç, D. (2018). Sosyal bilgiler dersi öğretim programlarına ilişkin öğretmen görüşleri: Bir meta-sentez çalışması. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 22, 2115-2127.

INTERCULTURAL EDUCATION EXPERIENCES OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN BULGARIA

Prof. PhD. Irina KOLEVA

Sofia University, Faculty of History, Department of Ethnology, Sofia City Province / Bulgaria

Assoc. Prof. PhD. Elena PETKOVA

Burgas University, Faculty of Social Sciences, Department of Pedagogy and Teaching Methodology, Sofia City Province / Bulgaria

Assoc. Prof. Phd. Mirena LEGURSKA

Sofia University, St. Kliment Ohridski, Faculty- Department of information and in-service Training of Teachers, Sofia City Province / Bulgaria

PhD Student Kaloyan ANGELOV

Sofia University, "St. Kliment Ohridski" Faculty of History, Department of Ethnology, Sofia City Province / Bulgaria

ABSTRACT

The paper examines the preschool intercultural education in the Republic of Bulgaria and the teacher qualification, concerning intercultural and civil education, which is a priority in Bulgarian educational policies. The study presents the results of the national survey, conducted by several experts in March 2021 implementing several questionnaires. The questionnaires are concerning the professional competencies of the kindergarten teachers and educational mediators. The survey aims to analyze teachers' knowledge and competencies, concerning their work in the intercultural educational environment.

Keywords: intercultural educational, teachers, continuing education.

1. INTRODUCTION

Currently, Bulgarian state education is compulsory from the age of 5, but it is going to be lowered to the age of 4 in 2022. Till the age of 7 Bulgarian state education is implemented in kindergartens, which are preschool educational institutions. In Bulgarian legislation, an intercultural environment in state education is guaranteed by a number of international as well as state documents, such as Preschool and School Education Law (2016), followed by a subordinated act called State Educational Standard №13 of Civil, Health, Ecological and Intercultural Education (2016).

Currently, the main issues in Bulgarian preschool education are as follows:

- The inability of children to speak the official language, for whom it is not a mother tongue;
- The teacher's professional competence of pedagogical an interaction in intercultural environment (Legurska, 2012);
- Intercultural qualification and continuing qualification of teachers in intercultural education (Andreeva, 2017; Blagomilova, 2012; Bogdanov, 2016; Zarev, 2017).

According to the last conducted census in Bulgaria (2011), published by the National Statistical Institute in Bulgaria, the ethnological characteristics of the Bulgarian population are as follows:

- The Bulgarian ethnic group includes 5,664,624 or 84.8% of the population. The Turkish ethnic group comes second and includes 588,318 or 8.8% of the population. The Roma ethnic group comes third with 325,343 or 4.9% of the population.
- The censuses in Bulgaria are based on voluntary self-determination of the individuals so all percentages are relative. Moreover, there is a continuous trend of people, who local communities determine as "Roma" or "Gypsies", yet who determine themselves as part of the Bulgarian, Turkish, Romanian, and other ethnic groups. Another used option is not to specify an ethnic group at all, chosen by 53,391 people or 0.8% of the total population. About a half of the last group (51.7%) consists of people under the age of 19.
- The established demographic tendencies and strong emigration in these 10 years affect all ethnic groups in Bulgaria equally. As result, no major shifts in the ethical structure of the population occurs in the years between the last two censuses (2001-2011).
- The Bulgarian self-determinated ethnic group is more urbanistic in comparison to the other two major ethnic groups. 77.5% of the Bulgarian population lives in cities, whereas for the Turkish and Roma ethnic group the numbers are 37.7% and 55.4% respectively. The Turkish self-determinated ethnic group is concentrated in several specific provinces. 63.7% of the Turkish ethnic group lives in Kırdzhali, Razgrad, Targovishte, Shumen, Silistra, Dobrich, Ruse, Burgas (North-East and parts of South-East Bulgaria). The Roma ethnic group is represented in all provinces, with the biggest share in Montana (12.7%), Sliven (11.8%), Dobrich (8.8%), Yambol (8.5%), taking into consideration that their total part of the population is 4.9%.

2. METHODOLOGY

The authors of the current paper are a group of scientists from Sofia University "St. Kliment Ohridski" and Burgas University "Prof. d-r Asen Zlatarov". The paper analyses a diagnostic survey that was conducted distantly with several questionnaires from 5th to 25th March 2021. The survey aims to gather empirical information concerning the needs of pedagogical and non-pedagogical specialists (e.g. educational mediators) in relation to their qualification to work in an intercultural educational environment (Zarev, 2017; Koleva, 2000, 2001, 2012). The questionnaires give an opportunity to the specialists to share their perspectives and needs with respect to the activities with students or children aiming to develop knowledge, skills, and attitude towards a positive intercultural environment. The results of the survey are analyzed and aim to form a foundation for future teacher training, concerning the work in an intercultural environment.

The questionnaire about preschool education was conducted among 52 specialists, ranging from educational mediators to teachers, senior teachers and headteachers from cities (Sofia, Burgas, Lovech), towns (Sredets, Valchedram, Lukovit, Letnitsa, Troyan, Apriltsi), and villages (Galabets, Zlatia, Dolni Tsibar, Septemvriytsi, Mokresh, Kaleytsa, Dermantsi, and Oreshak).

The questionnaire (Appendix 1) consists of 33 questions, divided into 3 segments. The first segment consists of basic questions used to create a profile of the individual: age, gender, length of service, place of employment, etc. The second segment aims to highlight specialists':

- ✓ personal and community attitude towards intercultural education;
- ✓ self-evaluation on the topic of intercultural education;
- ✓ knowledge of state/international legislation, concerning intercultural education.

The third segment is addressing the topic of the specialists' future teaching training and continuing qualification concerning intercultural education. In relation to these teaching training courses, the specialists are given the opportunity to share their opinion over the subject matter, organization, forms, approaches, methods, and use practices, used in their educational institution.

3. PROFILE OF THE PEDAGOGICAL SPECIALIST/EDUCATIONAL MEDIATOR

Of the participated specialists 96% are female, 4% are male. Naturally, this reveals and confirms a known, yet not optimal tendency in the teaching profession in Bulgaria – its feminization. Concerning the age profile – most of the specialists are between the age of 40 and 50 (33%), followed by these from the 50-60 bracket (22%) and 30-40 bracket (19%). The representatives from the youngest and oldest groups (20-30 and 60+) are 17% and 9% respectively. From the given data it is clear that the teachers of middle and older ages are dominating, whereas the younger teachers are an insignificant percent. The small percentage of young teachers is most probably explained by the lack of experience in intercultural education and because of these young teachers tend to avoid schools and kindergartens with multiethnic representation.

In relation to the participants' length of service, the survey concludes that the most numerous is the group of teachers with 5 years' service or less (39%), followed by the group of 21-30 year service (24%) and the groups of 11-20 and 30+ year service, which have 15% each. The smallest is the group of teachers with 6-10 years of service – only 7%. The data leaves the impression of relatively evenly spread of the length of service, and of the other side, these results are logical in terms of the previous question about the age profile or the participants and the lack of young teachers.

Position and residence: almost 80% of the pedagogical specialist are either teachers (40%) or senior teachers (39%). Low is the percentage of the educational mediators – a single person (or 2%), yet proportion-wise it represents the reality. The headteachers are 9%, whereas other positions such as speech therapists are represented by one person each (again 2%). The representatives of towns and villages are 53%, whereas the representatives of the cities are 47%.

The data of the educational degree of the participants (Diagram №1) confirms the continuous trend of high education in degree of Bulgarian teachers – 50% have MA degree, 30% have BA degree, 16% have professional BA degree and only 4% have a high school degree.

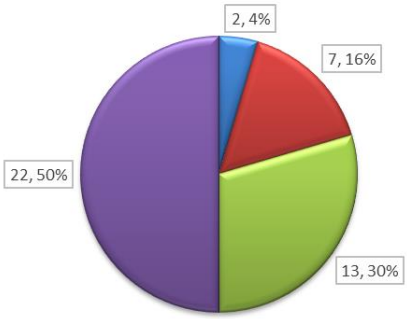

Diagram 1. Teachers' Education

The next question is concerning the Professional-Qualification Degrees (which has the Bulgarian abbreviation - PKS). This is a form of continuing qualification, which each teacher can undergo voluntarily. These degrees or stages are five altogether but move backward having V as the first stage and I as the highest possible. Each degree grants a small salary increase and the highest is a requirement for the position of the main teacher. The question is essential because it represents personal motivation and it is related to questions in the following segments. The results are showing that the biggest group belongs to the participants without any continuing qualification degree (46%). The percentage of people with the lowest degree (V) is 15%, whereas those with second degree (IV) are 21%. The next degrees are with relatively low percentages – III has 6%, II – 8% and the highest have 4%.

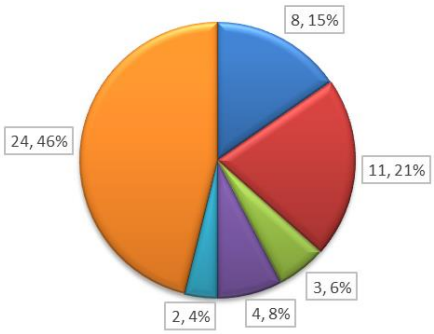

Diagram 2. Teachers' Professional-Qualification Degrees

4. PROFESSIONAL COMPETENCIES IN INTERCULTURAL EDUCATION IN ASPECT ATTITUDES

The aim of the questions from the second segment is to collect data, which reveals the attitude of the participants towards the problems of intercultural education in kindergarten and to outline the strengths and the weaknesses, as well as the opportunities for development. The conclusions are outlined along with an analysis of the more significant results.

Conclusions from the second segment:

• Two-thirds (67%) of the participants acknowledge that intercultural education is indeed a priority in contemporary education and even more (85%) evaluate the work in the aspect of intercultural education as an important condition for positive changes in the Bulgarian educational system.

• The specialists are partially familiar with the national legislation, concerning intercultural education and de facto are not familiar with international legislation.

• The participant's order insignificance the quantity indicators in area intercultural education in the following way:

- Knowledge and application of the ethnopedagogical approaches by the kindergarten teacher in education in intercultural environment – 86%;

- Knowledge and application of legislation concerning the children rights by the teacher – 84%;

- Number of integrated children for which the mother tongue is different from the official – 84%; the number of students graduated high school – 82%;

- Teachers to know well and to work with the families of the students by involving them in collaborative work – 84%;

- Teachers' number and percentage underwent qualification and teaching courses with regard of intercultural education – 82%;

- Children's level of knowledge and abilities – 82%;

- Number of children who get additional support in kindergarten – 80%;

- Number of dropouts from the educational system – 76%;

- Knowledge of ethnopsychological specifics of the ethnic groups in Bulgaria – 76%;

- Number of the main and additional forms of pedagogical interaction in subject areas (the Bulgarian term in *educational directions*), in which the problematics of intercultural education are included. In addition to that - a new subject area – intercultural education in innovative kindergarten – 78%;

- Teachers' knowledge and application of suitable methods of education and socialization in the multiethnic environment – 78%;

- Level of prejudice against the ethnic groups and subgroups amongst teachers and parents – 77%;

- Teachers' knowledge and application of interactive forms of pedagogical interaction with parents from an ethnic minority group – 76%;

- Teachers' knowledge and application of approaches, forms and methods of bilingual education – 74;

- Number of multiethnic groups and the proportion between the children within the groups – 73%;

- Number and share of pedagogical situations, dedicated to the culture of the minorities – 72%;

- Changed provincial legislation – 71%;

- Number of representatives of ethno-cultural minorities, who work in the educational system – 63%.

• Quality indicators in area intercultural education are ordered by significance by the participants in the following order (Благомилова, 2012):

- Skills to work in the intercultural and multiethnic environment, in an integrated classroom, with close cooperation with colleagues, parents, and the local community – 88%;

- The ability to prevent the risks of dropouts of children from preschool institutions – 88%;

- The ability to educate in multicultural reflection and mutual respect, acknowledgment, and acceptance of the cultural specifics of the different children – 84%;

- Knowledge of display of discrimination, prejudice and stereotypes in kindergarten and useful practices to neutralize them – 83%;

- The ability to create a positive educational environment for a dialog between the representatives of the different ethnocultural communities in accordance with their age and intercultural competencies – 82%;

- Knowledge in the field of equal rights and equal opportunities for all children, no matter race, gender, ethnic and social background, religion, etc. – 81%;

- The ability to form self-respect towards one's own cultural identity – 81%;

- The ability to form relationships based on patience, enthusiasm, interpersonal communication, interest towards students, empathy, sense of humour – 81%;

- Behaviour oriented towards high expectations of every child's achievements- 81%;

- The ability to participate in suitable projects with the intercultural theme – 79%;

- Knowledge of the problems and conflicts on the ethnocultural ground and the ability to solve them in the educational environment – 77%;

- Knowledge of the bilingual characteristics of the students and taking their linguistic characteristics under consideration – 76%;

- Knowledge and ability to integrate and adapt children of immigrants and refugees to the educational system – 73%;

- Knowledge of models, evaluating students' needs and their styles of teaching – 73%;

- Importance of the knowledge of the history and culture of the different ethnic, religious and language minorities – 72%;

- Knowledge of interculturality – essence, cultural conflicts, factors for effective intercultural interaction – 69%.

• The specialists define that the factors which would influence the most their way of teaching would be educational seminars, shared experience with colleagues and consultations with expects (Koleva, 2012);

The realization of the State Educational Standard №13 (with Bulgarian abbreviation DOS) of Civil, Health, Ecological and Intercultural Education (2016)[1] in the content of the educational books and workbooks divide the specialists into two opinions – complete realization 51% and partial realization – 41%.

• The most significant difficulties, which the specialists outline, concerning the realization of the main objectives of the Standard of intercultural education are two:

- lack of parents' support;

- the educational content of the different disciplines does not provide a lot of opportunities to develop intercultural competence.

In 2018 the Bulgarian Ministry of Education and Science released 13 programs and preschool educational systems for kindergartens, from which only two are about intercultural education: *Neogaia – New Earth* and *I Change the World*.[2] These are systems with attachments: philosophy, teacher's book, parent's book, head teacher's book, assistant teacher's book and children's book for all 7 subject areas of the State Educational Standards of preschool education. Concerning the topic of how well familiar are the specialists with these preschool educational systems the data shows the following:

- Educational system *I Change the World* and preschool educational system *Neogaia – New* Earth is known as successful by 80% of the specialists;

- At the same time these successful systems are used during the current by a small percentage of the specialists – only 37% used the preschool educational system *I Change the World*.

Even though that the specialists know preschool educational systems which realize with greater success the State Educational, the pedagogues do not choose them. The reasons are different and of various nature. Usually, the local municipality imposes the choice over the preschool educational systems, because more often than not the kindergartens are under the jurisdiction of the local municipality. The second reason is connected with the monopoly of some publishing houses on a national level. The third reason is that municipalities do not take into consideration the qualification of the local teachers in multicultural regions with their ethnic specifics. The fourth reason is the absence of professional competencies throughout the country, both for headteachers of kindergartens and municipality employees. All municipalities have approved plans for educational integration of children of ethnic minorities, but just a few of them are developed and applied to practice (Blagomilova, 2012, Koleva, 2001).

- Most specialists do not feel competent to state whether or not there is a need of the actualization of the State Education Standard of Civil, Health, Ecological and Intercultural Education, the part of preschool education in particular. Nevertheless, for one-quarter (27%) of the participants such a change/an actualization in the Standard is desired;

- According to most teachers state and local authorities, business and non-government organizations support their work in intercultural education; Since 2005 to the Bulgarian Ministry of Education and Science is attached a subordinated organization – Centre for Educational Integration of Children and Students from Ethnic Minorities.[3] According to the participants in the survey it is the Ministry, the Centre, the municipalities and the European Educational Programmes are the institutions which have the largest part of improving the conditions in the multicultural educational environment.

- According to the participants, the universities and the non-government organizations do not provide enough.

Especially useful in relation to discovering the strengths and weaknesses of intercultural education are the findings from the following questions:

[1] Standard №13, 21.09.2016.
[2] Koleva, Irina et al. (2018). *I Change the World*. Sofia: Veles; Koleva, Irina et al. (2018). *Neogaia - New Earth*. Sofia: Golden duck.
[3] For more information look here: https://coiduem.mon.bg/en/welcome-to-the-ceicsems-website/

A dominant part of the pedagogical specialists (85%) consider that the work in aspect intercultural education is a condition for positive changes in Bulgarian education. There are 4% who do not see any positive changes as of yet, whereas the remaining participants (11%) cannot decide.

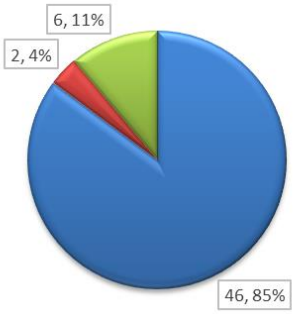

Diagram 3. Does intercultural education affect education positively?

A major weakness has been registered in the qualification and competencies of the teachers in relation to that how well are they familiar with the international and state legislation, concerning intercultural education. Findings show that almost half (44%) are not familiar with any documents. In addition, only 22% are able to give a specific name of a document – 16% mention Standard №13, while 6% mention the Preschool and School Education Law.

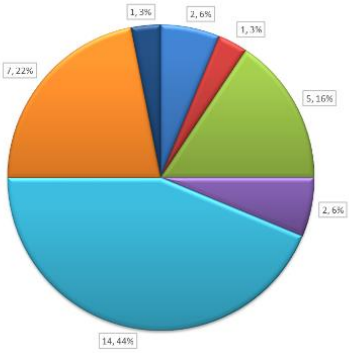

Diagram 4. Are you familiar with intercultural educational legislation?

Question №4 from the second segment has the aim to outline which quantitive indicators in aspect intercultural education, concerning the children in kindergarten with ethnic or national background, different from Bulgarian, are considered significant by the participants in the survey. This question consists of 20 sub-questions, labeled with Cyrillic letters. Each small question has 5 degrees from “not significant” to “very significant”. Especially important are the following questions:

The number of integrated children, whose mother tongue is not Bulgarian – this factor has been evaluated as significant by 84% of the teachers.

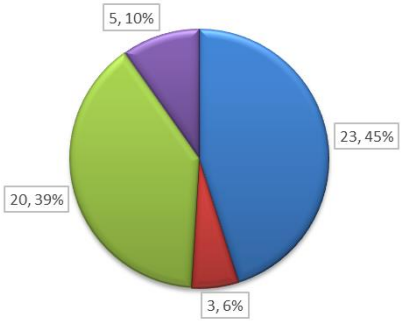

Diagram 5. Significance: number of integrated children

A number of students graduated high school – this indicator is considered significant by 82% of the specialists. Only 12% consider high school education to be insignificant in terms of intercultural education.

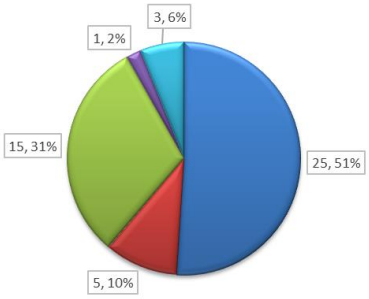

Diagram 6. Significance: number of students who graduated high school

A number of students dropped out of the school system – the next diagram (№7) shows that this indicator is important for about three-quarters of the participants (76%), while 12% believe that this indicator is of little importance. 10% of the specialists choose the neutral answer.

Diagram 7. Significance: Number of students dropped-out of school system

A number of multiethnic groups and proportion between the children within the groups – the results are given in diagram №8. Not surprisingly, again the majority of the pedagogical specialists consider this indicator as significant (73%) in the area of intercultural education. 20% are unsure, giving the neutral answer, whereas the rest of the participants – 8% have chosen the options for little or no significance.

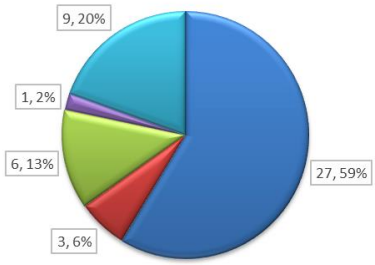

Diagram 8. Significance: number of multiethnic groups

Number and percentage of teachers, who have undergone qualifications and additional courses concerning intercultural education. 82% of the participants consider this indicator to be of significant importance, while 10% think the opposite. 8% are those who have given the neutral answer that this indicator is ‘relatively significant’.

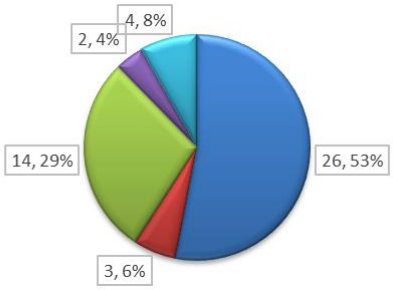

Diagram 9. Significance: Number of teachers, underwent intercultural qualification

Knowledge and appliance of the ethnological approaches for education in a multicultural environment by the kindergarten teacher – this indicator is recognized as significant by the highest 86% of the specialists. Only 8% state that it has little to no significance and 6% choose the relatively significant option.

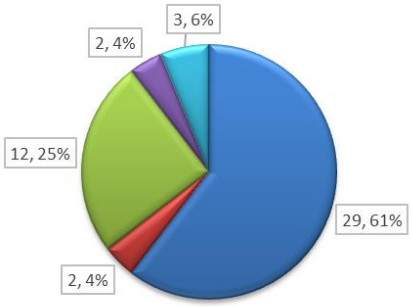

Diagram 10. Significance: Knowledge and appliance of the ethnological approaches

Knowledge and appliance by the teacher of legislation concerning the children's rights – Again relatively high percentage of the participants acknowledge this indicator as significant (84%). Respectively the little significance and the relative significances are 10% and 6%.

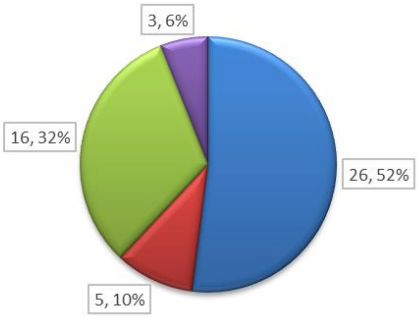

Diagram 11. Significance: Knowledge and appliance by the teacher of legislation concerning the children's rights

Knowledge and appliance by the teacher of approaches, forms, and methods for bilingual education – Bilingual education with its specific approaches, forms, and methods have significance for 74% of the participating teachers. Only 14% consider this indicator not to be a priority, whereas 12% are undecided.

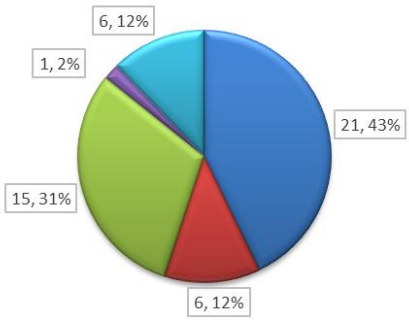

Diagram 12. Significance: Knowledge and appliance by the teacher of approaches, forms, and methods for bilingual education

After this question, concerning the quantity indicators in aspect intercultural education, the survey continues with the following question: "Which of the following [20] quality indicators in aspect intercultural education do you consider to be significant?" The question has a similar structure and 5 graded scales of evaluation as the previous one. Especially important for the purpose of the survey are the following results, presented in diagrams №13-21.

Knowledge of display of discrimination, prejudices and stereotypes in kindergartens and the mechanisms, applied in order to ensure their neutralization – The results in diagram №13 outline that 83% of the participants consider this quality indicator to be significant, whereas only 6% consider it to be for little importance and 11% are undecided. None of the participants consider this indicator to be of no significance which is the lowest option possible.

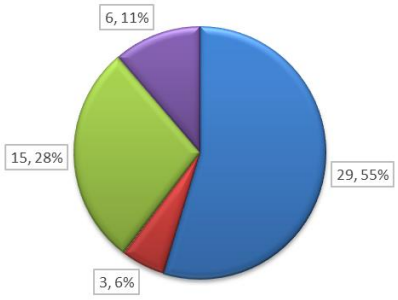

Diagram 13. Significance: Knowledge of display of discrimination, prejudices and stereotypes in kindergartens and the mechanisms, applied in order to ensure their neutralization

Knowledge in the field of equal rights and opportunities for all children, no matter of race, gender, ethnic or social background and religion - From the answers of the participants it gets clear that a relatively high percentage of the – 81%, consider the knowledge in the field of equal rights to be significant. On the opposite side are only 4% of the participants, again with no answers in the lowest category. Undecided is 15%.

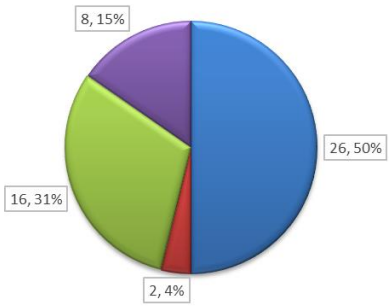

Diagram 14. Significance: Knowledge in the field of equal rights and opportunities for all children, no matter of race, gender, ethnic or social background, and religion

Knowledge of the problems and the conflicts on the ethnocultural ground and the knowledge to resolve these issues in the educational environment – This indicator is considered to be a priority by 77% of the pedagogical specialists. Just 8% consider it to be of little importance, again with no participants to think it is of no significance. 15% are undecided.

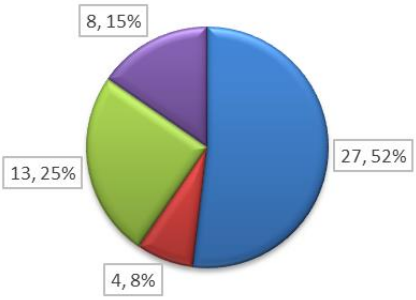

Diagram 15. Significance: Knowledge of the problems and the conflicts on the ethnocultural ground and the knowledge to resolve these issues in the educational environment

Ability to facilitate a positive educational environment that stimulates a dialogue between the representatives of the different ethnocultural communities, depending on their age and competencies – The predominant 82% of the participants in this survey consider these skills to be of great importance, where just 6% consider it to be of minor importance. 12% are undecided.

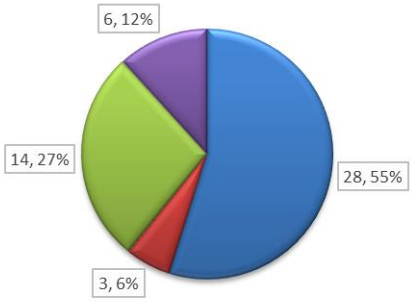

Diagram 16. Significance: Ability to facilitate a positive educational environment

Ability to teach and educate in the spirit of intercultural reflection and mutual respect, understanding and acceptance of the cultural specifics of the different children – 84% consider it to be a significant indicator whereas the opposite side and undecided have 8% each.

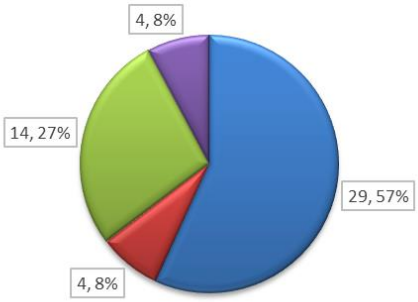

Diagram 17. Significance: Ability to teach and educate in the spirit of intercultural reflection and mutual respect

Skills to work in the intercultural and multiethnic environment, in an integrated classroom with close cooperation with colleagues, parents, and the larger community – the relatively high 88% of the participants

consider this to be of utmost importance, whereas only 4% are preferring the opposite option of that it has little significance. 8% are undecided. There are no participants to consider this indicator not to be significant at all.

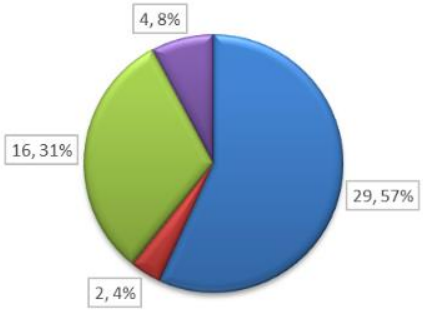

Diagram 18. Significance: Skills to work in an intercultural and multiethnic environment

Behaviour oriented towards high expectations of every child's achievements – the data shows that 81% consider this indicator to be important, whereas 6% consider it to be of little importance. 13% are undecided.

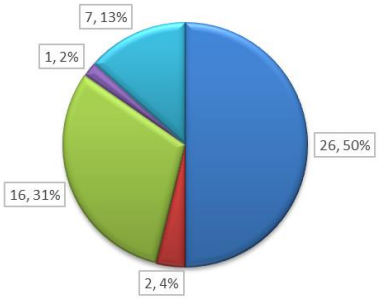

Diagram 19. Significance: Behaviour oriented towards high expectations

Whether or not an actualization of the State Educational Standard is required for intercultural education in preschool in particular – only 27% of the pedagogical specialist wish for such an actualization, yet the significant 61% consider themselves not competent enough to answer this question. Just 12% consider the current Standard to work properly and that actualization is not required as of today.

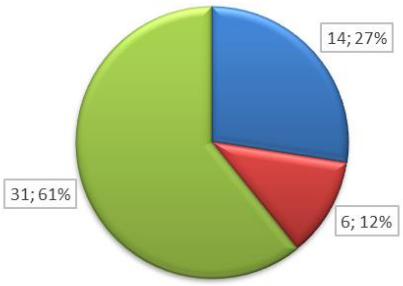

Diagram 20. Significance: Whether or not an actualization of the State Educational Standard is required

The parents' desire to participate in the organized intercultural activities – 55% of the participants think that parents rarely have the desire to participate, where 17% think that the parents have no desire whatsoever to join such activities. 28% of the specialists have the opinion that the parents are active in such events.

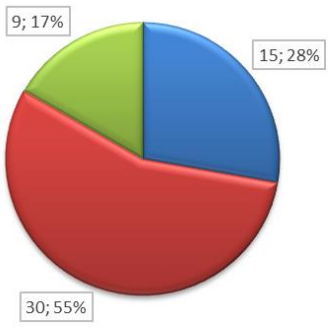

Diagram 21. Significance: The parents' desire to participate in the organized intercultural activities

The next question that deserves attention with regard to giving the recommendation to increase the effectiveness of the State Educational Standard №13 – Civil, Health, Ecological and Intercultural Education (2016). The pedagogies give various suggestions that can be grouped in the following way:

- The required changes in the Standard should be in the direction of the parents to have an obligation to participate in the teaching and educational activities in the kindergarten;

- As an addition to that obligation, more forms of interaction should be regulated. The interaction should be between the parents from one hand and the teachers, parents, municipality, non-government organizations etc. from the other;

- Seminars should take place, in which teachers should be granted prioritized didactic materials and methodical guidelines that have been proven on the national level;

- all kindergarten educational systems should attach educational books, specialized in the work with bilingual children. The aim of these educational books will be to enhance the learning process of the official language.

5. PROFESSIONAL COMPETENCIES IN INTERCULTURAL EDUCATION IN ASPECT QUALIFICATION

The third segment is regarding the self-evaluation of the specialists concerning their professional competencies, as well as their motivation to increase their qualifications.

As fully qualified in the aspects of intercultural educational activities are self-evaluating 19% of the participants. 40% of them consider that they need continuing self-education. 12% admit their low competence in this aspect and give the reason that the situation is changing rapidly, whereas 29% consider themselves completely unqualified for such activities.

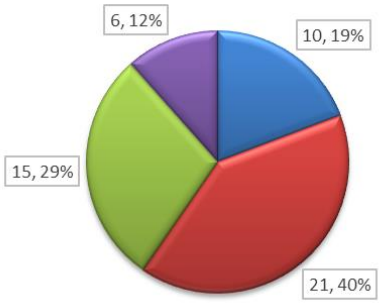

Diagram 22. Do you consider yourself competent in intercultural education?

The state of participants' motivation towards participating in continuing qualification – this topic is of particular importance to understand the established dynamic in the continuing qualification process in Bulgarian education. 42% prioritized their desire to develop their professional skills, whereas 40% prefer the exchange of good practices between colleagues. Just 9% participate in these courses because they are

organized by the Bulgarian Ministry of Education and Science and the school administration. 7% of the participants' primary motivation is that these courses increase their career prospects.

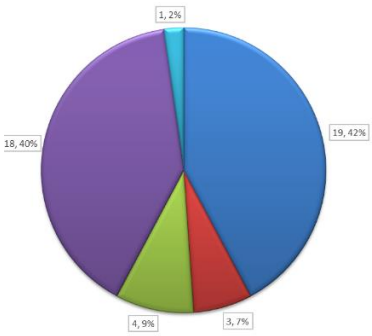

Diagram 23. The main reason for participating

Level of satisfaction with past qualifications – just half of those participants who have been on such qualifications are satisfied – exactly 50%. According to this group, the qualifications have a contribution to their skills and knowledge. Almost a quarter of the participants (23%) choose the "partially contributing" option. 17% have a problem applying the new information because it is too theoretical, whereas 10% think that these qualifications have not improved their skills in any aspect.

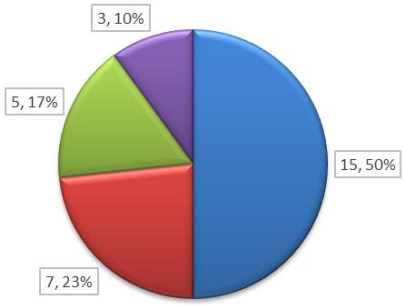

Diagram 24. Level of satisfaction with past qualification

The next question is about participants' preference to the form of qualification in intercultural education environment – most of the specialists (77%) prefer conferences because there are lots of opportunities for personal contact and sharing good practices. 19% are undecided, where the last 4% think the conferences are not a suitable form of qualification.

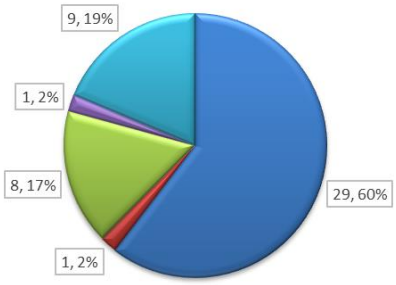

Diagram 25. Preferred type of qualification

Technologies and forms of the teaching of intercultural education are of utmost importance for 85% of the specialists. Just 4% consider that technology plays no role in intercultural education, whereas 11% are undecided.

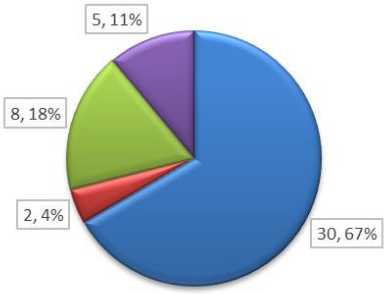

Diagram 26. The place of technology in intercultural education

The topic of pedagogical interaction with parents in an intercultural education environment is significant for 93% of the participants, with 7% undecided. There are no participants that consider this particular indicator to be insignificant.

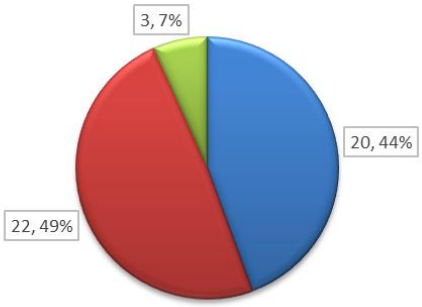

Diagram 27. Pedagogical interaction with parents

At the end of the survey, the participants have the option to choose the most suitable way for them to increase their personal qualification in aspect intercultural education. The options are:

- Personal reading of literature, documents and materials;
- Information in this aspect of education gained from internet sources;
- Participation in training and seminars;
- Consultations with specialists;
- Exchange of good pedagogical experience.

The results are that the participants prefer training and seminars, and exchange of good practices equally – 34% of the participants each. Consultations with specialists are the third preferred option with 21%, where the last two options with independent research have 11% altogether.

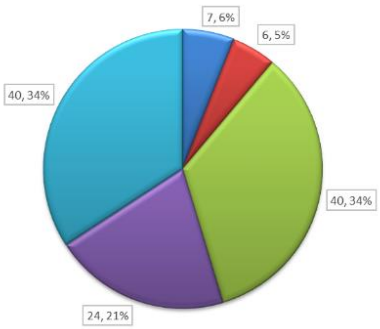

Diagram 28. Best way to increase teachers' qualification

The recommendations, which the participants give in relation to improving the quality of qualifications of intercultural education are as follows:

- Qualification courses should include experience exchange;

- More opportunities to exchange experience and good practices with colleagues;

- The educators should be people with experience in the field of intercultural education with skills to share;

- The recommended technologies should be applied to practice;

- The pedagogical specialists and educational mediator should have ensured consultation with a specialist in the kindergarten at least once a week.

The conclusion from the third segment:

- 47% of the specialists have not participated in any type of qualification which concerns the aspect of work in an intercultural environment. Yet, two-thirds of the people from the same group think that the lack of additional training can be compensated with further reading. The main given reasons for not-participating in any intercultural training are lack of finances and difficult access;

- From those specialists who have participated in some sort of qualifications, most of them are driven by personal motives like exchanging personal experience, meeting with new colleagues, developing their professional skills, rather than because it is obligatory or because it is a career requirement. From the same group 40% conceder these types of qualifications to be partially useful and the main reason for that is that the information is hard to apply to practice;

- State institutions, such as the Ministry of Education and Science, Regional Educational Management, and the licensed by the Ministry institutions are preferred as organizers of such training and seminars. They are preferred in comparison to the ones provided by the universities and non-government institutions, specialized in teacher training. The difference between the Ministry from one hand, and the universities and NGOs from other, is significant - 20%;

- A powerful incentive for participating in qualification is the professional communities, presented with the social media as well (96%). After them, with 87% as the preferred type of education are the conferences and the seminars, which give the opportunity for personal experience exchange and contacts. 69% of the participants evaluate the state education as significant, followed by 64% who think that self-education is possible and lastly – 61% consider researching projects to be the beneficial type of training;

- Technological approach for qualification is preferred in comparison to the theoretical one;

- 75% of the participants recognize the necessity of qualification in aspect legislation;

- A theme that dominates the whole survey is the need of qualification concerning the pedagogical interaction with parents in an intercultural educational environment – 93%. It is followed by the necessity of familiarizing with ethnopsychological specifics of the ethnic groups – 91%. Third in importance is the theme of the effective project activity (82%), concerning the previous and presumes their interpretation in the context of educational reality.

6. DISCUSSION and CONCLUSION

The survey concludes that the participating specialists – kindergarten headteachers, teachers as well as educational mediators have a steady, inner motivation for a continuing qualification in the aspect of intercultural education. The preferred environment to develop their skills is educational seminars, where they can exchange good practices with colleagues and they can consult with a specialist (Andreeva, 2017; Blagomilova, 2012; Zarev, 2017; Legurska, 2012).

Required: social inclusion of all children in the education from an early age; flexible transitions between the different educational stages (Koleva, 2007, 2015a, 2015b).

The main goals of preschool education are:

✓ Identify and define the key competencies, required for being able to work and having personal realization;

✓ Support the effort on European, state, regional and local levels to encourage the development of competencies through life-wide learning.

Key competencies are defined as a combination of skills, knowledge and attitudes, which:

✓ Knowledge consists of the facts, numbers, concepts, understanding and theories, which are already approved and enhance the system of preschool education;

✓ Skills are defined as the ability of the individual to have reflection thinking in aspect self-understanding and self-regulation;

✓ Attitudes describe the predisposition and the way of thinking about an action or reaction towards ideas, people, or situations. For short, value-oriented model of attitudes of the individual.

We recommend the following model of educational policies to advance the strategy for kindergarten development (Koleva, 2009, 2015c).

- A model to build up educational policy for kindergarten with the corresponding criteria (Appendix №2).

- Measures and policies in the system of preschool education, as follows:

- Develop a map of the kindergarten (state, municipal and private) to help and give options to a concrete educational system (from the 13 that are already approved by the Ministry in 2018-2019). The choice has clear formal and content criteria in relation to concrete educational environmental markers (which are both inside and outside markers) in concrete communities and types of children (Blagomilova, 2012).

- Tracking conducted by the National Educational Inspectorate,[4] which is an institution which is under the ministerial cabinet directly, of the correspondence between applied educational systems and concrete kindergarten, as well as its strategy of development. Furthermore, there is an additional problem - upon choosing an expect-evaluator the consideration is only on the amount of pedagogical experience. Therefore, a paradox occurs where a teacher or a headteacher, who, according to the Preschool and School Educational Law indeed has a “pedagogical experience”, but has no experience in a particular educational stage. This leads to the fact that the expert-evaluator is evaluating upon his incompetency in the specific educational stage. What should be taken into

[4] Official website: https://nio.government.bg/

consideration should be the experience in the particular educational stage (which should be at least 5 years) and not pedagogical experience in general.

- Performing a situational, functional, and SWOT analysis of the quality of the preschool education (Andreeva, 2017; Zarev, 2017).

- Accreditation of formal and content criteria for innovative type kindergartens.

- Actualization of strategies of development of kindergartens and schools, in which there are preschool groups. Actualization and application of the educational systems of kindergartens, which considers the specifics of intercultural education in accordance with State Educational Standard №13 (Legurska, 2018).

- Analyzing the condition of the target educational institutions, which includes their organizational and functional capacity and their specifics with regards to the applied strategies for development of the kindergarten, acknowledging the ethnocultural markers of the ethnic groups.

7. SUGGESTION

1. Correlation between the Strategy Development of Education and Teaching in Republic Bulgaria (2021-2030) and Priority 1 “Education and Skills” of National Development Programme: Bulgaria 2030.

1.1. Actualization of the kindergarten legislation in correspondence with the ministerial documents treating the topic of interculturality;

1.2. The kindergarten goals, mission, and vision must comply with the process of integration, through the education of children of ethnic minorities.

2. The ability to analyze the influence of ethnosocial, economic, ethnodemographic and ethnocultural factors, which have an impact while determining kindergarten educational policies.

3. The ability for strategic planning – determining the kindergarten's long-term goals and priorities for the next 4 years (in accordance with article 263, paragraph 1, section 1 of Preschool and School Education Law, 2016).

4. The ability to implement educational innovations in ethnocultural and intercultural aspects, complying with section intercultural education in preschool age of Standard №13. Introducing additional subject areas in preschool education, e.g. “Ethnoculture and interaction”; “Ethnosocial competencies”; “Intercultural competence and play interaction”; “Ethnocultural interaction”; “Sociocultural competence” etc.

5. Practical application of the strategy, in accordance with the inside and outside the intercultural educational environment. Orienteering the preschool educational systems, which are approved by the Ministry of Education and Science (2018-2019), towards the kindergarten development. Choose and application of the preschool educational systems in relation to intercultural education, using *I Change the World* (2018) and *Neogaia - New Earth* (2018).

6. Technical introduction and implementation of the strategy and the educational system on the kindergarten website.

REFERENCES

1. Andreeva, A. (2017). *Ethnopsychological model of the reflexive picture concerning teacher’s qualification.* Sofia. Retrieved from http://digilib.nalis.bg/dspviewerb/srv/viewer/eng/08182ece-cd68-4e6c-b570-5bcca0a99671?tk=CBguzs1oTmy1cFvMoKmWcQAAAABguJwV.6MJRYZS4xCc7ZzA8SC-V5A&citation_url=/xmlui/handle/nls/28026

2. Blagomilova, G. (2012). *Pedagogical technology of the game in intercultural environment (in kindergarten environment).* Sofia. Retrieved from http://digilib.nalis.bg/dspviewerb/srv/viewer/eng/b5d23463-cd7f-45bc-a433-

334fbe896ae3?tk=tdI0Y81_RbykMzNPvolq4wAAAABguJxB.sVo4xwuJbZTw6l-jXPEJsg&citation_url=/xmlui/handle/nls/30320

3. Bogdanov, G. (2016). *Ethnophycological aspects of social-educational functions of Facebook in Bulgaria (2008-2013)*. Sofia. Retrieved from http://digilib.nalis.bg/dspviewerb/srv/viewer/eng/c95b7495-04fb-425d-b3e1-3d7774bdb9a9?tk=yVt0lQT7Ql2z4T13dL25qQAAAABguJyl.JkxwoZUsslH7U8hF1S6TlQ&citation_url=/xmlui/handle/nls/25033

4. Council of Ministries of the Republic of Bulgaria. (2018). *Bulgarian Social-Economic Development 2007-2017. Determining the National Priorities for 2021-2027*. Sofia. Retrieved from https://www.eufunds.bg/sites/default/files/uploads/eip/docs/2019-04/%D0%A0%D0%9C%D0%A1%20196%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5.pdf

5. European Commission/EACEA/Eurydice. (2016). *Promoting citizenship and the common values of freedom, tolerance and non-discrimination through education: Overview of education policy developments in Europe following the Paris Declaration of 17 March 2015*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ebbab0bb-ef2f-11e5-8529-01aa75ed71a1

6. European Commission. (2016a). *Educational Monitoring. 2016. Bulgaria*. Retrieved from https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/10f33389-e781-11e6-ad7c-01aa75ed71a1/language-en

7. European Commission. (2016b). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Action Plan on the integration of third country nationals. Strasbourg* Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex%3A52016DC0377

8. European Commission. (2016c). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Improving and modernizing Education*. Brussels. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2016%3A941%3AFIN

9. European Council. (2015). *Council conclusions on reducing early school leaving and promoting success in school*. Official Journal of the European Union, C 417/36, 15.12.2015. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52015XG1215(03)

10. European Council. (2016a). *Resolution of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, of 24 February 2016 on promoting socioeconomic development and inclusiveness in the EU through education: the contribution of education and training to the European Semester 2016*. Official Journal of the European Union, C 105/1, 19.3.2016. Retrieved from https://op.europa.eu/bg/publication-detail/-/publication/5dc6e2bf-eda5-11e5-b507-01aa75ed71a1

11. European Council. (2016b). *Council Conclusions of 30 May 2016 on developing media literacy and critical thinking through education and training*. Official Journal of the European Union, C 212/5, 14.6.2016. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A52016XG0614%2801%29

12. European Council. (2016c). *Conclusions of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, on the prevention of radicalisation leading to violent extremism*. Official Journal of the European Union, C 467/3, 15.12.2016. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A52016XG1215%2801%29

13. European Council. (2018). *Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (Text with EEA relevance)*. Official Journal of the European Union, C 189/1, 4.6.2018. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AC%3A2018%3A189%3ATOC

14. European Council & European Commission. (2015). *2015 Joint Report of the Council and the Commission on the implementation of the strategic framework for European cooperation in education and training (ET 2020) New priorities for European cooperation in education and training*. Official Journal of the European Union, C 417/25, 15.12.2015. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A52015XG1215%2802%29

15. Koleva, I. (2000). *Ethnopsychology of speech*. Sofia. Sofia University Press "St. Kliment Ohridski". Retrieved from http://digilib.nalis.bg/dspviewerb/srv/viewer/eng/5ee97f8c-4d45-4fbd-b03d-e794e9bf59ab?tk=Xul_jE1FT72wPeeU6b9ZqwAAAABguJzz.j1nKnNnGg6zX8OYl6JG_DQ&citation_url=/xmlui/handle/nls/31138

16. Koleva, I. (2001). *Pedagogical technology in intercultural environment (reflexive aspects)*. European commission for education and culture, foundation "TOMILO", movement "PREDTECHI". Retrieved from http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/33767

17. Koleva, I. (2007). *Parent's ethnopsychology: Ethnocultural educational practice for interaction with parents from Roma background*. Sofia. Retrieved from http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/33765

18. Koleva, I. (2009). *Ethnopsycholopedagogical projections of teacher's sociocultural competence*. Retrieved from http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/33793

19. Koleva, I. (2012). *Ethnopsychological model of educational interaction*. Sofia. RAABE, Prelisti-Nameri. Retrieved from http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/33766

20. Koleva, I. (2015a). *Ethnopedagogical model of interaction with the parent*. Retrieved from http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/33787

21. Koleva, I. (2015b). *Psychosocial development*. Retrieved from http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/33786

22. Koleva, I. (2015c). *Pedagogical interaction: teacher-child-parent*. Retrieved from http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/33785

23. Legurska, M. (2012). *Reflexive pedagogical technology for children's rights*. Sofia. Retrieved from http://digilib.nalis.bg/dspviewerb/srv/viewer/eng/d123b7ae-cbd8-455e-b935-08de244b97b6?tk=0SO3rsvYRV65NQjeJEuXtgAAAABguJ17.g3AbC5Kwke0dL5CGve7vqQ&citation_url=/xmlui/handle/nls/30436

24. Legurska, M. (2018). *Civil education in kindergarten and primary school*. Sofia. Sofia University Press "St. Kliment Ohridski".

25. Ministry of Education and Science. *Indicators for Evaluating the Implementation of the National Goals for Education for 2020*. Retrieved from https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=880

26. OECD. PISA 2015 Results. Volume I. (2016): *Excellence and Equity in Education. PISA*. Paris: OECD Publishing. Retrieved from https://www.oecd.org/publications/pisa-2015-results-volume-i-9789264266490-en.htm

27. UNESCO. (2015). *Framework for Action. Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all. (DRAFT)*. World Education Forum 2015. Retrieved from http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/ED/ED_new/pdf/FFA-ENG-27Oct15.pdf

28. Zarev, P. (2017). *Teacher's reflexive model for sociocultural competence*. Sofia. Retrieved: from http://digilib.nalis.bg/dspviewerb/srv/viewer/eng/b4838dfc-cf99-41cb-b864-3b08d0199003?tk=tION_M-ZQcu4ZDsI0BmQAwAAAABguJzH.rBP47QceLuhmVa_Y5Ek6Yw&citation_url=/xmlui/handle/nls/28030

29. World Economic Forum. (2017). *The Global Competitiveness Report 2017-2018*. Geneva. Retrieved from https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018

EARTH SCIENCES

UDC 661.632

IMPROVEMENT OF EFFICIENCY OF BIOLOGICAL SEWAGE TREATMENT OF NITROGEN-PHOSPHORUS FERTILIZERS PRODUCTION (CASE OF KAZPFOSPFATE LLP, ENTERPRISE FOR PRODUCTION OF MINERAL FERTILIZERS)

Akhmetova Saule Ospandiyarovna[1], Turebekova Gaukhar Zahievna[2]

[1]Almaty Technological University, Almaty, Republic of Kazakhstan
[2] M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Republic of Kazakhstan

Abstract

The toxicity of the main pollutants of wastewater produced by nitrogen-phosphorus fertilizers was evaluated under the conditions of the existing drainage scheme. The scheme of mixing individual production streams of waste water taking into account the properties of their components to reduce the toxicity of mixed waste water is justified. Comparative analysis of efficiency of biological treatment of chemically contaminated waste water of the enterprise in conditions of traditional and proposed water disposal schemes was carried out. Processes of biological purification of waste water from metal ions in conditions of traditional and proposed water disposal schemes have been investigated. Dependence of qualitative and quantitative composition of treated waste water on the sequence of mixing of individual waste water flows in the water disposal scheme is established. Mechanisms of reduction of toxicity of production waste water in conditions of mixing metal-containing streams according to the proposed scheme have been identified.

A method for reducing the toxicity of chemically contaminated industrial wastewater is proposed, which consists in changing the mixing scheme of individual streams of metal-containing wastewater of the production of mineral fertilizers before biological treatment of the mixed wastewater. A new scheme for wastewater disposal of the enterprise has been developed with a subsequent increase in the efficiency of biological wastewater treatment.

Keywords: mineral fertilizers, wastewater, toxicity, heavy metals (chromium (VI), copper (II), nickel (II)), synthetic surfactants (SPAS), water disposal.

Introduction

The large chemical, petrochemical and other industrial enterprises form wastewater, which after treatment enters water bodies. Water bodies of the Republic of Kazakhstan annually discharge more than 200 million cubic meters of sewage pollution, which supplies more than 100 thousand tons of pollutants that have a toxic effect on the animal and plant world of water bodies, as well as on humans [1]. With waste water, heavy metals, which are poisons of cumulative, carcinogenic and mutagenic action, often enter water bodies, therefore they must be subjected to deep purification [2].

The activities of industrial enterprises lead to pollution of the biosphere by wastewater, which in its composition contains substances that can even in small quantities have a negative impact on human health and the environment [4]. Waste water treatment of industrial enterprises is one of the main areas of environmental protection activity in the Republic of Kazakhstan, since, despite a significant decrease in production volumes, pollution of rivers and reservoirs has practically not decreased [5].

The introduction of a large amount of pollutants into water bodies as part of mixed industrial runoff is often associated with low efficiency, and often with the absence of local treatment systems, the main purpose of which is to reduce the concentration of specific contaminants in waste water and, if possible, provide recirculated water supply systems in specific technological processes.

It is of considerable interest to find the possibility of developing and implementing wastewater treatment processes using liquid waste from various industries, when mixing which, depending on the composition of the pollutants, can undergo neutralization, oxidation, reduction, complexation reactions, coagulation, flocculation, chemosorption processes, with the release of the reaction products of impurities most often in the form of a solid dispersed phase.

Thus, the search for the opportunities and development of environmentally safe and economically reasonable technical solutions that allow using the physical and chemical characteristics of individual effluents of various industries to increase the efficiency of treatment of mixed chemically contaminated wastewater and reduce the man-induced load on the open water bodies is an urgent objective [3].

Each enterprise should be strictly responsible for the quality of wastewater discharged, therefore, in order to choose the method of their treatment, control the operation of treatment facilities, to solve the issues of recovery and disposal of substances polluting water and the possibility of reuse of effluents, it is necessary to know the composition and volume of contaminants generated and removed from the territory of the enterprise [6].

The composition of the waste water depends on the technological process, the composition of the initial components, intermediate products, the products produced, the composition of the initial water, local conditions and other factors [7]. Waste waters of enterprises have approximately the same quality composition of contaminants, but concentrations of contaminants, as a rule, vary in a wide range depending on types and peculiarities of technological processes [8].

A rather interesting and economically reasonable option for the technological solution of wastewater treatment is the mixing of effluents of different nature. The composition of waste water is selected so that when they are mixed, a reaction occurs, accompanied either by neutralization or the formation of a precipitate [9].

Pre-mixing of effluents from different productions in some cases makes the subsequent treatment of the enterprise effluents much easier. For example, when extracting copper from electrolytes after using them in the process of etching printed circuit boards, alkaline and acid electrolytes are mixed in various ratios, which reduces cleaning costs and leads to a more complex use of raw materials [10].

Based on the analysis of the literature review, the purpose of the present work was formulated, which is development and justification the way for reducing the toxicity of chemically contaminated wastewater of the production of nitrogen-phosphorus fertilizers containing heavy metal ions (using the example of chromium (VI), copper (II) and nickel (II), in order to increase the efficiency of biological treatment of a mixed stream of industrial wastewater.

2 Objects and methods

The objects of research were the wastewater of the production of nitrogen-phosphorus fertilizers of Kazphosphate LLP, the Mineral Fertilizers enterprise, model solutions and active sludge. Waste water of the following productions were studied:

• wastewater of nitrogen-phosphorus fertilizers, other workshops and productions;

• wastewater of nitrogen-phosphorus fertilizer workshop containing chromium (VI), copper (II), nickel (II) ions;

Model solutions of copper sulfate, chromium anhydride, nickel sulfate, dodecyl sulphatanatrium (SDS) and their mixtures in various ratios were used as model solutions.

For waste water removal, the enterprise has a complete separate sewage system: household wastewater and waste water close to them in composition from sanitary units, showers, laundry rooms, canteens, a garage from the plant are discharged by a gravity collector to a full biological

treatment station (BTS). BTS capacity is 2500 m^3/day. BTS refers to structures in which mechanical and biological cleaning takes place in artificially created conditions.

The efficiency of the treatment process, the quality and oxidative ability of the active sludge (the use of substances for life processes) directly depends on the composition of the waste water supplied to the BTS of Kazphosphate LLP, which initially do not have a sufficient "nutrient medium," then the actual efficiency of wastewater treatment is 60-70%.

Table 1 - Composition of nitrogen-phosphorus fertilizers production wastewater

Name of contaminant substances	Concentration, mg/l
pH	2,5-9
COD (chemical oxygen demand)	126-180
Chlorides	34,0-40,0
Phosphates	4,4-6,8
General iron	0,4-1,0
Ni (II)	2,2-3,5
Cr (VI)	2,3-11,2
Cu (II)	1,3-2,0
Zn (II)	0,6-0,8

However, volley discharges with maximum toxicity of wastewater in the process of exploitation of BTS are noted, the indicators of which are outside the data of the presented table. In order to prevent emergency discharges and avoid situations of abnormal loads on treatment facilities, it was decided to analyze the toxicity of individual waste water streams and propose technical measures related to the sustainable reduction of the toxicity of multi-indicator mixed waste water.

Model solutions were prepared by diluting the corresponding weighed quantities (with an accuracy of 0.002 g) of copper sulfate ($CuSO_4 \times 5H_2O$), chromium anhydride (CrO_3), sodium dodecyl sulfate ($C_{12}H_{25}OSO_3Na$) in 1 liter of distilled water. During the research, reagents of the grades "c.p." (chemically pure) and "p.f.a." (pure for analysis) were used.

Model solutions were prepared to simulate two different plant drainage schemes - traditional and proposed. Model solutions were prepared from the following components:

- the sewage of nitrogen-phosphorus fertilizers containing toxicants - ions of metals (chrome (VI), nickel (II), copper (II));
- the sewage containing toxicants - the synthetic surfactants (SPAS);
- tap water.

Tap water was used to simulate combined runoff as wastewater for the rest of the plant. The wastewater of the remaining units contains contaminants, in concentrations significantly lower than in the investigated industries and they can be neglected.

The ratio of wastewater to tap water, as well as the mixing sequence for the traditional scheme, was determined from the real ratio of wastewater at Kazphosphate LLP, the Mineral Fertilizers Enterprise.

The ratio of wastewater to tap water for the proposed scheme was also determined from the actual ratio of wastewater at Kazphosphate LLP, but the mixing sequence was changed so that wastewater from nitrogen-phosphorus fertilizers and other production were mixed in advance with each other at a ratio of 1:1 and only then connected to tap water. The traditional and proposed drainage schemes are shown in Figures 1 and 2.

Mixing of waste water and tap water in order to achieve the fullest interaction of mixed solutions was carried out at a special laboratory installation - a mixing device.

To obtain the combined effluent according to the traditional drainage scheme, wastewater from nitrogen-phosphorus fertilizers production was mixed with tap water in a ratio of 1:3 and in parallel wastewater from another production was mixed with tap water in a ratio of 1:7. Both solutions were stirred in the device for 20 minutes, after which they were mixed with each other and mixed in the device for another 10 minutes.

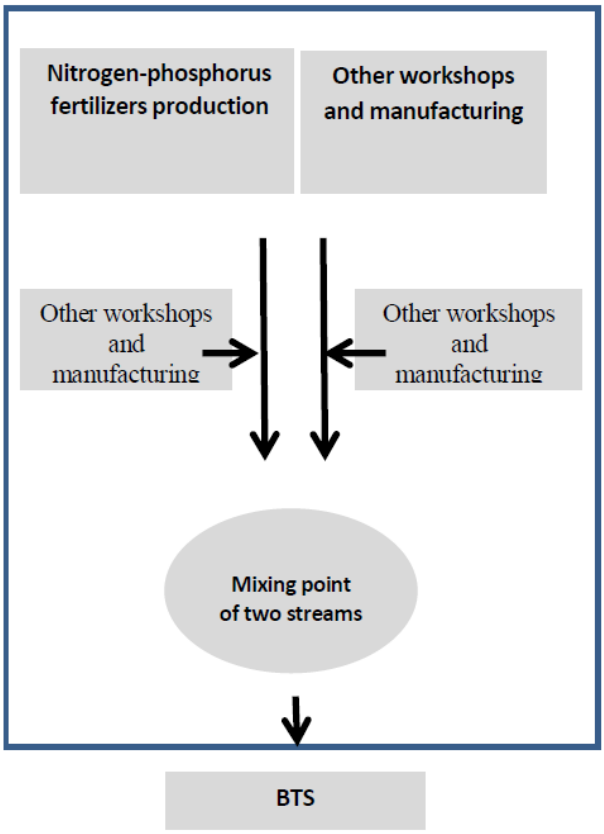

Figure 1 - Traditional scheme

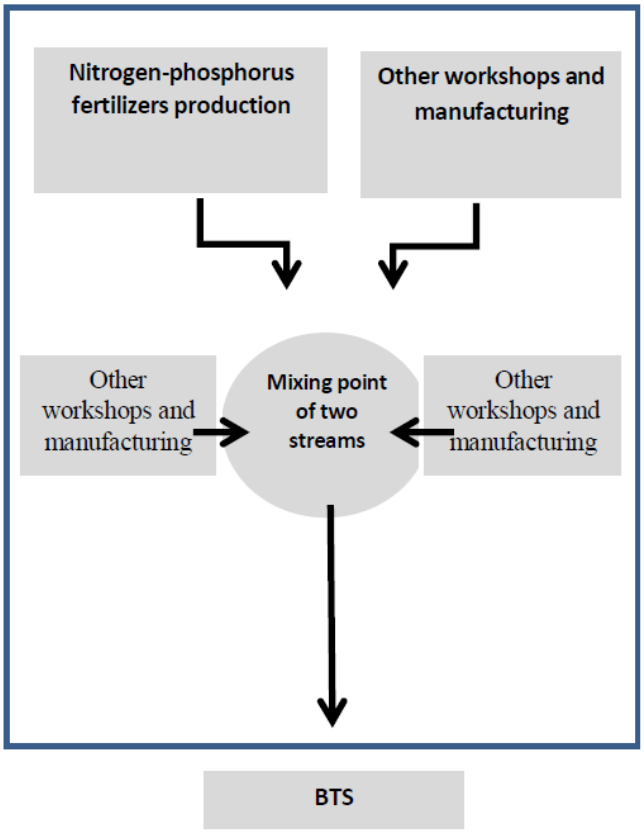

Figure 2 – Proposed scheme

To obtain a combined drain according to the proposed drainage scheme, wastewater from the production of nitrogen-phosphorus fertilizers was mixed with wastewater from another production at a ratio of 1:1 and mixed on the device for 20 minutes, after which it was mixed with tap water at a ratio of 1:1:10 and mixed on the device for another 10 minutes. The pH measurement of the system was monitored with a pH-150 MI device complete with a glass electrode. After the set mixing time, the analysed water was transferred to model "settling tanks" - cylinders with a capacity of 500 ml. The presence or absence of the precipitate and its settling time were determined. pH and, if necessary, toxicity and concentrations of contaminants were determined in persistent water according to methods [11].

Comparative studies of the quality of incoming and biologically treated waste water were carried out in laboratory and production conditions of biological treatment facilities of Kazphosphate LLP, Mineral Fertilizers Enterprise.

During the experiments, the waste water of the enterprise was biologically treated in two 1.3 liter aero tanks operating in parallel. In the first aerotank, waste water obtained as a result of mixing according to the traditional scheme was purified. The second aerotank for treatment received waste water mixed according to the proposed scheme.

The experiments simulated the average daily ratio of waste water consumption to active sludge existing at the enterprise (100:45). The active sludge concentration in the aerotanks was 1.8 g/l, the treatment time in the aerotank was 6 hours. Air aeration was carried out using compressors. Biological treatment of waste water was carried out under the conditions of a periodic experiment. Waste water sent for biological treatment before entering the aerotank passed the stage of primary settling. Measuring cylinders with a capacity of 1000 ml were used as the primary settler.

During the experiment, the quality of incoming and treated wastewater was analyzed by COD, SPAS values, as well as by the content of metal ions that dominate wastewater using standard analytical methods. Analysis of incoming waste water was carried out after the primary settling process.

3 Results and discussions

3.1 Evaluation of production waste water toxicity reduction

To determine the total toxicity of wastewater of Kazphosphate LLP, the Mineral Fertilizers Enterprise, as well as the toxicity of the wastewater of individual workshops and plants of the enterprise, an assessment of the toxicity of the main sources of pollutant formation, i.e. wastewater from the production of nitrogen-phosphorus fertilizers and other production, as well as an assessment of the contribution of wastewater from other workshops and plants to the toxicity of plant-wide runoff was carried out. The toxicity of water was determined according to the drainage scheme from the sources of formation before entering the general collector at certain sewage points.

Table 2 - Toxicity of waste water of Kazphosphate LLP

Water sampling point	Toxicity, %							Average value of toxicity, %
1	2							3
The production of nitrogen-phosphorus fertilizers	667-69	664-66	1100	774-76	665-67	664-66	889-92	75-77
Other production	635-37	559-61	448-50	552-54	336-38	100	898-92	60-62
Waste water mixing collector of another workshop and others.	57-59	54-56	77-79	57-59	51-53	62-64	75-77	57-58
Waste water mixing collector for nitrogen-phosphorus fertilizers and others	28-32	44-46	39-41	50-52	30-32	78-80	68-70	50-52
Collector for combining the above mixed streams into a common stream before entering the BTS	34-36	50-52	58-60	50-52	46-48	64-66	60-62	50-52

As can be seen from the table, the toxicity of runoff according to the scheme of drainage from sources of formation to the exit from the enterprise to BTS does not increase, from which it follows that the wastewater of other workshops and productions of the enterprise have less toxicity than the wastewater of the nitrogen-phosphorus fertilizers production, which are the main reasons for the toxicity of wastewater of Kazphosphate LLP, Mineral fertilizers Enterprise.

The dominant toxic substances of wastewater of nitrogen-phosphorus fertilizers production are metal ions, primarily chromium, copper, nickel. Toxic components of other production waste water are synthetic surfactants (SPAS), among which sodium dodecyl sulfate dominates.

Metal concentration in wastewater of nitrogen-phosphorus fertilizers production were in the following ranges, mg/dm^3 [12]:

- Ni (II) - from 2,2 to 3,5;
- Cr (VI) - from 2,3 to 11,2;
- Cu (II) - from 1,3 to 2,0.

Production wastewater was used to determine the toxicity of the SPA-containing wastewater. The range of ASPAS concentrations in wastewater of other production ranged from 1.5 to 11.7 mg/dm^3 [13-14].

As a method of reducing the toxicity of individual waste water streams, local mixing has been proposed. For the studies, a 1:1 ratio of mixed runoff of these plants was prepared in accordance with the actual average daily volume of wastewater in the plants.

The results of toxicity studies shown in Table 3 are statistically treated and are arithmetic average.

Table 3 - Toxicity of individual waste water and mixed effluent streams for *Paramecium caudatum*

Waste water source	Individual Waste Water Streams					Mixed runoff (1:1)
	Conc. Ni (II), mg/dm^3	Conc. Cr(VI), mg/dm^3	Conc. Cu(II), mg/dm^3	Conc. АСПАВ, mg/dm^3	Toxicity, %	Toxicity, %
NPhP	0,27-0,29	1,4-1,6	0,16-0,19	-	56	28
OP	-	-	-	0,40-0,65	37	
NPhP	1,37-1,40	2,4-3,2	0,68-0,80	-	100	44
OP	-	-	-	0,60-0,80	40	
NPhP	1,37-1,40	2,42-3,2	0,68-0,80	-	82	63
OP	-	-	-	2,45-2,58	100	
NPhP	0,17-0,21	0,25-0,27	0,07-0,09	-	32	30
OP	-	-	-	0,39-0,45	60	

NPhP– nitrogen-phosphorus fertilizers production; OP- other production

At the same time, the toxicity of mixed runoff in the ratio of 1:1 is characterized by the lowest toxicity, in comparison with source wastewater, and does not exceed 63% with the minimum value of 18%, which indicates a fundamental decrease in toxicity as a result of preliminary local mixing of toxic wastewater, we called this preliminary local treatment of wastewater.

The results of the studies made it possible to determine the dependence of the quality composition of treated waste water on the sequence of mixing of individual waste water streams. The results of the study are shown in Table 4.

Table 4 - Results of biological waste water treatment

Indicator name	Incoming wastewater		Treated wastewater			
	Traditional scheme	Proposed scheme	Traditional scheme	Efficiency,%	Proposed scheme	Efficiency, %
COD, mg/l	120-180	110-160	33-36	73-80	10-14	91
Chromium, mg/l	0,21-0,24	0,15-0,20	0,020-0,064	73-90	0,005-0,025	88-98
Copper, mg/l	0,10-0,16	0,07-0,14	0,020-0,050	69-80	0,009-0,03	78-87
Nickel, mg/l	0,25-0,32	0,28-0,38	0,062-0,078	75-76	0,025-0,06	85-91
SPAS, mg/l	0,27 -0,39	0,25-0,32	0,07-0,132	66-74	0,05-0,09	72-80

pH	7,7	7,1	7,6	-	7,4	-
Toxicity, %	63-68	40-48	-	-	-	-

As follows from the results obtained, the efficiency of treatment of waste water supplied to treatment facilities is higher in all analyzed indicators in the case of using the proposed flow mixing scheme before entering biological treatment by 8-18% compared to the traditional scheme. The results of the studies make it possible to talk about the dependence of the quantitative composition of treated waste water on the sequence of mixing of individual waste water streams.

3.2 Removal of metals from waste water during biological treatment

As is known from the literature review data [15-16], the complete biological purification process proceeds in three stages. At the first stage, immediately after mixing waste water with active sludge, the adsorption of contaminants and their coagulation (enlargement of particles bearing organic substances) occur on its surface, and adsorption is ensured both by chemisorption and biosorption using a polysaccharide gel of active sludge and due to the very significant surface of sludge, one gram of dry matter of which has an average surface of 100 m^2. Thus, in the first stage of purification, contaminants in wastewater are removed by mechanically removing them with active sludge from the water and starting the biooxidation process of the most easily decomposable organics. It was found that the microorganisms of active sludge absorb metals mainly by cell surface due to physical and chemical interaction [17].

The study of the absorption of metal ions by the biomass of active sludge was determined in the process of biological treatment of waste water from the production of nitrogen-phosphorus fertilizers of Kazphosphate LLP, Mineral Fertilizers Enterprise, based on previous studies.

To determine the absorption value of metal ions (*a*, mg/g), active sludge was introduced into two laboratory aerotanks, with a volume of 1.3 liters, with waste water mixed according to two schemes: traditional and proposed, which passed the primary settling stage, in which metal ion concentrations were previously measured. The dose of active sludge was 1.8 g/L. The contents of the aerotanks were aerated for 6 hours. Thereafter, the liquid was filtered through conventional filter paper and the concentration of copper, chromium, nickel ions in the purified solution was also determined using standard analytical techniques. The amount of substance absorbed by the active sludge biomass was calculated on the formula:

$a = ((C_{in} - C_f) \cdot V) / m$,

where C_{in} - the initial concentration of ions in the solution, mg/l; C_f — the final concentration of ions in the solution, mg/l; V - volume of solution, l; m - dose of active sludge, g/l.

The results obtained during the determination of the metal ion absorption value and recalculated by the average daily volume of waste water supplied to the plant BTS (1500 m^3) are given in Table 5.

Table 5 - Specific absorption of metal ions by active sludge biomass

Metal ions	Specific amount of absorbed metal, g/g of sludge	
	Traditional scheme	Proposed scheme
Cr (VI)	0,147-0,158	0,121-0,143
Cu (II)	0,067-0,092	0,051-0,092
Ni (II)	0,188-0,202	0,213-0,267

The data obtained show that the amount of active sludge bound chromium and copper ions in the second aero tank (the proposed scheme) is less by an average of 13% than in the first aero tank (the

traditional scheme), while the amount of active sludge bound nickel ions in treating waste water mixed in the proposed scheme is more by an average of 17% than in the conventional scheme.

Analysis of the data presented in Table 5 makes it possible to conclude that efficiency of biological treatment of waste water using the proposed scheme of water removal by ions of chromium and copper increases due to formation of insoluble compounds (particles), which are extracted from waste water at the stage of primary settling and do not enter the aerotank. At the same time, the efficiency of treatment of waste water by nickel ions is increased due to greater absorption of organometallic particles containing nickel with floccules of active sludge than in the case of the traditional scheme.

However, the possible inhibition of the microbial activity of the active sludge due to inhibition of the active sludge cultures by a large amount of absorbed metals should be evaluated. It could be fair the hypothesize that biodegradation of the SPAS in the composition of absorbed nickel compounds by adapted microorganisms during biological purification may lead to the manifestation of high toxicity of the metal released from the compounds after biodegradation of the SPAS.

3.3 Development and substantiation of water disposal scheme of Kazphosphate LLP, Mineral fertilizers Enterprise to reduce toxicity of waste water

Water disposal systems of industrial enterprises are divided into general alloy and separate. A feature of water disposal for enterprises is that from 5 to 10 different types of effluents can be formed at individual enterprises, which differ in the consumption factor, composition and properties of contaminants.

When selecting a water disposal system, it is necessary to consider the following capacities:

- joint and separate treatment of individual types of effluents;
- recovery and reuse of valuable substances in effluents;
- reuse of industrial wastewater in the recirculated water supply system;
- use of treated domestic and rain wastewater;
- use of production water for crop irrigation.

Based on the results of previous studies, which showed that during the joint treatment of wastewater from the production of nitrogen-phosphorus fertilizers and other production, there was a significant decrease in the toxicity of total runoff and an increase in the efficiency of further biological treatment. Technological recommendations were proposed to change the drainage scheme of Kazphosphate LLP. As a result of the change in the drainage scheme, toxic effluents containing heavy metal ions (production of nitrogen-phosphorus fertilizers) and SPAS (production), before entering the plant-wide collector, will be subjected to joint preliminary local treatment. The proposed drainage scheme is shown in Figure 2.

In accordance with the proposed scheme, waste water from the production of nitrogen-phosphorus fertilizers after formation enters the sewage regulator, which is already available at the enterprise and waste water from another production is supplied there.

Averaging in this device occurs by distributing a stream of water, which is divided into several jets flowing along the corridors of the averager. The corridors have different lengths, so water jets with different concentrations of pollutants entering the averager at different times are mixed in the collection tray.

The residence time of the wastewater in the averager is on average 30 minutes. After averaging, the total wastewater stream of nitrogen-phosphorus fertilizers and other production enters the common collector, where it is mixed with wastewater of other workshops and productions and sent to biological treatment facilities for further treatment.

These studies prove the effectiveness and feasibility of adjusting the drainage scheme of the enterprise, in particular the introduction of preliminary local mixing of waste water streams from the production of nitrogen-phosphorus fertilizers and other production containing metal ions and SPAS, followed by mixing with waste water of other workshops and productions and further biological treatment.

The proposed drainage scheme was recommended for Kazphosphate LLP, Mineral Fertilizers Enterprise as a way to reduce waste water toxicity and increase the efficiency of their biological treatment.

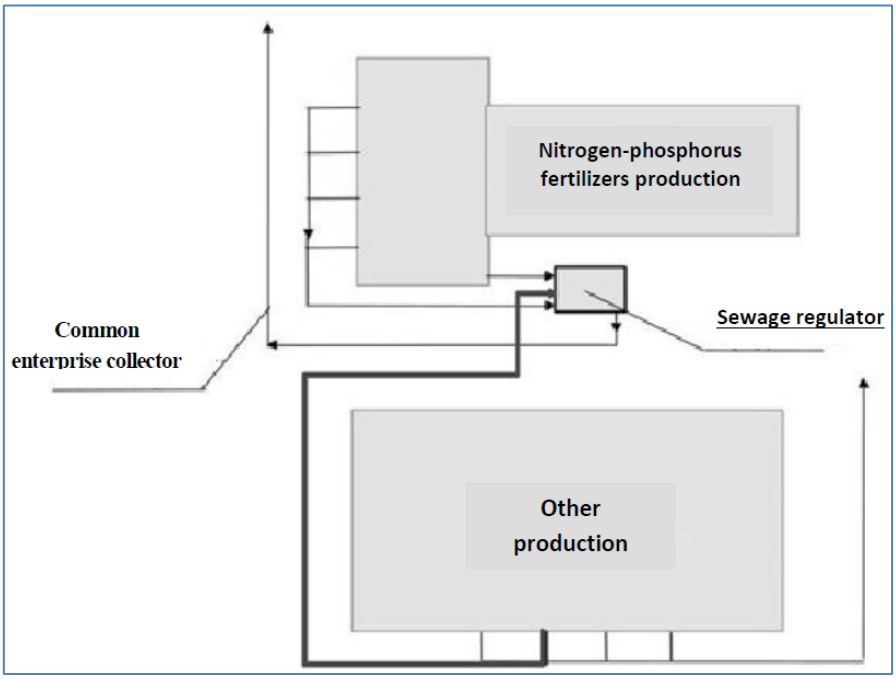

Figure 2 - Change in the water disposal scheme of Kazphosphate LLP, Mineral Fertilizers Enterprise

Conclusions

- It was determined that the sources of the main pollutants in the waste water of Kazphosphate LLP, the Mineral Fertilizers Enterprise are the production of nitrogen-phosphorus fertilizers and other production. At the same time, the toxicity of waste water for the production of nitrogen-phosphorus fertilizers varies from 70% to 100%, other production - from 40 to 100%, and is due to the presence in it of heavy metal ions (chromium (VI), copper (II), nickel (II)) and anionic synthetic surfactants (SPAS), respectively;
- It was shown that when mixing the production streams of nitrogen-phosphorus fertilizers and other production in a ratio of 1:1, the toxicity of the total runoff is significantly reduced in comparison with the initial wastewater;
- The results of studies on the reasons for reducing the toxicity of mixed runoff revealed that aggregated particles are formed in the medium with the inclusion of metals in the aggregates, which arise due to the interaction of the metal complex formed between metal ions and any ligand contained in the production stream of nitrogen-phosphorus fertilizers and ASPAS ions in the stream of other production, which ultimately leads to a decrease in the toxicity of total production runoff;
- The efficiency of biological treatment of waste water from ions of heavy metals (chromium (VI), copper (II), nickel (II) and SPAS is 8-18%. At the same time, no increase in inhibition of the active sludge of biological treatment facilities was revealed in the conditions of the proposed scheme compared to the existing drainage scheme;
- Processes of biological purification of waste water from metal ions in conditions of traditional and proposed water disposal schemes have been investigated. The dependence of the qualitative and quantitative composition of treated waste water on the sequence of mixing of individual waste water streams in the drainage scheme has been established;
- Technological recommendations and a new water disposal scheme of the enterprise, which will include the process of preliminary local treatment of wastewater of the production of nitrogen-phosphorus fertilizers and other production before entering the BTS, have been developed. The metal and SPAS streams containing waste water shall be mixed in a ratio of 1:1 immediately after

formation followed by discharge of such a locally mixed stream into the plant-wide collector after not less than 30 minutes exposure in the sewage regulator.

References

1 VII Intern. Scient. Student conf. (Almaty, February 27, 2015) / Compilers: R.Serik, L.Shakirzhanova. - Almaty, 2015. - 220 p.

2 Lupandina N.S. Treatment of waste water from heavy metal ions with disaccharide production waste: autoref. dis.... Candidate of Techn. Sciences. Penza, 2012. 21 pages.

3 Minligulova G.A. Joint neutralization of wastewater containing ions of heavy metals and alkaline effluents of chemical and petrochemical industries: autoref. dis.... Candidate of Techn. Sciences. Kazan, 2013. 18 pages.

4 Kakareka, E.V. Industrial ecology: Textbook / M.G. Yasoveev, E.V. Kakareka, N.S. Shevtsova, O.V. Shershnev; Ed. M.G. Yasoveev. - M.: NIC INFRA-M, Nov. knowledge, 2013. - 292 p.

5 Ysenov Қ., Mirzadinov R.A., Baishalov N.B. Geoecology. Almaty, 2012

6 Zaitsev, V.A. Industrial ecology: Textbook / V.A. Zaitsev. - M.: BINOM. LZ, 2013. - 382 p.

7 Direnko A.A. Waste water treatment // Plumbing. Heating. Conditioning. 2010. No. 6, p. 25-28.

8 Zhanadilov A.Yu. Teaching about the environment // Textbook, publishing house "Intelligence," Semey, 2013.

9 Volkova M.A., Vedernikova T.V. Treatment of waste water using reagents of various origins // Bulletin of Perm University, 2012. No.1. P. 19-26.

10 Sverguzova S.V., Sapronova J. A., Shaikhiev I. G., Fetisov R. O. Extraction of SPAS from model solutions by waste of the production of disaccharides // Bulletin. 2012. No. 8. P. 43-45.

11 ISO 22412:2008. Granulometric analysis. Dynamic light scattering. M.: International Organization for Standardization, 2011. 24 pages.

12 Torosyan V.F. Analytical chemistry and physicochemical methods of analysis: practical guide: teaching manual. Tomsk: Published by Tomsk Polytechnic University, 2010. 195 pages.

13 Voyevodin A.F. Complex mathematical model for the study of wave processes in flow systems of open channels and reservoirs / A.F. Voyevodin, V.S. Nikiforovskaya // Meteorology and hydrology. – 2012. – No. 4. - P. 64-74.

14 GOST 9.317-2010. The metal coatings. Methods for measuring plasticity. Moscow: Standard inform, 2012. 34 pages.

15 Zykova I.V. Neutralization of excess active sludge and sewage sludge from heavy metals: autoref. diss.... Dr. of Chem. Sciences. St. Petersburg, 2008. 35 pages.

16 Larionov, N.M. Industrial ecology: Textbook for bachelors / N.M. Larionov, A.S. Ryabyshenkov. - M.: Ywright, 2013. - 495 p.

17 Shashkina P.S., Dedkov Yu.M. Assessment of sorption capabilities of river suspended substances of various genesis // Bulletin of Moscow State Regional University. 2010. No. 1. p. 91-96.

FREQUENTLY USED METALS IN THE PACKAGING INDUSTRY

Gültekin ERDAL

Bursa Uludag University, Technical Sciences Vocational School,
Design Department Lecturer

gultekinerdal@uludag.edu.tr

Abstract. Although metal is one of the first mines processed by humanity, it has never lost value. It seems that it will not lose value in the future. Although new raw materials modified with today's technology are being discovered, metal will have the most trusted, used, and good properties tomorrow as it is today.

The subject of this article is metal and metal packaging, the oldest known mine. With this aspect, metal is both a product and an important material that can be quickly processed, easily shaped, polished, and can be directly printed in color. With all these features, metal deserves to be the subject of this and many other books. The importance of metal in human life has reached the level of addiction. For this reason, "Metal and Metal Packaging" is research that tells about our life, shows the details, and re-examines humanity's view of metal.

INTRODUCTION

Although iron is not used purely, it is among the first elements that come to mind when metal material is mentioned. On the other hand, iron can be used by being produced as an alloy with various elements in order to be suitable for physical and chemical conditions. This feature can be used easily in all areas of the industry. Among the most commonly used metals are elements and alloys such as aluminum, copper, steel, silver, brass, bronze, lead, tin, zinc, and gold.

Although not every element of metal can be used in the packaging industry, the rate of use can be increased with alloying and coating methods, as well as providing safe and hygienic packages. The most commonly used metal elements and alloys in the packaging industry are gathered in two basic gurus as steel and aluminum. It is seen that steel is used in many food packaging by thinning it as a sheet and tin on both surfaces. Thin sheet steel sheets are known as "tin" among the people; cold rolled, thickness less than 0.5 mm, soft carbon tinned steel sheets. These steel sheets or cans, which have a very high usage area, are an indispensable item, especially in food packaging.

Aluminum, as a packaging material, is one of the materials that are easy to process with less energy. The element, which is generally used as roll aluminum foil, is also used in packaging for drinks. Being light and healthy is one of the reasons for preference. With the advantage of shipping and 100% recycling of aluminum packages and its structure that does not allow micro-organisms to grow, its usage area in the food, pharmaceutical, and cosmetic industry increases day by day.

Frequently Used Metals In The Packaging Industry

Steel

It was discovered in the 11th century BC that iron could be much better. Because the iron is heated in a coal (carbon-containing) furnace, some carbon is transferred to iron. This process not only enriched the iron with carbon but hardened it and formed a new metal when the hot metal was suddenly quenched in water. This new metal is steel[5]. Steel can be easily processed like iron and even more durable, flexible, and can be formed into thin layers. For this reason, steel is known as the oldest material among metal group packaging materials.

It is possible to classify steels in various respects. However, generally, steels can be divided into two large groups as unalloyed (plain carbon) and alloyed. Unalloyed steels are composed of iron, carbon, and manganese. In addition to these, although there are small amounts of elements

[5] http://www.historyworld.net Available at: E.T. 23.10.2018

such as silicon, phosphorus, and sulfur, they do not constitute the basis of steel. Alloy steels contain elements such as nickel, chromium, vanadium, molybdenum, and wolfram, in an amount that will change the properties of the steel, apart from carbon and manganese[6].

When classifying steels, it is possible to find a type of steel in more than one group. Therefore, it is impossible to set a strict limit on classification and completely separate one type of steel from another.[7]

According to Chemical Composition:
a) Unalloyed steels
b) Alloyed steels
2- According to their Quality:
a) Basic steels
b) Quality steels
c) Noble steels
3- According to Product Shapes:
a) Flat steels
b) Long steels
c) Short steels
4- According to Usage Areas:
a) Structural steels
b) Tool steels
c) Spring steels
d) Speed steels
e) Stainless steels
5- According to Production Methods.
a) Bessemer and Thomas steel
b) Siemens-Martin steel
c) Electric arc and electrical induction steel
d) Crucible steel
e) Oxygen converter steel
f) Vacuum steel
g) Puddle and Kaldo steel
6- According to Textural Condition and Metallographic Structure
7- According to Physical and Chemical Properties
8- According to Hardening Environment

Tin

In its most basic definition, tin is a sheet material coated on both sides by electrolysis. It is also referred to as tin in 20-liter containers made of this material. The main material of the tin is a steel sheet with low carbon and drawn thinner than 0.50 mm. Thin steel sheets rolled by the cold method are tempered to increase their durability. This time, the steel plates are passed through the rolls with a hot drawing. The hot tin plate is passed through a zinc-chloride solution and cleaned of all kinds of waste materials, and a smooth surface is obtained. Later, this fragile sheet is coated with tin either by dipping method or electrochemical coating method. Sheet metal thinner than tin is also called chunky sheet in the industry[8].

While the five layers that make up the tin create different chemical compositions within themselves, they can create the characteristics of flexibility, strength, durability, brightness, and a healthy environment in their combination. With these features, tin continues to be an unrivaled food packaging leader, especially in the canned food sector.

---

[6] http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/49865/42830/4._hafta.pdf
[7]. http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/49865/42830/4._hafta.pdf
[8] http://rehber.ihya.org/yenirehber/teneke.html Available at: E.T. 30.12018

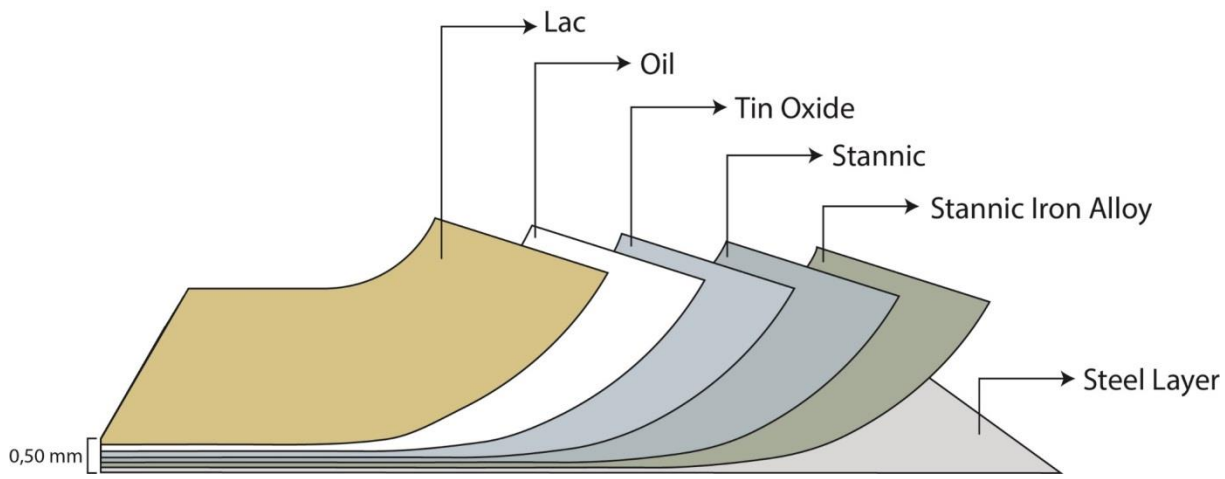

Figure 1. When a thick section is taken from a tinned tin plate and examined, it is seen that it consists of 5 separate layers. These layers are steel body, iron-tin alloy ($FeSn_2$), tin, tin oxide film, and oil film.

Steel Layer

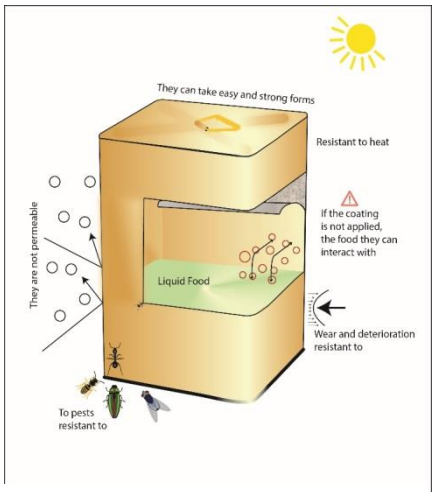

Figure 2. Advantage and disadvantage scheme of tin packaging (Yıldız and Ilalan were visualized from Shelf Life Calculations for Packaged Products.)

It is the main substance that makes up the tin. Although it is obtained by thinning the steel to thinner than 0.50 mm, it maintains its resistance and forming properties and transfers it to the new material, tin. However, the carbon ratio in the thinned steel is medium or lower. The amount of carbon is inversely proportional to the flexibility of the steel. However, this does not mean that steel consists only of carbon. In addition to carbon, there are manganese, sulfur, phosphorus, copper, and silica elements in the composition of steel plates. As the sulfur and phosphorus ratio increases in the composition of the steel plate, the corrosion accelerates.

The steel layer used in tin production must be tempered. Because the term temper expresses different mechanical properties such as total elongation, hardness, and resistance to bending in tinned cans, it is not correct to use the term hardness instead of the term temper often done. Temper degree is a measure of the ease of forming tinned tin[9].

Stannic Iron Alloy Layer

Corrosion is the phenomenon of losing its metallic property and function by interacting with the environment where metals are located[10]. The presence of a stannic iron alloy layer is important in preventing corrosion. This layer slows down corrosion by cutting the electric current between the iron and stannic layers[11]. Stannic iron alloy, which is especially important for the packaging industry, is made by two different methods, namely electrolyte and dipping for the steel layer. A thick alloy layer is undesirable. Otherwise, cracks may occur in the opening that cannot be covered in folding and bending situations.

[9] https://blog.yalova.edu.tr/oyairmaksahin Available at: E.T. 31.10.2018

[10] Erbil, Mehmet (2005). Applicability of Eleochemical Impedance Specroscopy (EIS) Technique in the Control of Coating Quality of Metallic Food Storage Containers. IV. International Packaging Congress and Exhibition, vol, I, S., 150. Istanbul.

[11] Şahin, Oya Irmak, said work.

Stannic Layer

To increase the corrosion resistance of steel plates, steel plates are coated with tin. However, we cannot say that tin is actually a material that is completely resistant to corrosion. The corrosion resistance of stannic can depends on the tin coating amount of the stannic, whether the coating is homogeneous, the composition of the steel body, and the type of food. On the other hand, stannic-free cans are also available. The surface is covered with a skinny layer of chromium or chromium oxide instead of stannic. However, to prevent corrosion, both surfaces of the can are covered with lacquer.

Stannic Oxide Layer

In general, the stannic layer deposited on the steel plate is not very stable. Therefore, a protective oxide layer must be formed on it. The stannic oxide layer is protective and protects the substrates against external factors. It prevents the formation of stains on the stannic surface during the baking process following lacquering and lithography printing. The stannic oxide layer is applied by two different methods just like the stannic layer. Steel plates can be stannic plated in two main ways, namely "hot dip" and "electrolytic" methods. Today, more than 90% of stannic cans produced for the canned food industry are coated with electrolytic methods. This type of stannic is called "electrolytic stannic[12].

Oil Layer

The oil residue is sprayed as fine particles on the surface of the tin plate as a film. This layer protects the board against rusting, scratching, and impacts. In canned food production, the oil and oxide layer on the surface disappears after the food is filled in a can and heat treated. The oil film protects the underlying metals from oxidation and rusting and easily slides on the surfaces they touch during the processing of the plates and prevents them from scratching.

Lac Layer

This layer is organic coating materials made of natural and synthetic resins that directly contact the food and prevent the contact of other layers. The most widely used lacquer group is oleoresin lacquers. These lacquers consist of natural resins and quick-drying oils. In addition to oleoresin lacquers, there are many lacquers made from synthetic resins. The most important of these are phenolic, epoxy, or vinyl resin-based ones. The lacquer layer also prevents metal or chemical mixing with the food. Because metal contamination of the food may cause the color, aroma, and flavor of the food to deteriorate. In addition, the lacquer layer ensures that small pores and air bubbles that may be formed from other coating layers are closed.

Since the chemical and acidity structure of foods can be variable, there are varnish layers of different qualities and prepared for different purposes. C lacque, meat lacquer, citrus lacquer, fruit lacquer, seafood lacquer, milk lacquer, and beverage lacquer are the most commonly used and known varnish types.

The tin packaging must be coating in order not to interact with food. Although the opening and weight problems of tin packages pose an important problem in terms of usage, their advantages are many. For example, tin packaging reinforced with the coating is not permeable. Liquid, gas, the odor does not pass from inside to outside or vice versa. Likewise, it is not possible for pests and smaller organisms to enter. Their resistance to heating ensures that the food is protected against sunlight. Tin packages do not cause calcification, rust, or corrosion of the mines due to electrical, chemical, or mechanical reasons. The fact that cans are safe materials causes them to be used frequently not only in food packaging but also in cosmetics, medicine, and even the clothing industry.

Aluminum

The most produced material after steel globally, aluminum is used extensively in the construction sector, especially in the construction of roof and facade cladding, doors and windows,

[12] Şahin, Oya Irmak, said work.

stairs, scaffolding, and greenhouses. It is also used in automotive, aircraft, and wagon construction, electricity, packaging, vehicle components, wire and cable production, machinery and machine elements, and metallurgy. As a result of R&D research, it has started to be used in the defense industry today[13]. Due to aluminum's affinity for oxygen, a thin but dense oxide layer (AL2O3) is formed on the surface as a result of contact with air. This layer protects the aluminum from other effects[14]. However, knowing that aluminum is not an inert material requires new measures to be taken. For example, it can react with the medicine put into it. To prevent this, the surface is covered with an inert material[15]. However, this does not reduce the value of aluminum. Still considered a young metal globally, aluminum is a material with high corrosion resistance and long life. Among the biggest reasons for the preference of aluminum, especially in the packaging industry, are its lightness, long life, resistance to external factors and different climatic conditions, easy formability, low maintenance costs, coloration, and technological endless product diversity[16]. The industrial-scale production of aluminum, which was first found and used in England in 1808, started in 1886 with the electrolysis method. Aluminum consumption in the world is mostly made in the field of transportation. Packaging, construction, machinery, electricity, and other fields follow.

As a recycling material, aluminum saves more time with less energy than many materials. For this reason, the recycling of aluminum is increasing in parallel with environmentalist approaches. In recycled aluminum production, called secondary aluminum, only 5% of the energy used for primary aluminum production is used. Also, primary aluminum production creates a severe environmental problem. Europe has begun to withdraw from primary aluminum production due to unsustainable production methods. Primary aluminum requirements are sourced by imports, usually from developing countries that produce primary aluminum[17].

CONCLUSION

Metal is an unrivaled product with abundant raw materials in nature, easy to process, and will always occupy our agenda. The fact that the metal can be made liquid by heating at certain temperatures has completed the obligation to be near the mine processing workshops and mines and has given the opportunity to be processed anywhere. This new situation has once again changed the place of the mine in our daily life. The new product "steel," which emerged with the sudden cooling of the hot mine, strengthened the industry and became the basis for the indispensable structures of our lives. Especially the invention, processing, and the fact that tin has become a healthy material with the tin technique is a revolutionary invention. The new product sheet steel has become an indispensable product not only in the heavy industry but also in the packaging industry. Now metal does not matter, but the product. With the addition of this product's ability to be melted, molded, easily shaped, beaten, and impermeable, as well as its hygiene capability, it has been used frequently and has even made it possible for foods such as canned food to become indispensable. For this reason, it is possible to see metal around us everywhere because metal has become commonplace in our daily lives and has become an integral part of our lives. So much so that when we assume that metal is out of our lives; It is impossible even to imagine what we might lack. It is not surprising that such an important product is a reliable and preferred item in the packaging industry because metal can be used easily in almost every field.

---

[13] TOBB (2011). Aluminum Industry Assembly Sector Report. pp., 57, Ankara.

[14] Weissbach, Wolfgang (1993). Material Information and Inspection, 6th Edition, Trans. Selehattin Anık, E. Sabri Anık, Murat Varol, Birsen Publications, pp. 190, Istanbul.

[15]. Koçak, Fisun (1991). The packaging material used in the pharmaceutical industry, Finishing Work, T.C. Uludağ University Faculty of Science and Letters. Chemistry Department, Consultant, Prof. Dr. Doğan Sümengen, pp., 4, Bursa.

[16]. TOBB (2011). said work, pp.74.

[17] TOBB (2011). said work,pp.74.

Frequently Used Metals In The Packaging Industry, one of the oldest known packaging materials, is the subject of metal. It is versatile due to its solid feature and softness. With this aspect, metal is both a product and an important material that can be quickly processed, easily shaped, polished, and can be directly printed in color. With all these features, metal deserves to be the subject of this and many other books. The importance of metal in human life has reached the level of addiction. For this reason, "Frequently Used Metals In The Packaging Industry" is research that tells about our life, shows the details, and re-examines humanity's view of metal.

In the development phase of packaging, woven materials and earthen materials also have a great place. With the learning of the cooking of the soil, the pots kept their place in the development of packaging with mass production for a long time. Glass and wooden packages, estimated to have been used for 5000 years, are still used today because they are more durable and useful. Again, metal boxes have been an important factor in the development process of packaging: In 1810, British Peter Durand patented Canister, the first metal package made of sheet metal. The double-stitched three-piece tin can came into use in 1900. Canned metal packaging, which can be considered the first metal packaging in the modern world, has rapidly entered the packaging industry. Plastic packaging constitutes 57% of world packaging exports, and paper-cardboard packaging constitutes 30%. Other packaging product groups exported respectively; metal, glass, and wooden packaging. The world's largest packaging exporter and importer countries are China, Germany, the USA, Italy, Japan, and France.

REFERENCE

1. Prepared by Arıkan, A (2007), Rigid Plastic Packages, SEPA-ASD joint publication, Şan Offset, p. 6, Istanbul.
2. Erbil, Mehmet (2005). Applicability of Eleochemical Impedance Specroscopy (EIS) Technique in the Control of Coating Quality of Metallic Food Storage Containers. IV. International Packaging Congress and Exhibition, vol, I, S., 150. Istanbul.
3. Koçak, Fisun (1991). The packaging material used in the pharmaceutical industry, Finishing Work, T.C. Uludağ University Faculty of Science and Letters. Chemistry Department, Consultant, Prof. Dr. Doğan Sümengen, pp., 4, Bursa.
4. Selehattin Anık, E. Sabri Anık, Murat Varol, Birsen Publications, pp. 190, Istanbul.
5. Şahin, Irmak, Oya (2018). Teneke Ambalajlar. https://blog.yalova.edu.tr: https://blog.yalova.edu.tr/oyairmaksahin. adresinden alındı
6. T.C. Ministry of Economy Sector Report (2016). Packaging Industry Report, Export Directorate Mining, Metal and Forest Products Department, p.,9, Ankara.
7. TOBB (2011). Aluminum Industry Assembly Sector Report. pp., 57, Ankara.
8. Weissbach, Wolfgang (1993). Material Information and Inspection, 6th Edition, Trans.
9. http://www.historyworld.net Available at: E.T. 23.10.2018
10. http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/49865/42830/4._hafta.pdf
11. http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/49865/42830/4._hafta.pdf
12. http://rehber.ihya.org/yenirehber/teneke.html Available at: E.T. 30.12018
13. https://blog.yalova.edu.tr/oyairmaksahin Available at: E.T. 31.10.2018

TÜRKİYE'DE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN YASAL VE KURUMSAL YÖNLERDEN İNCELENMESİ VE İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Prof. Dr. **Bekir PARLAK**

Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Bursa.

bparlak21@gmail.com

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'de yaklaşık kırk yıllık bir geçmişi olan büyükşehir belediyelerini yasal ve kurumsal açılardan inceleyerek İstanbul Büyükşehir Belediyesi örneğini ele almaktadır. Çalışma, betimsel bir kanunlar incelemesine ve kurumsal analizlere dayanmaktadır. Türkiye'nin en büyük ve ilk büyükşehir belediyesi olan İstanbul, çalışmada örnek olarak mercek altına alınmıştır. Bu metinde önce bir metropolitan alan örneği olan büyükşehir belediyesi kavramı Türkiye üzerinden anlatılmakta, esas kanun olan 5216 sayılı yasa biçimsel olarak incelenmekte, büyükşehir belediyelerinin kuruluş ilkeleri ve görev ve yetkileri anlatılmakta, ardından organları, teşkilatı, personeli ve maliyesi aktarılmaktadır. Çalışma yeni kanun olan 6360 sayılı yasayı ele alarak ve eleştirel bir analiz yaparak tamamlanmaktadır. Metin içinde gerektiği yerlerde İstanbul Büyükşehir Belediyesi örneği üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın amacı Türkiye'nin kırk yıllık metropolitan alan yönetimi deneyimini bilimsel olarak ve yasal ve kurumsal zeminden hareket ederek analiz etmektir. Büyükşehir belediyeleri Türkiye'nin önemli siyasal, yönetsel, toplumsal ve hukuki olgularından biridir. Türkiye nüfusu, ekonomisi, siyaseti ve gündemi içinde giderek önemi artıran bu yerel yönetim birimlerinin her açıdan ve güncel olarak izlenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Çalışma, bu amaca kendi ölçüleri içinde katkı sağlayabilecektir.

ANAHTAR KELİMELER: Metropolitan Alan Yönetimi, Büyükşehir Belediyeleri, Yasal ve Kurumsal İnceleme, Türkiye, İstanbul.

A LEGAL AND INSTITUTIONAL EXAMINATION OF METROPOLITAN MUNICIPALITIES IN TURKEY: THE CASE OF ISTANBUL METROPOLITAN MUNICIPALITY

ABSTRACT

This study deals with the example of Istanbul Metropolitan Municipality by examining the metropolitan municipalities with a history of nearly forty years in Turkey from legal and institutional perspectives. The study is based on a descriptive review of laws and institutional analysis. Istanbul, Turkey's largest and first metropolitan municipality, has been examined as an example in the study. In this text, firstly, the concept of metropolitan municipality, which is an example of a metropolitan area, is explained through Turkey, the main law, the law no: 5216, is formally examined, the establishment principles and duties and powers of metropolitan municipalities are explained, and then their organs, organization, personnel and finances are explained. The study is completed by considering the new law, the law no. 6360, and making a critical analysis. In the text, the example of Istanbul Metropolitan Municipality is emphasized where necessary. The aim of the study is to analyze Turkey's forty-year metropolitan area management experience scientifically and on a legal and institutional basis. Metropolitan municipalities are one of the important political, administrative, social and legal phenomena of Turkey. These local government units, which are becoming increasingly important in Turkey's population, economy, politics and agenda, need to be monitored and evaluated in every aspect and up-to-date. The study will be able to contribute to this aim within its own dimensions.

KEY WORDS: Metropolitan Area Management, Metropolitan Municipalities, Legal and Institutional Review, Turkey, Istanbul.

A. 5216 sayılı Kanun'un Biçimsel Yönden İncelenmesi[18]

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004 tarihli), yedi bölümde, 33 madde ve 4 geçici maddeden oluşmaktadır.

Bu bağlamda;

- Birinci bölümde, kanunun amacı, kapsamı ve tanımlar (madde 1-3),
- İkinci bölümde büyükşehir belediyesinin kuruluşu ve sınırları (madde 4-6),
- Üçüncü bölümde Büyükşehir ve ilçe belediyelerinin görev ve sorumlulukları (madde 7-11),
- Dördüncü bölümde büyükşehir belediyelerinin organları (madde 12-20),
- Beşinci bölümde büyükşehir belediyesinin teşkilatı ve personeli (madde 21-22),
- Altıncı bölümde belediyenin bütçesi, gelir ve giderleri (madde 23-27),
- Yedinci bölümde "Çeşitli Hükümler" (madde 27-33) başlığı yer almaktadır.

Kanun'un 1. maddesinde Kanunun amacı, açıkça belirtilmiştir. Buna göre Kanun'un amacı, " büyükşehir belediyesi yönetiminin hukuki statüsünü düzenlemek, hizmetlerin planlı, programlı, etkin, verimli ve uyum içinde yürütülmesini sağlamaktır." Söz konusu Kanun, büyükşehir belediyesi ile büyükşehir belediyesi içindeki ilçe belediyelerini kapsamaktır. Kanun'un 3. maddesinde ise, belirtilen belediyelerin tanımları yer almaktadır. Buna göre büyükşehir belediyesi, "en az üç ilçe belediyesini kapsayan, bu belediyeler arasında koordinasyon sağlayan, kanunlarla verilen görev ve sorumlulukları yerine getiren, yetkileri kullanan; idari ve mali özerkliğe sahip ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisini" ifade etmektedir.

B. 5216 Sayılı Kanuna Göre Büyükşehir Belediyelerinin Kuruluşu, Görev ve Yetkileri[19]

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na tabi olan Büyükşehir belediyeleri, kuruluşu ve sınırları; görev, yetki ve imtiyazları; organları; teşkilatı ve personeli ve maliyesi bağlamında ele alınacaktır.

1. Büyükşehir Belediyesinin Kuruluşu

5216 sayılı Kanun'un 4. maddesine göre, "belediye sınırları içindeki ve bu sınırlara en fazla 10.000 metre uzaklıktaki yerleşim birimlerinin son nüfus sayımına göre toplam nüfusu 750.000'den fazla olan il belediyeleri, fiziki yerleşim durumları ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri de dikkate alınarak, kanunla büyükşehir belediyesine dönüştürülebilir." Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, büyükşehir belediyesi kurulabilmesi için bir nüfus şartı aranmaktadır. 3030 sayılı eski Kanun'da böyle bir nüfus ölçütü öngörülmemiştir. Bu yüzden, nüfusu az olan bazı illerde büyükşehir belediyesi kurulmuş ve bu durum kaynakların israf olmasına, etkin ve verimli kullanılamamasına sebep olmuştur. Ancak 12/11/2012 tarih ve 6360 sayılı Kanun'un 4 md. ile getirilen değişiklikle Büyükşehir belediyesi: "Sınırları il mülki sınırı olan ve sınırları içerisindeki ilçe belediyeleri arasında koordinasyonu sağlayan; idarî ve malî özerkliğe sahip olarak kanunlarla verilen görev ve sorumlulukları yerine getiren, yetkileri kullanan; karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisi" olarak tanımlanmıştır. Buna göre büyükşehir belediyelerinin sınırları il bütünlüğüne ulaştırılmış olup, ilin mülki sınırlarıyla eşitlenmiştir.

Getirilen bu şart, kaynak israfının önlenebilmesi açısından önemli bir adımdır. Büyükşehir belediyesi, 1982 Anayasası'nda açıktan zikredilen bir yerel yönetim birimi değildir. Dolayısıyla, büyükşehir belediyesinin Anayasanın 127. maddesinde yer alan "Kanun, büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir" ifadesine binaen kurulduğu belirtilebilir. 5216 sayılı Kanun'da, büyükşehir belediyelerinin sınırlarının, adını aldıkları büyükşehirlerin belediye sınırları; ilçe belediyelerinin sınırlarının, bu ilçelerin, büyükşehir belediye içinde kalan kısımlarının sınırları olduğu belirtilmektedir (madde 5).

2. Büyükşehir Belediyesinin Görev ve Yetkileri

5216 sayılı Kanun'da büyükşehir ve ilçe belediyelerinin görevleri ayrıntılı bir şekilde liste usulüyle belirtilmiştir. Bu uygulamanın amacı, büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasında çıkabilecek görev

[18] Bekir Parlak, Türkiye'de Yerel Yönetimler Tarihçe, Mevzuat, Yapı ve İşleyiş, Değişim Yayınları, Şubat 2020, s.139.

[19] Parlak, a.g.e., ss.139-145.

ve yetki çatışmasını önlemek olmuştur. 5216 sayılı Kanun'un 7. maddesine göre; büyükşehir belediyesinin görev ve yetkileri şunlardır:

a) İlçe belediyelerinin (Bu madde başlığı "Büyükşehir, ilçe ve ilk kademe belediyelerinin görev ve sorumlulukları" iken, 12/11/2012 tarihli ve 6360 sayılı Kanunun 7 nci maddesiyle metne işlendiği şekilde değiştirilmiştir.) görüşlerini alarak büyükşehir belediyesinin stratejik planını, yıllık hedeflerini, yatırım programlarını ve bunlara uygun olarak bütçesini hazırlamak,

b) Çevre düzeni planına uygun olmak kaydıyla, büyükşehir belediye ve mücavir alan (12/11/2012 tarihli ve 6360 sayılı Kanunun 13 üncü maddesiyle, bu bentte yer alan "ve mücavir alan" ibaresi madde metninden çıkarılmıştır.) sınırları içinde 1/5.000 ile 1/25.000 arasındaki her ölçekte nazım imar planını yapmak, yaptırmak ve onaylayarak uygulamak; Büyükşehir içindeki belediyelerin nazım plana uygun olarak hazırlayacakları uygulama imar planlarını, bu planlarda yapılacak değişiklikleri, parselasyon planlarını ve imar ıslah planlarını aynen veya değiştirerek onaylamak ve uygulanmasını denetlemek; nazım imar plânının yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde uygulama imar plânlarını ve parselasyon planlarını yapmayan ilçe belediyelerinin uygulama imar planlarını ve parselasyon planlarını yapmak veya yaptırmak,

c) Kanunlarla büyükşehir belediyesine verilmiş görev ve hizmetlerin gerektirdiği proje, yapım, bakım ve onarım işleriyle ilgili her ölçekteki imar planlarını, parselasyon planlarını ve her türlü imar uygulamasını yapmak ve ruhsatlandırmak, 20.7.1966 tarihli ve 775 sayılı Gecekondu Kanunu'nda belediyelere verilen yetkileri kullanmak,

d) Büyükşehir belediyesi tarafından yapılan veya işletilen alanlardaki işyerlerine büyükşehir belediyesinin sorumluluğunda bulunan alanlarda işletilecek yerlere ruhsat vermek ve denetlemek,

e) Büyükşehir ulaşım ana planını yapmak veya yaptırmak ve uygulamak; ulaşım ve toplu taşıma hizmetlerini planlamak ve koordinasyonu sağlamak; kara, deniz, su ve demiryolu üzerinde işletilen her türlü servis ve toplu taşıma araçları ile taksi sayılarını, bilet ücret ve tarifelerini, zaman ve güzergahlarını belirlemek; durak yerleri ile karayolu, yol, cadde, sokak, meydan ve benzeri yerler üzerinde araç park yerlerini tespit etmek ve işletmek, işlettirmek veya kiraya vermek; kanunların belediyelere verdiği trafik düzenlemesinin gerektirdiği bütün işleri yürütmek,

f) Büyükşehir belediyesinin yetki alanındaki meydan, bulvar, cadde ve ana yolları yapmak, yaptırmak, bakım ve onarımını sağlamak, kentsel tasarım projelerine uygun olarak bu yerlere cephesi bulunan yapılara ilişkin yükümlülükler koymak; ilan ve reklam asılacak yerleri ve bunların şekil ve ebadını belirlemek; meydan, bulvar, cadde, yol ve sokak ad ve numaraları ile bunlar üzerindeki binalara numara verilmesi işlerini gerçekleştirmek**,** *(Değişik: 12/11/2012-6360/7 md.)*

g) Coğrafi ve kent bilgi sistemlerini kurmak,

h) Sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak çevrenin, tarım alanlarının ve su havzalarının korunmasını sağlamak; ağaçlandırma yapmak; gayrisıhhi işyerlerini, eğlence yerlerini, halk sağlığına ve çevreye etkisi olan diğer işyerlerini kentin belirli yerlerinde toplamak; inşaat malzemeleri, hurda depolama alanları ve satış yerlerini, hafriyat toprağı, moloz, kum ve çakıl depolama alanlarını, odun ve kömür satış ve depolama sahalarını belirlemek, (*3/7/2005 tarihli ve 5393 sayılı Kanunun 85 inci maddesiyle bu bende eklenmiştir)* bunların taşınmasında çevre kirliliğine meydan vermeyecek tedbirler almak; büyükşehir katı atık yönetim planını yapmak, yaptırmak; katı atıkların kaynakta toplanması ve aktarma istasyonuna kadar taşınması hariç katı atıkların ve hafriyatın yeniden değerlendirilmesi, depolanması ve bertaraf edilmesine ilişkin hizmetleri yerine getirmek, bu amaçla tesisler kurmak, kurdurmak, işletmek veya işlettirmek; sanayi ve tıbbi atıklara ilişkin hizmetleri yürütmek, bunun için gerekli tesisleri kurmak, kurdurmak, işletmek veya işlettirmek; deniz araçlarının atıklarını toplamak, toplatmak, arıtmak ve bununla ilgili gerekli düzenlemeleri yapmak,

i)Gıda ile ilgili olanlar dahil birinci sınıf gayrisıhhi müesseseleri ruhsatlandırmak ve denetlemek, yiyecek ve içecek maddelerinin tahlillerini yapmak üzere laboratuvarlar kurmak ve işletmek,

j)Büyükşehir belediyesinin yetkili olduğu veya işlettiği alanlarda zabıta hizmetlerini yerine getirmek,

k) Yolcu ve yük terminalleri, kapalı ve açık otoparklar yapmak, yaptırmak, işletmek, işlettirmek veya ruhsat vermek,

l) Büyükşehrin bütünlüğüne hizmet eden sosyal donatılar, bölge parkları, hayvanat bahçeleri, hayvan barınakları, kütüphane, müze, spor, dinlence, eğlence ve benzeri yerleri yapmak, yaptırmak, işletmek veya işlettirmek; gerektiğinde amatör spor kulüplerine malzeme vermek ve gerekli desteği sağlamak, amatör takımlar arasında spor müsabakaları düzenlemek, yurt içi ve yurt dışı müsabakalarda üstün başarı gösteren veya derece alan sporculara belediye meclis kararıyla ödül vermek, (*12/11/2012 tarihli ve 6360 sayılı Kanunun 7 nci maddesiyle, bu bentte yer alan "amatör spor kulüplerine" ibaresinden sonra gelmek üzere "nakdî yardım yapmak," ibaresi ile "derece alan sporculara" ibaresinden sonra gelmek üzere ", teknik yönetici, antrenör ve öğrencilere"* ibaresi eklenmiştir.)

m) Gerektiğinde sağlık, eğitim ve kültür hizmetleri için bina ve tesisler yapmak, kamu kurum ve kuruluşlarına ait bu hizmetlerle ilgili bina ve tesislerin her türlü bakımını, onarımını yapmak ve gerekli malzeme desteğini sağlamak, *(12/11/2012 tarihli ve 6360 sayılı Kanunun 7 nci maddesiyle, bu bentte yer alan "Gerektiğinde" ibaresinden sonra gelmek üzere "mabetler ile" ibaresi eklenmiştir.)*

n) Kültür ve tabiat varlıkları ile tarihi dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekanların ve işlevlerinin korunmasını sağlamak, bu amaçla bakım ve onarımını yapmak, korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa etmek,

o) Büyükşehir içindeki toplu taşıma hizmetlerini yürütmek ve bu amaçla gerekli tesisleri kurmak, kurdurmak, işletmek veya işlettirmek, Büyükşehir sınırları içindeki kara ve denizde taksi ve servis araçları dahil toplu taşıma araçlarına ruhsat vermek, (Ek cümle: 16/5/2018-7144/14 md.) Büyükşehir içindeki toplu taşıma hatlarıyla ilgili olarak; şehir merkezine olan uzaklık, nüfus ve hattı kullanan sayısı kriterleri esas alınarak tespit edilecek hatlarla ilgili toplu taşıma hizmetlerinin işlettirilmesine karar vermek.

p) Su ve kanalizasyon hizmetlerini yürütmek, bunun için gerekli baraj veya diğer tesisleri kurmak, kurdurmak ve işletmek; derelerin ıslahını yapmak; kaynak suyu veya arıtma sonunda üretilen suları pazarlamak,

q) Mezarlık alanlarını tespit etmek, mezarlıklar tesis etmek, işletmek, işlettirmek, defin ile ilgili hizmetleri yürütmek,

r) Her çeşit toptancı hallerini ve mezbahaları yapmak, yaptırmak, işletmek veya işlettirmek, imar planında gösterilen yerlerde yapılacak olan özel hal ve mezbahaları ruhsatlandırmak ve denetlemek,

s) İl düzeyinde yapılan planlara uygun olarak, doğal afetlerle ilgili planlamaları ve diğer hazırlıkları büyükşehir ölçeğinde yapmak; gerektiğinde diğer afet bölgelerine araç, gereç ve malzeme desteği vermek; itfaiye ve acil yardım hizmetlerini yürütmek; patlayıcı ve yanıcı madde üretim ve depolama yerlerini tespit etmek, konut, işyeri, eğlence yeri, fabrika ve sanayi kuruluşları ile kamu kuruluşlarını yangına ve diğer afetlere karşı alınacak önlemler yönünden denetlemek, bu konuda mevzuatın gerektirdiği izin ve ruhsatları vermek,

t)Sağlık merkezleri, hastaneler, gezici sağlık üniteleri ile yetişkinler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik her türlü sosyal ve kültürel hizmetleri yürütmek, geliştirmek ve bu amaçla sosyal tesisler kurmak, meslek ve beceri kazandırma kursları açmak, işletmek veya işlettirmek, bu hizmetleri yürütürken üniversiteler, yüksek okullar, meslek liseleri, kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği yapmak,

u) Merkezi ısıtma sistemleri kurmak, kurdurmak, işletmek veya işlettirmek,

v) Afet riski taşıyan veya can ve mal güvenliği açısından tehlike oluşturan binaları insandan tahliye etmek ve yıkmak.

3. Büyükşehir İlçe Belediyelerinin Görev ve Yetkileri

Aynı Kanun'un 7. maddesine göre, ilçe belediyelerinin görev ve yetkileri şunlardır:

a) Kanunlarla münhasıran büyükşehir belediyesine verilen görevler ile birinci fıkrada sayılanlar dışında kalan görevleri yapmak ve yetkileri kullanmak,

b) Büyükşehir katı atık yönetim planına uygun olarak, katı atıkları toplamak ve aktarma istasyonuna taşımak,

c) Sıhhi işyerlerini, 2 nci ve 3 üncü sınıf gayrisıhhi müesseseleri, umuma açık istirahat ve eğlence yerlerini ruhsatlandırmak ve denetlemek,

d) Birinci fıkrada belirtilen hizmetlerden; 775 sayılı Gecekondu Kanunu'nda belediyelere verilen yetkileri kullanmak; otopark, spor, dinlenme ve eğlence yerleri ile parkları yapmak; yaşlılar, özürlüler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik sosyal ve kültürel hizmetler sunmak; mesleki eğitim ve beceri kursları açmak; sağlık, eğitim, kültür tesis ve binalarının yapım, bakım ve onarımı ile kültür ve tabiat varlıkları ve tarihi dokuyu korumak; kent tarihi bakımından önem taşıyan mekanların ve işlevlerinin geliştirilmesine ilişkin hizmetler yapmak,

e) Defin ile ilgili hizmetleri yürütmek.

4. 3030 Sayılı Eski Kanun İle 5216 Sayılı Yeni Kanunun Görev ve Yetkiler Açısından Karşılaştırılması (Yeni Görevler)

3030 sayılı Kanun ile karşılaştırıldığında, 5216 sayılı Kanun'un Büyükşehir belediyelerine şu yeni görev ve yetkiler verilmiştir:

a) Nazım imar planlarının yürürlüğe girmesinden itibaren iki yıl içinde uygulama imar planı ve parselasyon planlarını yapmayan ilçe belediyelerinin yerine bu planları yapmak;

b) Kanunla Büyükşehir belediyesine verilen görev ve hizmetlerle ilgili her türlü imar uygulamasını yapmak ve ruhsatlandırmak;

c) Coğrafi ve kent bilgi sistemini kurmak;

d) Merkezi ısıtma sistemleri kurmak;

e) Sağlık, eğitim ve kültür hizmetleri için binalar yapmak ve bu hizmetlerle ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının binalarını onarmak;

f) Kültür ve tabiat varlılarını korumak ve bakım ve onarımını yapmak gibi birtakım yeni görev ve yetkiler verdiği görülmektedir.

5216 sayılı Kanun'un 8. ve 9. maddelerinde, büyükşehir belediyesinin yerine getireceği alt yapı ve ulaşım hizmetlerine ilişkin iki birim ayrıca düzenlenmiştir. Bunlar; "Alt Yapı Koordinasyon Merkezi" ve "Ulaşım Koordinasyon Merkezi" dir.

Ayrıca, büyükşehir belediyeleri, ilçe belediyelerinin imar uygulamalarını denetlemeye yetkilidir. Söz konusu denetim yetkisi, her türlü bilgi ve belgeyi istemeyi, incelemeyi ve örneğini almayı kapsamaktadır. Dolayısıyla, istenilen her türlü bilgi ve belgenin en geç on beş gün içinde Büyükşehir belediyesine verilmesi gerekir.

Denetim sonucunda eksiklik veya aykırılık belirlenirse, eksikliğin ve aykırılığın giderilmesi için ilgili belediyeye üç aya kadar süre verilir. Bu süre içerisinde aksaklık giderilmezse, büyükşehir eksiklik ve aykırılıkları gidermeye yetkilidir. Şunu da belirtmek gerekir ki; 3030 sayılı Kanun'da büyükşehir, ilçe ve ilk kademe belediyeleri arasındaki imar yetkilerinin paylaşımı konusunda açıklık bulunmamaktadır.

Bunun yanı sıra; büyükşehir ve ilçe belediyeleri; 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu ve diğer mevzuat hükümleri ile kendilerine tanınan yetki, imtiyaz ve muafiyetlere sahiptir.

C. Büyükşehir Belediyelerinin Organları: Oluşumu, Çalışması, Kararları, Görev ve Yetkileri (Yeni Uygulamalar ve Yeni İlkeler)[20]

Büyükşehir belediyelerinin organları; Büyükşehir Belediye Meclisi, Büyükşehir Belediye Encümeni ve Büyükşehir Belediye Başkanıdır. Şimdi bu organlar sırasıyla ve ayrıntısıyla incelemeye başlanabilir.

1. Büyükşehir Belediye Meclisinin Oluşumu

2004 tarihli 5216 sayılı Kanun da, üçlü organ modelini korumuştur. Buna göre, büyükşehir belediyesi meclisi, büyükşehir belediyesi encümeni ve Büyükşehir belediyesi başkanı, büyükşehir belediyesinin organlarıdır.

5216 sayılı Kanun'un 12-14. maddelerinde düzenlenen büyükşehir belediye meclisi, büyükşehir belediyesinin karar organıdır ve her ilçe belediye meclisi üyelerinin beşte birinin büyükşehir belediye meclisine seçilmesi suretiyle oluşur. Büyükşehir belediye başkanı, büyükşehir belediye meclisinin başkanıdır ve büyükşehir içindeki diğer belediyelerin başkanları, Büyükşehir belediye meclisinin tabii üyesidir. İlçe belediye meclis üyeliğinin son bulması durumunda, büyükşehir belediye meclisi üyeliği de doğrudan sona erer.

[20] Parlak, a.g.e., ss.147-150.

2. Büyükşehir Belediye Meclisinin Toplanma Usulü

5216 sayılı Kanun'da açık ve net bir şekilde görevleri belirtilmeyen büyükşehir belediye meclisi, her ayın ikinci haftası meclis tarafından önceden belirlenen günde ve mutat toplantı yerinde toplanmaktadır. Böylelikle, 3030 sayılı Kanun'da öngörülen, olağan ve olağanüstü toplantı sisteminden vazgeçilmiş ve meclisin daha sık toplanması suretiyle mahalli hizmetlerin katılımcı ve şeffaf bir anlayışla yürütülmesi ve meclis denetiminin etkinleştirilmesi noktasında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bütçe süresine rastlayan meclis toplantı süresi en çok 20 gün iken, diğer toplantıların süresi en çok 5 gündür. Meclis kendi belirleyeceği bir ay tatil yapabilir. Mutat toplantı yeri dışında toplanılmasının zorunlu olduğu hallerde, belediye sınırları içinde meclis başkanı tarafından belirlenen yerde önceden haber vermek kaydıyla toplantı yapılması mümkündür.

3. Büyükşehir Belediye Meclisinin Olağanüstü Toplanması

5216 sayılı Kanun'un belediye meclisinin toplantılarını düzenleyen 13. maddesine, 30.05.2007 tarihli ve 5675 sayılı Kanun'un 1. maddesi ile bir fıkra eklenmiş ve büyükşehir belediye başkanına, belediye meclisini olağanüstü toplantıya çağırma yetkisi verilmiştir. Buna göre, büyükşehir belediye başkanı, acil durumlarda lüzum görmesi halinde, belediye meclisini bir yılda üç defadan fazla olmamak ve her toplantı bir birleşimi geçmemek üzere toplantıya çağırabilmektedir. Olağanüstü toplantı çağrısı ve gündem, en az üç gün önceden meclis üyelerine yazılı olarak duyurulmakta ve mutat usullerle ilan edilmektedir. Olağanüstü toplantılarda, çağrıyı gerektiren konuların dışında bir konunun görüşülmesi mümkün değildir.

4. Büyükşehir Belediye Meclisinin Kararları

Büyükşehir belediye meclisi kararlarının kesinleşme usulü, 5216 sayılı Kanun'un 14. maddesinde öngörülmüştür. Buna göre, büyükşehir belediye başkanı, belediye meclis kararlarından hukuka aykırı gördüklerini, yedi gün içinde yeniden görüşülmesi talebiyle belediye meclisine iade edebilmektedir. Yeniden görüşülmesi istenmeyen kararlar ve yeniden görüşülüp de meclis tarafından üye tam sayısının salt çoğunluğuyla kabul edilen kararlar kesinleşmektedir. Büyükşehir belediye başkanı, meclisin ısrarı ile kesinleşen kararlar aleyhine idari yargıya başvurabilme imkanına sahiptir.

Büyükşehir belediye meclisi ve ilçe belediye meclisi kararları, kesinleştiği tarihten itibaren en geç yedi gün içinde mahallin en büyük mülki idare amirine gönderilmekte ve mülki idare amirine gönderilmeyen kararlar yürürlüğe girememektedir. 5216 sayılı Kanun ilk kabul edildiğinde öngörülen mülki idare amirinin hukuka aykırı gördüğü kararlar aleyhine idari yargıya başvurabilme hakkı, Anayasa Mahkemesi'nin 04.02.2010 tarihli ve E.: 2008/28, K.: 2010/30 sayılı Kararı ile iptal edilmiştir. İlçe belediyelerinin imara ilişkin kararlarının kesinleşmesi konusunda farklı bir düzenleme söz konusudur.

Büyükşehir kapsamındaki ilçe belediye meclisince imara ilişkin olarak alınan kararlar, öncelikle, Büyükşehir belediye meclisi tarafından kararın gelişinden itibaren üç ay içinde nazım imar planına uygunluk bağlamında incelenmekte ve aynen veya değiştirilerek kabul edilmekte, daha sonra büyükşehir belediye başkanına gönderilmektedir. Üç ay içinde büyükşehir belediye meclisinde görüşülmeyen kararlar onaylanmış sayılmaktadır. Ayrıca, 5216 sayılı Kanun'un 27. maddesine göre, büyükşehir ve ilçe belediyesi arasında hizmetlerin yürütülmesi bakımından uyum ve koordinasyon büyükşehir belediyesi tarafından sağlanmakta ve çıkabilecek ihtilaflar büyükşehir belediye meclisince karara bağlanmaktadır. Büyükşehir belediyesi meclisine ilişkin son olarak şunu da belirtmek gerekir ki; büyükşehir ilçe belediye meclisleri ve bunların çalışma usul ve esaslarına ilişkin diğer hususlarda Belediye Kanunu hükümleri uygulanmaktadır.

5. Büyükşehir Belediye Encümeni

Büyükşehir belediye encümeni, 5216 sayılı Kanun ile idari bir organ olarak düşünülmekte ve katılım ilkesinin de güçlendirilmesi amacıyla, Büyükşehir belediye meclisi üyelerinden beşinin encümene katılımı öngörülmektedir.

5393 sayılı Kanun'un 16. maddesine göre, "büyükşehir belediye encümeni, belediye başkanının başkanlığında, belediye meclisinin kendi üyeleri arasından bir yıl için gizli oyla seçeceği beş üye ile biri genel sekreter, biri mali hizmetler birim amiri olmak üzere belediye başkanının her yıl birim amirleri arasından seçeceği beş üyeden oluşur."

Belediye başkanının bulunamadığı encümen toplantılarına genel sekreter başkanlık edecektir. 3030 sayılı Kanun'da encümen sadece belediye başkanı ve birimden oluşmaktadır. Dolayısıyla, 5216 sayılı

Kanun ile, siyasi kanat ile bürokrasinin işbirliği ve ortaklaşa kararı ile sorunlara çözüm bulma arayışı tercih edilmiştir. Böylece, kararların daha sağlıklı bir şekilde alınacağı söylenebilir.

5216 sayılı Kanun, aynı 3030 sayılı Kanun gibi, büyükşehir belediye encümeninin görev ve yetkilerini açık bir şekilde belirtmemiştir. Dolayısıyla, büyükşehir belediyesine ilişkin kanunda açıklık bulunmayan hallerde Belediye Kanunu hükümlerinin uygulanacağı hükmüne binaen, büyükşehir belediye encümeninin görev ve yetkilerinin, belediye encümeni görev ve yetkileriyle benzer olduğunu söylemek mümkündür.

6. Büyükşehir Belediye Başkanı

5216 sayılı Kanun'un 17. maddesinde düzenlenen büyükşehir belediye başkanı, büyükşehir belediyesinin başı, tüzel kişiliğinin temsilcisi ve yürütme organıdır. Büyükşehir belediyesi sınırları içindeki seçmenler tarafından 5 yıl süreyle işbaşına getirilir. Büyükşehir belediye başkanı seçiminde, seçim çevresi, büyükşehir belediye sınırları içinde bulunan orman köyleri de dahil olmak üzere, büyükşehir belediye sınırlarından oluşur.

Büyükşehir ve ilçe belediye başkanlarının görevleri süresince siyasi partilerin yönetim ve denetim organlarında görev almaları ve profesyonel spor kulüplerinin başkanlığını yapmaları ve yönetiminde bulunmaları 5216 sayılı Kanun ile yasaklanmıştır. Büyükşehir belediye başkan vekili, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda öngörülen usullere göre belirlenecektir. Ancak, büyükşehir kapsamındaki ilçe belediye başkanlarının, büyükşehir belediye başkan vekili olabilmeleri mümkün değildir. Bu düzenlemeyle, büyükşehir belediye başkan vekilliği ile ilçe belediye başkanlığının bir şahısta birleşmesi engellenmektedir.

7. Büyükşehir Belediye Başkanının Görev ve Yetkileri

5216 sayılı Kanun'un 18. maddesine göre, büyükşehir belediye başkanının görev ve yetkileri şunlardır:

a) Belediye teşkilatının en üst amiri olarak belediye teşkilatını sevk ve idare etmek, beldenin ve belediyenin hak ve menfaatlerini korumak,

b) Belediyeyi stratejik plana uygun olarak yönetmek, belediye idaresinin kurumsal stratejilerini oluşturmak, bu stratejilere uygun olarak bütçeyi hazırlamak ve uygulamak, belediye faaliyetlerinin ve personelinin performans ölçütlerini belirlemek, izlemek ve değerlendirmek, bunlarla ilgili raporları meclise sunmak,

c) Büyükşehir belediye meclisi ve encümenine başkanlık etmek, bu organların kararlarını uygulamak,

d) Bu Kanunla büyükşehir belediyesine verilen görev ve hizmetlerin etkin ve verimli bir şekilde uygulanabilmesi için gerekli önlemleri almak,

e) Büyükşehir belediyesinin ve bağlı kuruluşları ile işletmelerinin etkin ve verimli yönetilmesini sağlamak, büyükşehir belediyesi ve bağlı kuruluşları ile işletmelerinin bütçe tasarılarını, bütçe üzerindeki değişiklik önerilerini ve bütçe kesin hesap cetvellerini hazırlamak,

f) Büyükşehir belediyesinin hak ve menfaatlerini izlemek, alacak ve gelirlerinin tahsilini sağlamak,

g) Yetkili organların kararını almak şartıyla, büyükşehir belediyesi adına sözleşme yapmak, karşılıksız bağışları kabul etmek ve gerekli tasarruflarda bulunmak,

h) Mahkemelerde davacı veya davalı sıfatıyla ve resmi mercilerde büyükşehir belediyesini temsil etmek, belediye ve bağlı kuruluş avukatlarına veya özel avukatlara temsil ettirmek,

i)Belediye personelini atamak, belediye ve bağlı kuruluşlarını denetlemek,

j)Gerektiğinde bizzat nikah kıymak,

k) Diğer kanunların belediye başkanlarına verdiği görev ve yetkilerden büyükşehir belediyesi görevlerine ilişkin olan hizmetleri yerine getirmek ve yetkileri kullanmak,

l)Gerektiğinde görev ve yetkilerinden bir veya birkaçını ilçe veya ilk kademe belediye başkanına devretmek, (Anayasa Mahkemesi'nin 25.01.2007 tarihli ve E.: 2004/79, K.: 2007/6 sayılı Kararı ile iptal edilmiştir.)

m) Bütçede yoksul ve muhtaçlar için ayrılan ödeneği kullanmak, özürlülerle ilgili faaliyetlere destek olmak üzere özürlü merkezleri oluşturmak. Ayrıca, 5393 sayılı Belediye Kanunu'ndaki hükümler mahfuz

kalmak kaydıyla, büyükşehir belediye meclisinin feshine neden olan eylem ve işlemlere katılan Büyükşehir ve ilçe belediye başkanlarının görevlerine Danıştay kararı ile son verilir (madde 19).

D) Büyükşehir Belediyesi Teşkilatı ve Personeli[21]

1. Teşkilata İlişkin Genel İlkeler ve Yeni Uygulamalar

5216 sayılı Kanun, mahalli hizmetlerin, etkili, verimli, hızlı, şeffaf ve vatandaş odaklı bir şekilde yürütülmesi için ihtiyaçlara göre değiştirilebilen esnek bir teşkilat yapısı öngörmüştür. 5216 sayılı Kanun'un 21. maddesine göre, büyükşehir belediyesi teşkilatı, genel sekreterlik, daire başkanlıkları ve müdürlüklerden oluşmaktadır ve bu konuda norm kadro esasları gözetilmelidir.

5216 sayılı Kanun'da, birimlerin kurulması, kaldırılması veya birleştirilmesi konusunda 3030 sayılı Kanun'da öngörülen İçişleri Bakanlığı'nın onayı usulü terk edilerek, büyükşehir belediyesi meclisinin kararı işlemin kesinleşmesi için yeterli bulunmaktadır. Böylelikle, bir idari vesayet uygulamasından daha vazgeçilmiş olmakta ve özerklik açısından önemli bir adım atılmaktadır.

Büyükşehir belediyesinde başkan yardımcısı bulunmamaktadır. Büyükşehir belediyesinde hizmetler belediyenin amaç ve ilkeleri, stratejik planı ve yıllık programları bağlamında genel sekreter ve genel sekreter yardımcıları tarafından yürütülmektedir.

5216 sayılı Kanun ilk kabul edildiğinde, genel sekreter yardımcılarının sayısına nüfus ölçütü bağlamında bir sınırlama getirilmişti. Buna göre, nüfusu üç milyonun üzerindeki Büyükşehir belediyelerinde en fazla beş, diğerlerinde en fazla üç genel sekreter yardımcısı atanabilirdi.

Ancak, 24.10.2011 tarihli ve 661 sayılı KHK'nın 59. maddesi ile yapılan değişiklikle, atanacak genel sekreter yardımcısının sayısını belirlemede nüfus ölçütü terk edilmiş ve hizmetlerde etkinlik ve verimlilik sağlamak amacıyla, norm kadroya uygun olarak genel sekreter yardımcısı atanacağı belirtilmiştir.

2. İhtisas Komisyonları

Büyükşehir belediyesi teşkilatı bağlamında ele alınabilecek diğer bir birim ise, 5216 sayılı Kanun'un 15. maddesinde düzenlenen "İhtisas Komisyonları" dır. Buna göre, "büyükşehir belediye meclisi, üyeleri arasından seçilecek en az beş, en çok dokuz kişiden oluşan ihtisas komisyonları kurabilir.

İhtisas komisyonları, her siyasi parti grubunun ve bağımsız üyelerin büyükşehir belediye meclisindeki üye sayısının meclis üye tam sayısına oranlanması suretiyle oluşur.

Kurulması zorunlu komisyonlar:

a) İmar ve bayındırlık komisyonu,
b) Çevre ve sağlık komisyonu,
c) Plan ve bütçe komisyonu,
d) Eğitim, kültür, gençlik ve spor ile
e) Ulaşım komisyonunun kurulması zorunludur.

İhtisas komisyonlarının görev alanlarına giren işler söz konusu komisyonlarda görüşüldükten sonra büyükşehir belediye meclisinde karara bağlanır. Ayrıca, komisyon raporları alenidir ve çeşitli yollarla halka duyurulur.

3. İstanbul büyükşehir Belediyesi'ndeki Meclis Komisyonları[22]

İstanbul Büyükşehir Örneğinde şu komisyonlar bulunmaktadır:

a) İmar ve Bayındırlık Komisyonu
b) Plan ve Bütçe Komisyonu
c) Sağlık ve Salgın Hastalıklar Komisyonu
d) Ulaşım ve Trafik Komisyonu
e) Eğitim Komisyonu
f) Hukuk Komisyonu
g) Tarife Komisyonu
h) Harita Komisyonu
i)AB ve Dış İlişkiler Komisyonu

[21] Parlak. a.g.e., ss.15-153.
[22] https://www.ibb.istanbul/icerik/meclis-komisyonlar (14.09.2021)

j)Turizm Komisyonu
k) Deprem ve Doğal Afet Komisyonu
l)Engelsiz Hayat Komisyonu
m) Kadın, Aile ve Çocuk Komisyonu
n) Kent Ekonomisi, Meslek Odaları ve Sendikalar Komisyonu
o) Halkla İlişkiler Komisyonu
p) Altyapı, Mesken ve Emlak Komisyonu
q) Temel Haklar Komisyonu
r) Tarım, Orman, Hayvancılık ve Su Ürünleri Komisyonu
s) Çevre, Yenilenebilir Enerji ve İklim Değişiklikleri Komisyonu
t)Gençlik ve Spor Komisyonu
u) Kültür ve Sanat Komisyonu
v) Sosyal Hizmetler, Rehabilitasyon ve Bağımlılıkla Mücadele Komisyonu
w) Kentsel Yenileme Komisyonu
x) İştirakler ve Bağlı Kuruluşlar Komisyonu
y) Akıllı Kent ve Bilgi Teknolojileri Komisyonu
z) Göç, Göçmen ve Mülteciler Komisyonu

4. Personel İstihdamı

Büyükşehir belediyesinin personel istihdamı 5216 sayılı Kanun'un 22. maddesinde düzenlenmektedir. Buna göre; büyükşehir belediyesi personeli büyükşehir belediye başkanı tarafından atanmaktadır. Personelden müdür ve üstü unvanlara atananlar ilk toplantıda büyükşehir belediyesi meclisinin bilgisine sunulmaktadır.

Ancak genel sekreter, belediye başkanının teklifi üzerine İçişleri Bakanı tarafından atanmaktadır. (Değişik ikinci fıkra: 24/10/2011-KHK-661/60 md.- Genel sekreter, belediye başkanının teklifi üzerine Çevre ve Şehircilik Bakanı tarafından atanır- 29/11/2018 tarihli ve 7153 sayılı Kanunun 28 inci maddesiyle bu fıkrada yer alan "İçişleri" ibaresi "Çevre ve Şehircilik" şeklinde değiştirilmiştir).

24.10.2011 tarihli ve 661 sayılı KHK'nın 60. maddesiyle, 5216 sayılı Kanun'un 22. maddesinde yapılan değişiklikle, genel sekreter kadrosuna atananların, genel idare hizmeti sınıfına dahil bakanlık genel müdürleri ve genel sekreter yardımcısı kadrosuna atananların ise, bakanlık müstakil daire başkanları için ilgili mevzuatında öngörülen ek gösterge, makam, görev ve temsil tazminatları ile 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 152. maddesi uyarınca ödenen zam ve tazminatlardan aynen yararlanacakları belirtilmiştir.

5. Başkan Danışmanları

Büyükşehir belediyesi personeli bağlamında değerlendirilecek bir diğer görevli, "Başkan Danışmanları" dır. 5216 sayılı Kanun'un 20. maddesine göre, nüfusu iki milyonu aşan büyükşehir belediyelerinde on adet, diğer büyükşehir belediyelerinde en fazla beş başkan danışmanı görevlendirilebilir. Danışmanların görev süreleri sözleşmenin süresi ile sınırlıdır ve söz konusu süre, belediye başkanının görev süresini aşamaz. Danışmanlara, her türlü ödemeler dahil, büyükşehir belediyesi genel sekreterine ödenen brüt aylık miktarının %75'ini aşmamak üzere büyükşehir belediye meclisinin belirlediği miktarda brüt ücret ödenir.

E) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneğinde Teşkilat Birimleri: Daire Başkanlıkları

Türkiye'deki en büyük belediye olan İstanbul Büyükşehir Belediyesi örneğinde kurulmuş bulunan birimleri sırlayarak, büyükşehir belediyeleri organizasyonu içinde yer alan/alabilecek birimler hakkında fikir verilebilir[23]:

1. İnsan Kaynakları ve Eğitim Daire Başkanlığı,
2. Raylı Sistem Daire Başkanlığı, Satınalma Daire Başkanlığı,
3. Yazı İşleri ve Kararlar Daire Başkanlığı,
4. Kültür Daire Başkanlığı,
5. Mezarlıklar Daire Başkanlığı,
6. Park Bahçe ve Yeşil Alanlar Daire Başkanlığı,

[23] https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&ContentID=12705 (30/01/2020).

7. Sağlık Daire Başkanlığı,
8. Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı,
9. Bilgi İşlem Daire Başkanlığı,
10. Çevre Koruma ve Kontrol Daire Başkanlığı,
11. Ulaşım Daire Başkanlığı,
12. Yol Bakım ve Altyapı Koordinasyon Daire Başkanlığı,
13. Etüt ve Projeler Daire Başkanlığı,
14. Fen İşleri Daire Başkanlığı,
15. Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı,
16. Boğaziçi İmar Müdürlüğü,
17. Deprem Risk Yönetimi ve Kentsel İyileştirme Daire Başkanlığı,
18. İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı,
19. Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı,
20. İtfaiye Daire Başkanlığı,
21. Muhtarlıklar ve Gıda Daire Başkanlığı,
22. Zabıta Daire Başkanlığı,
23. Emlak Yönetimi Daire Başkanlığı,
24. İştirak Şirket Genel Müdürlükleri,
25. İştirakler Koordinasyon Müdürlüğü,
26. Kurumsal Gelişim ve Yönetim Sistemleri Daire Başkanlığı,
27. Mali Hizmetler Daire Başkanlığıdır.

F. Büyükşehir Belediyesinin Maliyesi[24]

1. Büyükşehir Belediyesi Bütçesi

Eski Kanun olan 3030 sayılı Kanun'da büyükşehir, ilçe ve ilk kademe belediye bütçelerinin kesinleşmesi konusunda öngörülen önemli vesayet uygulamalarından biri olan bütçenin vali tarafından onaylanması usulünden vazgeçilmiştir. Dolayısıyla bu, idari özerklik açısından önemli bir gelişmedir.

5216 sayılı Kanun'un 25. maddesine göre; büyükşehir ve ilçe belediyelerinin bütçeleri büyükşehir belediye meclisine sunulmakta ve bütçeler büyükşehir belediye meclisince yatırım ve hizmetler arasında bütünlük sağlayacak biçimde, aynı toplantı döneminde, birlikte görüşülerek aynen veya değiştirilerek kabul edilmekte ve tek bütçe halinde bastırılmaktadır.

"Büyükşehir belediye meclisi, ilçe belediyelerinin bütçelerini kabul ederken; Bütçe metnindeki kanun, tüzük ve yönetmeliklere[25] aykırı madde ve ibareleri çıkarmaya veya değiştirmeye, belediyenin tahsile yetkili olmadığı gelirleri çıkarmaya, kanuni sınırlar üzerinde veya altında belirlenmiş olan vergi ve harçların oran ve miktarlarını kanunda öngörülen sınırlarına çekmeye, kesinleşmiş belediye borçları için bütçeye konulması gerekip de konulmamış ödeneği eklemeye ve ortak yatırım programına alınan yatırımlar için gerekli ödeneği eklemeye, yetkilidir." Büyükşehir belediye meclisince ilçe belediye bütçelerinde yapılan değişikliklere karşı on gün içinde Danıştay'a itiraz edilebilir. Bütçenin hazırlanması ve uygulanmasına ilişkin diğer hususlarda Belediye Kanunu hükümleri uygulanmaktadır.

2. Büyükşehir Belediyesinin Gelirleri

5216 sayılı Kanun'un 23. maddesine göre, büyükşehir belediyesinin gelirleri şunlardır:

a) 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nda yer alan oran ve esaslara göre büyükşehir belediyesince tahsil olunacak at yarışları dahil müşterek bahislerden elde edilen Eğlence Vergisi'nin % 20'si müşterek bahislere konu olan yarışların yapıldığı yerin belediyesine, % 30'u nüfuslarına göre dağıtılmak üzere diğer ilçe belediyelerine ayrıldıktan sonra kalan % 50'si,

b) Büyükşehir belediyesine bırakılan sosyal ve kültürel tesisler, spor, eğlence ve dinlenme yerleri ile yeşil sahalar içinde tahsil edilecek her türlü belediye vergi, resim ve harçları,

c) 7. maddenin birinci fıkrasının (g) bendinde belirtilen alanlar ile bu alanlara cephesi bulunan binalar üzerindeki her türlü ilan ve reklamların vergileri ile asma, tahsis ve bakım ücretleri,

[24] Parlak, a.g.e., ss.153-157.

[25] 2/7/2018 tarihli ve 700 sayılı KHK'nin 154 üncü maddesiyle, bu bentte yer alan", tüzük ve yönetmeliklere" ibaresi "ve diğer mevzuata" şeklinde değiştirilmiştir.

d) 7. maddenin (f) bendine göre tespit edilen park yerlerinin işletilmesinden elde edilen gelirin ilçe belediyelerine, nüfuslarına göre dağıtılacak %50'sinden sonra kalacak %50'si,

e) Hizmetlerin büyükşehir belediyesi tarafından yapılması şartıyla 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nda belirtilen oran ve esaslara göre alınacak yol, su ve kanalizasyon harcamalarına katılma payları,

f) Kira, faiz ve ceza gelirleri,

g) Kamu idare ve müesseselerinin yardımları,

h) Bağlı kuruluşların kesin hesaplarındaki gelirleri ile giderleri arasında oluşan fazlalık sonucu aktarılacak gelirler,

i)Büyükşehir belediyesi iktisadi teşebbüslerinin safi hasılatından büyükşehir belediye meclisi tarafından belirlenecek oranda alınan hisseler,

j)Büyükşehir belediyesinin taşınır ve taşınmaz mal gelirleri,

k) Yapılacak hizmetler karşılığı alınacak ücretler,

l)Şartlı ve şartsız bağışlar,

m) Diğer gelirler.

Büyükşehir belediyesi gelirlerine dair son olarak belirtilmelidir ki, 5216 sayılı Kanun'a göre, büyükşehir ve ilçe belediyelerinin topladıkları vergilerden birbirlerine ödemeleri gereken payları, zamanında yatırmadıkları takdirde, mağdur olan belediyenin talebi üzerine, söz konusu pay, İller Bankası tarafından, yükümlü belediyenin genel bütçe vergi gelirlerinden kesilerek, alacaklı belediyenin hesabına yatırılabilmektedir.

3. Büyükşehir Belediyesinin Giderleri

5216 sayılı Kanun'un 24. maddesine göre büyükşehir belediyesinin giderleri şunlardır:

a) Belediye hizmet binaları ve tesislerin temini, bakım ve onarımı için yapılan giderler,

b) Belediye personeline ve belediyenin seçilmiş organlarının üyelerine ödenen maaş, ücret, ödenek, huzur hakkı, yolluklar, hizmete ilişkin eğitim ile diğer giderler,

c) İlçe belediyeleri ile bağlı kuruluşlara yapacakları yardımlar ve ortak proje giderleri,

d) Her türlü altyapı, yapım, onarım ve bakım giderleri,

e) Belediye zabıta ve itfaiye hizmetleri ile diğer görev ve hizmetlerin yürütülmesi için yapılacak giderler,

f) Vergi, resim, harç, katılma payı, hizmet karşılığı alınacak ücretler ve diğer gelirlerin takip ve tahsili için yapılacak giderler,

g) Belediyenin kuruluşuna katıldığı şirket, kuruluş ve birliklerle ilgili ortaklık payı ile üyelik aidatı giderleri,

h) Mezarlıkların tesisi, korunması ve bakımına ilişkin giderler,

i)Faiz, borçlanmaya ilişkin diğer ödemeler ve sigorta giderleri,

j)Dar gelirli, yoksul, muhtaç ve kimsesizler ile özürlülere yapılacak sosyal hizmet ve yardımlar,

k) Dava takip ve icra giderleri,

l)Temsil, tören, ağırlama ve tanıtım giderleri,

m) Avukatlık, danışmanlık ve denetim ödemeleri,

n) Kamu yararı görülen konularda yurt içi ve yurt dışı kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum örgütleriyle birlikte yapılan ortak hizmetler ve diğer proje giderleri, (Anayasa Mahkemesi'nin 25.01.2007 tarihli ve E.: 2004/79, K.: 2007/6 sayılı Kararı ile iptal edilmiştir). (Yeniden düzenleme: 12/11/2012-6360/9 md.) Bu Kanunda büyükşehir belediyesine verilen görevlerle sınırlı olarak, yurt içi ve yurt dışı kamu ve özel kuruluşlar ve sivil toplum örgütleriyle birlikte yapılan ortak hizmetler ve diğer proje giderleri.)

o) Spor, sosyal, kültürel ve bilimsel etkinlikler için yapılan giderler,

p) Büyükşehir belediye hizmetleriyle ilgili olarak yapılan kamuoyu yoklaması ve araştırması giderleri,

q) Kanunla verilen görevler ve hizmetlerin yürütülmesi için yapılan diğer giderler.

4. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Mali Dengesi (2018 Yılı Gelir Gider Tablosu Örneği)

Örnek olması için aşağıdaki İstanbul Belediyesinin 2018 Yılı Gelir Gider Tablosu, Sayıştay Denetim Raporundan yararlanarak verilmektedir.

TABLO 1: İstanbul Büyükşehir Belediyesi 2018 Yılı Mali Tablosu

Tablo 2:Bütçe Gider Tahmin ve Gerçekleşen Tutar

Ekod1	Gider Türü	İlk Bütçe	Son Bütçe	Ek Bütçe	Gerçekleşen	Gerç. Oranı (%)
01	Personel Giderleri	1.169.482,00	1.181.258,43	0,00	1.151.664,82	97,49
02	Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primi Giderleri	193.643,00	197.331,10	0,00	186.704,15	94,61
03	Mal Ve Hizmet Alım Giderleri	4.985.928,00	6.121.158,74	485.500,00	6.100.661,71	99,67
04	Faiz Giderleri	261.250,00	519.995,70	180.000,00	436.609,59	83,96
05	Cari Transferler	929.225,00	1.310.641,98	109.000,00	1.309.940,44	99,95
06	Sermaye Giderleri	10.880.826,00	12.379.278,86	1.167.500,00	12.355.109,46	99,80
07	Sermaye Transferleri	200.000,00	355.335,19	75.000,00	355.335,19	100,00
08	Borç Verme	479.646,00	252.000,00	0,00	252.000,00	100,00
09	Yedek Ödenek	1.000.000,00	0,00	200.000,00	0,00	0,00
	Toplam	**20.100.000,00**	**22.317.000,00**	**2.217.000,00**	**22.148.025,37**	**99,24**

* Tabloda yer alan rakamlar 1.000 TL' ye bölünerek sadeleştirilmiştir.

Tablo 3:Bütçe Gelir Tahmin ve Gerçekleşen Tutar

Ekod1	Gelir Türü	Bütçe	Gerçekleşme	Gerçekleşme Oranı %
01	Vergi Gelirleri	123.000,00	133.135,52	108,24
03	Teşebbüs Ve Mülkiyet Gelirleri	2.170.000,00	2.364.527,93	108,96
04	Alınan Bağış Ve Yardımlar İle Özel Gelirler	12.000,00	11.774,78	98,12
05	Diğer Gelirler	12.025.000,00	13.109.081,35	109,02
06	Sermaye Gelirleri	3.857.000,00	2.721.850,59	70,57
08	Alacaklardan Tahsilat	290.000,00	106.771,14	36,82
09	Ret Ve İadeler (-)	-10.000,00	-22.193,48	221,93
	Toplam	**18.467.000,00**	**18.424.947,83**	**99,77**

* Tabloda yer alan rakamlar 1.000 TL' ye bölünerek sadeleştirilmiştir.

Kaynak: https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&ContentID=12705 (30/01/2020).

5. Türkiye'de Büyükşehir Belediyeleri 2019 Yılı Bütçe Dengeleri

Türkiye'deki 30 Büyükşehir Belediyesinin 2019 yılına İlişkin Harcamalar ve Gelirler aşağıda gösterilmektedir.

TABLO 2: Türkiye'de Büyükşehir Belediyelerinin 2019 Yılı Bütçe Dengeleri

	OCAK-MART	NİSAN-HAZİRAN	TEMMUZ-EYLÜL	EKİM-ARALIK	TOPLAM
Harcamalar	**14.801.577**	**13.925.099**	**12.535.501**		**41.262.177**
Personel Giderleri	1.359.618	1.408.097	1.516.438		4.284.153
Sosyal Güv.Kur. Devlet Primi	201.112	219.772	223.651		644.535
Mal ve Hizmet Alımları	4.024.481	4.745.578	5.002.204		13.772.263
Faiz Harcamaları	897.518	1.019.437	969.602		2.886.557
Cari Transferler	835.679	827.486	961.196		2.624.361
Sermaye Giderleri	6.090.175	4.664.401	2.954.101		13.708.677
Sermaye Transferleri	886.700	350.068	543.748		1.780.516
Borç Verme	506.294	690.260	364.561		1.561.115
Gelirler	**13.507.548**	**12.458.149**	**13.138.507**		**39.104.204**
Vergi Gelirleri	197.254	163.325	154.700		515.279
Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	869.742	868.764	900.085		2.638.591
Alınan Bağış ve Yardımlar ile Özel Gelirler	102.308	78.662	135.570		316.540
Faizler, Paylar ve Cezalar	11.024.780	10.126.863	11.622.636		32.774.279
Sermaye Gelirleri	1.227.973	1.179.498	295.851		2.703.322
Alacaklardan Tahsilatlar	85.491	41.037	29.665		156.193
Bütçe Dengesi	**-1.294.029**	**-1.466.950**	**603.006**		**-2.157.973**

Not: Mali istatistikler dış denetimi sonuçlandırılmamış bireysel mali tablolar konsolide edilerek hazırlanmıştır.

Kaynak: https://muhasebat.hmb.gov.tr/mahalli-idareler-butce-istatistikleri: (27/01/2020).

6. Büyükşehir Belediyelerinin Şirketleri

Büyükşehir belediyelerinin mali yapısına ilişkin son olarak belirtilmesi gereken konu, 5216 sayılı Kanun'un büyükşehir belediyelerinin şirket kurabilmelerine ilişkin öngörüleridir. Bu konu, 5216 sayılı Kanun'un 26. maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu 26. madde, 29.03.2011 tarihinde kabul edilen 6215 sayılı Kanun'un 21. maddesi ile yeniden ele alınmıştır. 26. maddenin son şekline göre, büyükşehir belediyesi kendisine verilen görev ve hizmet alanlarında, ilgili mevzuatta belirtilen usullere göre sermaye şirketleri kurabilmektedir.

Genel sekreter ile belediye ve bağlı kuruluşlarında yöneticilik sıfatını haiz personel bu şirketlerin yönetim ve denetim kurullarında görev alabilmektedirler. Büyükşehir belediyesi, mülkiyeti veya tasarrufundaki hafriyat sahalarını, toplu ulaşım hizmetlerini, sosyal tesisler, büfe, otopark ve çay bahçelerini işletebilmekte; ya da bu yerlerin belediye veya bağlı kuruluşlarının % 50'sinden fazlasına ortak olduğu şirketler ile bu şirketlerin % 50'sinden fazlasına ortak olduğu şirketlere, 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu hükümlerine tabi olmaksızın, belediye meclisince belirlenecek süre ve bedelle işletilmesini devredebilmektedir. . (Ek cümle: 12/11/2012-6360/10 md.) Ancak, bu yerlerin belediye şirketlerince üçüncü kişilere devri 2886 sayılı Kanun hükümlerine tabidir.)

7. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şirketleri

Büyükşehir belediyelerinin şirketleri ve iştirakleri oldukça çok sayıdadır ve belediyenin hizmetlerinin yürütülmesi bakımından önem arz ederler. Bunlar ilgili belediyenin meclisinin ve yönetiminin tercihlerine, o şehrin ve ilin gereksinimlerine, geçmişten gelen deneyimlerine ve o günkü koşullara göre değişebilmektedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesini bir örnek olarak incelemek gerekirse aşağıdaki listede görüldüğü gibi bir hayli şirket ve iştirakin çalıştığı anlaşılır[26]:

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, bağlı ortaklıkları ve şirketlerinin birlikte ya da ayrı ayrı %50'den fazla hisseye sahip oldukları ortaklıklar aşağıdadır:

[26] https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&ContentID=12705 (30701/20202)

a) AĞAÇ AŞ–İstanbul Ağaç Peyzaj Eğitim Hizmetleri ve Hayvanat Bahçesi İşletmeciliği San. ve Tic. AŞ
b) BELBİM AŞ-Elektronik Para ve Ödeme Hizmetleri AŞ
c) BELTUR AŞ-Büyük İstanbul Eğitim Turizm ve Sağlık Yatırımları İşletme ve Tic. AŞ
d) BİMTAŞ- Boğaziçi Peyzaj İnşaat Müşavirlik Teknik Hizmetler San. ve Tic. AŞ
e) İstanbul Halk Ekmek Un ve Unlu Maddeler Gıda Sanayi ve Ticaret AŞ
f) Hamidiye Kaynak Suları Sanayi Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi
g) İstanbul Enerji San. ve Tic. AŞ
h) İGDAŞ - İstanbul Gaz Dağıtım Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi
i) İSBAK İstanbul Bilişim ve Akıllı Kent Teknolojileri Anonim Şirketi
j) İSFALT AŞ-İstanbul Asfalt Fabrikaları Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi
k) İSTAÇ-İstanbul Çevre Yönetimi Sanayi ve Ticaret AŞ
l) İSTON-İstanbul Beton Elemanları ve Hazır Beton Fabrikaları Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi
m) KİPTAŞ-İstanbul Konut İmar Plan Turizm Ulaşım San. ve Tic. AŞ
n) KÜLTÜR AŞ-İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret Anonim Şirketi
o) İSPER AŞ-İstanbul Personel Yönetim Anonim Şirketi
16) SPOR AŞ - İstanbul Spor Etkinlikleri ve İşletmeciliği Tic. AŞ
p) Metro İstanbul Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi
r) İstanbul Şehir Hatları Turizm Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi
s) İstanbul İmar İnşaat AŞ
t) İstanbul Otobüs İşletmeleri Ticaret Anonim Şirketi
u) İSYÖN İstanbul Yönetim Yenileme Anonim Şirketi
v) İSPARK İstanbul Otopark İşletmeleri Tic. AŞ
w) UGETAM-İstanbul Uygulamalı Gaz ve Enerji Teknolojileri Araştırma Mühendislik Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi
y) İstanbul Dijital Medya Ticaret Anonim Şirketi
z) Boğaziçi Konut Hizmet Yönetim İşletmeciliği ve Ticaret Anonim Şirketi
Diğerleri: İSTTELKOM İstanbul Elektronik Haberleşme ve Altyapı Hizmetleri San. ve Tic. AŞ, Güven Su San. ve Tic. AŞ, İSTGÜVEN İstanbul Güvenlik AŞ.

8. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Ortaklıkları

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, bağlı ortaklıkları ve şirketlerinin birlikte ya da ayrı ayrı %50'den az hisseye sahip oldukları ortaklıklar aşağıdadır:
a) İstanbul Dünya Ticaret Merkezi AŞ
b) Şişli Kültür ve Ticaret Merkezi İşletme ve Ticaret AŞ
c) Sofra Kurumsal ve Ödüllendirme Hizmetleri AŞ
d) Formula İstanbul Yatırım Anonim Şirketi
e) İstanbul Alışveriş Festivali Organizasyonu Ticaret Anonim Şirketi (Tasfiye Halinde) f) Bil-Mer-Taş Bilecik Mermercilik San. Tic. İhr. AŞ
g) İller Bankası AŞ
h) Carrefoursa AŞ
i) Türkiye Halk Bankası AŞ

G. 6360 Sayılı Kanun'a Göre Büyükşehir Belediyeleri[27]

1. Yeni Kanun: 6360 Sayılı Kanun

6360 Sayılı "Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Bazın Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"[28] TBMM'de kabul edildi. 2012 yılında büyükşehir belediyesi yönetim sisteminde çok önemli değişiklikler içermektedir. 13 ilin büyükşehir olmasını öngören ve yerel yönetim düzenimizde bazı yeni uygulamaları getiren

[27] Parlak, a.g.e., ss157-164.
[28] 12.11.2012 tarihli ve "6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" (Yaygın kullanımıyla yeni büyükşehir yasası).

Kısaca "6360 sayılı Yeni Büyükşehir Yasası" olarak bilinen yeni düzenleme Cumhurbaşkanınca onaylanarak bir kısım maddeleri yayını tarihi itibariyle, bazı maddeleri de Mart 2014 Mahalli İdare seçimlerini müteakiben yürürlüğe girmiştir.

Kanun Türkiye'de yerel yönetim ve il yönetimi sistemlerinde önemli ve radikal değişimler getirmiştir. Kanunla ilgili değerlendirmelere geçmeden önce yeni Kanuna genel hatlarıyla ve öne çıkan hususlarıyla bakmakta yarar var.

Ancak bundan önce şu hususun altını çizmekte yarar var. Dünya'da yerel yönetimler alanında yürütülen dikkate değer yeniden yapılanma çalışmaları arasında, metropoliten alanlarda bütünleştirme girişimleri önemli yer tutmaktadır. Mekansal ölçeğin optimize edilerek ulusal kaynakların daha etkin ve verimli kullanılması hedeflenmektedir.

Yönetim alanı ve nüfusuna yönelik optimizasyon çalışmaları kalkınma politikalarının önemli değişkenlerinden biri olmuştur. Bu konuda piyasacı bir yaklaşıma sahip olan Kamu Tercihi Okulu'nun aksine Weberyan bir düşünce tarzını benimseyen ve metropoliten alanlarda çok sayıda yerel yönetim biriminin varlığıyla kentsel hizmetlerin etkinliğinin azalacağını öne sürenler bu tür alanlarda bütünleştirme yapılmasının yararlı olacağını iddia etmektedirler. Bu yaklaşım ülkelerin metropoliten alanlarda gerçekleştirdikleri reformlara daha çok esin kaynağı olmaktadır.[29]

2. 6360 sayılı Kanun'un Getirdiği Başlıca Önemli Değişiklikler ve Düzenlemeler

a) Aydın , Balıkesir , Denizli, Hatay , Malatya , Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Tekirdağ, Trabzon , Şanlıurfa ve Van , büyükşehir belediyesi olacak. Büyükşehir belediyelerin sınırları il mülki; ilçe belediyelerinin sınırları bu ilçelerin mülki sınırları olacak. Adana , Ankara , Antalya , Bursa, Diyarbakır , Eskişehir, Erzurum, Gaziantep , İzmir , Kayseri, Konya, Mersin , Sakarya ve Samsun büyükşehir belediyelerinin sınırları, il mülki sınırı olarak belirlenecek. 14/3/2013 tarihli ve 6447 sayılı Kanunun 1 inci maddesiyle, bu Kanunun başlığında yer alan "on üç" ibaresi "on dört" olarak, "yirmi altı" ibaresi "yirmi yedi" olarak değiştirilmiş ve 1 inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan "Muğla," ibaresinden sonra gelmek üzere "Ordu," ibaresi eklenmiştir.

b) Bu illerde yeni ilçeler kurulmuştur. Sınırları yeniden belirlenmiştir. Ayrıca yeni belediyeler oluşturulmuştur. Kanunla 27 yeni ilçe tesis edilmiştir. Önce 26 ilçe kurulmuş, daha sonra yapılan bir ilave ile sayı 27 olmuştur. (Ek: 14/3/2013-6447/1 md. Ordu ilinde, Ordu Belediyesinin mahalleleri merkez olmak üzere, Ordu Merkez ilçe sınırları içerisindeki köyler ile belediyelerden oluşan Altınordu ilçesi ve aynı adla belediye kurulmuştur.)

c) Bu illere bağlı ilçelerin mülki sınırları içinde yer alan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği sona erecek, köyler mahalle olacak, belediyeler ise mahalleleriyle birlikte bağlı bulundukları ilçenin belediyesine katılacak. Bu illerin, bucak teşkilatları da kaldırılacak. 29 ilde tüzel kişiliği sona eren mahalli idareler, ilk mahalli idareler genel seçimiyle birlikte tüzel kişiliklerini kaybedecek. İstanbul ve Kocaeli hariç, büyükşehir belediyeleri, büyükşehir ilçe belediyeleri ve bağlı idareler, yatırım bütçelerinin en az yüzde 10'ununa kadar bir kısmı 10 yıl süreyle belediye sınırlarına dahil olan yerleşim yerlerinin altyapı hizmetleri için ayıracak.

d) Bu illerdeki il özel idarelerinin tüzel kişiliği ile İstanbul ve Kocaeli'ndeki orman köyleri de dahil köylerin tüzel kişiliği sona erecek. Köyleri mahalleye dönüştürülen köylülerin, geçmişten beri kullandığı "mera, yaylak ve kışlak" gibi yerlerdeki hakları korunacak. Tüzel kişiliği kaldırılan köylerde vergi, harç ve katılım payları 5 yıl süreyle alınmayacak. Bu yerlerde içme ve kullanma suları için alınacak ücret 5 yıl süreyle en düşük tarifenin yüzde 25'ini geçmeyecek şekilde belirlenecek.

e) Büyükşehir ve ilçe belediyeleri, amatör spor kulüplerine nakdi yardım yapabilecek; yurt içi ve yurt dışı müsabakalarda üstün başarı gösteren veya derece alan sporcuların yanı sıra teknik yönetici, antrenör ve öğrencilere belediye meclis kararıyla ödül verebilecek. Bu belediyeler; sağlık, eğitim, kültür tesis ve binalarının yanı sıra mabetlerin de yapım, bakım ve onarımını sağlayacak. Belediye ve bağlı idareler, meclis kararıyla mabetlere indirimli bedelle ya da ücretsiz olarak içme ve kullanma suyu verebilecek.

[29] Bu konuda bakınız: Tayfun Çınar, Can Umut Çiner ve Ozan Zengin, **Büyükşehir Yönetimi Bütünleştirme Süreci**, TODAİE, Ankara, 2009.

f) Büyükşehir belediyesi bulunan yerlerde ayrılma yoluyla yeni bir belde kurulmasında yeni kurulacak belde için aranan 50 binlik nüfus kriteri, 20 bine düşecek. Belediye sınırları içinde nüfusu 500'ün altında mahalle kurulamayacak.

g) Büyükşehir kapsamındaki belediyeler arasında hizmetlerin yerine getirilmesi bakımından uyum ve koordinasyon, büyükşehir belediyesi tarafından sağlanacak. Büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri veya ilçe belediyelerin kendi aralarında hizmetlerin yürütülmesiyle ilgili ihtilaf çıkması halinde, büyükşehir belediye meclisi yönlendirici ve düzenleyici kararlar almaya yetkili olacak.

h) Büyükşehir belediyelerinin bulunduğu illerde, kamu kurum ve kuruluşlarının yatırım ve hizmetlerinin etkin olarak yapılması, izlenmesi ve koordinasyonu, ilin tanıtımı, temsil, tören, ödüllendirme ve protokol hizmetlerinin yürütülmesi, ildeki kamu kurum ve kuruluşlarına rehberlik edilmesi ve bunların denetlenmesini gerçekleştirmek üzere valiye bağlı olarak Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı kurulacak. Başkanlık afet yardım, acil çağrı, yatırım izleme, rehberlik ve denetim strateji ve koordinasyon ile idari müdürlükler kurabilecek.

ı) Nüfusu iki binin altındaki 559 belediyenin tüzel kişilikleri ilk mahalli idareler genel seçiminden geçerli olmak üzere kaldırılacak ve bu belediyeler köye dönüştürülecek.

Görüldüğü gibi yeni Kanun bir hayli önemli değişiklik sunmaktadır. Bu değişiklikler başta büyükşehirlerde yaşayan vatandaşlarımız olarak hepimizi doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyecektir. Komisyonda görüşülmesine ve Tasarı haline gelmeden başlayan tartışmalar, bugün de siyasi çevrelerde, basın ve yayın kuruluşlarında ve genel olarak kamuoyunda eleştiriler ve tespitler şeklinde devam etmektedir.

Eleştirilerin objektif ve reel olması her zaman beklenmese de, bilimsel ve rasyonel eleştirilere gereksinim duyulduğu açıktır. Zira iktidar ve muhalefet tarafları Kanunla ilgili yorum ve görüşlerini ister istemez bulundukları konuma göre yapmaktalar. Böyle bir ortamda kafalardaki karışıklığı giderecek net ve gerçekçi değerlendirmeler yapmanın kamusal yararı ortadadır.

3. 6360 Sayılı Kanun'da Son Yapılan Değişiklik ve İlaveler

a) Çeşitli Hükümler Madde 3, 11 fıkrası (Ek: 19/11/2014-6569/42 md.) Bu Kanun ile tüzel kişiliği kaldırılan belde ve köylerde 14/7/1965 tarihli ve 657 sayılı Kanunun 86 ncı maddesinin üçüncü fıkrasına istinaden istihdam edilen ebe ve hemşireler, hâlen görev yaptıkları yerlerde görev yapmaya ve mevzuatta kendileri için öngörülen haklardan aynı şekilde yararlanmaya devam ederler. Bu yerler için ihtiyaç olması hâlinde aynı usulle vekil ebe ve hemşire istihdam edilebilir.

b) Geçici 1. Maddenin 25. fıkrası: (Değişik: 20/2/2014-6525/39 md.) Bakanlıklar ve merkezi idare kuruluşları tarafından il özel idarelerine kaynak aktarılmış olan işlerden, özel idarelerin tüzel kişiliğinin kalkacağı tarihe kadar tamamlanamayacak olanlar, 14/2/1985 tarihli ve 3152 sayılı İçişleri Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanunun 28/A maddesine göre kurulan yatırım izleme ve koordinasyon başkanlıklarına devredilir. Söz konusu işlere ilişkin kaynakların devir tarihine kadar kullanılmayan kısımları İçişleri Bakanlığı merkez muhasebe birimi hesabına ödenir ve genel bütçenin (B) işaretli cetveline gelir kaydedilir. Gelir kaydedilen bu tutarlar karşılığını bütçesinin ilgili tertiplerine ödenek kaydetmeye ve bu ödeneklerden harcanmayan tutarları ertesi yıl bütçesine devren ödenek kaydetmeye İçişleri Bakanlığı yetkilidir. Yüklenici firma ile il özel idareleri arasındaki sözleşme, kaynağın gönderildiği ilgili yatırım izleme ve koordinasyon başkanlıklarına devredilir. Mevzuattan kaynaklanan tüm hak, alacak, borç ve diğer ilişkilerde muhatap, devrin yapıldığı yatırım izleme ve koordinasyon başkanlıklarıdır.

c) Geçici 1. Maddenin 27. fıkrası: (İptal: Anayasa Mahkemesi'nin 12/9/2013 tarihli ve E.:2013/19, K.:2013/100 sayılı Kararı ile.)

d) Geçici 1. Maddenin 28. Fıkrası: (Ek: 14/3/2013-6447/1 md.) Bu fıkrayı ihdas eden Kanuna ekli (1) sayılı listede yer alan çeşitli kurum ve kuruluşlara ait kadrolar ihdas edilerek 190 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye bağlı cetvellerin ilgili bölümlerine eklenmiştir. Bu kadrolar hakkında on dokuzuncu fıkra hükümleri uygulanır.

4. 6360 Sayılı Kanuna İlişkin Önemli Tespitler

a) Her şeyden önce yeni Kanun'un yerel yönetim ve mülki yönetim sistemlerimizde ciddi ve kapsamlı değişimler getirdiği su götürmez bir gerçek. 29 İlde il özel idareleri, belde belediyeleri, köyler, bucaklar ve yerel yönetim birlikleri kalkıyor. Büyükşehir belediyeleri il mülki sınırlarını kapsayan bir

görev ve yetki sahasına ulaşıyor. Küçük nüfuslu belediyeler (2 bin altı) mahalleye dönüşüyor. Belediyelere yeni görevler veriliyor. Bütün bunların ve Kanun'daki diğer hükümlerin hem yerel hem de mülki idare sistemlerimizde derin etkiler oluşturması kaçınılmazdır. Bu etkileri iyi hesap edip, uygulamaları ona göre yapmak ve olumsuz etkileri asgariye indirmek gereklidir.

b) Bu Kanun, esasında "optimal ölçek" konusunda çağdaş dünyadaki eğilimlere uygun düşmektedir. Yönetim kademelerinin ve birimlerinin sayılarının azaltılması ve optimal yönetim alanına ulaşılması geçtiğimiz yüzyılın özellikle son çeyreğinden itibaren rağbet gören bir idari reform uygulamasıdır. Bununla en ekonomik düzeyde hizmet ve yatırımların sağlanmasına ve "alan ve nüfus optimalitesi" elde edilmeye çalışılmaktadır.

c) 6360 sayılı bu Kanun, şimdiye kadar yeterince hizmet alamamış yerleşim yerlerinin ve beldelerin daha iyi hizmet almalarını sağlayabilecek düzenlemelere sahip. Gelir yönünden güçlendirilen büyükşehir belediyeleri, devralacakları il özel idaresinin imkanlarını da iyi seferber edebilirlerse, yeterince hizmet ve yatırım yapma gücüne sahip olmayan köylerin ve belde belediyelerinin bu açıklarını kapatma imkanı doğabilir. Kanun'da genel bütçe vergi gelirlerinden belediyelere aktarılacak payların sadece nüfusu göre değil, aynı zamanda yüzölçümüne göre verilmesi de olumlu bir yeniliktir.

d) Köyden mahalleye dönüşen yerlerin alt yapı hizmetleri için belediye ve bağlı yönetimlere yatırım bütçelerinin % 10'unu 10 yıl süreyle ayırma zorunluluğu getirilerek bu yerlerde etkin hizmet yürütme ve yeni yatırımlar yapabilme olanağının getirilmesi kuşkusuz yararlı bir yöntem olacaktır. Yatırım bütçesi yerine aynı oranın bütçe genelinden ayrılması durumunda hizmet ve yatırımların daha da etkin ve hızlı gerçekleşmesi mümkün olabilecektir.

e) Kanun, il sathında bir "imar bütünlüğü" nün sağlanmasını da kolaylaştıracaktır. Parçalı uygulamalar yerine vilayetin tümünü ve gerekli bütün verileri görerek ve yerleşim yerlerinin gelişim akslarını birlikte düşünerek yapılacak bir imar planlaması mutlaka daha sağlıklı ve kalıcı olabilecektir. Diğer yandan büyük alan yönetimi, il düzeyinde fiziki planların yanı sıra ekonomik, sosyal ve kültürel planlamaları da içeren bir "tümleşik stratejik plan" yapılması için de verimli bir zemin sunmaktadır. Ancak, mevcut büyükşehir belediyelerinde imar uygulamaları alanında yaşanan sorunlar, gecekondulaşmanın bir türlü çözülememiş olması, sürüp giden yolsuzluk ve yozlaşma eğilimleri, şehir rantının vergilendirilememesi, bu alandaki beklentinin boşa çıkabileceği ihtimalini de akla getirmiyor değil.

f) Yukarıda sıralanan olumlu ve umut verici hususların yanında yeni sistemin katılım ve demokrasi yönüyle bazı sakıncalar barındırdığı da söylenebilir. Yerel düzeyde vatandaşların siyasete ve yönetime katılımının azalması, seçilmiş kişilere yakınlığının önemli ölçüde gerilemesi söz konusu olabilecektir. Karar mekanizmalarına vatandaşın katılımını daha etkin kılmaya çalışırken, katılım mesafesi ve kolaylığı zora girecektir. Bu ise, başta "subsitiyarite" (yerindenlik) olarak anılan "hizmette vatandaşa yakınlık" prensibi olmak üzere Avrupa Birliği kriterlerine aykırı durmaktadır. Ayrıca Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartnamesi'nin 5. Maddesine göre, yerel yönetim sınırlarında değişikliğin, imkanlar dahilinde bir referandumla gerçekleştirilmesi gerekir. Yasanın bu haliyle "yerelleşmeye" hizmet ettiğini söylemek güçtür.

g) Sözü edilen Kanun, Anayasanın "Mahallî idareler; il, belediye veya köy halkının mahallî müşterek ihtiyaçlarını karşılayan…." ifadesinde yer alan "il" "belediye" ve "köy", halklarının iç içe girmesine meydan verecektir. "Belediye" halkının görevini üstlenen birimlerin Anayasaya aykırı olarak "il" ve "köy" halkının görevini üstlenen idarelerin görev ve yetkilerine el atması anlamına gelecektir. Yeni Anayasada bu durumun açıklıkla ele alınması ve yasal düzenlemelerin birbirini destekler mahiyette gerçekleşmesi beklenir.

h) Esasında belediyecilik uygulaması geniş kırsal alanlara hizmet vermeye çok da uygun değildir. Yerel yönetimlerin dünyada gelişimine ve pratiklerine göz atıldığında kırsal alanları kapsayan belediyecilik anlayışı ve uygulamasının neredeyse hiç gelişmediği görülür. Kırsal alanlar için daima özel yerel yönetim modelleri geliştirilmiştir.

ı) Yerel yönetim kademelenmesinde büyük alan belediyelerinin yanında genellikle bir "il yerel yönetimi" uygulaması gözlenir. Bunun adı ülkeden ülkeye farklı olsa da, işlevleri büyük ölçüde aynıdır. Bu yerel birimler, belediye sınırları dışında kalan kırsal alan yönetimini ve genel olarak yerel nitelikli

"territorial" yönetimi gerçekleştirirler. Bazen de ABD'de olduğu gibi "Special Districts" denilen belediye dışında belli hizmetlere yönelik özel yerel yönetim birimleri uygulanabilmektedir.

j) Bu Kanun, İl sistemi üzerinde çok köklü ve kapsamlı değişiklikleri de barındırmaktadır. Kanun getirdiği hükümlerle özellikle büyükşehirlerde il idaresi sistemini aşındırması olasıdır. İl sisteminin önemli bir dayanağı olan ve bütçesini karşılayan il özel idarelerinin kaldırılması, eğer doğacak boşluklar iyi telafi edilemezse, Türkiye idaresinin bel kemiği olan il yönetiminin zaafa uğraması ve atıl kalması mümkündür. Kanun bu yönüyle taşrada "devletin tarafsızlığını ve hukukun üstünlüğünü" uygulayacak makamların zayıflamasına ve zaman içerisinde güdük kalmasına yol açacak bir potansiyele sahip gözükmektedir. Ülkemizde geleneksel ve benimseniş bir yönetim şekli olan İl idaresi sistemin aşınması kamu düzeninin sağlanmasında güçlüklere sebebiyet verebilecektir. Gerçekte il İdaresi sistemi yerel demokrasinin de sağlıklı yürümesinin en büyük teminatlarından biridir.

k) Anayasal ifade ile "mahallî müşterek ihtiyaçları" karşılamak üzere kurulmuş kamu tüzel kişileri olan yerel yönetimlerin güçlenmesi ve il özel idarelerinin kaldırılması, il sisteminde ortaya çıkacak bu boşluğu dolduramayabilir.. Bilindiği gibi yerel yönetimlerin devleti temsil etme gibi bir görev ve kaygıları yoktur ve organları seçimle geldikleri için güçlerini devletten değil, yerel halktan almaktadırlar. Bu ise fren-denge sistemi denilebilecek bir modelle dengelenmeye muhtaç bir idari formatı ifade eder.

l) Büyükşehir belediye sınırlarının il sınırlarına çıkarılmasıyla bölgesel yönetimler ihdas edilmesi gibi bir algı kamuoyunda tartışılmaktadır. Bu Kanun her ne kadar böyle bir yapılanma getirmese de, vatandaşların bu yanlış algı hususunda daha net bir şekilde bilgilendirilmesi gerekmektedir. Bu uygulamanın bölgesel otonomiyle siyasi, idari ve hukuki bakımlardan bir bağlantısının olmadığı ve Kanunun böyle bir yapılanmaya yol açmayacağı hususunda kamuoyu aydınlatılmalıdır.

m) Yeni kanun bir "bütünşehir" uygulaması anlamına gelir. Ülkemizdeki büyükşehir belediyelerinin bu radikal ve kritik değişime ne derecede hazır oldukları cevaplanması gereken bir sorudur. Bu sorunun cevabını vermek de oldukça zordur. Kocaeli ve İstanbul örnekleri ülke geneli için geçerli tümüyle geçerli olamaz. İstanbul ve Kocaeli'nde kentte sunulan hizmetlerin koordinasyonunu gerekli kılacak yapılanma epeyce mevcuttur. Yeni kurulacak büyükşehirlerin hiçbirinde koordinasyon gerektirecek hizmet bütünlüğünü zorunlu kılan fiziki koşullar bulunmamaktadır. Ankara'nın Nallıhan ilçesi merkeze 170 km'dir. Nallıhan merkezine 30 km mesafede ilçenin köyleri vardır. Bu durumda Ankara Büyükşehir Belediyesi 200 km mesafedeki bir köyün ihtiyaçlarına yetişmesi ve bunları gerçekleştirecek etkinliği sergilemesi elbette ilave tedbirleri ve eforu gerektirmektedir.

n) Getirilen yeni sistem büyükşehir belediyelerinde yeterli kaynakların, araç-gereç ve donanımın ve elbette yeterli sayıda nitelikli kadroların mevcudiyetini lüzumlu kılmaktadır. Bunların sağlanması ve etkin olarak kullanılması kısa vadede oldukça zor görünmektedir. Bilhassa görece geri kalmış yörelerimizde büyükşehir belediyelerinin tüm il sahasında etkin ve başarılı olmaları hiç de kolay olmayacaktır. Bu sürecin sağlıklı atlatılabilmesi için il özel idarelerinin sahip olduğu tüm kaynak ve donanımların hiç bozulmadan ve kadroları dağıtılmadan adeta bir tabela değişikliğiyle büyükşehirlere intikali, büyükşehir yönetimlerine zaman kazandıracak ve mevcut hizmetlerdeki olası aksamaların önüne geçilebilecektir.

o) Yeni sistemin başarısı, büyükşehir belediye başkanlarının yetkinlikleriyle de doğrudan ilgilidir. Böyle bir modelde liderlik etme kapasitesine sahip, donanımlı, çağı okuyabilen, eşgüdüm ve yönlendirme kabiliyeti yüksek, çağdaş denetim uygulamalarını yapabilecek, istişareye önem veren, uzmanlıklara başvuran, etkili danışmanlarla çalışan ve Meclisle etkileşimi pozitif bir Başkan, hiç kuşkusuz, sistemin kolay oturtmasına ve büyük alanların ve kaynakların etkin ve rasyonel yönetilmesine hizmet edebilecektir. Burada unutulmaması gereken bir husus vardır; büyükşehir belediye başkanıyla hükümetin farklı siyasal partilerden olması durumunda il genelinde kamu hizmetlerinin aksaması söz konusu olabilecektir. İl sınırları ile örtüşen büyükşehirlerde güçlü belediye başkanlığı yapısı ile birleşince politik olarak karşı konulamaz güç odakları oluşması muhtemeldir. Bundan ötürü Avrupa ülkelerinde merkezi hükümetler büyükşehirlerde uygulayacağı büyük projeleri valilikler aracılığı ile uygulamaya koymakta büyükşehirlerde merkezi hükümetin mali ve hukuki denetimini artırmaktadır.

p) Mahallelerin tüzel kişiliği ve kendi başlarına karara alma ve uygulama olanakları bulunmamaktadır. Tüzel kişiliği kaldırılan ve mahalleye dönüştürülen köylerin birçoğu farklı kültürel kimlik ve yapı barındırmaktadır. Ülkemizdeki büyükşehir belediyesi karar mekanizmalarına katılım

süreçleri incelendiği zaman tüzel kişiliği kaldırılan bu küçük toplulukların ve birimlerin artık karar mekanizmalarına katılımları söz konusu olamayacaktır.

r) Ayrıca ülkemizde köyler bir yerel yönetim birimi bir hizmet birimi olmanın ötesinde vatandaşlar için bir kimlik ve aidiyet duygusunu sağlayan birimlerdir. Bu kapsamda bu yasa açıkça bölgesel farklılıkların ve çeşitliliğin korunmasını amaçlayan "subsidiyarite" ilkesine aykırı görülebilir. Ayrıca büyükşehir belediyelerinin il sınırları ile birleştirilmesi sonucu bu alt birimlerin oluşturmuş oldukları birlikler de ortadan kalkacaktır.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Büyükşehir belediyesi deneyiminin Türkiye'de tam 30 yıllık bir geçmişi vardır. Bu süre içinde söz konusu alanda üç önemli yasa çıkarılmış ve sistem bir hayli değişime uğramıştır. Son yapılan 2012 yasal ve kurumsal dönüşüm hareketi, ülkemizdeki metropol alan yönetiminin yanı sıra yerel yönetim ve mülki yönetim düzenlerimizi de ciddi biçimde etkilemiştir. Karşımızda geniş sahalara hükmeden, görev ve yetkileri arttırılmış, lağvedilen yönetim birimlerinin görev ve sorumluluklarını da devralmış devasa bir belediye olgusu durmaktadır. Büyükşehir belediyeleri artık il özel idarelerine daha önce tahsis edilmiş olan görev ve yetkilerin tümüne yakınını devralmıştır. Tümünü devraldığı elbette söylenemez. Çünkü bunların içinde okullarla ilgili yetki Milli Eğitim Bakanlığı'na, su kaynakları, termal kaynakları, maden ocakları, taş ocakları ile ilgili yetkiler de vilayet idaresine yani il genel idaresine bırakılmıştır. Bunlardan büyükşehir belediyesi sorumlu değildir. Yeni düzenleme ile "Büyükşehir belediyesi tüm il sathında yatırım yapmaya yetkili" kılınmıştır. Hatta 10 yıl boyunca yatırım bütçesinin %10'unu önceki büyükşehir sınırı dışında kalan ilçelere tahsis etmek durumundadır. Yani herhangi bir büyükşehir belediyesi 10 yıl boyunca bütçesinin %10'unu önceki büyükşehir ilçeleri toprakları dışında kalan diğer ilçelere ve kırsala ayırmak durumundadır. Bunun altını önemle çizmek gerekir. Tabii konu sadece bununla sınırlı değil. Büyükşehir belediyesi olmakla birlikte, artık başka yeni uygulamalar da gündeme geliyor. Bunların başında her şeyden önce Büyükşehir belediyesinin daha önce yetkili olmadığı alanlarda da yetki sahibi olması, yetkilerini daha büyük kaynaklarla kullanması ve dolayısıyla yeni yönetim birimlerine ve kabiliyetlerine gereksinim duyması gibi bir takım durumlar da söz konusudur. Bu yasa ile birlikte diğer taraftan kanun koyucunun "en uygun-optimal ölçekte" bir belediye idaresine yönelmek istediği görülüyor. Yani küçük belediyelerin hizmet üretememesinden, yatırım yapamamasından, araç gerece ve nitelikli uzman personele sahip olamamasından kaynaklanan sıkıntıları aşmayı ve her yöne hizmet götürebilmeyi hedeflediğini görmek mümkün. Diğer taraftan bu yasa illerde bir nevi "imar bütünlüğünü" getirebilecektir. Tüm il genelinde uygulanacak bir imar bütünlüğüne ulaşılabilirse, bu, yeni yasanın ve ülkenin kazanımı olacaktır. Aynı zamanda kırsal yörelerimizde belediyelerin önemli çapta hizmetler yapmadıkları, yapamadıkları görülüyor. Bu yasa ile büyükşehir belediyeleri kırsalda da yatırım ve hizmet yapmak durumundadırlar. Bu onların önemli görevleri arasındadır. Köylerin tüzel kişiliğinin kaldırılması ve onların mahallelere dönüştürülmesi; eksileri ve artıları olan bir konudur. Köyler, nihayetinde geleneksel yönetim birimleridir. Oradaki halk bir takım özelliklerini köy ortamında köy tüzel kişiliği bünyesinde ve kendi etraflarında yürütmektedirler. Ama bunlar belediyenin, büyükşehrin, bulundukları ilçenin bir mahallesi olduktan sonra tabi ki önceki atmosferin, önceki köy halinin, köy hayatının ileriki aşamalarda kalmayacağı söylenebilir. Diğer taraftan köylerle ilgili büyükşehir belediyesinin hizmetler yapması asfalt yapması diğer altyapı hizmetlerini sunması ve buralara kırsal kalkınma projesi uygulaması da bu yöreler için avantajdır. Büyükşehirle ilgili yapılan bütün bu değerlendirmeler konuyu şuraya getiriyor: Artık büyükşehir belediye başkanları değim yerinde ise "büyük başkan" oluyor. Çünkü bir vilayetin tümüne hitap eden, yetkileri olan, otoritesini kullanan, kaynakları ona göre tahsis edilmiş, il özel idaresinin imkânlarını uhdesine almış bir başkandan bahsetmek mümkün. Ve aynı zamanda daha geniş çaplı bir ekibin oluşturduğu büyük bir meclis. Bütün bunlar çok iyi değerlendirildiğinde bu yeni düzenlemenin Türkiye'de şehirlerin ve kırsal yörelerimizin kalkınmasına gelişmesine hizmet etmesi beklenir. Bilhassa kırsal ve görece daha geri kalmış yörelerle, daha ileri gitmiş yöreler arasında dengelerin zaman içerisinde kurulmasına hizmet edebilir. Ancak bunun şu şartlarda olması mümkündür. Her şeyden önce büyükşehir belediyelerinin "yönetim ve denetim kapasitelerini ve yeteneklerini" geliştirmeleri lazımdır. Çünkü Mevcut

yönetim ve denetim sistemleri ve uygulamaları bunun için yeterli olmayabilir. Yeni birimlerin kurulması, uzmanların istihdamı, etkili danışmanlara, rasyonel ve etkin katılım mekanizmalarına, vizyoner bakış açısına, yeni politika ve stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bir başka husus, yine "Büyükşehir belediye başkanlarının liderlik kapasitelerinde" düğümleniyor. Yanı Büyükşehir belediye başkanlarının liderlik performansları ve yönetme kabiliyetleri ölçüsünde, büyükşehirlerin başarılarının artacağı söylenebilir. Büyükşehir yasasına köyler açısından bakıldığında aslında hükümet ve meclis bu konuda bir takım tedbirler geliştirmiştir. Bu tedbirlerin bir takım kaygıları önemli ölçüde gidermesi beklenmektedir. İl özel idaresi devreden çıktığı için Merkezi yönetim şöyle bir tedbir getirmiştir. Valiliklerin bünyesinde "Yatırım İzleme Koordinasyon Başkanlığını" kurmuştur. Amaç illerdeki yatırımlar konusunda ortaya çıkan ihtiyaçların valiliklerce giderilmesi ve izlenmesidir. Bu da önemli bir gelişmedir. Bir başka gelişme de henüz yasalaşma aşamasındadır. Torba kanunla çıkması gereken bu düzenleme ile mülki idare amirleri olan valilerin ve kaymakamların yatırım ve harcama yetkilerini kayda değer bir oranda artırmaktadır. Ancak bu durumun büyükşehir olan illerde iki başlılığa sebep olma riski de yok değildir. Bu yeni düzende esasında bir başka konunun da gündeme gelmesi gerektiğini düşünülmektedir Onlardan biri de şudur: Halen 5018 sayılı yasaya göre kamu kurum ve kuruluşlarında stratejik planlar yapılıyor. Kurumsal stratejik planlardır bunlar. Bunları İl Özel İdaresi ayrı yapar, büyükşehir belediyesi yapar, üniversite yapar, ilçe belediyeleri yapar. Diğer kamu kuruluşları da ayrı stratejik planlar yapar. Kurumsal stratejik planlar yasa gereği elbette kendi ölçüsünde devam etmeli. Ancak hazır 6360 sayılı yasa ile il bütünlüğüne il sınırlarına kavuşmuş büyükşehir yönetimi sistemi kurulmuşken, bir şey daha yapmak gerekir: "İl bütünlüğünde büyükşehir ölçeğinde bir Kent Stratejik Planı". İşte bu kent stratejik planı bütün diğer planların üstünde bir şemsiye olarak bulunmalıdır. Diğer sektörel mastır planlar, nazım imar planları, il çevre düzeni planı, uygulama imar planları da bu stratejik planın altında ve onunla bağlantılı ona paralel bir şekilde oluşturulmalıdır. Netice olarak, yerel yönetimlerle ilgili konuları tartışırken her şeyden önce Türkiye'nin demokrasinin gelişmesine ihtiyaç olduğunu ve demokrasinin de yerelden başladığını ifade ederek, bir altlık oluşturmak lazımdır. Burada tam olarak kastettiğim şudur: Bütün çağdaş dünyada kentler, yerel ölçekteki birimler, "demokrasinin beşiği ve okulu" olmuştur. Bu gerçeklik siyaset için de geçerlidir. Yerel siyaset ne kadar başarılı ise ulusal siyasetler o kadar başarılıdır. Yerel demokrasi ne kadar başarılı ise, ulusal demokrasiler de o kadar olgundur. Yerelde katılım ne kadar güçlü ise, ulusal ölçekteki katılım da o kadar verimli olur. O bakımdan "siyaset", "yerel yönetim" ve "kent" üçgenin merkezinde "demokrasi" olmalıdır. Demokrasiyi de temsili boyutundan katılımcı boyutuna taşıyabilmek gereklidir. Bu çoğulcu demokrasi denilen, plüralist demokrasi modelidir. Yani yönetilenler, daha çok yöntem ve yollarla daha çok sayıda ve daha rafine edilmiş sinerjik katkılarla etkin bir şekilde siyasete ve idareye katılmalıdır. Sadece temsilcileri vasıtasıyla 4-5 yılda bir değil, ya da sadece bir imza veya deyim yerinde ise demografik anlamda sadece orada bir kişi olarak bulunmak değil, aynı zamanda sormak, sorgulamak, karar almak, kararlara katılmak, onay vermek ve takip etmek gerekir.

KAYNAKLAR

1. Çınar,Tayfun, Can Umut Çiner ve Ozan Zengin, **Büyükşehir Yönetimi Bütünleştirme Süreci**, TODAİE, Ankara, 2009:(Bu konuda bakınız)
2. Parlak, Bekir,Türkiye'de Yerel Yönetimler Tarihçe, Mevzuat, Yapı ve İşleyiş, Değişim Yayınları, Şubat 2020, s.139.
3. 2/7/2018 tarihli ve 700 sayılı KHK'nin 154 üncü maddesiyle, bu bentte yer alan", tüzük ve yönetmeliklere" ibaresi "ve diğer mevzuata" şeklinde değiştirilmiştir.
4. 12.11.2012 tarihli ve "6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" (Yaygın kullanımıyla yeni büyükşehir yasası).
5. https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&ContentID=12705 (30/01/2020).
6. http://www.ibb.gov.tr/tr-tr/ksh/Sayfalar/default.aspx (14.09.2021)

https://www.ibb.istanbul/icerik/meclis-komisyonlar (14.09.2021)

ÜLKE ÖRNEKLERİYLE YARGI SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ: ABD, ÇİN, RUSYA, İNGİLTERE, ALMANYA

Prof. Dr. **Bekir PARLAK**

Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Bursa.

bparlak21@gmail.com

ÖZET

Bu bilimsel sunumda dünyadaki yargı sistemlerinin karşılaştırması üzerine bir analiz yapılmıştır. Önce yargı sistemleri nasıl karşılaştırılabilir sorusuna cevap verilmiştir. Bu konuda bir modelleme gösterilmiştir. Bu modellemeye dayanılarak genel anlamda ülkelerin yargı sistemleri değerlendirilmiştir. Ardından seçilen ülke örnekleri bağlamında yargı sistemleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ülke örnekleri farklı yargı modelleri göz önüne alınarak belirlenmiştir. Ayrıca ülkelerin siyasi rejimleri, yürütme sistemleri ve dünyadaki coğrafi konumları ve siyasi ve ekonomik etkileri de belirleyici olmuştur. Bu ülkeler; ABD, Çin, Rusya, İngiltere ve Almanya'dır. Her ülkeyi kendi bağlamında incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken aynı yöntem üzerinden hareket edilmiştir. Böylelikle ülke örneklerinin birbiriyle kıyaslanması mümkün olmuştur. Elde edilen sonuçlara göre her ülkenin kendi tarihi, siyasal, sosyal, ekonomik ve idari düzenlerine ve koşullarına göre yargı sistemi şekillenmiştir. Ülkelerin siyasi rejimleri ve tarihi geçmişleri bu hususta daha belirleyici olmuştur. ABD ile Çin öreneği kıyaslandığında bunu açıkça görmek mümkündür. Yargı sistemlerinin kıyaslanması, ülkelerin kuvvetler ayrılığı konusunda hangi durumda olduklarını belirlemede önemli bilgiler sunmaktadır. Diğer yandan böyle bir karşılaştırmalı anazliz, yargının bağımsızlığı, yargı düzeni ve mahkemelerin kademelenmesi, hakim teminatı, hukukun üstünlüğü ve yargı organının işlevselliği konularında da fikir vermektedir. Aynı zamanda benzer siyasi rejimler ve ekonomik düzenler bağlamında ülkelerin yargı modellerinin yakınlaşması ve birbirlerinden etkilenmesi de açıklığa kavuşturulmuş olmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Yargı, Yargı Sistemleri, Karşılaştırmalı Analiz, ABD, Çin, Rusya, İngiltere, Almanya.

COMPARATIVE ANALYSIS OF COUNTRY EXAMPLES AND JURISDICTIONS: USA, CHINA, RUSSIA, ENGLAND, GERMANY

ABSTRACT

In this scientific presentation, an analysis has been made on the comparison of judicial systems in the world. First, the question of how judicial systems can be compared was answered. A modeling is shown in this regard. Based on this modeling, the judicial systems of the countries in general were evaluated. Then, judicial systems were examined in detail in the context of selected country examples. Country examples were determined by considering different judicial models. In addition, the political regimes of the countries, their executive systems and their geographical position in the world and their political and economic effects have also been decisive. These countries; USA, China, Russia, UK and Germany. Each country is studied in its own context. The same method was used in this study. Thus, it was possible to compare country samples with each other. According to the results obtained, the judicial system of each country has been shaped according to its own historical, political, social, economic and administrative orders and conditions. The political regimes and historical backgrounds of the countries have been more decisive in this regard. It is possible to see this clearly when comparing the example of the USA and China. Comparison of judicial systems provides important information in determining the situation of countries regarding separation of powers. On the other hand, such a comparative analysis also gives an idea about the independence of the judiciary, the judicial order and grading of the courts, the

security of the judge, the rule of law and the functionality of the judiciary. At the same time, in the context of similar political regimes and economic orders, the convergence of the judicial models of countries and their influence from each other is also clarified.

KEY WORDS: Judiciary, Judicial Systems, Comparative Analysis, USA, China, Russia, UK, Germany.

A) DÜNYADA YARGI SİSTEMLERİ[30]

Yargı Düzeni bakımından devletleri analiz ettiğimizde, yasama organı yapılanmasındaki gibi iki farklı tarzı görülür: *Tek Yargı Düzeni, Düalist Yargı Düzeni* **(Şema: 1).**

Tek Yargı Düzeni Anglo-Sakson modelidir. Kamu hukuku ile özel hukuk ayırımı yapılmamıştır. Ülkede her türden davaya bakan mahkemeler aynı çatı altında toplanmıştır. Adli ve idari yargı farklılığı yoktur. ABD ve diğer Anglo-Sakson devlet geleneğine sahip ülkelerde "tekli yargı" sistemi mevcuttur. ABD'nde kesin hatlarla çizilmiş bir adli yargı-idari yargı ayırımı olmamakla beraber, kamu yönetiminin denetlendiği ve devletin vatandaşlarıyla olan ilişkilerinde son sözü söyleyebilecek bir yapılanma da mevcuttur. Yüce Mahkeme (Supreme Court), Temyiz Mahkemeleri (Courts of Appeals) ve Bölge Mahkemeleri (District Courts) Söz konusu yapılanmanın birer unsurudur.

Ayrıca tekli yargı düzenini uygulayan ülkelerde günümüzde yönetim hukuku alanına giren konularda ayrı bir yargılama düzeni oluşturarak yönetsel mahkemelerin kurulduğu gözlenmektedir. Avrupa Birliği sürecinde İngiltere böyle bir düzenlemeye gitmiştir.

Şema 1: Devletlerin Yargı Sistemleri

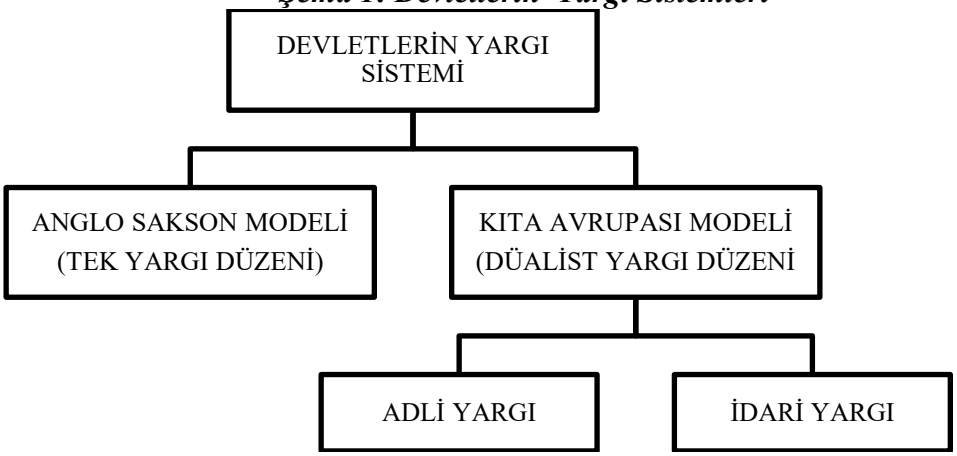

Düalist Yargı Düzeninde kamu hukuku ve özel hukuk ayırımı net bir şekilde yapılmıştır. Adli ve idari yargı olmak üzere iki farklı yargı düzeni, bağımsız yargılama yetkisini kullanır. Kara Avrupa'sı modeli olarak tanınan düalist yargı düzeni, Fransa eksenli bir yargı yapılanmasını ifade eder. Bu yargı düzeninde, kişilerle kamu yönetimi arasındaki uyuşmazlıklar idari yargı düzeninde çözümlenir. Uygulamada her iki yargı düzeninin de başında en üst temyiz merciini temsil eden birer yüksek mahkeme görev yapar.

Türkiye'de adli yargının üst derece mahkemesi Yargıtay, idari yargının ise Danıştay'dır. Türkiye'nin yanı sıra dünya ülkelerinin çoğunda bu sistem uygulanmaktadır. Fransa, İspanya, Japonya, Alman-ya ve Mısır örnek olarak sunulabilir.

B) AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİN'DE YARGI SİSTEMİ[31]

ABD merkezi yönetim yapılanması içinde federal kuvvetler ayrılığının üçüncü unsurunu da yargı oluşturmaktadır. ABD'de yargı konusunda sınırları kesin hatlarla çizilmiş bir yönetsel ve adli yargı ayrımı olmamakla birlikte kamu yönetiminin denetlendiği ve devletin vatandaşlarıyla olan

[30] Bekir PARLAK, Cantürk CANER, Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetsel Yapılar, Değişim Yayınları, İstanbul, 2020, ss 37-38.

[31] PARLAK ve CANER, A.g.e. ss.168-169.

ilişkilerinde son sözü söyleyebilecek bir yapılanma da mevcuttur. Söz konusu mahkemeler aynı zamanda özel davalara da bakan mahkemeler olma özelliklerini de taşımaktadırlar. Nitekim bu mahkemeler **Şekil:2'**de gösterildiği gibi ***"Yüce Mahkeme (Supreme Court)", "Temyiz Mahkemeleri (Courts Of Appeals)", "Bölge Mahkemeleri (District Courts)"***dir.[32]

1. Yüce Mahkeme

Anayasa ile ilişkilerin denetlendiği en üst mahkeme olma özelliğini taşımaktadır.[33] Başkan tarafından atanan, Senato tarafından onaylanan 9 ömür boyu görevde kalacak yüksek hakimden oluşan Yüce Mahkeme, Anayasa hükümlerini yorumlama ve üst düzey erkler arasındaki uyuşmazlıkları çözme gibi temel görevleri yerine getirmektedir. Ayrıca *"state"* veya federal düzeyde çıkarılan yasaların anayasa aykırılığı davaları da bu mahkeme tarafından görülmektedir.

2. Temyiz Mahkemeleri (Courts Of Appeals)

Yüce Mahkemeden sonra gelen ikinci dereceli yönetsel mahkemelerdir. Her federe devlette örgütlenen ve 6-28 arası hakimin görev yaptığı mahkemelerde hem bölge mahkemeleri hem de vatandaşlar tarafından doğrudan açılacak davalar kesin karara bağlanmaktadır.[34]

3. Bölge Mahkemeleri (District Courts)

Federal düzeyde suç olarak görülen davalara bakan mahkemelerdir. Bütün ülkede 94 adet bulunan Bölge Mahkemeleri'nde ayrıca federal yasalar, *state* yasaları, kalpazanlık, yabancılarla ilgili konular ve federal hükümetin taraf olduğu davalar da görülmektedir.[35]

Şema 2: ABD Yargı Sistemi

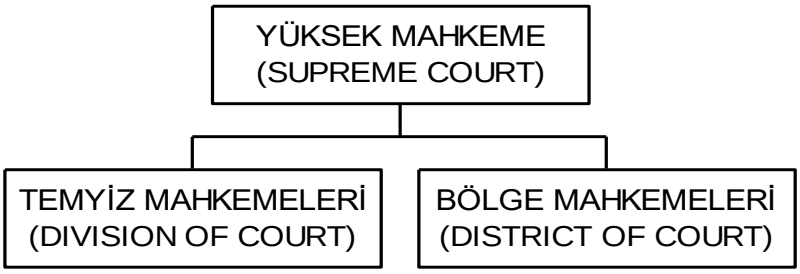

B) ÇİN'DE YARGI SİSTEMİ[36]

Çin yargı sistemi üçlü bir anlayış çerçevesinde yapılandırılmıştır (Bknz. **Şema-3**).[37]

1. Yüksek Mahkeme

Söz konusu üçlü yapının en üstünde ***"Yüksek Mahkeme*** *(Zuìgāo Rénmín Fǎyuàn)* yer alır. Devletin en yüksek yargı organı olma görevini gören, adli ve idari yargı görevlerini yerine getiren organdır. Ulusal güvenlik konuları ve Ulusal Halk Kongresi'nin bizzat ele aldığı konular dışında hukukun bütün yargılama konularını ele alan Mahkeme, İngiliz ve Portekiz hukuk sisteminden esinlenilerek kurulan bir organdır. Mahkeme, kendi içinde ceza, hukuk, idari, fikri mülkiyet ve özel mahkemelerden meydana gelmek üzere çeşitli alt birimlerden oluşan ve toplamda 340 yüksek yargıcın görev yaptığı bir yapıdır. Mahkeme sistemi dört seviyeli ve iki duruşma sisteminden meydana gelen yargılama sürecinden oluşmaktadır.[38] Mahkeme özel ve idari olmak üzere bütün konularda yargılama, temyiz, danışma ve kovuşturma yetkisine sahiptir.

Yargıçlar halk adına yargılama görevlerini yerine getirirler. Tıpkı bizde olduğu üzere yasal dokunulmazlıkları bulunmaktadır. Yüksek Anayasa Halk Mahkemesi yetkilerini başvuru üzerine dosya üzerinden kullanır. Mahkemeye başvuru hakkı merkezi yönetim ve Çin Komünist Partisi'dir.

---

32 http//: www.supremecourt.gov
33 http//: www.supremecourt.gov
34 Alan GITELSON, Robert DUDLEY ve Melvin DUBNICK, American Government, Houghton Mifflin Company, 1998, s: 394
35 GITELSON, DUDLEY ve DUBNICK, A.g.e. s: 399
36 PARLAK ve CANER, A.g.e. ss.401-402.
37 Çin Anayasası, md: 123-126 (http://www.confinder.richmond.edu)
38 http://www.court.gov.cn/

2. Yerel Halk Mahkemeleri

Üçlü yargı sisteminin ikinci ayağını ***"Yerel Halk Mahkemeleri"*** almaktadır. Yerel Mahkemeler Köy, Kasaba ve Kent Mahkemeleri olmak üzere üçlü bir örgüt ağına sahiptir.[39]

3. Askeri Mahkemeler

Yargı sisteminin üçüncü ayağında ise ***"Askeri Mahkemeler"*** yer alır. Askeri Mahkemeler askeri suçların ve devlet güvenliğinin söz konusu olduğu davaları görmektedir.

Şema 3: Çin Yargı Sistemi

4. Halk Savcılıkları

Halk savcılıkları yargı sisteminin dışında kalan ve hukuki denetimden sorumlu olan devlet organıdır. Savcılıkların denetim faaliyetleri vatana ihanet, ülkeyi bölmeye teşebbüs ve diğer ciddi suçları içermektedir. Savcılıklar gerekli takibi ve kovuşturmayı kamu davası açarak yürütürler. Ayrıca Halk Savcılıkları her türlü idari denetlemeyi yapabilen, halkın devletle ilgili işlerde başvuru yapabildikleri birimler olarak faaliyet gösterirler.[40] Bunların yanı sıra savcılar cezaevlerinin genel güvenliğinden ve kamunun yüksek çıkarının korunmasından birinci derecede sorumludur.[41] Savcılıklar merkezi başkentte bulunan 15 işlevsel danışma biriminin yanı sıra siyasi işler birimi ve diğer kuruluşlardan meydana gelir.

C) RUSYA'DA YARGI SİSTEMİ[42]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki yeniden yapılanma sürecinde en yoğun değişim Yargı erkinde yaşanmıştır. Rusya yargı sistemi doğrudan federal yargı sistemi çerçevesinde belirlenen, özel ve kamu olmak üzere iki başlı bir anlayışa sahiptir. Ülkede yargıç olabilmek için 25 yaşını doldurmuş olmak ve devletin belirlediği hukuk fakültelerini bitirdikten sonra en az 5 yıl avukatlık yapmak şartı aranmaktadır.[43]

Rusya'da yargısı erkinin en üst organı *"Anayasa Mahkemesi (Supreme Court)"*dir. Bu sıfatıyla Anayasa Mahkemesi ülkedeki bütün özel ya da idari mahkemelerin de en üst temyiz merciidir.[44]

Bu anlayış çerçevesinde Anayasa Mahkemesi yasaların, yasa gücündeki kararların anayasaya uygunluğunu denetlemek, uluslararası antlaşmaların anayasaya uygunluğunu belirlemek, federe devletler arasındaki hukuksal uyuşmazlıklarda son karar merci görevini yerine getirmek, federe devletlerin yaptığı yasaları ve kararları federal anayasaya uygunluk incelemesi yapmakla görevlidir. İlaveten Anayasa Mahkemesi 206 yılından itibaren insan hakları ihlallerinin de incelenmesini görev kabul etmiştir. Anayasa Mahkemesi merkezi başkent Moskova olmak üzere federe devletlerin başkentlerinde örgütlenmiştir.[45] Toplamda 19 üyesi bulunan Mahkemenin Başkan ve üyelerinin

[39] http:// www. china.org
[40] http://www.npc.gov.cn/englishnpc/stateStructure/2007-12/06/content_1382077.htm
[41] Recep KIZILCIK, "Çin Halk Cumhuriyeti Yönetim Sistemi", 21. Yüzyılda Yönetim, Editör: Koraltay NİTAS, Türk İdari Araştırmalar Vakfı, Yayın No: 2, Ankara, 2003, s:540-541
[42] PARLAK ve CANER, A.g.e. ss. 354-356.
[43] Rusya Anayasası, md: 119 (http://www.confinder.richmond.edu)
[44] Rusya Anayasası, md: 125 (http://www.confinder.richmond.edu)
[45] http://www.subcourt.ru/eng

1/5'i Duma tarafından; 1/5'i Federasyon Konseyi tarafından, geriye kalanları ise Devlet Başkanı tarafından atanır.[46]

Rusya Anayasası'na göre Anayasa Mahkemesi'nin hemen altında görevlerinde yardımcı olmak amacıyla Yüksek Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hakem Mahkemesi gibi iki üst düzey yargı organının kurulması öngörülmüştür.

Yüksek Anayasa Mahkemesi, Devlet Başkanı ve diğer üst düzey devlet görevlilerinin yargılanması amacıyla oluşturulan yargı birimidir. Yüksek Hakem Mahkemesi ise Devlet Başkanı ve Federasyon Konseyi ile federe devletler arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde hakem görevini üstlenmiştir.[47]

Anayasa Mahkemesi'nin yanı sıra ülke içinde örgütlenmiş İdari Mahkemeler, bütün kamu kurum ve kuruluşlarının faaliyetlerini, vatandaşları ile olan uyuşmazlıklarını yerinde gidermek amacıyla faaliyet yürütürler. En üstte Anayasa Mahkemesine bağlı olan İdare Mahkemeleri yasal düzenleme içinde sorumluluklarını yerine getirirler.

Yukarıdaki yargı mercilerinin yanında Anayasanın 129. Maddesi uyarınca Başsavcılık Makamının da yer aldığı ilave edilmelidir. Rusya Federasyonu Başsavcısı, Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanının teklifi üzerine Federasyon Konseyi tarafından atanır ve görevden alınır. Rusya Federasyonu tebaasının vekilleri, Rusya Federasyonu Başsavcısı tarafından tebaaların mutabakatı ile tayin edilir. Diğer savcılar, Rusya Federasyonu Başsavcısı tarafından atanacaktır. Rusya Federasyonu Savcılığının yetkileri, teşkilatı ve işleyiş kuralları federal kanunla belirlenir.

Rusya hukuk sisteminden bahsederken Ombudsmanlık kurumunu atlamamak gerekir. Sovyetler Birliği döneminden kalan "Prokuratura"nın günümüz uzantısı olarak görülen Rusya Ombudsmanlığı 1997 yılında "İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (İHYK)" adıyla resmi olarak kurulmuştur.[48]

Oldukça geniş görev ağına ve yetkilere sahip olan Komiserlik, *medeni hak ve özgürlüklerin devlet tarafından korunması, devlet organları, yerel özyönetim kurumları ve yetkililer tarafından gözetilmesi ve saygı gösterilmesi garantisini sağlamak amacıyla* kurulan bir örgüttür. Yüksek Komiserlik faaliyetlerinde bağımsızdır ve herhangi bir devlet kurumuna veya görevlisine karşı sorumlu değildir. Olağanüstü hal veya sıkıyönetim Rusya Federasyonu topraklarının tamamında veya bir bölümünde ilan edilmesi halinde bile yetkileri iptal edilemez ve sınırlanamaz. Görev süresi içinde Yüksek Komiser, Devlet Duması tarafından onaylanmadıkça mahkemeye çıkarılamaz, tutuklanamaz veya aranamaz. Yüksek Komiser, herhangi bir engel olmaksızın, eyalet ve yerel özyönetim organlarını, işletmeleri, kurumları ve kuruluşları, askeri birimleri ve kamu kuruluşlarını inceleme, buralardan gerekli belge ve malzemeleri talep etmek ve almak hakkına sahiptir. Gerekli gördüğünde devlet yetkililerinin, yerel özyönetim organlarının ve yetkililerin faaliyetlerine ilişkin soruşturmalar yürütebilir ve ret edilse dahi cezai, hukuki ve idari davalara müdahil olabilir. Yüksek Komiser, devlet yetkilileri ve yerel özyönetim organları, teşebbüsler, teşebbüsler ile derhal ve engelsiz görüşme hakkına sahiptir.[49]

Doğrudan bireysel şikayetleri inceleme ve soruşturma konusu yapan İHYK, bireysel hakların ihlalini tespit etiğinde Duma'ya yasa teklifinde bulunabilir.[50] Bu noktada İHYK, hem Yasama, hem de Yürütme erklerini insan hakları ihlali perspektifinden denetleyen bir kurum olarak Rus hukuk sistemi içinde yerini almıştır.

D) İNGİLTERE'DE YARGI SİSTEMİ[51]

İngiliz hukuk sistemi içinde kamu hukuku-özel hukuk ayrımının temelleri 18.yüzyılda İskoçya ile Britanya'nın birleşmesi sürecinde ortaya atılmıştır. Ancak yargı sistemi için tek bir

---

[46] Rusya Anayasası, md: 125 (http://www.confinder.richmond.edu)
[47] Rusya Anayasası, md:128 (http://www.confinder.richmond.edu)
[48] https://www.eng.ombudsmanrf.org/
[49] https://www.cis-legislation.com/document.fwx?rgn=1486
[50] Bakko Mehmet BOZASLAN, "Rusya Federasyonunda Ombudsmanlık", (93-107), Karşılaştırmalı Ombudsman İncelemeleri, Editör: Bekir Parlak ve Kadir Caner Doğan, Seçkin Yayınları, İstanbul, 2016, s:102
[51] PARLAK ve CANER, A.g.e. , ss. 216-219.

hiyerarşinin olduğu hukuk sisteminde kamu-özel hukuk ayrımı tam anlamıyla gelişememiştir.[52] Fransız kamu hukukunun damgasını vurduğu kıta Avrupası geleneğinde görülen idare hukuku biçiminde ayrı bir hukuksal yapılanma da bulunmamaktadır.

Tüm bu farklılıkların temel nedeni kamu hukukunun gelişmesi sürecinde Kara Avrupası'ndan tam tersi bir evrimleşmenin yaşanmasıdır. Nitekim Kara Avrupası'nda kamu hukukunun görev alanı giderek daralırken ve özel haklar genişleme eğilimi içine girerken, İngiltere'de kamu hukuku alanı giderek genişlemiştir. Devlet çıkarlarının gözetilmesine karşın yine de yönetimin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolu da açık tutulmuştur.

İngiliz hukuk sisteminde önemli gelişmeler 2002 yılında başlatılan yargıda reform çabaları ekseninde ve özellikle de AB süreci içinde sağlanmıştır. AB hukuk sisteminin kamu-özel hukuk ayrımı çerçevesinde yapılanması İngiliz adalet sistemini derinden etkilemektedir.[53]

Nitekim refrorm çabaları sürecinde 2003 yılında *Anayasal İşler Bakanlığı* kurularak, daha önce Lord Chancellor tarafından yürütülen çok sayıda yargı işlevi yeni bakanlığa bırakılmıştır. Günümüzde mahkemelerin görev alanları, hakimlerin özlük hakları, hakem kurullarının belirlenmesi faaliyetleri bu bakanlık tarafından yerine getirilmektedir. Hükümet tarafından aynı yıl çıkarılan *"Mahkemeler Yasası"* ile bütün mahkemelerin yönetimi 2005 yılından itibaren geçerli olmak üzere ***"Unified Courts Administration"*** adlı kuruma bırakılmıştır.[54]

Bunun sonucunda bu kuruma bağlı olarak 42 yerel mahkeme kurularak, doğrudan yönetsel konularla ilgili davaları karara bağlamak şeklinde belirlenmiştir. 2003 yılında yapılan bir başka yenilik ise ***"Supreme Court"*** adı altında bir yüksek (anayasa) mahkemenin kurulmasıdır.

Yapılan yeni düzenlemeyle kurulan yönetsel nitelikli mahkemeler kendilerine gelen uyuşmazlıkları yönetimin yürütmeyi durdurması kararı çerçevesinde 3 temel gerekçeyle iptal edilebilmektedir:

a) Yetki Aşımı;

b) Açık Usa Aykırılık (Reasonable Person Could Have Made Such a Decision);

c) Hakkaniyet (Fairness).

Üstelik bu mahkemelerin kararları yasalardan üstün bir konumdadır. Eğer bir yönetsel mahkeme uygun gördüğü takdirde her hangi bir yasayı veya hükümlerinin bir bölümünü yeniden görüşülmek üzere meclise gönderebilir veya doğrudan iptal edebilir.

Geleneklerin egemen olduğu İngiliz toplumunda uyuşmazlıkları çözen mahkemelerin yanı sıra uyuşmazlıkların çözülmesinde görev alan:

a) "Yönetsel Uzlaşma Kurulları (Administrative Tribunals)",

b) "Tüketici Meclisleri", "Vatandaş Hizmet Sözleşmeleri Platformu (Citizen Charter)",

c) Ombudsman ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi kurumlar da faaliyet göstermektedir.

Söz konusu girişimler arasında *Yönetsel Uzlaşma Kurulları* ile *Ombudsman* önemli bir yere sahiptir.

a) Yönetsel Uzlaşma Kurulları (Administrative Tribunals): Genel hatlarıyla Yönetsel Uzlaşma Kurulları mahkemeler tarafından ret edilen veya konuyu mahkemelere taşımak istemeyen vatandaşların mağduriyetlerinin giderilmesi amacıyla görev yapan komitelerdir. Geleneksel olarak İngiliz halkının en çok tercih ettikleri kurumlar olan Uzlaşma Kurulları ülke genelinde tüzel ve özerk olarak yapılandırılan örgütlerdir. Bugün İngiltere'de sayıları 160 olan bu kurullar adalet ve tarafsızlık ilkeleri çerçevesinde hizmet görmekte ve kamu örgütleriyle aracılık yapabilmektedirler.[55]

b) Kamu Deneticisi (Ombudsman): İlk defa 1967 yılında Parlamento Yönetim Ombudsmanı olarak kurulan Kamu Deneticisi merkezi yönetim birimleri, ajanslar ve diğer merkezi birimlerin yönetim eksiklerinden kaynaklanan mağduriyetlerle ilgili şikayetlerin çözülmesi

---

[52] Şentürk UZUN, "Büyük Britanya Yönetim Sistemi", 21. Yüzyılda Yönetim, Editör: Koraltay NİTAS, Türk İdari Araştırmalar Vakfı Yayınları, Yayın No: 2, Ankara 2003, s:89.

[53] UZUN, A.g.e. s:90

[54] http://www.dca.gov.uk

[55] http://www.parliament.the-stationery-office.co.uk

amacıyla oluşturulmuş yargı öncesi ara uzlaşma kurumudur.[56] Avam Kamarası üyeleri aracılığıyla ilgili şikayelerin karara bağlandığı kurum Londra'nın merkezinde oluşturulmuştur. Merkezi yönetimin görevleriyle ilgili konularda kusur, dikkatsizlik, görevi kötüye kullanma gibi temel nedenlerden kaynaklanan şikayetleri incelemktedir.1970 yılından itibaren kuruma kamu örgütlerinin denetlenmesi ve vatandaş bilgi edinme yetkisi verilmiştir. Bugün İngiltere'nin en etkin denetleme kurumu olarak görev yapan Ombudsman, soruşturmanın başlamasına karar vermesi durumunda konuyla ilgili bütün belgeleri inceleyebilir ya da görevlileri dinleyebilir.

Parlamento Yönetim Ombudsmanı'nın faaliyetlerinde ve sorunları çözmesinde gösterdiği başarı üzerine farklı uzmanlık alanlarında görev yapan 7 adet Kamu Deneticisi'nin kurulmasına karar verilmiştir. Bu amaçla 1969 yılında Kuzey İrlanda Parlamentosu ve Kuzey İrlanda; 1972 yılında Yerel Yönetimler; 1974 yılında Sağlık Hizmetleri; 1993 yılında Konut Birlikleri ve Kiracıları; 1994 yılında Hapishane Hizmetleri Ve İskoçya Hapishaneler; 1999 yılında İskoçya Parlamentosu ile Galler Yönetim Ombudsmanlığı oluşturulmuştur. Kurulan her bir örgüt kendi görev alanalarına giren konularda özel kararlar alabilmekte ve yönetimi denetleyebilmektedir.[57]

Genel olarak faaliyet gösteren bütün Kamu Deneticileri'nin ilk görevi şikayet konusu sorunu yerinde çözmektir.

Kendilerine yapılan başvurularda çoğunlukla dört farklı sonuç raporu düzenlenmektedir:

a. Yönetim kusuru yoktur,

b. Yönetim kusuru yoktur; ancak eksik veya yanlış yönetsel düzenleme bulunmaktadır,

c. Yönetim kusuru bulunmaktadır; ancak şikayetçi açısından zarar meydana gelmemiştir,

d. Doğrudan haksızlık ve hasara neden olan yönetim kusuru bulunmaktadır; çözüm önerileri aşağıda belirtilmiştir.

İngiliz ombudsman sistemi yönetim açısından doğrudan bir bağlayıcı karar almaktan uzaktır. Genellikle var olan yönetim kusurunun tespit edilmesi, çözüm olanaklarının yaratılması ve denetim sonucunda belirlenmiş aksaklıkların giderilmesi için üst makamların bilgilendirilmesi biçiminde tavsiye nitelikli kararlar alınır. Buna karşın Ombudsman'ın tespitleri önemli bir delil sayılacağından şikayetçinin yapılan haksızlığı yargıya taşıması durumunda birinci derecede kanıt sayılmaktadır.

Tablo 1: İngiltere'de Kamu Denetçileri (Ombudsmanlar)'ın Kuruluşu ve İşlevleri

1. Parlamento Yönetim Ombudsmanı (Parlamentary Commisioners Of Administration)	1969 yılında merkezi yönetimin denetlenmesi amacıyla kurulmuştur.
2. Kuzey İrlanda . Parlamentosu ve Kuzey İrlanda Ombudsmanı (Northen Ireland Administration Ombudsman)	Kuzey İrlanda Parlamentosu ve Kuzey İrlanda'da görev yapan yerel yönetimlerin ve Kuzey İrlanda Ofisi'nin faaliyetlerinin denetlenmesi amacıyla kurulmuştur. Başlangıçta iki ayrı örgüt olarak kurulmuş, ancak 1972 yılından beri tek bir örgüt içinde görev yapmaktadır.
3. Yerel Yönetimler Ombudsmanı (Local Government Ombudsman)	1972 yılında çıkarılan Yerel Yönetimler Yasası ekseninde kurulmuştur. İngiltere bölgesi için 3, Galler ve İskoçya için 1 denetçi görev yapmaktadır. 1988 yılından bu yana doğrudan vatandaş başvurusunu kabul etmektedir.

[56] http://www.ombudsman.co.uk
[57] UZUN, A.g.e. s:629

4. Sağlık Hizmetleri Ombudsmanı (Health Services Ombudsman)	1974 yılında sağlık hizmetlerinin denetlenmesi amacıyla kurulmuştur. Başlangıçta kamuya ait sağlık kuruluşlarıyla ilgili şikayetleri çözen örgüt, 1996 yılından sonra bütün sağlık hizmetleri kurumlarının denetlenmesi görevini üstlenmiştir. Bütün ülke içinde Districts'lere kadar örgütlenebilen kurum, bu yapısıyla ülkenin en geniş örgüt ağına sahip ombudsmanıdır.
5. Konut Birlikleri ve Kiracıları Ombudsmanı (Residental Ombudsman)	1993 yılında kiracı ev sahibi ilişkileriyle doğan uyuşmazlıkların çözümü amacıyla kurulmuştur. County düzeyinde örgütlenen kuruma doğrudan başvurulmaktadır.
6. Hapishane Hizmetleri Ve İskoçya Hapishaneler Ombudsmanı (General Jail And Scotland's Jail Ombudsman)	1994 yılında hapishanede işkenceye veya kötü harekete maruz kalan mahkumların şikayetlerinin dinlenmesi amacıyla kurulmuştur.
7. İskoçya Parlamentosu Ombudsmanlığı (Scotland Parlamentary Commisioners Of Administration)	İskoç Kamu Hizmetleri Ombudsmanlık Kanunu 2002'de, Su Hizmetleri vb (İskoçya) Yasası 2005'de, İskoç Parlamento Komisyonları ve Komisyon Yasası 2010'da çıkmıştır.[58]
8. Galler Yönetim Ombudsmanlığı (Welsh Administration Of Ombudsman)	Her iki ombudsman da 1999 yılında bölgelerinde parlamentoların, yerel yönetimlerin ve Ofislerin faaliyetlerinin denetlenmesi amacıyla kurulmuştur

(**KAYNAK:** Şentürk UZUN, "Büyük Britanya Yönetim Sistemi", 21.Yüzyılda Yönetim, Editör: Koraltay NİTAS, Türk İdari Araştırmaları Vakfı Yayınları, Yayın No: 2, Ankara, 2003, s: 629).

E) ALMANYA'DA YARGI SİSTEMİ[59]

Federal Alman yönetim sistemi şekil olarak Kara Avrupası yönetim modeli içinde gelişme göstermiştir. Fransa'dan alınan bu sistem içinde yönetsel ve özel olmak üzere ikili bir yargı sistemi kurgulanmıştır. Ancak yönetsel yargı sistemi yine anayasal bir düzenleme ile sınırlandırılmıştır. Buna göre yönetsel mahkemeler her türlü devlet örgütlerinin faaliyetlerini denetlemekle birlikte devlet memurlarını denetlemek veya yargılamak gibi bir hakka sahip değildir. Anayasanın 94. Maddesine göre Yönetsel yargının en üstünde ***"Federal Anayasa Mahkemesi (Bundesverfassungsgericht)"*** bulunmaktadır.[60]

[58] https://tr.qwe.wiki/wiki/Ethical_Standards_in_Public_Life_etc._(Scotland)_Act_2000
[59] PARLAK ve CANER, A.g.e., ss.266-267.
[60] http://www.bundesverfassungsgericht.de

Anayasa Mahkemesinin temel görevleri federal ve federe devletler tarafından çıkarılan yasaların anayasanın söz ve ruhuna uygunluğunu denetlemek, federal devlet ile Landerler arasındaki uyuşmazlıkları çözmektir. Anayasa Mahkemesi üyesi olabilmek için en az 40 yaşını doldurmak ve birinci sınıf hakim statüsünde bulunmaktır. AYM üyelerinin görev süresi 12 yıldır. Bununla birlikte 68 yaşını dolduran üyeler emekliye sevk edilirler. AYM üyeliği bir kereliğine seçilir. Görev süresi biten üye bir daha görev alamaz. AYM kararları kesindir ve bütün devlet organlarını bağlar.

Hiyerarşinin ikinci kademesinde ise *"İdare Mahkemeleri"* bulunmaktadır. Lander düzeyinde örgütlenen bu mahkemeler federal seviyede çıkarılan yasalar tarafından düzenlenmişlerdir.

İdari mahkemelerin aldıkları her türlü karar karşı temyiz mercii, *"Federal İdare Mahkemesi"*dir. Ayrıca Almanya'da yine Fransız yönetim geleneklerinin de etkisiyle Danıştay ve Sayıştay gibi göze aşina kurumların kurulduğu ve faaliyet gösterdikleri gözlemlenmektedir. Bu mahkemelerin çalışma esasları ve görev yetkileri yine ülkemizde mevcut emsal kurumların çalışma biçimlerinde olduğu gibidir.

Federal Almanya adalet sisteminde mahkemelerin hukuk birliklerinin sağlanması için Senato oluşturulması usuldendir. Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, İş Mahkemesi, Sosyal Mahkeme ve Sayıştay söz konusu senatoya üye gönderen kuruluşlardır.

SON DEĞERLENDİRME

Seçili beş ülke üzerinden yargı sistemlerinin karşılaştırmasının yapıldığı bu çalışmadan çıkan sonuç şudur: Ülkelerin yargı sistemleri bağımlı bir değişkendir. Bağımlı değişken olması, ülkenin yargı sisteminin, o ülkenin tarihi, siyasi, idari, ekonomik ve hukuki rejimlerinin ve koşullarının etkisiyle oluşmasından kaynaklanmaktadır. Sonuç itibariyle, bu sistemin yapısı ve işleyişi, aynı zamanda ülkenin idari, siyasi ve toplumsal, elkonomik yapısını ve işleyişini de etkilyebilmektedir. Böylelikle yargı sistemi bu bağlamda bağımsız bir değişken konumuna gelmektedir. Bir başka sonuç, ülkelerin yargı sistemlerinin durağan kalmaması ve zaman içinde ülkendeki değişimlere ve gelişmelere koşut olarak yenilenebilmesidir. Bu yenilenmede idari reform transferleri gündeme gelmektedir.

KAYNAKLAR

1. BOZASLAN, Bakko Mehmet, "Rusya Federasyonunda Ombudsmanlık", (93-107), Karşılaştırmalı Ombudsman İncelemeleri, Editör: Bekir Parlak ve Kadir Caner Doğan, Seçkin Yayınları, İstanbul, 2016.
2. Çin Anayasası, md: 123-126 (http://www.confinder.richmond.edu)
3. GITELSON, Alan, Robert DUDLEY ve Melvin DUBNICK, American Government, Houghton Mifflin Company, 1998.
4. KIZILCIK, Recep, "Çin Halk Cumhuriyeti Yönetim Sistemi", 21. Yüzyılda Yönetim, Editör: Koraltay NİTAS, Türk İdari Araştırmalar Vakfı, Yayın No: 2, Ankara, 2003
5. PARLAK, Bekir, Cantürk CANER, Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetsel Yapılar, Değişim Yayınları, İstanbul, 2020.
6. Rusya Anayasası, md: 119 (http://www.confinder.richmond.edu)
7. Rusya Anayasası, md: 125 (http://www.confinder.richmond.edu)
8. Rusya Anayasası, md:128 (http://www.confinder.richmond.edu)
9. UZUN, Şentürk, "Büyük Britanya Yönetim Sistemi", 21. Yüzyılda Yönetim, Editör: Koraltay NİTAS, Türk İdari Araştırmalar Vakfı Yayınları, Yayın No: 2, Ankara 2003.
10. http//: www.supremecourt.gov
11. http://www.court.gov.cn/
12. http:// www. china.org
13. http://www.npc.gov.cn/englishnpc/stateStructure/2007-12/06/content_1382077.htm
14. http://www.subcourt.ru/eng
15. https://www.eng.ombudsmanrf.org/
16. https://www.cis-legislation.com/document.fwx?rgn=1486
17. http://www.dca.gov.uk

LOCAL GOVERNMENTS ELECTIONS AND THE WAY OF PROVIDING PUBLIC SERVICES IN SOUTHERN ASIAN COUNTRIES (INDIA, PAKISTAN, AFGHANISTAN AND BANGLADESH)

Prof. Dr. **Bekir PARLAK**

Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Bursa.

bparlak21@gmail.com

İrfanullah HAYAT
Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa.

ABSTRACT

In today's world, election is one of the essential governmental issues which helps the states and citizens to select the best capacities in the framework of public sector to keep them satisfied from public services. All those countries which have successful experience in good management of elections, have abled to continue the public affairs in an appropriate and standard path in all zones of the state. These elections might be different according to the structures, levels, and regions. Inside the country, we have different types and levels of the elections which is performing for the specific purpose in the specific area in the state. On the other hand, elections are not same in all level and stages among the countries in the world. Definitely one country will show difference from the other in the case of elections. There is need for the comparison of these elections that how and by which way the countries held elections. Thus, in this research we will looking for the comparison of local governments' elections in Southern Asian countries especially in India, Pakistan, Afghanistan and Bangladesh and also the public services which they provide.

Key words: Local Government, Elections, Public Services, State, Political System, Southern Asian Countries.

INTRODUCTION

It is having been recognized that Southern Asia is one of the important part of the Asia continent. Here, some countries from economy to security and from politics to education have acceptable achievements in the history. People have sufficient satisfaction from public services which government provide and supporting the government for more development and services. Countries in this region have good political and diplomatic relations with each other's. If we come to the administrative system of these countries, it would not be same if we compromise. It is fact that each of these countries trying to show effectiveness in all public affairs such as public services, voting and elections system, urban promotions and reform inside the government.

Elections in the government is one of the priorities for the state to implement its public policies all around the country. In all types of elections, elections in local government which is going to be the mine point of this research, is an important issue for government plans in local level. Local government elections maybe hold with different procedures as well as it will show differentiate from region to region. In Southern Asia, all countries have its own procedures for holding elections in local governments such as for municipalities, counties and city administration.

Consequently, it is must be mention that election has not effect only on local government services but also on all public services in every level of the government. For this purpose, it is important that the study of elections in local government must be taken under analysis to gain enough knowledge about the structure and procedure of elections in all part in this level of the government. Thus, in this study

we will find out the information and details about the local governments elections in Southern Asian countries such as in India, Pakistan, Afghanistan and Bangladesh and then we will compromise the received data with each other's to understand the similarities and difference of elections' procedure in local government of these countries.

A) INTRODUCTION OF THE SUBJECT AND CONCEPTUAL FRAMEWORK

In this chapter, we will have details on the location of Southern Asia and the states which are existed in this region as long as the concept of the government and local government. Secondly, the remained part will be consisting from the introduction of voting and various types of elections in the state. So, let's start it!

1. Brief introduction to Southern Asia

From the world's seven continents, Asia is the largest one. Its physical landscapes, political units, and ethnic groups are the issues which are need to be taken under the academic study. Besides Russia, Southwest Asia and Central Asia, Asian regions include South Asia, East Asia, and Southeast Asia.

South Asia expands from the essential part of the continent to the Indian Ocean which is located in India and the principal boundaries of South Asia are the Indian Ocean, the Himalayas, and Afghanistan. The Arabian Sea borders India and Pakistan to the west, and the Bay of Bengal borders India and Bangladesh to the east. The western boundary is the desert region where Pakistan shares a border with Iran. The countries of South Asia include Afghanistan, Sri Lanka, India, Bangladesh, Bhutan, Nepal, Pakistan, and the Maldives. The Himalayas, separating South Asia from East Asia and are the highest mountains in the world. South Asia is much populated with about one and a half billion people representing a wide range of ethnic and cultural groups in this area. (World Regional Geography, 2008)

On the other hand, this area is connected to the north by some mountains such as the Hindu Kush to the northwest, the Karakoram Range in the central north, and Himalayas which we discussed in above to the northeast. South of the mountains is the Indo Gangetic Plain, formed from the multiple alluvial plains of the Indus, Brahmaputra and Ganga rivers, which depends on marginal depression running north of and compare to the main range of the Himalayas. South Asia is the home of one of the world's ancient known civilizations by the name of the Indus civilization, which today is one of the most populated regions on the planet. In spite of a history of ethnic groups, verbal, and political dismemberment, the people of the local area are unified by a common cultural and ethical outlook. Cultural traditions and customs, way of worship, and literary ideals are similar in South Asia even though the area has been divided into various political patterns along the centuries. (Yury Konstantinovich Yefremov, 2020)

2. Introduction to Government

Most of the key words commonly used to describe governments, words such as monarchy, oligarchy, and democracy, are of Greek or Roman origin. They have been current for more than 2,000 years and have not yet finished their usefulness. This suggests that humankind has not altered very much since they were coined; however, such verbal and psychological uniformity must not be allowed to hide the enormous changes in society and politics that have occurred. However, such verbal uniformity must not be allowed to hide the enormous changes in society and politics that have occurred in Government. **(**Encyclopedia Britannica, 2011)

Government is the political system or group of people governing an organized community. If it is possible to say in short, government is the collection of the president, members of the cabinet and local governors will be one of the definition. Government implement the internal and external policies of the state. In the world, countries are actually running by four pillars in general which we can mention the groups of people those live in the circumstance of the government, the specific land limit, the high power and government.

3. Local Government and Its Role in the Government

The government of a specific local area constituting a subdivision of a major political unit (such as a nation or state) is one local government. Local government is the public administration of towns, cities, provinces and districts. This type of the government maybe (county) provinces or municipal government structures. (Ashley Dugger, 2014)

The role of local governments differs across countries, In the United States of America, states are jurisdictions with specific and reserved responsibilities established in the United State Constitution. The duties of local government depend totally on each state's constitution, with all responsibilities among the states. China with its large population and land area has historically been divided into several political sub regions. It has five levels of government under the national government level: provinces, prefectures, counties, townships, and villages. (Jeanne-Marie Col, 2007)

Local government plays an important role in representing the national interests of own citizens, offering and managing local services. Central government will make localism in fact by representing power to the lowest level. local governments are the key player in using new represented powers and remaining powers further down to the roots wherever possible. Local governments also have a crucial role to play in ensuring that everyday services to their societies are efficient and effective, offer great value for money and transfer what citizens actually want in their daily life. To access these goals, local government will be more transparent and more accountable to its citizens in all affairs of the administration. This government will perform work closely with community group or groups and the voluntary organizations. As a local government officer, we would be responsible for putting council plans and policies not only to the paper also into practice and would also make sure that local services are providing well. If we want to be involved in our local area and want to work in an office which is aim the delivering of public services in local region, this job could be perfect for us. If we want to become local government officer, there will be need for dealing with people from a wide variety of backgrounds. We must have good negotiating and organizational skills. (L.G. Careers Wales, 2020)

In local body of the country, its necessary to control and manage the affairs and actions so in this time we can feel the demand for local government. Central government implement its policies and plans in local area through local government to access the strategic goals for the improvement of the government. In the history, all successful countries became a good shape of the government by developed local government. Therefore, local government must be supported to find way for the promotion of the country.

4. Voting

In a democracy, every resident over a certain age has an equal right to say who they would like to see represent them in government. This is expressed through voting, in which each voter makes their selection from a list of candidates in their own country. The electoral process may differ depending on what kind of election is being staged for instant whether it's a local election, general election or the presidential elections.

One fundamental feature of democracy that cuts across all divides of individuals is the act of selection. Democracy thus encourages people freedom by the rule of law, so that people may behave and express themselves as they choose. Modern voting system came from French philosophers by the names of Marquis de Condorcet and Jeans-Charles Borda. Voting system has direct and unbroken relations with economics, political science and social science. If someone has no appropriate knowledge of the voting system, then he cannot serve the society in right way and cannot expect the political and economic development of the society. (Haradhan Kumar Mohajan, 2013)

If we provide the defiles on the system of votes, here we can identify five different types of voting systems:

1. Paper-Based Voting Systems
2. Direct-Recording Electronic (DRE) Voting Systems
3. Public Network DRE Voting Systems
4. Precinct Count Voting Systems

5. Central Count Voting Systems

The Paper-based Voting Systems (PVS) is recording, counting, and producing a tabulation of the vote count from votes that are put on paper sheets. Some PVSs may allow voters to make selections by means of electronic input devices. In the second system, record votes by means of a ballot display provided with electronic optical unites which should be activated by the participants or voter. In this type the data processing is achieved by the use of computer programs. Third system make use of electronic ballots and transmit vote information's from the polling stations to other locations over a public network. The votes may be transmitted as individual ballots as they are put, or periodically as category of ballots, or as one single class, at the end of voting. Forth system put the ballots in a table form at a particular place, say a polling station. They provide mechanisms that store vote count electronically and transmit the results to a central location over public telecommunication networks. Finally, in the last system tabulate ballots from multiple regions at a central location. Voted ballots are safely stored temporarily at the polling station. These ballots are then transported or transmitted to a central counting location. CCVSs may, in some cases, produce printed reports on the vote count. (G.O. Ofori-Dwumfuo and E. Paatey, 2011: 91-92)

Thus, the election system is running by these procedures in every country around the world. Sometime this process may face some obstacles but it is important to plan every step and stage of the election to avoid the problems which we may face in the future of this procedure. According to the transparency of each system, it is important to say that all the affaires which is implementing by the usage of technology is the owner of transparency and we must be confident that all the process is totally transparent and the result is clear and acceptable.

5.Elections in the Government

Election is one of the national process in the government which is holding for the nomination of the person for the specific task and responsibility. This responsibility may be in different shape. For instant, sometime elections are holding for the selecting of the president in the state whom is the responsible for the whole state affairs. Another election can be called parliament elections which is holding in some countries for parliament membership. In these elections, people select their candidates for their own regions in the state parliament. In local government elections, here one individual is selecting for the affairs in the specific geographical area of the stat who is the responsible for that area in every part of the government. The zone or city elections are return to the municipalities elections which are holding in different ways related to the regions in the world.

5.1. Presidential Elections

To talk about world presidential elections, it is important to light out on the elections which have been held in the history. For instant, around the 1946 and 2000 the democratic presidents are having been selected in one of following five ways:

1. Plurality rule
2. Absolute majority rule
3. Qualified majority rule
4. Single transferable vote
5. Electoral college

In plurality rule elections if the candidate wins the elections by the majority of the popular vote becomes president. In an absolute majority system, a candidate need to win over 50% of the popular vote to become a president of the state. If none of the candidates overcomes this entrance in the first round, then there is the second chance between the top two candidates. Qualified majority systems are a little bit different. Every qualified majority system points out a particular percentage of the vote that a candidate must win to elect for the first round of the election. In some case some countries have employed a runoff between the top two candidates from the first round if the result is not clear. Other countries indirectly elect the president by using either an electoral college, the parliament or joint sessions of the bicameral legislature. (Matt Golder, 2005)

Consequently, we can say that the presidential elections are holding with various ways and accounts in the world. If the specific percentage for the presidential chair achieved, it means the candidate won the elections and capable for the presidency. On the other hand, if any candidate did not fulfill the exact percentage the elections will go to the second round between two most vote earner candidates.

5.2. Local Government Elections

It is fact that elections in general perform a basic role in the democratic process of the country, through which citizens can influence how and which quality they are governed. The structure of electoral systems influences the functioning of political systems at all levels of the country. Local government election is one of the electoral system that may have important role in this process. The focus on local government electoral systems is important and are the practical instruments through which local notions representation are translated into reality in local area.

While we talk from decentralization, it is one of the principles in the public administration that aims to divide power in the public administration close to the people along with this than a stable political and government decentralization can be undertaken. In connection with the sharing of power then the term of devolution becomes important. Especially in this era of reforms that will bring local elections to the best executive directly will happen strengthening in the system of local government. (Marhumah Majid, La Ode Husen, & Syamsuddin Pasamai, 2018)

It means that total amount of public services cannot be carried only by the central government, there will be need to local government as decentralized structure to manage the public affairs in the sub-region or area. So, here it is necessary to implement democracy as elections with law and procedures of the state in the local government for running the public affairs in related region. Local government elections give people the chance to choose the decision maker individuals who affect their communities and charge of issues like urban services, public transport, health, local education, job opportunities, environmental issues and etc. in the area.

6. Public Administration and Public Services Review

Public administration is the management of efficient, coordinated and public services like firemen, welfare workers, public health services, sanitation men and etc. In this administration the focus has been on top level management like city and town management or the auxiliary staff services such as budgeting, organization, systems analysis, planning, personnel, purchasing and etc. (J. B. Nangpuhan, 2011)

Public administration is one of the important and supportive pillar of good government in new public management. If it runs and go properly, it means that there is a suitable political situation for good government in the country. Struggle against any type of corruption is the characteristic of good public administration, so here we can say that the public administration and public services demonstrates how to govern the public affairs efficiently, effectively, and responsibly in the term of political corruption and crises.

The success and promotion of any community depends on the quality of public services or how well its public services are offered. Quality and effectiveness of public administration and its services are influenced by many factors such as the structure of organization, responsibilities, capacity, civil workers, personal expertise, technology or information communication and etc. are the factors that affect the performance desired from public administration. (Karl M. Wiig, 2002)

Consequently, we can say that Public Administration is a part, even though a large part, of administration which means performance of the executive actions of the state or government. Public administration provides public services to the citizen without any reward and financial expectation. For the improvement of these services, there are some helpful factors that help public administration to provide public services to the people with high quality.

B) RELATED ANALYSIS ON INDIA

1. India and Its Political System

India is one of the key counted countries in Southern Asia which has a valuable role in the politics and international corporation with countries in the word. This country is now in the list of the countries which are in the outgoing stat of development. In the history, India have passed several regimes and governments for instant from Muslims to Non-Muslim regimes. To gain huge amount of knowledge about India, first of all it is important to know about the geographical location of this country.

India is a country in the Southern part of Asia which is surrounded in south by Indian Ocean, in west by Arabian Sea, in east by Bay of Bengal and it has borders in north, northwest, northeast with Pakistan, Nepal, Bhutan, China and Bangladesh. India is one of the democratic, secular and sovereign republic and have federal parliamentary form of the government. In this country the constitution was adopted by Constituent Assembly on 26th of November 1949 and implemented in 1950. This Constitution support the justice, liberty and equality in the state for all the citizens. The Indian government follows a parliamentary form of democracy and is federal in structure. In the political system of India, the president of the state is the constitutional head of executive of the Union of India and has a symbolic example but the executive power in the government is with the Prime Minister and with the Council of Ministers. The council of ministers is responsible for the Lok Sabha which is called the House of the People. In the states the representative person of the president is the Governor even though the real executive power is with the chief minister and Council of the Ministers. Council of Ministers is totally responsible for the selected legislative assembly of the state of India. The constitution manages the legislative power between the parliament and state legislatures and parliament has this power to repair and reset the constitution. (Trade Chakra, 2008)

So, India is having a good political system among Southern Asian countries. The governemnt planed every national issue in the context of the central government. On the other hand, Indian people are have ennough contentment toward the governmetn fot the public servies and librity and equality.

2. Theme of Elections in India

The issue of elections is one of the national issues in India. Although elections in a country with a big size and complexity of India are complicated affairs but it is not a matter for Indian people and are participating for the choosing of their future candidate.

After the independence in 1947, parliamentary democracy has been the central political mechanism which governing India. Plans for the first general election in India were begun after the achieving of independence on August 15, 1947. This election effectively delivered the more diapering groups while still return a wide diversity of parties to Indian parliament. In the government of India, the enhance effects of the majority system caused different parties to make coalition in next state elections while two of the larger national parties united at least into the Praja Socialist Party (Tinker & Walker, 1956).

Election system returns representatives of the citizens to the House of the People in the Union which is called Lok Sabha as well as to House of the People in the State which is called State Legislative Assemblies every 5 years. This system is a nomination of the Indian democratic regime. In India, elections are holding in various level of the federal structure. There is the general election for Lok Sabha or House of the People that consists of 545 members. From these, 543 are selected directly by the public from constituencies or area of election on the basis of the single-member electorate system and the remaining two members are select by the president from the Anglo-Indian community. The State Legislative Assembly elections is in the state level and members of this body are also selected by the individuals of the constituencies in the same way as that of the Lok Sabha. Recently there are 4000 members in Legislative Assemblies in India. (Norio KONDO, 2007)

As we mention that India is a largest democracy and socialist country in the word. In this country, election of representatives of big amount of people involves management of the great event around the

world. In 2014 general elections there were about 0.9 million selection stations in the country. The list of electoral is a list which is indicate of all people who is registered to vote. The right and allowances of the vote is referring just to the people who have place in this list. There are total 543 Parliamentary election districts in India and this event of elections is held in 9 phases. The first phase was held on 7th April 2014 and the last one was on 12th May 2014. If we come to the number of parties which registered with the Election Commission of India is 1,616 totally. It is including of 6 national parties, 47 state parties and other registered as unrecognized parties. The elections of 2014 was a battle between Indian National Congress (INC), the Aam Aadmi Party (AAP), the Bhartiya Janta Party (BJP) and some other national parties like the Samajwadi Party (SP), the Bahujan Samaj Party (BSP) etc. In these election, the amount of money spent by parties in these election war around the 30,500 crores which is the second highest in the world after United State presidential elections for 2012 and was about 7 billion dollars. (Gayatri Wani & Nilesh Alone, 2014)

Finally, we can say that newly independent country wishes to hold national process which is elections. If several parties and candidates are allowed to compete independently or in the free environment for the voters' favor, the elections can be a big democratic process and every one can see themselves in it. So, during the years following independence when the citizens learning to live under a democracy, are not possible, the electoral system elected will set style which can use the effect on the country. India have introduced electrical systems which benefit well for the future.

3. Local Governments in India

In Southern Asian countries, India is one of the countries which has a promoted local system and structure. This country as a federal republic has three level of government: national or union, state and local and one level has a relation with another level for providing public services.

Local government is the third level of the government which is aim the promotion and social justice at the local level and acts as a tool of decentralization of powers. The unique point of this government is the closet interface with local people. It provides the solution for the people’s problems in local level and help them to access all the facilities from government. In fact, local government is a government of the local people, by the local people and for the local people. The local government bodies are under the unchangeable observation of society. In India, local government not only working in villages but also there are local bodies in the cities which are working for the city residents. The first one is Rural Local Government and the second one is Urban Local Government. If we contrast these, rural local government are smaller area and with smaller population but local government of the cities have a larger area with much population. The system of Rural Local Government is known as the Panchayati Raj System, which is consist of Zila Paris-had, Panchayeti Samity and Panchayet and the Urban Local Government has three kinds of bodies different cities and towns. These are known as Municipalities, Municipal Corporations, and Nagar Panchayats. The organizations and affairs of the Panchayati Raj System and Urban local governments are working together for the local people of India. (Jatin Verma's IAS Academy, 2020)

Consequently, India is a country which is providing public services for the citizens by two institutions, one is Urban local governments which is include Municipal Corporations for cities, Municipalities for larger towns and Nagar panchayats for smaller towns. And another is Rural Local Government which is refer to rural areas and villages and name as Panchayati Raj System. Both of these governments, urban and rural local governments are governed by state-level legislation.

a) Elections of Local Government in India

The issue of election as we have stated that it is the pattern of democracy in India. It is not just belonging to the central government simultaneously it is belonging to local government too. The elections in local government may be show differentiate from one Southern Asian country to another one but at all this is can be an issue which essential for the central government in local region.

If we start from the rooted level, there are elections for local governments like the three stage Panchayati Raj system in rural areas and municipal governments elections in urban areas in India.

Unfortunately, the elections and tasks of these local governments were passive in many states until the 1980's because of political inactivity or excuse of state governments. In the perspective of state affairs for local governments, the 73rd and 74th constitutional revisions were passed by Indian parliament in 1992 to provide a legal direction status for local governments. Finally, by passing of each state government, the three stage Panchayati Raj System, including of the Panchayat Samiti at the block level, the Zilla Parishad at the district level, and the Gram Panchayat at the village level was arranged for rural areas. The term of office in these levels was arranged for five years and the end of this term, elections will be conducted under the State Election Commission. By 74th constitutional arrangement, municipal was same regularized with the full confirmation of municipal bodies based on the constitution and the Panchayati Raj system, the election system was expanded to the rooted level. (Norio KONDO, 2007)

Thus, the election process in local government of India is managing legally by the government and specially under control of the State Election Commission in this country. The 73rd and 74th constitutional revision is one of the disciplines which guide the elections in local region of the state.

b) Municipal Council Elections

Municipalities are local level governments in India. It's also called as City Corporation, Mahanagar Palika, Nagar Palika, Nagar Nigam, etc. In India, if the population of the city exceeds one billion it will be administered by a municipality. Municipalities are largely delayed on the property tax collected for their income. Along with this in India the other sources of incomes include water tax, drainage tax, professional tax, etc and some prepared help from the state government. In India, the richest municipality is Mumbai Municipality or Brihanmumbai Municipality. The budget of this municipality is over than that of some of the smaller states of India. The city or Municipal Area is divided into particular regions based on the populations of that certain town or city. The people of every region selects their representative for their own region. Selected representative of a particular region is called as councilor. Councilor are selected for a period of five years. If any party winning more than half the all seats of municipality, they win the election. The winning party will have its mayor in the Municipality and he is the head while the administrative head is the Municipal Commissioner. The Indian Administrative Service office is appointing the Municipal Commissioner and his duty is to implement all the policies of the municipal corporation and allocation of the budget. But the mayor has a political role in the municipality. The function of the municipality in India can be summaries from the urban and town planning, planning for the economic and social development, water supply for domestic, industrial and commercial purposes, public health and solid waste management, fire services, urban forestry, protection of the environment and development of the ecological aspects, urban poverty alleviation and etc. (Elections.IN, 2020)

So, here the municipal of the region is selected for the period of 5 years by the peoples' direct elections which are living on that area while he/she wins more than half of the all seats of the municipality. Meanwhile, the Municipal Commissioner who has a task of the all policies in practice situation and the allocation of the budget select by the Indian Administration Services or IAS. These are together having the activites related to the city or town where they are working.

If we come to the members of the municipality, it is consisting of a committee which includes a Mayor with Councilors. Municipalities provide necessary public services to the Metropolitan Cities which are made under the Corporation Act of 1835 of Panchayati Raj system. The Mayor directing the municipality and the corporation remains under the charge of Municipal Commissioner. The programs related to the planning and development of the corporation and municipality are monitor and implement by the executive officers with the Mayor and Councilors.

In India, according to the four metropolitan cities which are Delhi, Mumbai, Kolkata and Chennai the member of the councilors are depends on the region and the population of the city. The elections of municipalities are conducting under the direction and control of the State Election Commission. In India, municipalities are fall under the State government authority, therefore there are no regulations

provisions for the election of the municipal bodies. In some of the States, the elections are organized by the state governments, while in the other state, the Executive Officers manage the same. (Elections. IN, 2020)

Consequently, the Municipalities' members are selected by the citizens through the direct elections which are held for a particular region in the city and are called councilors. Citizens from different part of the city like form different streets, rods and zones come together and use their vote for the municipality members and mayor.

C) RELATED ANALYSIS ON PAKISTAN

1. Pakistan and Its Political System

Pakistan is one of the Southern Asian Federal Parliamentary Republics which have gained its independence in 1947 from Britain. Pakistan has historically borders with Iran, Afghanistan, China and India. Since Pakistan and India achieved independence in 1947, Pakistan has been separated from its larger southeastern neighbor country India by its Muslim population. Pakistan has tried for political stability and strong social development. Following independence, a constituent meeting turned into selected and tasked with prepared new constitution. The first consultation of the primary Constituent assembly of Pakistan became held on 10th August 1947 at Sindh assembly building Karachi. On 11th August 1947, Quaid-i-Azam Muhammad Ali Jinnah becomes elected as the President of the Constituent Assembly of Pakistan. Now it has four states and one federal territory by the name of Baluchistan, Punjab, Sindh, Khyber Pakhtunkhwa and the federally administered Islamabad capital territory. (Haider Ali, 2019)

2. Theme of Elections in Pakistan

In this country, the president is head of the state and formally commander-in-chief and selected for 5 years by an electoral assembly including of both federal and federal chambers of the federal parliament. President can be select several period of time and formally appoints the Prime Minister and the PM appoints the other members of the government. One of the conditions for the President and Prime Minister is both must be Muslims. The Senate or the House of Parliament can force the National Assembly and 104 members of this house are appointed by the provincial parliaments in 6 years and 16 of the members must be women. Whereas the National Assembly has 342 members and among these 272 are selected for five years. In this Assembly 60 seats are belonging to the women who are appointed in order by the parties that have received at least five percent of the vote and 10 seats are allocated for religious minorities. (Carswers, 2021)

Thus, the election process is going very systematically between the related political personalities and organizations. President with the several period of time is select by an electoral assembly of federal parliament and can appoint the Prime Minister but the important condition for the selection of both of these is to be Muslim. The House of Parliament have 104 members with 16 women and National Assembly have 342 members which are running and working for governmental affairs.

3. Local Governments in Pakistan

Pakistan is a federal republic with three tiers of government: national, provincial and local. The constitution of the country gave the authority and responsibility of self-government to the provinces for the providing of public affairs in local region. By the constitution, the Prime Minister and Provincial Heads of the government find the chance to govern for more than two terms. Punjab, Sindh, Baluchistan and Khyber Pakhtunkhwa four provinces have their own governor in the province whom appointed by the federal government also a chief minister (head of government) appointed by the governor and a council of ministers or government. Out of these, Azad Kashmir and Gilgit-Baltistan are governed by their own parliaments and governments, but under the control of the federal government on foreign policy affairs, defense and foreign bilateral policy. (Carswers, 2021)

The local government system was also existing before the independence of Pakistan, when the Indian was under British law and after the independence of Pakistan this system existed in Pakistan with various names and terminologies. But today the provinces have huge population and the

effectively administer of them is now become difficult task for the central and provincial government. For the solution of this problem, Provinces are divided into Districts, Districts are divided into Talukas and Talukas into Union Council for the best public service delivery and effective management. The aim of local government is same as in other countries which is the providing of facilities to the people, solving problems of the citizens in local level, providing educational, health, roads, firefighting, security and all other services. The local government is the participation of people in government through their elected representatives which the people selected by direct vote so is it make the representative more accountable and finally the way for good government. Meanwhile, the 4 important elements of Good Governance: Participation, Accountability, Predictability and Transparency are also sure by local government system. (Soomro, Ali Nawaz; Chandio & Amir Ali, 2013)

So, Pakistan is a country which has transferred a big amount of public affairs to the local bodies to make short the distance between the citizens and government. The federal government have enough control and coordination with local government. Although, Pakistan has 4 main provinces, there are other sub regions in the border with Afghanistan and India which have their own local government and parliament. In local governments, the provinces are divided into Districts and controlling by Nazim, Districts are divided into Tehsils and controlling by Tahsil Nazim and Tehsils divided into Union Council for the best public service delivery and effective management. Local government in Pakistan trying to make the best environment for good governance to help the central government for achieving long term plans.

a) Elections of Local Government in Pakistan

In this section we will try to provide the information which describe the key issues in legal framework for local elections in Pakistan. Local government have its selection in the framework a specific period of time. In Pakistan, all the local governments have elections which is holding by the related governmental sector or person. To know better about the local government elections, we are going to start our dissection as following.

First of all, Human Rights Committee (HRC) has established that key rules related to elections should be defined in primary regulations and laws which include rights of candidates, voting rights, election system, freedom of expression and transparency obligations. The local government laws in Pakistan provide two types of elections one is direct election, where voters directly select representatives for particular councils. The second is indirect elections, where selected members of councils select executive or executives. Approximately in all four provinces, the laws do not define the election system for indirect elections. (Hassan Nasir Mirbahar, 2019)

The election process of local government of Pakistan has been explained and conclude by Journal of Applied Economics and Business Studies (JAEBS) as following:

"According to Punjab local government act 2013, the local government has three tiers and consists of the district, tehsil, and union councils. The government at the level of union council has 13 members including the chairman and vice chairman. Chairman and vice chairman contest election on one symbol. Each union council is further divided into six wards. Each ward contains 2000 to 3000 registered votes. There are 6 general counselors in each union council. These 6 general counselors are elected from 6 wards of the union council. There are 2 lady councilors, 1 minority councilor, 1 labor councilor and 1 youth member in each union council. One of the lady councilors is elected from the first three wards, while the second lady councilor is elected from the remaining three wards. On the other hand, the constituency of the labor councilor, minority councilor and youth member consists of all 6 wards of the union council". (Anwar Shah, Nasrullah Habib & Muhammad Zeeshan Younas, 2020)

So, it means that the local government in Pakistan is derived from union council, tehsil and district. The union council is the combination of 13 members with chairman and vice chairman. Every union council has 6 general councils which select from the 6 wards of union council.

Local government elections in Pakistan is in order of good governance the administrative authorities are divided into be answerable to local government. The elections are held after 4 years and it is the task of Election Commission of Pakistan to conduct these elections. In the election of District Council and Tehsil Council, general seats will be single member constituencies and members for both of them will be selected directly on the basis of adult authorization in a joint electorate basis. Members for seats reserved for villagers, women and workers, non-Muslims and youth will be selected through representation list system from the list of candidates on the basis of the total number of general seats insured by each political party in the District council or in the Tehsil Council. Nazim and Naib Nazim of a District Council or a Tehsil Council must be selected from amongst members of the respective council by open separation. (Pakvoter, 2021)

Consequently, the local government elections especially the elections of District council and Tehsil council are holding in the Direct type of the elections. These elections and other provincial elections are mostly implementing by the Election Commission of Pakistan. The Nazim and Naib Nazim is appointing from the member of each of the council.

b) Municipal Council Elections

The municipalities as local bodies in Pakistan has its regulations and process for the selecting of the members and mayor for the city. If we start the discussion of municipality elections with example of Punjab province of Pakistan, it will clear the process of municipality elections in Pakistan.

The Municipality must be consisting of the Chairmen of all Union Councils in the region of the Municipality in city, and must be consist of the members not directly selected on the reserved seats by the Chairmen, Vice Chairmen and members of the urban Union Councils present and voting. The selection of the member is can be summaries such number of women members, as the government may clear it on the basis of the number of Union Councils in the Municipal Corporation, two technocrat members, two worker members, one youth member such non-Muslim members, as the Government may clear it on the basis of number of non-Muslim voters in the Municipal Corporation. The members of Municipal Corporation shall, in the first session of the Municipal Corporation, select, as joint candidates, from amongst the members of the Municipal Corporation, Mayor or Deputy Mayors, by majority of the members present and voting. (Electionpakistani, 2015)

Thus, in Pakistan the municipality council is creating form different parts of the city, from youths to women and minorities to familiar faces. This is including of one chairman form all 6 union council of the city and the mayor and deputy of mayor is appointing among these selected member of the municipality.

D) RELATED ANALYSIS ON AFGHANISTAN

1. Afghanistan and Its Political System

The unitary presidential Islamic republic of Afghanistan is located in the crossroads of Central and South Asia in the Asian continent. In Asia, it has a separate strategic location and has a good climate. The neighbors of this country are in north are Tajikistan, Uzbekistan, Turkmenistan and Kyrgyzstan. In south and east a border with Pakistan, in west has a border with Iran and the northeast with China.

Afghanistan is one of the republics which is led by a president with high power. The president has a strong position in central and local body. According to the 2004 constitution of the country, Afghanistan is an Islamic republic and laws cannot come against the values of Islam religion. The Non-Muslims are guaranteed the right of their religions in Afghanistan. All the executive affairs are running by the president who is selected by direct elections and has two vice presidents. The duration for the presidency of the president is five years and can be re-elected. Simultaneously, the president is also the Head of the Defense Forces and Head of Government and appoints Ministers, the Governor of the Central Bank, Chancellors of Justice and certain Members of the Parliament with the approval of the Parliament. After the 2014 presidential election, the Highest Executive Official which is in the equivalent of the prime minister as new post created in the political system of Afghanistan. This post

came as an emergency solution while two candidates could not agree about the results of the elections. In 2019, when the same situation occurred after the presidential elections, Abdullah Abdullah the loser of the elections instead was given the post of the leader of the High Council for National Reconciliation. The duty of this post is to lead and manage the future peace talks with Taliban. (Carswers, 2021)

So, Afghanistan was a stable republic state for a long period of time after the President Sardar Mohammad Daoud Khan in the history but in recent time, the political disagreements are the cause of the new changes in this structure like Highest Executive Official and High Council for National Reconciliation.

If we come to the parliament of Afghanistan, it has two chambers, Wolesi Jirga as the people's chamber and Meshrano Jirga as the elderly chamber. The Wolesi Jirga has 249 members and the Meshrano Jirga has 102 members and are directly select by the people for a five-year term and a quarter of the seats are reserved for women. In Meshrano Jirga, the President appoints one-third of the members of the Chamber for five years. (Carswers, 2021)

Both of the chambers have a strong concentration on the government daily public affairs. If the government do anything against the law and against the expectation of the people, these show the reaction about it for the governmental reforms. Ministers are nominating by the president to the Wolesi Jirga for the giving of vote of trust, if they able to give the vote of trust then they are formal ministers.

2. Theme of Elections in Afghanistan

Afghanistan is one of those countries which has its own central and local electrical system. In the presidential elections, Afghan people select their president by direct elections in every five years. In parliament elections people select their candidates for every five years by direct elections. The structure of election for local government is most time leading by the president's rulings. For instant, the mayor of the city is appointing by the president.

The 2004 constitution of Afghanistan ordered that the president should be selected for a five-year term. In 2004 on October 9, president Hamid Karzai was elected as president of Afghanistan with 55.4% victory by the Independent Party. The first parliamentary and local elections in the country were held in September 2005 with a 50% vote rate. (Carswers, 2021)

Consequently, theme of elections in Afghanistan is mostly running by the citizens' volitions. Meanwhile, the selection of some individuals and political personalities is refers to the president's authorities.

3. Local Governments in Afghanistan

Afghanistan is divided into 34 provinces. Each province is direct by a governor who is appointed by a government and from 2005 people-selected governing council by the name of provincial councils are working in local government. One quarter of the members of the provincial councils must be women. Municipalities in the cities and in the rural areas are the part of local government in the provinces. In districts, the district governors are also selecting by the presidents. In addition, the authorities and tasks of the provinces and districts are planned by the central government and these are not independent in their policy decisions. In fact, the local government system of Afghanistan refers to provinces, municipalities, districts, and villages.

a) Elections of Local Government in Afghanistan

As we mentioned that the governor is the chief executive at the provincial level and elected by the president. The president has this ability to adopt and remove the provincial governor. Independent Directorate of Local Governance (IDLG) keep the candidates for governor, then the president if accepted will appoint the person. The first elected body at the provincial level in Afghanistan is the provincial council and its members are elected in direct election by the province citizens. Provinces are subdivided into districts in Afghanistan. The provincial governor often nominates the district's governor. IDLG keep or retain names of capable candidates for appointing by the president. When the

candidate is nominated and evaluated by the Director of IDLG, the candidate names then send to the President for appointment. (Shabnam Habib, 2013)

So, local governments election in Afghanistan is sometime implement by the citizens and sometime by the president or higher authorities in the country. It is fact that the most local bodies election is applying by the president.

b) Municipal Council Elections

According to the article 141 of the 2004 Constitution of Afghanistan, municipalities are constructed to administer city affairs. Mayors are selected by IDLG usually in consultation with district and provincial governors and assigned by the President. Representatives in the municipal council of the cities with zones, are elected among the representatives of the zone association, in accordance with the provision of article 35 of the Law of Municipality Elections, by themselves based on free, equal and indirect and secret ballot. Representatives in the municipal council of the cities without zones, are elected through free, equal, public, direct and secret voting election system. The members of municipal councils of municipality are selecting for a period of three years. (Municipalities Election Law of Afghanistan, 1382)

So, the representatives for municipal council are generally selected into two ways in Afghanistan. First by direct elections in the cities without zones in which citizens are select them in directly selections. By indirect elections these citizens elect them by the zone association members.

E) RELATED ANALYSIS ON AFGHANISTAN

1. Bangladesh and its Political System

In our paper, from Southern Asian countries Bangladesh is a country which shares its border with India in north, in south Myanmar and the Bay of Bengal in the east and west. Bangladesh is following a democratic political ruled system. Here the Prime Minister is the head of the government and take the executive power. Today's Bangladesh one time was a part of the British Empire for approximately two hundred years. By 1947, Pakistani rulers were spread successfully and Bangladesh remind as East Pakistan until a bitter war in 1971 then brought about an independent. Finally, in 1990 Bangladesh achieved a full democratic structure. The government system of Bangladesh is two tier administrative. The upper tier is consisting of the ministries and divisions which is the central secretariat at national level and provide policies. In the lower tier, departments or directorates are available and directly attached to the ministries which are responsible for general administration, service delivery to the citizens and the implementation of different governmental programs and policies at local level. (Ferdous Jahan, 2006)

Thus, Bangladesh is one of the unitary dominant-party parliamentary constitutional republic in Southern Asia which has a large amount of the population after India. The governmental affairs mostly taken by the PM with coordination of the ministers. In local level all the public duties are implementing by the directorates which are under the control of the ministries.

2. Theme of Elections in Bangladesh

Like other Southern Asian countries, Bangladesh also has its own elections procedure and system for the appointing of capable people for the capable positions. After the independence in 1991, Bangladesh was a host of five parliamentary elections and three presidential elections. Elections in this country were held to provide trust to government as well as to accept constitutional changes instead of institutionalize the democratic process. Also the elections were used to validate the civil military bureaucracy. In the 7th of March 1973, the first parliamentary elections were held in independent Bangladesh and the opponents of Awami League held that the country should be governed by candidates selected in independent Bangladesh. Finally, the Awami League won the elections by 282 out of 289 seats and had 73 percent of popular votes. The opponents Jatiyo Samajtantrik Dal with 12,29,110 votes, Jatiyo League with 62,354 votes and Independents with 9,89,884 votes lose the elections. About presidential elections, in 1978 presidential election to legalize the transition from a

military law administration to constitutional presidency, Zia won by 77 percent votes against Osmani who had 54 percent of the total votes. (Philip Gain and Shishir Moral, 1995: 115-116)

Consequently, the elections system in Bangladesh is the sign of library and democracy after the independence in this country. The first round of the elections was parliamentary and after that the presidential elections were held for the government of Bangladesh.

3. Local Governments in Bangladesh

The local body of Bangladesh have seen much changes along the history of this country. Because this country was about to 200 years under the British power and approximately 24 years under the Pakistani government. It is fact that in the period of British and Pakistan, the shape and structure of local government has seen several changes under these regimes. These changes even continued after the independence of the country. The legal base of local government in Bangladesh was implement by the article 59 of 1972 constitution of this country. (Pranab Kumar Panday, 2011)

According to the above constitution of the country, the government of Bangladesh is responsible to establish local bodies institutions at all levels of public administration under the capital of government. In the present time, Bangladesh has two type of local government institutions. One type is belonging to rural area and another to the urban area. The local government in rural areas are hierarchically consisting of 3 tiers; the first one is Union Parishad, the second one is Upazilla Parishad, and the third one is Zilla Parishad. The local government in urban areas consists of Pourashavas and a municipal corporation. (Pranab Kumar Panday, 2011: 211-212)

Thus, it can be highlight that local government institutions in Bangladesh are divide into Upazilla Parishad, Union Parishad and Zilla Parishad in rural areas and Pourashavas and municipal corporations in unrban areas of the region. Both of the local bodies are following the central government rolls and regulations and are responsible for them and Direct elections are held for each union (or ward), electing a chairperson and a number of members.

a) Elections of Local Government in Bangladesh

In the local government body, a basic element in a democratic process is the election of representatives to govern and manage the citizens in local level. It is clear that elections are accepted as key element of the democratic system which gives chance to the citizens to try their choice and select the representative to the related position.

In Bangladesh, the local government's representatives are electing by direct elections for the term of five years and there are specific numbers of reserved seats for women, who are elected directly. One of the important conditions for the candidate is Bangladeshi citizenship. In this country, the elections for local governments are conducted by the Election Commission EC- an independent institution guaranteed by the Constitution of Bangladesh. As well as, the commission is committed with all activities for election preparations, including registering and keeping voter rolls, establishing elections schedules and determining constituencies (election zone) According to the article 118 of Bangladeshi constitution. On the other hand, the towns are divided into wards according to its population, and representatives are elected from each ward. The Paurasabha members are known as Councilors. The number of wards in a municipal area is determined by the population of the Town. The EC is consisting of the Chief Election Commissioner and also other commissioners as assigning by the President for the period of five years. This commission conducts elections with the help of governmental officials including of security forces, civil servants and teachers. The election of Upazilla Parishad is a largest local government election in Bangladesh and held for the first time in the history of Bangladesh after the separation in 1973. The election of Union Parishad and Zilla Parishad was held in 1985 in five phases from 19th February to 31st March and then 1990. (Nasir Uddin, 2016)

To summarize, the local governments elections in Bangladesh are generally organizing and implementing by the Election Commission of the country. This procedure is not running only by the commission also governmental officials, public security, civil servants and etc. are helping and supporting this national process. The political parties could not directly nominate their candidates. The

political parties are not permitted to extend their support for the candidates of their choice. The chairman and members should be selected by direct election in every 5 years.

b) Municipal Council Elections

The present municipality elections were held in 2011. The first municipality elections held like Upazilla Parishad in 1973 after the publishing of Bangladesh as nation. The period for the representative is five years. The elections of different cities are conducted at different period of times for instant, in 2015, the elections in 3 cities of Dhaka South, Dhaka North, and Chittagong are shown, while 4 cities as Barisal, Khulna, Rajshahi and Sylhet votes were held in 2013. (Nasir Uddin, 2016: 170)

In municipalities of Bangladesh, Mayor is the head of the organization and approval authority for administrative, policy, financial & decision making matters. Mayor is elected by the citizen of related area for each 5 basis years. The Chief Executive Officer (CEO) of the city corporation or municipality is appointing by the government. He is the executive head of the organization and also controlling the authority of all department activities but his/her power and duties will be responsible to the Mayor. (Dhaka South City Corporation, 2021)

The municipal council is consisting of the elected members who is the chairman of the Union Committees within the municipality and appointed non official and official members, consist of official chairman. The non-elected members were appointed by the government. If we show the total number of official and appointed members by percentage, 30% are official and 70% are appointed members. A vice-chairman was elected by all the members from amongst the elected members and the official period is 5 years. (Dr. S. M. Hasan Zakirul Islam, 2015)

So, the municipal council elections in Bangladesh is held directly and members are having the right of duty for the term of five years.

F) A GENERAL COMPARISON OF LOCAL GOVERNMENT ELECTIONS IN SOUTHERN ASIAN COUNTRIES

As we have provided a comprehensive detail on the local government institutions elections in Southern Asian countries like India, Pakistan, Afghanistan and Bangladesh, it is important that how they promoted and upgraded the quality of administrative frame and structure to provide public services and keep citizens satisfied. In general, the mentioned countries in Southern Asia have its own traditional structure in the case of local government. To understand and get knowledge about these local governments' elections, first of all it is important to compare all the local government bodies and procedure of the elections which are designed in the light of constitution of the related country.

Before the comparison of local government elections process of selected Southern Asian countries, it is necessary to have a slight review on the structures of local governments of these countries. India, the India is a country which is providing public services for the citizens by two institutions of LG, one is Urban Local Governments which is include Municipal Corporations for cities, Municipalities for larger towns and Nagar panchayats for smaller towns. And another is Rural Local Government which is refer to rural areas and villages and name as Panchayati Raj System. Both of these governments, urban and rural local governments are governed by state-level legislation. In Pakistan the provinces have huge population and the effectively administer of the providences become difficult task for the central and provincial government. For the solution of this problem, in local government the Provinces are divided into Districts and controlling by Nazim, Districts are divided into Tehsils and controlling by Tahsil Nazim and Tehsils divided into Union Council for the best public service delivery and effective management. While come to local governments of Afghanistan, here Municipalities in the cities and in the rural areas are the part of local government in the provinces. In fact, the local government system of Afghanistan refers to provinces which is directing by Vali then municipalities which is directing by Krawal after districts which is directing by Wlouswal, and finally villages which is directing by Malak. In last, the local government structure of Bangladesh has two type

of local government institutions. One type is belonging to rural area and another to the urban area. The local government in rural areas are hierarchically consisting of 3 tiers; the first one is Union Parishad, the second one is Upazilla Parishad, and the third one is Zilla Parishad. The local government in urban areas consists of Pourashavas and a municipal corporation.

The election procedure of local governments in selected Southern Asian countries shoes differentiate from a country to country. In India, the election process of local government is managing legally by the government and specially under control of the State Election Commission in this country. The 73rd and 74th constitutional revision is one of the disciplines which guide the elections in local region of the state. While come to Pakistan, In Pakistan the local government elections especially the elections of District council and Tehsil council are holding in the Direct type of the elections. These elections and other provincial elections are mostly implementing by the Election Commission of Pakistan. The Nazim and Naib Nazim of District and Tehsil is appointing from the member of each of the council. If we talk in this issue from Afghanistan, Independent Directorate of Local Governance (IDLG) keep the candidates for governor, then the president if accepted will appoint the person. The first elected body at the provincial level in Afghanistan is the provincial council and its members are elected in direct election by the province citizens. Provinces are subdivided into districts in Afghanistan. The provincial governor often nominates the district's governor. IDLG keep or retain names of capable candidates for appointing by the president. When the candidate is nominated and evaluated by the Director of IDLG, the candidate names then send to the President for appointment. In this comparison, the elections for local governments in Bangladesh are conducted by the Election Commission EC- an independent institution guaranteed by the Constitution of Bangladesh. As well as, the commission is committed with all activities for election preparations, including registering and keeping voter rolls, establishing elections schedules and determining constituencies (election zone) According to the article 118 of Bangladeshi constitution. The EC is consisting of the Chief Election Commissioner and also other commissioners as assigning by the President for the period of five years. This commission conducts local government elections with the help of governmental officials including of security forces, civil servants and teachers. The election of Upazilla Parishad is a largest local government election in Bangladesh and held for the first time in the history of Bangladesh after the separation in 1973.

To be conclude, there are some points which are same in most of the selected countries for instant, the elections of local governments in most of the selected countries are conducted by the Election Commission of the related country. Another, the service term of local government institutions are five years in most of the selected countries in Southern Asia. On the other hand, level and stage of the local government servant shown difference among the countries.

While come to the comparison of municipal council elections in selected Southern Asian countries, here I can see the necessity of highlighting some details as following:

First of all, inside the municipal council elections in India, the city or Municipal Area is divided into particular regions based on the populations of that certain town or city. In India, according to the four metropolitan cities which are Delhi, Mumbai, Kolkata and Chennai the member of the councilors are depends on the region and the population of the city. Municipalities' members are selected by the citizens through the direct elections which are held for a particular region in the city and are called councilors. Citizens from different part of the city like form different streets, rods and zones come together and use their vote for the municipality members and mayor.

Secondly, The Municipalities in Pakistan are consisting of the Chairmen of all Union Councils in the region or city, and are consist of the members not directly selected on the reserved seats by the Chairmen, Vice Chairmen and members of the urban Union Councils present and voting. The selection of the member is can be summaries such number of women members, as the government may clear it on the basis of the number of Union Councils in the Municipal Corporation, two technocrat members, two worker members, one youth member such non-Muslim members, as the Government may clear it

on the basis of number of non-Muslim voters in the Municipal Corporation. The members of Municipal Corporation shall, in the first session of the Municipal Corporation, select, as joint candidates, from amongst the members of the Municipal Corporation, Mayor or Deputy Mayors, by majority of the members present and voting.

Furthermore, in the municipalities of Afghanistan, the representatives for municipal council are generally selected into two ways. First, by direct elections in the cities without zones in which citizens are select them in directly selections. Second, by indirect elections in the cities with zones where citizens elect the municipal council members by the zone association members which are called wakili-Guzar.

Consequently, the members of municipal council in Bangladesh are electing directly and members are having the right of duty for the term of five years. This council is consisting of the elected members who is the chairman of the Union Committees within the municipality and appointed non official and official members, consist of official chairman. A vice-chairman was elected by all the members from amongst the elected members and the official period is 5 years.

CONCLUSION

Southern Asia is one of the large part of Asian continent with a verity of culture and politics. The administrative and political structure among the stats in this part of the world is the issue which much be taken under discussion. This part of Asia has a huge and riches history of ethnic groups which can nominate a various feather of this continent. In spite of a history of ethnic groups, verbal, and political dismemberment, the people of the local area are unified by a common cultural and ethical outlook. Cultural traditions and customs, way of worship, and literary ideals are similar in South Asia even though the area has been divided into various political patterns along the centuries. The structure of government of each country in this continent shows difference with each other, for instant some of the stats or countries have a parliamentary political structure and have PM while others have centralized and presidential structure of the government. In local body, the central government transfer some responsibilities to local government and clarify the levels and structures of local government according to the law of the related country. For the running of these bodies, it is necessary to find some appropriate individuals to manage and direct each body. For this purpose, it is necessary to held elections procedure and elect the qualified person for the related local level of the government. If we conclude the election process of the municipal councils in selected Southern Asian countries which are, India, Pakistan, Afghanistan and Bangladesh, it would be as following;

In India, according to the four metropolitan cities which are Delhi, Mumbai, Kolkata and Chennai the member of the councilors are depends on the region and the population of the city. Municipalities' members are selected by the citizens through the direct elections which are held for a particular region in the city. The selection of municipal council members in Pakistan can be summaries such number of women members, as the government may clear it on the basis of the number of Union Councils in the Municipal Corporation, two technocrat members, two worker members, one youth member such non-Muslim members, as the Government may clear it on the basis of number of non-Muslim voters in the Municipal Corporation and this election is held and implement by the Election Commission of Pakistan and the official period is 4 years. In Afghanistan, the representatives for municipal council are generally selected into two ways. First, by direct elections in the cities without zones in which citizens are select them in directly selections. Second, by indirect elections in the cities with zones where citizens elect the municipal council members by the zone association members which are called wakili-Guzar. Finally, the members of municipal council in Bangladesh are electing in direct elections. This council is consisting of the elected members who is the chairman of the Union Committees within appointed non official and official members, consist of official chairman and the official period is 5 years. To highlight the expected result, it shows that the election procedure in local governments especially in municipal councils of municipalities in selected Northern Asian is holding mostly in direct

type of elections. But some of the countries have specified this process to its geographical structure and implement it according to this structure for instant Afghanistan. In some countries like Pakistan, these elections are taken by the commission of elections of the country.

REFERENCES

1. Uddin, N. (2016). Recent trends of local government elections in Bangladesh: an analysis on profile and politics. *Public Affairs and Governance*, *4*(1), 166-184.
2. Panday, P. K. (2011). Local government system in Bangladesh: How far is it decentralized? *Lex Localis-Journal of Local Self-Government*, *9*(3).
3. Gain, P. (1995). General elections in Bangladesh. *Handbook on Election Reporting: The Reporter's Guide*, 112.
4. Ministry of Justices, Afghanistan. (1382), *Municipalities Election Law*, official Newspaper, vol.814, p.6.
5. Habib, S. (2013). Local Government in Afghanistan: How it works and main challenges. *21th Nispacee annual conference*, *21*(1), 1-16.
6. Dhaka South City Corporation, (2021), Office of the Mayor and Chief Executive, Department, http://www.dscc.gov.bd/site/page/ab4a06d9-76fa-4913-b2d5-47e30ba06003/-
7. Pakistani, Election (2015), *Punjab Municipal Corporation Election 2015 Rules*, Pakistani Election Details Information from 1970 to 2018.
8. https://www.electionpakistani.com/local-government-bodies/punjab/municipal-corporation.html
9. Pakvoter, (2021), *Overview of the election system in Khyber Pakhtunkhwa*, Factsheet – Local government systems, https://pakvoter.org/overview-of-the-election-system-in-khyber-pakhtunkhwa/
10. Shah, A., Habib, N., & Younas, M. Z. (2020). How Election Process is Rent-Seeking in Pakistan? A Case Study of Local Bodies Election in District Pakpattan. *Journal of Applied Economics and Business Studies*, *4*(4), 97-116.
11. Ali Amir, Chandio, Nawaz, Ali and Soomro, (2013), Journal of African & Asian Local Government Studies. 2013, Vol. 2 Issue 4, p42-51. 10p.
12. Jahan, F. (2006). Public administration in Bangladesh.
13. Mirbahar, H. N. (2019). Flawed Laws, Flawed Elections: Local Elections in Pakistan. *Election Law Journal: Rules, Politics, and Policy*, *18*(1), 1-15.
14. Carswers (2021), *Pakistan Political System*, https://www.carswers.com/pakistan-political-system/
15. Elections. IN. (2020), *Municipal Corporation in India*, Government of India, https://www.elections.in/government/municipal-corporation-in-india.html
16. Academy of Jatin Verma's IAS, (2020). *Local Government in India, https://www.jatinverma.org/local-government-in-india.*
17. Kondo, N. (2007). Election studies in India. *Institute of Developing Economies. Discussion Paper No*, *98*.
18. Wani, G., & Alone, N. (2014). A survey on impact of social media on election system. *International journal of computer science and information technologies*, *5*(6), 7363-7366.
19. Tinker, I., & Walker, M. (1956). The First General Elections in India and Indonesia. *Far Eastern Survey*, *25*(7), 97-110.
20. Chakra T., (2008). Indian Political System, https://www.tradechakra.com/india-political-system.html
21. Wiig M. Karl, (2002). Knowledge management in public administration, Journal of Knowledge Management, ISSN: 1367-3270.

22. Majid, M., Husen, L. O., & Pasamai, S. (2018). General Election of the Regional Head in The Local Government System (A Study in Makassar). *Journal of Humanities and Social Science*, IOSR, 23(5), 87-94.

23. Golder, M. (2005). Democratic electoral systems around the world, 1946–2000. Electoral Studies, 24(1), 103-121.

24. Yefremov, Y. Konstantinovich, Alexeeva, Nina Nikolaevna, Ryabchikov, Aleksandr Maximovich and Sivaramamurti, Calambur (Invalid Date). South Asia. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/place/South-Asia

25. World Regional Geography: People, Places and Globalization. (2008). *South Asia.* v. 1.0. https://saylordotorg.github.io/text_world-regional-geography-people-places-and-globalization/index.html

26. Ofori-Dwumfuo, G. O., & Paatey, E. (2011). The design of an electronic voting system. *Research Journal of Information Technology*, *3*(2), 91-98.

27. Mohajan K. H. (2013). An Introduction to Voting System. Lambert: Premier University of Bangladesh. 978-3-659-40174-9.

28. Col, J. M. (2007). Managing disasters: The role of local government. *Public administration review*, *67*, 114-124.

29. Local Government Careers in Wales. (2020), *what is Local Government?* https://www.lgcareerswales.org.uk/what-is-local-government-en/what-is-local-government.aspx

30. da Cruz, N. F., Tavares, A. F., Marques, R. C., Jorge, S., & De Sousa, L. (2016). Measuring local government transparency. Public Management Review, 18(6), 866-893.

31. Piotrowski, S. J., & Van Ryzin, G. G. (2007). Citizen attitudes toward transparency in local government. The American Review of Public Administration, 37(3), 306-323.

32. Islam, S. M. H. Z. (2015). Historical background of the municipalities of Bangladesh: An analysis. *IOSR J. Humanit. Soc. Sci. IOSR-JHSS*, *20*, 62-71.

ENERJİ COĞRAFYASI AÇISINDAN BİR İNCELEME: BURDUR BİYOKÜTLE SANTRALİ

Doç. Dr. Erol KAPLUHAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü

ekapluhan@mehmetakif.edu.tr

ÖZET

Enerji kaynakları ve enerji üretimi konusu, dünya için şu an olduğu kadar gelecek için de önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar günümüzde fosil yakıtlar gerekli enerji miktarını sağlıyor gözükse de sınırlı arza sahip olması uzun vadede farklı enerji kaynaklarının ve üretim tekniklerinin geliştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Biyokütle terimi çok geniş anlamda yaşayan organizmalardan üretilen madde anlamına gelir. Örneğin, odun, tarımsal atıklar (saman, mısır kocanları, pamuk atıkları vb.), şehir kanalizasyon atıkları, endüstriyel organik atıklar (kâğıt endüstrisindeki siyah likör, şeker sanayisinden küspe) v.s. Geleneksel olarak biyokütle, birkaç bin yıldır enerji kaynağı olarak zaten bilinmektedir. Örneğin, odunun direkt yakılmasıyla elde edilen ısı enerjisi yemek pişirmede ve ısınmada zaten kullanılmaktadır. 21. yüzyılda biyokütlenin modern kullanımı ise enerji yoğunluğunun artırılarak fuel yakıta çevrilmesini içerir.

Fosil kaynakların kısıtlılığı, üretim sonucu meydana gelen çevre kirliliği problemleri, enerji üretiminde hem yenilenebilir hem de çevreyle uyumlu kaynakların araştırılmasını ve geliştirilmesini ön plana çıkarmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları arasında bulunan biyokütle enerjisi geliştirilmeyi bekleyen önemli bir enerji kaynağıdır. Genel olarak biyokütlenin modern enerji formları katı (ağaç, pellet vb.), sıvı (etanol, biyodizel vb.) ve gaz (biyogaz, hidrojen vb.) olarak gruplandırılabilir. Biyokütle; termal, biyolojik ve fiziksel proseslerle hidrojen, etanol, metanol veya metan gibi çeşitli enerji kaynaklarına çok çeşitli tekniklerle dönüştürülebilir. Biyogaz teknolojisi, biyokütle gazlaştırılması ve piroliz ile sıvı ve gaz yakıt formları elde edilebilir. Eldeki bu çalışmada evsel ve hayvansal atık gibi biyokütle temelli kaynaklardan enerji üretimi yapan Burdur Biyokütle Santrali araştırma kapsamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Biyokütle Enerjisi, Burdur.

A RESEARCH IN THE FIELD OF ENERGY GEOGRAPHY: BURDUR BIOMASS POWER PLANT

ABSTRACT

Energy resources and energy production issue has an important place for the future as it is for the world now. Although today fossil fuels seem to provide the necessary amount of energy, their limited supply necessitates the development of different energy sources and production techniques in the long run.

The term of biomass covers a broad range of materials that as fuels or raw materials being all derived from the living organism. For example poultry litter, sewage sludge, agricultural residues such as straw from grains, stalks from maize, baggase from sugar cane. Historically, biomass has been already known as energy source for several thousand years. Wood has been used by direct combustion for generating heat for domestic cooking. The modern usage of biomass contains increasing its energy density and converting it to fuel. Biomass can be converted into fuel via various conversion technologies

The deficiency of fosil sources and environmental pollution which is resulted from production have been brought in the foreground of the research and the development of both renewable and

environment-friendly sources in the energy production. Among the renewable resources, the biomass energy is an important energy source which should be enhanced. In this study, the Burdur Biomass Power Plant, which produces energy from biomass-based sources such as domestic and animal waste, has been examined within the scope of the research.

Keywords: Renawable Energy, Biomass Energy, Burdur.

GİRİŞ

Dünyadaki birincil enerji kaynağı olan fosil yakıt rezervlerinin günden güne azalması enerji alanında çalışmalarının önemli hale gelmesine neden olmuştur. Petrolün 40 yıl, doğalgazın 65 yıl, kömürün ise 150 içesinde tükeneceği tahmin edilmektedir (Çiftçi & Eşmen, 2017: 84).

İnsan faaliyetlerinin temel vasıtası ilk zamanlarda bizzat insanın kendi emeği ve enerjisi olmuştur. Başka bir değişle, enerjiye bağlı teknolojinin ilk dönemleri, insan ve hayvan gücüne bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Soyel, 2009: 46). Fakat, insan aklının gelişimiyle birlikte, kendi faaliyetlerini icra edebilecek yeni teknik ve yöntemlerin keşfedilmesi, söz konusu faaliyetlerin farklı şekilde gerçekleştirilebilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla, görülmektedir ki enerji, insanın var olduğu ilk günden bugüne bir ihtiyaç unsuru olmuş ve temin edebilmek için yeni yöntemler geliştirilmiştir. Bu doğrultuda ilk önce insan ve hayvan gücüyle bağlı olarak temin edilen enerji zamanla, hava, su, odunsu materyaller, buhar, fosil yakıtlar gibi farklı enerji kaynaklarından elde edilmeye başlanmıştır.

Sanayileşme ve nüfus artışı ile birlikte enerjiye olan ihtiyaç daha da belirgin hale gelmiştir. Günümüzde kömür, petrol, doğal gaz ve nükleer enerji yakıtları temel enerji kaynağı olarak bu ihtiyacı karşılamaktadır. Bu bağlamda enerji kullanımıyla ilgili geleceğe yönelik tahminler, özellikle fosil yakıtlara bağımlılığın devam edeceği yönündedir. Ancak fosil yakıtlarla ilgili arz ve talep günümüzdeki hızıyla artmaya devam ederse mevcut rezervlere yeni rezervler eklenmez ise petrolün 50-100 yıl, taş kömürünün ise 250-300 yıl sonra tükeneceği hesap edilmektedir (Kaya, 2010: 231). Bu durumda, söz konusu kaynakların tükenmeye başlamasıyla birlikte onların yerine ikame edilebilecek enerji kaynaklarının nereden ve nasıl temin edilebileceği sorusu gündeme gelmektedir.

Günümüzde kişi başına düşen enerji miktarı sürekli olarak artış eğilimindedir ve enerji tüketimi ülkelerin gelişmiş düzeyini ortaya koyan en önemli göstergelerden birisidir. Öyle ki uluslararası gündemi belirleyen öncül konuların başında enerji ihtiyacı ve bu ihtiyacın karşılanması yolunda atılan adımların geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu noktada birincil enerji kaynakları rezervlerinin sınırlı olması, insanlığı bahsi geçen birincil enerji kaynaklarından farklı olarak yeni yöntemlerin geliştirmek konusunda baskı oluşturmaktadır. Birincil enerji kaynaklarının rezervlerinin kısıtlı olmasının yanı sıra, yakıt fiyat artışı, nüfus artışı, endüstrileşme, ulusal kaynakların değerlendirilmesinin zorunluluğu, fosil yakıt tüketimindeki artışın, atmosferdeki sera gaz oranını arttırarak dünya ortalama sıcaklık artışına neden olması (olumsuz iklim etkileri) yeni enerji teknolojileri kapsamında, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını gerekli kılmaktadır (Kapluhan, 2014: 98).

Yenilenebilir enerji kaynakları olan güneş enerjisinden yararlanma, rüzgâr enerjisinden faydalanma, jeotermal kaynakların değerlendirilmesi, biyokütle enerjisine ilave olarak Med Cezir enerjisi insanlar tarafından yüzyıllar önce de bilinen enerji kaynakları olmuştur. Biyoküle kaynağı olarak odun, sanayi devrimine kadar en önemli enerji kaynağını oluştururken; akarsu boylarına kurulan su değirmenleri vasıtasıyla akarsular insanların enerji ihtiyacını karşılamıştır (Akova, 2008: 18). Ancak geçmişteki kullanım şekilleri günümüz ihtiyaçlarına karşılık verecek durumda olmadığından, bu kaynakların yeniden değerlendirilip talebe uygun bir şekilde faaliyete geçirilme adımları atılmıştır (Akova, 2008: 1).

Yenilenebilir enerji kaynakları süreklilik arz etmesi ve tükenmez olmaları yönünden önemlidir. Ancak, teknolojik gelişimlerinin yeniliği ve klasik kaynaklarla ekonomik rekabet güçlükleri, hidrolik enerji dışında yer alan ve "Yeni ve Yenilenebilir Kaynaklar" denilen alternatif kaynakların enerji bütçelerinde arzulanan düzeylerde yer almasını önlemiştir. Her ne kadar yenilenebilir enerji kaynakları yeterli verimi sağlayamasa da birçok ülkede jeotermal, güneş, rüzgâr,

modern biyokütle enerjileri gibi kaynakların kullanımı hızlı bir gelişim göstermektedir (Karaca, 2009: 3).

Biyokütle kaynaklarını, karalardan denizlere kadar hemen her yerde bulmak mümkündür. Biyokütle kaynakları iki grupta incelenmektedir. Bunlar ıslak biyokütle (melas, nişastalılar, gübre) ve kuru biyokütledir. Enerji üretiminde kullanılabilecek biyokütle kaynaklarını; bitkisel kaynaklı atıklar, hayvansal kaynaklı atıklar ile şehir ve endüstri kaynaklı atıklar şeklinde üç ana başlık altında incelenebilir (Yorgun vd, 1998).

Yenilenebilir enerji kaynaklan içinde en büyük teknik potansiyele, biyokütle sahiptir ve biyoyakıt teknolojisi kapsamında, bu kaynaklar doğrudan veya dönüşüm ürünleri ile değerlendirilebilmektedir (Karaosmanoğlu, 2006: 111-112). Biyokütle Doğada yaygın olarak mevcut tarımsal kökenli ürünlerden değişik fiziksel, kimyasal ve biyolojik yöntemlerle üretilen, ticari özelliğe sahip, temel ve belirli özellikleri standartlaştırılmış olan katı, sıvı ve gaz haldeki bitkisel enerji kaynaklarıdır. Biyokütle, 100 yıllık periyottan daha kısa sürede yenilenebilen, karada ve suda yetişen bitkiler, hayvan artıkları, besin endüstrisi ve orman ürünleri ile kentsel atıkları içeren tüm organik maddeler olarakta tanımlanmaktadır (Acaroğlu, 2008: 351).

Geleneksel yöntemlerle değerlendirilen biyokütle enerji kaynaklarının, insanlığın özellikle de endüstrinin ihtiyacı olan enerjiyi sağlayabileceğini iddia etmek çok zor olmasına rağmen bu günkü teknolojik ilerlemelerle geçmişe kıyasla daha iyi değerlendirildiği söylenebilir. Daha önce de belirtildiği üzere artan nüfus ve sanayileşme ile enerji ihtiyacının hızla artış göstermesi biyokütle gibi yenilenebilir enerji kaynaklarını, insana ve doğaya faydalı bir şekilde kullanılmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu da ancak farklı disiplinlerden bilim insanlarının yapacak olduğu araştırmalar ile mümkün olacaktır.

Eldeki bu çalışmada da Burdur ili sınırları içerisinde biyokütle enerji tesisi olarak faaliyet gösteren, Burdur Biyokütle Santrali coğrafi bir bakış açısıyla incelenmeye çalışılacaktır. Araştırmada söz konusu tesiste gerçekleştirilen enerji üretimi, üretim çerçevesinde üretime yönelik hangi faaliyetlerin gerçekleştirildiği ve üretim sonrası faaliyetler gibi konular ele alınacaktır. Bu kapsamda, söz konusu tesiste üretilecek elektrik enerjisi için Burdur genelinde elde edilen hayvansal ve evsel atıkların miktarı, toplanma sahaları, taşınması, düzenli olarak depolanması, tesisin elektrik enerjisi üretim kapasitesi, yıllara göre net üretim miktarı, tesiste kullanılan hayvansal atıkların kullanımından geriye kalan gübre materyalinin geri kazandırılması gibi konular incelenecektir. Ayrıca Burdur'daki evsel ve hayvansal katı atık potansiyeli göz önüne alındığında söz konusu tesisin bu potansiyeli ne ölçüde değerlendirebildiği çalışma kapsamında ele alınacaktır.

Çalışmaya temel oluşturacak veriler elde edilirken, öncelikle Burdur Belediyesi ilgili birimlerinden Burdur Katı Atık Bertaraf tesisine dair istatistik bilgiler istenmiştir. Daha sonra tesisi işleten Atlas İnşaat Burdur Katı Atık Bertaraf Tesisi sorumlusuna mail yoluyla ulaşılarak tesisin enerji miktarı ve kullanılan kaynakları hakkında bilgi istenmiştir. Tesisin işletilebilmesi için gereken hammadde olan katı atıkların toplanmasıyla ilgili veriler ise, Burdur Çevre ve Şehircilik il müdürlüğünden talep edilmiştir. Daha sonra bu veriler tablolara aktarılmış olup, Arc-Gıs programı marifetiyle tematik tematik haritalar oluşturulmuştur. Böylelikle elde edilen bilgilerin haritalar yardımıyla coğrafi dağılışı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. BİYOKÜTLE VE BİYOKÜTLE ENERJİSİ

Hammaddeleri bitkisel ve hayvansal kökenli, yenilenebilen kaynaklar olan; bazı istisnalar hariç genellikle sentetikleri, toksinleri ya da diğer bir deyişle çevreye zarar veren maddeleri içermeyen, gıda ve yem dışındaki ürünler, "Biyokökenli Endüstriyel Ürünler" olarak tanımlanmaktadır. Biyokökenli ürün fotosentez kaynaklıdır; bitkiler fotosentez ile yaşayan-canlı karbonu (biyolojik karbon) depolarlar. Canlı karbondan biyoteknoloji ile yeşil ürünlerin eldesi, endüstrinin üzerinde en çok araştırma ve teknoloji geliştirme çalışmaları yapılan, hızla büyüyen alanıdır (Karaosmanoğlu, 2006: 111-112).

Biokütle, yeşil bitkilerin güneş enerjisini fotosentez yoluyla kimyasal enerjiye dönüştürerek depolaması sonucu meydana gelen ve canlı organizmaların kökeni olarak ortaya çıkan organik madde kaynaklarıdır. Ana bileşenleri, karbo-hidrat bileşikleri olan bitkisel veya hayvansal kökenli

tüm doğal maddeler biokütle enerji kaynağı, bu kaynaklardan elde edilen enerji ise, biokütle enerjisi olarak tanımlanır. Diğer bir ifadeyle, yüzyıllık dönemden daha kısa sürede yenilenebilen, karada ve suda yetişen bitkiler, hayvan atıkları, besin endüstrisi ve orman ürünleri ile kentsel atıkları içeren tüm organik maddeler olarak tanımlanabilir (İlleez, 2004; Olgun &Tırıs, 2001; Tüplek, 2011).

Biyokütleden elde edilen enerjiye ise biyokütle enerjisi denilmektedir (Karayılmazlar, vd., 2011: 64). Başka bir değişle Biyokütle enerjisi, "fosil olmayan biyolojik malzemelerden üretilen herhangi bir ısı enerjisi kaynağıdır" (Destek, vd., 2021: 1). Biyokütle enerjisini klasik ve modern anlamda olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür. Birincisi; konvansiyonel ormanlardan elde edilen yakacak odun ve yine yakacak olarak kullanılan bitki ve hayvan atıklarından (tezek gibi) oluşur. İkincisi yani modern biyokütle enerjisi ise; enerji ormancılığı ve orman-ağaç endüstrisi atıkları, tarım kesimindeki bitkisel atıklar, kentsel atıklar, tarıma dayalı endüstri atıkları olarak sıralanır. Günümüzde enerji tarımı adını verdiğimiz bir tarım türü oluşmuştur. Bu tarım türünde C4 adı verilen bitkiler (Şeker kamısı, mısır, tatlı darı, vb.) yetistirilmektedir. Bu bitkiler suyu ve karbondioksiti verimli kullanan, kuraklığa dayanıklı verimi yüksek bitkilerdir (Anonim, 2011).

Biyokütle, Bol fosil yakıt rezervlerinin olmadığı bölgelerde enerji güvenliğini artırma, sıvı taşıma yakıtlarının arzını artırma ve teslim edilen enerji birimi başına atmosfere net karbon emisyonlarını azaltma konusunda gerçek potansiyele sahiptirler (Field vd., 2008:1). Bunların yanı sıra biyokütle enerjisinin bazı üstünlüklerinden bahsetmek mümkündür; Hemen hemen her yerde yetiştirilebilme, Üretim ve çevrim teknolojilerinin iyi bilinmesi, Her ölçekte enerji üretimi için uygunluk, Düşük ışık şiddetlerinin yeterliliği, Depolanabilir olma, 5-35˚C arasındaki sıcaklıkların yeterliliği, Sosyoekonomik gelişmelerde önemli olması, Çevre kirliliği oluşturmama (NOx ve SO_2 salınımlarının çok düşük olması, Diğer enerji kaynaklarına göre sera etkisi oluşumuna daha az sebep olması, Atmosferde CO_2 dengesinin sağlanması, Asit yağmurlarına yol açmaması (Türe, 2001).

Tablo 1: Biyokütle kaynakları kullanılan çevrim teknikleri, bu teknikler kullanılarak elde edilen yakıtlar ve uygulama alanları.

Biyokütle	Çevrim Yöntemi	Yakıtlar	Uygulama Alanları
Orman Artıkları	Havasız Çürütme	Biyogaz	Elektrik Üretimi, Isınma
Tarım Atıkları	Piroliz	Etanol	Isınma, Ulaşım araçları
Enerji Bitkileri	Doğrudan yakma	Hidrojen	Isınma
Hayvansal Atıklar	Fermantasyon, havasız çürütme	Metan	Ulaşım araçları, ısınma
Çöpler (organik)	Gazlaştırma	Metanol	Uçaklar
Algler	Hidroliz	Sentetik Yağ	Roketler
Enerji Ormanları	Biyofotoliz	Motorin	Ürün kurutma
Bitkisel ve Hayvansal yağlar	Esterleşme reaksiyonu	Motorin	Ulaşım araçları, ısınma, seracılık

Kaynak: Ar, vd., 2003 : 585.

Biyokütle enerjisi, orman atıkları, tarım atıkları, enerji bitkileri, hayvansal atıklar, çöpler, algler, enerji ormanları ve bitkisel-hayvansal yağlardan elde edilebilmektedir. Bu yolla elektrik üretimi, ısınma, ulaşım araçlarına yakıt, sentetik yağ, ürün kurutma ve seracılık gibi alanlarda kullanmak mümkündür. Biyokütle enerjisinin kullanımı klasik ve modern yöntemler olarak iki kategoriye ayrılır. Klasik kullanımda, odun, bitki ve hayvan atıkları gibi biyokütle malzemesinin direkt yakılmasıyla enerji sağlanmaktadır ve özellikle az gelişmiş ülkelerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Modern kullanımda ise hayvansal ve tarımsal atıklar, organik içerikli evsel, kentsel ve endüstriyel atıklar/atık sular, enerji bitkileri, enerji ormancılığı ürünleri, orman atıkları, sucul ekosistemlerde yetişen alg ve yosun gibi biyokütle malzemelerinden dönüşüm yöntemleri ile proses ısısı, elektrik ve sıvı ya da gaz yakıt elde etmek mümkün olmaktadır. Söz konusu kaynakların enerjiye dönüştürülme işlemlerinde ise, havasız çürütme, piroliz, doğrudan yakma, fermantasyon, gazlaştırma, hidroliz, biyofotoliz ve esterleşme reaksiyonu yöntemleri kullanılmaktadır (Tablo 1).

Biyokütleden; fiziksel süreçler (boyut küçültme-kırma ve öğütme, kurutma, filtrasyon, ekstraksiyon ve biriketleme) ve dönüşüm süreçleri (biyokimyasal ve termokimyasal süreçler) ile yakıt elde edilmektedir (Şekil 1).

Şekil 1: Biyokütle Dönüşüm Süreçleri

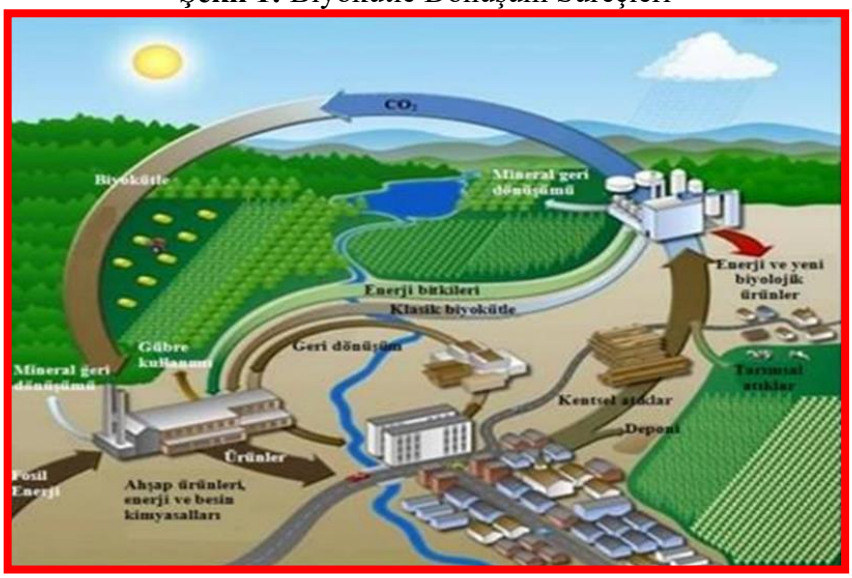

Kaynak: Kapluhan, 2014: 104.

Türkiye'de biyogaz üretimi ile ilgili ilk çalışmalar 1957 yılında Toprak ve Su Araştırma Enstitüsünde başlamıştır. 1960'larda bazı çalışmalar yapılarak Devlet Üretme Çiftliklerinde pilot tesisler kurulmuştur. Bunun sonucu olarak Tarım Bakanlığına bağlı olarak 1963 yılında başlatılan çalışmalarda 5 tanesi Eskişehir Toprak Su Araştırma Enstitüsüne, 2 tanesi Eskişehir'in köylerinde biride Çorum deneme istasyonunda olmak üzere toplam 8 adet biyogaz tesisi kurulmuştur. Bu tesislerin bir kısmından verimli bir kısmından verimsiz sonuçlar alınmıştır. Buna rağmen yönetimlerin biyogaz üretimine sıcak bakmamaları, teknik eleman bulunmaması, çiftçilerin yeterince eğitilmemesi gibi nedenlerden dolayı çalışmalara son verilmiştir. Ancak 1980 sonrasında UNICEF'in hem finansal hem de teknik bilgi yönünden desteklediği biyogaz üretim çalışmaları DPT tarafından başlatılmıştır. İlk çalışmalar Muş-Alparslan Devlet Üretme Çiftliğinde 35 m^3 lük bir tesis kurularak başlamıştır. 1982 yılında konuyla iliği sorumluluk Toprak Su Araştırma Enstitüsüne verilmiş ve devletin köylülere sağladığı krediyle 6, 8, 12 ve 50 m^3 lük olmak üzere toplam 1000'e yakın biyogaz tesisi kurulmuştur (Şenol vd; 2017: 18; Kapluhan, 2021: 136,137).

2. TÜRKİYE'NİN BİYOKÜTLE POTANSİYELİ

Ülkemizde klasik biyokütle kaynaklarından olan odun ile bitki ve hayvan artıkları, uzun yıllardan beri, özellikle ısınma ve pişirme alanlarında kullanılagelmektedir. Ancak bu kullanımın verimsiz ve ekonomik olmayan biçimde gerçekleştiği söylenebilir. Modern biyokütle kaynakları ise, enerji ormancılığı ürünleri ile orman ve ağaç endüstrisi atıkları, enerji (bitkileri) tarımı, tarım kesimindeki bitkisel ve hayvansal atıklar, kentsel atıklar, tarıma dayalı endüstri atıkları olarak sıralanır.

Biyokütle Enerjisi Potansiyeli ile ilgili olarak Enerji Tabii Kaynaklar Bakanlığı Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü'nün Türkiye Biyokütle Enerjisi Potansiyeli Atlası (BEPA) adlı bir uygulaması bulunmaktadır. BEPA, Türkiye'nin neresinde hangi biyokütle kaynağından ne kadar elektrik, ne kadar biyoyakıt üretme potansiyeli olduğunu, bu kaynakların ülkenin hangi yörelerinde yoğunlaştığını harita üzerinde grafiksel ve sayısal ifadeler ile dinamik olarak sunabilen Coğrafik Bilgi Sistemi (CBS) uygulaması olarak tanımlanmaktadır. BEPA ile atık miktarları ve atıkların toplam enerji miktarı gibi bilgiler de güncel olarak alınabilmektedir. BEPA ile hem il hem de ilçe bazında biyokütle enerjisi potansiyeli analizi işlemleri yapılabilmektedir (https://bepa.enerji.gov.tr/, 2021).

Türkiye 23,07 milyon hektar tarımsal ekilebilir arazi ile zengin tarımsal potansiyele sahiptir. 18,11 milyon hektarı ekilidir ve kalan kısım nadasa aittir. Türkiye'nin var olan bu yüksek tarım potansiyeli biyokütleden enerji üretimini gerekli kılmaktadır. Ayrıca enerji pazarındaki küresel değişiklikler biyoenerji ve yenilebilir enerji için yeni şanslar ortaya çıkarmıştır. Yenilenebilir enerji, enerji talebi arttıkça ve fosil yakıtlar azaldıkça temiz bir yol haline gelip büyümeye devam edecektir.

Türkiye'nin yaklaşık 36,6 milyon hektar olarak belirtilen toplam tarım alanının, 4 milyon hektarının çeşitli sebeplerden dolayı kullanılmadığı ve hali hazırda ekili alanın 28 milyon hektar olduğu rapor edilmiştir. Kullanılmayan alanlarda enerji bitkileri yetiştiriciliğinin yapılması durumunda, 320 PJ/yıl kadar enerjinin geri kazanılabileceği öngörülmektedir. Ülkemizde bulunan 36,6 milyon hektar alan tam kapasite ile kullanılabilir ise, 77 milyon ton tarımsal biyokütle potansiyeli ortaya çıkacaktır. Tarımsal üretim açısından ülkemizde ilk başta % 76 oran ile tarla ve bahçe bitkileri yetiştiriciliği yer alırken, bunu sırasıyla hayvan yetiştiriciliği, ormancılık ve balıkçılık takip etmektedir. Bu dağılıma göre, ilk başta yer alan tarla bitkileri yetiştiriciliğinin % 67, sebze yetiştiriciliğinin % 20 ve meyve yetiştiriciliğinin % 14 oranda gerçekleştirildiği göz önüne alındığında, elde edilen atık/artık potansiyelinin de sırasıyla %88, % 9 ve % 3 olduğu dikkat çekmektedir. Ülkemiz genelinde yaygın olarak yetiştirilen tarla bitkilerinden yılda yaklaşık 110,6 milyon ton artık elde edilmektedir. En fazla artık buğday ve arpa yetiştiriciliği sonrası ortaya çıkmakta, bunları mısır ve pamuk artıkları izlemektedir. 2017 yılı verilerine göre, bu bitkilerin üretimi sonrası yaklaşık 96,5 milyon ton/yıl olarak verilen toplam artık miktarının potansiyel enerji karşılığı 454,6 milyon GJ olarak belirlenmiştir. Meyve üretimi atıklarının toplam yıllık enerji değeri ise, yaklaşık 75 milyon GJ'dür. Bu değerin, % 56'sını fındık ve % 30'unu da zeytin atıkları oluşturmaktadır. Genel olarak düşünüldüğünde, tarla ve bahçe bitkileri yetiştiriciliği sonrasında açığa çıkacak atık/artıkların kullanılmasıyla, yaklaşık olarak 909 PJ/yıl enerji üretimi mümkün olabilecektir (http://www.yegm.gov.tr/genel_istatistikler.aspx, 2021).

Ülkemizde yerli ham maddeyle üretilen biyodizelin motorinle harmanlanan % 2'lik dilimi Özel Tüketim Vergisi (ÖTV)'nden muaf tutulmaktadır. 27.09.2011 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren EPDK Karan gereğince piyasaya akaryakıt olarak arz edilen motorin türlerinin, yerli tarım ürünlerinden üretilmiş biyodizel içeriğinin 1 Ocak 2014 tarihi itibarıyla en az % 1, 1 Ocak 2015 tarihi itibarıyla en az % 2, 1 Ocak 2016 tarihi itibarıyla en az % 3 olması zorunluluğu getirilmiştir (Koç & Şenel; 2013: 39).

Türkiye'nin enerji tüketimi enerji üretiminden daha hızlı büyümekte, bu da Türkiye'yi enerji ithal eden ülke yapmaktadır. Toplam enerji tüketiminin ancak dörtte birini üretebilmektedir. Türkiye'nin temel yerli enerji kaynakları linyit, hidroelektrik ve biyokütledir. Türkiye'nin yıllık biyokütle enerji potansiyeli yaklaşık 32 MTEP ve biyokütle miktarı 117 Mt yıldır (Balat, 2005: 33).

Türkiye 23,07 milyon hektar tarımsal ekilebilir arazi ile zengin tarımsal potansiyele sahiptir. 18,11 milyon hektarı ekilidir ve kalan kısım nadasa aittir. Türkiye'nin var olan bu yüksek tarım potansiyeli biyokütleden enerji üretimini gerekli kılmaktadır. Ayrıca enerji pazarındaki küresel değişiklikler biyoenerji ve yenilebilir enerji için yeni şanslar ortaya çıkarmıştır. Yenilenebilir enerji, enerji talebi arttıkça ve fosil yakıtlar azaldıkça temiz bir yol haline gelip büyümeye devam edecektir (Kapluhan, 2021: 134).

Ülkemizde araçlarda yakıt olarak kullanılabilecek nitelikte susuz biyoetanol üretimi yapan Lisanslı 5 firma bulunmaktadır. Bunlardan Tarımsal Kimya Teknojileri (TARKİM- Bursa) yılda 44 milyon litre ve TEZKİM Tarımsal Kimya (TEZKİM-Adana) buğday ve mısırdan yıllık 22 milyon litre, Konya Şeker-Çumra Fabrikası şeker pancarından yıllık 84 milyon litre biyoetanol üretimi yapmaktadır. Bu üç firma yılda ortalama 150 milyon litre biyoetanol üretmektedir. Bunun 76 milyon litresi yakıt biyoetanolüdür. Üretilen yakıt biyoetanolünün % 92'si yurt içinde benzinle harmanlanılarak kullanılmakta geriye kalan % 8'i ihraç edilmektedir. Konya Şeker'in şeker üretimi sonrası çıkan yan ürün melası değerlendirmek ve ekonomik değeri yüksek ürüne dönüştürmek amacıyla gerçekleştirdiği bu yatırım ülkemizin yenilenebilir enerji alanındaki en büyük yatırımlarından biridir. Ülkemizin biyoetanol kurulu kapasitesinin yüzde 56'sına sahip tesis büyük akar-yakıt dağıtım şirketlerine ürün vermektedir. Bu imal yerlerinin dışında, Türkiye Şeker

Fabrikası'na bağlı Eskişehir, Turhal, Malatya ve Erzurum işletmelerinde etanol üretimi yapmak mümkündür. Toplamda 200 milyon litre biyoetanol üretimi yapılabilmektedir. Türkiye Petrolleri verilerine göre 2017 yılında biyoetanol üretimi %10 artış göstermiştir. Bu üretim miktarı yıllık 5,8 milyar litre benzin tüketen ülkemizin yaklaşık 2,8'ine karşılık gelmektedir. Mevcut mevzuata göre(1 Ocak 2013 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı), benzin %2 oranında biyoetanol harmanlama zorunluluğu getirilmiştir. Katılabilen biyoetanolün, üretici şirketlerin önerileri doğrultusunda, ilk etapta %3'e, daha sonra ise %5'e çıkarılması talep edilmektedir (https://biyoder.org.tr/biyoenerji/biyodizel-biyoetanol/, 2021).

Günümüzde biyogaz kullanarak elektrik üreten yüzün üzerinde santral bulunmaktadır. Yıllık olarak ortalama 2.227GWh elektrik üretilmektedir. İstanbul başta olmak üzere Ankara, Adana, Samsun, Balıkesir, Çanakkale, Antalya, Konya, Kırıkkale, Bursa, Mersin, İzmir, Afyonkarahisar, Erzincan, Kocaeli, Aksaray, Şanlıurfa, Tekirdağ, Kayseri, Konya, Gaziantep, Aydın, Çorum, Kırklareli, Kahramanmaraş, Düzce, Hatay, Trabzon, Malatya, Osmaniye, Elazığ, Isparta, Sivas, Niğde, Tokat, Karaman, Uşak, Amasya ve Bolu illerinde bulunmaktadır. En büyüğü 34MW ve en küçüğü de 0.12MW gücündedir (Kapluhan, 2021: 137).

Yapılan araştırmalara göre 2019 yılı sonu itibariyle, Türkiye'de işletmede bulunan yani çalışır halde 1.092 MW'lık kurulu güce sahip olan 100 adet Yenilenebilir Atık Enerji Santrali bulunmaktadır. Bu değer Türkiye'de bulunan toplam kurulu gücün yaklaşık olarak % 1.14'ünü oluşturmaktadır. 2019 yılında Biyogaz, Biyokütle, Atık Isı ve Pirolitik Yağ Enerji Santralleri ile 4.266.000.000 kilovatsaat elektrik üretimi yapılmıştır (https://www.enerjiatlasi.com/biyogaz/, 2021).

3. BURDUR BİYOKÜTLE SANTRALİ

Burdur Biyokütle Santrali, Burdur ili Merkez İlçesi'nin Güney Batısında, Burdur Antalya Karayolu üzerinde bulunmaktadır (Harita 1). Yüzölçümü 7175 km^2'dir. Ortalama yüksekliği 1000 m'dir. Burdur, doğu ve güneyinde Antalya, batısında Denizli, güneybatısında Muğla, kuzeyinde Afyon ve Isparta illeri komşudur (Harita 1). Burdur ili merkez ilçe ile birlikte 11 ilçeye sahiptir. İklimi, Akdeniz Bölgesinde yer almasına rağmen kışları soğuk ve yağışlı, yazları sıcak ve kurak bir iklime sahiptir. İl arazisinin % 60.6'sı dağlık, % 2.7'si yayla, % 19'u ova % 17.6'sı engebelidir. Topraklar genel olarak killi ve kireçli bir yapıya sahiptir. Burdur nüfusunun en az üçte ikisi tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır (Görgülü, 2019: 545).

Harita 1: Lokasyon Haritası

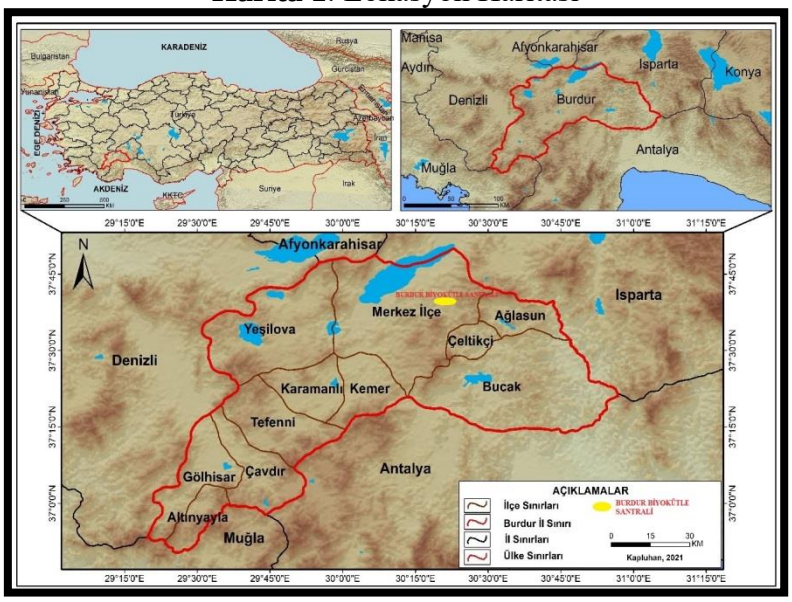

Burdur ilinde büyükbaş olarak; inek, düve, boğa, tosun, küçükbaş olarak; koyun ve keçi, kanatlı hayvan olarak da yumurta tavuğu, hindi, kaz, ördek ve beç tavuğu yetiştirilmektedir. İl genelinde bulunan hayvanların yarıya yakınını küçükbaş hayvanlar oluştururken, kanatlı

hayvanların oranı %24, büyükbaş hayvanların oranı ise %27'dir. 2018 yılı TUİK verilerine göre Burdur il genelinde yaklaşık olarak 155701 hektar ekilebilen arazi vardır. Bu arazilerin yaklaşık %19'u Burdur il merkezinde bulunmaktadır. İl merkezinden sonra en çok ekilebilen araziler sırasıyla Yeşilova (%16) ve Bucak (%15) ilçelerindedir. Burdur ilindeki ekili alanların %80'ine tahıllar (buğday, arpa, çavdar, mısır, vb.) ve diğer bitkisel ürünler (fasulye, nohut, mercimek, yonca, vb.) ekili iken, %10'unda meyveler, içecek ve baharat bitkileri ekilidir. Sebze ekili alan ise Burdur ilindeki ekilebilir alanın %4'ünü oluşturmaktadır. 2018 yılı TUİK verilerine göre çalışmanın gerçekleştirildiği Burdur il merkezi ve ilçelerinde alınan 1468603 ton tarla mahsulünün yaklaşık %35'ini mısır oluşturmaktadır. Bunu şeker pancarı, yonca ve buğday takip etmektedir. Bu 4 mahsul tüm mahsulün yaklaşık %65'ine karşılık gelmektedir. Üretilen 46414 ton bahçe mahsulünün %27'sini elma üretimi almaktadır. Bu ürünü armut, üzüm ve kiraz takip etmektedir. Bu ürünler toplam mahsulün yaklaşık %57'sini oluşturmaktadır (Görgülü, 2019: 547, 548).

Burdur İl Merkezine bağlı Büğdüz Köyü yolu üzerinde eski çöplük alanında, katı atıkların çevreye zarar vermeden bertarafını sağlamak üzere düzenli olarak depolanması amacıyla 2010 yılında yapım çalışmalarına başlanan "Burdur Belediyeler Birliği Katı Atık Bertaraf ve Düzenli Depolama" sahasında kurulmuştur. Vahşi depolama şeklinde kullanılan bu saha (Foto 1) tesisin kurulması ile birlikte düzenli depolama usulüne geçilmiştir.

Foto 1: Burdur Katı Atık Vahşi Depolama Sahası

Kaynak: https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/cop-kokan-tesis-artik-lavanta-kokacak-5462785/, 2021.

Burdur Belediyeler Birliği ile yüklenici firma arasında 2010 yılında sözleşmesi imzalanarak yapım çalışmalarına başlanan (Sözleşme Tarihi:11.10.2010) Birlik üyesi 11 ilçe ve belde belediyelerine hizmet verecek "Katı Atık Bertaraf Tesisi" yapım işi kapsamında; 2010 - 2012 yılları arasında Mülga Çevre ve Orman Bakanlığı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından toplam yaklaşık 3.8 milyon TL (sözleşme bedelinin yaklaşık % 80'i) nakdi yardım yapılmıştır. Devam eden süreçte "Katı Atık Düzenli Depolama Sahasında" eksik kalan imalatların tamamlanması ve İlimize daha modern bir tesis kazandırılması amacıyla kar payı ortaklığı % 29 Belediyeler Birliği, % 71 yüklenici firma olmak üzere 29 yıllığına yap-işlet-devret şeklinde "Bertaraf Katı Atık Tesisinin İkmali, Düzenli Depolama ve Saha İçerisinde Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve

İşletilmesi" işi kapsamında yüklenici firmayla Burdur Belediyeler Birliği arasında 21.03.2017 tarihinde yeni bir sözleşme imzalanmıştır. Projede yer alan; Çöp Gazı Enerji Santrali, Evsel Atık Yaş Fermantasyon Üniteleri, Hayvansal Atık Biyogaz Tesisi ve Enerji Santrali inşaatları tamamlanmış olup, aktarma istasyonlarının yapım süreci devam etmektedir. Aktarma istasyonlarının kurulumu firmaya, işletmesi Burdur Belediyeler Birliğine aittir. Hayvansal Atık Biyogaz Tesisi işletmesi de firma tarafından yapılmıştır (http://www.burdur.gov.tr/, 2021).

Kurulmuş olduğu yer itibariyle tesis hammaddeye yakınlık bakımından avantajlı bir sahada yer almaktadır. Ancak Burdur ilinin tüm ilçelerini de bünyesinde barındıran proje, katı atık biriktirme konusunda sadece merkez ilçesinin katı atıklarının depolandığı yere kurulmuştur. Diğer ilçelerden getirilmesi planlanan katı atıklar Gölhisar, Çeltikçi ve Bucak ilçelerine kurulacak olan katı atık depolama ve transfer tesislerinin kurulması ile tamamlanacaktır. Ayrıca sahanın, gerekli hafriyat ve çevre düzenlemelerinin tamamlanmasının ardından 15000 kök lavanta bitkisi dikilmiştir (Foto 1). Böylelikle söz konusu sahada çevre sağlığına yönelik oluşabilecek zararlar minimuma indirilmiş olup çevre düzenlemeleri de yapılmıştır.

Burdur Katı Atık Yönetim Sistemi Projesi, Birlik üyesi belediyelerden oluşan evsel katı atıkların Ulusal ve AB katı atık mevzuatına uyumlu olarak ayrı toplanması, taşınması, geri kazanılması, kompostlaştırılması, düzenli depolanması, sızıntı sularının ve depo gazlarının bertarafı bileşenlerini kapsayan bütünleşik bir yönetim sistemidir.

Çevre ve Orman Bakanlığınca katı atık bertarafı için Türkiye genelinde Belediyeler Arası Bölgesel Yönetim Birliklerinin oluşturulması, ekonomik olarak sürdürebilir kapasitede Bölgesel Atık İşleme ve Bertaraf Tesisi Projeleri geliştirilmesi ve projelerin bir plan dahilinde uygulanmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda, Katı Atık Ana Planı Projesi, 2005 yılı yatırım programında yer almış olup, Çevre ve Orman Bakanlığı (ÇOB) koordinasyonunda Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı ile birlikte çalışmalar tamamlanarak, 2006 yılı sonunda Katı Atık Ana Planı nihayetlendirilmiştir (Burdur İl Sıfır Atık Yönetim Sistemi Planı, 2020: 2-3).

Tesisin düzenli depolama sahası, enerji üretim tesisi, vahşi atık depolama alanının rehabilitasyonu, aktarma istasyonlarının kurulması ve enerji üretim tesisinin kurulumu 2017 yılında gerçekleştirilen ihale sonucunda başlanmıştır. İhale sonucunda saha 29 Yıllığına, % 29 Enerji Üretim Pay Oranı ile Atlas İnşaat Firmasına teslim edilmiştir. Burdur'un tüm ilçelerini kapsayan proje 3 adet katı atık transfer merkezi kurularak, kentteki tüm katı atıklar depolama ve enerji tesisine getirilmesi hedeflenmiştir. Söz konusu transfer sahaları Karamanlı, Çeltikçi ve Gölhisar olarak belirlenmiştir. Fakat şu an bu transfer tesisleri tamamlanmadığı için faaliyet gösterememektedir.

Mevcut durumda vahşi atık depolama alanına yatay borular yerleştirilmiş, gaz alımına başlanmış, üstü örtülmüş ve rehabilitasyonuna geçilmiş, düzenli depolama da lotların eksikleri tamamlanmış ve düzenli depolamaya geçilmiştir. Ayrıca fermantasyon ünitesi için 4 adet reaktör yapılmış, idari bina ve peyzaj yol çalışmaları tamamlanmış ve mekanik ayrıştırma ekipmanları kurulmuştur. 31 Ekim 2018 tarihi itibari ile enerji üretimi için test alışlarına başlanmış, 01.01.2019 tarihinden itibaren enerji üretimine geçilmiştir.

Tablo 2: Tesislerde Kullanılan Makine ve Teçhizat

Tesis	Makine ve Teçhizat (Cinsi ve Özellikleri)	Adet
Mekanik Ayırma Tesisi	Poşet Açıcı	1
	Konveyörler	1
	Tromel Elek	1
	Disk Elek	1
	Sarsak Elek	1
	Manyetik Separatör	1
	Balistik Ayırıcı	1
	Balya Pres	1
	Poşet Açıcı	1
Biyometanizasyon Tesisi	Biyometanizasyon Tesisi	2

	Bomag Çöp Kompaktörü	1
	Komatsu Dozer	1
	Hidromak Ekskavatör	1
	Hidromak Lastik Yükleyici	1
	Gaz Motoru ve Org Hücreleri	1
	Borulama	1
	Bosster+Flare	1
	Chiller	1
	Kondstop	1
	Gaz Balonu	1
	Hidrojen Sülfür Yıkama	1

Proje kapsamında işletme içerisinde "Katı atık düzenli depolama tesisi" ve "biyogaz üretim tesisi" olmak üzere iki tesis bulunmaktadır. Katı atık depolama tesisinde Burdur ilçelerinden toplanan çöp ve evsel atıkların kullanılmaktadır. Depolama tesisinde Projeye işlenen yıllık üretim miktarı MWe cinsinden 1,511'tır (Tablo 2). Fakat Gölhisar, Çeltikçi ve Karamanlıya yapılması planlanan katı atık transfer noktaları tamamlanmadığı için bu tesis kendi kapasitesinin çok altında kalmaktadır.

Burdur Biyokütle Santrali'nde (Foto 1, Foto 2) bulunan evsel atıklardan elektrik üretim bölümü daha aktif bir şekilde işletilmeye başlanmamıştır. Atlas İnşaat LTD. ŞTİ. bağlı olarak faaliyete geçirilen söz konusu tesisin sorumlusu Sazak Bey "tesisin aktifleştirilmesi Ağlasun, Bucak ve Gölhisar ilçelerine inşaatı tamamlanacak çöp toplama ve aktarma merkezlerinin tamamlanmasıyla birlikte faaliyete geçirileceği" belirtilmiştir. Dolayısıyla tesis tam kapasite olarak çalışmamaktadır. Fakat iki bölümden oluşan tesisin biyogaz işletim bölümü aktif olarak faaliyetlerine başlamış ve şu an hayvansal atıklardan elde edilen yakıt ile biyogaz üretimi sürdürülebilir bir şekilde devam etmektedir.

Tablo 3: Burdur Entegre Katı Atık Bertaraf Tesisi Yıllık Üretim Kapasitesi (Kurulu Gücü)

	MWe
Katı Atık (çöp /evsel atık) Düzenli Depolama Tesisi	1,511
Biyogaz Üretim Tesisi (Hayvansal atıktan enerji üretim tesisi)	3,012

Diğer taraftan Biyogaz üretim tesisinde ise, yakıt olarak hayvansal atıklardan elde edilen maddelerden sağlanmaktadır. Biyogaz üretim tesisi, işletme içerisinde aktif olarak enerji üreten tesis olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu tesisin yıllık enerji üretim potansiyeli MWe cinsinden 3.012 olarak belirtilmiştir. Bu projeyle tesisin üreteceği biogaz ve tıbbi atık dönüşümü ile yaklaşık 5000 hanenin elektrik ihtiyacını karşılayabilecek şekilde hizmet verilmesi planlanmaktadır.

Burdur Entegre Katı Atık Tesisinde günlük enerji üretimi için kullanılan hayvansal atıkların toplam miktarı kg cinsinden yaklaşık 250.000 kg'dır. 2017 yılında Burdur İlinde 205 bin adet büyükbaş 445 bin adet küçükbaş hayvan nüfusu bulunmaktadır. Bir adet büyükbaş hayvanın doğaya bıraktığı yaş gübre 3.6 ton/yıl'dır. Bu sayı küçükbaşta 0.7 ton/yıl, kümes hayvanında ise 0.022 ton/yıl'dır. Yani 2017 yılına bakıldığında senelik Burdur'da oluşan yaş hayvan gübresi miktarı 1,049.500 ton/yıl olarak hesaplanmıştır.

Entegre Katı Atık Tesisinde kullanılan günlük 250/300 ton hayvansal atık yıllık olarak hesaplandığında yaklaşık 100.375 ton hayvansal atık kullanılabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır (Tablo 4). Burdur'un 1,049,500 tonluk yıllık tahmini hayvansal atık miktarı göz önüne alındığında bu miktarın çok altında kalındığı görülmektedir. Başka bir değişle Burdur toplam Hayvansal katı atık miktarının sadece %9,5 luk bir kısmı tesis içerisinde kullanılmaktadır.

Katı atık düzenli depolama tesisinde ise Burdur ili merkezinden toplanan günlük ortalama 100 tonluk katı atık kullanılmaktadır. Bu miktar daha önce de belirtildiği üzere, yapılması planlanan 3

aktarma istasyonunun da kurulmasıyla yıllık ortalama 450 ton seviyelerine ulaşması beklenmektedir (Tablo 4).

Tablo 4: Tesiste Kullanılan Katı Atık Materyalleri

Katı atık (çöp /evsel atık) düzenli depolama tesisi	Burdur ili merkezinden toplanan evsel atıklar çöpler (günlük ortalama 100 ton/gün)
Biyogaz üretim tesisi (hayvansal atıktan enerji üretim tesisi)	Hayvansal atık, tavuk çiftliği atıkları vb. (günlük ortalama 250/300 Ton/gün)

Tesis, enerji üretim hizmeti vermesinin yanı sıra fonksiyonel olarak farklı katkılarının olduğu da tesis yetkilileri ile yapılan mülakatlar sonucunda belirlenmiştir. Bu kapsamda Burdur Merkez köylerden toplanan hayvansal atıkların, doğaya zarar vermeden en hızlı şekilde işlenerek kullanılabilir, kalitesi yüksek hayvansal organik gübre olarak çiftçilere tekrardan kazandırılması da tesiste yürütülen faaliyetler kapsamında uygulanmaktadır.

Bunların yanı sıra; Burdur Merkez İlçesi coğrafi konum itibari ile Burdur gölünün güney doğusu boyunca uzanan bir yerleşkeye sahiptir. Evsel Katı Atık Düzenli Depolama sahası şehrin yine güney doğu yönünde bulunmaktadır ve bu cephe hâkim rüzgâr yönündedir. Projenin hayata geçirilmesinden önce vahşi depolama sahasında çıkan yangınlar sonucu zehirli gazlar şehre kadar ulaşmakta insan ve çevre sağlığını tehdit etmektedir. Düzenli depolama sahasının kurulması ile birlikte şehirdeki hava kalitesi yükselmiş ve daha yaşanabilir bir seviyeye gelmiştir.

Foto 2: Burdur Katı Atık Bertaraf Tesisi Düzenli Depolama Sahası

Kaynak: http://www.burdur.gov.tr/, 2021.

Foto 3: Burdur Katı Atık Bertaraf Tesisi Düzenli Depolama Sahası

Kaynak: http://www.burdur.gov.tr/, 2021.

SONUÇ

Hızla artan nüfus, teknolojik gelişmeler, tüketim alışkanlıklarının değişimi, atık üretimini ve kompozisyonunun arttırmaktadır. Kontrol edilebilirliği ve sınıflandırılması zorlaşan katı atıkların çevre ve insan sağlığı üzerinde olumsuz etkileri, katı atık sorununu toplumların ve yönetimlerin gündemine taşımaktadır.

Katı atıkların toplanması ve bertaraf edilmesi yerel yönetimlerin sorumluluğunda gerçekleşmektedir. Katı atıkların sebep olduğu sorunları azaltarak ve katı atıkların yeniden değerlendirilmesiyle ekonomiye artı değer olarak kazandırma düşüncesi beraberinde mali açıdan etkin bir atık yönetimini gerektirmektedir.

Bu noktada Burdur Biyokütle Santrali söz konusu atık yönetimi konusunda Burdur il sınırları içerisinde faaliyet gösteren tek tesis olma özelliği göstermektedir. Merkez ilçesinde bulunan tesis merkez ve çevre ilçelerden toplamış olduğu evsel katı atıklar ve hayvansal katı atıklar ile enerji üretimi yapmaktadır. Üretilen elektrik enerjisi ile toplam beş bin hanenin elektrik ihtiyacı karşılanması planlanmaktadır. Fakat tesisin tam kapasite çalışabilmesi için merkezde bulunan katı atık tesisine çevre ilçelerden toplanan katı atığın aktarılmasını sağlayacak 3 farklı aktarma noktalarının yapılması beklenmektedir.

Burdur Biyokütle Santrali enerji üretimi bakımından 2 ayrı tesisten oluşmaktadır. Bunlardan biri düzenli depolama tesisi iken bir diğeri biyogaz üretim tesisidir. Üretilen enerji kapasitesi bakımından biyogaz üretim tesisi daha fazla potansiyel arz ettiği görülmektedir. Buna göre biyogaz tesisi 3,012 MWe ile depolama tesisine göre iki kat fazla enerji üretimi potansiyeline sahiptir.

Burdur Entegre Katı Atık Tesisi projesi kapsamında sadece enerji üretimi değil çevre sağlığı açısından faydalı olabilecek uygulamalar da yapılmaktadır. Bu kapsamda sahada bulunan dağınık çöp atıkları düzenlenerek sahadaki kötü görüntü ortadan kaldırılmıştır. Bu vesileyle sahada atıklardan çıkan zehirli gazların çevreye salınımı da engellenmiş olmaktadır. Bunun yanı sıra bölgede meydana gelen yangınlar sonucunda bu gazların merkez ilçesine ulaşması da engellenmiş olmaktadır.

Sonuç olarak biyokütle enerjisi sürdürülebilir enerji üretimi ve çevre sağlığı açısından oldukça önemli bir konuma sahiptir. Bu noktada sorun belirlenirken katı atıkları sadece uzaklaştırılması gereken çöp yığını olarak tanımlamak yerine atıkların yeniden kullanımını ve atık üretiminin azaltılmasını hedefleyen bir yaklaşıma taraf olunmalıdır. Bu yaklaşım, sürdürülebilir temiz bir çevre için gerekli ve önemlidir.

KAYNAKÇA

1. ACAROĞLU, M. (2008), "Türkiye'de Biyokütle-Biyoetanol ve Biyomotorin Kaynakları ve Biyoyakıt Enerjisinin Geleceği", VII. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu (UTES'2008), 17-19 Aralık 2008, Sayfa:351-362, İstanbul.

2. AKOVA, İ. (2008), Yenilenebilir Enerji Kaynakları. Nobel Yayınevi, Yayın No: 1294, Ankara.

3. Anonim 2011, "Diğer Enerji Kaynakları Tanımı ve Kaynakların Ülkemizdeki Mevcut Durumu", Biyokütle Enerjisi, http://www.angelfire.com/scifi/nuclear220/sec555.htm#BİYOKÜTLE%20ENERJİSİ (E.T:02.04.2014).

4. AR, F. Figen & Akdağ, N. Funda & Malkoç, Y. & Çalışkan, M. (2003), Biyokütle Enerjisi ve Biyomotorin, TMMOB Türkiye IV. Enerji Sempozyumu (10-12 Aralık 2003) Bildiriler Kitabı, Cilt: 2, Sayfa: 583-594, Ankara, https://www.emo.org.tr/ekler/12e9d677c748374_ek.pdf, (E. T: 29.08.2021).

5. BALAT, M. (2005), "Use Of Biomass Sources For Energy In Turkey And A View To Biomass Potential", Biomass and Bioenergy, Cilt: 29, Sayı: 1, Sayfa: 32-41.

6. ÇİFTÇİ, N. & EŞMEN, M. (2017), "Türkiye'de Cari Açığı Belirleyen Faktörler ve Cari Açığı Azaltmada Alternatif Enerji Kaynaklarının Rolü: VAR Modeli" , Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, Sayfa: 83-110, Bilecik, https://dergipark.org.tr/tr/pub/bseusbed/issue/30015/292443, (E.T: 27.08.2021).

7. DESTEK, M. A. & SARKODİE, S. A. & ASAMOAH, E. F. (2021), Does biomass energy drive environmental sustainability? An SDG perspective for top five biomass consuming countries. Biomass and Bioenergy, Volume: 149, Page(s): 1-8, https://doi.org/10.1016/j.biombioe.2021.106076, (E.T: 09.09.2021).

8. FİELD, CHRİSTOPHER B. & CAMPBELL, J. ELLİOTT & LOBELL, DAVİD B. (2008), "Biomass energy: the scale of the potential resource", Trends in Ecology and Evolution, Volume: 23, No: 2 Sayfa: 65-72, http://habana.qfa.uam.es/~lmc/ref/field08.pdf, (E.T: 12.09.2021).

9. GÖRGÜLÜ, S. (2019), Burdur İli Hayvansal Ve Bazı Tarımsal Atık Kaynaklı Biyogaz Potansiyelinin Belirlenmesi, El-Cezeri Fen ve Mühendislik Dergisi, Cilt: 6, No: 3, Sayfa: 543-557, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/817755, (E.T: 10.08.2021).

10. İLLEEZ B. (2004), "Güneş Enerjisi Destekli Sürekli Beslemeli Tip Biogaz Üretecinin Oluşturulması"" Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Güneş Enerjisi Enstitüsü, Güneş Enerjisi A.B.D, İzmir.

11. KAPLUHAN, E. (Temmuz 2014), "Enerji Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Biokütle Enerjisinin Dünya'daki ve Türkiye'deki Kullanım Durumu", Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 30, Sayfa: 97-125, İstanbul, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3425, (E.T: 10.09.2021).

12. KAPLUHAN, E. (Mart- Nisan 2021), "Türkiye'de Biyokiitle Enerjisinde Mevcut Durum", Yeni Türkiye Dergisi (Yenilenebilir Enerji Özel Sayısı), Sayı: 118, Cilt: II, Sayfa: 125-145, Semih Ofset, Ankara.

13. KARACA, C. (2009), "Çukurova Bölgesindeki Tarıma Dayalı Sanayi Atıklarının Enerjiye Dönüşüm Olanaklarının İncelenmesi", Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Makineleri Anabilim Dalı Doktora Tezi, Adana.

14. KARAOSMANOĞLU, F. (2006), "Biyoyakıt Teknolojisi ve İTÜ Araştırmaları", ENKÜS 2006-İTÜ Enerji Çalıştayı ve Sergisi (22-23 Haziran 2006), Bildiri Kitabı, Sayfa: 110-146, İstanbul.

15. KARAYILMAZLAR, S. & SARAÇOĞLU, N. & ÇABUK, Y. & KURT, R. (2011), "Biokütlenin Türkiye'de Enerji Üretiminde Değerlendirilmesi", Bartın Orman Fakültesi Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 19, Sayfa: 63-75, Bartın.

16. KAYA, D. (2010), Evsel Kaynaklı Arıtma Çamurlarının Biyogaz Üretiminde Kullanımının Değerlendirilmesi, ICCI - Uluslararası Enerji ve Çevre Fuarı ve Konferansı, İstanbul.

17. KOÇ, E. & ŞENEL, M. C. (2013), "Dünya'da ve Türkiye'de Enerji Durumu-Genel Değerlendirme", Mühendis ve Makine, Cilt: 54, Sayı: 639, Sayfa: 32-44.

18. OLGUN, H. & TIRIS, M. (2001), "Atıkların Enerji Dönüşüm Sistemlerinde Kullanılması", Teknoloji Günleri Alternatif Enerji Sistemleri Sempozyumu (29 Mart 2001), İstanbul.

19. TÜPLEK A. (2011), "Odun Talaşı Ve Tozundan Pelet Bioyakıt Üretilmesi Ve Yanma Analizi", Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Makine Mühendisliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.

20. TÜRE, S. (2001), "Biyokütle Enerjisi", Temiz Enerji Vakfı, Sayfa: 1-5. Ankara.

21. T.C. ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK BAKANLIĞI Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü (2020), Burdur İl Sıfır Atık Yönetim Sistemi Planı, https://webdosya.csb.gov.tr/db/burdur/haberler/burdur-il_s-f-r_at-k_yonet-m_s-stem-_plani-onayli_18.09.2020-20200922090137.pdf, (E. T: 02.09.2021).

22. SOYEL, TOSUN N. (2009), Kuzey Kıbrıs'taki Tarihi Su Değirmenleri ve Kırsal Peyzajın Parçası Olarak Korunmaları İçin Öneriler, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Restorasyon Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.

23. ŞENOL, H. & ELİBOL, E. A. & AÇIKEL, Ü. & ŞENOL, M. (2017), "Biyogaz Üretimi İçin Ankara'nın Başlıca Organik Atık Kaynakları", Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, Cilt 6, Sayı: 2, Sayfa: 15-28, Bitlis, https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlisfen/issue/33317/339261, (E.T: 23.08.2021).

24. YORGUN, S. & ŞENSÖZ. S. & ŞÖLENER, M. (1998), "Biyokütle Enerjisi Potansiyeli ve Değerlendirme Çalışmaları, Uzman Enerji", Sayı: 8, Sayfa: 44-48, Ankara.

25. http://www.yegm.gov.tr/genel_istatistikler.aspx, (E.T: 23.08.2021).

26. https://biyoder.org.tr/biyoenerji/biyodizel-biyoetanol/, (E.T: 16.08.2021).

27. https://www.enerjiatlasi.com/biyogaz/, (E.T: 05.09.2021).

28. https://bepa.enerji.gov.tr/, (E.T: 19.08.2021).

29. https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/cop-kokan-tesis-artik-lavanta-kokacak-5462785/, (E.T: 25.08.2021).

30. http://www.burdur.gov.tr/, (E.T: 11.08.2021).

MÜSLÜMAN VE HRİSTİYAN MEDENİYETLERİNİN JEOPOLİTİK KAVŞAK ALANI: KUZEY KAFKASYA FEDERAL BÖLGESİNİN COĞRAFİ PORTRESİ

Prof. Dr. Emin Atasoy
Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Bursa, Türkiye

eatasoy@uludag.edu.tr

Yerbol Pangaliyev
Avrasya L. Gumilev Üniversitesi, Doğa Bilimleri Fakültesi, Nur Sultan, Kazakistan

erbolpm@mail.ru

Doç. Dr. Yerkin Tokpanov
Cansugurov Cetisu Devlet Üniversitesi, Doğa Bilimleri Fakültesi, Taldı Kurgan, Kazakistan

tokpanov60@mail.ru

ÖZET

Hazar Denizi ile Karadeniz arasında yer alan Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi, Kafkas Dağlarının merkezi ve doğu kısımlarını kapsadığı gibi, Sulak, Samur ve Terek ırmağı havzalarını, Kalmuk ovası, Hazar çukurluğu ve Nogay steplerinin bir bölümünü, Kuma-Maniç çöküntüsü ile Stavropol tepelik arazisinin bir kısmını da kapsamaktadır. Rusya'nın en küçük yüzölçümüne sahip federal bölgesi olup, açık okyanus ve denizlere kıyısı yoktur. Volga havzası ile Kuban havzası, Avrupa ile Asya kıtaları, Türk dünyası ile Slav dünyası, Karadeniz ile Hazar Denizi, Müslüman ve Hristiyan medeniyetleri arasında köprü konumunda yer alan bölge stratejik jeopolitik ve jeoekonomik konumu ile dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Rusya'nın en sıcak ve en karmaşık nüfus yapısına sahip bölgelerinin başında gelen Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'nin fiziki coğrafya, beşeri coğrafya ve iktisadi coğrafya özellikleri irdelenmiştir. Araştırmada, ayrıca bölgenin demografik özellikleri, etnik nüfus yapısı ve kentleşme özellikleri de tartışılmıştır. Çalışmada bölgenin coğrafi ve iktisadi avantaj ve dezavantajları irdelendiği gibi bölgenin idari ve demografik yapısı da kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Federal Bölgeler, Coğrafya, Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi

Kuzey Kafkasya Federal Bölgesinin Coğrafi Portresi

Rusya'nın 8 federal bölgesinden bir olan Kuzey Kafkasya Bölgesi 19 Ocak 2010 yılında kurulmuş, ülkenin en yeni federal bölgesidir. 2010 yılı öncesinde Kuzey Kafkasya toprakları Güney Federal Bölge sınırları içinde yer aldıkları için bu genç bölge, Güney Federal Bölge'nin bölünmesiyle ortaya çıktığı da söylenebilir. Hazar Denizi ile Karadeniz arasında yer alan bölge, Kafkas Dağlarının merkezi ve doğu kısımlarını kapsadığı gibi, Sulak, Samur ve Terek ırmağı havzalarını, Kalmuk ovası, Hazar çukurluğu ve Nogay steplerinin bir bölümünü, Kuma-Maniç çöküntüsü ile Stavropol tepelik arazisinin bir kısmını da kapsamaktadır (Harita 1). Rusya'nın en küçük yüzölçümüne sahip federal bölgesi olup, açık okyanus ve denizlere kıyısı yoktur. Derin akarsu vadileri, kurak yarı çöl arazileri, alçak göl kıyıları, verimli çernozyem sahaları, yüksek dağlık araziler, verimli ovalar ve düzlükler, az eğimli tepelik araziler, geniş step sahaları ve buzlarla kaplı yüksek zirveler bölgenin jeomorfolojik ve coğrafi çeşitliliğini yansıtmaktadır.[61]

[61] Bakınız:
- http://council.gov.ru/services/reference/10497/
- https://krskfo.ru/o-regione/geografiya/

Rusya Federasyonun güneybatısında yer alan bölge, Volga ve Don havzalarının güneyinde ve Büyük Kafkas dağlarının kuzeyinde konumlanmıştır. Kuzey Kafkasya Bölgesi'nin kuzeyinde ve batısında Güney Federal Bölgesi, doğusunda Hazar Denizi, güneyinde de Azerbaycan ve Gürcistan yer almaktadır (Harita 1). Kazakistan ile sadece deniz sınırına sahip olan bölge, Rusya'nın en karmaşık ve en zengin kültürel ve beşeri yapısına sahip bölgesidir. Volga havzası ile Kuban havzası, Avrupa ile Asya kıtaları, Türk dünyası ile Slav dünyası, Karadeniz ile Hazar Denizi, Müslüman ve Hristiyan medeniyetleri arasında köprü konumunda yer alan bölge stratejik jeopolitik ve jeoekonomik konumu ile dikkat çekmektedir (Harita 1).[62]

Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi altısı cumhuriyet biri de kray (idari bölge) olmak üzere, toplam 7 federal idari birim barındırmaktadır. Bir başka deyişle Volga bölgesi ile birlikte Rusya'nın en çok sayıda cumhuriyet barındıran bölgesidir (Harita 1). Bölgenin toplam yüzölçümü 170 439 km^2 olup, Rusya topraklarının sadece %1'ini kaplamaktadır. Bölgenin toplam nüfusu 9,9 milyon olup, Rusya nüfusunun %6,8'ini oluşturmaktadır. Kuzey Kafkasya Bölgesi'nin idari merkezini Pyatigorsk kenti oluşturmaktadır.[63]

Harita 1: Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi

Fiziki coğrafya özellikleri bakımından Kuzey Kafkasya Bölgesi üç doğal kuşaktan oluşmaktadır: düzlükler ve ovalardan oluşan alçak kuşak, tepelik arazilerden ve dağ yamaçlarından oluşan az engebeli kuşak ve yüksek engebeli arazilerden oluşan dağlık kuşak. Bölge sınırları içinde, yüksekliğe bağlı olarak hem yıllık ortalama sıcaklık değerleri ve yıllık ortalama yağış değerleri değişmekte hem de nüfus yoğunluğu ve iktisadi faaliyetler değişmektedir. Büyük Kafkas dağlarının etkisinde kalan bölge Rusya'nın en yüksek zirvelerine, en ünlü kaplıca merkezlerine ve en geniş buzullarına sahiptir. Akarsular ve göller Kuzey Kafkasya Bölgesi'nin en önemli doğal zenginliklerinin başında gelirler. Kuban, Terek, Baksan, Sulak, Samur, Zelençuk, Bolşaya Laba,

[62] Bakınız: G. V. Pozdnyak, N. N. Polunkina, *Atlas Mira*, Federalnaya Slujba Geodeziya i Kartografi Rosii, PKO "Kartografiya", İzdatelskiy Dom "Oniks 21 Vek", Moskova, 2003, s. 30–35

[63] Bakınız: http://www.gks.ru ve https://rosstat.gov.ru/

Ardon ve Sunja bölgenin en büyük akarsularını oluşturmaktadırlar (Tablo 1). Rusya'daki termal su kaynaklarının %70'ten fazlası bölge sınırları içinde yer alır. Kuzey Kafkasya Bölgesi enerji kaynakları ve madenler bakımından Rusya'nın en zengin bölgelerinden biri olmasa da bazı doğal kaynaklar bakımından zengin sayılabilir. Rusya'daki volfram üretiminin %41'ini, molibden üretiminin %11'ini, petrol üretiminin yaklaşım %5'ini, doğal gaz üretiminin yaklaşık %2'sini, bakır, kurşun, çinko ve titanyum üretiminin en az %1'ini ve en fazla %2'sini Kuzey Kafkasya Bölgesi gerçekleştirmektedir. Bölge sınırları içinde daha az miktarda da olsa mermer, granit, barit, kaya tuzu ve kükürt rezervleri de vardır.[64]

Tarım ve turizm Kuzey Kafkasya'nın en gelişmiş iktisadi kollarıdır. Rusya'nın en sıcak yöreleri ve en verimli ekili-dikili arazileri Kuzey Kafkasya Bölgesinde yer aldıklarından dolayı bölgede hem meyvecilik ve sebzecilik hem bağcılık ve balıkçılık hem tahıl bitkileri ve baklagiller üretimi hem de hayvancılık ve ormancılık gelişmiştir. Rusya'daki üzüm üretiminin %50'den fazlasını, tahıl, meyve ve sebze üretiminin %10'dan fazlasını, şeker pancarı üretiminin %7'den fazlasını Kuzey Kafkasya Bölgesi tek başına üretmektedir. Rusya'daki koyun ve keçilerin %38'den fazlasını ve büyük baş hayvanlarının %10'dan fazlasını barındıran bölge, Rusya'daki hayvansal yün üretiminin %42'den fazlasını ve süt üretiminin %7'den fazlasını ulusal ekonomiye kazandırmaktadır. Kuzey Kafkasya Bölgesinde balıkçılık, domuz besiciliği, arıcılık, kümes hayvancılığı ve at besiciliği de yaygındır.[65]

Tablo 1: Kuzey Kafkasya Federal Bölgesinin Başlıca Coğrafi Unsurları

Başlıca Şehirler	Mahaçkala, Stavropol, Grozniy, Vladikavkaz, Nalçik, Pyatigorsk, Kaspiysk, Kislovodsk, Derbent, Nazran, Hasavyurt, Essentuki, Çerkessk, Nevinomissk, Mihaylovsk, Mineralnie Vodi, Sunja, Georgievsk, Buynaksk, Urus-Martan, Budenovsk, İzberbaş.
Başlıca Akarsular	Terek, Sulak, Samur, Aksay, Argun, Assa, Sunja, Uruh, Çerek, Kuban, Teberda, Aksaut, Egorlik, Laba, Urup, Bolşoy Zelençuk, Malıy Zelençuk, Bolşaya Kozma, Maruha, Aksaut, Oveçka, Maniç, Djeguta, Kuma, Ardon, Eşkakon, Podkumok, Baksan, Malka, Gorkaya Balka, Rubas, İnçheozen, Fiagdon, Hares, Çerek Balkarskiy, Belaya, Nalçik, Şaluşka, Çegem, Ullu-Kam.
Başlıca Göller	Novomarevskiy Liman, Kravtsovo, Papas, Bolşoe Turali, Maloe Turali, Ak-Göl, Kirkita, Vuzovskoe, Altauskoe, Almalinskoe, Çerkaskoe, Harerga, Çervlennoe, Dadinskoe, Svetloe, Kök-Usn, Saga-Birüçya, Maniç-Gudilo, Gruzskoe, Lopuhovatoe, Tsagan-Hak, Lisiy-Liman, Lopas, Çerkasova, Papsuli, Kizikey, Kezenoyam, Dültiçay, Verhnee Goluboe, Sekretnoe, Dolomitnoe, Çirik-Köl, Mahar, Mertvoe, Başkara Verhnee, Başkara Nijnee, Donguz-Orunkel, Ullu-Köl, Kluhor, Ariu-Çat, Çuçhur, Tornau, Verhnee Bambakskoe, Çelepsinskoe Nijnee, Zagedanskie Ozera, Çelepsinskoe Bokovoe, Çilik, Perevalnoe, Lazurnoe, Kyafar, Ribnoe, Urup, Turie, Zaprudnoe, Buşa, Podnebesnoe, Bolşoe İmeretinskoe, Riviera, Geografov, Zabveniya, Gumanovid, Svetikel, Makera, Çamhar, Sançar, Amanauz, Kraternoe, Bolşoe Sofiyskoe, Aymatli-Djagali, Lunnoe, Patronnoe, Hadjibeyskoe.

[64] Kuzey Kafkasya Bölgesi'nin coğrafi özellikleriyle ile ilgili bakınız:

- https://studme.org/13400807/ekonomika/severo-kavkazskiy_federalnyy_okrug
- https://krskfo.ru/o-regione/geografiya/

[65] Kuzey Kafkasya Bölgesi'nin iktisadi yapısı ve ekonomik potansiyeli ile ilgili bakınız:

- Babin, Y. V. Moskvin, V. V. Vidyapin, V. İ. Stepanova, M. V. (2005) "Ekonomiçeskaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelskiy Dom "İNFRA-M"
- Çepaliga, A. L. Çepaliga, G. İ. (2004) "Regioni Rosii, Spravoçnik", Moskova: İzdatelstvo "Daşkov i K"
- Gluşkovoy, V. G. & Simagina, Y. A., (2011) "Federalnie Okruga Rossii. Regionalnaya Ekonomika", İzdatelstvo "KnoRus", Moskova

Kuzey Kafkasya Bölgesi'ni diğer federal bölgelerden farklı kılan başlıca temel özellikleri şunlardır:[66]

- İklim, yer şekilleri, bitki örtüsü, tarım ve turizm potansiyeli bakımından Rusya'nın en avantajlı bölgesidir.
- Rusya'nın en yüksek doğum oranlarına ve en yüksek nüfus artışına sahip federal bölgesidir.
- Rusya'nın en yüksek Türk ve Müslüman nüfus oranına sahip federal bölgesidir.
- Rusya'nın en küçük alana sahip federal bölgesi olup aynı zamanda en yüksek kırsal nüfus oranına sahip federal bölgesidir.
- Rusya'nın en az kent yerleşmesine (30) sahip federal bölgesidir.
- Kültürel özellikler, dil ve etnik çeşitlilik bakımından Rusya'nın en zengin bölgesidir.
- Uzakdoğu bölgesi ile birlikte nüfusu 1 milyonu aşan, metropol kent barındırmayan nadir federal bölgesidir.
- Volga Bölgesi ile birlikte Rusya'nın en çok cumhuriyet barındıran federal bölgesidir.
- Merkezi Bölge ile birlikte Rusya'nın en yoğun nüfuslu federal bölgesidir.
- Bütün federal bölgeler arasında Rusların ve Slavların çoğunluk oluşturamadıkları tek federal bölgedir.
- Bütün federal bölgeler arasında Rusya'nın en düşük kentsel nüfus oranına (%50,1) sahip bölgesidir.
- Rusya Federasyonu sınırları içinde yer alan en küçük Cumhuriyet başkenti olan Magas (Nüfus: 14 000) bu bölgede yer alır.
- Rusya'nın en yoğun nüfuslu cumhuriyetlere sahip federal bölgesidir.
- Rusya'nın en yüksek zirvelerine ve en büyük buzullarına sahip bölgesidir.
- Rusya'nın en popüler ve en ünlü kaplıca merkezlerine ve kış turizm merkezlerine sahip bölgesidir.

Kuzey Kafkasya Bölgesi'nin başlıca dezavantajları şöyle sıralanabilir:

- Sanayi, ulaşım, bilim, eğitim ve ticaret bakımından Rusya'nın en geri kalmış federal bölgesidir.
- Kişi başına 184 500 Ruble geliri ile Rusya'nın en fakir federal bölgesidir.
- Her yıl binlerce ailenin bölgeyi terk etmesi ve yoğun dış göç akışının bir türlü önlenememesi büyük bir demografik sorun oluşturmaktadır.
- Yetersiz yabancı yatırımlar, yavaş ekonomik kalkınma, yüksek işsizlik oranları, yaygın yoksulluk, kalabalık kırsal nüfus ve ciddi güvenlik sorunları bölgenin kalkınmasını ve zenginleşmesini engelleyen başlıca sosyal, iktisadi ve demografik etkenlerdir.

Kuzey Kafkasya Federal Bölgesinin Nüfus Özellikleri

Yüksek nüfus yoğunluğu, yetersiz kent yerleşmesi, hızlı nüfus artışı, dengesiz nüfus dağılımı ve heterojen etnik yapı Kuzey Kafkasya Bölgesinin en belirgin nüfus özellikleridir. 2000 – 2020 döneminde bölgenin doğum oranları binde 12 ile binde 19 arasında, ölüm oranları binde 8 ile binde 10 arasında, tüm bunların sonucunda da bölgenin doğal nüfus artışı binde 2 ile binde 10 arasında değişmiştir. Kuzey Kafkasya Bölgesi pozitif nüfus artışına sahip Rusya'nın iki bölgesinden biridir. Örneğin 2005 yılında binde 4,5 olan doğal nüfus artışı, 2010 yılında binde 8,7 ve 2019 yılında da binde 6,3'e ulaşmıştır (Tablo 2).[67] Sonuç olarak hem doğurganlık hem de nüfus artış hızı bakımından Kuzey Kafkasya'nın Rusya'nın lider bölgesi olduğu söylenebilir.

[66] Bakınız:

- http://skfo.gov.ru/district/
- https://rosstat.gov.ru/folder/508
- http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_144190/a1a1ccf153543f921aabd844b86a3f583a4b1854/
- https://www.deloros.ru/severo-kavkazskij-fo.html
- http://council.gov.ru/services/reference/10497/

[67] Bakınız:

Yoksulluk, düşük aile geliri ve işsizlik bölgenin en derin iktisadi sorunlarının başında gelmektedir. 2005 – 2020 döneminde bölgenin işsiz nüfus miktarı 500 000 ile 750 000 arasında değişmektedir. Kuzey Kafkasya Bölgesinde ortalama kişisel aylık gelir 2010 yılında 13 253 Ruble iken 2019 yılında 24 386 Ruble'ye yükselmiş olsa da Kuzey Kafkasya hala Rusya'nın en düşük gelirine sahip bölgesidir (Tablo 2).

Tablo 2: Kuzey Kafkasya Federal Bölgesinin Demografik ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri[68]

№	Federal İdari Birim	Toplam Yüzölçümü (km^2)	Toplam Nüfusu	Aritmetik Nüfus Yoğunluğu (kişi/km^2)	İdari Merkezi
1	Dağıstan Cumhuriyeti	50 270	3 133 303	62	Mahaçkala
2	İnguşetya Cumhuriyeti	3123	515 564	165	Magas
3	Kabardin – Balkar Cumhuriyeti	12 470	869 191	70	Nalçik
4	Karaçay – Çerkez Cumhuriyeti	14 277	465 357	33	Çerkesk
5	Kuzey Osetya Cumhuriyeti	7987	693 098	87	Vladikavkaz
6	Stavropol Krayı	66 160	2 792 796	42	Stavropol
7	Çeçen Cumhuriyeti	16 171	1 497 992	93	Grozniy
8	**TOPLAM**	170 439 km^2	9 931 000	57,9	Pyatigorsk

İklim özellikleri, yükseklik, toprak verimliliği, su kaynakları, denize uzaklık, yer şekilleri ve kuraklık bölge içinde nüfusun coğrafi dağlısını belirleyen en önemli doğal etkenlerdir. Sanayi ve ticaret merkezleri, ana ulaşım güzergâhları, turizm ve liman faaliyetleri, verimli tarım arazileri bölge içinde nüfusun coğrafi dağlısını belirleyen en önemli beşeri ve iktisadi etkenlerdir. Kuban, Terek, Baksan, Sulak, Samur, Zelençuk, Bolşaya Laba, Ardon ve Sunja vadileri, Hazar Denizi kıyıları ve Kuzey Kafkasya yamaçları bölgenin en yoğun nüfuslu sahalarını oluştururken, Kafkas dağlarının yüksek kesimleri, ormanlık araziler, kurak stepler ile yarı çöl araziler bölgenin en seyrek nüfuslu sahalarını oluşturmaktadırlar.

Yaklaşık olarak Yunanistan büyüklünde bir alan sahip olan Kuzey Kafkasya Federal Bölgesinde yine yaklaşık Yunanistan nüfusu kadar insan yaşamaktadır. Bölge sınırları içinde yer alan 6 cumhuriyet arasında hem yüzölçümü hem de nüfus bakımından en büyük olanı Dağıstan Cumhuriyetidir. Yüzölçümü bakımından İnguşetya en küçük cumhuriyeti, nüfus bakımından ise Karaçay – Çerkez en küçük cumhuriyeti oluşturmaktadır (Tablo 3). Bölgenin ortalama aritmetik nüfus yoğunluğu 57,9 kişi/km^2 olup Rusya ortalamasının (8,3 kişi/km^2) yaklaşık 7 katıdır. Kuzey Kafkasya Bölgesi Merkezi Bölge ile birlikte Rusya'nın en yoğun nüfuslu federal bölgesidir. Cumhuriyetler arasında en yoğun nüfuslu olanı İnguşetya en seyrek nüfuslu olanı ise Karaçay – Çerkez Cumhuriyetidir (Tablo 3).

- http://www.gks.ru y
- https://rosstat.gov.ru/

[68] Bakınız:

- http://www.gks.ru y
- https://rosstat.gov.ru/

Tablo 3: Kuzey Kafkasya Federal Bölgesinde Yer Alan İdari Birimlerin Başlıca Özellikleri[69]

Sosyo-Ekonomik Özellikler	**2005 Yılı**	**2010 Yılı**	**2019 Yılı**
Toplam Nüfus	9 036 800	9 439 000	9 931 000
Erkek Nüfusu	4 282 500	4 463 700	4 720 100
Kadın Nüfusu	4 754 300	4 975 300	5 210 900
Doğal Nüfus Artışı (Binde)	4,5	8,7	6,3
İktisadi Faal Nüfus	-----	3 650 400	3 904 100
İşsiz Nüfus	613 400	718 900	509 300
Ortalama Kişisel Aylık Gelir (Ruble)	------	13 253	24 386
Toplam Demiryolları Uzunluğu (km)	2 109	2 109	2 101
Asfaltlı Karayolları Uzunluğu (km)	25 941	37 729	71 069

Kuzey Kafkasya Federal Bölgesinin Etnocoğrafya Özellikleri

Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi hem inanç hem de etnik nüfus dağılımı bakımından büyük çeşitlilik ve renklilik gösteren, heterojen ve çok kimlikli bir bölgedir. Türk, Slav ve Kafkas toplulukları bölgenin en kalabalık etnik unsurlarını oluşturmaktadırlar. Bölge sınırları içinde Rus, Ermeni, Beyaz Rus, Ukraynalı ve Yunan gibi Hristiyan topluluklar da yer almakta, Çeçenler, Avarlar, Kabardinler, Azeriler, Darginler, Çerkezler, Tatarlar, İnguşlar ve Lezgiler gibi Müslüman topluluklar da yaşamaktadır. Özetle, Rusya'nın tüm federal bölgeleri arasında en yüksek Müslüman nüfus oranı ve en yoğun Türk milletleri Kuzey Kafkasya Federal Bölgesinde yer almaktadır. Rusya'daki tüm federal idari birimler arasında en kalabalık Müslüman nüfus ve en büyük etnik topluluk çeşitliliği Dağıstan Cumhuriyetinde görülmektedir. Dağıstan Cumhuriyeti nüfusunun yaklaşık %96'sını Müslüman topluluklar oluşturmaktadırlar.

Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi, Rusların ve Slavların çoğunluk oluşturamadıkları tek federal bölgedir. Bölge sınırları içindeki 7 idari birim arasında bir tek Stavropol Krayı'nda etnik Ruslar (%80'i aşmakta) nüfus çoğunluğuna sahiptirler. Diğer 6 idari birim arasında Ruslar ya ikinci ya da üçüncü en kalabalık etnik unsuru oluşturmaktadırlar. Cumhuriyetlerin etnik nüfus yapısı ile ilgili bazı örnekler verelim:[70]

- Dağıstan Cumhuriyeti'nin en kalabalık etnik unsurunu Avarlar (%30 civarında) ve Darginler (%20 civarında) oluşturmaktadırlar. Cumhuriyet sınırları içinde en kalabalık sekizinci millet olan Rusların oranı ise %5'ten azdır.
- Çeçenistan Cumhuriyeti'nin en kalabalık etnik unsurunu Çeçenler (%95 civarında) ve Ruslar (%2 civarında) oluşturmaktadırlar. Kumuklar, Nogaylar, Türkler, Tabasaranlar, İnguşlar ve Tatarlar diğer kalabalık etnik toplulukları oluşturmaktadırlar.
- İnguşetya Cumhuriyeti nüfusunun %94'ünü İnguşlar, %5'ini Çeçenler ve %1'ini Ruslar oluşturmaktadırlar. Çeçenistan savaşlarından sonra binlerce Rus aile İnguşetya topraklarını terk etmiş ve bugün Rusya Federasyonu sınırları içinde en düşük Rus nüfus oranı bu küçük cumhuriyette görülmektedir.

[69] Bakınız:

- http://www.gks.ru
- https://rosstat.gov.ru

[70] Bakınız:

- http://www.gks.ru
- https://rosstat.gov.ru

• Kabardino-Balkar Cumhuriyeti nüfusunun %57'ini Kabardinler, %22'sini Ruslar ve %13'ünü Balkarlar oluşturmaktadırlar. Türkler, Ukraynalılar, Osetinler ve Ermeniler diğer kalabalık etnik toplulukları oluşturmaktadırlar.

• Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti nüfusunun %41'ini Karaçaylılar, %31'ini Ruslar, %12'sini Çerkezler ve %8'ini Abazinler oluşturmaktadırlar. Nogaylar, Tatarlar, Ukraynalılar, Osetinler, Yunanlılar ve Ermeniler diğer kalabalık etnik toplulukları oluşturmaktadırlar.

• Kuzey Osetya Alanya Cumhuriyeti nüfusunun %65'ini Osetinler, %20'sini Ruslar ve 54'ünü İnguşlar oluşturmaktadırlar. Gürcüler, Yunanlılar, Kabardinler, Kumuklar, Türkler, Azeriler, Ukraynalılar, Etmeniler ve Çeçenler diğer kalabalık etnik toplulukları oluşturmaktadırlar.

Tablo 4: Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi Nüfusunun Etnik Yapısı (2010 Yılı)

Millet veya Etnik Topluluk	**Federal Bölge İçindeki Nüfusu**	**Federal Bölge Nüfusundaki Oranı (%)**
Rus	2 854 040	30,26
Çeçen	1 335 857	14,17
Avar	865 348	9,18
Dargin	541 552	5,74
Kabardin	502 817	5,33
Osetin	481 492	5,11
Kumuk	466 769	4,95
İnguş	418 996	4,44
Lezgi	396 408	4,20
Karaçaylı	211 122	2,39
Ermeni	190 825	2,02
Lak	166 526	1,77
Azeri	155 394	1,65
Tabasaran	127 941	1,36
Balkar	110 215	1,17
Nogay	82 026	0,87
Çerkez	61 409	0,65
Ukraynalı	42 431	0,45
Abaza	41 037	0,44
Yunan	37 096	0,39
Çingene	36 465	0,39
Türk	31 040	0,33
Agul	29 979	0,32
Rutul	29 413	0,31
Tatar	22 541	0,24

Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi nüfusunun etnik yapısını yansıtan Tablo 4'teki bilgiler ışığında aşağıdaki tespitler yapılabilir:

• Rusya'daki tüm federal bölgeler arasında en büyük etnik çeşitlilik bu bölgede görüldüğünden dolayı, dil, inanç ve kültür çeşitliği bakımından Rusya'nın en zengin bölgesidir.

• Kuzey Kafkasya etnik Rus oranın (%32,26) en düşük olduğu ve yerli toplulukların en yüksek paya sahip olduğu federal bölgedir. Ayrıca Ruslar, Çeçenler, Avarlar, Darginler, Kabardinler, Osetinler, Kumuklar, İnguşlar ve Lezgiler, yani sadece dokuz etnik topluluk bölge nüfusunun %83'ten fazlasını oluşturmaktadırlar.

• Bölge sınırları içinde nüfusları 50 000'den fazla olan 17 etnik topluluk ve nüfusları 20 000 ile 50 000 arasında olan 8 etnik topluluk yer almaktadır. Bir başka deyişle bölgede yaşayan etnik topluluklar arasında 25'inin nüfusu 20 000'den fazladır. Nüfusları 20 000'den az ama 9000'den

fazla olan ve tabloda yer almayan etnik topluluklar arasında Gürcüler, Türkmenler, Koreliler ve Beyaz Ruslar gösterilebilir.

• Çeçenler, Avarlar, Darginler, Kabardinler, Osetinler, Kumuklar, İnguşlar, Lezgiler ve Karaçaylılar hem bölgenin en kalabalık nüfuslu yerli Kafkas topluluklarını oluştururlar hem de nüfusları 200 000'den fazla olan 9 milleti meydana getirirler. Bu Kafkas topluluklar arasında sadece Çeçenlerin nüfusu 1 milyonu aşmaktadır. Böylece Ruslar, Çeçenler ve Avarlar Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'nin en kalabalık milletlerini oluşturdukları anlaşılmaktadır.

• Bölge sınırları içinde, nüfusları 20 000 ile 200 000 arasında olan Yunan, Ermeni, Tatar ve Ukraynalı gibi göçmen topluluklar da vardır, Çerkez, Tabasaran, Nogay, Balkar, Abaza, Agul ve Rutul gibi yerli ve köklü Kafkas topluluklar da vardır.

Kuzey Kafkasya Federal Bölgesinin Yerleşme ve Kentleşme Özellikleri

Kuzey Kafkasya Bölgesi bütün federal bölgeler arasında Rusya'nın en düşük kentsel nüfus oranına sahip bölgesidir. Bölge nüfusunun %50,1'i kentsel yerleşmelerde ve %49,9'u da kırsal yerleşmelerde yaşamaktadır. Kuzey Osetya Cumhuriyeti en yüksek kentsel nüfus oranına (%65) oysa Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti en düşük kentsel nüfus oranına (%43) sahip idari birimdir. Bölge sınırları içindeki diğer idari birimlerin kentsel nüfus oranları şöyledir: İnguşetya Cumhuriyeti %60, Stavropol Krayı %59, Kabardin-Balkar Cumhuriyeti %52, Dağıstan Cumhuriyeti %45 ve Çeçen Cumhuriyeti %45.[71] Özetle, bölgedeki idari birimlerde kentsel nüfus oranları %43 ile %65 arasında değişmekte, böylece Rusya'nın en yüksek kırsal nüfus oranına sahip bölgesi olduğu anlaşılmaktadır. Köy ve köy altı yerleşmelerin çok kalabalık olması ve kent yerleşmelerin sayıca çok yetersiz olması bölgenin en dikkat çekici yerleşme özeliğidir.

Tablo 5: Kuzey Kafkasya Federal Bölgesinin Nüfus ve İdari Özellikleri[72]

Nüfus Özellikleri (1 Ocak 2020)		**İdari Özellikler** (1 Ocak 2020)	
Başkent	Pyatigorsk	Toplam İdari Birim Sayısı	1584
Yüzölçümü (km^2)	170 400	Toplam Belediye Sayısı	104
Toplam Nüfus	9 931 000	Kentsel Yönetim Birimleri	39
Kentsel Nüfus	4 992 600	Kent İçi Rayonlar	3
Kırsal Nüfus	4 938 400	Kentsel Yerleşme Sayısı	30
Arit. Nüfus Yoğunluğu	57,9 kişi/km^2	Kırsal Yerleşme Sayısı	1407

Kuzey Kafkasya Bölgesinde sadece 30 kent yerleşmesi ve 1407 kırsal yerleşme yer almaktadır (Tablo 5). Bir başka deyişle, tüm federal bölgeler arasında en az şehir barındıran bölgedir. Bölge sınırları içinde nüfusu 1 milyonu aşan şehir yoktur. Mahaçkala, Stavropol, Vladikafkaz ve Grozniy Kuzey Kafkasya Bölgesi'nin en büyük kentsel yerleşmelerini, aynı zamanda da bölgenin en önemli sanayi, ticaret, ulaşım, eğitim, bilim ve kültür merkezlerini oluşturmaktadırlar (Tablo 6). Özetle, Kuzey Kafkasya Bölgesi sınırları içinde nüfusu 250 000'den fazla olan sadece 4 kent ve nüfusu 400 000'den fazla olan sadece 2 kent vardır (Tablo 6).

Tablo 6: Kuzey Kafkasya Federal Bölgesinde Yer Alan ve Nüfusu 40 000'i Aşan Kentler[73]

Şehir	**Nüfusu**	**Şehir**	**Nüfusu**	**Şehir**	**Nüfusu**
Mahaçkala	604 266	Nazran	124 169	Budenovsk	60 504
Stavropol	454 488	Çerkesk	123 148	İzberbaş	61 296
Grozniy	324 602	Nevinnomissk	115 627	Prohladnıy	58 747
Vladikavkaz	301 543	Essentuki	114 824	Gudermes	57 179
Nalçik	239 054	Mihaylovsk	95 525	Şali	56 226
Hasavürt	146 394	Mineralnie Vodi	73 188	Kizlyar	49 181

[71] http://www.gks.ru
[72] http://www.gks.ru
[73] http://www.mojgorod.ru

Pyatigorsk	146 267	Sunja	66 807	Karabulak	43 549
Kaspiysk	128 663	Georgievsk	65 633	Mozdok	41 459
Kislovodsk	127 919	Buynaksk	66 422	Argun	40 290
Derbent	126 606	Urus-Martan	63 955		

Tablo 6'da da görüldüğü gibi Kuzey Kafkasya Bölgesinde nüfusu 40 000'î aşan 29 kent, nüfusu 100 000'i aşan 14 kent ve nüfusu 200 000'i aşan 5 kent yerleşmesi yer almaktadır. Bölgenin en büyük kentleri olan Mahaçkala ve Stavropol değil de yedinci büyük kent olan Pyatigorsk'un bölge idari merkezi olarak seçilmesi dikkat çekicidir. Hazar denizi kıyıları, Kuban havzası ve Kafkas dağlarının kuzey yamaçları bölgedeki kentlerin yoğunlaştıkları başlıca coğrafi mekânlardır. Grozniy, Nalçik ve Vladikavkaz gibi Cumhuriyet başkenti olan kentler, Kislovodsk Mineralnie Vodi ve Lermontov gibi turizm merkezi kentler, Derbent ve Mahaçkala gibi liman kentleri, Vladikavkaz ve Stavropol gibi idari merkezler, bölgedeki kentlerin fonksiyon zenginliğini yansıtmaktadırlar.

Pyatigorsk, Stavropol ve Mahaçkala Kuzey Kafkasya Bölgesinin en büyük şehirsel aglomerasyonlarını oluşturmaktadırlar. Stavropol aglomerasyonu içinde Stavropol, Nevinominsk, İzobilniy, Kamennobrodkskaya, Groçevka, Donskoe, Rizdvyannıy, Svetlograd ve Mihaylovsk gibi yerleşmeler yer almaktadır. Pyatigorsk aglomerasyonu içinde Pyatigorsk, Goryaçevodskiy, Georgievsk, Mineralnie Vodi, Lermontov, Essentuki, Novopavlovsk, Jeleznovodsk ve Kislovodsk gibi yerleşmeler yer almaktadır. Dağıstan Cumhuriyetinde yer alan Mahaçkala aglomerasyonu içinde Mahaçkala Kaspiysk, Şamhal, Talgi, Tarki, Tübe, Buynaksk, Korkmaskala ve Leninkent gibi yerleşmeler yer almaktadır. Bu kentsel aglomerasyonlar federal bölgenin çok fonksiyonlu ticaret, sanayi, eğitim, kültür, bilim, finans ve ulaşım merkezleridir.

KAYNAKLAR

1. Ağır, O. (2015) "Rus Tipi Federalizm", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 1, s. 27 – 54
2. Alekseev, A. İ. Nikolina, V. V. (1999) "Geografiya: Naselenie i Hozyaystvo Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Prosveştenie"
3. Atalay, İ. (2001) "Resimli ve Haritalı Dünya Coğrafyası", İstanbul: İnkılâp Kitabevi
4. Atalay, İ. (2007) "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", İzmir: META Basım
5. Atasoy E. & Wendt J. A. (Editörler) (2017), *"Sosyal Bilimler Işığında Polonya Cumhuriyeti",* Beta Yayınları, İstanbul
6. Atasoy, E. & Çalışkan, V. & Galay, E (2014) "Beşeri Coğrafya Perspektifinden Tataristan Cumhuriyeti," Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 29, 2014, İstanbul, s. 313- 343
7. Atasoy, E. (20008) "Remarks on Otnomuos Republics Located Within Russian Federation in Terms of Etnogeography", İzmir: Turkish Studies, Vol: 3, No:7, p. 83–124
8. Atasoy, E. & Atış, E. (2021) "Baykal - Amur Raılway Route From The Perspectıve Of Polıtıcal Geography", Journal of Social and Humanities Sciences Research, Vol: 8, Issue: 69, pp. 993-1021
9. Atasoy, E. & Atış, E. (2021) "The Ussr-Chınese Border War In 1969 From The Perspectıve Of Polıtıcal Geography And Internatıonal Relatıons", Journal of Social and Humanities Sciences Research, Vol: 8, Issue: 68, pp. 854-876
10. Atasoy, E. (2010) E. "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları
11. Atasoy, E. (2009) "Rusya Federasyonunda Yaşanan Demografik Krizlerin Analizi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Yıl: 2009/1, Sayı: 18, Sayfa 21-38, İstanbul
12. Atasoy, E. (2009) "Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik Gelişimi", Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı 16, s. 1–36

13. Atasoy, E. (2010) "Federal Bölgelere Göre Rusya'nın Nüfus ve Etnocoğrafya Özellikleri", Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 11, Sayı 19, s.183 - 219

14. Atasoy, E. (2011) "*Demografi, Jeopolitik ve Etnocoğrafya Işığında Rusya*", MKM Yayıncılık, Bursaf

15. Atasoy, E. (2013) "*Demografi Yazıları"*, MKM Yayıncılık, Bursa

16. Atasoy, E. (2015) "*Doğu Avrupa Ülke Araştırmaları (Rusya, Bulgaristan, Belarus ve Polonya)",* Sentez Yayınları, Bursa

17. Atasoy, E. (2019) *"Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri*", Değişim Yayınları, İstanbul

18. Atasoy, E., (2010) "*Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası"*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları

19. Babin, Y. V. Moskvin, V. V. Vidyapin, V. İ. Stepanova, M. V. (2005) "Ekonomiçeskaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelskiy Dom "İNFRA-M"

20. Bulatov A. S., (2005) "*Strani i Regioni Mira: Ekonomiko-Politiçeskiy Spravoçnik",* İzdatelstvo Prospekt, Moskova, 2005

21. Busigina, İ. M., (2010) "*Politiçeskaya Geografiya. Formirovanie Politiçeskoy Karti Mira",* Moskova: İzdatelstvo "Prospekt"

22. Çepaliga, A. L. Çepaliga, G. İ. (2004) "Regioni Rosii, Spravoçnik", Moskova: İzdatelstvo "Daşkov i K"

23. Çirikov, A. L., Pozdnyak, G. V., (2008) *"Atlas Mira*", Moskova: İzdatelstvo PKO "Kartografiya", İzdatelstvo "Oniks"

24. Gluşkovoy, V. G. & Simagina, Y. A., (2011) "Federalnie Okruga Rossii. Regionalnaya Ekonomika", İzdatelstvo "KnoRus", Moskova

25. Güner, İ. ve Ertürk, M., (2005) "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", Ankara: Nobel Yayınları

26. Gümüş, E. (2004) "Eğitim Fakülteleri İçin Ülkeler Coğrafyası", Ankara: Nobel Yayınları

27. Dronov, V. P. Gluşkovoy, V. G. (2003) "Obştestvennaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Klassiks Stil"

28. Dronov, V. P. Rom, V. Y. (2002) "Geografiya Rosii: Naseleniei Hozyaystvo", Moskova: İzdatelstvo "Drofa"

29. Dubenok, N. V., Sergeeva, İ. Y., (2008) "*Bolşaya Entsiklopediya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "EKSMO"

30. Golubçikov, Y. H. (2003) "Geografiya Çeloveka", Moskova: İzdatelstvo Editorial URSS

31. Hruştev, T. (2002) "Ekonomiçeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Drofa"

32. Jitkov, V. B. Paşintseva, N. İ. Voronina, İ. V. Kazaçenko, L. A. (2007) Rossiyskiy Statistiçeskiy Ejegodnik 2007 Statistiçeskiy Sbornik, Moskova: İnformatsionno-İzdatelski Tsentar "Statistika Rosii"

33. Juravlev, D. (2005), "Mir v Tsifrah 2005 Karmannıy Spravoçnik", Moskova: İzdatelstvo ZAO "Olimp-Biznes"

34. Kalaşnikova, L. V., (2005) *"Geografiya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "Entsiklopediya"

35. Karaganov, S. A. (2007) "Mir Vokrug Rosii: 2017, Konturi Nedalekogo Buduştego", Moskova: Sovet po Vneşney i Oboronnoy Politike, Gosudarstvennıy Universitet–Vıysşaya Şkola Ekonomiki, RİO– Tsentr, İzdatelstvo "Kulturnaya Revolyutsiya"

36. Kemaloğlu İ., (2016) "21. Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu", Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt III, Sayı 2, İstanbul: Sonbahar 2016, s. 1 - 14

37. Lacoste, Y. (2005) "Geopolitiçeski Reçnik na Sveta", Sofya: Knigoizdatelska Kaşta Trud

38. Lavrov, S. B. ve Kaledin, N. V. (2003), "Ekonomiçeskaya, Sotsialnaya i Politiçeskaya Geografiya Mira. Regioni i Strani", Moskova: İzdatelstvo Gardariki

39. Lukanov, A. Bojinov, N. Dimitrov, S. (2005) "Stranite v Sveta 2005-2006, Spravoçnik", Sofya: İzdatelstvo Gloriya Palas

40. Neklyukova. N. P., Duşina, İ. V., Rakovskaya, E. M., Kuznetsov, A. P., Lobjanidze, A. A., Berlyant, A. M., (2010) *"Geografiya*", Moskova: İzdatelstvo OAO "AST-PRESS Şkola"

41. Pirojnik, İ. İ., (2008) "*Geopolitika v Sovremennom Mire"*, Minsk: İzdatelstvo "Tetra Sistems"

42. Plisetskiy, E. L., Vinokurov, A. A., Gluşkova, V. G., Simagin, Y. A., (2008) *"Vvedenie v Ekonomiçeskuyu Geografiyu i Regionalnuyu Ekonomiku Rosii"*, Moskova: İzdatelstvo "Vlados"

43. Pospelov, E. M., (2008) *"Geografiçeskie Nazvaniya Rosii. Toponimiçeskiy Slovar*", Moskova: İzdatelstvo "Astrel"

44. Petrova, N. N. (2007) "Geografiya Sovremenniy Mir", Moskova: İzdatelstvo Forum-İNFRA-M

45. Pozdnyak, G. V. Polunkina, N. N. "Atlas Mira", Moskova: Federalnaya Slujba Geodeziya i Kartografi Rosii, PKO "Kartografiya", İzdatelskiy Dom "Oniks 21 Vek

46. Rakovskaya, E. M., Davidova, M. İ., (2003) *"Fiziçeskaya Geografiya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "Vlados"

47. Sokolin, V. L. (2007) "*Rosiya v Tsifrah 2007. Kratkıy Statistiçeskiy Spravoçnik"*, Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)

i. Stabnikov, V., "*Mir v Tsifrah – 2011. Karmannıy Spravoçnik",* (2011) İzdatelstvo "Olimp-Biznes", Moskova

48. Sidorenkova, T. P. (1999) "Atlas Mira Strani Mira v Kartah i Tsifrah", Moskova: ZAO "Kompaniya "AST-PRESS"

49. Sokolin, V. L. (2007) "Rosiya v Tsifrah 2007. Kratkıy Statistiçeskiy Spravoçnik", Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)

50. Topsakal, İ. (2007) "İdil-Ural Bölgesinde Demografik Yapının Türkler Aleyhine Değişimi ve Çözüm Yolları", Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri, Editörler: N. Öztürk ve A. Satan, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık

51. Treşnikov, A. F., (1983) *"Geografiçeskiy Entsiklopediçeskiy Slovar. Geografiçeskie Nazvanıya",* Moskova: İzdatelstvo "Sovetskaya Entsiklopediya"

52. Ulyanov, İ. S. (2006) "Regioni Rosii, Osnovnie Harakteristiki Subektov Rosiyskoy Fedaratsii 2006, Statistiçeskiy Sbornik", Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)

53. Vavilova E. V., Lebedeva, S, L., (2005) "Ekonomiçeskaya Geografiya İ Regionalistika", İzdatelstvo Gardariki, Moskova

54. Volskim, V. V., (2001) "Sotsialno – İkonomiçeskaya Geografiya Zarubejnogo Mira", İzdatelstvo Drofa, Moskova

55. Vişnevskiy, A. G. (2003) "Rosiya Pered Demografiçeskiy Viyzovami", Moskova: Mejdunarodnıy Simpozium "Rossiyane v Zerkale Statistiki: Vserosiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda"

56. http://www.gks.ru
57. https://rosstat.gov.ru/
58. http://www.mojgorod.ru
59. http://dic.academic.ru/
60. http://rospriroda.ru
61. http://www.stradigma.com/
62. http://www.constitution.ru/10003000/10003000-5.htm
63. http://ru.spinform.ru/stroi.html
64. http://rsvk.cz/glavnaya/o-rossii/gosudarstvennoe-ustrojstvo/
65. http://www.cap.ru/home/112/vladimir/20let_Konstitucii_RF/disk/history003.html

RUSYA'NIN KÜLTÜREL, İKTİSADİ VE JEOPOLİTİK KALBİ: COĞRAFYA PERSPEKTİFİNDEN MERKEZİ FEDERAL BÖLGESİ

Prof. Dr. Emin Atasoy
Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkiye

ÖZET

Deniz ve okyanuslara kıyısı olmayan Merkezi Bölgenin güneyinde Ukrayna, batısında Belarus, kuzeyinde Kuzey-Batı Federal Bölgesi, doğusunda Volga Federal Bölgesi ve güneydoğusunda da Güney Federal Bölgesi yer almaktadır. Bu çalışmada Rusya'nın siyasi, kültürel ve ekonomik kalbini oluşturan Merkezi Federal Bölge'sinin fiziki coğrafya, beşeri coğrafya ve iktisadi coğrafya özellikleri irdelenmiştir. Araştırmada, ayrıca bölgenin demografik özellikleri, etnik nüfus yapısı ve kentleşme özellikleri de tartışılmıştır. Çalışmada bölgenin coğrafi ve iktisadi avantaj ve dezavantajları irdelendiği gibi bölgenin idari ve demografik yapısı ile en büyük şehirsel aglomerasyonlar da kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Federal Bölgeler, Coğrafya, Merkezi Federal Bölge

Merkezi Federal Bölgenin Coğrafi Portresi

Rusya'nın jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik kalbini oluşturan Merkezi Federal Bölge ülkenin en gelişmiş, en sanayileşmiş, en nüfuslanmış ve hem siyasi hem de iktisadi potansiyel olarak ülkenin en güçlü federal bölgesidir. Bu gücün kaynağı bir yandan başkent Moskova'nın bu bölgede yer alması ve ülkenin en kalabalık nüfuslu bölgesi olması, diğer yandan ise bölgenin tarihsel ve jeopolitik konumu, ticaret ve sanayi üretim gücü ile açıklanabilir. Bölgede 17 oblast (il) ve 1 federal statüye sahip kent (Moskova), yani 18 federal idari birim yer almaktadır (Harita 1). Bir başka anlatımla, Rusya'nın siyasi, kültürel ve iktisadi merkezi olan bölge, Rus halkının, Rus kültürünün ve Rus devletinin tarihsel köklerini barındırır, aynı zamanda da tüm Federal Bölgeler arasında en fazla sayıda idari birim kapsayan Federal Bölgedir. Merkezi Federal Bölgesinin başkentini ve idari merkezini Moskova kenti oluşturmaktadır.

Deniz ve okyanuslara kıyısı olmayan Merkezi Bölgenin güneyinde Ukrayna, batısında Belarus, kuzeyinde Kuzey-Batı Federal Bölgesi, doğusunda Volga Federal Bölgesi ve güneydoğusunda da Güney Federal Bölgesi yer almaktadır (Harita 1). Volga'ya sularını boşaltan büyük ırmaklar sayesinde nehir ulaşımından faydalanan bölge Doğu Ukrayna, Tataristan ve Ural sanayi bölgelerine yakın olup verimli çernozyem topraklara sahiptir. Valday Tepeleri ve Orta Rusya Platosu dışında tamamı ova ve düzlüklere kaplı olan bölgenin en yüksek noktası olan Valdaysk'ın yüksekliği sadece 346 metredir. Bir başka anlatımla eğimli, yüksek ve engebeli sahaların yok denecek kadar az olduğu bölge arazileri yerleşme, ulaşım, sanayi ve tarım faaliyetlerine uygun olması ile dikkat çekmektedir.

Harita 1: Merkezi Federal Bölgesi

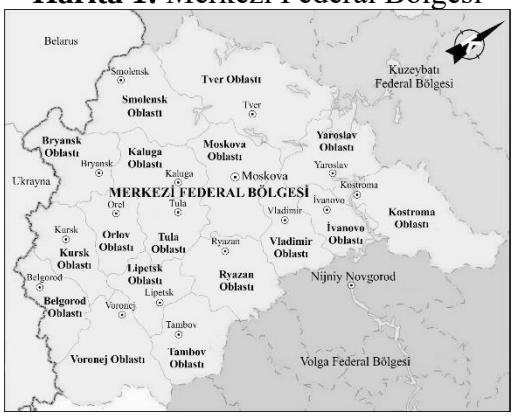

Avantajlarla dolu coğrafi konumu, stratejik ulaşım güzergâhlarının bu bölgede düğümlenmesi, ülkenin en büyük endüstri ve savunma tesisleri, en modern ulaşım ve ticaret merkezleri ile en büyük üniversite ve bilimsel araştırma merkezlerini barındırması Merkezi Federal Bölgeye büyük bir coğrafi ve jeopolitik avantaj sağlamaktadır. Fakat NATO ülkelerine en yakın bölge olması ve açık denizlere kıyısı olmaması bu bölgenin en önemli jeopolitik dezavantajları arasında gösterilebilir.

Merkezi Federal Bölgesinin başlıca jeopolitik ve jeoekonomik avantajları şöyle özetlenebilir:

- Hem ülkenin başkentini hem de ülkenin en büyük kentsel aglomerasyonunu barındırması.
- Rusya Federasyonu'nun en eski ve en önemli inanç, kültür, turizm, spor ve siyaset merkezlerinin bu bölgede yer alması.
- Rusya Federasyonu'nun en büyük sanayi, ticaret, ulaşım, savunma ve finans kurumlarını barındırması.
- Rusya Federasyonu'nun en büyük ve en ünlü üniversite, sanat merkezi, araştırma ve bilim merkezi, eğitim ve sağlık kurumlarını barındırması.
- Rusya Federasyonu'nun en işlek, en uzun ve en önemli karayolu ve demiryolu güzergâhlarının bu bölgede kesişmesi.
- Rusya sınırları içinde en fazla sayıda fabrika, banka, enerji tesisi, ticaret ve ulaşım merkezinin bu bölgede yer alması.
- Rusya sınırları içinde en fazla hastane, okul, üniversite, spor tesisi, sanat merkezi, kültür ve bilim merkezinin bu bölgede yer alması.
- Rusya sınırları içinde en fazla sayıda bilim uzmanı, eğitim uzmanı, siyaset uzmanı, doktor, akademisyen, mühendis ve iş adamı barındıran bölgesi olması.
- Yetenekli personel sayısı bakımından ve yetişmiş kalifiye uzman çeşitliliği bakımından tüm bölgeler arasında birinci sırada yer alması.
- Rusya Federasyonu'nun en çok yabancı yatırımı yapılan bölgesi olup, ayrıca hem toplam iktisadi üretim bakımından hem de toplam dış ticaret bakımından ülkede lider konumunda olması.
- Hem nüfus yoğunluğu hem toplam nüfus hem de kent sayısı bakımından tüm Federal Bölgeler arasında birinci sırada yer alması.

Merkezi Rusya Bölgesinin %90'dan fazlasını Rusya Ovası toprakları oluşturmaktadır. Doğu Avrupa Ovası veya diğer adı ile Rusya Ovası kuşkusuz Avrupa Kıtası'nın en geniş ovasıdır. Bu ova, kuzeydeki Tayga Ormanlarından, güneydeki yarıkurak steplere ve Çernozyem kuşağına kadar çok farklı doğal bölgeleri kapsamaktadır. Merkezi Rusya bölgesinin verimli toprakları, Volga (kolları: Klyazma, Medveditsa, Oka, Mologa, Kostroma), Dineper (kolları: Desna, Seym), Batı Dvina ve Don (kolları: Voronej, Bitüg) akarsuları tarafından sulanır. Seliger, Vselug, Pleşteev gölleri ile Ribinsk, İvanovsk, Uçinsk, İstrinsk ve Gorkovsk baraj gölleri bölgenin en büyük göllerini oluşturmaktadırlar.

Tablo 1: Merkezi Federal Bölgesinin Başlıca Coğrafi Unsurları

Nüfus Özellikleri (1 Ocak 2020)		**İdari Özellikler** (1 Ocak 2020)	
Başkent	Moskova	Toplam İdari Birim Sayısı	4017
Yüzölçümü (km^2)	650 200	Toplam Belediye Sayısı	359
Toplam Nüfus	39 433 600	Kentsel Yönetim Birimleri	145
Kentsel Nüfus	32 454 200	İdari Yönetim Birimleri	4
Kırsal Nüfus	6 979 400	Federal Öneme Sahip Kentler	146
Aritmetik Nüfus Yoğunluğu	60,6 kişi/km^2	Kentsel Yerleşme Sayısı	346
		Kırsal Yerleşme Sayısı	3017

Ülke sanayi üretiminin %20,0'sini ve ülke tarımsal üretimin %25,0'ini tek başına üreten Merkezi Bölge, Rusya'da üretilen şeker pancarının %55'ini, tahıl ürünlerinin %23'ünü, elektroenerjinin %22'sini, çelik üretiminin %19,4'ünü üreterek ülkenin iktisadi can damarını oluşturmaktadır. Büyük nehirler ve ulaşım kanalları sayesinde Azak, Hazar, Baltık ve Beyaz Denizle su ulaşım bağlantılarına sahip olan bu küçük alanlı bölgede ülke karayollarının %22,3'ü ve demiryolların da %20'si yer almaktadır. Bölgenin federal merkezi olan Moskova kenti ülkedeki kara ve demiryollarının düğümlendiği Rusya'nın en büyük ulaşım, ticaret, turizm, eğitim, kültür ve sanayi merkezidir. Ülkenin en eski sanayi kuruluşları ve en büyük endüstri tesislerine sahip olan Merkezi Bölgede, sanayi üretimindeki çeşitlilik ve yoğun dış ticaret bağlantıları ile yurt dışı yatırımların yoğunluğu diğer federal bölgelere kıyasla çok daha fazladır. Kimya, cam, tekstil, makine, elektronik, beyaz eşya, uçak, dokuma, iplik, gıda, metalürji, savunma, iletişim ve ulaşım araçları endüstrileri, bölgenin en gelişmiş sanayi kollarıdır. Merkezi Bölge zengin turba, demir, boksit ve kömür yataklarına sahiptir. Örneğin bölgedeki turba rezervleri 6 milyar tonu ve demir rezervleri de 40 milyar tonu aşmaktadır

Tablo 2: Merkezi Federal Bölgede Yer Alan İdari Birimlerin Başlıca Özellikleri

İdari Birim (Oblast)	**Toplam Yüzölçümü (km^2)**	**Toplam Nüfus (Bin Kişi)**	**İdari Merkezi**	**Aritmetik Nüfus Yoğunluğu (kişi/km^2)**
1. İvanovo	21 437	997,1	İvanovo	46,1
2. Belgorod	27 134	1 549,2	Belgorod	56,8
3. Bryansk	34 857	1 192,5	Bryansk	33,9
4. Vladimir	29 084	1 358,4	Vladimir	46,1
5. Voronej	52 216	2 324,2	Voronej	44,2
6. Kaluga	29 777	1 002,6	Kaluga	33,6
7. Kostroma	60 211	633,4	Kostroma	10,4
8. Kursk	29 997	1 104,0	Kursk	36,5
9. Lipetsk	24 047	1 139,4	Lipetsk	46,9
10. Moskova	44 329	7 690,9	Moskova	173,9
11. Orlov	24 652	733,5	Orel	29,4
12. Ryazan	39 605	1 108,8	Ryazan	27,7
13. Smolensk	49 799	934,9	Smolensk	18,5
14. Tambov	34 462	1 006,7	Tambov	28,9
15. Tver	84 201	1 260,4	Tver	14,8
16. Tula	25 679	1 466,1	Tula	56,4
17. Yaroslav	36 177	1 253,4	Yaroslav	34,3
18. Moskova Kenti	2 561	12 678,1	Moskova	4940,4
Toplamı	**650 205**	**39 433,6**	**-----**	**60,4**

Tablo 2 irdelendiğinde aşağıdaki tespitler yapılabilir:

- Tver oblastı, 84 201 km^2'lik alanı ile Merkezi Federal Bölgenin yüzölçümü bakımından en büyük oblastıdır. İvanovo oblastı, 21 437 km^2'lik alanı ile Bölgenin yüzölçümü bakımından en küçük oblastıdır. Bölge sınırları içinde 100 000 km^2'lik alanı aşan oblast olmadığı gibi 20 000 km^2'den daha küçük alana sahip oblast da olmadığı anlaşılmaktadır. Sadece Voronej, Kostroma ve Tver oblastlarının (3 oblastın) yüzölçümleri 50 000 km^2'den fazladır ve sadece İvanovo, Lipetsk ve Orlov oblastlarının (3 oblastın) yüzölçümleri 25 000 km^2'den azdır.
- Toplam nüfusu 7 690 900 olan Moskova, bölgenin en kalabalık nüfuslu oblastıdır, oysa toplam nüfusu 633 400 olan Kostroma, bölgenin en az nüfus barındıran oblastıdır. Voronej ve Moskova dışında 2 milyondan fazla insan barındıran oblast yoktur. İvanovo, Kostroma, Orel ve Smolensk oblastlarının nüfusu ise 1 milyondan azdır. Özetle, bölgede 2 obllastın nüfusu 2

milyondan fazla olup 4 oblastın nüfusu 1 milyondan azdır. Federal yönetim statüsüne sahip olan Moskova kenti bölge nüfusunun yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır ve bölgenin sanayi, ulaşım, ticaret, sanat, kültür, finans, bilim ve kültür merkezidir.

• Bölge sınırları içinde en yüksek aritmetik nüfus yoğunluğu Moskova oblastında (173,9 kişi/km^2) ve en düşük aritmetik nüfus yoğunluğu Kostroma oblastında (10,4 kişi/km^2) görülmektedir. Bölgede yer alan tüm oblastların aritmetik nüfus yoğunluğu Rusya ortalamasından daha yüksektir. Sadece Belgorod, Tula ve Moskova oblastlarının aritmetik nüfus yoğunluğu 50 kişi/km^2'den daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bölge sınırları içinde, bu üç oblast ve Moskova kent alanı dışında yoğun nüfuslu sayılabilecek başka bir idari birim yoktur. Federal yönetim statüsüne sahip olan Moskova kenti 4940,4 kişi/km^2 aritmetik nüfus yoğunluğu ile hem Merkezi Bölgenin hem de tüm Rusya'nın en yoğun nüfuslu idari birimini oluşturmaktadır.

Merkezi Federal Bölgenin Nüfus Özellikleri

Merkezi Federal Bölgenin yüzölçümü 650 205 km^2 olup, ülke topraklarının sadece %3,8'ini kaplamaktadır. Merkezi Bölge, Güney Federal Bölge'den sonra Rusya'nın en küçük ikinci federal bölgesi olmasına rağmen, Rusya'nın en kalabalık ve en yoğun nüfuslu bölgesidir. Toplam 39,4 milyon nüfusu ile ülke nüfusunun %26,9'unu oluşturan bölgede km^2'ye 60,6 kişi düşmektedir.[74] Bir başka anlatımla Merkezi Bölgenin aritmetik nüfus yoğunluğu ülke ortalamasının yaklaşık 7 katıdır. Kapladığı alan ile barındırdığı nüfus arasındaki bu tezat, nüfus artışı ile göç arasındaki ilişkide de gözlenmektedir. Merkezi Bölge çok sayıda fabrika, işletme, hizmet ve sanayi kuruluşuna sahip olduğundan dolayı Rusya'nın en çok göç alan bölgesidir, bu nedenle diaspora ve azınlık çeşitliliği bakımından en zengin Federal Bölgelerin başında gelir.

Tablo 3: Merkezi Federal Bölgesinin Demografik ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Sosyo-Ekonomik Özellikler	**2005 Yılı**	**2010 Yılı**	**2019 Yılı**
Toplam Nüfus	38 109 000	38 445 700	39 433 600
Erkek Nüfusu	17 454 700	17 581 700	18 139 800
Kadın Nüfusu	20 654 300	20 864 000	21 293 800
Doğal Nüfus Artışı (Binde)	-8,4	-4,5	-3,3
İktisadi Faal Nüfus	----	20 782 300	21 171 200
İşsiz Nüfus	852 300	960 800	612 100
Ortalama Kişisel Aylık Gelir (Ruble)	10 902	24 645	46 921
Toplam Demiryolları Uzunluğu (km)	17 004	16 981	16 923
Toplam Asfaltlı Karayolları Uzunluğu (km)	116 458	150 293	240 478

Ülkede yer alan 8 federal bölge içinde en çok göç alan bölge olmasına rağmen, Merkezi Bölgede son çeyrek yüzyılda beklenen uzun vadeli pozitif nüfus artışı bir türlü sağlanamamıştır. Örneğin 2005 yılında bölgenin doğal nüfus artışı binde – 8,4, 2010 yılında binde – 4,5 ve 2019 yılında da binde – 3,3 olarak tespit edilmiştir (Tablo 3). Bir başka deyişle Rusya'nın en zengin, en çok göç alan ve en gelişmiş bölgesi olmasına rağmen XXI. yüzyılda bölge nüfusunda beklenen nüfus artışı bir türlü gerçekleşememiştir. 2005 yılında 38,1 milyon olan bölge nüfusu 2019 yılında ancak 39,4 milyona ulaşmıştır. Merkezi Federal Bölgesinde çok belirgin erkek nüfus azlığı ve kadın nüfus fazlalığı vardır. Örneğin 2019 yılında bölge sınırları içinde 21,2 milyon kadın yaşarken, sadece 18,1 milyon erkek yaşadığı anlaşılmaktadır. Yaklaşık 3 milyonluk kadın fazlalığı tüm federal bölgeler arasında en şiddetli cinsiyet nüfus farklılaşmasına işaret etmektedir (Tablo 3).

Merkezi Federal Bölge Rusya'daki doğum oranlarının en düşük ve demografik krizin en belirgin olduğu bölgelerden biridir. Bölgede yer alan 18 federal idari birimden tümünde XXI. yüzyılda depopulasyon süreci yaşanmaktadır. 1990 yılında bölgenin nüfus artışı binde — 1,7 iken 2002 yılında binde — 10,6'ya ve 2019 yılında da binde – 3,3 düşmesi Postsovyet döneminde Rusya'daki nüfus sorunlarının derinleşmesinin kanıtlarından biridir. Bölgedeki doğum oranlarının ve nüfus artış hızının çok düşük düzeyde olmasının başlıca nedenleri arasında, bölge nüfusunun büyük bir bölümünü doğurganlığı düşük olan etnik Ruslardan oluşması ve yaşlı nüfus oranlarının yüksek, oysa genç nüfus oranlarının düşük olması gösterilebilir. Bölge nüfusunun bir diğer özelliği ise farklı kökenli azınlıkların oblast merkezlerinde yoğunlaşmalarıdır. Tver oblastında Karelyalı, Ryazan oblastında Tatar azınlığı dikkat çekmektedir. Ülkenin en büyük metropolü olan Moskova kentinde ise Yahudi, Ukraynalı ve Kafkasyalı azınlıklar (Çeçen, Azeri, Ermeni, Gürcü, Osetyalı, Dağıstanlılar v.b.) dikkat çekmektedir (Dronov ve Gluşkovoy 2003).

Merkezi Federal Bölgenin Etnocoğrafya Özellikleri

Merkezi Federal Bölgede yer alan tüm oblastlarda Rus etnosu başat milleti ve egemen etnik unsuru oluşturmaktadır. Ruslardan sonra ikinci büyük etnosu Ukraynalılar oluşturmaktadır. Bölgedeki idari birimler arasında en düşük Rus nüfus oranı federal yönetim statüsüne sahip olan Moskova kentinde gözlenmektedir. Ülkenin en büyük metropolü ve aynı zamanda başkenti olan Moskova'daki Rus nüfusunun oranı %83'ten fazla olup, bölgede Rus etnosunun %90'nın altında olduğu tek idari birimdir. Merkezi bölgede en yüksek Rus nüfus oranı Tambov ve Bryansk oblastlarında ve en yüksek Ukraynalı nüfus oranı ise Belgorod ve Voronej oblastlarında görülmektedir. Hristiyan ve Müslüman topluluklar bölgenin en kalabalık etnik unsurlarını oluşturmaktadırlar.

Tablo 4: Merkezi Federal Bölgesi Nüfusunun Etnik Yapısı (2010 Yılı)

Millet veya Etnik Topluluk	**Federal Bölge İçindeki Nüfusu**	**Federal Bölge Nüfusundaki Oranı (%)**
Rus	34 240 603	89,10
Ukraynalı	514 919	1,34
Ermeni	270 996	0,71
Tatar	265 913	0,69
Azeri	132 312	0,34
Belarus	128 742	0,34
Özbek	90 652	0,24
Yahudi	69 409	0,18
Moldovyalı	65 645	0,17
Gürcü	63 612	0,17
Tacik	62 785	0,16
Mordvalı	51 826	0,13
Çingene	49 535	0,13
Çuvaş	40 157	0,10
Kırgız	29 269	0,08
Çeçen	25 734	0,07
Alman	25 219	0,07
Koreli	21 779	0,06

Merkezi Federal Bölgesi nüfusunun etnik yapısı ve Tablo 4 irdelendiğinde aşağıdaki tespitler yapılabilir:

- Slav milletleri, göçmen topluluklar ve Müslüman milletler bu bölgenin en yaygın etnik topluluklarını oluşturmaktadırlar. Ruslar, Ukraynalılar ve Belaruslar Merkezi Federal Bölgesi'nin en kalabalık Slav topluluklarını, oysa Tatarlar, Azeriler, Özbekler, Çeçenler, Tacikler ve Kırgızlar

en kalabalık Müslüman topluluklarını oluşturmaktadırlar. Almanlar, Koreliler, Ermeniler, Yahudiler ve Gürcüler ise bölgede yaşayan en kalabalık göçmen topluluklara örnek gösterilebilirler.

- Merkezi Federal Bölgesi nüfusu içindeki etnik Rusların oranı %83,07 olup bölgenin başat milletini oluşturmaktadırlar. Ayrıca Ukraynalı, Etmeni ve Tatarlar dışında bölgede yaşayan hiçbir etnik topluluğun nüfusu 200 000'den fazla değildir. Özetle, Ruslar, Ukraynalılar, Etmeniler ve Tatarlar bölgenin kalabalık milletleri olup bölge nüfusunun yaklaşık %92'isini oluşturmaktadırlar. Çuvaş, Alman, Koreli, Kırgız, Yahudi, Özbek, Çingene, Çeçen ve Tacik gibi küçük azınlıkların bölge nüfusu içindeki toplam payları ise %8 civarındadır.
- Bölge sınırları içinde nüfusları 100 000'den fazla olan sadece 6 etnik topluluk ve nüfusları 20 000 ile 100 000 arasında olan 12 etnik topluluk yer almaktadır.
- Ruslar, Tatarlar, Çuvaşlar ve Mordvalılar bölgenin en kalabalık nüfuslu yerli etnik topluluklarını oluştururlar, oysa Ukraynalılar, Belaruslar, Ermeniler, Azeriler, Özbekler ve Yahudiler bölgenin en kalabalık göçmen topluluklarına örnek gösterilebilirler.
- Nüfusları 10 000'den fazla ama 20 000'den az olan ve tabloda yer almayan Osetin, Kazak, Türk, Başkır, Avar ve Dargin gibi küçük azınlıklar da bölge sınırları içinde yaşamaktadırlar.

Merkezi Federal Bölgenin Yerleşme ve Kentleşme Özellikleri

Merkezi Federal Bölge nüfusunun %82,7'i kentsel ve %17,3'ü ise kırsal yerleşmelerde yaşamaktadır. Bir başka anlatımla bölgenin kentleşme düzeyi ülke ortalamasını (%74,9'u) aşmaktadır. Merkezi Bölge Kuzeybatı Bölgesinden sonra ülkenin en yüksek kentleşme oranına sahip bölgesidir. Bölgedeki idari birimler arasında bir karşılaştırma yaptığımızda en yüksek kentleşme oranı Moskova oblastında (%81,2) en düşük kentleşme oranı ise Orlov (%67,6) oblastında gözlenmektedir

Tablo 5: Merkezi Federal Bölgesinin Nüfus ve İdari Özellikleri

Nüfus Özellikleri (1 Ocak 2020)		**İdari Özellikler** (1 Ocak 2020)	
Başkent	Moskova	Toplam İdari Birim Sayısı	4017
Yüzölçümü (km^2)	650 200	Toplam Belediye Sayısı	359
Toplam Nüfus	39 433 600	Kentsel Yönetim Birimleri	145
Kentsel Nüfus	32 454 200	İdari Yönetim Birimleri	4
Kırsal Nüfus	6 979 400	Federal Öneme Sahip Kentler	146
Aritmetik Nüfus Yoğunluğu	60,6 kişi/km^2	Kentsel Yerleşme Sayısı	346
		Kırsal Yerleşme Sayısı	3017

2021 yılında Merkezi Federal Bölge sınırları içinde toplam 346 kent ve 3017 kırsal yerleşme yer almaktadır (Tablo 5). Böylece kent sayısı bakımından, sekiz federal bölge arasında, Merkezi Bölgenin birinci sırada yer aldığı, kırsal yerleşme sayısı bakımından ise Volga Bölgesinden sonra ikinci sırada yer aldığı anlaşılmaktadır. Bir başka anlatımla Rusya Federasyonu sınırları içindeki kentlerin yaklaşık %25'ini Merkezi Federal Bölge tek başına barındırır. Özetle, Rusya'nın en yoğun nüfuslu bölgesi olan Merkezi Federal Bölge, hem kapsadığı kent sayısı hem de şehirli nüfus miktarı bakımından tüm federal bölgeler arasında birinci sırada olduğu görülmektedir. Tablo 6'da Merkezi Federal Bölgede yer alan başlıca büyük kentler ve nüfusları verilmiştir.

Tablo 6: Merkezi Federal Bölgede Yer Alan ve Nüfusu 150 000'i Aşan Kentler

Şehir	**Nüfusu**	**Şehir**	**Nüfusu**	**Şehir**	**Nüfusu**
Moskova	12 655 050	İvanovo	401 505	Kostroma	277 393
Voronej	1 050 602	Bryansk	399 579	Himki	257 757
Yaroslavl	601 403	Belgorod	391 702	Mitişti	245 643
Ryazan	534 801	Vladimir	352 347	Korolev	225 299
Lipetsk	503 216	Kaluga	331 842	Starıy Oskol	223 921
Balaşiha	507 307	Smolensk	320 170	Lübertsi	208 397
Tula	467 955	Orel	303 696	Ribinsk	184 635
Kursk	450 977	Podolsk	309 250	Krasnogorsk	175 812
Tver	424 969	Tambov	289 701	Elektrostal	152 607

Tablo 6'daki bilgiler değerlendirildiğinde aşağıdaki yorumlar yapılabilir:

- Bölge sınırları içinde nüfusu 1 milyondan fazla olan sadece iki kent vardır o da 12,6 milyonluk nüfusa sahip Moskova ve 1,1 milyon nüfusa sahip Voronej'dir. Bölgede nüfusu 500 000'den fazla ve 1 milyondan az olan sadece dört büyük kent yer almaktadır: Yaroslavl, Balaşiha, Lipetsk ve Ryazan. Bu kentlerden sadece Balaşiha oblast merkezi değildir.
- Bölgede nüfusu 300 000'den fazla ve 500 000'den az olan toplam 11 kent vardır: Tver, Tula, Kursk, Belgorod, Bryansk, Vladimir, İvanovo, Kaluga, Orel, Smolensk ve Podolsk. Bu kentlerden sadece Podolsk oblast merkezi değildir. Görüldüğü gibi Merkezi Federal Bölgede yer alan ve nüfusu 300 000'den fazla olan kentlerin büyük bir bölümü oblast merkezi olup, idari birim sınırları içinde en önemli ve en işlek sanayi, ulaşım, ticaret, sanat, kültür, finans, bilim ve kültür merkezini oluşturmaktadırlar.
- Bölgede nüfusu 200 000'den fazla ve 300 000'den az olan toplam 7 kent vardır: Tambov, Kostroma, Himki, Mitişti, Korolev, Lübertsi ve Starıy Oskol. Bu kentlerden sadece Tambov ve Kostroma oblast merkezi rolü üstlenmektedirler. Ribinsk, Krasnogorsk, Elektrostal, Yartsevo, Jeleznogorsk, Kolomna, Novomoskovsk, Sasovo, Teykovo, Rostov, Furmanov, Noginsk, Zelenograd, Elets, Morşansk, Rossoş ve Dmitrov Merkezi Federal Bölgede yer alan ve nüfusu 200 000'den az olan ama Tablo 28'de yer almayan diğer önemli kent merkezlerine örnek gösterilebilirler.

Moskova Oblastı hem Merkezi Federal Bölgenin en yoğun nüfuslu hem de en çok şehir barındıran oblastıdır. 2020 yılında oblast sınırları içinde toplam 74 kent yerleşmesi bulunmakta ve bunlardan 21'inin nüfusu 100 000'den fazladır (Tablo 6). Moskova kentsel aglomerasyonu barındırdığı 13 milyondan fazla nüfusla Avrupa'nın en büyük şehirsel aglomerasyonudur. Moskova, Lipetsk ve Voronej bölgenin en büyük şehirsel aglomerasyonlarının başında gelirler. Önümüzdeki 40 – 50 yıl içinde Moskova, Vladimir, Dzerjinsk ve Nijniy Novgorod kentlerinin birleşmesiyle yaklaşık 20-22 milyon insanı kapsayacak, Rusya'nın ve Avrupa kıtasının en büyük şehirsel aglomerasyonu ortaya çıkması beklenmektedir.

Moskova aglomerasyonu sınırları içinde Podolsk, Klimovsk, Serpuhov, Çehov, Kolomna, Obninsk, Voskresensk, Egorevsk, Şatura, Roşal, Orehovo – Zuevo, Naro – Fomisnk, Kubinka, Tuçkovo, Odintsovo, Zvenigorod, İstra, Zelenograd, Himki, Mitişti, Klin, Dimitrov, Hotkovo, Sergiev Posad, Aleksandrov, Dorohovo, Kostrovo, Mojaysk, Borodino, Novopetrovskoe, Nelidovo, Balaşiha, Elektrostal, Gjel, Ramenskoe, Solneçnogorsk, Povarovo, Dedenovo, Sofrino, Jukovskiy, Jeleznodorojniy, Pavlovskiy Posad, Noginsk, Çernogolovka, Lobnya, Troitskoe, Krasnıy Poselok, Pavlovskaya Sloboda, Nikolina Gora, Ktasnoznamensk, Snegiri, Ozeretskoe, Ermolino, Fryazino, İvanteevka, Domodedovo ve Ramenskoe gibi yerleşmeler yer almaktadır.

Voronej aglomerasyonu sınırları içinde Rudkino, Kostenki, Novovoronej, Borştevo, Hoholskiy, Glazovo, Latnaya, Semiluki, Srebryanka, Zemlyansk, Perlevka, Çistaya Polyana, Vniss, Gorki Orlovo, Solneçniy, Medvejie, Novaya Usman, Rikan, Uglyanets, Rogaçevka, Mihaylovka, Podkletnoe, Neçaevka, Babyakovo, Ternovoe, Novojivotinnoe, Gubarevo, Endovişte, Devitsa, Semiluki, Latnayai Voznosenka, Nijnaya Veduga, Verhnee Turovo, Podlesniy ve Hrenovoe gibi yerleşmeler yer almaktadır.

Lipetsk aglomerasyonu sınırları içinde Borinskoe, Dvureçki, Padi, Troitskoe, Krutie Hutora, Çastaya Dubrava, Donskoe, Kazino, Patriarşaya, Prujinki, Koptsevi Hutora, Kuyman, Veşalovka, Telejenka, İlino, Voskresenovka, Sitovka, Gudalovka, Plehanovo, Golovştino, Yarlukovo, Kazinka, Faştevka, Gryazi, Petrovka, Kazinka, Borovskoy, Kapitanştino, Korenevştino, Tüşevka, Bolşoy Samovets, Bolşoy Homutets ve Sentsovo gibi yerleşmeler yer almaktadır. Sonuç olarak, bu kentsel aglomerasyonlar federal bölgenin çok fonksiyonlu ticaret, sanayi, eğitim, kültür, bilim, finans ve ulaşım merkezleridir.

KAYNAKLAR

1. Ağır, O. (2015) "Rus Tipi Federalizm", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 1, s. 27 – 54
2. Alekseev, A. İ. Nikolina, V. V. (1999) "Geografiya: Naselenie i Hozyaystvo Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Prosveştenie"
3. Atalay, İ. (2001) "Resimli ve Haritalı Dünya Coğrafyası", İstanbul: İnkılâp Kitabevi
4. Atalay, İ. (2007) "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", İzmir: META Basım
5. Atasoy E. & Wendt J. A. (Editörler) (2017), *"Sosyal Bilimler Işığında Polonya Cumhuriyeti",* Beta Yayınları, İstanbul
6. Atasoy, E. & Çalışkan, V. & Galay, E (2014) "Beşeri Coğrafya Perspektifinden Tataristan Cumhuriyeti," Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 29, 2014, İstanbul, s. 313- 343
7. Atasoy, E. (20008) "Remarks on Otnomuos Republics Located Within Russian Federation in Terms of Etnogeography", İzmir: Turkish Studies, Vol: 3, No:7, p. 83–124
8. Atasoy, E. & Atış, E. (2021) "Baykal - Amur Raılway Route From The Perspectıve Of Polıtıcal Geography", Journal of Social and Humanities Sciences Research, Vol: 8, Issue: 69, pp. 993-1021
9. Atasoy, E. & Atış, E. (2021) "The Ussr-Chınese Border War In 1969 From The Perspectıve Of Polıtıcal Geography And Internatıonal Relatıons", Journal of Social and Humanities Sciences Research, Vol: 8, Issue: 68, pp. 854-876
10. Atasoy, E. (2010) E. "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları
11. Atasoy, E. (2009) "Rusya Federasyonunda Yaşanan Demografik Krizlerin Analizi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Yıl: 2009/1, Sayı: 18, Sayfa 21-38, İstanbul
12. Atasoy, E. (2009) "Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik Gelişimi", Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı 16, s. 1–36
13. Atasoy, E. (2010) "Federal Bölgelere Göre Rusya'nın Nüfus ve Etnocoğrafya Özellikleri", Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 11, Sayı 19, s.183 - 219
14. Atasoy, E. (2011) "*Demografi, Jeopolitik ve Etnocoğrafya Işığında Rusya*", MKM Yayıncılık, Bursaf
15. Atasoy, E. (2013) "*Demografi Yazıları"*, MKM Yayıncılık, Bursa
16. Atasoy, E. (2015) "*Doğu Avrupa Ülke Araştırmaları (Rusya, Bulgaristan, Belarus ve Polonya)",* Sentez Yayınları, Bursa
17. Atasoy, E. (2019) *"Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri*", Değişim Yayınları, İstanbul
18. Atasoy, E., (2010) "*Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası"*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları

19. Babin, Y. V. Moskvin, V. V. Vidyapin, V. İ. Stepanova, M. V. (2005) "Ekonomiçeskaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelskiy Dom "İNFRA-M"

20. Bulatov A. S., (2005) "*Strani i Regioni Mira: Ekonomiko-Politiçeskiy Spravoçnik",* İzdatelstvo Prospekt, Moskova, 2005

21. Busigina, İ. M., (2010) "*Politiçeskaya Geografiya. Formirovanie Politiçeskoy Karti Mira",* Moskova: İzdatelstvo "Prospekt"

22. Çepaliga, A. L. Çepaliga, G. İ. (2004) "Regioni Rosii, Spravoçnik", Moskova: İzdatelstvo "Daşkov i K"

23. Çirikov, A. L., Pozdnyak, G. V., (2008) *"Atlas Mira*", Moskova: İzdatelstvo PKO "Kartografiya", İzdatelstvo "Oniks"

24. Gluşkovoy, V. G. & Simagina, Y. A., (2011) "Federalnie Okruga Rossii. Regionalnaya Ekonomika", İzdatelstvo "KnoRus", Moskova

25. Güner, İ. ve Ertürk, M., (2005) "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", Ankara: Nobel Yayınları

26. Gümüş, E. (2004) "Eğitim Fakülteleri İçin Ülkeler Coğrafyası", Ankara: Nobel Yayınları

27. Dronov, V. P. Gluşkovoy, V. G. (2003) "Obştestvennaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Klassiks Stil"

28. Dronov, V. P. Rom, V. Y. (2002) "Geografiya Rosii: Naseleniei Hozyaystvo", Moskova: İzdatelstvo "Drofa"

29. Dubenok, N. V., Sergeeva, İ. Y., (2008) "*Bolşaya Entsiklopediya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "EKSMO"

30. Golubçikov, Y. H. (2003) "Geografiya Çeloveka", Moskova: İzdatelstvo Editorial URSS

31. Hruştev, T. (2002) "Ekonomiçeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Drofa"

32. Jitkov, V. B. Paşintseva, N. İ. Voronina, İ. V. Kazaçenko, L. A. (2007) Rossiyskiy Statistiçeskiy Ejegodnik 2007 Statistiçeskiy Sbornik, Moskova: İnformatsionno-İzdatelski Tsentar "Statistika Rosii"

33. Juravlev, D. (2005), "Mir v Tsifrah 2005 Karmannıy Spravoçnik", Moskova: İzdatelstvo ZAO "Olimp-Biznes"

34. Kalaşnikova, L. V., (2005) *"Geografiya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "Entsiklopediya"

35. Karaganov, S. A. (2007) "Mir Vokrug Rosii: 2017, Konturi Nedalekogo Buduştego", Moskova: Sovet po Vneşney i Oboronnoy Politike, Gosudarstvennıy Universitet–Vıysşaya Şkola Ekonomiki, RİO– Tsentr, İzdatelstvo "Kulturnaya Revolyutsiya"

36. Kemaloğlu İ., (2016) "21. Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu", Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt III, Sayı 2, İstanbul: Sonbahar 2016, s. 1 - 14

37. Lacoste, Y. (2005) "Geopolitiçeski Reçnik na Sveta", Sofya: Knigoizdatelska Kaşta Trud

38. Lavrov, S. B. ve Kaledin, N. V. (2003), "Ekonomiçeskaya, Sotsialnaya i Politiçeskaya Geografiya Mira. Regioni i Strani", Moskova: İzdatelstvo Gardariki

39. Lukanov, A. Bojinov, N. Dimitrov, S. (2005) "Stranite v Sveta 2005-2006, Spravoçnik", Sofya: İzdatelstvo Gloriya Palas

40. Neklyukova. N. P., Duşina, İ. V., Rakovskaya, E. M., Kuznetsov, A. P., Lobjanidze, A. A., Berlyant, A. M., (2010) *"Geografiya*", Moskova: İzdatelstvo OAO "AST-PRESS Şkola"

41. Pirojnik, İ. İ., (2008) "*Geopolitika v Sovremennom Mire"*, Minsk: İzdatelstvo "Tetra Sistems"

42. Plisetskiy, E. L., Vinokurov, A. A., Gluşkova, V. G., Simagin, Y. A., (2008) *"Vvedenie v Ekonomiçeskuyu Geografiyu i Regionalnuyu Ekonomiku Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "Vlados"

43. Pospelov, E. M., (2008) *"Geografiçeskie Nazvaniya Rosii. Toponimiçeskiy Slovar*", Moskova: İzdatelstvo "Astrel"

44. Petrova, N. N. (2007) "Geografiya Sovremenniy Mir", Moskova: İzdatelstvo Forum-İNFRA-M

45. Pozdnyak, G. V. Polunkina, N. N. "Atlas Mira", Moskova: Federalnaya Slujba Geodeziya i Kartografi Rosii, PKO "Kartografiya", İzdatelskiy Dom "Oniks 21 Vek

46. Rakovskaya, E. M., Davidova, M. İ., (2003) *"Fiziçeskaya Geografiya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "Vlados"

47. Sokolin, V. L. (2007) "*Rosiya v Tsifrah 2007. Kratkıy Statistiçeskiy Spravoçnik"*, Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)

48. Stabnikov, V., "*Mir v Tsifrah – 2011. Karmannıy Spravoçnik",* (2011) İzdatelstvo "Olimp-Biznes", Moskova

49. Sidorenkova, T. P. (1999) "Atlas Mira Strani Mira v Kartah i Tsifrah", Moskova: ZAO "Kompaniya "AST-PRESS"

50. Sokolin, V. L. (2007) "Rosiya v Tsifrah 2007. Kratkıy Statistiçeskiy Spravoçnik", Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)

51. Topsakal, İ. (2007) "İdil-Ural Bölgesinde Demografik Yapının Türkler Aleyhine Değişimi ve Çözüm Yolları", Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri, Editörler: N. Öztürk ve A. Satan, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık

52. Treşnikov, A. F., (1983) *"Geografiçeskiy Entsiklopediçeskiy Slovar. Geografiçeskie Nazvanıya",* Moskova: İzdatelstvo "Sovetskaya Entsiklopediya"

53. Ulyanov, İ. S. (2006) "Regioni Rosii, Osnovnie Harakteristiki Subektov Rosiyskoy Fedaratsii 2006, Statistiçeskiy Sbornik", Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)

54. Vavilova E. V., Lebedeva, S, L., (2005) "Ekonomiçeskaya Geografiya İ Regionalistika", İzdatelstvo Gardariki, Moskova

55. Volskim, V. V., (2001) "Sotsialno – İkonomiçeskaya Geografiya Zarubejnogo Mira", İzdatelstvo Drofa, Moskova

56. Vişnevskiy, A. G. (2003) "Rosiya Pered Demografiçeskiy Viyzovami", Moskova: Mejdunarodnıy Simpozium "Rossiyane v Zerkale Statistiki: Vserosiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda"

57. http://www.gks.ru

58. https://rosstat.gov.ru/

59. http://www.mojgorod.ru

60. http://dic.academic.ru/

RUSYA'NIN ENERJİ VE DOĞAL KAYNAKLAR DEPOSU: COĞRAFYA PENCERESİNDEN SİBİRYA FEDERAL BÖLGESİ

Prof. Dr. Emin Atasoy
Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkiye

ÖZET

Coğrafi konum itibarıyla, Sibirya Federal Bölgesi doğuda Uzakdoğu Federal Bölgesi ve onun bir parçası olan Saha Cumhuriyeti, güneyde Çin, Moğolistan ve Kazakistan, güneydoğusunda Buryatya Cumhuriyeti ve Baykal Gölü, batıda Ural Federal Bölgesi ve kuzeyde de Kuzey Buz Okyanusu ile çevrilidir. Bu çalışmada Rusya'nın doğal kaynaklar bakımından en zengin bölgesi olan Sibirya Federal Bölge'sinin fiziki coğrafya, beşeri coğrafya ve iktisadi coğrafya özellikleri irdelenmiştir. Araştırmada, ayrıca bölgenin demografik özellikleri, etnik nüfus yapısı ve kentleşme özellikleri de tartışılmıştır. Çalışmada bölgenin coğrafi ve iktisadi avantaj ve dezavantajları irdelendiği gibi bölgenin idari ve demografik yapısı da kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Federal Bölgeler, Coğrafya, Sibirya Federal Bölgesi

Sibirya Federal Bölgesinin Coğrafi Portresi

13 Mayıs 2000 tarihinde kurulmuş olan Sibirya Federal Bölgesi 10 farklı federal idari birimden oluşmaktadır. Böylece bölge toprakları 3 cumhuriyet (respublika), 2 yönetim bölgesi (kray) ve 5 oblast (il) kapsamaktadır. Bölgenin federal idari merkezi Novosibirsk kentidir. Altay, Tuva ve Hakasya bölgenin üç cumhuriyetini, İrkutsk, Kemerovo, Novosibirsk, Tomsk ve Omsk bölgenin beş oblastını (ilini), ayrıca Krasnoyarsk ve Altay bölgenin yönetim bölgelerini (kray) oluşturmaktadırlar (Harita 1). 2000 – 2018 döneminde Sibirya Federal Bölgesi sınırları içinde yer alan Buryatya Cumhuriyeti ve Zabaykalski Kray, 3 Kasım 2018 tarihinden itibaren Cumhurbaşkanlığı'nın 632 No'u kararıyla, bölgeden çıkarılmış ve Uzakdoğu Federal Bölgesi sınırları içinde yer almaya başlamıştır. Bölge sınırları içinde nüfusu 1 milyonu aşan sadece üç metropol kent yer almaktadır: Novosibirsk, Krasnoyarsk ve Omsk.

Harita 1: Sibirya Federal Bölgesi

Sibirya Federal Bölgesi 4 361 727 km^2'lik alanı ile Türkiye'den yaklaşık 6 kat daha geniş bir alana sahip olup Rusya yüzölçümünün %25,5'ini oluşturmasına rağmen, bölgede sadece 17 118 000 kişinin yaşaması (Rusya nüfusunun %11,7'si), bölgedeki ortalama aritmetik nüfus yoğunluğunun 4 kişiyi aşmamasının temel nedenidir. Bir başka deyişle bu devasa boyutlardaki bölge Rusya topraklarının dörtte birini oluşturmasına rağmen, ulusal nüfusun sadece 1/10'ini oluşturmaktadır. Sibirya Federal Bölgesi yüzölçümü bakımından Rusya'nın en büyük ikinci bölgesi olmasına rağmen (Uzakdoğu Bölgesinden sonra) sert iklim koşullarından ve çok geç nüfuslanmış olmasından dolayı ülke nüfus pastasından sadece %11,7'lik bir pay alabilmiştir.

Coğrafi konum itibarıyla, Sibirya Federal Bölgesi doğuda Uzakdoğu Federal Bölgesi ve onun bir parçası olan Saha Cumhuriyeti (Yakutistan), güneyde Çin, Moğolistan ve Kazakistan, güneydoğusunda Buryatya Cumhuriyeti ve Baykal Gölü, batıda Ural Federal Bölgesi ve kuzeyde de Kuzey Buz Okyanusunun kolları olan Laptev ve Karadeniz (Karskoe More) ile çevrilidir (Harita 1). Bölgenin kuzey kesimleri Tayga ve Tundra kuşağında yer alıp, sürekli donmuş topraklarla kaplı olduğundan dolayı nüfuslanmaya ve iktisadi faaliyetlere müsait değildirler.

Sibirya Federal Bölgesi, Asya kıtasının kuzeyinde ve Rusya'nın orta kesimlerinde yer almaktadır. Sibirya'nın orta kesimlerinde yer alan bölge, Yenisey, Hatanga ve Baykal havzalarının büyük bir bölümünü, Orta Sibirya Platosu ile Batı Sibirya Ovasının bir bölümünü, Leno-Angarsk Platosu, Putorana Platosu, Zaangarsk Platosu, Priangarsk Platosu, Orta Tungus Platosu ile Taymir yarımadasının tamamını kapsamaktadır. Kuzey Buz Okyanusunda yer alan Severnaya Zemlya Takımadaları, Sergey Kirov Takımadaları, Arktiçeskiy İnstitut Takımadaları, Komsomolskoy Pravdıy Takımadaları, Mona Takımadaları, Kamennie Ostrova Takımadaları ve Nordenşeld Takımadaları (Tablo 1), bölgenin en büyük adalar topluluklarını oluşturmaktadırlar.

Bölgenin güneyinde yer alan ve yüksekliği 4000 metreyi aşan Altay ve Sayan dağları Sibirya bölgesinin en engebeli ve en yüksek kesimlerini oluşturmaktadırlar. Altay dağları üzerindeki Beluha doruğu (4 506 m) bölgenin en yüksek zirvesini oluşturmaktadır. Kuzey Sibirya Ovası, Angara ve Yenise vadileri, Ketsko – Timsk Ovası ve Çulim Ovası bölgenin en önemli düzlüklerini oluşturmaktadırlar. Bölgenin merkezinde Orta Sibirya Platosunun batı kesimleri yer alır. Bu platonun ortalama yüksekliği 500 ile 700 m civarında olup, Olenyok, Aşağı Tunguska, Taşlı Tunguska, Yukarı Tunguska, Mahra, Kotuy ve Hatanga ırmakları tarafından derin vadilerle parçalanmış, orta yükseklikte yaşlı ve aşınmış bir plato görünümündedir. Orta Sibirya Platosunun kuzeyinde Putorana Platosu ve Biranga Dağları, ayrıca Taymir, Lama, Pyasino, Essey, Hantayskoe, Labaz ve Keta gibi orta büyüklükte tatlı su gölleri yer alır (Tablo 1). Bölgenin en kuzeyinde Asya Kıtası'nın en kuzey noktasının (Çelüskin burnu) yer aldığı Taymir yarımadası yer alır.

Tablo 1: Sibirya Federal Bölgesinin Başlıca Coğrafi Unsurları

Başlıca Şehirler	Novosibirsk, Omsk, Tomsk, Krasnoyarsk, Barnaul, Kemerovo, Gorno-Altaysk, Abakan, Kızıl, Kansk, İrkutsk, Novokuznetsk, Bratsk, Angarsk, Biysk, Prokopievsk, Norilsk, Rubtsovsk, Açinsk, Seversk, Berdsk, Mejdureçensk, Leninsk-Kuznetskiy, Kiselövsk, Jeleznogorsk, Yurga, Ust-İlimsk, Çernogorsk, Usolie – Sibirskoe, Novoaltaysk, Dudinka, Belovo.
Başlıca Akarsular	Yenisey, Obi, Angara, İrtiş, Katun, Hatanga, Nijnaya Tunguska, Popigay, Pyasina, Nijnaya Taymira, Verhnaya Taymira, Podkamennaya Tunguska, Leningradskaya, İlim, Goltsovaya, Faddeya, Sanga-Yuryah, Zeberka, Kolomeytseva, Opalovaya, Şirokiy, Sim, Lenivaya, Tolevaya, Kamennaya, Slüdanka, Granatovaya, Trevojnaya, Gusinaya, Osa, Depturama, Çetireh, Bistraya, Moyero, Kotuy, Aganili, Ayan, Ayakli, Tembençi, Vivi, Severnaya, Eraçima, Tuba, Abakan, Us, Baliktig-Hem, Tes-Hem, Barlik, Çuna, Hemçik, Çuya, Başkaus, Katun, Çariş, Parabel, Vasyugan, Kazir, Mana, Kan, Birüsa, Oka, Belaya, Kitoy, İrkut, Obusa, Uda, Çitorma, Bolşoy Pit, Dubçes, Bahta, Eloguy, Surgutiha, Turuhan, Bolşaya Heta, Vitim, Tanama.
Başlıca	Taymir, Labaz, Nizkoe, Kungasalah, Portnyagino, Baykuraturka, Kueng-Kyuel,

Göller	Kokora, Utinoe, Vityanutoe, Melkoe, Dlinnoe, Uzkoe, Krivoe, Sedoe, Alekseeva, Ayaturku, Sirito, Nadudoturku, Pyasino, Glubokoe, Lama, Kema, Sobaçie, Kutaramakan,Düpkun, Hantayskoe, Beldunçana, Essey, Tompoko, Eromo, Altan, Emaldivun, Everen, Tokima, Knyaz-Kyuel, Arilah, Labikta, Landan, Güle, Suolu, Mungurungda, Tise-Suoh, Kunde, Edeçim, Hara-Mar, Orgeleh, Egin, Baselak, Bogatir, Neralah, Negu-İken, Tembençi, Vivi, Agata, Severnoe, Munduyskoe, Paşkino, Oneko, Çagitay, Hadin, Tepe-Hol, Tore-Hol, Şara-Nur, Djulukul, Sut-Hol, Hindigtik-Hol, Meşken-Kul, Kindiktikul, Ak-Hol, Lito, Uzunkyol, Tojonkul, Taldukyol, Sorulukyol, Karakulnur, Zerlyukal-Nur, Kulundinskoe, Kaldinkul, Kaldjin- Kolbas, Beloe, Alahinskoe, Koksu, Çani, Ubinskoe, Talmen, Srednee-Multinskoe, Nijne-Multinskoe, Kolivanskoe, Rakiti, Gorkoe, Gorkoe-Pereşeeçnoe, Biçe, Nagibino, Stepnoe, Kuznetsovo, Malinovoe, Vşivka, Gornostalevo, Dunay, Petuhovo, Kuruçie, Ştekulduk, Gorkie Kilti, Krivaya Puçina, Kuçukskoe, Bolşoe Yarovoe, Bolşoe Topolnoe, Malie Çani, Sartlan, Ebeyti, İk, Saltaim, Tenis, Rahtovo, Ulukul, Karasevoe, Nartovoe, İntegralnoe, Perelto, Golova, Tiberkul, Tagasuk, Mangorek, Alyati, Lebed, Nalimie, Makovskoe, İstoçnoe, Şirokoe, Nalim, Muram,Yuratskoe, Hetskoe, Bolşoe Sovetskoe, Maloe Sovetskoe, Nomnyakit.
Başlıca Adalar	Severnaya Zemlya Takımadaları, Sergey Kirov Takımadaları, Arktiçeskogo İnstituta Takımadaları, Komsomolskoy Pravdi Takımadaları, Petra Takımadaları, Faddeya Takımadaları, Mayskie Takımadaları, Nordenşeld Takımadaları, Geyberg Takımadaları, Sibiryakova, Vikitskogo, Şmidt, Oleniy, Şokalskogo, Uşakova, Vize, Mona Takımadaları, Kamennie Takımadaları, Plavnikovie Takımadaları, Faddeya Takımadaları, Taymir, Sorevnovaniya, Kolosovih, Pestsoviy, Krugliy.
Başlıca Limanlar	Omsk, Tomsk, Novosibirsk, İrkutsk, Bratsk, Angarsk, Dudinka, Ust-İlimsk, Krasnoyarsk, Abakan.

Sibirya Federal Bölgesinin kuzey-güney uzunluğu 3600 kilometreyi doğu-batı istikametindeki genişliği ise 3400 kilometreyi aşmaktadır. Bu nedenle enlem ve yükseklik gibi etmenler, iklim, bitki örtüsü, nüfus yoğunluğu, tarım faaliyetleri ve toprak tiplerini belirleyen en önemli iki coğrafi faktördür. Kuzeyden güneye doğru bölgede görülen başlıca doğal kuşaklar şunlardır: kar ve buzullarla kaplı Arktik kuşak, soğuk tundra kuşağı, ormanlı-tundra kuşağı, iğne yapraklı ormanların egemen olduğu tayga kuşağı, ormanlı-step kuşağı ve yarı kurak step kuşağı. Altay ve Sayan dağlarının 3000 metreyi aşan yüksek kesimlerinde ise Alpin-dağ kuşağı görülmektedir. Özetle, bölgenin güneyinde yer alan ve 55 enlemin güneyinde kalan Altay, Tuva ve Hakasya Cumhuriyeti toprakları ile İrkutsk, Kemerovo, Novosibirsk, Tomsk ve Omsk oblast toprakları tarım faaliyetlerine, yerleşmeye ve iktisadi faaliyetlere en uygun ekolojik ortamlar sunmaktadırlar.

Olumsuz iklim koşullarına rağmen Sibirya Federal Bölgesi Rusya'nın en zengin hammadde ve enerji kaynaklarına sahip bölgelerinden birisi olup ulusal ekonomiye çok büyük katkıları vardır. Sibirya Bölgesi platin, altın, kömür, molibden, nikel, çinko, gümüş ve hidrolik enerji bakımından Rusya'nın en zengin potansiyele sahip bölgesidir. Ulusal sanayi üretiminin %13,6'sını ve ulusal tarım üretiminin %16,7'sini üreten Sibirya Federal Bölgesi, Rusya'da üretilen kömürlerin %65'ten fazlasını, selüloz ürünlerinin %50'den fazlasını, elektroenerjinin, kereste ve orman ürünlerinin %20'den fazlasını, işlenmiş demirin ve petrokimya ürünlerinin %15'ten fazlasını ve televizyonların da %8'den fazlasını üretmektedir.

Ormanlı araziler, tatlı su kaynakları, hidrolik enerji, maden çeşitliliği ve fosil kaynaklar bölgenin en büyük doğal zenginliklerini oluşturmaktadır. Sibirya Federal Bölgesinin toprakları, Rusya'daki molibden, kurşun ve platin rezervlerinin %80'den fazlasını, nikel ve bakır rezervlerinin %70'ten fazlasını, çinko ve manganez rezervlerinin %65'ten fazlasını, gümüş ve altın rezervlerinin %40'tan fazlasını barındırmaktadır. Ayrıca bölgede zengin titanyum, tungsten, fosfor, demir ve boksit yatakları da yer almaktadır. Bratsk, Ust-İlimsk, Krasnoyarsk, Sayano-Şuşensk ve Boguçansk

hidroelektrik santralleri hem bölgenin hem de Rusya'nın en büyük baraj göllerini oluşturdukları gibi ülkenin en büyük hidroelektrik santrallerinin başında gelirler.
Sibirya Federal Bölgesinin başlıca avantajları şöyle özetlenebilir:

- Hem Avrupa ve Asya kıtaları arasında hem de Uzakdoğu Rusya'sı ile Avrupa Rusya'sı arasında köprü konumda yer alması.
- Ekolojik kuşaklar, iklim ve bitki örtüsü tipleri, tarımsal ürünler ve toprak tipleri bakımından bölgenin büyük çeşitlilik göstermesi.
- Rusya'nın en zengin orman, tatlı su, kömür ve hidroelektrik kaynaklarına sahip bölgelerinin başında yer alması.
- Rusya ekonomisine en çok döviz kazandıran federal bölgesi olması.
- Rusya'nın en zengin hidroelektrik potansiyeline sahip federal bölgesi olması.
- Maden endüstrisi, petro-kimya sanayi, elektroenerji, makine sanayi, kâğıt ve orman ürünleri endüstrisi ve metalürji bölgenin en gelişmiş sanayi kolları olması.
- Bölgenin Japonya, Çin ve Güney Kore gibi gelişmiş ülkelere olan coğrafi yakınlığı ulaşım ve ticaret bakımından büyük bir jeoekonomik avantaj oluşturması.

Sibirya Federal Bölgesinin Nüfus Özellikleri

Merkezi ve Volga bölgelerinden sonra Rusya'nın en kalabalık nüfuslu bölgesi olan Sibirya Federal Bölgesinde 17,1 milyon insan yaşamaktadır. İsveç krallığından yaklaşık 10 kat daha geniş topraklara sahip bölgede, Marmara Bölgesinden daha az insan yaşaması bölgedeki alan-nüfus dengesizliğine çarpıcı bir örnektir. Sibirya Federal Bölgesi Uzakdoğu Bölgesinden sonra Rusya'nın en seyrek nüfuslu federal bölgesi olup ortalama aritmetik nüfus yoğunluğu sadece 3,9 kişi/km^2'dir. Bölge içinde nüfusun coğrafi dağılışı büyük eşitsizlikler ve dengesizlikler göstermektedir. Nüfus yoğunluğu bakımından iki farklı büyük kesim görülmektedir: 58 enlemin kuzeyinde kalan seyrek nüfuslu kesim ve 58 enleminin güneyinde kalan yoğun nüfuslu kesim. Bölgenin bütün büyük kentleri 58 enleminin güneyinde kalan yoğun nüfuslu kesimde yer almaktadırlar.

Tablo 2: Sibirya Federal Bölgesinin Demografik ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Sosyo-Ekonomik Özellikler	2005 Yılı	2010 Yılı	2019 Yılı
Toplam Nüfus	17 408 800	17 174 200	17 118 300
Erkek Nüfusu	8 083 500	7 958 600	7 945 500
Kadın Nüfusu	9 321 300	9 215 600	9 172 800
Doğal Nüfus Artışı (Binde)	-5,1	-0,1	-2,5
İktisadi Faal Nüfus	----	8 121 200	7 795 200
İşsiz Nüfus	835 200	761 600	502 100
Ortalama Kişisel Aylık Gelir (Ruble)	6 731	15 007	27 193
Toplam Demiryolları Uzunluğu (km)	11 107	10 968	11 069
Toplam Asfaltlı Karayolları Uzunluğu (km)	74 357	86 473	161 246

Tablo 2'de de görüldüğü gibi 2005 – 2019 döneminde Sibirya Federal Bölgesinin hem toplam nüfusunda hem de iktisadi faal nüfusunda belirgin bir azalma görüldüğü gibi kadın ve erkek nüfus arasında cinsiyet dengesizliğinin sürdüğü de gözlenmektedir. Aynı dönemde, bölgenin nüfus artışının sürekli negatif değerler gösterdiği ve binde -0,1 ile binde -5,1 arasında değiştiği de görülmektedir.
2000 – 2020 döneminde Sibirya Federal Bölgesinin ortalama doğum oranları binde 9 ile binde 15 arasında, ortalama ölüm oranları binde 13 ile binde 17 arasında ve bölgenin doğal nüfus artışı da binde -5 ile binde +2 arasında değişmiştir. Rusya'nın diğer federal bölgelerinde olduğu gibi Sibirya bölgesinde de Rusların yoğun oldukları idari birimlerde hem doğum oranları hem de doğal nüfus artışları daha düşük olup Tuvalı, Hakas, Altaylı ve Evenki gibi yerli toplulukların yoğun oldukları

idari birimlerde hem doğum oranları hem de doğal nüfus artışları daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Tuva Cumhuriyeti hem Sibirya Federal Bölgesinin hem de tüm Rusya'nın en yüksek doğum oranlarına sahip federal idari birimidir. 2010 – 2020 döneminde bu küçük seyrek nüfuslu cumhuriyette doğum oranları binde 22 ile binde 24 arasında değişmiştir. Aynı dönemde cumhuriyetin ortalama doğal nüfus artışı ise binde 10 ile binde 15 arasında değişmiştir. Sonuç olarak, Sibirya yerli azınlıklarının önemli bir pay sahibi oldukları yörelerde ve Türk-Moğol milletlerin yoğunlukta olduğu cumhuriyetlerde doğum oranlarının ve doğal nüfus artış hızının pozitif, oysa Rus ve diğer Slav milletlerin çoğunlukta olduğu idari birimlerde doğal nüfus artış hızının negatif olduğu gözlenmektedir.

Tablo 3: Sibirya Federal Bölgesinde Yer Alan İdari Birimlerinin Başlıca Özellikleri

№	İdari Birim	Toplam Yüzölçümü (km^2)	Toplam Nüfus	Aritmetik Nüfus Yoğunluğu (kişi/km^2)	İdari Merkezi
1	Altay Cumhuriyeti	92 903	220 954	2,4	Gorno-Altaysk
2	Altay Krayı	167 996	2 296 353	13,7	Barnaul
3	İrkutsk Oblastı	774 846	2 375 021	3,1	İrkutsk
4	Kemerovo Oblastı	95 725	2 633 446	27,5	Kemerovo
5	Krasnoyarsk Krayı	2 366 797	2 855 899	1,2	Krasnoyarsk
6	Novosibirsk Oblastı	177 756	2 785 836	15,6	Novosibirsk
7	Omsk Oblastı	141 140	1 903 675	13,5	Omsk
8	Tomsk Oblastı	314 391	1 070 339	3,4	Tomsk
9	Tuva Cumhuriyeti	168 604	330 368	1,9	Kızıl
10	Hakasya Cumhuriyeti	61 569	532 036	8,6	Abakan

Tablo 3'te de görüldüğü gibi Sibirya Federal Bölgesinde yüzölçümü bakımından en büyük idari birimi Krasnoyarsk Krayı, 2 366 797 km^2lik alanı ile Türkiye'den yaklaşık üç kat daha geniş topraklara sahip ama yaklaşık Bursa kenti kadar (2,8 milyon) nüfus barındırmaktadır. Bu nedenle de Krasnoyarsk Krayı tüm idari birimler arasında en seyrek nüfuslu olanıdır. Sibirya Federal Bölgesinde yüzölçümü bakımından en küçük idari birimi Hakasya Cumhuriyeti (61 569 km^2), en az nüfus barındıran idari birimini ise Altay Cumhuriyeti (220 954 kişi) oluşturmaktadır. Krasnoyarsk Krayı barındırdığı 2,8 milyon insan ile bölgenin en kalabalık nüfuslu idari birimini oluşturmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3'te de görüldüğü gibi bölgedeki 5 idari birimde aritmetik nüfus yoğunluğunun 5 kişi/km^2'nin de altında olduğu anlaşılmaktadır. Geniş tayga ormanları, ıssız tundra bölgeleri, kar ve buzullarla kaplı Arktik beyaz çöller, geniş dağlık ve bataklık araziler ve en önemlisi de çok sert iklim koşulları bölgenin aşırı seyrek nüfuslu olmasını belirleyen en önemli fiziki koşullardır. Özetle, bölgede 3 milyondan fazla insan barındıran idari birim de yoktur, aritmetik nüfus yoğunluğu 30 kişi/km^2'yi aşan idari birim de yoktur. Büyük ve uçsuz bucaksız coğrafi alanlara karşın, ıssız ve insansız yüz binlerce kilometre karelik toprak Sibirya Federal Bölgesinde nüfuslanmayı belki de en iyi tanımlamaktadır.

Sibirya Federal Bölgesinin başlıca beşeri sorunları şöyle özetlenebilir:

- Bölgede yaşayan yerli halklar kültürel kimliklerini, dillerini, inançlarını ve gelenek-göreneklerini hızla yitirmekte ve Ruslaşmaktadırlar. Buryatlar, Hakaslar, Tuvalılar, Evenkiler ve

Dolganlar gibi yerli halklar bu kültürel asimilasyona karşı savunmasız olduklarından bazı küçük toplulukların yarım asırlık zaman dilimi içinde tamamen asimile olup, yok olmaları beklenmektedir.

- Sibirya'nın yerli milletleri olan Hantiler, Mansiler, Dolganlar, Koryaklar ve Nenetsler Rusya'nın karmaşık federal yapısı içinde kendi otonom bölgelerine ve siyasal özerkliğine kavuşmuşlar, ama küçük nüfuslarından dolayı, yaşadıkları bölgelerde Rusların karşısına sosyo-kültürel ve demografik üstünlük sağlayamamışlar. Yerli Sibirya halklarının eğitim, kültür, sağlık ve yaşam standartlarının Ruslara göre bir hayli düşük olması bölgede gözlenen bir başka önemli sorundur.
- Sert iklim koşulları nedeniyle her yıl binlerce aile bölgeyi terk edip yaşama daha müsait bölgelere göç etmektedir. Önlenemeyen iç göç dalgası seyrek nüfuslu olan bölgenin daha da ıssızlaşmasına neden olmaktadır. Bölgede özellikle kuzey yörelerde kalifiye iş gücü sıkıntısı hat safhadadır. Bu nedenle zorlu Sibirya koşullarında çalışacak mühendis, öğretmen, doktor, madenci, elektrikçi, mimar ve benzeri mesleklerde uzman bulmak giderek zorlaşmaktadır. Özetle, bölgede büyük bir istihdam sorunu yaşanmakta ve çalışabilir nüfus sıkıntısı gözlenmektedir.

Sibirya Federal Bölgesinin Etnocoğrafya Özellikleri

Slav milletleri (Ruslar, Ukraynalılar, Belaruslar vb.), Türk milletleri (Tatarlar, Kazaklar, Altaylılar, Hakaslılar, Özbekler, Kırgızlar vb.) ve yerli Sibirya toplulukları (Buryatlar, Tuvalılar, Hantiler, Mansiler, Evenkiler, Dolganlar, Koryaklar ve Nenetsler) Sibirya Federal Bölgesinde yaşayan en kalabalık etnik unsurlardır. Hristiyan topluluklar arasında en kalabalık olanlar Ruslar, Ukraynalılar, Hakaslar, Almanlar, Ermeniler, Belaruslar ve Çuvaşlardır. Polonyalılar, Moldovalılar ve Gürcüler ise küçük Hristiyan azınlıklara örnektirler. Hakaslar, Buryatlar, Altaylılar ve Tuvalıların büyük bir bölümünü zorla Hristiyanlaştırıldıklarını Rus bilim uzmanları da kabul etmektedirler. Sibirya Federal Bölgesi sınırları içinde yaşayan Müslüman topluluklar arasında en kalabalık olanlar Tatarlar, Kazaklar, Özbekler, Kırgızlar, Azeriler ve Taciklerdir. Altaylılar, Hakaslılar, Hantiler, Mansiler, Evenkiler, Şorlar, Dolganlar, Koryaklar ve Nenetsler arasında Şamanizm ve geleneksel yerel inançlar çok yaygındır. Tuvalılar ve Buryatlar arasında ise Budizm en yaygın dindir. Bu nedenle hem etnik nüfus dağılımı hem de dinsel nüfus dağılımı bakımından bölgede büyük bir çeşitlilik görülmektedir.

Tablo 4: Sibirya Federal Bölgesi Nüfusunun Etnik Yapısı (2010 Yılı)

Millet veya Etnik Topluluk	Federal Bölge İçindeki Nüfusu	Federal Bölge Nüfusundaki Oranı (%)
Rus	16 542 506	85,91
Buryat	442 794	2,30
Tuvalı	259 971	1,35
Ukraynalı	227 353	1,18
Tatar	204 321	1,06
Alman	198 109	1,03
Kazak	117 507	0,61
Altaylı	72 841	0,38
Hakaslı	70 859	0,37
Ermeni	63 091	0,33
Azeri	54 762	0,28
Belarus	47 829	0,25
Özbek	41 799	0,22
Çuvaş	40 527	0,21
Tacik	32 419	0,17
Kırgız	30 871	0,16

Sibirya Federal Bölgesi nüfusunun etnik yapısı ve Tablo 4 irdelendiğinde aşağıdaki tespitler yapılabilir:

• Bölge sınırları içinde nüfusları 20 000'den fazla olan sadece 16 etnik topluluk yer almaktadır. Tabloda yer almayan Çingeneler, Mordovalılar, Başkırlar, Koreliler, Moldovyalılar, Yahudiler, Marililer, Çinliler ve Udmurtlular nüfusları 20 000'den az olan göçmen topluluklara örnek gösterilebilirler. Oysa nüfusları 20 000'den az olan ve tabloda yer almayan Şorlar, Evenkiler ve Dolganlar yerli Sibirya topluluklara örnek gösterilebilirler.

• Rusya Federasyonu'nun başat milleti ve devlete adını veren etnik Ruslar, bölge nüfusunun %85,91'ini oluşturarak egemen millet ve baskın etnos oldukları anlaşılmaktadır.

• Buryatlar, Tuvalılar, Ukraynalılar ve Tatarlar hem bölgenin en kalabalık topluluklarını hem de nüfusları 200 000'den fazla olan en büyük dört azınlığı oluşturmaktadırlar. Böylece, Buryatlar ile Tuvalıların bölge sınırları içinde yaşayan, en kalabalık nüfuslu yerli Sibirya toplulukları oldukları anlaşılmaktadır.

• Almanlar, Kazaklar, Ermeniler ve Azeriler nüfusları 50 000 ile 200 000 arasında, oysa Belaruslar, Özbekler, Çuvaşlar, Tacikler ve Kırgızlar nüfusları 50 000'den az olan göçmen topluluklara örnek gösterilebilirler. Ayrıca, Altaylılar ve Hakaslılar nüfusları 50 000 ile 100 000 arasında olan yerli Sibirya topluluklara örnek gösterilebilirler.

• Bölge sınırları içinde nüfusları 10 000'den fazla ama 30 000'den az olan ve tabloda yer almayan Mordvalılar, Çingeneler, Başkırlar, Koreliler, Moldovalılar, Evenkiler ve Şorlar gibi küçük azınlıklar da yaşamaktadırlar. Bir başka değişle Evenkiler, Dolganlar ve Şorlar nüfusları 30 000'den az olan ve tabloda yer almayan tarihi köklere sahip yerli azınlıklara, oysa Başkırlar, Koreliler, Moldovalılar, Çinliler, Polonyalılar ve Gürcüler nüfusları 30 000'den az olan ve tabloda yer almayan göçmen küçük azınlıklara örnek gösterilebilirler.

Sibirya Federal Bölgesinin Yerleşme ve Kentleşme Özellikleri

Sibirya Federal Bölgesi sınırları içinde sadece 164 kent ve 2716 kırsal yerleşme yer almaktadır. Böylece hem kentsel yerleşme yoğunluğu hem de kırsal yerleşme yoğunluğu bakımından Rusya'nın en tenha federal bölgelerimden biri olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'den yaklaşık 6 kat daha geniş bir alana sahip olup bölgede sadece 164 kent yer alması, bir yandan hizmet sektörleri, ulaşım bağlantıları ve iktisadi faaliyetlerin aksamasına yol açmakta diğer yandan da bu geniş arazilerin kontrolsüz ve korumasız kalıp beşeri kaynaklardan yoksun kaldıklarını göstermektedir.

Tablo 5: Sibirya Federal Bölgesinin Nüfus ve İdari Özellikleri

Nüfus Özellikleri (1 Ocak 2020)		**İdari Özellikler** (1 Ocak 2020)	
Başkent	Novosibirsk	Toplam İdari Birim Sayısı	3217
Yüzölçümü (km^2)	4 361 700	Toplam Belediye Sayısı	253
Toplam Nüfus	17 118 300	Kentsel Yönetim Birimleri	71
Kentsel Nüfus	12 713 900	İdari Yönetim Birimleri	13
Kırsal Nüfus	4 404 400	Kentsel Yerleşme Sayısı	164
Arit. Nüfus Yoğunluğu	3,9 kişi/km^2	Kırsal Yerleşme Sayısı	2716

Orta Sibirya Plato'sunun güney kesimleri, işlek karayolları ve demiryolu güzergâhları, verimli akarsu vadileri, Altay ve sayan dağlarının verimli yamaçları biraz daha yoğun nüfuslu olup, bölgenin en büyük kentleri olan Novosibirsk, Omsk, Tomsk, Kemerovo, Krasnoyarsk, İrkutsk, Angarsk, Bratsk, Novokuznetsk, Kızıl, Abakan, Barnaul ve Ust-İlimsk'i barındırmaktadırlar. Aslında Novosibirsk, Krasnoyarsk ve Omsk dışında bölgede nüfusu 1 milyondan fazla olan başka bir metropol kent bulunmamaktadır. Bölgenin orta ve kuzey kesimlerinde nüfusu 200 000'i aşan büyük kent yer almasa da, ulaşım ve madencilik açısından bölgesel önem taşıyan Norilsk, Hatanga, Snejnogorsk, Turuhansk, Dikson, Dudinka ve İgarka kuzey yörelerin başlıca şehirsel yerleşmelerine örnek gösterilebilir.

Sibirya Federal Bölgesinde yer alan idari birimler hem kentleşme bakımından hem de barındırdıkları şehir sayısı bakımından kendi aralarında büyük farklılıklar gösterirler. Örneğin Altay Cumhuriyeti'nin kentsel nüfus oranı %29,2, Altay Krayı %57,5, İrkutsk Oblastı %78,6, Kemerovo Oblastı %86,9, Krasnoyarsk Krayı %77,8, Novosibirsk Oblastı %79,6, Omsk Oblastı %73,8,

Tomsk Oblastı %73,1, Tuva Cumhuriyeti %53,8 ve Hakasya Cumhuriyeti %70,1'dir. Özetle bölgedeki idari birimlerin kentleşme oranları %29 ile %87 arasında değişmektedir. Bölge sınırları içinde, en düşük kentsel nüfus oranı Altay Cumhuriyetinde (%29,2) en yüksek kentsel nüfus oranı ise Kemerovo Oblastında (%86,9) görülmektedir.

Tablo 6: Sibirya Federal Bölgesinde Yer Alan ve Nüfusu 70 000'i Aşan Kentler

Şehir	Nüfusu	Şehir	Nüfusu	Şehir	Nüfusu
Novosibirsk	1 620 162	Biysk	198 433	Leninsk-Kuznetskiy	93 288
Omsk	1 139 897	Prokopievsk	187 877	Kansk	88 917
Krasnoyarsk	1 092 851	Abakan	187 239	Kiselevsk	85 339
Barnaul	631 124	Norilsk	181 830	Jeleznogorsk	82 591
İrkutsk	617 315	Rubtsovsk	139 565	Yurga	80 367
Tomsk	568 508	Kızıl	120 067	Ust – İlimsk	80 419
Kemerovo	552 546	Seversk	105 858	Usolie - Sibirskoe	76 047
Novokuznetsk	544 583	Açinsk	105 531	Çernogorsk	75 348
Bratsk	225 037	Berdsk	103 561	Novoaltaysk	74 586
Angarsk	224 630	Mejdureçensk	96 088	Belovo	70 611

Sibirya Federal Bölgesi nüfusunun %74,3'ü kentsel yerleşmelerde ve %25,7'si kırsal yerleşmelerde yaşamaktadır. Böylece kentsel nüfus oranı bakımından 8 Federal Bölge arasında dördüncü sırada yer almaktadır. Tablo 6'da da görüldüğü gibi, Sibirya Federal Bölgesinde nüfusu 70 000'i aşan toplam 30 kent, nüfusu 100 000'i aşan 19 kent, nüfusu 500 000'i aşan 8 kent ve nüfusu 1 milyonu aşan sadece 3 metropol kent yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu kentler arasında Kızıl, Abakan ve Gorno-Altaysk gibi Cumhuriyet başkenti fonksiyonu üstlenenler de var, Barnaul ve Krasnoyarsk gibi kray merkezi olanlar da var, Omsk, İrkutsk ve Tomsk gibi oblast merkezleri olanlar da var, Biysk, Rubtsovsk ve Prokopievsk gibi rayon (ilçe) merkezleri olanlar da var. Novosibirsk hem bölgenin hem de Rusya'nın Asya kıtası topraklarında yer alan en büyük kentidir. Kuzbas Kömür Havzası, Yenisey ve Angara vadileri ile Obi nehrinin yukarı havzası bölgenin en çok şehir yerleşmesi barındıran yerleridir. Demiryolları güzergahları, sanayi ve maden bölgeleri ve özellikle de metropol kentlerinin yakın çevresi kentleşmenin yoğunlaştığı diğer yörelerdir.

Kömür madenciliği merkezleri olarak gelişmiş olan Kiselevsk, Prokopievsk Mejdureçensk, Belovo, Çernogorsk ve Leninsk-Kuznetskiy kentleri, genelde Kuzbas maden bölgesinde yer almakta ve sayıca bölgenin en kalabalık kentsel grubunu oluşturmaktadırlar. Orman ürünleri endüstrisi merkezi olarak gelişmiş Kansk, hidroelektrik ve kâğıt sanayi merkezi olarak gelişmiş olan Ust – İlimsk ve Bratsk, demiryolu kavşak kenti olarak gelişmiş Novoaltaysk, akarsu limanı olarak gelişmiş Hatanga, Dudinka ve İgarka, madencilik, metalürji ve maden sanayi kenti olarak gelişmiş Norilsk, çok fonksiyonlu sanayi merkezi olarak gelişmiş Rubtsovsk ve Açinsk, hem bölgedeki iktisadi çeşitliliğe hem de bölgedeki kentsel yerleşmelerin fonksiyon zenginliğine işaret etmektedir. Askeri merkez, savunma sanayi ve silah üretiminin gelişmiş olduğu "kapalı şehirlere" örnek olarak Jeleznogorsk ve Seversk gösterilebilir. Kuzey Kutup Dairesinin yaklaşık 300 kilometre kuzeyinde yer alan ve Krasnoyarski Kray'ın ikinci büyük kenti olan Norilsk, 180 000'i aşan nüfusuyla Kuzey Kutup Noktasına en yakın ve dünyanın en kuzey büyük şehir yerleşmesini oluşturmaktadır. Sonuç olarak, Sibirya Federal Bölgesi sınırları içinde yer alan kentlerin büyük bir bölümü çok işlevli ve çok fonksiyonlu kentlere örnektirler. Örneğin bilim kenti unvanını taşıyan Biysk kenti hem sanayi kenti hem ulaşım merkezi hem sanat-kültür merkezi hem de rayon (ilçe) merkezi görevlerini aynı anda sürdürmektedir.

Sibirya bölgesindeki kentlerinin önemli bir bölümü XIX. ve XX. yüzyılda kurulmuş yeni maden ve sanayi yerleşmeleridir. 1948 yılında kurulmuş olan Angarsk, 1949 yılında kurulmuş olan Seversk, 1950 yılında kurulmuş olan Jeleznogorsk, 1931 yılında kurulmuş olan Abakan, 1935 yılında kurulmuş olan Norilsk, 1917 yılında kurulmuş olan Kiselevsk, 1966 yılında kurulmuş olan Ust – İlimsk, 1946 yılında kurulmuş olan Mejdureçensk, 1949 yılında kurulmuş olan Seversk, 1914

yılında kurulmuş olan Kızıl, 1907 yılında kurulmuş olan Çernogorsk bölgedeki şehirlerin önemli bir bölümünün XX. yüzyılda ortaya çıkmış genç kent yerleşmeleri olduklarına kanıttır.

KAYNAKLAR

1. Ağır, O. (2015) "Rus Tipi Federalizm", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 1, s. 27 – 54
2. Alekseev, A. İ. Nikolina, V. V. (1999) "Geografiya: Naselenie i Hozyaystvo Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Prosveştenie"
3. Atalay, İ. (2001) "Resimli ve Haritalı Dünya Coğrafyası", İstanbul: İnkılâp Kitabevi
4. Atalay, İ. (2007) "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", İzmir: META Basım
5. Atasoy E. & Wendt J. A. (Editörler) (2017), *"Sosyal Bilimler Işığında Polonya Cumhuriyeti",* Beta Yayınları, İstanbul
6. Atasoy, E. & Çalışkan, V. & Galay, E (2014) "Beşeri Coğrafya Perspektifinden Tataristan Cumhuriyeti," Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 29, 2014, İstanbul, s. 313- 343
7. Atasoy, E. (20008) "Remarks on Otnomuos Republics Located Within Russian Federation in Terms of Etnogeography", İzmir: Turkish Studies, Vol: 3, No:7, p. 83–124
8. Atasoy, E. & Atış, E. (2021) "Baykal - Amur Raılway Route From The Perspectıve Of Polıtıcal Geography", Journal of Social and Humanities Sciences Research, Vol: 8, Issue: 69, pp. 993-1021
9. Atasoy, E. & Atış, E. (2021) "The Ussr-Chınese Border War In 1969 From The Perspectıve Of Polıtıcal Geography And Internatıonal Relatıons", Journal of Social and Humanities Sciences Research, Vol: 8, Issue: 68, pp. 854-876
10. Atasoy, E. (2010) E. "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları
11. Atasoy, E. (2009) "Rusya Federasyonunda Yaşanan Demografik Krizlerin Analizi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Yıl: 2009/1, Sayı: 18, Sayfa 21-38, İstanbul
12. Atasoy, E. (2009) "Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik Gelişimi", Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı 16, s. 1–36
13. Atasoy, E. (2010) "Federal Bölgelere Göre Rusya'nın Nüfus ve Etnocoğrafya Özellikleri", Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 11, Sayı 19, s.183 - 219
14. Atasoy, E. (2011) "*Demografi, Jeopolitik ve Etnocoğrafya Işığında Rusya*", MKM Yayıncılık, Bursaf
15. Atasoy, E. (2013) "*Demografi Yazıları"*, MKM Yayıncılık, Bursa
16. Atasoy, E. (2015) "*Doğu Avrupa Ülke Araştırmaları (Rusya, Bulgaristan, Belarus ve Polonya)",* Sentez Yayınları, Bursa
17. Atasoy, E. (2019) *"Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri*", Değişim Yayınları, İstanbul
18. Atasoy, E., (2010) "*Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası"*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları
19. Babin, Y. V. Moskvin, V. V. Vidyapin, V. İ. Stepanova, M. V. (2005) "Ekonomiçeskaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelskiy Dom "İNFRA-M"
20. Bulatov A. S., (2005) "*Strani i Regioni Mira: Ekonomiko-Politiçeskiy Spravoçnik",* İzdatelstvo Prospekt, Moskova, 2005
21. Busigina, İ. M., (2010) "*Politiçeskaya Geografiya. Formirovanie Politiçeskoy Karti Mira",* Moskova: İzdatelstvo "Prospekt"
22. Çepaliga, A. L. Çepaliga, G. İ. (2004) "Regioni Rosii, Spravoçnik", Moskova: İzdatelstvo "Daşkov i K"
23. Çirikov, A. L., Pozdnyak, G. V., (2008) *"Atlas Mira*", Moskova: İzdatelstvo PKO "Kartografiya", İzdatelstvo "Oniks"
24. Gluşkovoy, V. G. & Simagina, Y. A., (2011) "Federalnie Okruga Rossii. Regionalnaya Ekonomika", İzdatelstvo "KnoRus", Moskova

25. Güner, İ. ve Ertürk, M., (2005) "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", Ankara: Nobel Yayınları
26. Gümüş, E. (2004) "Eğitim Fakülteleri İçin Ülkeler Coğrafyası", Ankara: Nobel Yayınları
27. Dronov, V. P. Gluşkovoy, V. G. (2003) "Obştestvennaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Klassiks Stil"
28. Dronov, V. P. Rom, V. Y. (2002) "Geografiya Rosii: Naseleniei Hozyaystvo", Moskova: İzdatelstvo "Drofa"
29. Dubenok, N. V., Sergeeva, İ. Y., (2008) "*Bolşaya Entsiklopediya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "EKSMO"
30. Golubçikov, Y. H. (2003) "Geografiya Çeloveka", Moskova: İzdatelstvo Editorial URSS
31. Hruştev, T. (2002) "Ekonomiçeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Drofa"
32. Jitkov, V. B. Paşintseva, N. İ. Voronina, İ. V. Kazaçenko, L. A. (2007) Rossiyskiy Statistiçeskiy Ejegodnik 2007 Statistiçeskiy Sbornik, Moskova: İnformatsionno-İzdatelski Tsentar "Statistika Rosii"
33. Juravlev, D. (2005), "Mir v Tsifrah 2005 Karmannıy Spravoçnik", Moskova: İzdatelstvo ZAO "Olimp-Biznes"
34. Kalaşnikova, L. V., (2005) *"Geografiya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "Entsiklopediya"
35. Karaganov, S. A. (2007) "Mir Vokrug Rosii: 2017, Konturi Nedalekogo Buduştego", Moskova: Sovet po Vneşney i Oboronnoy Politike, Gosudarstvennıy Universitet–Vıysşaya Şkola Ekonomiki, RİO– Tsentr, İzdatelstvo "Kulturnaya Revolyutsiya"
36. Kemaloğlu İ., (2016) "21. Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu", Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt III, Sayı 2, İstanbul: Sonbahar 2016, s. 1 - 14
37. Lacoste, Y. (2005) "Geopolitiçeski Reçnik na Sveta", Sofya: Knigoizdatelska Kaşta Trud
38. Lavrov, S. B. ve Kaledin, N. V. (2003), "Ekonomiçeskaya, Sotsialnaya i Politiçeskaya Geografiya Mira. Regioni i Strani", Moskova: İzdatelstvo Gardariki
39. Lukanov, A. Bojinov, N. Dimitrov, S. (2005) "Stranite v Sveta 2005-2006, Spravoçnik", Sofya: İzdatelstvo Gloriya Palas
40. Neklyukova. N. P., Duşina, İ. V., Rakovskaya, E. M., Kuznetsov, A. P., Lobjanidze, A. A., Berlyant, A. M., (2010) *"Geografiya*", Moskova: İzdatelstvo OAO "AST-PRESS Şkola"
41. Pirojnik, İ. İ., (2008) "*Geopolitika v Sovremennom Mire"*, Minsk: İzdatelstvo "Tetra Sistems"
42. Plisetskiy, E. L., Vinokurov, A. A., Gluşkova, V. G., Simagin, Y. A., (2008) *"Vvedenie v Ekonomiçeskuyu Geografiyu i Regionalnuyu Ekonomiku Rosii"*, Moskova: İzdatelstvo "Vlados"
43. Pospelov, E. M., (2008) *"Geografiçeskie Nazvaniya Rosii. Toponimiçeskiy Slovar*", Moskova: İzdatelstvo "Astrel"
44. Petrova, N. N. (2007) "Geografiya Sovremenniy Mir", Moskova: İzdatelstvo Forum-İNFRA-M
45. Pozdnyak, G. V. Polunkina, N. N. "Atlas Mira", Moskova: Federalnaya Slujba Geodeziya i Kartografi Rosii, PKO "Kartografiya", İzdatelskiy Dom "Oniks 21 Vek
46. Rakovskaya, E. M., Davidova, M. İ., (2003) *"Fiziçeskaya Geografiya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "Vlados"
47. Sokolin, V. L. (2007) "*Rosiya v Tsifrah 2007. Kratkıy Statistiçeskiy Spravoçnik"*, Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)
48. Stabnikov, V., "*Mir v Tsifrah – 2011. Karmannıy Spravoçnik",* (2011) İzdatelstvo "Olimp-Biznes", Moskova
49. Sidorenkova, T. P. (1999) "Atlas Mira Strani Mira v Kartah i Tsifrah", Moskova: ZAO "Kompaniya "AST-PRESS"
50. Sokolin, V. L. (2007) "Rosiya v Tsifrah 2007. Kratkıy Statistiçeskiy Spravoçnik", Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)
51. Topsakal, İ. (2007) "İdil-Ural Bölgesinde Demografik Yapının Türkler Aleyhine Değişimi ve Çözüm Yolları", Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri, Editörler: N. Öztürk ve A. Satan, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık

52. Treşnikov, A. F., (1983) *"Geografiçeskiy Entsiklopediçeskiy Slovar. Geografiçeskie Nazvanıya",* Moskova: İzdatelstvo "Sovetskaya Entsiklopediya"

53. Ulyanov, İ. S. (2006) "Regioni Rosii, Osnovnie Harakteristiki Subektov Rosiyskoy Fedaratsii 2006, Statistiçeskiy Sbornik", Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)

54. Vavilova E. V., Lebedeva, S, L., (2005) "Ekonomiçeskaya Geografiya İ Regionalistika", İzdatelstvo Gardariki, Moskova

55. Volskim, V. V., (2001) "Sotsialno – İkonomiçeskaya Geografiya Zarubejnogo Mira", İzdatelstvo Drofa, Moskova

56. Vişnevskiy, A. G. (2003) "Rosiya Pered Demografiçeskiy Viyzovami", Moskova: Mejdunarodnıy Simpozium "Rossiyane v Zerkale Statistiki: Vserosiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda"

57. http://www.gks.ru
58. https://rosstat.gov.ru/
59. http://www.mojgorod.ru
60. http://dic.academic.ru/
61. http://rospriroda.ru
62. http://www.stradigma.com/
63. http://www.constitution.ru/10003000/10003000-5.htm
64. http://ru.spinform.ru/stroi.html
65. http://rsvk.cz/glavnaya/o-rossii/gosudarstvennoe-ustrojstvo/
66. http://www.cap.ru/home/112/vladimir/20let_Konstitucii_RF/disk/history003.html

AVRUPA VE ASYA KITALARINI BİRLEŞTİREN KÖPRÜ: COĞRAFYA PENCERESİNDEN URAL FEDERAL BÖLGESİ

Prof. Dr. Emin Atasoy
Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkiye

ÖZET

Ural Federal Bölgesinin batısında Kuzeybatı ve Volga Federal Bölgeleri, güneyinde Kazakistan Cumhuriyeti, kuzeyinde Kuzey Buz Okyanusu ve doğusunda Sibirya Federal Bölgesi yer almaktadır. Bölgenin coğrafya kimliğini belirleyen en önemli unsurların başında kuşkusuz Ural Dağ Sistemi, Batı Sibirya Ovası ve Tümen - Surgut petrol ve doğal gaz havzaları gelmektedir. Bu çalışmada enerji rezervleri bakımından Rusya'nın en zengin bölgelerinin başında gelen Ural Federal Bölge'sinin fiziki coğrafya, beşeri coğrafya ve iktisadi coğrafya özellikleri irdelenmiştir. Araştırmada, ayrıca bölgenin demografik özellikleri, etnik nüfus yapısı ve kentleşme özellikleri de tartışılmıştır. Çalışmada bölgenin coğrafi ve iktisadi avantaj ve dezavantajları irdelendiği gibi bölgenin idari ve demografik yapısı da kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Federal Bölgeler, Coğrafya, Ural Federal Bölgesi

Ural Federal Bölgesinin Coğrafi Portresi

Avrupa ile Asya kıtalarının, Ural sıradağları ile Batı Sibirya Ovasının, Tundra ile Tayga kuşağın kucaklaştıkları geçiş bir coğrafyada yer alan Ural Federal Bölgesi Sibirya olarak adlandırılan Rusya'nın Asya topraklarının en batısını kapsamaktadır. Ural Federal Bölgesinde 4 oblast ve 2 özerk bölge (avtonomniy okrug), yani toplam 6 federal idari birim yer almaktadır (Harita 1). Böylece Rusya'nın en az sayıda idari birim barındıran federal bölgesi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Merkezi Federal Bölge ile birlikte Ural Federal Bölgesi, Özerk Cumhuriyet barındırmayan Rusya'nın nadir bölgelerinden biridir. Avrupa ile Asya kıtaları arasında doğal bir sınır oluşturan Ural Dağları bölgenin batısında, Yenisey Vadisi bölgenin doğusunda, kuzeyinde Kara Deniz (Karskoe more) ve güneyinde Kazakistan stepleri ile çevrili olan bölge toprakları Batı Sibirya Ovası ve Obi havzasını büyük bir bölümünü kapsamaktadır (Harita 1).

Harita 1: Ural Federal Bölgesi

Ural Federal Bölgesinin batısında Kuzeybatı ve Volga Federal Bölgeleri, güneyinde Kazakistan Cumhuriyeti, kuzeyinde Kuzey Buz Okyanusu ve doğusunda Sibirya Federal Bölgesi yer almaktadır. Bölgenin kuzeyinde yer alan Yamal, Taz, Mamont ve Gidan yarımadaları ile Baydaratsk, Taz, Obi ve Gidan körfezleri bölgenin Kuzey Buz Okyanusuna açılan deniz pencereleridir (Harita 1). Ural Bölgesi, akarsu ulaşım avantajından faydalanarak Obi nehri ve kolları sayesinde yılın büyük bir bölümü tamamen donmuş kuzeydeki denizler ile su ulaşımı sağlayabilir. Fakat bölgenin fiziki coğrafya kimliğini belirleyen en önemli unsurların başında kuşkusuz Ural Dağ Sistemi ve Batı Sibirya Ovası gelir.

13 Mayıs 2000 tarihinde resmen kurulmuş olan Ural Federal Bölgesi, 1 818 497 km^2'lik alanı ile Uzakdoğu ve Sibirya bölgelerinden sonra Rusya'nın üçüncü en geniş topraklara sahip federal bölgesidir. Bir başka anlatımla, Fransa, Almanya, Büyük Britanya ve İspanya'nın toplam yüzölçümlerinden daha büyük alana sahiptir. Ural Federal Bölgesi'nin idari merkezi 1991 yılında kadar adı Sverdlovsk ve 1991 yılından sonra yeni adı Ekaterinburg olan metropol kentidir. Coğrafi konumu, doğal kaynakları, fiziki ve beşeri özellikleri itibariyle, Ural Federal Bölgesi hem bazı avantajlara hem de bazı dezavantajlara sahiptir. Yerleşme sayısının ve özellikle de kentsel yerleşmelerinin yetersiz olması; ormanlık arazilerinin, bataklık sahalarının ve aşırı seyrek nüfuslu arazilerin yaygın olması; sıcak deniz limanlarından uzak kalması; Pasifik limanlarına ve Moskova ve Sant Peterburg gibi metropol kentlere uzak olması; bölge içinde yöreler arasında haberleşme ve modern ulaşım bağlantılarının çok yetersiz olması; ayrıca yerleşmeye müsait olmayan donmuş Tundra arazilerinin geniş alan kaplaması Ural Federal Bölgesinin başlıca dezavantajlarını oluşturmaktadırlar. Örneğin sadece Kurgan ve Çelyabinsk oblastlarının güney kesimlerinde tarıma müsait verimli topraklar görülmektedir. Bölgenin diğer kesimleri ya tayga ormanlarıyla, ya donmuş tundra arazilerle, ya bataklıklarla ya da buzullarla kaplı Polar ve Subpolar sahalarla kaplıdır. Bu nedenle tarım ve iktisadi faaliyetlere müsait olan arazilerin kıt olması bölgenin en önemli iktisadi sorunlarından biridir.

Tablo 1: Ural Federal Bölgesinin Başlıca Coğrafi Unsurları

Başlıca Şehirler	Ekaterinburg, Çelyabinsk, Magnitogorsk, Tümen, Surgut, Nijniy Tagil, Zlatoust, Miass, Nijnevartovsk, Kamensk-Uralskiy, Kurgan, Kopeysk, Neftügansk, Pervouralsk, Noviy Urengoy, Noyabrsk, Hanti-Mansiysk, Tobolsk, Serov, Novouralsk, Asbest, Revda, Özersk, Salehard, İşim, Troitsk, Kogalim, Verhnaya Pişma, Berezövskiy, Şadrinsk.
Başlıca Akarsular	Obi, Ural, İrtiş, Tura, Taz, Pur, Tavda, Tobol, Sintasti, Kamisti-Ayat, Gumbeyka, Vah, Toguzak, Uy, Miass, Konda, Severnaya Sosva, Hanmey, Longotegan,Ştuçya, Nadim, Lozva, Sosva, Tagil, Ay, Çernaya, Messoyaha, Nida, Poluy, Haşgörtogan, Kunovat, Pim, Kazım, Tihlinguyan, Lyamin, Poyk, Agan, Tryomyogan.
Başlıca Göller	Lebyaje, Başkirskoe, Akman, Gorkoe, Duvankul, Sarıkul, Tauzatkul, Kartabiz, Ulibaş, Kakturnalikol, Alakol, Bolşoe Pustoe, Çesnokovo, Malie Donki, Gubanovo, Gaşkovo, Kamişnoe, Butaş, İdgilidi, Kurladi, Smolino, Treustan, Pervoe, Tişki, Kasargi, Sikandik, Sugoyak, Mirkay, Katay, Salamatka, Kaldi, Çebakul, Şungunyak, Aydikul, İrtyaş, Kızıltaş, Bolşie Kasli, Argayaş, Uvildi, Turgoyak, İlmenskoe, Çebarkul, Elovoei Misyaş, Bolşoy Elançik, Kundravinskoe, Bolşoe Miasovo, Maloe Miasovo, Bolşoy Kisegaç, Bolşoy Agardyaş, Ulagaç, Tatiş, Bolşaya Akulya, Akakul, Karagaykul, Uelgi, Şugunyak, Tahtalim, Belikul, Uglovoe, Tavaljanoe, Kulikovo, Çesnokovo, Krutali, Solenoe, Medvejie, Çernoe, Mergen, Bolşoe Kabanie, Bolşoy Kurtal, Yarovskoe, Siverga, Çeremuhuvo, Bolşoy Uvat, Çeburginskoe, Bolşoy Şişkarim, Bolşaya İndra, Endra, Erginskiy Sor, Enetor, Temryak, Yahtur, Luşinskiy Tuman, Pankratinskiy Tuman, Sirkovoe, Kartnautur, Tursuntskiy Tuman, Puimtur, Şurişkarskiy Sor, Varçati, Unharlor, Voykarskiy Sor, Yarato, Neyato, Yambuto, Tormemtor, Elepuhilemtor, Ovsyantovo, Karasie, Samotlor,

	Andreevskoe, Pelimskiy Tuman, İtkul, Sinara, Piltnalor.
Başlıca Limanlar	Tümen, Surgut, Hanti-Mansiysk, Tobolsk, Kurgan, Salehard, İşim, Nijnevartovsk, Neftügansk.

Ural Federal Bölgesinin başlıca avantajları şöyle özetlenebilir:

- Ülkenin merkezinde yer alması ve hem kuzey-güney hem de doğu-batı istikametli ulaşım güzergâhlarının bölge topraklarında kesişmesi büyük bir avantaj sağlamaktadır.
- Orman, tatlı su kaynakları, maden ve enerji kaynakları bakımından Rusya'nın en zengin bölgelerinden biridir.
- Bölgenin Rusya nüfusu içindeki payı %8 olmasına rağmen ulusal ihracattaki payı %17'den fazladır.
- Altın, boksit, demir, kalay, nikel, turba, mermer ve asbest bakımından bölgede çok zengin maden rezervleri bulunmaktadır.
- Metalürji, petro-kimya sanayi, orman ürünleri sanayi, kimya ve makine sanayi bölgenin en gelişmiş endüstri kollarıdır.
- Ural Bölgesi, Rusya'daki petrol rezervlerinin %65'ten fazlasını, doğal gaz rezervlerin %76'tan fazlasını ve orman arazilerin %10'dan fazlasını barındırmaktadır.

Doğuda Batı Sibirya Ovası ve Obi Havzası, batıda Büyük Rusya Ovası ve Volga Havzası arasında uzanan Ural sıradağları, 300 yıldan beri orman, kömür, petrol, doğal gaz, demir gibi doğal kaynaklarının çıkarıldığı, işletildiği ve tükenme noktasına geldiği Rusya'nın en eski maden ve endüstri bölgelerinden biridir. Ural kavramı nedir sorusuna**,** jeomorfologlar kuzey güney doğrultusunda Novaya Zemlya takımadalarından Kazak steplerine kadar meridiyenel uzanan, yüksekliği 2000 metreyi aşmayan, geçitlerle kolay aşınabilen yaşlı kıvrımlı dağlar cevabını vereceklerdir. İktisadi coğrafyacılar Ural Sanayi Bölgesi, metalürji ve enerji potansiyelinden söz edecekler, beşeri coğrafyacılar Ural bölgesinin zengin etnik ve kültürel çeşitliliğinden, Avrupa ve Asya Kıtası arasında bir doğal sınır ve aynı zamanda Avrasya'nın bütünleştirici unsurlardan biri olduğundan söz edeceklerdir. Aslında Urallar tüm bu tanım ve kavramları birlikte taşımaktadırlar. Bugün Urallar her şeyden önce doğal bir sınır oluşturur. Asya ve Avrupa Kıtaları arasında; Volga ve Peçora ile Obi Nehirleri'nin oluşturduğu havzaları arasında; topoğrafik ve jeolojik bölgeler; iklim ve doğal bölgeler; iktisadi ve beşeri bölgeler arasında uzun bir sınır oluştururlar. Ural sıradağları üzerindeki 1895 metre yüksekliğindeki Narodnaya Zirvesi hem Ural Federal Bölgesi'nin hem de dağ sisteminin en yüksek zirvesidir.

Batı Sibirya Ovasının doğu-batı yönündeki genişliği 1900 km'yi aşmaktadır, kuzey-güney yönündeki uzunluğu ise 2100 km'ye ulaşmaktadır. Ob (Obi), İrtiş, İşim, Ket, Sosva, Taz, Pur, Tavda, Sorum, Nadım, Kas ve Vah akarsuları ile sulanan Batı Sibirya Ovasının büyük bölümü bataklık ve donmuş tundra toprakları ile kaplı olduğundan dolayı tarım ve yerleşmeye pek uygun değildir. Bölgede yüzlerce irili ufaklı göl yer almakta ve bunlar arasında en büyük olanlar Yarote, Neyto, Yambuto, Çaselskoe, Çertovo, Tormemtor ve Tursinskiy Tuman'dır. Batı Sibirya Ovasının drenaj şartları iyi olmadığından dolayı, ilkbaharda kar örtüsünün erimesiyle birlikte çok geniş sahalar su ve bataklıklarla kaplanmaktadır. Bu nedenle sadece ovanın güney kesimleri tarım faaliyetlerine elverişlidir.

Kabaca 54° ile 71° kuzey enlemleri arasında uzanan Batı Sibirya Ovası, tundra, bataklık ve ormanlık bir alan kapsamakla birlikte, özellikle petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından dünyanın sayılı zengin enerji sahalarından biridir. Epirojenik hareketler sonucunda Rusya platformu birçok kez alçalıp, yükselmiş olduğu için, sığ denizlerin genişleyip daralması, geniş tortul tabakalar oluşmasına yol açmıştır. Ortalama yükseltisi 140 metre dolayında olan Batı Sibirya Ovası, tekdüze ve kesintisiz bir düzlük görünüşünde olup yüzölçümünün %30'dan fazlası bataklık arazilerle kaplıdır. Bölgenin kuzeyinde verimsiz donmuş tundra toprakları, orta kesimlerde tayga ormanları ve bataklık sahaları güneyde ise ormanlı tundralardan ormanlı steplere geçiş görülmektedir. Bölgenin en yüksek ve engebeli sahasını güneydeki Altay ve Sayan Dağları oluşturur. Bu dağlık bölgenin alçak kesimleri steplerle, yamaçları ise geniş yapraklı ormanlarla kaplıdır.

Obi ve İrtiş Nehirleri'nin kaynaklarını aldığı Altay Dağları çok çeşitli mineral ve madenlere sahiptirler. Bölgede petro-kimya, makine, alüminyum, çinko, gıda, kimya, metalürji, orman ürünleri sanayileri gelişmiştir. Rusya'nın en büyük petrol ve doğal gaz şirketleri olan "Lukoyl", "YUKOS", Surgutneftegaz bu bölgede faaliyet göstermektedir. Ovanın en büyük kentleri maden ve ulaşım merkezleri olarak kurulup gelişmiş yeni yerleşmelerdir. Ekaterinburg, Çelyabinsk, Zlatoust, Serov, Tyumen, Kurgan ve Tobolsk bölgenin en büyük kent merkezleridir. Diğer önemli şehirsel yerleşmeler arasında Magnitogorsk, Surgut, Hanti Mansiysk, İşim, Tavda, Urengoy, Nijnevartovsk ve Salehard yer almaktadır.

Bölgenin Rusya ekonomisine katkısı turizm, hayvancılık veya bitkisel üretimden çok enerji, endüstri ve madencilik alanlarında gerçekleşir. Samotlor, Mamont, Salimsk, Urengoy ve Yanburg sadece Rusya'nın değil dünyanın da en büyük petro-gaz havzaları arasında yer almaktadırlar. Rusya'daki doğal gaz rezervlerin %85'i, petrol rezervlerin %70'i ve kömür rezervlerin de %50'si Ural ve Batı Sibirya bölgelerinde olduğu bilinmektedir. Rusya'daki sanayi ürünleri üretiminin %15'ten fazlasını ve tarım ürünleri üretiminin %7'sini Ural Federal Bölgesi üretmektedir. Ural Federal Bölgesi Rusya'nın enerji deposu olup ülkede üretilen doğal gazın %90'dan fazlasını, petrolün %65'ten fazlasını, elektriğin %13'ten fazlasını ve tomruk-kereste üretiminin %6'dan fazlasını tek başına üretmektedir.

Ural Federal Bölgesinin Nüfus Özellikleri

Ural Federal Bölgesinin toplam yüzölçümü 1 818 497 km^2'lik olup, ülke topraklarının %10,6'sını kaplamaktadır. İsveç Krallığından yaklaşık olarak 4 kat daha geniş topraklara sahip olan bu bölgenin toplam nüfusu 12,33 milyon olup, ülke nüfusunun %8,4'ünü barındırmaktadır. Bölge sınırları içinde nüfusu 1 milyondan fazla olan sadece iki kent vardır: Ekaterinburg ve Çelyabinsk. Daha sıcak ve yaşama daha elverişli olan bölgelerde hem nüfus yoğunluğu daha yüksek hem de yerleşme sayısı daha fazladır oysa çok soğuk iklim koşullarının egemen olduğu kuzey bölgelerde hem nüfus yoğunluğu daha düşük hem de yerleşme sayısı çok daha azdır. Bir başka anlatımla, güneyden kuzeye gidildikçe bir yandan ortalama sıcaklık değerleri azalmakta ve kışlar sertleşmektedir, diğer yandan da aritmetik nüfus yoğunluğu ve tarım olanakları giderek azalmaktadır.

Tablo 2: Ural Federal Bölgesinin Demografik ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Sosyo-Ekonomik Özellikler	2005 Yılı	2010 Yılı	2019 Yılı
Toplam Nüfus	12 128 700	12 087 000	12 360 700
Erkek Nüfusu	5 648 900	5 614 400	5 765 300
Kadın Nüfusu	6 479 800	6 472 600	6 595 400
Doğal Nüfus Artışı (Binde)	-3,7	+1,1	-0,8
İktisadi Faal Nüfus	----	6 458 300	6 322 100
İşsiz Nüfus	430 900	518 800	271 000
Ortalama Kişisel Aylık Gelir (Ruble)	9 581	21 832	36 855
Toplam Demiryolları Uzunluğu (km)	8 528	8 536	8 498
Asfaltlı Karayolları Uzunluğu (km)	37 292	42 362	78 456

Ural Federal Bölgesi çok büyük arazilere sahip, yer altı kaynakları çok zengin ama yetersiz yerleşmeye sahip seyrek nüfuslu bir bölge olarak tanımlanabilir. Bölgenin en yoğun nüfuslu yöreleri 60° kuzey enleminin güneyinde kalan sahalardır, bölgenin en seyrek nüfuslu arazileri ise 60° kuzey enleminin kuzeyinde kalan sahalardır. Ural Dağlarının güney yamaçları, İrtiş, Obi Tobol, Tura ve Tavda vadileri ve özellikle de Ekaterinburg ve Çelyabinsk yöreleri bölgenin en yoğun nüfuslu sahalarını oluşturmaktadırlar. Nadim, Pur ve Taz havzaları ile Kuzey Buz Okyanusu kıyısında yer alan Yamal, Taz, Mamont ve Gidan yarımadaları bölgenin en seyrek nüfuslu yörelerini oluşturmaktadırlar.

Bütün Rusya'yı etkisi altına alan demografik kriz ve negatif nüfus artışı Ural Federal Bölgesinde de gözlenmektedir. Örneğin 2005 yılında binde -3,7 olan doğal nüfus artışı, 2019 yılında binde – 0,8'e yükselmiş olsa da bölgesel nüfusun azalmasını engelleyememiştir (Tablo 2). Ural Federal Bölgesinin kuzey yörelerinde doğum oranları ve nüfus artışı güney yörelere göre çok daha yüksektir. Yerli Sibirya toplulukların yaşadığı kuzey yörelerde daha olumlu bir demografik tablo oysa Rus nüfusunun egemen olduğu güney yörelerde daha olumsuz bir demografik tablo olduğu görülmektedir. İdari birimlerin ve yörelerin etnokültürel özellikleri evlenme, boşanma, intihar, sigara ve alkol bağımlılığı oranları gibi sosyal özellikleri belirlediği gibi doğum, ölüm ve nüfus artışı gibi demografik verileri da doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle Nenetsler, Hantiler, Selkuplar, Komiler ve Mansiler gibi yerli Sibirya toplulukların demografik göstergeleri Rus, Ukraynalı ve Beyaz Rus gibi Slav topluluklara göre çok daha olumludur.

Tablo 3: Ural Federal Bölgesinde Yer Alan İdari Birimlerinin Başlıca Özellikleri

№	İdari Birim	Toplam Yüzölçümü (km^2)	Toplam Nüfus	Aritmetik Nüfus Yoğunluğu (kişi/km^2)	İdari Merkezi
1	Kurgan Oblastı	71 488	818 570	11,5	Kurgan
2	Sverdlovsk Oblastı	194 307	4 290 067	22,1	Ekaterinburg
3	Tümen Oblastı	1 464 173	3 778 053	2,6	Tümen
4	Hanti-Mansiysk Özerk Bölgesi	534 801	1 687 654	3,2	Hanti - Mansiysk
5	Çelyabinsk Oblastı	88 529	3 442 810	38,9	Çelyabinsk
6	Yamalo-Nenetsk Özerk Bölgesi	769 250	547 010	0,7	Salehard

Ural Federal Bölgesinde yer alan idari birimlerin Tablo 3'teki coğrafi ve demografik özellikleri irdelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılabilir:

- Bölge sınırları içinde yer alan 4 oblast ve 2 özerk bölge (avtonomniy okrug), arasında yüzölçümü bakımından en büyük olanı Tümen oblastıdır, nüfus bakımından en büyük olanı ise Sverdlovsk Oblastıdır. Bölgedeki idari birimler arasında en küçük alana sahip olanı Çelyabinsk Oblastı en az nüfus barındıranı ise Yamalo-Nenetsk Özerk Bölgesidir. Ural Federal Bölgesinin toplam yüzölçümü Türkiye'den iki kat daha büyük olmasına rağmen bölgenin toplam nüfusu İstanbul kent nüfusunu aşmamaktadır.
- Hanti-Mansiysk ve Yamalo-Nenetsk Özerk Bölgelerini kapsayan Tümen Oblastı yüzölçümü bakımından bölgenin en büyük idari birimidir, fakat Fransa, İspanya ve Almanya'nın toplamından daha geniş bir alana sahip olan bu oblast içinde sadece 3,7 milyon kişi yaşamaktadır. Bu nedenle bölgenin kapsadığı 4 oblast arasında Tümen en büyük ama en seyrek nüfuslu (2,6 kişi/km^2) olanıdır. Kurgan ise hem alan hem de nüfus bakımından dört oblast arasında en küçük olanıdır.
- Ural Federal Bölgesinde kuzeyden güneye doğru gidildikçe iklim ve yerleşme koşullarının iyileşmesine paralel olarak nüfus yoğunluğu da artar. Örneğin bölgenin en kuzeyini kapsayan Yamalo-Nenetsk Özerk Bölgesinde aritmetik nüfus yoğunluğu 0,7 kişi/km.^{2} iken daha güneydeki Hanti-Mansiysk Özerk Bölgesinde bu değer 3,2'ye ve en güneydeki Çelyabinsk Oblastında bu değer 38,9'a yükselmektedir. Böylece Tablo ????'da da görüldüğü gibi Sverdlovsk ve Çelyabinsk Oblastları dışında bölgenin diğer idari birimlerde seyrek nüfuslanmanın egemen olduğu anlaşılmaktadır. Son yarım yüzyılda yeni keşfedilen petrol ve doğal gaz yatakların işletilmesi ile yeni kentler kurulmaya başlanmış ve tüm olumsuz doğal koşullara rağmen ekonomik çıkarlar doğrultusunda bölgedeki yeni yerleşmelerin sayısı hızla artmıştır.

- Yükseklik, iklim koşulları, sanayi, ulaşım ve maden merkezlerine uzaklık bölge içindeki nüfus yoğunluğu değişimini belirleyen en önemli etkenlerdir. Ural Federal Bölgesinde ortalama aritmetik nüfus yoğunluğu 6,8 kişi/km.^{2} olup hem ülke ortalamasının (8,6 kişi/km.^{2}) altındadır hem de Uzakdoğu ve Sibirya bölgeleri ile birlikte Rusya'nın en seyrek nüfuslu federal bölgelerinden biridir. Çelyabinsk Oblastı (38,9 kişi/km.^{2}) bölgenin en yoğun nüfuslu idari birimi oysa Yamalo-Nenetsk Özerk Bölgesi (0,7 kişi/km.^{2}) federal bölgenin en seyrek nüfuslu idari birimidir. Bölgedeki 6 idari birim arasında 3'ünde aritmetik nüfus yoğunluğu Rusya ortalamasının üzerinde ve 3'ünde de aritmetik nüfus yoğunluğu Rusya ortalamasının altındadır.
- Türkiye büyüklüğündeki Yamalo-Nenetsk Özerk Bölgesinde yaklaşık 0,5 milyon insan yaşaması ve km^2'ye 1'den az insan düşmesi enerji kaynakları bakımından zengin olan Batı Sibirya topraklarında nüfus yetmezliğinin ve beşeri güçsüzlüğünün en iyi göstergesidir. Ayrıca bölgede yer alan tüm idari birimlerde km^2'ye 40'tan az insan düşmesi tüm bölgede seyrek nüfuslanmanın yaygınlığının kanıtıdır. Özetle, binlerce kilometre karelik geniş arazilerin ıssız olmaları ve nüfus barındırmaları, yaşlanan ve gerileyen nüfus, ayrıca bölge genelinde doğum oranlarının ve nüfus artış hızının yetersiz olması Ural Bölgesinin en öncelikli beşeri sorunlarıdır.

Ural Federal Bölgesinin Etnocoğrafya Özellikleri

Ural Federal Bölgesi sınırları içinde 120'den fazla etnik topluluk, 40'tan fazla dinsel azınlık ve 1300'den fazla inanç kurumu yer almaktadır. Slav ve Türk kökenli milletler ile küçük Sibirya toplulukları Ural Federal Bölgesinin en yaygın halklarını oluşturmaktadırlar. Ruslar, Ukraynalılar ve Belaruslar Ural Federal Bölgesi'nin en kalabalık Slav topluluklarını, oysa Tatarlar, Başkırlar, Kazaklar, Azeriler, Çuvaşlar ve Özbekler bölgenin en kalabalık Türk topluluklarını oluşturmaktadırlar. Nenetsler, Hantiler, Selkuplar, Komiler ve Mansiler bölgenin en kalabalık yerli Sibirya topluluklarını oluşturmaktadırlar.

Ural bölgesinin kuzeyinde yoğunlukta yaşayan yerli Sibirya azınlıkları arasında en kalabalık olanlar Nenetsler, Hantiler ve Mansiler Ural-Yukagir dil ailesine mensup olup Şamanizm ve başka yerel inançlara sahiptirler. Fakat bu azınlıkların son dönemde Ortodokslaştıkları ve Ruslaştıkları, böylece kültürel ve etnik asimilasyona maruz kaldıkları gözlenmektedir. Hanti-Mansiysk Özerk Bölgesine adını veren Hantiler ve Mansiler yaşadıkları özerk bölgede azınlıkta olup, daire nüfusunun %2'den azını oluşturmaktadırlar. Benzer şekilde Yamalo-Nenetsk Özerk Bölgesine adını veren Nenetsler bölge nüfusunun %5'ten azını oluşturması, bu küçük Sibirya azınlıklarının uzun vadede tamamen asimile olup yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduklarını göstermektedir. Ural Bölgesinin güneyinde Müslüman kökenli Altaylar, Kazaklar, Tatarlar, Tacikler ve Şorlar ile az sayıda Alman yaşamaktadır. Son dönemde bu bölgede yaşayan Ukraynalılar, Almanlar ve Kazakların kendi anavatanlarına göç ettikleri gözlenmektedir.

Sovyet döneminde Ural bölgesi hızla sanayileşip kentleştiğinden dolayı, bölgede önemli bir iş gücü açığı ortaya çıkmıştır. Bölgesel beşeri kaynakları ile bu iş gücü açığı kapatılamadığından dolayı SSCB'nin farklı yörelerinden göç almaya başlamış ve bu göçlerin sonucunda Ural Bölgesinin etnokültürel ve demografik yapısı değişmeye başlamıştır. Bugün Ruslardan sonra bölgedeki en kalabalık etnosların Ukraynalılar, Tatarlar, Başkırlar ve Belaruslardan oluşması Sovyet göç politikaların beşeri yansımasıdır. İdari birimler bazında bölgedeki bu etnik unsurların coğrafi dağılışı büyük dengesizlikler gösterir. Örneğin Tümen ve Çelyabinsk oblastlarında Ukraynalıların oranı daha düşük, Hanti-Mansiysk ve Yamalo-Nenetsk Özerk Bölgelerinde ise daha yüksektir.

Tablo 4: Ural Federal Bölgesi Nüfusunun Etnik Yapısı (2010 Yılı)

Millet veya Etnik Topluluk	Federal Bölge İçindeki Nüfusu	Federal Bölge Nüfusundaki Oranı (%)
Rus	9 690 527	80,22
Tatar	581 728	4,82
Başkır	296 083	2,74
Ukraynalı	250 020	2,07

Kazak	70 788	0,59
Azeri	66 819	0,55
Alman	56 064	0,46
Belarus	52 855	0,44
Çuvaş	42 177	0,35
Ermeni	38 104	0,32
Marili	37 980	0,31
Tacik	33 410	0,28
Nenets	31 707	0,26
Özbek	31 083	0,26
Hanti	29 469	0,24
Mordvinli	26 585	0,22
Udmurtlu	22 882	0,19
Moldovalı	20 575	0,17

Ural Federal Bölgesi nüfusunun etnik yapısı ve Tablo 4 irdelendiğinde aşağıdaki tespitler yapılabilir:

- Bölge sınırları içinde nüfusları 200 000'den fazla olan sadece 4 etnik topluluk ve nüfusları 20 000 ile 100 000 arasında olan 14 etnik topluluk yer almaktadır. Bölge sınırları içinde nüfusları 10 000'den fazla ama 20 000'den az olan ve tabloda yer almayan Kumuklar, Lezgiler, Kırgızlar, Çeçenler, Mansiler, Çingeneler ve Yahudiler gibi küçük azınlıklar da yaşamaktadırlar.
- Ural Federal Bölgesi'nde etnik Rusların oranı %80,22 olup bölgenin başat milletini oluşturmaktadırlar. Tatarlar, Başkırlar ve Ukraynalılar bölgenin en kalabalık topluluklarını oluşturmalarına rağmen hiç birinin bölge nüfusu içindeki payı %5'ten fazla değildir. Özetle, Ruslar, Tatarlar, Başkırlar ve Ukraynalılar bölgenin dört en kalabalık milleti olup bölge nüfusunun yaklaşık %90'ını oluşturmaktadırlar. Geriye kalan Kazak, Azeri, Aman, Beyaz Rus, Çuvaş, Ermeni, Tacik ve Özbek gibi küçük azınlıkların bölge nüfusu içindeki toplam payları ise %10 civarındadır.
- Ruslar, Başkırlar, Kazaklar, Nenetsler, Hantiler ve Mansiler bölgenin en kalabalık nüfuslu yerli etnik topluluklarını oluştururlar, oysa Ukraynalılar, Almanlar, Özbekler, Belaruslar, Azeriler, Kırgızlar, Çeçenler ve Tacikler bölgenin en kalabalık göçmen topluluklarına örnek gösterilebilirler.

Ural Federal Bölgesinin Yerleşme ve Kentleşme Özellikleri

Ural Federal Bölgesinde 77 kentsel yerleşme ve 978 kırsal yerleşme yer almaktadır (Tablo 5). Kuzey Kafkasya Federal Bölgesinden sonra Rusya'nın en az şehir barındıran bölgesidir. Ayrıca Kuzeybatı Bölgesinden sonra Rusya'nın en az köy yerleşmesi barındıran federal bölgesidir. Ura dağlarının güney kesimleri, ana karayolları ve demiryolları güzergâhları, madencilik yöreleri, akarsu vadileri, güney kesimlerdeki verimli ovalar, zengin petrol ve doğal gaz sahaları bölgenin en çok yerleşme barındıran kesimleridir.

Tablo 5: Ural Federal Bölgesinin Nüfus ve İdari Özellikleri

Nüfus Özellikleri (1 Ocak 2020)		**İdari Özellikler** (1 Ocak 2020)	
Başkent	Ekaterinburg	Toplam İdari Birim Sayısı	1265
Yüzölçümü (km^2)	1 818 500	Toplam Belediye Sayısı	92
Toplam Nüfus	12 360 700	Kentsel Yönetim Birimleri	110
Kentsel Nüfus	10 089 100	Bölünmüş Kentsel Yönetim Birimleri	1
Kırsal Nüfus	2 271 600	Kentsel Yerleşme Sayısı	77
Arit. Nüfus Yoğunluğu	6,8 kişi/km^2	Kırsal Yerleşme Sayısı	978

Ural Federal Bölgesinde kentleşme oranı %81,8 olup, Rusya ortalaması olan %75'in epey üzerindedir. Ayrıca federal bölgeler arasında bir karşılaştırma yapıldığında Kuzeybatı ve Merkezi

bölgeden sonra ülkenin en yüksek kentleşme oranına sahip ilk üç federal bölgeden biri olduğu anlaşılmaktadır. Bölge içindeki idari birimlerin kentleşme oranları şöyledir: Kurgan Oblastı % 63, Sverdlovsk Oblastı %85, Tümen Oblastı %81, Çelyabinsk Oblastı %83, Hanti-Mansiysk Özerk Bölgesi %92 ve Yamalo-Nenetsk Özerk Bölgesi %84. Böylece Ural Federal Bölgesinde yer alan idari birimler arasında en yüksek kentsel nüfus oranı Hanti-Mansiysk Özerk Bölgesinde (%92) en düşük kentsel nüfus oranı ise Kurgan Oblastında (% 63) görülmektedir.

Tablo 6: Ural Federal Bölgesinde Yer Alan ve Nüfusu 60 000'i Aşan Kentler

Şehir	Nüfusu	Şehir	Nüfusu	Şehir	Nüfusu
Ekaterinburg	1 495 066	Miass	151 472	Ozersk	78 440
Çelyabinsk	1 187 960	Kopeysk	147 634	Şadrinsk	74 400
Tümen	816 700	Neftyugansk	128 159	Troitsk	73 421
Magnitogorsk	413 253	Pervouralsk	119 365	Verhnaya Pişma	74 262
Surgut	387 235	Noviy Urengoy	118 115	Kogalim	68 700
Najniy Tagil	344 656	Noyabrsk	108 376	İşim	64 010
Kurgan	309 285	Hanti - Mansiysk	103 117	Asbest	62 285
Nijnevartovsk	278 725	Tobolsk	98 772	Revda	60 761
Kamensk-Uralskiy	163 990	Serov	95 141	Berezovskiy	60 334
Zlatoust	163 919	Novouralsk	79 638	Polevskiy	60 012

Tablo 6'daki bilgiler irdelendiğine aşağıdaki tespitler yapılabilir:

- Bölge sınırları içinde nüfusu 60 000'i aşan 30 kent, nüfusu 100 000'i aşan 17 kent ve nüfusu 300 000'i aşan sadece 7 kent yer almaktadır. Bölgenin en büyük kentleri akarsu vadilerinde yer almaktadırlar.
- Bölge sınırları içinde nüfusu 1 milyondan fazla olan sadece iki kent vardır: Ekaterinburg ve Çelyabinsk. Tümen, Surgut, Kurgan, Magnitogorsk, Salehard, Noviy Urengoy ve Tobolsk gibi kentler yer aldıkları yörenin adeta iktisadi ve kültürel başkent görevlerini üstlenmektedir.
- Bölgedeki idari birimler arasında, en fazla kent ve köy yerleşmesi Sverdlov oblastında oysa en az kent ve köy yerleşmesi Yamalo-Nenetsk Otonom Dairesinde yer almaktadır.
- Bölge içindeki petrol ve doğal gaz çıkarım faaliyetlerine bağlı olarak, 1960 yılından sonra kurulmuş genç kentlerin çokluğu dikkat çekicidir. 1975 yılında kurulmuş olan Noviy Urengoy ve Noyabrısk, 1961 yılında kurulmuş olan Neftügansk, 1965 yılında kurulmuş olan Nyagan bu genç ve modern kentlere örnek gösterilebilir.
- Bölge sınırları içinde nüfusu 60 000'i aşan kentler arasında Ekaterinburg ve Çelyabinsk gibi metropol kentler, Tümen ve Kurgan gibi oblast merkezleri, Neftügansk ve Surgut gibi petro-kimya merkezleri, Salehard ve Hanti - Mansiysk gibi özel okrug merkezleri, Magnitogorsk ve Zlatoust gibi endüstri merkezleri, Salehard ve Nadim ve Yamburg gibi liman kentleri, Noviy Urengoy ve Noyabrısk gibi son yarım yüzyılda kurulmuş genç kentler de yer almaktadır. Ayrıca işçi göçleri ve zengin enerji konaklarının işletilmesi ile bölgede yeni bir kentleşme hareketi gözlenmektedir. Surgut, Nijnevartovsk, Nefteyugansk, Noyabrsk, Novıy Urengoy gibi yeni kurulmuş kentler zengin petro-gaz yataklarının işletilmesi ve petro-kimya sanayilere bağlı olarak hızla gelişen "enerji kentleri" özelliği taşımaktadırlar.

Ural Federal Bölgesi sınırları içinde hızla gelişen ve şekillenen kentsel aglomerasyonlar arasında Ekaterinburg, Çelyabinsk, Tümen ve Surgut aglomerasyonları dikkat çekmektedir. Bu kentsel aglomerasyonlar federal bölgenin çok fonksiyonlu ticaret, sanayi, eğitim, kültür, bilim,

finans ve ulaşım merkezleridir. Ekaterinburg aglomerasyonu sınırları içinde İsel, Zareçniy, Beloyarskiy, Pişma, Asbest, Kosulino, Polevskoy, Revda, Pervouralsk, Zareçniy, Novouralsk, Aramil, Monetniy, Verhnaya Pişma ve Drujinino gibi yerleşmeler yer almaktadır. Çelyabinsk aglomerasyonu sınırları içinde Çelyabinsk, Kopeysk, Mirniy, Kozirevo, Poletaevo, Malinovka, Sineglazevo, Kalaçevo, Glinka, Korkino, Kremenkul, Emanjelinka ve Pervomayskiy gibi yerleşmeler yer almaktadır. Tümen aglomerasyonu sınırları içinde Tümen, Lugovoe, Kulakovskoe, Merkuriy, Kamenka, Borovskiy, Vinzili, Paderina, Moskovskiy, Malkovo ve Borki gibi yerleşmeler yer almaktadır. Surgut aglomerasyonu sınırları hiçinde Surgut, Nijnevartovsk, Neftügansk, Megion, Vata, Singapay, Langepas ve İzluçinsk gibi yerleşmeler yer almaktadır.

KAYNAKLAR

1. Ağır, O. (2015) "Rus Tipi Federalizm", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 1, s. 27 – 54
2. Alekseev, A. İ. Nikolina, V. V. (1999) "Geografiya: Naselenie i Hozyaystvo Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Prosveştenie"
3. Atalay, İ. (2001) "Resimli ve Haritalı Dünya Coğrafyası", İstanbul: İnkılâp Kitabevi
4. Atalay, İ. (2007) "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", İzmir: META Basım
5. Atasoy E. & Wendt J. A. (Editörler) (2017), *"Sosyal Bilimler Işığında Polonya Cumhuriyeti",* Beta Yayınları, İstanbul
6. Atasoy, E. & Çalışkan, V. & Galay, E (2014) "Beşeri Coğrafya Perspektifinden Tataristan Cumhuriyeti," Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 29, 2014, İstanbul, s. 313- 343
7. Atasoy, E. (20008) "Remarks on Otnomuos Republics Located Within Russian Federation in Terms of Etnogeography", İzmir: Turkish Studies, Vol: 3, No:7, p. 83–124
8. Atasoy, E. & Atış, E. (2021) "Baykal - Amur Raılway Route From The Perspectıve Of Polıtıcal Geography", Journal of Social and Humanities Sciences Research, Vol: 8, Issue: 69, pp. 993-1021
9. Atasoy, E. & Atış, E. (2021) "The Ussr-Chınese Border War In 1969 From The Perspectıve Of Polıtıcal Geography And Internatıonal Relatıons", Journal of Social and Humanities Sciences Research, Vol: 8, Issue: 68, pp. 854-876
10. Atasoy, E. (2010) E. "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları
11. Atasoy, E. (2009) "Rusya Federasyonunda Yaşanan Demografik Krizlerin Analizi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Yıl: 2009/1, Sayı: 18, Sayfa 21-38, İstanbul
12. Atasoy, E. (2009) "Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik Gelişimi", Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı 16, s. 1–36
13. Atasoy, E. (2010) "Federal Bölgelere Göre Rusya'nın Nüfus ve Etnocoğrafya Özellikleri", Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 11, Sayı 19, s.183 - 219
14. Atasoy, E. (2011) "*Demografi, Jeopolitik ve Etnocoğrafya Işığında Rusya*", MKM Yayıncılık, Bursaf
15. Atasoy, E. (2013) "*Demografi Yazıları"*, MKM Yayıncılık, Bursa
16. Atasoy, E. (2015) "*Doğu Avrupa Ülke Araştırmaları (Rusya, Bulgaristan, Belarus ve Polonya)",* Sentez Yayınları, Bursa
17. Atasoy, E. (2019) *"Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri*", Değişim Yayınları, İstanbul
18. Atasoy, E., (2010) "*Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası"*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları
19. Babin, Y. V. Moskvin, V. V. Vidyapin, V. İ. Stepanova, M. V. (2005) "Ekonomiçeskaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelskiy Dom "İNFRA-M"
20. Bulatov A. S., (2005) "*Strani i Regioni Mira: Ekonomiko-Politiçeskiy Spravoçnik",* İzdatelstvo Prospekt, Moskova, 2005

21. Busigina, İ. M., (2010) "*Politiçeskaya Geografiya. Formirovanie Politiçeskoy Karti Mira",* Moskova: İzdatelstvo "Prospekt"

22. Çepaliga, A. L. Çepaliga, G. İ. (2004) "Regioni Rosii, Spravoçnik", Moskova: İzdatelstvo "Daşkov i K"

23. Çirikov, A. L., Pozdnyak, G. V., (2008) *"Atlas Mira*", Moskova: İzdatelstvo PKO "Kartografiya", İzdatelstvo "Oniks"

24. Gluşkovoy, V. G. & Simagina, Y. A., (2011) "Federalnie Okruga Rossii. Regionalnaya Ekonomika", İzdatelstvo "KnoRus", Moskova

25. Güner, İ. ve Ertürk, M., (2005) "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", Ankara: Nobel Yayınları

26. Gümüş, E. (2004) "Eğitim Fakülteleri İçin Ülkeler Coğrafyası", Ankara: Nobel Yayınları

27. Dronov, V. P. Gluşkovoy, V. G. (2003) "Obştestvennaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Klassiks Stil"

28. Dronov, V. P. Rom, V. Y. (2002) "Geografiya Rosii: Naseleniei Hozyaystvo", Moskova: İzdatelstvo "Drofa"

29. Dubenok, N. V., Sergeeva, İ. Y., (2008) "*Bolşaya Entsiklopediya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "EKSMO"

30. Golubçikov, Y. H. (2003) "Geografiya Çeloveka", Moskova: İzdatelstvo Editorial URSS

31. Hruştev, T. (2002) "Ekonomiçeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Drofa"

32. Jitkov, V. B. Paşintseva, N. İ. Voronina, İ. V. Kazaçenko, L. A. (2007) Rossiyskiy Statistiçeskiy Ejegodnik 2007 Statistiçeskiy Sbornik, Moskova: İnformatsionno-İzdatelski Tsentar "Statistika Rosii"

33. Juravlev, D. (2005), "Mir v Tsifrah 2005 Karmannıy Spravoçnik", Moskova: İzdatelstvo ZAO "Olimp-Biznes"

34. Kalaşnikova, L. V., (2005) *"Geografiya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "Entsiklopediya"

35. Karaganov, S. A. (2007) "Mir Vokrug Rosii: 2017, Konturi Nedalekogo Buduştego", Moskova: Sovet po Vneşney i Oboronnoy Politike, Gosudarstvennıy Universitet–Vıysşaya Şkola Ekonomiki, RİO– Tsentr, İzdatelstvo "Kulturnaya Revolyutsiya"

36. Kemaloğlu İ., (2016) "21. Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu", Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt III, Sayı 2, İstanbul: Sonbahar 2016, s. 1 - 14

37. Lacoste, Y. (2005) "Geopolitiçeski Reçnik na Sveta", Sofya: Knigoizdatelska Kaşta Trud

38. Lavrov, S. B. ve Kaledin, N. V. (2003), "Ekonomiçeskaya, Sotsialnaya i Politiçeskaya Geografiya Mira. Regioni i Strani", Moskova: İzdatelstvo Gardariki

39. Lukanov, A. Bojinov, N. Dimitrov, S. (2005) "Stranite v Sveta 2005-2006, Spravoçnik", Sofya: İzdatelstvo Gloriya Palas

40. Neklyukova. N. P., Duşina, İ. V., Rakovskaya, E. M., Kuznetsov, A. P., Lobjanidze, A. A., Berlyant, A. M., (2010) *"Geografiya*", Moskova: İzdatelstvo OAO "AST-PRESS Şkola"

41. Pirojnik, İ. İ., (2008) "*Geopolitika v Sovremennom Mire"*, Minsk: İzdatelstvo "Tetra Sistems"

42. Plisetskiy, E. L., Vinokurov, A. A., Gluşkova, V. G., Simagin, Y. A., (2008) *"Vvedenie v Ekonomiçeskuyu Geografiyu i Regionalnuyu Ekonomiku Rosii"*, Moskova: İzdatelstvo "Vlados"

43. Pospelov, E. M., (2008) *"Geografiçeskie Nazvaniya Rosii. Toponimiçeskiy Slovar*", Moskova: İzdatelstvo "Astrel"

44. Petrova, N. N. (2007) "Geografiya Sovremenniy Mir", Moskova: İzdatelstvo Forum-İNFRA-M

45. Pozdnyak, G. V. Polunkina, N. N. "Atlas Mira", Moskova: Federalnaya Slujba Geodeziya i Kartografi Rosii, PKO "Kartografiya", İzdatelskiy Dom "Oniks 21 Vek

46. Rakovskaya, E. M., Davidova, M. İ., (2003) *"Fiziçeskaya Geografiya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "Vlados"

47. Sokolin, V. L. (2007) "*Rosiya v Tsifrah 2007. Kratkıy Statistiçeskiy Spravoçnik"*, Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)

48. Stabnikov, V., "*Mir v Tsifrah – 2011. Karmannıy Spravoçnik",* (2011) İzdatelstvo "Olimp-Biznes", Moskova

49. Sidorenkova, T. P. (1999) "Atlas Mira Strani Mira v Kartah i Tsifrah", Moskova: ZAO "Kompaniya "AST-PRESS"

50. Sokolin, V. L. (2007) "Rosiya v Tsifrah 2007. Kratkıy Statistiçeskiy Spravoçnik", Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)

51. Topsakal, İ. (2007) "İdil-Ural Bölgesinde Demografik Yapının Türkler Aleyhine Değişimi ve Çözüm Yolları", Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri, Editörler: N. Öztürk ve A. Satan, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık

52. Treşnikov, A. F., (1983) *"Geografiçeskiy Entsiklopediçeskiy Slovar. Geografiçeskie Nazvanıya",* Moskova: İzdatelstvo "Sovetskaya Entsiklopediya"

53. Ulyanov, İ. S. (2006) "Regioni Rosii, Osnovnie Harakteristiki Subektov Rosiyskoy Fedaratsii 2006, Statistiçeskiy Sbornik", Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)

54. Vavilova E. V., Lebedeva, S, L., (2005) "Ekonomiçeskaya Geografiya İ Regionalistika", İzdatelstvo Gardariki, Moskova

55. Volskim, V. V., (2001) "Sotsialno – İkonomiçeskaya Geografiya Zarubejnogo Mira", İzdatelstvo Drofa, Moskova

56. Vişnevskiy, A. G. (2003) "Rosiya Pered Demografiçeskiy Viyzovami", Moskova: Mejdunarodnıy Simpozium "Rossiyane v Zerkale Statistiki: Vserosiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda"

57. http://www.gks.ru
58. https://rosstat.gov.ru/
59. http://www.mojgorod.ru
60. http://dic.academic.ru/
61. http://rospriroda.ru
62. http://www.stradigma.com/
63. http://www.constitution.ru/10003000/10003000-5.htm
64. http://ru.spinform.ru/stroi.html
65. http://rsvk.cz/glavnaya/o-rossii/gosudarstvennoe-ustrojstvo/
66. http://www.cap.ru/home/112/vladimir/20let_Konstitucii_RF/disk/history003.html

SİBİRYA'NIN BEYAZ KRALİÇESİ: COĞRAFYA PENCERESİNDEN UZAKDOĞU FEDERAL BÖLGESİ

Prof. Dr. Emin Atasoy

Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkiye

ÖZET

Beş saat dilimi kuşağı üzerinde uzanan Uzakdoğu Federal Bölgesi, başkent Moskova'dan ve ülkenin gelişmiş-sanayileşmiş bölgelerinden en uzakta kalan bölgesidir. Bölgenin kuzeyinde Kuzey Buz Okyanusu, doğusunda Büyük Okyanus, güneydoğusunda Japon Denizi, Kuzey Kore ve Çin Halk Cumhuriyeti, batısında ise Sibirya Federal Bölgesi yer almaktadır. Bu çalışmada Rusya'nın en büyük ama en seyrek nüfuslu federal bölgesi olan Uzakdoğu Federal Bölge'sinin fiziki coğrafya, beşeri coğrafya ve iktisadi coğrafya özellikleri irdelenmiştir. Araştırmada, ayrıca bölgenin demografik özellikleri, etnik nüfus yapısı ve kentleşme özellikleri de tartışılmıştır. Çalışmada bölgenin coğrafi ve iktisadi avantaj ve dezavantajları irdelendiği gibi bölgenin idari ve demografik yapısı da kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Federal Bölgeler, Coğrafya, Uzakdoğu Federal Bölgesi

Uzakdoğu Federal Bölgesinin Coğrafi Portresi

Rusya yüzölçümünün %40,6'sını oluşturan Uzakdoğu Federal Bölgesi 6,9 milyon km^2'lik alanı ile ülkenin en büyük bölgesidir. İtalya büyüklüğünde 23 ülkeyi topraklarına sığdıran bu dev alanlı bölgede sadece 8,1 milyon insan yaşamaktadır (Tablo 1). Bir başka anlatımla Uzakdoğu, Rusya'nın en büyük ama en seyrek nüfuslu federal bölgesi olup, topraklarında Yunanistan nüfusundan daha az insan barındırmaktadır. Aşırı seyrek nüfuslu olan bölgenin, ulusal nüfus içindeki payı sadece %5,6 olup, ortalama aritmetik nüfus yoğunluğu da sadece 1,2 kişi/km^2'dir. Federal Bölgenin başkenti ve idari merkezi Vladivostok kentidir. 13 Mayıs 2000 yılında kurulmuş olan Uzakdoğu Federal Bölgesi sınırları içinde 3 oblast, 2 Cumhuriyet, 4 Kray, 1 Özerk Bölge ve 1 Özerk Oblast yer almaktadır (Tablo 1). Bir başka deyişle bölge 11 farklı federal idari birimi kapsamaktadır. Bölge sınırları içinde sadece iki kentin nüfusu 500 000'i aşmaktadır: Vladivostok ve Habarovsk. 13 Aralık 2018 tarihinde Cumhurbaşkanı Vladimir Putin'in emriyle bölge idari merkezi Habarovsk kentinden Vladivostok kentine taşınmıştır (Harita 1).

Tablo 1: Uzakdoğu Federal Bölgesinde Yer Alan İdari Birimlerinin Başlıca Özellikleri

№	Federal İdari Birim	İdari Merkez	Toplam Yüzölçümü (km^2)	Toplam Nüfus	Aritmetik Nüfus Yoğunluğu (kişi/km^2)
1	Amur Oblastı	Blagoveştensk	361 908	781 846	2,1
2	Buryat Cumhuriyeti	Ulan-Ude	351 334	985 431	2,8
3	Yahudi Özerk Oblastı	Birobidjan	36 271	156 500	4,3
4	Zabaykalski Kray	Çita	431 892	1 053 485	2,4
5	Kamçatski Kray	Petrop. Kamçatskiy	464 275	311 667	0,6
6	Magadan Oblastı	Magadan	462 464	139 034	0,3
7	Primorski Kray	Vladivostok	164 673	1 877 844	11,4
8	Saha Cumhuriyeti	Yakutsk	3 083 523	981 971	0,3
9	Sahalin Oblastı	Yujno-Sahalinsk	87 101	485 621	5,5

№	Federal İdari Birim	İdari Merkez	Toplam Yüzölçümü (km^2)	Toplam Nüfus	Aritmetik Nüfus Yoğunluğu (kişi/km^2)
10	Habarovsk Kray	Habarovsk	787 633	1 301 127	1,6
11	Çukotka Özerk Bölgesi	Anadir	721 481	49 527	0,07

Uzakdoğu Federal Bölgesinde yer alan idari birimler arasında Saha Cumhuriyeti (3 083 523 km^2) en büyük yüzölçümüne ve Primorski Kray (1 877 844 kişi) da en kalabalık nüfusa sahip olanıdır. Oysa Yahudi Özerk Oblastı (36 271 km^2) en küçük yüzölçümüne ve Çukotka Özerk Bölgesi (49 527 kişi) de en az nüfusa sahip olanıdır (Tablo 1). Bir başka sözle, Türkiye toprakları büyüklüğündeki Çukotka Özerk Bölgesinde 50 000'den az insan yaşaması hem bir coğrafi ve iktisadi hem de bir sosyal ve demografik tezattır. Bulgaristan'dan 4 kat daha büyük alana sahip olan Magadan Oblastında 150 000'den az insan yaşaması (Balıkesir kentinden daha az) bir başka paradoksal durumdur. Özetle, geniş coğrafi araziler ve yetersiz nüfus tüm federal bölgenin en büyük beşeri sorunudur. Uzakdoğu Federal Bölgesinde yer alan idari birimlerinin başlıca özellikleri gösteren Tablo 1 dikkatle irdelendiğinde sadece Primorski Kray yani tek idari birimde, aritmetik nüfus yoğunluğunun (11,4 kişi/km^2) ülke ortalamasından (8,6 kişi/km^2) daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bölgedeki 4 idari birimde km^2'ye 1 kişi dahi düşmediği görülmektedir. Çukotka Özerk Bölgesi (0,07 kişi/km^2), Saha Cumhuriyeti (0,3 kişi/km^2), Magadan Oblastı (0,3 kişi/km^2) ve Kamçatski Kray (0,6 kişi/km^2) hem Uzakdoğu'nun hem de tüm Rusya'nın en seyrek nüfuslu idari birimlerinin başında gelirler (Tablo 1).

Beş saat dilimi kuşağı üzerinde uzanan Uzakdoğu Federal Bölgesi, Merkezi Rusya'dan, başkent Moskova'dan ve ülkenin gelişmiş-sanayileşmiş bölgelerinden en uzakta kalan bölgesidir. Bölgenin kuzeyinde Kuzey Buz Okyanusun kolları olan Laptev, Doğu Sibirya ve Çukçi Denizleri, doğusunda Büyük Okyanusun kolları olan Bering ve Ohotsk Denizi, güneydoğusunda Japon Denizi, Kuzey Kore ve Çin Halk Cumhuriyeti, batısında ise Sibirya Federal Bölgesi yer almaktadır (Harita 1) Japonya, Kuzey Kore ve ABD ile deniz sınırı olan ve hem Kuzey Buz hem de Büyük Okyanus ile aynı anda kıyısı olan Rusya'nın tek federal bölgesi olan Uzakdoğu, aynı zamanda hem doğu hem de batı yarımkürede toprakları olan ülkenin tek federal bölgesidir. Bölge sınırlarının %70'ten fazlasını deniz ve okyanus sınırları oluşturmaktadır ve bu avantajlı coğrafi konum Rusya'da balıkçılığın en gelişmiş bölgesi olmasında belirleyici etken olmuştur. Rusya'nın Çin Halk Cumhuriyeti ile en uzun kara sınırına sahip bölgesi olan Uzakdoğu, Bering boğazı ile ABD'den, Kunaşir ve Laperuz boğazları ile da Japonya'dan ayrılır.

Neredeyse 35 derecelik enlem farkının olduğu bu geniş bölge, çok farklı jeolojik, toprak, bitki örtüsü, iklim, jeomorfolojik ve hidrografik özelliklere sahiptir. Tayga ormanları, tundra ve ormanlı tundra sahaları ile arktik buz çölleri bölgenin başlıca fiziki coğrafya kuşaklarını oluşturmaktadırlar. Uzakdoğu, Rusya sınırları içinde aktif volkanların yaygın olarak görüldüğü tek federal bölgedir. Bölge deprem, tsunami, çığ, akarsu taşkınları ve diğer doğal afetler bakımından da büyük riskler taşımaktadır. Örneğin Kamçatka yarımadası termal ve şifalı suları kadar, gayzerleri ve sayıları 20'yi aşan aktif volkanları ile ünlenmiştir. Güney kesimleri hariç bölgenin tamamı donmuş ve tarıma müsait olmayan topraklarla kaplıdır. Amur ve Usuri vadileri bölgenin en verimli tarım sahalarını oluşturmaktadır.

Yer şekilleri bakımından büyük çeşitliliğin gözlendiği Uzakdoğu Federal Bölgesi, Sibirya'nın en engebeli ve yaşam koşullarının en güç olduğu yörelerini kapsamaktadır. Verhoyansk, Sihote Alin, Hamar-Daban, Sayan, Yablonovıy, Sredniy Hrebet, Stanovoy, Çerski, Anadir, Koryak, Cugcur, Bureya ve Kolima sıradağları ile Vitim, Aldan, Anabar, Prilenskoe, Yukagir ve Anadir platoları bölgenin başlıca sıra dağlarını ve engebeli sahalarını oluşturmaktadırlar. Bölgenin en yüksek zirvesi olan Klüçevaya Sopka (4 688 m) Kamçatka yarımadasında yer alan aktif volkanlardan biridir. Kolimskaya ve İndigarskaya ovaları, Hanka Ovaları, Zeysk-Bureya Ovaları,

Amur, Lena, Ussuri, İndigirka, Yana ve Anadir vadileri bölgenin en büyük düzlüklerini ve ovalarını oluşturmaktadırlar.

Harita 1: Uzakdoğu Federal Bölgesi

Uzakdoğu Federal Bölgesi 17 700 kilometrelik kıyı uzunluğu ile Rusya'nın en uzun deniz-okyanus kıyılarına sahip federal bölgesi olup, ülkedeki deniz kıyılarının %29'unu tek başına oluşturmaktadır. Kuzey Buz Okyanusunda yer alan Yeni Sibirya takımadaları, Ayı takımadaları ve Vrangel adası, Büyük Okyanusta yer alan Sahalin adası, Komandor takımadaları, Şantar ve Kuril takımadaları Uzakdoğu Bölgesinin başlıca büyük adalarını oluşturmaktadırlar (Tablo 2). Lena (kolları: Aldan, Amga, Maya, Vilyuy), Amur (kolları: Usuri, Bureya, Zeya) Havzası'nın bir bölümü, Selenga ve Verhnaya Angara Havzalarının bir bölümü, İndigirka, Yana, Uda, Kolima, Ohota, Anadir, Amgun ve Anabar Havzalarının tamamı Uzakdoğu Bölgesi sınırları içinde yer alır ve bölgenin başlıca akarsu havzalarını oluşturmaktadırlar.

Tablo 2: Uzakdoğu Federal Bölgesinin Başlıca Coğrafi Unsurları

Başlıca Şehirler	Habarovsk, Vladivostok, Magadan, Nahodka, Yakutsk, Ulan-Ude, Çita, Artöm, Neryungi, Komsomolsk-na-Amur, Usuriysk, Yujno - Sahalinsk, Blagoveştensk, Birobidjan, Belogorsk, Petropavlovsk - Kamçatskiy, Sovetskaya Gavan, Tinda, Lesozavodsk, Dalnegorsk, Lesozavodsk, Mirniy, Partizansk, Amursk, Arseniev, Korsakov, Spask – Dalniy, Anadir, Krasnokamensk, Artem, Svobodniy.
Başlıca Akarsular	Lena, Amur, Anabar, Uele, Olenyok, Yana, Omoloy, Çondon, Sialah, Kolima, İndigirka, Aldan, Palyavaam, Amguema, Vikvivayal, Yoonayveem, Getlyangen, Mariç, Pestsovaya, Kurupka, Ergiveem, Anadir, Penjina, Talovka, Apuka, Opuka, Ukelayat, Pustaya, Rekinniki, Vivenka, Şamanka, Lesnaya, Voyampolka, Uda,

	Kamçatka, Jupanova, Zeya, Amgun, Ussuri, Vilyuy, Muya, Vitim, Selenga, Vehnaya Angara, Olökma, Barguzin, Algama, Ulya, Urak, Ohota, İnya, Kava, Suntar, Hor, Tumnin, Rudnaya, Zerkalnaya, Avvakumovka, Kuevka, Partizanskaya, Petrovka, Razdolnaya, Barabaşevka, Arhara, Bureaya, Şilka, Kalar, Kuanda, Çara, Bolşoy Patom, İngoda, Kodun, Uda, Arangatuy, Kiçera, Zun-Muren, İrkut, Djida, Çilkoy.
Başlıca Göller	Krasnoe, Anana, Kronotskoe, Kurilskoe, Tolmaçeva, Talovskoe, Ekitki, Vankarem, Elgigitgin, Titil, İlirney, Çukoçie, Nerpiçie, Bolşoe Morskoe, İlirgitkin, Sapiya, Ulahan-Kyuel, Elgen, Holbolok, Nekyulah, Keltegey, Hanka, Gusinoe, Sügder, Bolşoe Toko, Yulan, Tungar, Sbornoe, Çukça, Labinkir, Alisardah, Ulu, Evoron, Çukçagirskoe, Udil, Kadi, Bolşie Kizi, Zerkalnoe, Artemovskoe, Ptiçie, Gassi, Sindinskoe, Bolon, Hummi, Davaçan, Krugloe, Bolşoy Namarakit, Malıy Namarakit, Leprindokan, Bolşoe Leprindo, Maloe Leprindo, Oron, Niçatka, Myuka-Kyuel, Kullinya, Barun-Torey, Zun-Torey, Arahley, Şaşkinskoe, Tasey, İrgen, Kenon, Bolşoe Eravnoe, Maloe Eravnoe,Sosnovoe, Gunda,Horga, İsinga, Kotokolskoe, Baunt, Kiçerskoe, Kulinda, İrkana, Slyudanskoe, Verhnee Beloe, Nijnoe Beloe,
Başlıca Adalar	Sahalin, Kurik Takımadaları, Russkiy, Vrangel, Ayon, Şantarskie Takımadaları, Komandor Takımadaları, Karaginskiy, Anju Takımadaları, Medveji Takımadaları, Lyahovski Takımadaları, Bolşoy Begiçev, Dunay Takımadaları, Stolbovoy, Novosibirsk Takımadaları, De-Long Takımadaları.
Başlıca Limanlar	Komsomolsk-na-Amur, Usuriysk, Yujno Sahalinsk, Habarovsk, Vladivostok, Magadan, Nahodka, Blagoveştensk, Tiksi, Lensk, Anadir.

Uzakdoğu Federal Bölgesi Rusya'nın altın, elmas, volfram ve kalay yatakları bakımından en zengin bölgesidir. Bunların dışında bölgede çok çeşitli kömür, metal ve polimetal madenleri çıkarılmaktadır. Bölgenin en büyük adası olan Sahalin'de zengin petrol, doğal gaz ve kömür yatakları işletilmeye açılmıştır. Ayrıca bölge özellikle hidroelektrik, ormancılık ve balıkçılık bakımından Rusya'nın en avantajlı bölgelerinden biridir. Bölgede üretilen kereste, balık, maden ve enerji kaynaklarının bir bölümü deniz komşusu Güney Kore ve Japonya ile kara komşusu Çin Halk Cumhuriyetine ihraç edilmektedir. Vladivostok, Nahodka, Vanino, Sovetskaya Gavan, Nikolaevsk-na-Amur sadece bölgenin değil tüm Rusya'nın en işlek ihracat limanlarının başında yer alır. İhracat geliri bakımından bölgeler arasında birinci sırada olan Uzakdoğu Bölgesinde üretilen farklı gruptaki ürünler 36'dan fazla ülkeye ihraç edilir. Balık ve konserve sanayi, elektroenerji ve petro-kimya sanayi, tekstil ve gemi üretimi, metalürji ve makine sanayi, savunma ve maden sanayi, gıda ve orman ürünleri endüstrileri bölgenin en gelişmiş sanayi kollarıdır. Gıda ürünleri, inşaat malzemeleri ve orman ürünleri üretiminde bölgenin Rusya içindeki payı %8–9 civarında olup, bölgede özellikle balık ve konserve sanayi çok gelişmiştir. Rusya'da avlanan deniz ürünlerinin %70'ten fazlasını bu bölge tek başına oluşturmaktadır.

Rusya'daki yer üstü ve yer altı doğal kaynaklarının büyük bir bölümü bu bölgede yer almasına rağmen, Uzakdoğu sanayisinin Rusya toplamındaki payı %6'dan az ve Rusya'daki tarım ürünleri üretimindeki payı da %4'ten azdır. Rusya'daki orman arazilerin yaklaşık yarısına sahip olan Uzakdoğu Federal Bölgesi Rusya'nın çimento üretiminin %10'dan fazlasını, maden ürünleri üretiminin %12'den fazlasını, orman ürünleri üretiminin %24'ten fazlasını ve elektrik üretiminin %5'ten fazlasını tek başına üretmektedir. Uzakdoğu Federal Bölgesinin en büyük zenginliğini kuşkusuz yer altı kaynakları oluşturmaktadır. Rusya'daki antimon, bor ve kalay rezervlerinin % 90'dan fazlası; elmas rezervlerinin %80'den fazlası, cıva rezervlerinin %60'tan fazlasını; altın ve gümüş rezervlerinin %30'dan fazlasını; volfram rezervlerinin %24'ten fazlası; kömür rezervlerinin %12'den fazlasını, apatit rezervlerinin %10'dan fazlasını tek başına oluşturmaktadır. Ayrıca bölge sınırları içinde, demir cevheri, kurşun, doğal gaz, kükürt ve petrol bakımından zengin sahalar yer almaktadır. Transibirya Demiryolu Güzergahı ile Baykal-Amur Demiryolu Güzergahının bölgenin güney kesimlerinden geçmesi Uzakdoğu ekonomisi için hayati öneme sahiptir. Gelecek yıllarda Uzakdoğu Bölgesi ile ABD'nin Alaska eyaleti arasında (Bering Boğazını deniz altı tünelle aşarak) demiryolu yapılması da planlanmaktadır.

Primorski ve Habarovski Kray Uzakdoğu Bölgesinin en gelişmiş, en sanayileşmiş ve en çok nüfus barındıran kesimleridir. Çukotka ve Kamçatka yarımadaları ise en yoksul, en az gelişmiş ve

en az nüfus barındıran yörelerdir. Özetle, Sibirya'nın diğer federal bölgelerinde nüfus, ekonomi ve gelişmişlik açısından gözlenen kuzey-güney zıtlaşmaları Uzakdoğu Bölgesinde de gözlenmektedir.

Engebeli ve yüksek arazilerin yaygın olması, sert iklim koşulları ve ekstrem kış sıcaklıkları, donmuş topraklı arazilerin geniş alan kaplaması ve yaz mevsiminin çok kısa olması Uzakdoğu Federal Bölgesinde tarım faaliyetlerini engelleyen en önemli etkenlerdir. Primorski Krayı, Amur Oblastı, Yahudi Özerk Oblastı, Habarovsk Krayı ve Sahalin Oblastı doğal koşullar bakımından bitkisel üretim ve tarım faaliyetlerine en elverişli idari birimlerdir. Buğdaydan patatese, domatesten arpaya, havuçtan soğana, pirinçten baklagillere kadar birçok tarımsal ürün bu idari birimlerde yetişir, ama bölgenin Rusya tarımsal üretimdeki payı hiçbir dönem %5'i aşmamıştır. Bu nedenle tarımsal üretim bakımından, tüm federal bölgeler arasında son sırada yer alır.

Son yıllarda bölgeye yabancı yatırımcıların (özellikle Çin, Japonya, Güney Kore ve ABD) ilgisi giderek artmaktadır. Bu nedenle Rusya'ya yapılan yabancı yatırımların %12'den fazlasını Uzakdoğu Bölgesine yapılmıştır. Fakat tüm bu olumlu gelişmelere rağmen demografik kriz ve göçler sonucunda azalan bölge nüfusu Uzakdoğu'nun en büyük sorunların başında gelmektedir. Örneğin 1990 yılında binde 7,8 olan pozitif nüfus artışı 2005 yılında binde – 3,9 ve 2019 yılında da binde – 1,1 gibi negatif değerlere gerilemiştir. Böylece 2005 – 2020 döneminde yarım milyon insan kaybeden bölgenin nüfusu 8,6 milyondan 8,1 milyona gerilemiştir.

Uzakdoğu Federal Bölgesinin kendine has bazı özellikleri şunlardır:

- Yüzölçümü olarak Rusya'nın en büyük Federal Bölgesi olup, aynı zamanda hem enlem farkı hem de boylam farkı en fazla olan federal bölgedir.
- Hem Kuzey Buz Okyanusuna hem de Büyük Okyanusa aynı anda kıyısı olan Rusya'nın tek federal bölgesidir.
- Rusya'nın tek özerk oblastına (Yahudi Özerk Oblastı) sahip bölgesidir.
- Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi ile birlikte, Rusya'nın metropol kentine (nüfusu 1 milyonu aşan) sahip olmayan iki federal bölgeden biridir.
- Rusya sınırları içinde aktif volkanların yaygın olarak görüldüğü tek federal bölgedir.
- Uzakdoğu Federal Bölgesinin
- Ural Federal Bölgesi ile birlikte, Rusya'nın özerk bölgesi (Çukotka Özerk Bölgesi) sahip iki federal bölgeden biridir.
- Rusya sınırları içinde bir tek Sahalin Oblastının diğer federal idari birimlerle kara sınırı olmadığı gibi Rusya ana karasıyla da ortak kara sınırı yoktur.
- Hem ABD hem Kuzey Kore hem de Japonya ile aynı anda deniz sınırına sahip tek federal bölgedir.
- Uzakdoğu Federal Bölgesi ile Uzakdoğu İktisadi Bölgesinin sınırları örtüşmektedir. Bu nedenle Rusya'da federal bölge sınırları ile ekonomik bölge sınırlarının aynı olduğu tek bölgedir.
- Aynı zamanda hem doğu hem de batı yarımkürede toprakları olan Rusya'nın tek federal bölgesidir.
- Rusya'nın en az nüfus barındıran ama yüzölçümü bakımından en büyük federal bölgesidir. Aynı zamandan Rusya'nın en düşük aritmetik nüfus yoğunluğuna sahip federal bölgesidir.
- Bölgedeki federal idari birimler arasında hiç kara sınırı olmayan ve en fazla sayıda adaya sahip olan tek idari birim Sahalin Oblastıdır. Tamamı adalar üzerinde yer alan ve hem Sahalin adasını hem de Kuril takımadalarını kapsayan Sahalin Oblastı, Arhangelsk ve Leningrad Oblastlarından sonra Rusya'nın en çok adaya sahip federal idari birimidir.

Uzakdoğu Federal Bölgesinin Nüfus Özellikleri

Uzakdoğu Federal Bölgesinin toplam yüzölçümü 6 952 600 km^2 olup, ülke topraklarının %40,6'sını kaplamaktadır. Türkiye'den yaklaşık olarak 8 kat daha geniş topraklara sahip olan bu bölgenin toplam nüfusu sadece 8 169 000 olup, ülke nüfusunun %5,6'sını barındırmaktadır. Uzakdoğu, devasa büyük alanlı ama ıssız ve çok az nüfuslu soğuk bir bölge olarak tanımlanabilir. Bir başka anlatımla barındırdığı nüfus bakımından Uzakdoğu Bölgesi Rusya'nın en az nüfus

barındıran ama yüzölçümü bakımından en büyük federal bölgesidir. Aynı zamandan km^2'ye düşen 1,2 kişiyle, Rusya'nın en düşük aritmetik nüfus yoğunluğuna sahip federal bölgesidir. Bölge sınırları içinde nüfusu 1 milyondan fazla olan kent yerleşmesi yer almaz.

Transibirya Demiryolu ile Baykal-Amur Demiryolu Güzergâhı, Selenga, Lena, Amur ve Usuri vadileri, Hanka Gölü havzası, madencilik ve sanayi yöreleri, Japon Denizi kıyıları ve güney yörelerde yer alan verimli ovalar Uzakdoğu Federal Bölgesinin en yoğun nüfuslu sahalarını oluşturmaktadırlar. Engebeli dağlık araziler, Arktik ve Tundra kuşağı, Çukotka ve Kamçatka yarımadaları ile 60° kuzey enleminin kuzeyinde yer alan neredeyse tüm araziler aşırı seyrek nüfuslu sahalar olarak tanımlanabilir. Geniş alan kaplayan tayga ve tundra bölgeleri, binlerce kilometre karelik alan kaplayan Arktik beyaz çöller, binlerce bataklık arazi, yüksek dağlık arazilerin geniş alan kaplaması ve en önemlisi de çok sert iklim koşulları bölgenin aşırı seyrek nüfuslu olmasını belirleyen en önemli fiziki koşullardır.

Bölgenin yoğun dış göç vermesi ve her yıl binlerce çalışabilir genç aileyi kaybetmesi Uzakdoğu'nun en büyük demografik sorunlarının başında gelir. 2000 – 2020 döneminde Uzakdoğu Federal Bölgesinde ölüm oranları doğum oranlarını sürekli aştığından dolayı bölgede sürekli bir negatif nüfus artışı gözlenmektedir. Düşük doğurganlıklar, nüfusun yaşlanması ve önlenemeyen dış göç kaçışları bölgesel nüfusun son çeyrek yüzyılda sürekli azalmasını belirleyen en önemli etkenlerdir.

Uzakdoğu Federal Bölgesinde yerli milletlerin ve Sibirya azınlıklarının yoğunlukta olduğu ve ekonomik olarak gelişmemiş idari birimlerde doğum oranlarının daha yüksek, oysa Rusların ve diğer Slav milletlerin yoğunlukta olduğu sanayileşmiş ve gelişmiş idari birimlerde doğum oranlarının daha düşük olduğu görülmektedir. Habarovsk ve Primorski Kray gibi idari birimlerde Rus nüfusunun oranı %90'ı aşmakta ve doğum oranları da binde 9-11 civarında seyrederken, Rus nüfus oranının %49'a kadar azaldığı Saha Cumhuriyetinde doğum oranları maksimum düzey olan binde 17'ye kadar yükselmesi, idari birimlerin gelişmişlik düzeyi ve etnik yapısı ile nüfus artış özellikleri arasındaki ilişkiye ışık tutmaktadır.

Tablo 3'te de görüldüğü gibi 2005 - 2019 döneminde, Uzakdoğu Federal Bölgesinde kadın nüfus fazlalığı ve erkek nüfus azlığı belirgin olup, bölgedeki dengesiz cinsiyet dağılımına işaret etmektedir. Aynı dönemde bölgenin doğal nüfus artışı daima negatif değerler göstermiş ve sürekli azalmıştır. Ayrıca bu dönemde hem bölgenin toplam nüfusunda hem de iktisadi faal nüfusta belirgin bir azalmanın olması, ülke genelinde gözlenen demografik krizin bu bölgeyi de etkilediğini göstermektedir.

Tablo 3: Uzakdoğu Federal Bölgesinin Başlıca Sosyal ve Demografik Özellikleri

Sosyo-Ekonomik Özellikler	2005 Yılı	2010 Yılı	2019 Yılı
Toplam Nüfus	8 550 600	8 362 600	8 169 200
Erkek Nüfusu	4 103 500	4 007 800	3 921 300
Kadın Nüfusu	4 447 100	4 354 800	4 247 900
Doğal Nüfus Artışı (Binde)	-3,9	-0,6	-1,1
İktisadi Faal Nüfus	----	4 163 500	3 954 700
İşsiz Nüfus	375 400	403 200	254 200
Ortalama Kişisel Aylık Gelir (Ruble)	8 989	20 807	37 949
Toplam Demiryolları Uzunluğu (km)	11 695	12 058	12 558
Asfaltlı Karayolları Uzunluğu (km)	47 338	60 247	84 171

Aslında Uzakdoğu, Rusya'nın en geç keşfedilmiş ve en geç nüfuslanmış bölgesidir. Bölgedeki zengin maden ve enerji kaynakların keşfedilmesinden sonra ve özellikle Transsibirya ve Baykalo Amur Demiryolu güzergâhlarının hizmete açılması ile SSCB cumhuriyetlerinden gelen göç dalgaları sonucu ıssız yöreler hızla nüfuslanmaya başlamış ve yeni yerleşim birimleri kurulmuştur. Sovyet döneminde bölgede 50 yeni şehir ve 280 yeni kasaba inşa edilmiş ve 1922–1992 döneminde, bölge nüfusu yaklaşık sekiz kat artmıştır. Fakat başkent Moskova ve Merkezi Rusya'ya olan

uzaklık, sert iklim koşulları, iş imkânlarının kısıtlı olması gibi faktörlere bağlı olarak son yıllarda bölge göç vermekte ve nüfus kaybetmektedir. Örneğin 1990–2000 döneminde, bölgenin en büyük kentlerinden olan Vladivostok'un nüfusu 40000, Habarovsk'un nüfusu 1000, Nahodka'nın nüfusu 4000, Magadan'ın nüfusu ise 33000 azalmıştır. Sadece 1995–2001 döneminde bölge nüfusu 7,5 milyondan 7,1 milyona azalmıştır. Yani 6 yılda Uzakdoğu bölgesi nüfusu 400 000 azalma göstermiştir. Bu seyrek nüfuslu bölge için bu beşeri erime değerleri yüksek olup, ciddi bir nüfus kaçışına işarettir. Aslında bölge genelindeki nüfus azalmasının iki temel faktör belirlemektedir: yüksek ölüm oranlarına karşın, düşük doğum oranları ve hızlanan dış göçler sonucunda bölgenin sürekli nüfus kaybetmesi. Tüm bu olumsuz demografik etkenler doğrultusunda bölge genelinde büyük bir iş gücü açığı bulunmaktadır. Özellikle iş gücü açığın had safhada olduğu kuzey yörelerde hem memur, mimar, mühendis, doktor, teknisyen, öğretmen ve hemşireye hem de uzman ve kalifiye işçilere büyük ihtiyaç vardır.

Uzakdoğu Federal Bölgesinin Etnocoğrafya Özellikleri

Uzakdoğu Federal Bölgesi sınırları içinde Slav toplulukları, Türk milletleri, bölgeye geç yerleşen göçmen milletleri ve asırlar boyunca bu topraklarda yaşayan yerli Sibirya azınlıkları bölge nüfusunun en kalabalık etnik unsurlarını oluşturmaktadırlar. Rus, Ukraynalı ve Belarus gibi Slav topluluklarının bölge nüfusu içindeki toplam payı %82 civarında, Yakut, Tatar, Özbek, Azeri, Kırgız ve Çuvaş gibi Türk milletlerinin bölge nüfusu içindeki toplam payı %9 civarında, Evenki, Buryat, Even, Çukçi, Nanay, İtelmen, Aleyt, Yukagir ve Koryak gibi yerli Sibirya azınlıklarının bölge nüfusu içindeki toplam payı %2 civarında ve Koreli, Ermeni, Alman, Çinli, Moldov, Başkır ve Tacik gibi bölgeye geç yerleşen göçmen toplulukların bölge nüfusu içindeki toplam payı %3 civarındadır.

Tablo 4: Uzakdoğu Federal Bölgesinde Etnik Rusların ve Diğer Milletlerin Nüfus Payları

Federal İdari Birim	Rus Nüfus Oranı (%)	Diğer Milletlerin Nüfus Oranı (%)
1. Amur Oblastı	94,3	5,7
2. Buryat Cumhuriyeti	66,2	33,8
3. Yahudi Özerk Oblastı	92,7	7,3
4. Zabaykalski Kray	89,9	10,1
5. Kamçatski Kray	85,9	14,1
6. Magadan Oblastı	84,1	5,9
7. Primorski Kray	92,5	7,5
8. Saha Cumhuriyeti	49,9	50,1
9. Sahalin Oblastı	86,5	3,5
10. Habarovsk Kray	91,8	8,2
11. Çukotka Özerk Bölgesi	52,5	47,5

Uzakdoğu Federal Bölgesi sınırları içinde yer alan federal idari birimlerin etnik nüfus yapıları arasında bir karşılaştırma yapıldığında, Çukotka Özerk Bölgesi (%52,5) ve Saha Cumhuriyetinde (%49,9) etnik Rusların payı en düşük, Amur Oblastı (%94,3) ve Yahudi Özerk Oblastında (%92,7) ise etnik Rusların payı en yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 4). Böylece Saha Cumhuriyeti, hariç bölgedeki tüm idari birimlerde etnik Rusların başat millet ve egemen etnik unsur oluşturdukları anlaşılmaktadır.

Uzakdoğu Federal Bölgesi sınırları içinde yer alan federal idari birimlerin etnik nüfus yapıları irdelendiğine aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

- Zabaykalski Kray sınırları içinde başat millet olan Ruslar dışında, Ukraynalı, Buryat, Evenki, Tatar, Belarus, Azeri, Ermeni, Kırgız ve Özbek azınlıkları en kalabalık olup dikkat çekmektedir.
- Buryat Cumhuriyeti sınırları içinde başat milletler olan Buryatlar ve Ruslar dışında, Ukraynalı, Soyot, Tatar, Ermeni, Azeri, Belarus, Özbek, Kırgız, Alman ve Çinli azınlıkları en kalabalık olup dikkat çekmektedir.

- Saha Cumhuriyeti sınırları içinde başat milletler olan Yakutlar ve Ruslar dışında, Ukraynalı, Even, Buryat, Kırgız, Tatar, Ermeni, Tacik, Dolgan, Özbek, Belarus, Azeri, Başkır, Moldovalı, Alman, Mordovyalı, Koreli, Kazak, Yukagir, Çuvaş, Çinli, İnguş ve Evenki azınlıkları en kalabalık olup dikkat çekmektedir.
- Amur Oblastı sınırları içinde başat millet olan Ruslar dışında, Ukraynalı, Belarus, Ermeni, Tatar, Azeri, Koreli, Özbek, Alman, Başkır, Çuvaş ve Evenki azınlıkları en kalabalık olup dikkat çekmektedir.
- Yahudi Özerk Oblastı sınırları içinde başat millet olan Ruslar dışında, Ukraynalı, Yahudi, Tatar, Belarus, Azeri, Moldovalı, Koreli, Ermeni, Alman, Mordovyalı, Çuvaş, Tacik ve Özbek azınlıkları en kalabalık olup dikkat çekmektedir.
- Kamçatka Kray sınırları içinde başat millet olan Ruslar dışında, Ukraynalı, Koryak, İtelmen, Tatar, Belarus, Even, Çukçi, Kamçadal, Koreli, Azeri, Çuvaş, Ermeni, Özbek, Mordovyalı, Aleut, Alman, Moldovalı, Başkır ve Buryat azınlıkları en kalabalık olup dikkat çekmektedir.
- Magadan Oblastı sınırları içinde başat millet olan Ruslar dışında, Ukraynalı, Even, Tatar, Belarus, Koryak, İtelmen, Çukçi, Kamçadal, Yukagir ve Çuvan azınlıkları en kalabalık olup dikkat çekmektedir.
- Primorski Kray sınırları içinde başat millet olan Ruslar dışında, Ukraynalı, Koreli, Tatar, Özbek, Ermeni, Belarus, Azeri, Çinli, Mordovyalı, Alman, Tacik, Çuvaş ve Moldovalı azınlıkları en kalabalık olup dikkat çekmektedir.
- Sahalin Oblastı sınırları içinde başat millet olan Ruslar dışında, Koreli, Ukraynalı, Belarus, Nivhi, Mordovyalı, Kırgız, Azeri, Ermeni, Özbek, Moldovalı, Alman, Buryat, Başkır, Tacik ve Çuvaş azınlıkları en kalabalık olup dikkat çekmektedir.
- Habarovsk Kray sınırları içinde başat millet olan Ruslar dışında, Ukraynalı, Nanay, Koreli, Tatar, Belarus, Evenki, Çinli, Azeri, Özbek, Yahudi, Ermeni, Ulçi ve Nivih azınlıkları en kalabalık olup dikkat çekmektedir.
- Çukotka Özerk Bölgesi sınırları içinde başat millet olan Ruslar dışında, Çukçi, Eskimo, Ukraynalı, Even, Çuvan, Tatar, Belarus, Yukagir, Çuvaş, Kalmuk, Çirmişler (Marili), Buryat, Başkır, Alman, Azeri ve Ermeni azınlıkları en kalabalık olup dikkat çekmektedir.

Özetle, Uzakdoğu Federal Bölgesi sınırları içinde en yaygın SSCB kökenli "iç azınlıkların" başında Ukraynalı, Belarus, Tatar, Çuvaş, Özbek, Ermeni ve Azeri azınlıkları gelmektedir çünkü bu topluluklar neredeyse tüm idari birimlerde belirli oranlarda varlığını sürdürmeyi başarmışlar. Almanlar, Koreliler ve Çinliler ise bölgede belirli oranlarda yaşayan, SSCB kökenli olmayan en yaygın "dış azınlıkların" başında gelirler.

Genelde Lena havzasında yaşayan Türk kökenli Yakutlar Uzakdoğu bölgesinin en kalabalık yerli milletini oluşturmaktadırlar. Sibirya'nın diğer yerli kuzey azınlıkları arasında Nentsiler, Evenkiler, Evenler, Hantiler, Mansiler, Dolganlar ve Ketler yer almaktadırlar. Rusya'nın en kuzeydoğu köşesinde (Magadan oblastı, Kolima havzası, Çukçi ve Kamçatka yarımadalarında) yerli Çukçiler, Yukagirler ve Koryaklar yaşamaktadır. Sibirya'nın güneydoğu köşesinde Çin sınırına yakın Amur havzasında ise Nanaylar, Ulçiler, Oroçiler, Udegeyler ve Nivihler egemen azınlıklar arasında yer almaktadırlar. Sibirya'nın en doğusunda Büyük Okyanusun kıyı bölgelerinde Eskimo ve Aleut azınlıkları Ruslarla birlikte egemen etnosları oluşturmaktadırlar. Sibirya ve Uzakdoğu da yaşayan küçük yerli azınlıklar hızla Ruslaşarak gelenek ve göreneklerden, kendi dinsel ve etnik kimliklerinden uzaklaşmaktadırlar. Rus dilinin ve Ortodoks kültürün yaygınlaşması, özellikle de karma evlilikler bu azınlıkların bir yandan kültürel asimilasyona maruz kalmalarına diğer yandan de demografik erimelerine yol açmaktadır. Ayrıca, son yıllarda bölge nüfusu içinde özellikle Çinli ve Koreli göçmenlerde artış gözlenirken Yahudi, Belarus ve Ukraynalı nüfusta ise azalma görülmektedir.

Tablo 5: Uzakdoğu Federal Bölgesi Nüfusunun Etnik Yapısı (2010 Yılı)

Millet veya Etnik Topluluk	Federal Bölge İçindeki Nüfusu	Federal Bölge Nüfusundaki Oranı (%)

Rus	4 964 107	78,88
Yakut	469 897	7,47
Ukraynalı	154 954	2,46
Koreli	56 973	0,91
Tatar	40 003	0,64
Evenki	27 030	0,43
Belarus	24 502	0,39
Even	22 172	0,35
Özbek	19 561	0,31
Ermeni	19 157	0,30
Azeri	16 150	0,26
Çukçi	15 396	0,24
Nanay	11 784	0,19
Buryat	10 942	0,17
Kırgız	9 562	0,15
Çinli	8 788	0,14
Mordov	8 618	0,14
Alman	8 141	0,13
Tacik	7 891	0,13
Koryak	7 723	0,12
Çuvaş	7 402	0,12
Başkır	6 784	0,11
Moldov	6 683	0,11

Uzakdoğu Federal Bölgesi nüfusunun etnik yapısı ve Tablo 5 irdelendiğinde aşağıdaki tespitler yapılabilir:

- Slav ve Sibirya kökenli milletleri bu bölgenin en yaygın etnik topluluklarını oluşturmaktadırlar. Ruslar, Ukraynalılar ve Belaruslar Uzakdoğu Federal Bölgesi'nin en kalabalık Slav topluluklarını oluşturmaktadırlar. Ayrıca, Sibirya'nın gerçek sahipleri olan Yakutlar, Evenler, Buryatlar, Çukçiler, Evenkiler, Nanaylar, Nivihler, İtelmenler ve Koryaklar binlerce yıllık tarihsel geçmişi olan bölgenin köklü yerli etnik topluluklarını oluşturmaktadırlar. Oysa Ruslar, Ukraynalılar, Bearuslar, Koreliler, Tatarlar, Özbekler, Ermeniler ve Azeriler bölgenin en kalabalık göçmen topluluklarına örnek gösterilebilirler.
- Ruslar, Yakutlar ve Ukraynalılar bölge sınırları içinde nüfusları 100 000'den fazla olan 3 etnik topluluğu oluşturmaktadırlar ve bunların toplamı Uzakdoğu Federal Bölgesi nüfusunun yaklaşık %89'unu oluşturmaktadırlar. Uzakdoğu Federal Bölgesi sınırları içinde yaşayan ve nüfusları 5000 ile 100 000 arasında olan 20 etnik topluluk yer almakta ve bunların toplamı bölge nüfusunun ancak %11'ini oluşturmaktadır. Fakat bu küçük azınlıkların arasında sadece Koreliler, Tatarlar, Evenkiler, Belarus ve Evenlerin nüfusları 20 000'i aşmaktadır, geriye kalan tüm etnik toplulukların nüfusları 20 000'den azdır.
- Bölge sınırları içinde nüfusları 2000'den fazla ama 6000'den az olan ve Tablo 45'te yer almayan Kazaklar, Nivihler, İtelmenler, Çirmişler (Mariler), Ulçiler ve Yahudiler gibi küçük azınlıklar da yaşamaktadırlar.
- Uzakdoğu Federal Bölgesi'nde etnik Rusların oranı %78,88 olup bölgenin başat milletini oluşturmaktadırlar. Bölge sınırları içinde sadece Rusların, Yakutların ve Ukraynalıların nüfusları 100 000'den fazla olup diğer tüm milletlerin nüfusları 100 000'den azdır.

Uzakdoğu Federal Bölgesinin Yerleşme ve Kentleşme Özellikleri

Uzakdoğu Federal Bölgesi 6,9 milyon km^2'lik devasa bir alan kaplamasında rağmen tüm yörelerde ve tüm idari birimlerde hem yerleşme yetersizliği hem de nüfus yetersizliği gözlenmektedir. Bölge sınırları içinde toplam 182 kentsel yerleşme ve toplam 1549 kırsal yerleşme yer almaktadır (Tablo 6). İtalya büyüklüğünde 23 ülkeyi topraklarına sığdıran bu dev alanlı bölgede sadece 182 kentsel yerleşmenin yer alması, ulaşım, ticaret, istihdam, eğitim ve sağlık gibi halkın temel ihtiyaçlarını giderecek şehirlerden yoksul kalındığına bir işarettir.

Tablo 6: Uzakdoğu Federal Bölgesinin Başlıca Nüfus ve İdari Özellikleri

Nüfus Özellikleri (1 Ocak 2020)		**İdari Özellikler** (1 Ocak 2020)	
Başkent	Vladivostok	Toplam İdari Birim Sayısı	1961
Yüzölçümü (km^2)	6 952 600	Toplam Belediye Sayısı	161
Toplam Nüfus	8 169 200	Kentsel Yönetim Birimleri	66
Kentsel Nüfus	5 958 100	Toplam Okrug Sayısı	3
Kırsal Nüfus	2 211 100	Kentsel Yerleşme Sayısı	182
Arit. Nüfus Yoğunluğu	1,2 kişi/km^2	Kırsal Yerleşme Sayısı	1549

1 Ocak 2021 tarihinde 8,1 milyon kişilik toplam nüfusa sahip olan Uzakdoğu Federal Bölgesinde 5,9 milyon kişilik kentsel nüfus ve 2,2 milyon kişilik kentsel nüfus yer almaktadır. Bölgedeki %73,3'lük kentsel nüfus oranı ile %74,9'luk Rusya kentsel nüfus oranı arasında neredeyse bir fark yoktur. Bölgedeki idari birimlerin kentsel nüfus oranları %59 ile %83 arasında bir değişim gösterir. Amur Oblastı %68,5, Buryat Cumhuriyeti %59,2, Yahudi Özerk Oblastı %69,4, Zabaykalski Krayı %68,6, Kamçatski Krayı %78,8, Magadan Oblastı %96,8, Primorski Krayı %78,1, Saha Cumhuriyeti %78,1, Sahalin Oblastı %82,8, Habarovsk Krayı %83,1 ve Çukotka Özerk Bölgesi %72,6'lık kentsel nüfus oranlarıyla dikkat çekmektedirler. Böylece Habarovsk Krayı %83,1 ile en yüksek kentsel nüfus oranına oysa Buryat Cumhuriyeti %59,2 ile en düşük kentsel nüfus oranına sahip federal idari birim oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 7: Uzakdoğu Federal Bölgesinde Yer Alan ve Nüfusu 25 000'i Aşan Kentler

Şehir	**Nüfusu**	**Şehir**	**Nüfusu**	**Şehir**	**Nüfusu**
Habarovsk	610 305	Nahodka	142 673	Amursk	38 694
Vladivostok	600 871	Artem	104 926	Partizansk	36 247
Ulan – Ude	437 514	Magadan	91 797	Mirniy	35 416
Çita	350 861	Birobidjan	70 433	Lesozavodsk	34 827
Yakutsk	330 615	Belogorsk	64 502	Dalnegorsk	33 803
Komsomolsk-na-Amur	241 072	Neryungi	58 969	Korsakov	33 451
Blagoveştensk	225 757	Svobodniy	52 918	Tinda	32 894
Yujno - Sahalinsk	200 235	Arseniev	51 723	Borzya	29 225
Petropavlovsk-Kamçatskiy	179 367	Krasnokamensk	51 387	Holmsk	26 672
Ussuriysk	172 942	Spask - Dalniy	39 311		

Tablo 7'de de görüldüğü gibi Uzakdoğu Federal Bölgesinde nüfusu 25 000'i aşan 29 kent, nüfusu 50 000'i aşan 19 kent, nüfusu 100 000'i aşan 12 kent ve nüfusu 300 000'i aşan sadece 5 kent yerleşmesi yer almaktadır. Bölge sınırları içinde Habarovsk ve Vladivostok dışında nüfusu 500 000'i aşan başka şehir olmadığı gibi bölgede nüfusu 1 milyonu aşan şehir de yoktur (Tablo 7). Maden ve sanayi kentleri, liman ve balıkçı kentleri, siyasi ve idari merkezler, askeri ve demiryolları kentleri bölgede en yaygın şehir yerleşmelerini oluşturmaktadırlar.

İdari statü bakımından Uzakdoğu Federal Bölgesi sınırları içinde yer alan şehirler farklı gruplarda toplanabilir. Bölge sınırları içinde, Yakutsk, Birobidjan ve Ulan-Ude gibi başkent özelliği gösteren kentler, Magadan, Blagoveştensk ve Yujno-Sahalinsk gibi oblast merkezi özeliği gösteren kentler, Krasnokamensk ve Borzya gibi rayon (ilçe) merkezi özelliği gösteren kentler de yer almaktadır. Demiryolu istasyon kenti olarak gelişmiş Tinda, Lesozavodsk ve Belogorsk; deniz liman kenti olarak gelişmiş Sovetskaya Gavan, Korsakov, Anadir, Nahodka, Magadan ve Holmsk; hem rayon (ilçe) merkezi hem de madencilik merkezi olarak gelişmiş Krasnokamensk; hem rayon (ilçe) merkezi hem de askeri kent olarak gelişmiş Borzya; çok fonksiyonlu sanayi kenti olarak gelişmiş Ussuriysk, Yujno-Sahalinsk, Partizansk, Arseniev, Svobodniy, Spask – Dalniy, Artem, Amursk ve Dalnegorsk; elmas madenciliği merkezi olarak gelişmiş Mirniy ve metalürji merkezi olarak gelişmiş Blagoveştensk bölgedeki kentlerin iktisadi ve idari fonksiyon çeşitliliğini yansıtmaktadır.

Saha Cumhuriyetinin ikinci büyük kenti olan Neryungi hem yer aldığı yörenin bilim, sanat, ticaret, ulaşım ve eğitim merkezidir, hem önemli bir kömür madenciliği merkezidir hem önemli bir demiryolu merkezidir hem de çeşitli fabrikalar barındıran sanayi merkezi olup tipik çok fonksiyonlu şehir özelliği göstermektedir. Ohotsk Denizi kıyısında yer alan Magadan ve Kamçatka yarımadasında yer alan Petropavlovsk-Kamçatskiy hem yer aldıkları yörenin bilim, sanat, ticaret, ulaşım ve eğitim merkezidirler, hem işlek birer deniz limanıdırlar hem yönetim fonksiyonları olan önemli birer idari merkez oluşturmaktadırlar hem de çeşitli fabrikalar barındıran sanayi merkezleri olup çok fonksiyonlu kent yerleşmelerine bir başka örnek teşkil etmektedirler. Aslında Uzakdoğu Federal Bölgesi sınırları içinde yer alan ve nüfusu 100 000'i aşan 12 kentin tamamı çok fonksiyonlu kent yerleşmesi olarak tanımlanabilir.

Sibirya bölgesinde olduğu gibi Uzakdoğu Federal Bölgesindeki kentlerinin de önemli bir bölümü XIX ve XX. yüzyılda kurulmuş olan yeni maden ve sanayi yerleşmeleridir. 1917 yılında kurulmuş olan Tinda, 1932 yılında kurulmuş olan Lesozavodsk, 1955 yılında kurulmuş olan Mirniy, 1958 yılında kurulmuş olan Amursk, 1968 yılında kurulmuş olan Krasnokamensk, 1902 yılında kurulmuş olan Arseniev, 1912 yılında kurulmuş olan Svobodniy, 1975 yılında kurulmuş olan Neryungi, 1915 yılında kurulmuş olan Birobidjan, 1932 yılında kurulmuş olan Komsomolsk-na-Amur, 1924 yılında kurulmuş olan Artem ve 1929 yılında kurulmuş olan Magadan bölge sınırları içinde yer alan ve XX. yüzyılda ortaya çıkmış genç şehirlere örnek gösterilebilirler.

Habarovsk, Vladivostok ve Ulan-Ude Uzakdoğu Federal Bölgesinin en büyük kentsel aglomerasyonlarını oluşturmaktadırlar. Bu kentsel aglomerasyonlar federal bölgenin çok fonksiyonlu ticaret, sanayi, eğitim, kültür, bilim, finans ve ulaşım merkezleridir.

KAYNAKLAR

1. Ağır, O. (2015) "Rus Tipi Federalizm", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 1, s. 27 – 54
2. Alekseev, A. İ. Nikolina, V. V. (1999) "Geografiya: Naselenie i Hozyaystvo Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Prosveştenie"
3. Atalay, İ. (2001) "Resimli ve Haritalı Dünya Coğrafyası", İstanbul: İnkılâp Kitabevi
4. Atalay, İ. (2007) "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", İzmir: META Basım
5. Atasoy E. & Wendt J. A. (Editörler) (2017), *"Sosyal Bilimler Işığında Polonya Cumhuriyeti",* Beta Yayınları, İstanbul
6. Atasoy, E. & Çalışkan, V. & Galay, E (2014) "Beşeri Coğrafya Perspektifinden Tataristan Cumhuriyeti," Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 29, 2014, İstanbul, s. 313- 343
7. Atasoy, E. (20008) "Remarks on Otnomuos Republics Located Within Russian Federation in Terms of Etnogeography", İzmir: Turkish Studies, Vol: 3, No:7, p. 83–124
8. Atasoy, E. & Atış, E. (2021) "Baykal - Amur Raılway Route From The Perspectıve Of Polıtıcal Geography", Journal of Social and Humanities Sciences Research, Vol: 8, Issue: 69, pp. 993-1021
9. Atasoy, E. & Atış, E. (2021) "The Ussr-Chınese Border War In 1969 From The Perspectıve Of Polıtıcal Geography And Internatıonal Relatıons", Journal of Social and Humanities Sciences Research, Vol: 8, Issue: 68, pp. 854-876
10. Atasoy, E. (2010) E. "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları
11. Atasoy, E. (2009) "Rusya Federasyonunda Yaşanan Demografik Krizlerin Analizi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Yıl: 2009/1, Sayı: 18, Sayfa 21-38, İstanbul
12. Atasoy, E. (2009) "Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik Gelişimi", Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı 16, s. 1–36
13. Atasoy, E. (2010) "Federal Bölgelere Göre Rusya'nın Nüfus ve Etnocoğrafya Özellikleri", Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 11, Sayı 19, s.183 - 219

14. Atasoy, E. (2011) "*Demografi, Jeopolitik ve Etnocoğrafya Işığında Rusya*", MKM Yayıncılık, Bursaf
15. Atasoy, E. (2013) "*Demografi Yazıları"*, MKM Yayıncılık, Bursa
16. Atasoy, E. (2015) "*Doğu Avrupa Ülke Araştırmaları (Rusya, Bulgaristan, Belarus ve Polonya)",* Sentez Yayınları, Bursa
17. Atasoy, E. (2019) *"Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri*", Değişim Yayınları, İstanbul
18. Atasoy, E., (2010) "*Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası"*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları
19. Babin, Y. V. Moskvin, V. V. Vidyapin, V. İ. Stepanova, M. V. (2005) "Ekonomiçeskaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelskiy Dom "İNFRA-M"
20. Bulatov A. S., (2005) "*Strani i Regioni Mira: Ekonomiko-Politiçeskiy Spravoçnik",* İzdatelstvo Prospekt, Moskova, 2005
21. Busigina, İ. M., (2010) "*Politiçeskaya Geografiya. Formirovanie Politiçeskoy Karti Mira",* Moskova: İzdatelstvo "Prospekt"
22. Çepaliga, A. L. Çepaliga, G. İ. (2004) "Regioni Rosii, Spravoçnik", Moskova: İzdatelstvo "Daşkov i K"
23. Çirikov, A. L., Pozdnyak, G. V., (2008) *"Atlas Mira*", Moskova: İzdatelstvo PKO "Kartografiya", İzdatelstvo "Oniks"
24. Gluşkovoy, V. G. & Simagina, Y. A., (2011) "Federalnie Okruga Rossii. Regionalnaya Ekonomika", İzdatelstvo "KnoRus", Moskova
25. Güner, İ. ve Ertürk, M., (2005) "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", Ankara: Nobel Yayınları
26. Gümüş, E. (2004) "Eğitim Fakülteleri İçin Ülkeler Coğrafyası", Ankara: Nobel Yayınları
27. Dronov, V. P. Gluşkovoy, V. G. (2003) "Obştestvennaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Klassiks Stil"
28. Dronov, V. P. Rom, V. Y. (2002) "Geografiya Rosii: Naseleniei Hozyaystvo", Moskova: İzdatelstvo "Drofa"
29. Dubenok, N. V., Sergeeva, İ. Y., (2008) "*Bolşaya Entsiklopediya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "EKSMO"
30. Golubçikov, Y. H. (2003) "Geografiya Çeloveka", Moskova: İzdatelstvo Editorial URSS
31. Hruştev, T. (2002) "Ekonomiçeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Drofa"
32. Jitkov, V. B. Paşintseva, N. İ. Voronina, İ. V. Kazaçenko, L. A. (2007) Rossiyskiy Statistiçeskiy Ejegodnik 2007 Statistiçeskiy Sbornik, Moskova: İnformatsionno-İzdatelski Tsentar "Statistika Rosii"
33. Juravlev, D. (2005), "Mir v Tsifrah 2005 Karmannıy Spravoçnik", Moskova: İzdatelstvo ZAO "Olimp-Biznes"
34. Kalaşnikova, L. V., (2005) *"Geografiya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "Entsiklopediya"
35. Karaganov, S. A. (2007) "Mir Vokrug Rosii: 2017, Konturi Nedalekogo Buduştego", Moskova: Sovet po Vneşney i Oboronnoy Politike, Gosudarstvennıy Universitet–Vıysşaya Şkola Ekonomiki, RİO– Tsentr, İzdatelstvo "Kulturnaya Revolyutsiya"
36. Kemaloğlu İ., (2016) "21. Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu", Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt III, Sayı 2, İstanbul: Sonbahar 2016, s. 1 - 14
37. Lacoste, Y. (2005) "Geopolitiçeski Reçnik na Sveta", Sofya: Knigoizdatelska Kaşta Trud
38. Lavrov, S. B. ve Kaledin, N. V. (2003), "Ekonomiçeskaya, Sotsialnaya i Politiçeskaya Geografiya Mira. Regioni i Strani", Moskova: İzdatelstvo Gardariki
39. Lukanov, A. Bojinov, N. Dimitrov, S. (2005) "Stranite v Sveta 2005-2006, Spravoçnik", Sofya: İzdatelstvo Gloriya Palas
40. Neklyukova. N. P., Duşina, İ. V., Rakovskaya, E. M., Kuznetsov, A. P., Lobjanidze, A. A., Berlyant, A. M., (2010) *"Geografiya*", Moskova: İzdatelstvo OAO "AST-PRESS Şkola"
41. Pirojnik, İ. İ., (2008) "*Geopolitika v Sovremennom Mire"*, Minsk: İzdatelstvo "Tetra Sistems"

42. Plisetskiy, E. L., Vinokurov, A. A., Gluşkova, V. G., Simagin, Y. A., (2008) *"Vvedenie v Ekonomiçeskuyu Geografiyu i Regionalnuyu Ekonomiku Rosii"*, Moskova: İzdatelstvo "Vlados"

43. Pospelov, E. M., (2008) *"Geografiçeskie Nazvaniya Rosii. Toponimiçeskiy Slovar*", Moskova: İzdatelstvo "Astrel"

44. Petrova, N. N. (2007) "Geografiya Sovremenniy Mir", Moskova: İzdatelstvo Forum-İNFRA-M

45. Pozdnyak, G. V. Polunkina, N. N. "Atlas Mira", Moskova: Federalnaya Slujba Geodeziya i Kartografi Rosii, PKO "Kartografiya", İzdatelskiy Dom "Oniks 21 Vek

46. Rakovskaya, E. M., Davidova, M. İ., (2003) *"Fiziçeskaya Geografiya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "Vlados"

47. Sokolin, V. L. (2007) "*Rosiya v Tsifrah 2007. Kratkıy Statistiçeskiy Spravoçnik"*, Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)

48. Stabnikov, V., "*Mir v Tsifrah – 2011. Karmannıy Spravoçnik",* (2011) İzdatelstvo "Olimp-Biznes", Moskova

49. Sidorenkova, T. P. (1999) "Atlas Mira Strani Mira v Kartah i Tsifrah", Moskova: ZAO "Kompaniya "AST-PRESS"

50. Sokolin, V. L. (2007) "Rosiya v Tsifrah 2007. Kratkıy Statistiçeskiy Spravoçnik", Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)

51. Topsakal, İ. (2007) "İdil-Ural Bölgesinde Demografik Yapının Türkler Aleyhine Değişimi ve Çözüm Yolları", Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri, Editörler: N. Öztürk ve A. Satan, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık

52. Treşnikov, A. F., (1983) *"Geografiçeskiy Entsiklopediçeskiy Slovar. Geografiçeskie Nazvanıya",* Moskova: İzdatelstvo "Sovetskaya Entsiklopediya"

53. Ulyanov, İ. S. (2006) "Regioni Rosii, Osnovnie Harakteristiki Subektov Rosiyskoy Fedaratsii 2006, Statistiçeskiy Sbornik", Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)

54. Vavilova E. V., Lebedeva, S, L., (2005) "Ekonomiçeskaya Geografiya İ Regionalistika", İzdatelstvo Gardariki, Moskova

55. Volskim, V. V., (2001) "Sotsialno – İkonomiçeskaya Geografiya Zarubejnogo Mira", İzdatelstvo Drofa, Moskova

56. Vişnevskiy, A. G. (2003) "Rosiya Pered Demografiçeskiy Viyzovami", Moskova: Mejdunarodnıy Simpozium "Rossiyane v Zerkale Statistiki: Vserosiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda"

57. http://www.gks.ru
58. https://rosstat.gov.ru/
59. http://www.mojgorod.ru
60. http://dic.academic.ru/
61. http://rospriroda.ru
62. http://www.stradigma.com/
63. http://www.constitution.ru/10003000/10003000-5.htm
64. http://ru.spinform.ru/stroi.html
65. http://rsvk.cz/glavnaya/o-rossii/gosudarstvennoe-ustrojstvo/
66. http://www.cap.ru/home/112/vladimir/20let_Konstitucii_RF/disk/history003.html

SLAV VE TÜRK DÜNYASINI BİRLEŞTİREN KÖPRÜ: VOLGA FEDERAL BÖLGESİNİN COĞRAFİ PORTRESİ

Prof. Dr. Emin Atasoy
Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkiye

ÖZET

Coğrafi konum olarak, Volga Federal Bölgesi, güneyde Kazakistan ve Güney Federal Bölgesi, doğusunda Ural Federal Bölgesi, batısında Merkezi Federal Bölgesi ve kuzeyinde Kuzeybatı Federal Bölgesi ile çevrilidir. Bu çalışmada Rusya'nın en zengin en sanayileşmiş ve en kalkınmış bölgelerinin başında gelen Volga Federal Bölge'sinin fiziki coğrafya, beşeri coğrafya ve iktisadi coğrafya özellikleri irdelenmiştir. Araştırmada, ayrıca bölgenin demografik özellikleri, etnik nüfus yapısı ve kentleşme özellikleri de tartışılmıştır. Çalışmada bölgenin coğrafi ve iktisadi avantaj ve dezavantajları irdelendiği gibi bölgenin idari ve demografik yapısı da kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Federal Bölgeler, Coğrafya, Volga Federal Bölgesi

Volga Federal Bölgesinin Coğrafi Portresi

Volga Federal Bölgesi Avrupa kıtasının en büyük nehir sistemini oluşturan Volga nehrinin orta çığırı boyunca yer alıp, coğrafi konum olarak güneyde Kazakistan ve Güney Federal Bölgesi, doğusunda Ural Federal Bölgesi, batısında Merkezi Federal Bölgesi ve kuzeyinde Kuzeybatı Federal Bölgesi ile çevrilidir (Harita 1). Özetle, Volga, Ural ve Don havzalarında yer alan bölge, Avrupa Rusya'sının merkezi ve doğu kesimlerini kaplamaktadır. Avrupa ile Asya kıtaları, Volga havzası ile Ural dağları arasında geçiş bir konumda yer alan Volga Federal Bölgesinin yüzölçümü 1037000 km^2 olup Rusya yüzölçümünün %6,1'ini oluşturmaktadır. Bölgenin toplam nüfusu 29,2 milyon olup, Rusya nüfusunun %19,9'unu oluşturmaktadır. Bir başka anlatımla Volga Federal Bölgesi, Merkezi Rusya Federal Bölgesinden sonra ülkenin en kalabalık bölgesidir, yüzölçümü olarak ise ülkenin beşinci en geniş topraklara sahip federal bölgesidir.

Harita 1: Volga Federal Bölgesi

Volga Federal Bölgesinde 6 cumhuriyet, 1 idari bölge (kray) ve 7 il (oblast), yani toplam 14 federal idari birim yer almaktadır. Bölgedeki cumhuriyetlerden üçü Fino-Ugor (Mari-El, Mordovya, Udmurtya) ve üçü de Türk kökenli (Tataristan, Cuvaşistan ve Başkır) bir beşeri yapı göstermektedirler. Volga Federal Bölgesinin başkentini ve idari merkezini Nijniy Novgorod kenti ama nüfus bakımından en büyük kenti Kazan oluşturmaktadır. Bölgenin kuzey kesimlerinde orman ve doğal kaynak bakımından zengin bölgeler yer alırken, bölgenin güneyinde verimli ekili-dikili arazilere sahip tarım bölgeleri geniş alan kaplamaktadır. Volga, Kama, Vyatka, Ural, Sura, Oka, Samara ve Belaya vadileri hem bölgenin en önemli akarsu ulaşım güzergâhlarını hem de en yoğun nüfuslu sahalarını oluşturmaktadırlar.

Yüksek dağlardan yoksun olan bölgenin en yüksek noktası Ural dağlarında yer alan ve yüksekliği 1640 metre olan Yaman-Tau zirvesidir. Geniş düzlüklerin ve verimli ovaların yaygın olduğu bölgede, hem sulama, hem de hidroelektrik üretimi açısından büyük önem taşıyan Volga, Kama, Sura, Oka, Samara, Belaya, Vyatka ve Ural ırmakları yer almaktadır (Tablo 1). Volga Bölgesi doğal göl bakımından çok fakirdir, fakat Kama ırmağı üzerinde yer alan Kamsk, Nijnekamsk ve Votkinsk, Ufa ırmağı üzerindeki Pavlovsk, Ural ırmağı üzerindeki İriklinsk, Volga nehri üzerindeki Volgograd, Saratovsk, Kuybişev ve Çeboksari baraj gölleri bölgenin en büyük yapay (baraj) göllerine örnektirler.

Yarı çöl alanlarından tayga ormanlarına, ormanlı steplerden geniş yapraklı ormanlara, yarıkurak step sahalarından nemli çernozyem bölgelerine kadar çok farklı fizikocoğrafya bölgelerinin yer aldığı Volga Bölgesinde en çok tahıl ürünleri, patates, ayçiçeği, şeker pancarı, et, süt ve orman ürünleri üretilmektedir. Bölge zengin petrol, doğal gaz, fosfat, çinko, bakır, altın, gümüş ve potasyum rezervlerine sahiptir. Volga Federal Bölgesinde yöreler ve idari birimler arasında hem gelişmişlik ve refah seviyesi hem de nüfus yoğunluğu, sanayileşme ve tarım potansiyeli bakımından önemli farklılaşmalar gözlenmektedir. Örneğin, Tataristan ve Başkır Cumhuriyetleri ile Samara, Nijniy Nijegorod ve Orenburg oblastları bölgenin en gelişmiş idari birimleridir. Çuvaşistan ve Mordovya Cumhuriyetleri ile Perm Krayı bölgenin orta gelişmiş idari birimleridir. Udmurtya ve Mari El Cumhuriyetleri ile Saratov, Kirov ve Penza oblastları ise bölgenin en az gelişmiş idari birimleridir.

Tablo 1: Volga Federal Bölgesinin Başlıca Coğrafi Unsurları

Başlıca Şehirler	Kazan, Ufa, Samara, Nijniy Novgorod, Perm, Saratov, Tolyati, İjevsk, Ulyanovsk, Orenburg, Penza, Kirov, Naberejnie Çelni, Saransk, Çeboksari, Serlitamak, Engels, Yoşkar-Ola, Nijnekamsk, Dzerjinsk, Orsk, Balakovo, Sizran, Dimitrovgrad, Salavat, Almatevsk, Berezniki, Neftekamsk, Novoçeboksarsk, Oktyabrıskiy.
Başlıca Akarsular	Volga, Kama, Ural, Vyatka, Moloma, Belaya Holunitsa, Çeptsa, Pijma, Berezövka, Kolva, Oka, Vişerka, Timşor, Veslyana, Kosa, Yayva, Kosva, Usva, Çusovaya, Vilva, Silva, Çura, İj, Yukamenka, Kilmez, Vala, Vetluga, Pijma, Nemda, İlet, Sviyaga, İk, Malaya Koşaga, Usa, Bolşaya Koşaga, Sura, Mordova, Bolşoy Çembar, Mokşa, Kudma, Yug, Moça, Sok, Bolşoy Çeremşan, Samara, Bolşoy İrgiz, Bolşoy Karaman, İlek, Belaya, Or, Zilim, İnzer, Sim, Ufa, Döma, Buy, Teşa, İnva, Kutamiş, Sunduk, Burlya, Sakmara.
Başlıca Göller	Çusovskoe, Berezövskoe, Yadernoe, Jetikol, Şalkar Egekara, Kandrikul, Aslikul, Kanlıkul, Beloe, Şagirkopa, Ostrovnoe.
Başlıca Limanlar	Kazan, Ufa, Samara, Nijniy Novgorod, Saratov, Tolyati, Naberejnie Çelni, Ulyanovsk, Novoçeboksarsk, Çeboksari, Sizran, Dimitrovgrad, Engels, Balakovo.

Volga Federal Bölgesinin kuzey yörelerinde tayga ormanları, bataklık arazileri ve verimsiz topraklar yaygındır. Bu yörelerde, kış mevsimi daha uzun ve daha soğuk, yaz mevsimi daha kısa ve daha serin, tüm bunların sonucunda ise seyrek nüfuslu araziler daha geniş alan kaplamaktadır. Volga Federal Bölgesinin güney yörelerinde hem step ve yarı çöl arazileri hem de verimli çernozyem sahaları geniş alan kaplamaktadır. Bu yöreler tarım faaliyetlerine daha müsait olup daha

geniş ekili-dikili araziler ve daha çok sayıda tarım işletmesi görülmektedir. Güney yörelerde, kış mevsimi daha kısa ve daha yumuşak, yaz mevsimi daha uzun ve daha sıcaktır, tüm bunların sonucunda ise yoğun nüfuslu araziler daha geniş alan kaplamaktadır. Bölgenin en geniş orman arazileri Perm Krayı ve Kirov oblastında görülürken, Saratov ve Orenburg oblastlarında yok denecek kadar orman arazisi vardır. Bu nedenle kuzey idari birimleri daha soğuk ve daha nemli, güney idari birimleri ise daha sıcak ve daha kurak özellikler göstermektedirler.
Volga Federal Bölgesi'nin başlıca özellikleri şöyle özetlenebilir:

- Açık denizlere kıyısı olmayan bölgenin Volga nehri ve Volgo-Don kanalı sayesinde Azak, Karadeniz ve Hazar denizi ile ulaşım bağlantıları mevcuttur. Nehir ulaşımına müsait çok sayıda büyük akarsuya sahip olan bölge Ulyanovsk, Saratov, Samara, Kazan, Naberejnie Çelni, Tolyati ve Nijniy Novgorod gibi işlek akarsu limanlarına sahiptir.
- Yoğun nüfuslu sahalarının ve büyük barajlarının çokluğu, büyük kentlerinin ve büyük sanayi merkezlerinin fazla sayıda olması, yoğun karayolu ve demiryolu ağı, zengin etnik ve dinsel nüfus yapısı, merkezi coğrafi konum ve yoğun nehir ulaşımı bölgenin başlıca özelliklerini oluşturmaktadırlar. Bölge topraklarının açık okyanuslara ve denizlere kıyısı bulunmaması ayrıca kuzey bölgelerde egemen olan sert iklim koşulları Volga Federal Bölgesi'nin en önemli dezavantajları sayılırlar.
- Volga Federal Bölgesi Rusya topraklarının %6,1'ini kaplamakta ve Rusya Federasyonu nüfusunun %19,9'unu oluşturmaktadır. Bölgenin Rusya sanayi üretimi içindeki payı %23,9, Rusya tarımsal üretimi içindeki payı %27,0 ve Rusya ihracatındaki payı %12'den fazladır. Volga Federal Bölgesi, tek başına Rusya ulusal GSYİH'nın %15'ten fazlasını karşılamaktadır. Volga Federal Bölgesi Rusya'nın en çok tarımsal üretim yapan bölgesi olduğundan dolayı, ülkenin ziraat şampiyonudur.
- Rusya'daki elektroenerjinin %15'ten fazlasını, doğal gazın %7'den fazlasını ve lastik üretiminin %25'ten fazlasını Volga Federal Bölgesi üretmektedir. Tataristan ve Başkır Cumhuriyetleri zengin petrol yataklarına, Orenburg oblastı zengin doğal gaz rezervlerine ve Başkır Cumhuriyeti ile Perm Krayı zengin kömür yataklarına sahiptir. Özetle Merkezi Rusya bölgesinden sonra ülkenin iktisadi olarak en gelişmiş bölgesi olup zengin enerji kaynaklarına sahiptir.
- Hem sanayi üretimi ve ihracat potansiyeli hem de teknoloji ve savunma sanayi yatırımları bakımından Rusya'nın en gelişmiş bölgelerinden biridir. Rusya'da üretilen otomobillerin %70'ten fazlasını, otobüslerin %85'ten fazlasını, kamyonların %90'dan fazlasını, uçak sanayinin %65'ten fazlası, petro-kimya sanayi üretiminin %40'tan fazlası, savunma sanayinin ve gemi üretiminin %30'dan fazlasını Volga Federal Bölgesi tek başına karşılamaktadır.
- Volga Federal Bölgesinde makine ve tekstil sanayi, uzay ve savunma sanayi, petro-kimya ve kâğıt sanayi, elektroenerji ve elektronik sanayi, gıda ve konserve sanayi, metalürji ve ulaşım araçları sanayileri çok gelişmiştir. Bu sanayileşmiş bölge, Ural Federal Bölgesinden sonra Rusya'nın en büyük petrol üreticisi olup işlenmiş petrol ürünlerinin yaklaşık %20'sini tek başına karşılamaktadır. Zengin maden rezervlerine sahip olan bölge, Rusya'daki fosfat üretiminin %60'ını, çinko üretiminin %19'unu, bakır üretiminin %16'sını, gümüş üretiminin %14'ünü ve altın üretiminin %7'sini gerçekleştirmektedir. Rusya'daki tahıl ürünleri üretiminin yaklaşık %30'unu karşılayan bölge çok zengin ve geniş tarım arazilerine sahiptir.

Volga Federal Bölgesinin Nüfus Özellikleri

Volga Federal Bölgesinde Rusya nüfusunun yaklaşık 1/5'i yaşamaktadır, böylece kapsadığı 29,2 milyon insan ile Merkezi Federal Bölgesinden sonra ülkenin en fazla nüfus barındıran bölgesii olduğu anlaşılmaktadır. Kapsadığı 4 milyonluk nüfus ile Başkır Cumhuriyeti hem idari birimler arasında hem de cumhuriyetler arasında en kalabalık nüfuslu olanıdır. Bölgenin ortalama aritmetik nüfus yoğunluğu 29,3 kişi/km^2 olup, federal bölgeler arasında nüfus yoğunluğu bakımından dördüncü sırada yer almaktadır. Bir başka deyişle sadece Merkezi Bölge, Kuzey Kafkas Bölgesi ve Güney Bölgesinin aritmetik nüfus yoğunluğu Volga Federal Bölgesinden daha yüksek değerler

gösterir. Tayga arazileri, step sahaları, yarı kurak yöreler, bataklık ve ormanlık araziler bölgenin en seyrek nüfuslu sahalarını oluşturmaktadırlar. Sanayi bölgeleri, ana ulaşım güzergâhları, akarsu vadileri ve verimli tarım sahaları bölgenin en yoğun nüfuslu sahalarını oluşturmaktadırlar. Bölge içinde nüfus dengesiz bir coğrafi dağılış gösterdiği için nüfus yoğunluğu bakımından idari birimler arasında da bu dengesizlik gözlenmektedir. Kirov Oblastı ve Perm Krayı gibi aşırı seyrek nüfuslu idari birimler ile Tataristan ve Çuvaşistan gibi aşırı yoğun nüfuslu idari birimler adeta yan yana yer almaktadırlar. Bu nedenle federal bölge sınırları içinde, yöreler ve idari birimler arasında nüfus yoğunluğu bakımından büyük farklılaşmalar olduğu söylenebilir.

Merkezi Federal Bölgede de olduğu gibi Volga Federal Bölgesinde de negatif nüfus artışı gözlenmektedir. Son çeyrek yüzyılda bölgedeki tüm 14 idari birimde belirgin bir depopulasyon süreci yaşanmaktadır. Nijegorod, Ulyanovsk, Kirov ve Penza oblastları en olumsuz nüfus artış değerleri ile dikkat çeken idari birimlerdir. Tatar, Başkurt ve Çuvaşların yoğun olduğu idari birimlerde doğum oranlarının ve nüfus artışlarının daha yüksek, oysa Rus, Ukraynalı ve Belarus gibi Slav milletlerin yoğunlukta olduğu idari birimlerde doğum oranları ve nüfus artışların daha düşük olduğu gözlenmektedir. Örneğin Türk milletlerinin egemen olduğu Başkır ve Udmurtya Cumhuriyetlerinde doğum oranları binde 11'inden fazladır, oysa Slavların yoğunlukta olduğu Penza ve Ulyanovsk oblastlarında doğum oranları binde 9'un da altına düşmektedir.

Tablo 2: Volga Federal Bölgede Yer Alan İdari Birimlerin Başlıca Özellikleri

№	İdari Birimler	Yüzölçümü (km^2)	Nüfus	Nüfus Yoğunluğu (kişi/km^2)	İdari Kent Merkezi
1	Başkır Cumhuriyeti	142 947	4 013 786	28,1	Ufa
2	Kirov Oblastı	120 374	1 250 173	10,4	Kirov
3	Mari El Cumhuriyeti	23 375	675 332	28,9	Yoşkar-Ola
4	Mordovya Cumhuriyeti	26 128	778 965	29,8	Saransk
5	Nijegorod Oblastı	76 624	3 176 552	41,5	N. Novgorod
6	Orenburg Oblastı	123 702	1 942 915	15,7	Orenburg
7	Penza Oblastı	43 352	1 290 898	29,8	Penza
8	Perm Krayı	160 236	2 579 261	16,1	Perm
9	Samara Oblastı	53 565	3 154 164	58,9	Samara
10	Saratov Oblastı	101 240	2 395 111	23,7	Saratov
11	Tataristan Cumhuriyeti	67 847	3 894 120	57,4	Kazan
12	Udmurtya Cumhuriyeti	42 061	1 493 356	35,5	İjevsk
13	Ulyanovsk Oblastı	37 181	1 218 319	32,8	Ulyanovsk
14	Çuvaş Cumhuriyeti	18 343	1 207 875	65,8	Çeboksari
15	**TOPLAM**	1 037 000	29 287 700	28,3	N. Novgorod

Volga Federal Bölgesinde yer alan idari birimlerin Tablo 2'deki coğrafi ve demografik özellikleri irdelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılabilir:

- Bölge sınırları içinde yer alan 6 cumhuriyet arasında hem yüzölçümü hem de nüfus bakımından en büyük olanı Başkır Cumhuriyetidir. Cumhuriyetler arasında nüfus bakımından en küçük olan Mari El, yüzölçümü olarak en küçük olanı ise Çuvaş Cumhuriyetidir. Bölge sınırları içinde yer alan 7 oblast arasında yüzölçümü bakımından en büyük olanı Orenburg, en küçük olanı ise Ulyanovsk'tur. Oblastlar arasında nüfus bakımından en büyük olanı Nijegorod, en küçük olanı ise yine Ulyanovsk'tur.
- Bölgenin ortalama aritmetik nüfus yoğunluğu 29,3 kişi/km^2 olup Rusya ortalamasının (8,3 kişi/km^2) yaklaşık dört katıdır. Volga, Belaya ve Kama vadileri bölgenin en yoğun nüfuslu sahalarını oluştururken, Kirov, Nijegorod ve Perm Krayı'nın kuzey, Saratov oblastının doğu ve Orenburg oblastının güney yöreleri bölgenin en seyrek nüfuslu sahalarını oluşturmaktadırlar. Bölgedeki idari birimlerden hiç birinin aritmetik nüfus yoğunluğu ülke ortalamasının altında değildir.
- Çuvaşistan ve Tataristan Cumhuriyeti ile Samara oblastında aritmetik nüfus yoğunluğu en yüksek olup 50 kişi/km^2'yi aşmaktadır. Böylece bölgede yer alan 14 idari birim arasında sadece üçünde aritmetik nüfus yoğunluğu 50 kişi/km^2'yi aştığı anlaşılmaktadır. Bölgedeki altı cumhuriyet arasında en yoğun nüfuslu olanı Çuvaşistan en seyrek nüfuslu olanı ise Başkır Cumhuriyetidir. Kirov Oblast, Perm Krayı ve Orenburg Oblastı'nın aritmetik nüfus yoğunluğu 20 kişi/km^2 den daha az olduğundan dolayı, bölgenin en seyrek nüfuslu idari birimlerini oluşturmaktadırlar.

Volga Federal Bölgesinin demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri irdlelendiğinde, Tablo 3'te de görüldüğü gibi XXI. yüzyılda bölge nüfusunda sürekli bir nüfus gerilemesi gözlenmektedir. Örneğin 2005 yılında 30,1 milyon olan bölge toplam nüfusu 2019 yılında 29,2 milyona azalmıştır. Düşük doğum oranları, yüksek ölüm oranları ve yaşlanan nüfus bu nüfus erimesinin başlıca nedenleridir. Örneğin 2005 yılında binde -6,7 olan nüfus artışı 2010 yılında binde -2,6 ve 2019 yılında da binde -3,3 olarak tespit edilmiştir (Tablo 3). Sonuç olarak, son çeyrek yüzyılda bölgede kalıcı bir negatif nüfus artışı olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Volga Federal Bölgesinin Demografik ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Sosyo-Ekonomik Özellikler	2005 Yılı	2010 Yılı	2019 Yılı
Toplam Nüfus	30 453 200	29 879 800	29 287 700
Erkek Nüfusu	14 028 300	13 745 500	13 528 700
Kadın Nüfusu	16 424 900	16 134 300	15 759 000
Doğal Nüfus Artışı (Binde)	-6,7	-2,6	-3,3
İktisadi Faal Nüfus	----	14 579 500	13 434 600
İşsiz Nüfus	1 164 200	1 198 300	620 000
Ortalama Kişisel Aylık Gelir (Ruble)	6 229	15 840	28 268
Toplam Demiryolları Uzunluğu (km)	14 885	14 756	14 748
Asfaltlı Karayolları Uzunluğu (km)	130 496	155 661	242 638

Volga Federal Bölgesinin Etnocoğrafya Özellikleri

Volga Federal Bölgesi hem etnik hem kültürel hem de dinsel nüfus dağılımı bakımından büyük çeşitlilik ve renklilik gösteren, heterojen bir beşeri yapıya sahip bölgedir. Etnokültürel özellikler itibarıyla, Volga Federal Bölgesi sınırları içindeki cumhuriyetlerden üçü Fino-Ugor (Mari El, Mordovya, Udmurtya) ve üçü de Türk kökenli (Tataristan, Cuvaşistan ve Başkır) bir nüfus yapısı göstermektedirler. Bu saydığımız 6 cumhuriyet içinde titüler milletin belirgin olarak çoğunluğu oluşturduğu cumhuriyetlere örnek olarak Çuvaşistan ve Tataristan gösterilebilir. Başkır, Mari El, Mordovya ve Udmurtya Cumhuriyetlerinde ise Ruslar nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. Nijegorod, Kirov, Saratov ve Penza oblastlarında etnk Rusların oranı %85'ten fazla iken Mar El, Başkır ve Tataristan Cumhuriyetlerinde etnik Rusların oranı %50'nin altına

düşmektedir. Bir başka anlatımla, bölgede yer alan oblastların tümünde Ruslar egemen etnosu oluşturup sayısal çoğunluğu ele geçirmiş olup sadece idari birimler arasında oransal dağılımlarında farklılaşmalar gözlenmektedir. Örneğin Nijegorod oblastında Rusların payı %92'den fazla iken, Orenburg oblastında bu pay %70'lere kadar azalmaktadır.

Volga bölgesinde yer alan tüm cumhuriyetlerde değişik oranlarda da olsa belirgin bir Tatar azınlığı yer alması dikkat çekicidir. Çuvaşistan, Udmurtya, Mordovya ve Mari El cumhuriyetlerinde %2 ile %8 arasında değişen Tatar nüfus oranları, Başkırya'da %28'i ve Tataristan'da da %48'i aşmaktadır. Böylece Volga Bölgesinde Ruslar ile birlikte en kalabalık etnosun Tatarların oluşturduğu anlaşılmaktadır. Aslında bölgedeki tüm cumhuriyetlerde Ruslar sayıca ya birinci ya da ikinci sırada yer almaktadırlar. Bu açıdan Volga Federal Bölgesi Slav, Türk ve Fino-Ugor milletlerin kültürel-etnik karışımından oluştuğu söylenebilir. Bölgede yaşayan Alman, Kazak, Komi, Ermeni, Azeri ve Ukraynalı azınlıklar ise bölgenin genel etnokültürel görünümünü etkileyemeyecek kadar az nüfusa sahiptirler. Özetle, Volga Federal Bölgesi sınırları içinde 140'tan fazla millet ve etnik topluluk yaşamaktadır.

Türk Cumhuriyetlerinin çokluğu ve Müslüman nüfusun yoğun olması bölgenin başlıca demografik özelliklerinden biridir. Volga Federal Bölgesi nüfusunun %70'ten fazlasını Ortodoks Hristiyanlar ve %20'den fazlasını Müslümanlar oluşturmaktadırlar. Protestanlardan, Katoliklerden, Musevilerden ve Budistlerden hiç birinin bölge nüfusu içindeki payı %3'ten fazla olmadığı için tüm bunlar bölgenin dinsel azınlıklarını oluşturmaktadırlar.

Tablo 4: Volga Federal Bölgesi Nüfusunun Etnik Yapısı (2010 Yılı)

Millet veya Etnik Topluluk	**Federal Bölge İçindeki Nüfusu**	**Federal Bölge Nüfusundaki Oranı (%)**
Rus	19 811 351	66,26
Tatar	3 999 568	13,38
Başkır	1 282 794	4,29
Çuvaş	1 272 790	4,26
Mordvin	617 050	2,06
Udmurt	497 214	1,66
Çirmiş (Marili)	473 015	1,58
Ukraynalılar	272 385	0,91
Kazak	221 047	0,74
Ermeni	108 774	0,36
Komi - Permyak	82 979	0,28
Azeri	80 727	0,27
Belarus	62 560	0,21
Özbek	50 523	0,17
Alman	48 211	0,16
Tacik	33 463	0,11
Çingene	28 270	0,09
Yahudi	20 968	0,07
Moldovalı	15 548	0,05
Gürcü	13 534	0,05
Koreli	12 215	0,04
Çeçen	11 828	0,04

Volga Federal Bölgesi nüfusunun etnik yapısı ve Tablo 4 irdelendiğinde aşağıdaki tespitler yapılabilir:

- Slav, Fin-Ugur ve Türk kökenli milletler bu bölgenin en yaygın etnik topluluklarını oluşturmaktadırlar. Ruslar, Ukraynalılar ve Beyaz Ruslar Volga Federal Bölgesi'nin en kalabalık Slav topluluklarını, oysa Tatarlar, Başkırlar, Çuvaşlar, Özbekler, Kazaklar ve

Azeriler bölgenin en kalabalık Türk topluluklarını oluşturmaktadırlar. Udmurtlar, Çirmişler (Mariler), Komiler ve Komi – Permyaklar bölgenin en kalabalık Fin-Ugur milletlerini oluşturmaktadırlar.

- Bölge nüfusunun %95'ten fazlasını Hristiyan ve Müslüman topluluklar oluşturmaktadırlar. Bölgede hem Tacik, Çeçen, Özbek, Tatar, Kazak ve Azeri gibi Müslüman topluluklar hem de Rus, Ukraynalı, Alman, Belarus, Ermeni ve Çuvaş gibi Hristiyan topluluklar yaygın olarak yaşamaktadırlar.
- Volga Federal Bölgesi'nde etnik Rusların oranı %66,26 olup bölgenin başat milletini oluşturmaktadırlar. Her biri 400 000'den fazla insanı kapsayan Tatarlar, Başkırlar, Çuvaşlar, Mordvinler, Udmurtlar ve Çirmişler hem bölgenin en kalabalık etnik topluluklarını hem de federal bölge nüfusu içindeki payları %1'den fazla olan milletleri oluşturmaktadırlar. Bir başka değişle geriye kalan tüm milletlerin federal bölge nüfusu içindeki payları %1'den az olup 400 000'den az insan barındırmaktadırlar.
- Ruslar, Tatarlar, Başkırlar, Mordvinler, Udmurtlar, Komi – Permyak, Kazaklar, Çirmişler ve Çuvaşlar binlerce yıllık yerleşik tarihsel geçmişi olan bölgenin en kalabalık nüfuslu yerli etnik topluluklarını oluştururlar, oysa Ukraynalılar, Belaruslular, Ermeniler, Özbekler, Almanlar, Tacikler ve Azeriler bölgenin en kalabalık göçmen topluluklarına örnek gösterilebilirler.
- Volga Federal Bölgesi'nde her biri 400 000'den fazla insan barındıran 7 millet ve 400 000'den az ama 10 000'den fazla olan 15 millet mensubu yer almaktadır.

Volga Federal Bölgesinin Yerleşme ve Kentleşme Özellikleri

Volga Federal Bölgesi sınırları içinde toplam 302 kentsel yerleşme ve toplam 4608 kırsal yerleşme yer almaktadır. Bölgede 21,1 milyon kentsel nüfus ve 8,1 milyon kırsal nüfus yer almaktadır (Tablo 5). Federal Bölgeler arasında, kapsadığı kent sayısı bakımından Merkezi Bölge'den sonra ikinci sırada, kapsadığı kırsal yerleşme sayısı bakımından ise birinci sırada yer almaktadır. Volga Federal Bölgesi nüfusunun %72,7'si kentsel ve %27,3'ü ise kırsal yerleşmelerde yaşamaktadır. Bir başka anlatımla bölgenin kentleşme düzeyi ülke ortalamasından (%74,9'u) biraz daha düşüktür.

Tablo 5: Volga Federal Bölgesinin Nüfus ve İdari Özellikleri

Nüfus Özellikleri (1 Ocak 2020)		**İdari Özellikler** (1 Ocak 2020)	
Başkent	N. Novgorod	Toplam Belediye Sayısı	404
Yüzölçümü (km^2)	1 037 000	Toplam Okrug Sayısı	13
Toplam Nüfus	29 287 700	Kentsel Yönetim Birimleri	104
Kentsel Nüfus	21 142 800	Bölünmüş Kentsel Yönetim Birimleri	1
Kırsal Nüfus	8 144 900	Kent İçi Rayon Sayısı	9
Arit. Nüfus Yoğunluğu	28,3 kişi/km^2	Kentsel Yerleşme Sayısı	302
Toplam İdari Birim Sayısı	5441	Kırsal Yerleşme Sayısı	4608

Volga Federal Bölgesi sınırları içindeki idari birimlerde kentsel nüfus oranı %61 ile %81 arasında değişmektedir. Orenburg Oblastında kentsel nüfus oranı %61'iken, Başkır Cumhuriyeti'nde %63, Çuvaş Cumhuriyeti'nde %64, Mordovya Cumhuriyeti'nde %65, Udmurtya Cumhuriyeti'nde %67, Mari El Cumhuriyeti'nde %68, Penza Obastına %70, Ulyanovsk ve Saratov Oblastlarında %76, Perm Krayı ve Tataristan'da %77, Kirov Oblastında %79, Samara ve Nijegorod Oblastlarında da %81'dir. Özetle Bölgedeki idari birimler arasında en düşük kentsel nüfus oranı Orenburg Oblastı ve Başkır Cumhuriyeti'nde, en yüksek kentsel nüfus oranı ise Samara ve Nijegorod Oblastlarında görülmektedir.

Volga Federal Bölgesi sınırları içinde 5 metropol kent, 8 ulusal ölçekli kent, 4 çok büyük kent ve 16 büyük kent yer almaktadır. Bir başka anlatımla, bölgede nüfusu 100 000'den fazla olan

toplam 33 kent yerleşmesi yer almaktadır. Geriye kalan tüm kentlerin nüfusları 100 000'den az oldukları için orta ölçekli ve küçük ölçekli kentler grubunda yer alırlar. Bölgenin federal yönetim merkezi veya federal başkenti 1,2 milyon nüfuslu Nijni Novgorod kentidir. Bölgede nüfusu 1 milyondan fazla olan 5 metropol kent yer almaktadır: Nijni Novgorod (1,2 milyon) Ufa (1,1 milyon) , Perm (1,1 milyon), Kazan (1,2 milyon) ve Samara (1,1 milyon). Bölgenin diğer büyük kentleri arasında Orenburg, Orsk, Tolyati, Engels, Penza, Saransk, Dzerjinsk, Dimitrovgrad, Yoşkar-Ola, Kirov, İjevsk, Kudimkar, Nijnekamsk, Naberejnie Çelni, Saratov, Balakovo, Arzamas, Almetevsk, Voljsk, Sizran, Novoçeboksarsk ve Çeboksari gösterilebilir (Tablo 6).

Tablo 6: Volga Federal Bölgesinde Yer Alan ve Nüfusu 110 000'i Aşan Kentler

Şehir	Nüfusu	Şehir	Nüfusu	Şehir	Nüfusu
Kazan	1 257 341	Naberejnie Çelni	533 839	Orsk	224 814
N. Novgorod	1 224 254	Penza	516 450	Balakovo	187 523
Samara	1 144 759	Kirov	521 091	Sizran	167 160
Ufa	1 125 933	Çeboksari	495 810	Almatevsk	158 429
Perm	1 049 199	Saransk	317 432	Salavat	150 500
Saratov	830 155	Sterlitamak	276 394	Berezniki	137 091
Tolyati	699 429	Yoşkar – Ola	276 155	Neftekamsk	131 138
İjevsk	646 468	Nijnekamsk	240 020	Novoçeboksarsk	127 586
Ulyanovsk	625 462	Dzerjinsk	227 326	Oktyabrıskiy	114 110
Orenburg	572 819	Engels	227 049	Dimitrovgrad	1132

Tablo 6'daki bilgiler irdelendiğine bölge sınırları içinde nüfusu 500 000'i aşan 13 kent, nüfusu 110 000'i aşan 30 kent ve nüfusu 1 milyonu aşan sadece 5 kent yer almaktadır. Bölgenin en büyük kentleri Volga vadisinde yer almaktadırlar. Ayrıca bölge sınırları içinde nüfusu 100 000'i aşan kentler arasında Kazan, Yoşkar – Ola ve Ufa gibi Cumhuriyet başkenti olanlar da var, Ulyanovsk, Saratov ve Kirov gibi oblast merkezi olanlar da var, Tolyati, Engels ve Samara gibi liman kentleri de var, Naberejnie Çelni, Orenburg ve Neftekamsk gibi sanayi-maden merkezleri de var (Tablo 6). Samara, Nijniy Novgorod, Kazan ve Saratov bölgenin en büyük şehirsel aglomerasyonunlarının başında gelirler.

KAYNAKLAR

1. Ağır, O. (2015) "Rus Tipi Federalizm", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 1, s. 27 – 54
2. Alekseev, A. İ. Nikolina, V. V. (1999) "Geografiya: Naselenie i Hozyaystvo Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Prosveştenie"
3. Atalay, İ. (2001) "Resimli ve Haritalı Dünya Coğrafyası", İstanbul: İnkılâp Kitabevi
4. Atalay, İ. (2007) "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", İzmir: META Basım
5. Atasoy E. & Wendt J. A. (Editörler) (2017), *"Sosyal Bilimler Işığında Polonya Cumhuriyeti",* Beta Yayınları, İstanbul
6. Atasoy, E. & Çalışkan, V. & Galay, E (2014) "Beşeri Coğrafya Perspektifinden Tataristan Cumhuriyeti," Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 29, 2014, İstanbul, s. 313- 343
7. Atasoy, E. (20008) "Remarks on Otnomuos Republics Located Within Russian Federation in Terms of Etnogeography", İzmir: Turkish Studies, Vol: 3, No:7, p. 83–124
8. Atasoy, E. & Atış, E. (2021) "Baykal - Amur Raılway Route From The Perspectıve Of Polıtıcal Geography", Journal of Social and Humanities Sciences Research, Vol: 8, Issue: 69, pp. 993-1021
9. Atasoy, E. & Atış, E. (2021) "The Ussr-Chınese Border War In 1969 From The Perspectıve Of Polıtıcal Geography And Internatıonal Relatıons", Journal of Social and Humanities Sciences Research, Vol: 8, Issue: 68, pp. 854-876

10. Atasoy, E. (2010) E. "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları
11. Atasoy, E. (2009) "Rusya Federasyonunda Yaşanan Demografik Krizlerin Analizi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, Yıl: 2009/1, Sayı: 18, Sayfa 21-38, İstanbul
12. Atasoy, E. (2009) "Rusya Kentlerinin Tarihsel ve Demografik Gelişimi", Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı 16, s. 1–36
13. Atasoy, E. (2010) "Federal Bölgelere Göre Rusya'nın Nüfus ve Etnocoğrafya Özellikleri", Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 11, Sayı 19, s.183 - 219
14. Atasoy, E. (2011) "*Demografi, Jeopolitik ve Etnocoğrafya Işığında Rusya*", MKM Yayıncılık, Bursaf
15. Atasoy, E. (2013) "*Demografi Yazıları"*, MKM Yayıncılık, Bursa
16. Atasoy, E. (2015) "*Doğu Avrupa Ülke Araştırmaları (Rusya, Bulgaristan, Belarus ve Polonya)",* Sentez Yayınları, Bursa
17. Atasoy, E. (2019) *"Kültür Coğrafyası ve Etnocoğrafyanın Temelleri*", Değişim Yayınları, İstanbul
18. Atasoy, E., (2010) "*Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası"*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları
19. Babin, Y. V. Moskvin, V. V. Vidyapin, V. İ. Stepanova, M. V. (2005) "Ekonomiçeskaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelskiy Dom "İNFRA-M"
20. Bulatov A. S., (2005) "*Strani i Regioni Mira: Ekonomiko-Politiçeskiy Spravoçnik",* İzdatelstvo Prospekt, Moskova, 2005
21. Busigina, İ. M., (2010) "*Politiçeskaya Geografiya. Formirovanie Politiçeskoy Karti Mira",* Moskova: İzdatelstvo "Prospekt"
22. Çepaliga, A. L. Çepaliga, G. İ. (2004) "Regioni Rosii, Spravoçnik", Moskova: İzdatelstvo "Daşkov i K"
23. Çirikov, A. L., Pozdnyak, G. V., (2008) *"Atlas Mira*", Moskova: İzdatelstvo PKO "Kartografiya", İzdatelstvo "Oniks"
24. Gluşkovoy, V. G. & Simagina, Y. A., (2011) "Federalnie Okruga Rossii. Regionalnaya Ekonomika", İzdatelstvo "KnoRus", Moskova
25. Güner, İ. ve Ertürk, M., (2005) "Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası", Ankara: Nobel Yayınları
26. Gümüş, E. (2004) "Eğitim Fakülteleri İçin Ülkeler Coğrafyası", Ankara: Nobel Yayınları
27. Dronov, V. P. Gluşkovoy, V. G. (2003) "Obştestvennaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Klassiks Stil"
28. Dronov, V. P. Rom, V. Y. (2002) "Geografiya Rosii: Naseleniei Hozyaystvo", Moskova: İzdatelstvo "Drofa"
29. Dubenok, N. V., Sergeeva, İ. Y., (2008) "*Bolşaya Entsiklopediya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "EKSMO"
30. Golubçikov, Y. H. (2003) "Geografiya Çeloveka", Moskova: İzdatelstvo Editorial URSS
31. Hruştev, T. (2002) "Ekonomiçeskaya i Sotsialnaya Geografiya Rosii", Moskova: İzdatelstvo "Drofa"
32. Jitkov, V. B. Paşintseva, N. İ. Voronina, İ. V. Kazaçenko, L. A. (2007) Rossiyskiy Statistiçeskiy Ejegodnik 2007 Statistiçeskiy Sbornik, Moskova: İnformatsionno-İzdatelski Tsentar "Statistika Rosii"
33. Juravlev, D. (2005), "Mir v Tsifrah 2005 Karmannıy Spravoçnik", Moskova: İzdatelstvo ZAO "Olimp-Biznes"
34. Kalaşnikova, L. V., (2005) *"Geografiya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "Entsiklopediya"
35. Karaganov, S. A. (2007) "Mir Vokrug Rosii: 2017, Konturi Nedalekogo Buduştego", Moskova: Sovet po Vneşney i Oboronnoy Politike, Gosudarstvennıy Universitet–Vıysşaya Şkola Ekonomiki, RİO– Tsentr, İzdatelstvo "Kulturnaya Revolyutsiya"
36. Kemaloğlu İ., (2016) "21. Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu", Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt III, Sayı 2, İstanbul: Sonbahar 2016, s. 1 - 14
37. Lacoste, Y. (2005) "Geopolitiçeski Reçnik na Sveta", Sofya: Knigoizdatelska Kaşta Trud

38. Lavrov, S. B. ve Kaledin, N. V. (2003), "Ekonomiçeskaya, Sotsialnaya i Politiçeskaya Geografiya Mira. Regioni i Strani", Moskova: İzdatelstvo Gardariki
39. Lukanov, A. Bojinov, N. Dimitrov, S. (2005) "Stranite v Sveta 2005-2006, Spravoçnik", Sofya: İzdatelstvo Gloriya Palas
40. Neklyukova. N. P., Duşina, İ. V., Rakovskaya, E. M., Kuznetsov, A. P., Lobjanidze, A. A., Berlyant, A. M., (2010) *"Geografiya*", Moskova: İzdatelstvo OAO "AST-PRESS Şkola"
41. Pirojnik, İ. İ., (2008) "*Geopolitika v Sovremennom Mire"*, Minsk: İzdatelstvo "Tetra Sistems"
42. Plisetskiy, E. L., Vinokurov, A. A., Gluşkova, V. G., Simagin, Y. A., (2008) *"Vvedenie v Ekonomiçeskuyu Geografiyu i Regionalnuyu Ekonomiku Rosii"*, Moskova: İzdatelstvo "Vlados"
43. Pospelov, E. M., (2008) *"Geografiçeskie Nazvaniya Rosii. Toponimiçeskiy Slovar*", Moskova: İzdatelstvo "Astrel"
44. Petrova, N. N. (2007) "Geografiya Sovremenniy Mir", Moskova: İzdatelstvo Forum-İNFRA-M
45. Pozdnyak, G. V. Polunkina, N. N. "Atlas Mira", Moskova: Federalnaya Slujba Geodeziya i Kartografi Rosii, PKO "Kartografiya", İzdatelskiy Dom "Oniks 21 Vek
46. Rakovskaya, E. M., Davidova, M. İ., (2003) *"Fiziçeskaya Geografiya Rosii",* Moskova: İzdatelstvo "Vlados"
47. Sokolin, V. L. (2007) "*Rosiya v Tsifrah 2007. Kratkıy Statistiçeskiy Spravoçnik"*, Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)
48. Stabnikov, V., "*Mir v Tsifrah – 2011. Karmannıy Spravoçnik",* (2011) İzdatelstvo "Olimp-Biznes", Moskova
49. Sidorenkova, T. P. (1999) "Atlas Mira Strani Mira v Kartah i Tsifrah", Moskova: ZAO "Kompaniya "AST-PRESS"
50. Sokolin, V. L. (2007) "Rosiya v Tsifrah 2007. Kratkıy Statistiçeskiy Spravoçnik", Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)
51. Topsakal, İ. (2007) "İdil-Ural Bölgesinde Demografik Yapının Türkler Aleyhine Değişimi ve Çözüm Yolları", Türk Dünyasının Problemleri ve Çözüm Önerileri, Editörler: N. Öztürk ve A. Satan, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık
52. Treşnikov, A. F., (1983) *"Geografiçeskiy Entsiklopediçeskiy Slovar. Geografiçeskie Nazvanıya",* Moskova: İzdatelstvo "Sovetskaya Entsiklopediya"
53. Ulyanov, İ. S. (2006) "Regioni Rosii, Osnovnie Harakteristiki Subektov Rosiyskoy Fedaratsii 2006, Statistiçeskiy Sbornik", Moskova: Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki (ROSSTAT)
54. Vavilova E. V., Lebedeva, S, L., (2005) "Ekonomiçeskaya Geografiya İ Regionalistika", İzdatelstvo Gardariki, Moskova
55. Volskim, V. V., (2001) "Sotsialno – İkonomiçeskaya Geografiya Zarubejnogo Mira", İzdatelstvo Drofa, Moskova
56. Vişnevskiy, A. G. (2003) "Rosiya Pered Demografiçeskiy Viyzovami", Moskova: Mejdunarodnıy Simpozium "Rossiyane v Zerkale Statistiki: Vserosiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda"
57. http://www.gks.ru
58. https://rosstat.gov.ru/
59. http://www.mojgorod.ru
60. http://dic.academic.ru/
61. http://rospriroda.ru
62. http://www.stradigma.com/
63. http://www.constitution.ru/10003000/10003000-5.htm
64. http://ru.spinform.ru/stroi.html
65. http://rsvk.cz/glavnaya/o-rossii/gosudarstvennoe-ustrojstvo/
66. http://www.cap.ru/home/112/vladimir/20let_Konstitucii_RF/disk/history003.html

УДК 551.4

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ГЕОСИСТЕМ БАССЕЙНОВЫХ ТЕРРИТОРИЙ

Бектемирова Асель Амангельдыевна[1] , Озгелдинова Жанар Озгелдиновна[1], Улыкпанова Меруерт Муратовна[1], Мукаев Жандос Толеубекович [2], Жангужина Алтын Амиржановна[1]

[1] НАО «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева», г. Нур-Султан, Республика Казахстан
[2] НАО «Университет имени Шакарима города Семей», г. Семей[2], Республика Казахстан

Абстракт. Рассмотрены теоретические и методологические основы исследования геосистем бассейновых территорий. Разработанная схема проведения работ по проектированию геосистемно-бассейнового природопользования позволяет проводить рациональную природоохранную политику в сфере управления земельными и водными ресурсами. В пользу использования бассейнового подхода в рациональном природопользовании говорит четкость и простота выделения границ; иерархическая структура; организация однонаправленных потоков вещества, энергии и информации; приуроченность почвенного и растительного покрова, системы расселения и природопользования к бассейновой структуре; локализация техногенных источников загрязнения среды.

Ключевые слова: геосистема, речные бассейны, природопользование, геоэкологическое исследование, ландшафт.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF GEOSYSTEMS OF BASIN TERRITORIES

Abstract. The theoretical and methodological foundations of the study of geosystems of basin territories are considered. The developed scheme of work on the design of geosystem-basin nature management allows for a rational environmental policy in the field of land and water resources management. The use of the basin approach in rational nature management is supported by the clarity and simplicity of the boundaries; hierarchical structure; organization of unidirectional flows of matter, energy and information; the proximity of the soil and vegetation cover, the settlement system and nature management to the basin structure; localization of technogenic sources of environmental pollution.

Keywords: geosystem, river basins, nature management, geoecological research, landscape.

В современном мире в связи напряженной геоэкологической обстановкой возникает необходимость поиска оптимальных сценариев природопользования. Прежняя природоохранная парадигма зачастую служит препятствием для реального осуществления природоохранных мероприятий на практике и нуждается в трансформации. Региональный подход просто изжил себя и устарел. Использование типологического подхода в физической географии не решает геоэкологических проблем. Усиление влияния техногенных факторов на природную среду создает различный фон обратных реакций ландшафтов в процессах их саморегуляции. Следовательно, «типизация» геоэкологических ситуаций на ландшафтной основе приведет к еще большей недостоверности научных изысканий. В связи с этим большинство физико-географов (Н.Ф. Мильков [1], G. White [2], А.Н. Антипов, В.Н. Фёдоров [3], D. Barkin, T. King [4], Л.М. Корытный [5, 6], К.М. Джаналеева [7, 8] и др.) признают

перспективность функционально-целостного подхода («третьего пути») к дифференциации природной среды и геосистемно-бассейнового подхода - как его ведущей составной части. При этом особенно привлекательны практические аспекты этого подхода - ориентация на изучение динамики, четкая выраженность границ и связей, возможность привлечения геофизических, геохимических и математических и других методов. Преимущества такого подхода четко видны в горах, где множество функционально целостных потоковых геосистем пересекает высотные зоны и пояса: здесь в бассейнах со стоковыми (водными) потоками совмещаются лавинные, селевые, гравитационные (осыпные, обвально-осыпные) потоки.

Бассейн представляет собой интегральную природно-хозяйственную геосистему, так как он является ареной взаимодействия природы и общества, где взаимосвязаны природные, экономические и социально-демографические процессы, поэтому при решении задач территориального планирования рационально использовать принципы геосистемно-бассейновой концепции.

Основные природные ресурсы (минеральные, водные, земельные, биологические) имеют в ландшафте пространственную приуроченность в различных сочетаниях. Интегрирующие свойства водного потока позволяют рассматривать бассейн как целостное системное образование не только с позиций гидрологии, геоморфологии, биогеоценологии, геохимии ландшафта, но с позиций комплексной физической географии - как геосистему. Речной бассейн - область взаимодействия не только всех компонентов геосистемы, но и антропосферы (прежде всего техносферы).

Речные бассейны представляют собой естественно-исторические территории, объединяемые общей водосборной сетью оврагов и речных долин. Они формируются в процессе развития водосборной речной сети, образующейся на поверхности суши. Важнейшее значение при этом имеют процессы выветривания горных пород, водной эрозии и руслообразования, переноса и переотложения твердого стока. Все процессы на территории речных бассейнов взаимосвязаны, что придает им значение территориальных геосистем и делает необходимым проводить морфологические и топологические исследования, интерпретировать развитие бассейна во взаимосвязи с различными природными условиями: климатом, геологическим строением, растительностью, почвенным покровом и т.п.

В гидрологическом смысле бассейн представляет сложную динамическую воднобалансовую систему, преобразовывающую атмосферные осадки в другие элементы водного баланса. В единое целостное образование бассейн объединяет, прежде всего, однонаправленный по углу падения склонов и по тальвегам (осям) понижений в рельефе водный поток. Воднобалансовые процессы в бассейне всегда развиваются в направлении его приведения к некоторому равновесному состоянию, т.е. он является в определенном смысле саморегулирующейся системой.

Бассейн представляет собой иерархическое упорядоченное образование со своими закономерностями формирования и функционирования. Фактически это самая распространенная строго организованная сеть на земной поверхности, каркас для различной природной и хозяйственной деятельности; структурно-гидрографические закономерности каждого бассейна подчиняются объективной нисходящей порядковой классификации рек и речных бассейнов Р. Хортона - А. Стралера. При этом речные бассейны рассматриваются как объекты, в которых в результате выветривания и мобилизации вещества, склоновых и флювиальных процессов одновременно формируется рельеф и рыхлые отложения.

К тому же фактически для всех крупнейших речных систем планеты установлена унаследованность их от древней речной сети различного возраста, в свою очередь, тесно связанной с системой тектонических разломов. Речная сеть и соответствующие им бассейны также являются выражением гидрогеологических структур. И гидрогеологические массивы, и - в особенности - артезианские бассейны обычно хорошо коррелируют на поверхности с речными бассейнами соответствующего уровня, а верхние их горизонты находятся в гидравлической взаимосвязи с водотоками.

Бассейновый подход к расчетам и анализу балансов вещества фактически лежит в основе геохимии ландшафта. Ее основоположник Б.Б. Полынов [9] рассматривал геохимические ландшафты как участки земной поверхности, динамически связанные потоками (прежде всего водными). Доказано преимущественное «замыкание» солевого баланса, как и баланса водного и твердого, в пределах речного бассейна. Особое значение такой подход приобретает при анализе техногенных потоков вещества - речь идет об геоэкологических исследованиях в широком смысле слова. Именно водные объекты становятся обычно конечными звеньями «цепочки» загрязнения: сюда попадают не только вещества, сбрасываемые непосредственно в водные объекты, но и находящиеся первоначально в атмосфере, в почвах, в твердых отходах. Классики теории техногенеза (М.А. Глазовская [10], А.И. Перельман [11, 12] и др.) именно бассейн рассматривают в качестве основной единицы для расчетов балансов загрязняющих веществ, самоочищения природных сред, миграций токсических элементов и т.п. Это обстоятельство представляет одно из главных обоснований применения геосистемно-бассейновой концепции в природопользовании.

Истоки представления о бассейне как комплексном природном объекте обнаруживаются еще в середине XX в. в трудах представителей отраслевых наук физико-географического цикла. Р. Хортон и А.А. Вирский обосновали представление о бассейне как об эрозионном комплексе, И.А. Титов - как о георастительной системе, Ю.П. Бяллович - как о синхоре - особом комплексе «функциональных совокупностей», созданных в результате переноса субстанции. Об этих функциональных особенностях речь идет при введении понятий катенов Г. Милна, экологических рядов В.Н. Сукачева, Б.А. Келлера, Л.Г. Раменского, рядов ландшафтно-геохимического сопряжения Б.Б. Полынова, М.А. Глазовской и А.И. Перельмана. Итог подвел гидролог С.Д. Муравейский, который, подчеркивая важность интегрирующих процессов, и, в первую очередь, процесса стока, подчеркивал, что без транспорта, без перемещения не может быть взаимных связей, взаимодействий.

Всплеск внимания к этой проблеме произошел в начале 1970-х, и связан он, в первую очередь, с именем А.Ю. Ретеюма, который в своей работе увязал границы природных комплексов с границами потоков, областей выноса и привноса вещества [13]. Одновременно аналогичный подход развивался за рубежом. Так, G.F. White [2], R.L. Chorley, B.A. Kennedy [14] рассматривали речные бассейны как каскадные системы, сопряженные потоками вещества и энергии так, что выход одной из них образует вход другой. Основное внимание уделялось выяснению балансовых соотношений, условий равновесия, тенденций развития и управления.

Примерно в те же годы (Корытный Л.М., 1974) был предпринят синтез позиций в отношении бассейна как представителей комплексной и отраслевой физической географии, так и гидрологов, а также основных положений учения о геосистемах (Сочава, 1978). Отмечая преимущества данного подхода, Л.М. Корытный [5, 6] оценивает водосборный бассейн как «особую пространственную единицу биосферы, наиболее перспективную для многоаспектного изучения природы и экономики и для управления окружающей средой».

Особый интерес представляют системные исследования природно-антропогенных геосистем речных бассейнов. Мильков Ф.Н. [1] рассматривает речной бассейн как парагенетическую систему, включающую две подсистемы - долинно-речную и водораздельную, природные компоненты которых взаимосвязаны общностью происхождения - заложением реки, формированием ее долины и бассейна. Таким образом, под парагенетической системой понимается русло реки и прилегающая к нему территория, с которой русло собирает поверхностный и подземный сток, и в ландшафтном плане они образуют сложный природный комплекс.

В дальнейшем этот подход был дополнен и развит (Lundqvist J., Lohm U., Falkenmark M. [15], Антипов А.Н. [3, 16], Фёдоровым В.Н. [17, 18], Maudgal S. [19], Wilford J., Nicholson A., Summerell G. [20] и др.). Обзор основных современных публикаций о применении бассейнового подхода в науках географического цикла сделан А.Н. Антиповым, который

бассейн рассматривает как динамическую высокоинтегрированную иерархическую систему, состоящая из склоновой и гидрографической функциональных подсистем, а в вертикальном разрезе - из воздушного, водного, топографического и подземного ярусов.

Наши исследования о применении бассейновой концепции в изучении речных геосистем лишь дополняют представления ряда ученых, разрабатывавших данную концепцию. Анализ международного и казахстанского опыта, а также многолетние исследования, позволили нам сформулировать основные принципы обоснования геосистемно-бассейновой концепции:

1. Концепция имеет как природные, так и хозяйственное обоснования, что позволяет считать бассейн интегральной природно-хозяйственной системой. Вся поверхность в геосистемном отношений представляет совокупность (макросистему) бассейнов, и это одно из главных обоснований для повсеместного применения геосистемно-бассейновой концепции.
2. Бассейн – саморегулирующаяся, парадинамическая и парагенетическая система.
3. Бассейн – квазикибернетическая система, отражающая в изучении геосистем как современное состояние природной среды и ее динамику, так и процессы эволюции во времени.
4. В границах бассейна «замыкаются» основные циклы круговоротов вещества и энергии. Водные объекты водосбора - конечные звенья «цепочек» загрязнения, поэтому несомненна роль геосистемно-бассейновой концепции при исследованиях геоэкологических процессов.
5. На водных объектах сосредоточены населенные пункты и промышленные предприятия, в связи с чем бассейны можно рассматривать и как специфические экономические пространственные структуры.
6. Использование геосистемно-бассейнового подхода в геоэкологических исследованиях позволяет унифицировать подходы и методы (геофизических, геохимических методов, методов математическое моделирование, полевых исследований и др.), проводить сравнительные оценки для оптимизации систем мониторинга и природопользования. На основе данного подхода наиболее перспективно решать проблемы организации, рационализации, оптимизации, районирования, моделирования, картографирования, контроля природопользования и управления его процессами.

Геосистемно-бассейновый подход к изучению дифференциации вещества в бассейнах поверхностного стока предполагает взаимосвязь и взаимообусловленность миграции вещества в сопряженных геосистемах. Участки одной и той же локальной микрогеосистемы оказываются по разные стороны водоразделов, которые обычно служат своеобразным геохимическим экраном для непроходимости водных, большинство воздушных и механических мигрантов. Поэтому, абстрагируясь от возможных путей миграции через водоразделы, для обобщения результатов изучения дифференциации вещества необходимо считать водоразделы абсолютными геохимическими экранами для всех видов миграции. Отсутствие общей системы дифференциации вещества в смежных геосистемах, ограниченных водоразделами, служат основным критерием разделения элементарных стоковых ландшафтно-геохимических бассейнов. При этом периферийные геосистемы оказываются искусственно разорванными, что вовсе не свидетельствует о ярких отличиях разных участков одной и той же геосистемы, оказавшихся в разных ландшафтно-геохимических бассейнах, а является лишь условным приемом на определенном этапе исследования. В речных бассейнах аридных территорий на небольших участках неоднократно резко изменяются количественные соотношения вещества и особенно велик набор микрогеосистем. Наоборот, в условиях однонаправленных фронтальных потоков вещества на пологих склонах количеством единонаправленных потоках веществ мало изменяется, и число геомеров невелико. Развитие геосистем внутри бассейна определяется миграцией вещества и сопровождается изменением его количества и состава [1, 7, 8, 18, 21, 22].

В настоящей работе в качестве объекта выступает геосистема речного бассейна, внутри которой природные единства различных уровней, находятся в системной связи друг с другом. Геосистемы речного бассейна внутриконтинентальных котловин - это парагенетические природно-территориальные комплексы, объединенные единством вертикальных и горизонтальных токов вещества и энергии, формирующиеся в условиях одной литогенной основы и единого направления географического стока [8]. Геосистемно-бассейновый подход позволяет определить устойчивость геосистем в пространстве и во времени, основным фактором организации которого является характер взаимосвязей литогенеза и поверхностного стока.

Геосистемы, формирующиеся внутри речного бассейна и приуроченные к стоку притоков разного порядка, имеют разные пространственные взаимоотношения, где каждая геосистема в бассейне реки должна рассматриваться с позиции однородности, изотропности и анизотропности. Однородность предполагает одинаковые свойства во всех геосистемах бассейна, что связано с пластикой ложа бассейна и интенсивности современных гидрологических и климатических процессов. Изотропность геосистем внутри бассейна предполагает их одинаковые свойства по всем направлениям всего географического стока, где главную роль в функционировании геосистем играют гравитационные процессы.

Геосистемы, приуроченные в пространственном отношении к бассейну реки, при переходе от одного уровня внутрибассейновых взаимоотношений к другому, меняют и свои свойства. При переходе от одного уровня (например, геосистемы зоны формирования стока) к другому (геосистемы зоны транзита стока) в большей или меньшей степени меняются и свойства геосистем.

В ландшафтообразующих процессах речных геосистем основополагающую роль играют склоновые процессы, процессы эрозии и аккумуляции в бассейне реки, зависящие от геоматических факторов, которые сочетают специфические условия эрозионно-денудационных процессов, характера и степени увлажнения почвогрунтов. При анализе таких геосистем необходимо учитывать динамические тенденции развития геосистем водоразделов, плакорных поверхностей. Анализ характера развития геосистем, приуроченных к базису денудации, необходим для определения состояния горизонтальных связей. Геосистемы каждого отдельно взятого бассейна реки характеризуется индивидуальным специфическим набором горизонтальных связей. Среди многих факторов ландшафтообразования энергия потока воды в разных временных аспектах играет основную функцию, так как разные части бассейна сформированы в разное время [8, 23].

Современные геосистемы бассейна реки Сарысу сформированы на неоднородных основах, с крайне неравномерным распределением явлений и процессов; они концентрируются по бассейнам притоков I, II и других порядков, которые отличаются друг от друга чертами неоднородности. Вертикальные токи вещества внутри каждой речной системы являются основополагающими факторами для формирования ячеистого типа функционирования геосистем, при этом горизонтальные токи твердого и жидкого вещества, которые осуществляются в бассейне легче, выражаются в пространственной упорядоченности руслового, грунтового и подземного перемещения водных потоков. Именно последним подчинены все элементы функционирования геосистем. Отсюда следует пространственно-временная сопряженность геосистем бассейна реки.

В основе динамики и эволюции геосистем заложены условия формирования и развития самого речного бассейна. Весьма незначительная по территории трансформация одной геосистемы может оказаться решающей в нарушении структурно-функциональной организованности целого речного бассейна. Ежегодно от характера половодья, степени обеспеченности водными потоками всех притоков зависит динамическое состояние геосистем. Циклические изменения природы обратимы, но каждый новый год приносит и некоторые необратимые изменения: водно-эрозионная деятельность формирует новые растительные сообщества, изменение водного режима создает новые условия для почвообразования, а, следовательно, даже физиономический облик геосистемы внутри

бассейна становится другим. По мере смены состояний меняется структура территорий, и постепенное накопление необратимых изменений приводит к эволюции геосистемы всего бассейна. При изучении современного состояния геосистем исследователи ограничиваются только изучением фрагментов речного бассейна в антропогенно нарушенных зонах, используя типологический подход к картированию и выявлению ландшафтов [8, 24]. Использование геосистемно-бассейнового подхода создает условия для содержательного изучения качественных свойств геосистем.

Динамические изменения геосистем бассейновых территорий связаны с характером внутригодового распределения стока. С изменением химического состава поверхностных и грунтовых вод, а также с уменьшением их минерализации, изменяется степень засоленности почвогрунтов, дебит подземных вод. Эти и другие ландшафтообразующие факторы бассейновых геосистем меняются с изменением характера литогенной основы и экспозиции склона в горах, характером меандрирования долины реки.

Изучение состояний геосистем должно основываться на концепции пространственно-временного анализа и синтеза, которая позволяет на основе данных стационарных исследований изучать комплексно все компоненты и их взаимосвязи и взаимообусловленность внутри геосистемы и между геосистемами и выявить их динамику в разных условиях географического стока. Разработанная схема проведения работ по проектированию геосистемно-бассейнового природопользования позволяет проводить рациональную природоохранную политику в сфере управления земельными и водными ресурсами. В пользу использования бассейнового подхода в рациональном природопользовании говорит четкость и простота выделения границ; иерархическая структура, позволяющая переходить на различные территориальные уровни управления; организация однонаправленных потоков вещества, энергии и информации; геосистемные взаимосвязи, что дает возможность осуществлять все типы экологического мониторинга; приуроченность почвенного и растительного покрова, системы расселения и природопользования к бассейновой структуре; локализация техногенных источников загрязнения среды вдоль осей водосборных бассейнов – водотоков.

Список использованных источников

1 Мильков Ф.Н. Физическая география: учение о ландшафте и географическая зональность. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1986. – 224 с.

2 White G.F. Contributions of geographical analysis to river basin development// Geographical Journal. – 1963. – №129. – P. 36-412.

3 Антипов А.Н., Фёдоров В.Н. Ландшафтно-гидрологическая организация территории. – Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2000. – 254 с.

4 Barkin D., King T. Regional economic development: The river basin approach in Mexico. – New York, 1970. – 154 p.

5 Корытный Л.М. Бассейновый подход в географии // География и природные ресурсы. – 1991. – №1. – С. 161-165.

6 Корытный Л.М. Бассейновая концепция в природопользовании: монография. – Иркутск: Изд-во Института географии СО РАН, 2001. – 163 с.

7 Джаналеева Г.М. Геосистемно-бассейновый подход в изучении природной среды Республики Казахстан. – Алматы, 1997. – 44 с.

8 Джаналеева Г.М. Теоретические и методологические проблемы географии. – Астана, 2008. – 225 с.

9 Полынов Б.Б. Избранные труды / под ред. И.В. Тюрина, А.А. Саукова. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – 751 с.

10 Глазовская М.А. Геохимия природных и техногенных ландшафтов СССР. – М.: Высшая школа, 1988. – 327 с.

11 Перельман А.И. Геохимия ландшафта. – М., 1975. – 342 с.

12 Перельман А.И., Касимов Н.С. Геохимия ландшафта. - М., 2000. - 768 с.

13 Ретеюм А.Ю. Физико-географическое районирование и выделение геосистемы // В кн.: Количественные методы изучения природы. – М.: Мысль, 1975. – С. 5-27.

14 Chorley R.L., Kennedy B.A. Physical geography, a system approach. – London: Pretice-Hall International Inc., 1971. – 127 p.

15 Lundqvist J., Lohm U., Falkenmark M. Strategies for River Basin Management. – Boston, 1985. – 346 p.

16 Антипов А.Н., Корытный Л.М. Географические аспекты гидрологических исследований. – Новосибирск: Наука, 1981. – 177 с.

17 Фёдоров В.Н. Ландшафтная индикация формирования речного стока. – Иркутск: Изд-во Ин-та географии СО РАН, 2007. – 175 с.

18 Фёдоров В.Н. Оценка гидрологических функций ландшафтов на основе индикационных многопараметрических моделей водосбора//В кн.: Ландшафтно-гидрологический анализ территории. – Новосибирск: Наука, 1992. – С. 92-108.

19 Maudgal S. Basin Approach to Environmental Management and Sustainable Development // Environmental Management in Hydro Electric Projects Proceedings of the National Seminar held at India International Centre. – New Delhi, 2000. – P. 28-35.

20 Wilford J., Nicholson A., Summerell G. Hydrogeological-Landscapes system: a framework for managing water resources // AUSGEO. – 2010. – №97. – P. 6-9.

21 Джаналеева К.М., Жангужина А.А., Озгелдинова Ж.О., Хамитов Д.М. К проблеме выявления и изучения геоэкологических систем равнинных территорий Республики Казахстан // Актуальные вопросы развития науки: матер. междунар. науч. конф. – Уфа , 2014. – С. 23-35.

22 Джаналеева К.М., Озгелдинова Ж.О. Михеев В.С. Применение геосистемно-бассейнового подхода в изучении бассейна реки Сарысу // Вестник Казахского Национального тех. ун-та им. К.И. Сатпаева. – 2014. – № 3(103). – С. 342-348.

23 Мусабаева М.Н. Қазақстанның алаптық геожүйелерін құрылымдық ұйымдастырудың географиялық негіздері: геогр. ғыл. докт. автореф. – Алма-Ата, 2009. – 21 б.

24 Арманд А.Д. Саморегулирование и самоорганизация физико-географических систем: автореф. докт. геогр. наук: 25.00.23. – М., 1986. – 36 с.

УДК 911.2

ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНЫҢ ЛАНДШАФТТЫҚ САРАЛАНУЫНА ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ТАЛДАУ

Әбілмұрат А.Ш. [1], Озгелдинова Ж.О.[1], Мукаев Ж.Т.[2], Жангужина А.А.[1]

[1]Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Физикалық және экономикалық география кафедрасы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
[2]Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті, Семей, Қазақстан

Абстракт. Мақалада Қарағанды облысының әдістемелік мәселелері мен ландшафттық картографиялау нәтижелері қарастырылды. Қарағанды облысын ГАЖ-технологиялар көмегімен зерттеу арқылы Қарағанды облысының ландшафттық картасы жасалды. Орындалған карта қауымдастықтарды терудің құрылымдық-динамикалық принципіне негізделген және генетикалық шығу тегін, жіктеу иерархиясын көрсетеді. Оның негізгі міндеті ландшафттарда әрекет ететін кеңістіктік және уақыттық заңдылықтарды көрсету болды. Ландшафт картасының фрагменті келтірілген, аумақтың ландшафтық құрылымы сипатталған.

Кілтті сөздер: ландшафт, ландшафттық дифференциация, ландшафттық карта, ландшафт класы, ландшафт типі.

Орталық Қазақстанда климаттық зоналылыққа байланысты белгілі табиғи зоналар жүйесі қалыптасқан (Чупахин [1], 1968, Гвоздецкий, Николаев, 1971, Калменова [2], 2000). Ландшафттық зоналардың қалыптасуына сонымен қатар бір уақытта тікелей территорияның геологиялық-геоморфологиялық, топырақ-өсімдік жағдайлары әсер етеді. Өлке территориясы барлығы үш зонаны қамтиды:

1. Дала ландшафттық зонасы;
2. Шөлейт ландшафт зонасы;
3. Шөл ландшафт зонасы.

Аласа таулы өлкесінде кейбір биіктіктік немесе вертикальды ландшафт зонасы кездеседі [2].

Қарағанды облысының орташа масштабты ландшафтық картасы мыналарды қамтиды: класс (таулы және жазықтық); типтер (дала, шөлейт, шөл); тегі (денудациялық және аккумулятивтік). Зоналық және биіктік белдеулік ландшафттарын ескере отырып, Қарағанды облысының ландшафттық картасын жасауда Г.В. Гельдыева, Л.К. Веселова [3] бойынша құрастырылған Қазақстанның ландшафттық картасын генерализациялау арқылы 49 ландшафт анықталды.

Дала аймағының ландшафттары су қоймаларының шексіздігімен, қарапайым және оңтүстік және қара қоңыр топырақтардағы шөпті өсімдіктердің басым болуымен сипатталады. Орталық бөліктері биік ландшафтық аймақтың кейбір элементтерін көрсетеді. Төмен таулардың гранит массивтерінде қатты қиыршық тасты қара түсті топырақтарда қайың-қарағай ормандары кездеседі. Ең көп таралған ландшафттарға жайылмалы шалғындар, сортаң топырақтар және шөл далалы және шалғынды-сортаң өсімдіктері бар сортаң топырақтар жатады.

Дала аймағының айрықша ерекшеліктерінің бірі жазық жер бедерінің басым болуы болып табылады. Дала аймағына Батыс Сібір ойпатының оңтүстік шеті, Торғай үстірті және ұсақ шоқылардың солтүстік бөлігінің жазығы кіреді. Жер бетінің жазық құрылымының айқын біркелкілігі аймақтың табиғи жағдайларының бүкіл кешеніне өзіндік ерекшелік әкелетін рельефтің көптеген мезо- және микроформаларының болуымен бұзылады. Өзен аңғарлары, арқалықтар мен жыралар, ірі және ұсақ депрессиялар, көл бассейндері кеңінен

дамыған. Жер бедеріндегі айырмашылықтар дала аймақтарының климаттық және топырақ-гидрологиялық ерекшеліктеріне әсер етеді. Мысалы, ұсақ шоқылар ауа массаларының айналымына, демек, жауын-шашынның режимі мен мөлшеріне әсер етеді. Дала аймағындағы Батыс Сібір ойпаты континентальды шөгінділерден тұратын кең жинақталған жазықты білдіреді [4].

Дала зонасында солтүстіктен оңтүстікке қарай қара топырақ ашық қоңыр топыраққа ауысады. Солтүстік кіші зонада шығыста қызыл және Қоржын сілемінің басым бөлігі бар әртүрлі шөпті-сілемдік топтар және батыста тырсы кең таралған. Ертіс өңірі даласының құмды топырақтарында және Торғайдың солтүстік бөлігінде сұлы сияқты құм сүйгіштер өседі: бекер сұлы, жұқа сұлы, құмды цмин, құмды жусан. Сонымен қатар, бетеге, селеу, сұлы, шөптесін өсімдіктер өседі.

Оңтүстікте, құрғақ даланың астында, өсімдіктері кедей шөп жамылғысында қара қоңыр топырақта беткейлік ассоциациялар басым. Қызыл бетеге ксерофитті Лессинг бетегесімен алмастырылады. Жасыл дала қысқа мерзімді көктем кезінде ғана болады. Шілде айында өсімдіктер күйіп кетеді де, дала қоңыр түске боялады. Өзендер алқабы мен тұщы көлдердің жағалаулары, жайылма және шалғынды топырақтарда өсімдік жамылғысы жасыл болып қалады.

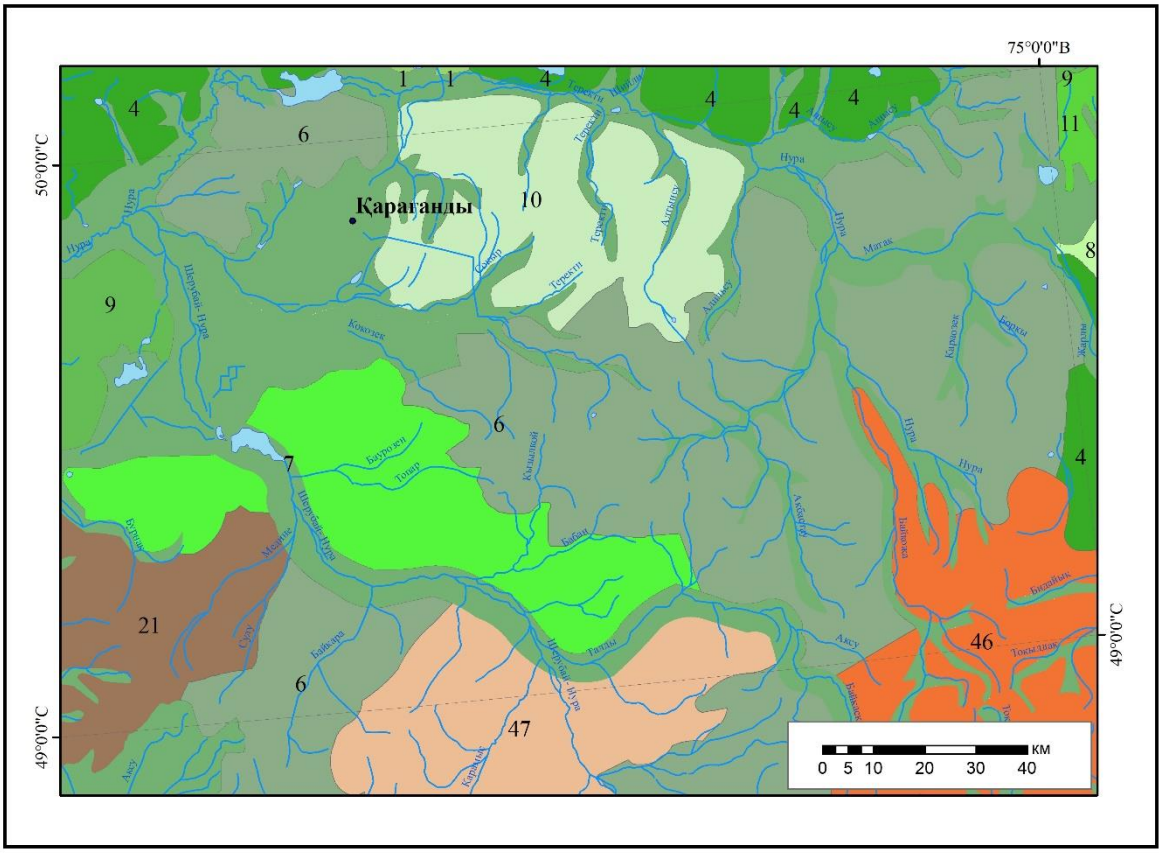

Сурет 1. Қарағанды облысының ландшафттық картасының фрагменті

Кесте 1 – Қарағанды облысының ландшафттық картасы фрагментінің аңызы

№	Геожүйелер атауы
	Жазықтық ландшафттар
I	Дала
a	Солтүстік дала
1	Тектоникалық-денудациялық
	1 – Күңгірт қызыл-қоңыр, сортаң топырақта бетеге-селеу, арасында бұта, шалғын

	өскен тізбекті төбе Аккумуляциялық 4 – Күңгірт қызыл-қоңыр топырақта бетеге-селеу, арасында қылқан өскен делювиальді-пролювиальді жазық
б	Оңтүстік дала
1	Тектоникалық-денудациялық 6 – Аз дамыған күңгірт қызыл-қоңыр топырақта петрофитті-шөпті, қылқан-бетеге, арасында селеу, сұлы өскен жонды төбе 7 – Аз дамыған кәдімгі қызыл-қоңыр топырақта қараған, суық жусан, қылқан өскен купол тәріздес төбе
2	Денудациялық 8 – Аз дамыған кәдімгі қызыл-қоңыр топырақта петрофитті-шөптесін, қылқан-бетеге өскен жонды төбе 9 – Кәдімгі қызыл-қоңыр, сортаң топырақта петрофитті-шөптесін, қызыл селеу, сұлы өскен купол тәріздес төбе 10 – Күңгірт қызыл-қоңыр топырақта шөпті-қызыл селеу, тырс өскен қатпарлы негіздегі цокольді жазық 11 – Қызыл-қоңыр топырақта кальцефитті-шөптесін, жіңішке жусан-қылқан-қараған өскен қатпарлы негіздегі 20-50 м толқынды жазық
II	Шөлейт
1	Денудациялық 21 – Ашық қызыл-қоңыр топырақта кальцефитті шөптесін-жіңішке жусан, қылқан, қараған, арасында тобылғы өскен толқынды жазық
III	Тау ландшафты Аласа таулы тектоникалық-денудациялық аймақ 46 – Таулық қызыл-қоңыр топырақта қызыл селеу-жусан-бетеге, арасында қарағай-қайыңды орман өскен аралдық аласа таулар 47 – Таулық қызыл-қоңыр топырақта бетеге-селеу, петрофитті бұталы, арасында қара жусан өскен жонды аласа таулар

Қазақстанның құрғақ даласын ұсақ шоқының тас ландшафтынсыз елестету мүмкін емес. Мұнда жер бедері қатты бөлшектелген, төбелер мен шоқылардың баурайларында жартас жыныстарының шығуы жиі кездеседі. Қаңқалы жыныстармен төселетін қиыршық тасты қызыл-қоңыр топырақтарына бұта-дәнді далалар тән. Бұталардан тобылғы мен қарағандар басым, дәнді дақылдардан – селеу мен бетеге.

Аймақтың үлкен ауданы-шамамен 40 млн гектар жайылымдармен қамтылған. Олардың барлығы дерлік егіншілік үшін жарамсыз топырақта орналасқан. Түрлі шөпті дәнді және селеулі-бетегелі далалардан 1 гектардан 4-тен 8 ц-ға дейін құрғақ массаны алуға болады. Далада шабындықтар да аз емес. Олардың базасында азыққа аса талап етілетін жануарлар – жылқылар мен ірі қара мал ұсталады.

Дала аймағының оңтүстігінде климат одан әрі құрғақ болады, өзендер мен көлдердің саны азаяды, өсімдік жамылғысы сиретіледі. *Шөлейт* – даладан шөлге дейінгі өтпелі аймақ басталады. Ол солтүстіктегі 50-ден 47-48°-қа дейін созылып жатыр, оның ішінде Каспий маңы ойпатын, Қазақтың ұсақ шоқысы, Ембі үстірті және Торғайдың оңтүстік бөліктері, сондай-ақ Ертіс бассейніндегі және Алакөл көлі маңының кейбір аудандары.

Бұл аймақта жазықтар да, биік емес таулар да, ұсақ шоқылар да кездеседі. Даланың қара-қызыл-қоңыр және кәдімгі қызыл-қоңыр топырақтары жартылай шөлейтте ашық қызыл-қоңыр, көбінесе тұздалған топырақтарға ауысады. Жазықтар мен қазаншұңқырлар бойынша, сазды топырағы бар жерлерде сортаңдар көптеп кездеседі. Олар өзендер мен көлдердің жағалауларын жиектейді, кей жерлерде ондаған шақырымға созылады.

Өсімдік жамылғысы мен жануарлар әлемінде дала және шөл зонасында кездесетін түрлері таралған. Бұл жерде құрғақшылыққа төзімді дәнді дақылдар (сарепт, борозд тәрізді шөлейт сілемдері) және шөлді жартылай шөлейт – негізінен жусан мен бойында тұздары көп өсімдік топтары басым. Сортаң топырақтарды жағалай сарсазан өсімдігі өседі. Сортаң және қыртыс сортаң топырақтарда қанағаттанарлық шөп беретін ажрек шалғыны бар.

Қазақтың ұсақ шоқылары аз қуатты шағылтасты ашық қоңыр топырақтардағы өсімдік жамылғысы өте сиретілген және тырса мен лессинг тәрізді жусан басым топтардан тұрады. Бұл өсімдіктерге қарағаннан, шіліктен, қалашық шиыршықтарынан және дала тобылғысынан жасалған бұталар қосылады.

Өзендер мен көлдердің жағалауларында шабындық шөптер пайда болады, ал топырақтары тұздалған және жер асты суларының деңгейі жер бетіне жақын жерде шия сабақтары отырғызылады.

Көктемде, ылғал жеткілікті болған кезде, көптеген гүлденген эфемерлер жасыл түске ие болады, ал жаздың екінші жартысында өсімдіктердің көпшілігі кебеді және жанып кетеді, сондықтан ол сұр және күңгірт реңкке айналады. Күзде күннің азаюымен және жаңбырдың түсуімен өсімдіктер қайтадан өседі.

Шөлейт зонасында ормандар да кездеспейді. Қайың мен көктеректің тек шағын тоғайлары ғана таулы алқаптарда және өзен жағалауларында көк-жасыл түске ие. Жер бедерінің әр түрлілігіне, топырақ пен өсімдіктерге байланысты шөлейт ландшафтары бір-бірінен қатты ерекшеленеді. Өзен аралықтарында ашық қоңыр және сортаң топырақтардағы жусанды, жусанды-селеу және жусанды-бетегелі шөл далалардың ландшафтары басым. Өзен алқаптарының төменгі террасаларында, тұзды көлдердің жанында тұтас сортаң-сортаң учаскелерге өтетін сортаң дақтары пайда болады.

Аймақтың ашық қоңыр топырағы егіншілік үшін өте қолайлы емес. Олар суаруды және тұзды жоюға арналған арнайы агротехниканы талап етеді. Бұл топырақтың шағын учаскелерінде тары, арпа, бақша дақылдары өсіріледі. Негізінен бұл ұсақ мал, жылқы және түйе жаю үшін жарамды жайылымдық жерлер.

Шөлейт зонасы пайдалы қазбаларға, атап айтқанда мыс, темір, марганец және полиметалл кендеріне бай. Ең танымал мыс кен орны – Ұлытау массивінің оңтүстігінде Жезқазған, сондай-ақ Балқаш қаласының солтүстігінде Қоңырат кен орны; Шыңғыстау тауларында мыс бар. Темір кендері Қарсақпай, Қарқаралы және Атасу аудандары бар. Атасу ауданында олар марганец кендерімен үйлеседі. Шөлейт зонасының шекарасында металл емес пайдалы қазбалар (тас тұзы, фосфориттер, асбест және т.б.) көп. Ауыл шаруашылығы жағынан Қазақстанның шөлейті – бұл ет-май және жартылай биязы қой шаруашылығы, етті-сүтті мал шаруашылығы, жылқы шаруашылығы және егін шаруашылығы аймағы. Аймақтың жыртуға жарамды жерлеріне сортаң ашық қоңыр топырақ жатады, бірақ олар өте аз және олар сортаң топырақпен бірге таралған, сондықтан мұнда егіншілік ошақты сипатқа ие. Суландыру кезінде ашық қоңыр тұзданбаған топырақтар әр түрлі ауыл шаруашылығы дақылдары үшін пайдаланылуы мүмкін.

Аймақ аумағының басым бөлігі жайылым болып табылады. Дәнді шөптерді көктемгі және жаңа жайылымдар құрайды; жаздың екінші жартысында олар күйіп кетеді. Қар жамылғысының қалыңдығы жұқа болуы, мұнда қысқы мал жаюға мүмкіндік береді. Жусанды және тұзды шөптер күзде және қыста да жайылым болып табылады. Жайылымдар негізінен қой ешкі және түйелер үшін жарамды. Бірақ аумақтың сумен жеткіліксіз қамтамасыз етілуі жазғы уақытта мал жаюды қиындатады, сондықтан табынды көл, өзен және басқа да су қоймаларына жақын ұстауға тура келеді.

Шөл аймағының негізгі ерекшелігі - құрғақ климат. Жыл ішінде мұнда 200 мм-ден астам жауын-шашын түседі, ал кей жерлерде - 100 мм-ге жуық. Булануы мұнда жауын-шашынның жылдық сомасынан 10-12 есе артық, бұл аймақтың барлық ландшафтық келбетіне із салады.

Шөлдің аймақтық топырағы – құба және сұр-құба. Мұнда өсімдіктер қалың және түрлер саны бойынша Қазақстан аумағында ең кедей. Ол негізінен ксерофиттер мен

галофиттер – жусан, көкпек, жантақ, сексеуіл, тамарисктен тұрады. Олардың шырынды жасыл және жарқын гүлдер көктемде шөл далаға әдемі, жасыл көрініс береді.

Қазақстанда сазды шөлдердің ландшафтары үлкен алаңдарды алып жатыр. Олар Үстірт, Оңтүстік Маңғышлақ және Бетпақдалалар үшін тән. Сұр-қоңыр топырақта жиі тұздалған топырақтарда сұр жусан, долана және бұйырғын басым, кесілген шөп және бұта жамылғысы дамиды. Бұл ағынсыз ойпаңдардың күн астындағы жалаңаш тақыр жерлері. Кейде мұнда сирек қара сексеуіл өседі [5-7].

Қазақстандық шөлдердің басым бөлігі (барлық аймақтың 75%-ы) эфемер, жусанды-тұзды, дәнді-жусанды және жусанды болып бөлінетін табиғи алқаптарды білдіреді. Барлық алқаптарға азықтық өнімділік тән (2-4 ц/га). Көктемде эфемерлік жайылымдар, ал күзде және қыста – жусанды-тұзды.

Жылдық жайылымдар деп топырақ ылғалымен және суаттармен біркелкі қамтамасыз етілген шөлдердің құмды алқаптары саналады. Олар сирек, бірақ әр түрлі өсімдік жамылғысымен жабылған. Шөп шабу негізінен дәнді эфемерлік өсімдіктері бар учаскелерде мүмкін болады. Сусыз аймақ – тұзды шөлдер. Тіпті жер асты сулары аз тереңдікте тұрған жағдайларда да, құдықтарда ащы-тұзды су болады.

Климаттың құрғақтығына байланысты шөлді аймақ егіншілікті игеруге жарамсыз. Бай егістіктердің шағын алаңдары негізінен дәнді дақылдар (бидай, арпа, сұлы) өсірілетін тау бөктеріне негізделген. Суару кезінде шөл топырақтары әр түрлі дақылдардың жоғары өнімін бере алады.

Қорытындылай келе, Қарағанды облысының ландшафттық картасын жасау барысында дала зонасында 15, шөлейт зонасынан 11, шөл зонасынан 18 және аласа таулы аумақтан 4 ландшафт және өзен жайылмасы бойындағы ландшафтпен – барлығы 49 ландшафт анықталды. Осының негізінде аумақ көлемінде негізінен даму тарихына байланысты жер бедерінің алуан түрлілігін, сортаң топырақтардың кең таралуын, шөлге төзімді өсімдіктердің таралуын көруімізге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

[1] Чупахин В.М. Физическая география Казахстана. - /Под ред. П.Д.Устименко. – Алма-Ата: Издательство «Мектеп», 1968. – 261 с.

[2] Темереева Ф.М., Калменова У.А. Природа Жезказганского края. Жезказган: ЗАО «ЖезУ». 2002. – 105 с. 70-бет.

[3] Национальный Атлас Республики Казахстан / под ред. А.Р. Медеу и др. – Алматы, 2010. – Т. 1. – 150-бет.

[4] Акпамбетова К.М. Физическая география Центрального Казахстана. Учебное пособие. 2-ое изд. – Караганда: ИП «Издательство Ақ Нұр», 2012. – 82 с. 47-бет.

[5] Почвы и земельные ресурсы Казахстана : учеб. материалы для студентов спец. 1-56 02 02 «Геоинформационные системы». - /Н. В. Клебанович, И. А. Ефимова, С. Н. Прокопович. – Минск: БГУ, 2016. – 46 с. 16-б.

[6] Уланова Н.Г. Математические методы в геоботанике. М.: Изд-во МГУ, 1995. - 109 с.

[7] Ковда В.А. Основы учения о почвах. Книга1. – М.: Наука, 1973. – 448 с.

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ЛАНДШАФТТАРЫНА ТЕХНОГЕНДІК ЖҮКТЕМЕНІҢ ӘСЕРІН БАҒАЛАУ

Байзах Ж.Ж.[1], Озгелдинова Ж.О.[1], Мукаев Ж.Т.[2], Жангужина А.А.[1]

[1]Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Физикалық және экономикалық география кафедрасы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
[2]Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті
bayzakh@mail.ru

Аңдатпа. Жұмыста Түркістан облысының ландшафттарына техногендік жүктеме әсерлерін бағалау нәтижелері ұсынылған. Ландшафтарға техногендік жүктеменің қарқындылығы бойынша интегралдық бағалаудың негізі болып табылатын салмақтық көрсеткіштерін есепке ала отырып, сараланған параметрлерді бағалауды жинақтау және техногендік жүктеме дәрежесі бойынша зерделенетін аумақты нақты түрде аймақтандыру болып табылады. Жүргізілген жұмыстар нәтижесінде ландшафтқа техногендік жүктеменің басымдылығын бағалаудың картографиялық бейнесі жасалды. Түркістан облысының аумағында техногендік әсердің әлсіз және жоғары қарқындылығы бар ландшафттар басым екені анықталды.

Кілт сөздер: ландшафт, геожүйе, техногендік түзілімдер, техногендік әсер ету, геоақпараттық жүйелер.

Геожүйелердің техногендік өзгеріске түсу әрекетін бағалауды Исаченко А. Г. [1], Булатов В. И. [2] және Мамай И.И. [3] өз еңбектерінде зерделей түсті. Мұндай бағалаудың өлшем сипатында жерді заманауи пайдалану түсіндіріледі. В. С. Жекулин [4] әрбір геожүйенің заманауи сипаты оның бағыты бойынша тарихи өзгерген залалдардың әрекеттесуінің нәтижесі болуы мүмкін деген болжамды ұсынды.

М. А. Глазовская [5] геожүйенің техногендік өзгеріске түсуін сипаттау үшін техногенездік процестер қарқынды болатын аудандарда зерттеулер жүргізіп, техногендік әсердің шынайы көрінісі болып геохимиялық өзгерістер айқындалады деген тұжырымдама жасады.

Техногендік жүктеменің дәрежесін айқындау және барлық салалардың өзгерісін айқындау үшін техногендік түрленудің салыстырмалы деңгейін анықтайтын экспертизалық баллдық бағалар енгізіледі. Баллдық бағаларды енгізу үшін техногендік жүктеменің үлгіленген көрсеткіштері қолданылады.

Кесте 1- Техногендік жүктеме дәрежесі бойынша аумақты аймақтарға бөлу үшін негізгі көрсеткіштер шкаласы

Көрсеткіштер	Баллдар				
	0	1	2	3	4
Техногенді түзілімдер,%	Жоқ	0,005-ке дейін	0,005-0,01	0,01-0,05	0,05-0,1
Елді- мекендердің ауданы, %	Жоқ	1-10	10-20	20-40	40-тан жоғары
Халықтың тығыздығы, адам/км^2	Жоқ	0,01-ге дейін	0,01-0,03	0,03-0,05	0,05-0,20
Транспорттық әсер, км/км^2	Жоқ	0,005-ке дейін	0,005-0,01	0,01-0,05	0,05-0,1
Ескерту: автор құрастырған					

Техногендік түзілімдер қоршаған ортаға адам қызметінің қолайсыз әкеретінің бейнесі жер беті және құрлықта санқилы геологиялық процестердің пайда болуымен түсіндіріледі. Табиғи ортаға техногендік әсер ету адам өмірінің әртүрлі құрамдас бөліктеріндегі

өзгерістермен түсіндіруге болады. Техногендік әсер етудің маңызды аумағы қалалық жаппай химиялық элементтерге қатты және тұрмыстық қалдықтарды тарту, шаң бөлу, өнеркәсіптік және муниципалдық қалдықтарды жою болып табылады [6].

Елді мекен аумағының жалпы ауданы. Елді мекеннің жалпы аумағын алдын ала анықтау тәртібінде екі функционалдық аумақтың әрбірі: селитебті және өндірістік пайдаланылады. Қоныстанған аумақтың ауданы тұрғын үйлер мен жер учаскелері, қызмет көрсету мекемелері мен кәсіпорындары үшін қажетті аумақтарды қамтиды. ArcGIS бағдарламасындағы Calculate Field құралы арқылы елді - мекендердің ауданы есептелді.

Транспорттық әсері (км / км2) - бір жол ұзындығы (ландшафт). Ландшафттарға көліктің әсері ArcGIS бағдарламалық жабдық көмегімен анықталды, әрбір геожүйе үшін көліктік әсерлердің тығыздығы ландшафт картасында жол картасының (автомобиль, темір жол, құбыр) картасы бар стандартты құрылғыларды пайдалану арқылы анықталды. Транспорт қоршаған ортаға, не болмаса техногендік әсерлерге себепші болу ретінде әсер етеді, себебін анықтау барысында елді мекендер магистраль мен автомобиль жолдарының қиылысында пайда болатыны анықталды.

Көліктік геожүйелерге талдау жасау барысында әсер етудің келесідей типтері анықталды: көлік, топырақтың ластануы; рельефтің ауысуы (карьерлер, карьерлер, қазаншұңқырлар); жер асты суларының ластануы (техногендік көлдер, жартастар, батпақтану); атмосфераның ластануы; шулы және діріл әсерлері; химиялық ластану.

Геожүйелердің техногендік жүктеме деңгейін бағалау барысында барлық параметрлерде көрсетілген сандық көрсеткіштер баллдарға (0-ден 4-ке дейін) ауыстырылып біріктірілді. Біріктіру нәтижесі К. М. Петров [7] қабылдаған интегралдық көрсеткіш (U) формуласы арқылы есептелінді (1):

$$U = \frac{1}{n} \Sigma\, xi\, ki \qquad \textbf{(1)}$$

мұндағы *n*-факторлар саны;

xi - і фактордың баллдық бағасы;

ki - і фактордың салмақ коэффициенті.

Салмақтық көрсеткіштер геожүйеге техногендік әсер деңгейін саралауға бағытталған сараптамалық тәсілмен белгіленеді. Қамтылған ықпалдарды айқындайтын көрсеткіштер техногендік жүктеме деңгейін облыс аумағын саралау нәтижесінде алынды. Белгілі болған интегралдық көрсеткіш (U) бойынша геожүйеге техногендік жүктеме дәрежесінің келесідей сатыланушылық анықталды: *мардымсыз; әлсіз; орташа; жоғары* (Сурет 1).

Табиғи аймақтарға техногендік жүктеме деңгейін бағалаудың қабылданған әдістемесі әсер етудің негізгі ықпалдарын толық көрсетеді [8]. Геожүйеге техногендік жүктеме деңгейін зерделеу бұл зерттеу жұмысының негізгі нәтижсі болып есептелмейді. Сол себептен аймақтардың негізгі даму бағыттарын айқындау үшін табиғатты пайдалану структурасын оңтайландыру мақсаты бойынша ұсынымдар даярлау қажеттігі туындайды.

Реймерс Н. Ф. [9] ландшафттардың техногендік жүктемеге тікелей әсер болатын тұрақтандыру жүйесінің қазіргі жағдайын зерделеп, географиялық қабаттың сараланулының басымдылықтарын есепке алу қажеттігі туралы ескертті.

Ландшафтты тұрақтандыру бағдарында В. В. Рюмин [10] жүргізген зерттеулері баса назарды аудартады. Ол техногенді ландшафт құрылысының жағдайын, яғни техногенді пайдалану жағдайында ландшафттар бар аймақтарды ұсынды.

Ақпараттық негіз ретінде ландшафттарға техногендік жүктеменің тура, сондай-ақ жанама көрсеткіштері қолданылды: халық тығыздығы деректері; әр түрлі карталар мен ғарыштық суреттер, техногендік түзілімдер, елді мекендер, әрбір геожүйе үшін көліктік жүктеме анықталды.

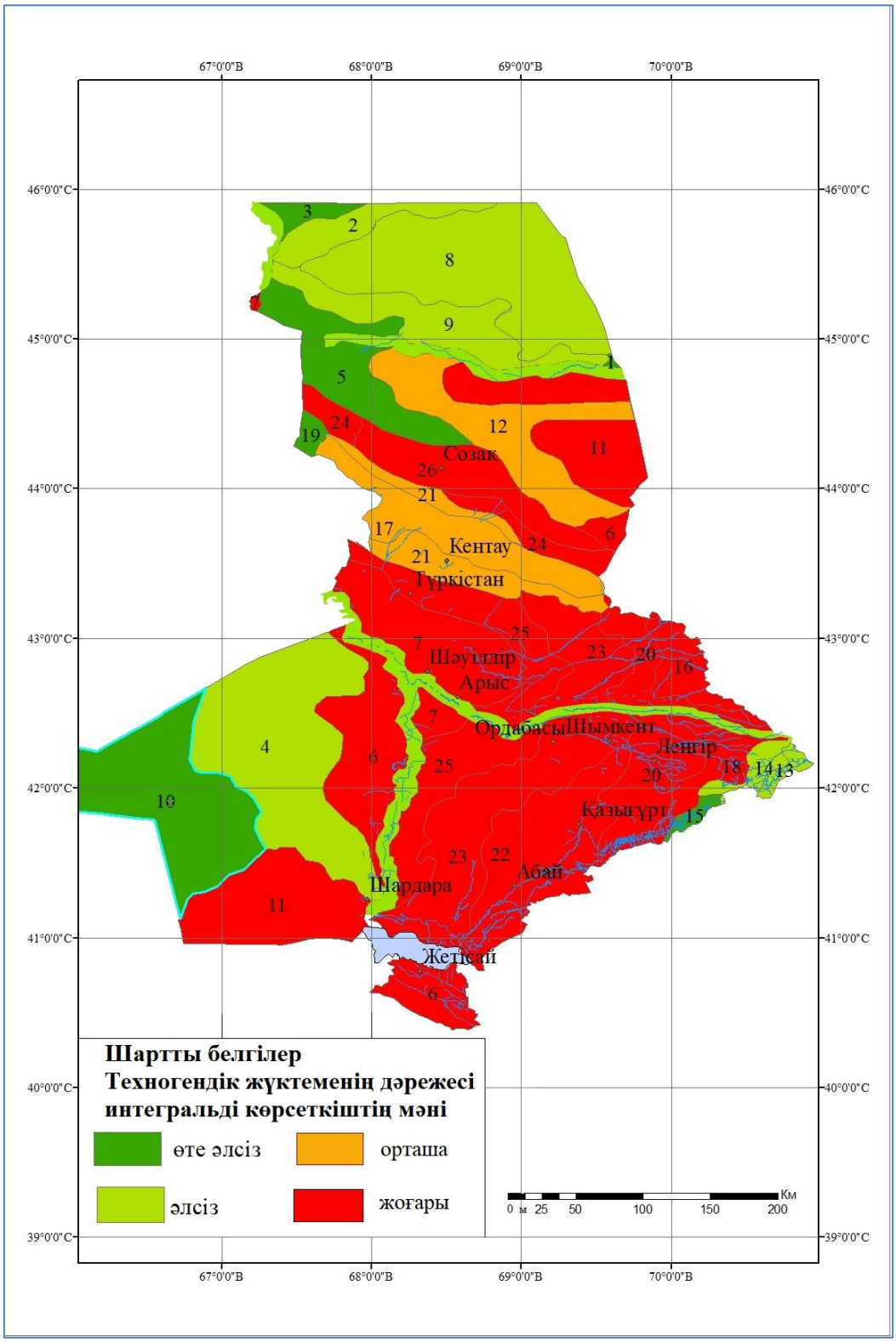

Сурет 1 Техногендік жүктеме дәрежесі бойынша Түркістан облысының ландшафттарын зоналау

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде геожүйеге техногендік жүктеме деңгейін бағалаудың картографиялық бейнесі жасалынып, мынадай заңдылықтар айқындалды. Түркістан облысы аумағына жүргізілген зерттеу жұмысында баллдық көрсеткіштеріне сай келетін өте әлсіз техногендік әсері бар ландшафттардың табиғи кешендері айқындалған біркелкі делювийлік - пролювийлік жазықтықпен (3,5,10,15,19) жабылған. Бұл ландшафттарда халықтың азырақ қоныс тебуіне байланысты техногендік жүктеме деңгейі аз байқалады және техногендік

әсердің өте әлсіз дәрежесіне ие болып отыр.

Әлсіз техногенді әсер аймақтың біркелкі емес аумағында анықталды, табиғи кешендердің басым тобы (2,4, 8, 9, 13 ,14) жатады. Пайда болуына тобына байланысты ландшафттар санқилы болып келеді. Әлсіз техногенді әсерге ұшыраған ландшафттарда халық аз қоныстанған болып келеді.

Техногендік жүктеменің орташа деңгейге бағытталған геожүйелердің айтарлықтай бөлігі нашар экологиялық жағдайы бар аудандар болып табылады, атап айтқанда ауылшаруашылығы игерілген аумақтар, адамдар жағынан шағын елді мекендер көп. Бұл аумақтар негізінен сазбен қалыптасқан уақытша төбелі жонды-қырқалы жазықтар мен ұсынылған(12, 17, 21).

Жоғары техногендік әсерді баса сипаттайтын топқа жатқызылған табиғи кешендер, эффузиялық-шөгінді жыныстармен жабылған, төбелі толқынды жазықтар (6, 7, 11, 16, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 26). Бұл аумақтар техногендік әсерлерге төзімділіктің жоғары деңгейімен салыстырмалы түрде жоғары дәрежеде игерілгендігімен сипатталады, келесідей қалалар Шымкент, Түркістан, Сарыағаш қалаларының. ірі елді мекендері орналасқан. Бұл аумақтарда техногендік әсерлердің барлық сипаттары айқындалған. Осы аудандардың табиғи геожүйелері толығымен өзгерген және отырықшы халқы ең тығыз қоныстанған.

Сондай-ақ, осы зерттелген аумақтарды талдау барысында ең аз өзгеріске түскен және ең жоғары техногендік жүктемемен геожүйелер анықталды. Алынған зерттеулердің нәтижелері болашақта геожүйелердің геоэкологиялық жағдайын тұрақтандыруға үлес қосатын бірқатар іс-шаралар мен ұсыныстарды даярлауға көмек береді, сондай-ақ Түркістан облысы аумағын дамыту перспективалы жоспарларын дайындау кезінде қолданылуы мүмкін.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Исаченко А.Г.Оптимизация природной среды. – М.: Мысль, 1980. – 264 с.
2. Булатов В.И. Подходы к изучению естественных и антропогенных движений вещества
в геосистемах // Вопросы географии. – 1977. – №104. - С. 196-205.
3. Мамай И.И., Низовцев В.А., Пучкова Э.И. Современное состояние ландшафтов Московской области // Вестник Моск. ун-та. Серия География. – 1987. – №6. – С. 45-53.
4. Жекулин В.С. Историческая география: предмет и методы. – Л.: Наука, 1982. – 224 с.
5. Глазовская М.А. Методологические основы оценки экологогеохимической устойчивости почв к техногенным воздействиям. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 102 с.
6. Кочуров Б.И. Геоэкология: экодиагностика и эколого
хозяйственный баланс территории. – Смоленск: СГУ, 1999. – 154 с.
7. Петров К.М. Общая экология: взаимодействие общества и природы: уч. пособие для вузов. – СПб: Химия, 1998 Кассин Н.Г. О древних долинах в Центральном Казахстане // В кн.: Проблемы советской геологии. – М.; Л., 1936.
8. Арманд А.Д. Устойчивость (гомеостатичность) географических систем к различным типам внешних воздействий // Устойчивость геосистем: сб. статей. – М.: Наука, 1983. – С. 14-32.
9. Реймерс Н.Ф. Экология (теории, законы, правила, принципы и гипотезы). – М.: Россия молодая, 1994. – 366 с.
10. Рюмин В.В. Подходы к нормированию структуры антропогенных ландшафтов // В кн.: Оптимизация геосистем. – Иркутск: ИГ СО РАН СССР, 1990. – С. 3-11.

МОРФОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РЕЛЬЕФА АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВОЙ МОДЕЛИ SRTM

Саткарова Н. А
Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Nsatkarova@gmail.com

Научный руководитель – PhD, ассоциированный профессор Берденов Ж.Г.

Аннотация. В данной научной работе приведен самый эффективный метод исследования рельефа морфометрический анализ. С применением ГИС-технологий и ЦМР были созданы тематические карты важнейших морфометрических показателей Актюбинской области. Был проведен морфометрический анализ рельефа исследуемой области при использовании базы данных SRTM. Согласно результатам морфометрического анализа была создана гипсометрическая карта, карты уклона поверхности и экспозиции склонов. Данные модели карт были построены в программном обеспечении ESRI ArcGIS 10.4.1 с использованием пакетов инструментов Surface.

Ключевые слова: дистанционное зондирование, данные SRTM, рельеф, морфометрический анализ рельефа

Введение

Рельеф является одним из ведущих компонентов географической оболочки. Он оказывает значительное влияние на мезо и микроклиматические характеристики территории, определяет особенности формирования и развития поверхностного стока, почвенного покрова, растительности, животного мира, обусловливая, таким образом, ландшафтную дифференциацию территории. Однако, следует отметить, что получение количественной информации о рельефе и построение карт морфологии и морфометрии рельефа традиционными методами на большие территории сопряжено с высокими затратами времени на их создание. Интенсивное развитие географических информационных систем (ГИС) позволяет в настоящее время существенно упростить процесс расчета количественных характеристик рельефа [1]. Одним из наиболее эффективных методов при анализе вклада рельефа в функционирование геосистем является морфометрический анализ. В последнее время сфера применения морфометрического анализа значительно расширилась, выйдя за рамки геоморфологических работ, в частности, он применяется для решения некоторых геоэкологических задач, при проведении изысканий для проектирования и строительства в различных областях и т. д [2]. Во многих известных на сегодняшний день ГИС программных продуктах существуют методики построения цифровых моделей рельефа (ЦМР), кроме того разработаны глобальные ЦМР, такие как ASTER, GDEM и SRTM, находящиеся в свободном доступе в сети Интернет. С использованием ЦМР, в свою очередь, возможно быстрое создание серии тематических карт важнейших морфометрических показателей: гипсометрической карты, карт крутизны и экспозиций склонов, а на их основе карт эрозионной опасности, направлений поверхностного стока, геохимической миграции элементов, устойчивости ландшафтов и т.п [3].

Территория исследования

Актюбинская область расположена в северо-западной части Казахстана. На севере область граничит с Оренбургской областью Российской Федерации, на западе - с Западно-Казахстанской и Атырауской областями, на юго-западе - с Мангыстауской областью, на юге- с Республикой Узбекистан, на юго-востоке - с Кызылординской и Карагандинской областями, на востоке - с Костанайской областью. Площадь территории области составляет 300,6 тыс. км2. Протяженность области с севера на юг составляет около 700 км, с востока на запад - около 800 км. На территории Актюбинской области выделяются степная,

сухостепная, полупустынная и пустынная природные зоны. Территория исследуемой области характеризуется преобладанием холмисто-равнинных пространств - плато и возвышенных равнин. На западе территория области граничит с Прикаспийской низменностью, на юге – плато Устюрт, на юго-востоке с Туранской низменностью, на севере с южными отрогами Уральских гор. Большая часть области представляет собой равнину, расчлененную долинами рек, высотой 100-200 м. В средней части простираются горы Мугалжары с абсолютной отметкой 657 м (высшая точка гора Большой Бактыбай). На западе территории области расположено Подуральское плато, на юго-западе переходящее в Прикаспийскую низменность. На юго-востоке расположены массивы бугристых песков - Приаральский Каракум и Улькен Борсык. На северо-востоке в Актюбинской области заходит Тургайское плато, изрезанное оврагами. На юго-западе простирается чинк Донызтау и плато Шагырай. К чинку приурочены максимальные высоты плато - от 180-190 до 215 м. Внутриматериковое положение исследуемой области и резко континентальный климат обусловили бедность поверхностными водами. Гидрографическая сеть области относится к бассейнам Каспийского и Аральского морей и к территориям, не имеющим местного стока [4].

Материалы и методы исследования

В настоящее время основным способом представления рельефа является цифровая модель рельефа (ЦМР, DEM – digital elevation model). Она представляет собой растровое покрытие Grid-тему, где каждой ячейке растра соответствует определенное значение высоты рельефа местности. Это покрытие является сплошным, что выгодно отличает его от векторного изображения изолиний и точек высот. Основной характеристикой растровой модели рельефа является ее пространственное разрешение – линейный размер ячейки растра, выраженный обычно в метрах, характеризующее детальность, или степень генерализации данных [5]. В данной работе в качестве источника информации для создания цифровой модели рельефа Актюбинской области была использована база данных SRTM, т.е. данные радарной топографической съемки поверхности земного шара, произведенной методом радарной интерферометрии с борта космического корабля многоразового использования «Шаттл». В результате обработки полученных данных радарной съемки была получена цифровая модель рельефа, охватывающая 85 % поверхности Земли. Разрешение глобальной цифровой модели рельефа SRTM равно 3 арксекундам по долготе и по широте. Возможность свободного доступа обеспечила очень широкий спектр использования этой модели рельефа в отраслевых научных исследованиях. Данные представляют собой простой 16-битный растр, значение пикселя является высотой над уровнем моря в данной точке. Используется система координат WGS84 (World Geodetic System 1984) [6].

Анализ и обсуждение

К наиболее значимым морфометрическим характеристикам рельефа, оказывающих влияние на природные процессы и явления относят абсолютную высоту, углы наклонов поверхности и экспозицию склонов.

Абсолютная высота (гипсометрический фактор) – расстояние по вертикали от точки поверхности Земли до среднего уровня океана. Влияние абсолютной высоты на климат, почвы и растительность сказывается не только в горах с их вертикальной зональностью, но и на небольших возвышенностях. Для возвышенностей выделяют явление «вертикальной дифференциации», причиной которого служит не столько положение над уровнем моря, сколько геоморфологические факторы (расчлененность рельефа) и связанное с ними изменение почвенно-гидрологических условий [5,7].

Уклон поверхности (Slope) – фундаментальный геоморфометрический параметр, представляет собой угол наклона в точке пересечения горизонтальной плоскости и плоскости, касательной к земной поверхности; фиксирует градиент высот между двумя заданными точками. Простота расчета и информативность этого показателя делают уклон поверхности наиболее часто используемым в моделировании поверхностного и внутрипочвенного стока, эрозии, индикационном картографировании в физической географии и близких отраслях.

Экспозиция поверхности (Aspect) – угол по часовой стрелке между северным направлением и проекцией уклона на горизонтальную плоскость фиксирует направление (азимут) максимального уклона земной поверхности [5,8].

ЦМР позволяет визуализировать рельеф и выполнять разнообразные расчеты и преобразования, автоматически строить производные морфометрические карты: уклонов и экспозиции склонов, расчленения,зон видимости/невидимости и другие карты [9].

Главной задачей данной работы является создание тематических карт с важнейшими морфометрическими показателями Актюбинской области на основе цифровой модели рельефа SRTM-3, а именно с использованием его фрагментов SRTM_M39, SRTM_M40, SRTM_M41, SRTM_L40, SRTM_L41. Определить нужный квадрат можно используя сетку-разграфку (Рис 1).

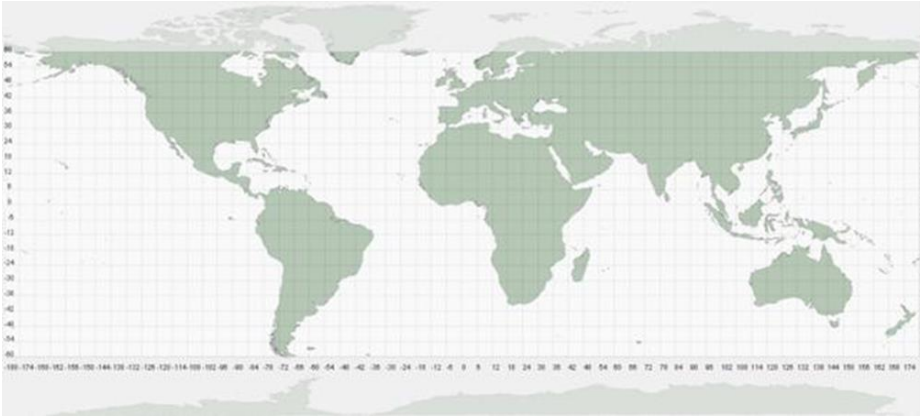

Рисунок 1 – Схема покрытия поверхности Земли съемкой SRTM

Следующая обработка высотных данных осуществлялась в программном обеспечении **ArcGIS 10.4.1** с расширенным набором иструментов для создания итогового картографического материала исследуемой области (Таблица 1).

1. Импортировать фрагменты SRTM-3 в формате «GeoTiff» в ArcGIS 10.4.1;
2. Обрезать фрагменты по выбранной территории иследования;
3. Обработка и классификация для визуального представления поверхности рельефа;
4. Построить карты расчитанных морфометрических показателей Актюбинской области
5. Анализ карт расчитанных морфометрических показателей

Этапы	**Результаты**
Исходные данные SRTM (SRTM_M39, SRTM_M40, SRTM_M41, SRTM_L40, SRTM_L41) импортируем в программу ArcGIS 10.4.1	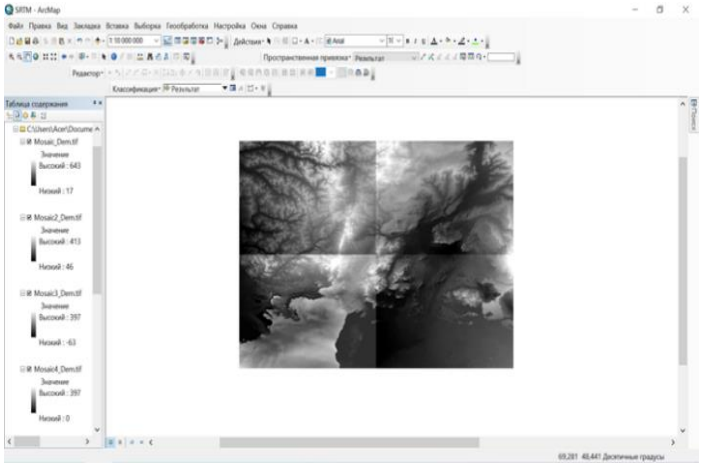

Объединяем несколько существующих наборов растровых данных в один существующий набор растровых данных (ArcToolbox – Управление данными – Растр – Набор растровых данных – Мозайка)	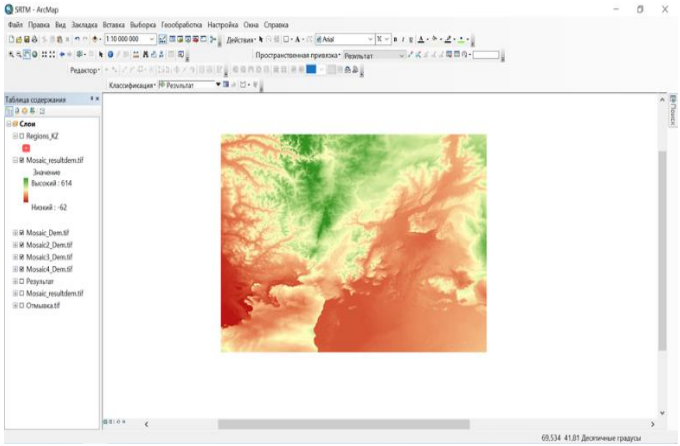
С помощью функции отмывки рельефа получаем улучшенное визуальное представление поверхности выбранной области (по границе Актюбинской области) (Spatial Analyst – Поверхность – Отмывка Входные данные: Входная ЦМР (DEM) Азимут – 315 Высота - 45 Масштабирование Коэффициент Z Степень размера пикселя Коэффициент размера пикселя	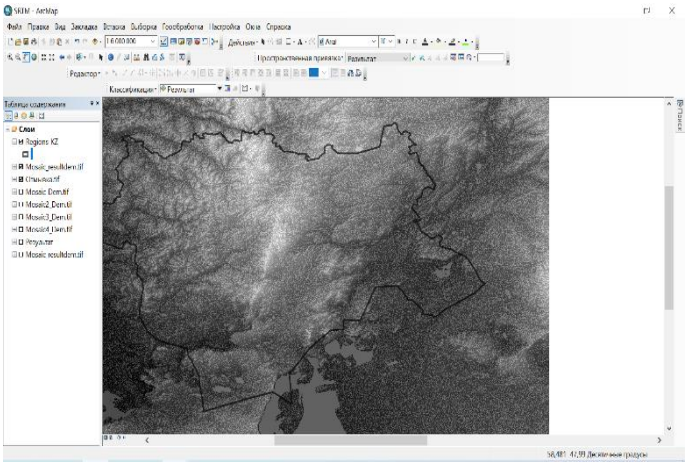
Вырезание данной области из снимка SRTM (Управление данными – Растр – Обработка растра – Вырезать – Использовать входные объекты в качестве вырезающей геометрии Отмывка с символами по умолчанию (цветовая схема оттенков серого)	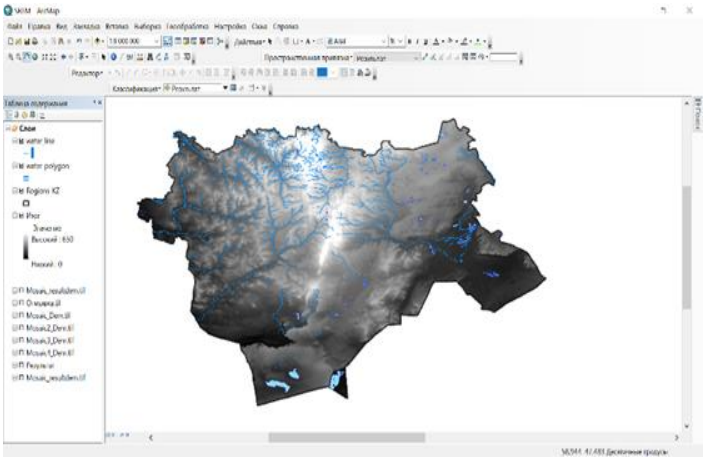

Полученный растр поверхности в результате 4 шага был представлен в неклассифицированном виде. Следующим шагом производится классификация снимка (Свойства слоя – Символы - Классификация	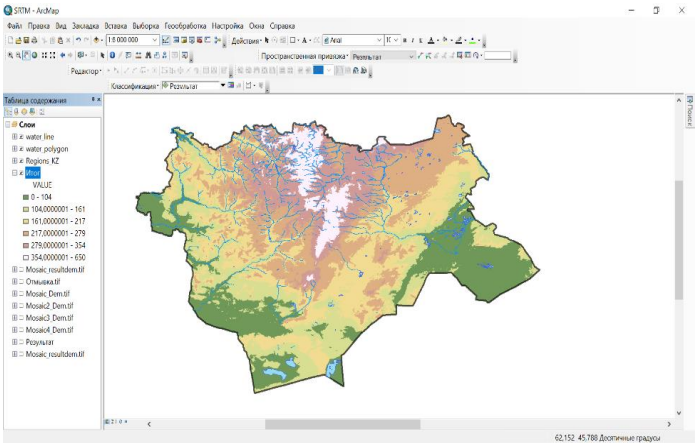
Для подчеркивания рельефа создаем изолинии (Spatial Analyst – Поверхность – Изолинии)	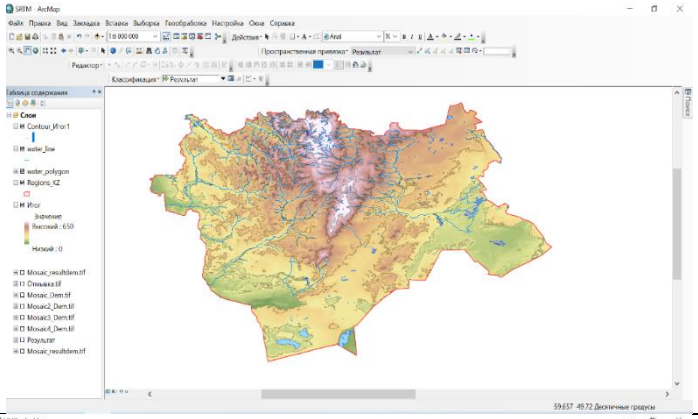
Создаем карту уклона поверхности (Spatial Analyst – Поверхность – Уклон и Экспозиция) Экспозиция склонов поверхности с непрерывной шкалой Плоскость (-1) Север (0-22.5) Северо-восток (22.5-67.5) Восток (67.5-112.5) Юго-восток (112.5-157.5) Юг (157.5-202.5) Юго-запад (202.5-247.5) Запад (247.5-292.5) Северо-запад (292.5-337.5) Север (337.5-360)	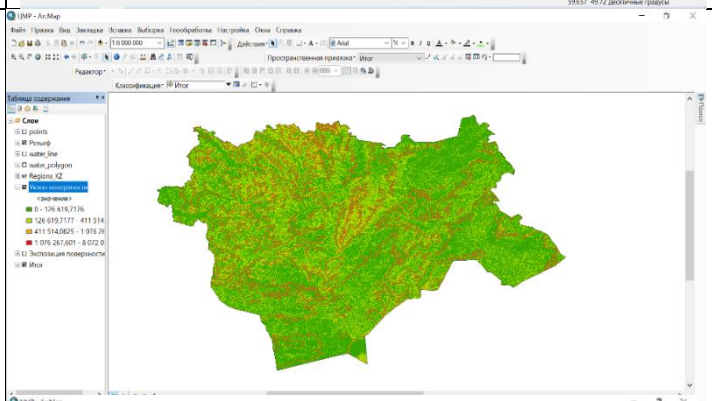 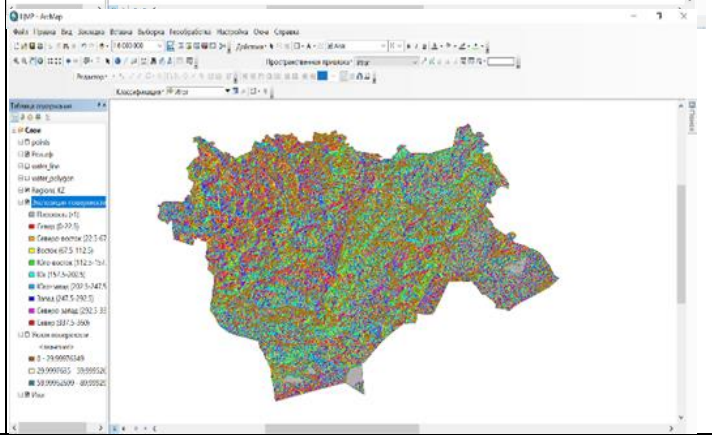

Карты расчитанных показателей рельефа Актюбинской области

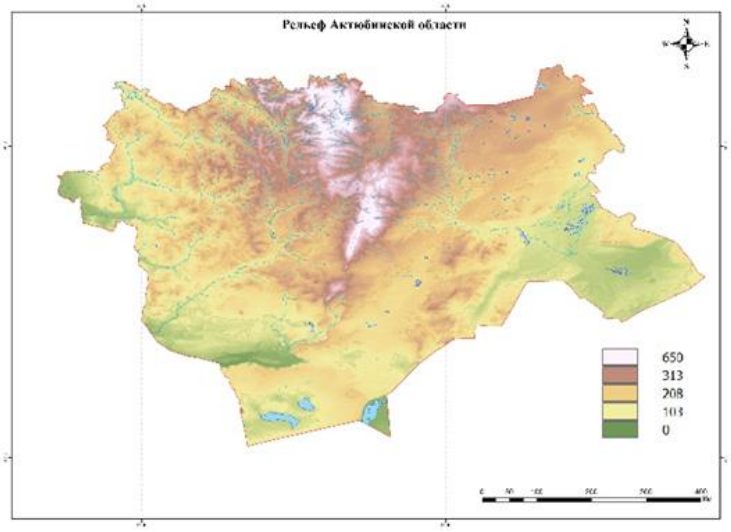

Анализ полученной карты рельефа Актюбинской области позволяет сделать вывод о преобладании в рельефе поверхностей в интервале 100-200 м (более 50% площади территории). Максимальная высота составляет 650, минимальная высота до 100 м.

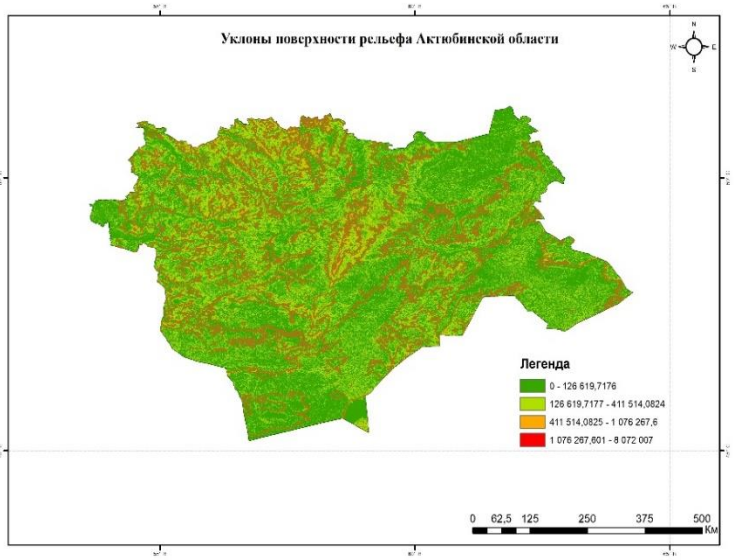

По классификации Н.И. Николаева все склоны делят на: очень крутые (>35°), крутые (15-35°), склоны средней крутизны (8-15°), пологие (4-8°), очень пологие (2-4°) [10]. В карте интерпретируется значительное преобладание пологих поверхностей рельефа (4-8°) и до 2° поверхности которые не относятся к склонам. По классификации модели карты уклона поверхности были выделены следующие градации: 0-127 - 1,5°, 127-411 - 5°, 411-1076 - 8°, 1076-8072 - 13°. Среднее значение угла наклона поверхности Актюбинской области составляет менее 5 градуса.

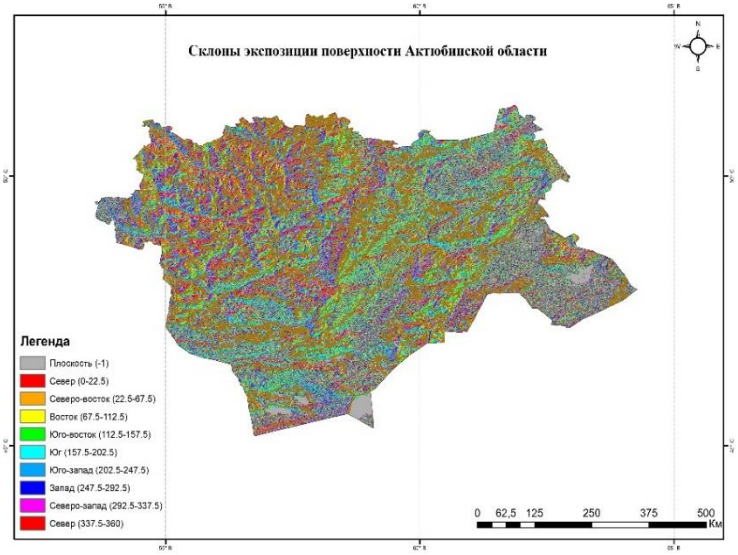

На карте экспозиции склонов в легенде предоставлены распределения склонов разных экспозиций в разной цветовой гамме. Таким образом, можно увидеть что для исследуемой области характерно экспозиционное разнообразие. В целом в Актюбинской области преобладают склоны северной и северо-восточной ориентации.

Выводы

В результате работы по данным SRTM и инструментами программного обеспечения ГИС был выполнен морфометрический анализ территории Актюбинской области и построены карты по морфометрическим показателям. Данные карты были созданы с

использованием методов цифрового моделирования. Все этапы данной работы были пошагово продемонстрированы в 1 таблице. Результаты анализа позволили дать точную характеристику рельефа исследуемой области. Была обозначена средняя высота рельефа 100-200 м, среднее значение угла наклона поверхности Актюбинской области составило менее 5 градуса. склоны на территории характеризуются как пологие северной ориентации. Для создания цифровой модели рельефа исследуемой территории в программе ArcGis были использованы разные инструменты и утилиты, что позволило быстро и эффективно создавать и обрабатывать, оценивать и анализировать свойства поверхности рельефа зависимо от поставленной цели и задач. Это существенно сократило объем работы по определению морфометрических показателей.

Список использованных источников

1. Максимов, М.М. Автоматизация процесса картографирования морфологии и морфометрии рельефа // материалы конф. редкол.: В. Г. Сафонов (пред.) [и др.]. – Минск: БГУ, 2018. – С. 102–105.

2. Глейзер И. В., Копанева И. М., Рублева Е.А. Некоторые аспекты использования ГИС-технологий при морфометрическом анализе рельефа // Вестник Удмуртского университета, 2006. № 11. С. 143–146.

3. Хромых В.В., Хромых О.В. Цифровые модели рельефа: Учебное пособие. Томск: ТМЛ-Пресс, 2007. 178 с.

4. Агроклиматические ресурсы Актюбинской области: научно-прикладной справочник / Под ред. С. С. Байшоланова - Астана, 2017. - 136 с.

5. Рахматуллина, И.Р. Экологическое картографирование [Текст]: практикум/ И. Р. Рахматуллина, З. З. Рахматуллин, А. А. Кулагин. – Уфа: Изд-во БГПУ,2018. – 84 с.

6. Сутырина, Е.Н. Дистанционное зондирование Земли [Текст]: учебное пособие / Е.Н.Сутырина. – Иркутск: изд-во ИГУ, 2013. – 165с.

7. Соколова, Г.Г. Влияние высоты местности, экспозиции и крутизны склона на особенности пространственного распределения растений [Текст] / Г.Г.Соколова // Acta Biologica Sibirica. – 2016. – №2(3). – С.34-45.

8. Свидзинская Д.В. GIS-Lab: Основные геоморфометрические параметры: теория [Электронный ресурс]. – 2013 (а). – URL http://gislab.info/qa/geomorphometric-parameters-theory.html (дата обращения: 11.10.2021)

9. Берлянт, А.М. Картография [Текст]: учебник для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 336 с.

10. Рычагов Г.И. Общая геоморфология. М.: Наука, 2006. 416 с

УДК 502.3

ГОРОД КАК ОБЪЕКТ ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

Тюружанова Алия Тимуровна[1], Берденов Жарас Галимжанович[2]

[1]Студент 4 курса ОП 6В060900-География, ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
[2]PhD, ассоц.профессор факультета естественных наук ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, Нур-Султан

Абстракт. Комплекс геоэкологических проблем наиболее часто возникает в крупных городах и промышленных центрах. В процессе трансформации городской среды совокупность источников антропогенных воздействий изменяет все компоненты природных геосистем. Это приводит к необходимости комплексного изучения техногенного влияния на составляющие природного комплекса и выявлению неблагоприятных геоэкологических ситуаций в городах. Современные методики геоэкологической оценки качества городской среды недостаточно разработаны, поскольку отдельные их аспекты существуют фрагментарно и по ним сложно осуществлять комплексную оценку качества городской среды. Эту задачу необходимо решать на основе объединения методов мониторинга, математического и компьютерного моделирования при выполнении геоэкологической оценки, ранжирования и картографирования городских районов с разной степенью антропогенной нагрузки с целью улучшения комфортности проживания населения.

Ключевые слова: геоэкологические исследования, город, ландшафт, геоэкологические проблемы.

Город является в современных условиях основным местом для проживания и жизнедеятельности людей [1].

Внешними и социальными признаками города служат: многоэтажное строительство, широкое развитие транспортных систем и каналов связи, превышение застроенной и замощенной части территории над садово-парковыми пространствами; концентрация стоков и различных загрязнителей в окружающей среде.

В Казахстане определяющими признаками города являются: градообразующие функции, людность, административно-политические функции.

В зависимости от людности (численности населения) города, в соответствии с Законом Республики Казахстан от 16 июля 2001 года № 242 Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан подразделяются на:

1) крупные (с численностью населения свыше 500 тысяч жителей);
2) большие (с численностью населения свыше 100 тысяч до 500 тысяч жителей);
3) средние (с численностью населения свыше 50 тысяч до 100 тысяч жителей);
4) малые (с численностью населения до 50 тысяч жителей) [2].

Города как искусственные экологические системы отличаются от естественных экосистем. Городские системы гетеротрофны. Они характеризуются огромной потребностью в энергии. При этом солнечную энергию дополняет концентрированная энергия топлива.

Суммарное потребление энергии человеком в городах развитых стран составляет в среднем 335 ГДж/год. С пищей он потребляет лишь 4 ГДж/год, следовательно, на все другие виды деятельности – трудовую, транспортную, ведение домашнего хозяйства, досуг, освещение и отопление квартир, работу предприятий и прочие – он расходует в 80 раз больше энергии, чем это требуется для физиологического функционирования организма [3].

Для выработки такого количества энергии требуется большое количество горючих ископаемых – нефти, газа, угля, торфа, сланцев, урана, месторождения, которых расположены вне города. Концентрируя большое количество энергии, часть ее города выделяют в окружающую среду.

Температура воздуха в городе всегда выше, чем на территории вокруг него. Происходит это как за счет техногенной деятельности, так и за счет нагрева солнцем асфальтовых, бетонных и каменных поверхностей улиц, площадей, стен и крыш домов. Пищу в город ввозят извне.

Город потребляет огромное количество воды, основная часть которой расходуется на производственные процессы и бытовые нужды. Личное потребление воды в городах составляет от 150 до 500 л в сутки. С учетом промышленности на одного горожанина приходится до 1000 л в сутки. Использованная городом вода поступает в пригородные водотоки в виде сточных вод [4].

Город выбрасывает в воздушную атмосферу газообразные вещества, жидкие аэрозоли, пыль. Город «производит» и накапливает большое количество промышленных и бытовых отходов. Древние города сформировали на почвах культурный слой, содержащий строительный и бытовой мусор древних эпох [5].

Городские системы потребляют, перерабатывают и превращают в отходы значительную массу воды, продовольствия и топлива. Чем выше уровень развития страны, тем выше потребляемые услуги систем жизнеобеспечения. По степени потребления услуг различаются не только города развивающихся и развитых стран, но и даже районы в пределах одного города. Последнее зависит от уровня благосостояния жителей района [6].

Городские центры некоторых государств оказывают негативное геоэкологическое воздействие на прилегающие территории. Таким образом, город нуждается в энергии, чистой воде, продуктах питания, сырье. Все это он получает извне, а поэтому зависит от своего окружения, т.е. является зависимой экосистемой. Город накапливает огромное количество веществ и отходов на своей территории и за ее пределами. Город – это аккумулирующая экосистема.

Городская экосистема состоит из биотической составляющей, основными представителями которой являются люди – жители города, и абиотической составляющей – городской среды. Человек доминирует над другими организмами – растениями, животными, птицами, насекомыми, микроорганизмами, которые также обитают на городской территории. Отношение фитомассы к зоомассе в городской экосистеме иное по сравнению с естественными экосистемами. Биомасса людей не сбалансирована с биомассой зеленых растений [7].

Городская среда представлена природной и антропогенной составляющими, а именно: природной средой города и искусственной городской средой (антропогенными объектами). При этом природная среда и искусственная городская среда взаимосвязаны и взаимозависимы. Природная среда определяет градостроительные решения при создании искусственной городской среды. В свою очередь, искусственная городская среда как архитектурно-планировочная структура влияет на микроклимат города. Кроме того, производственные и другие антропогенные объекты воздействуют на природную среду города через хозяйственную и иную деятельность [8].

Абиотическую составляющую городской экосистемы представляет городская среда. Она является средой жизнедеятельности человека, а также средой обитания других организмов.

Городская среда является, по сути, окружающей средой в пределах территории города. Городская среда – это совокупность антропогенных объектов, компонентов природной среды, природно-антропогенных и природных объектов.

Антропогенные объекты искусственной городской среды занимают основную часть территории города. К ним относятся жилые, общественные и промышленные здания, улицы, магистрали, площади, подземные переходы, стадионы, телебашни и другие сооружения. К числу антропогенных объектов относятся также транспортные и другие передвижные и технические средства. Антропогенные объекты делятся на градостроительные, производственные и объекты городских инфраструктур: транспортной, инженерной и социальной.

Компонентами природной среды города являются атмосферный воздух, поверхностные и подземные воды, почвы, грунты, солнечный свет. Это компоненты среды обитания, без которых жизнь человека и других организмов невозможна. К природно-антропогенным объектам относятся городские леса, парки, сады, озелененные территории жилых и промышленных районов, бульвары, скверы, защитные зоны, каналы, водохранилища и т.п. Природными объектами города являются памятники природы [9].

В условиях увеличения объема информации о состоянии окружающей среды, усложнения методологических подходов в геоэкологии значительная роль отводится экологическому картографированию. Экологическое картографирование нацелено на отображение объективной и достоверной информации о состоянии окружающей среды определенной территории и их сочетаний. Наглядность и доступность восприятия картографического материала, уплотнение и обобщение пространственной информации обуславливают необходимость применения картографического метода в научных и прикладных исследованиях [52, 76, 78, 82].

Исходя из круга вопросов и предметов, находящихся в рассмотрении науки экологии (биоэкология, геоэкология, антропоэкология), выделяют соответствующие блоки экологического картографирования (рисунок 1).

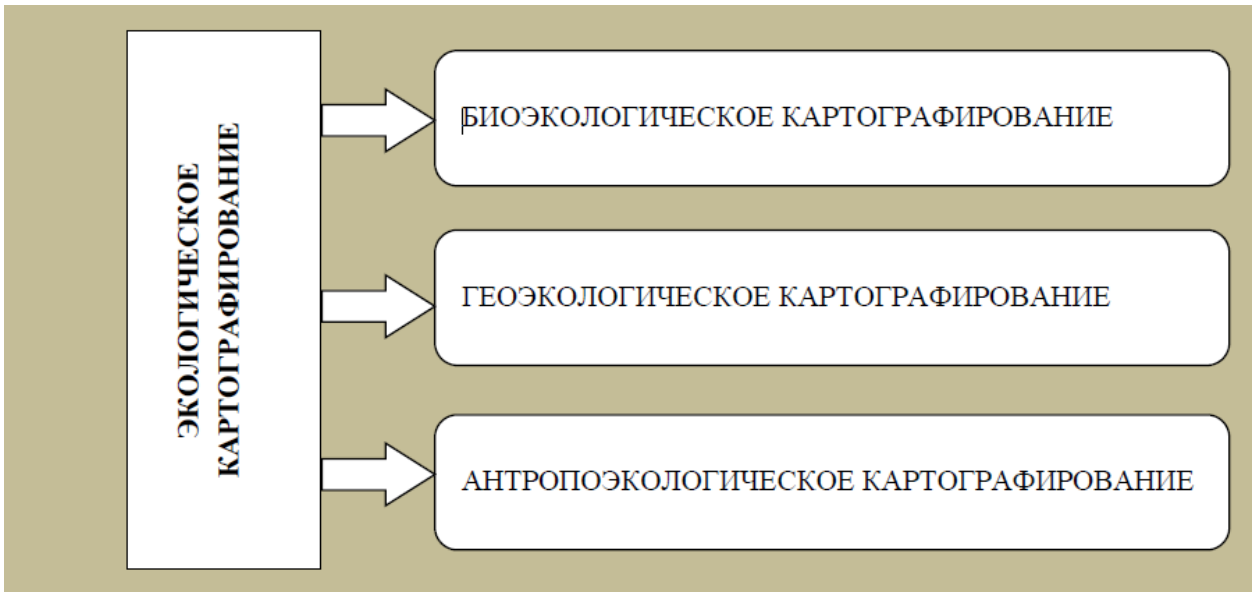

Рисунок 1 – Схема классификации направлений экологического картографирования (Б.И. Кочуров и др.) [76, 82]

Отличительной особенностью последних десятилетий является активный поиск направлений в экологическом картографировании. Сложились различные подходы к пространственной оценке и визуализации на картах состояний окружающей среды: по отдельным компонентам, по ареалам загрязнения, степени деградации, состоянию экосистемы, по оценке природных условий жизни населения и т.п. В рамках картографирования природопользования и охраны окружающей среды оформился новый раздел, синтезирующий результаты всех вышеперечисленных блоков – комплексное геоэкологическое (эколого-географическое) картографирование. К объектам такого картографирования относятся экологические проблемы, возникшие в результате изменения окружающей среды под воздействием антропогенных факторов, и их пространственно-временные сочетания – ситуации. Основными задачами комплексного геоэкологического картографирования является выявление и пространственная локализация негативных изменений свойств среды под воздействием антропогенных факторов (т. е. картографирование экологических проблем и ситуаций) [10-12].

Вопрос применения экологического картографирования городских территорий в целях проведения эффективного анализа и прогноза изменения экологической ситуации рассматривается в [13,14] коллективом авторов – Н.С. Касимовым, А.С. Курбатовой, В.Н. Башкиным. Картографический материал выступает как средство наглядного отображения пространственно-временных аспектов взаимоотношения природы и человека и служит инструментом для представления результатов комплексной оценки состояния окружающей среды городов. Как отмечают авторы работ, для визуализации оценочной информации используются экологические карты различной тематики, однако преобладают карты загрязнения различных компонентов экосистемы (воздух, вода, почва, снег и др.) по видам воздействия и ингредиентам, функциональной организации территории, медико-экологические карты. Особенность составления экологических карт заключается в выявлении границ распространения неблагоприятных явлений в пределах города с учетом застройки и топологии улично-дорожной сети. Для установления возможных ареалов авторы предлагают использовать методы математического моделирования или экспертных оценок.

Важным моментом при подготовке согласованной серии экологических карт города является выявление особенностей функционального назначения города, типа планировочной структуры, транспортного оснащения и других своеобразий города [13,14].

Экологические модели городской среды, создаваемые при помощи геоинформационных технологий, усовершенствуют процесс накопления, хранения и анализа геоданных исследуемых городов и обладают рядом преимуществ: упрощение составления статистических и аналитических карт, организация совмещения, сопоставления и сопряжения географически привязанной тематической информации об объектах окружающей среды, широкий набор способов и форм представления результатов (диаграммы, таблицы, картограммы и др.), возможность динамического обновления баз данных с последующим построением новых экологических карт [13,14].

Сведения о финансировании: Исследование профинансировано Комитетом науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (грант № AP08856347).

Список использованной литертаруты

1. Виноградов А.И. Устойчивое развитие городов: важнейшие направления научных исследований РААСН на современном этапе // А.И. Виноградов, 1997.-№3.- С.49-51.

2. Закон Республики Казахстан от 16 июля 2001 года № 242 Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности в Республике Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.) Электронный ресур: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1024035&doc_id2=1024035#activate_doc=2&pos=12;-80&pos2=375;-96 (дата обращения 15.10.2021 г.).

3. Айвазян, С.А. Анализ качества и образа жизни населения / С.А. Айвазян // Центральный экономико-математический ин-т РАН. – М.: Наука, 2012. – 432 с.

4. Баранникова, Ю.А. Научно-методическое обеспечение эколого-географического картографирования в градостроительном проектировании: дис. ... канд. геогр. наук: 25.00.36, 25.00.33 / Баранникова Юлия Анатольевна. – М., 2005. – 199 с.

5. Бочкарева, Т.В. Экологические исследования в градостроительстве / Т.В. Бочкарева, Л.Я. Ткаченко // Экология города и проблемы управления. – М.: ИГ АН СССР, 1989. –С. 124-127.

6. Виноградов, Б.В. Основы ландшафтной экологии / Б.В. Виноградов. – М.: ГЕОС, 1998. – 418 с.

7. Владимиров, В.В. Урбоэкология / В.В. Владимиров. – М.: МНЭПУ, 1999. – 204 с.

8. Голубев, Г.Н. Геоэкология: учебник для студентов высших учебных заведений / Г.Н. Голубев. – М.: Издательство ГЕОС, 1999. – 338 с.

9. Горшков, С.П. Концептуальные основы геоэкологии: Учебное пособие / С.П. Горшков. – С.: Изд-во Смоленского гуманитарного университета, 1998. – 288 с.

10. Жаворонкова, И.А. Градоэкологическое регулирование / И.А. Жаворонкова // Промышленное и гражданское строительство. – 2002. – № 1. – С. 20.

11. Заиканов, В.Г. Антропогенный фактор в геоэкологической оценке территорий / В.Г. Заиканов, Т.Б. Минакова // Геоэкологические проблемы урбанизированных территорий. – 2014. – №3. – С. 270-276.

12. Ивашкина, И.В. Геоэкологические основы территориального планирования города Москвы: дис. ... кан. геогр. наук: 25.00.36 / Ивашкина Ирина Вадимовна. – М., 2010. – 159 с.

13. Касимов, Н.С. Комплексное экологическое картографирование (географический аспект): учебное пособие / Под редакцией Н.С. Касимова. – М.: Изд-во Московского университета, 1997. – 147 с.

14. Касимов, Н.С. Экология города / Коллектив аторов под ред. Н.С. Касимова. – М.: Научный мир, 2004. – 624 с.

GERİ DÖNÜŞ TURİZMİ: GÖÇMENLERİN ANA VATANLARINA ZİYARETLERİNE BÜTÜNCÜL BİR BAKIŞ

Gizem ÖZGÜREL
Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Bölümü, gizemozgurel@hotmail.com

Sabriye ÇELİK UĞUZ
Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Bölümü, sabriye_celik@yahoo.com

ÖZET

Uluslararası göç ve uluslararası turizm olguları arasındaki iç içe geçmişlik, sınırlarının bulanıklaşmasına neden olmuştur. Gerek turizme dayalı olarak gerçekleşen göçler gerekse göçe dayalı olarak gerçekleşen turizm, göç ve turizm literatüründe farklı kavramlarla ifade edilmeye ve açıklanmaya çalışılmaktadır. Göçmenlerin anavatanlarına seyahatleri, eve geçici dönüşleri, turizm literatüründe; soy/secere turizmi, kök/köken turizmi, ata vatanına seyahat ve ata turizmi, arkadaş ve akraba ziyareti turizmi, kişisel miras turizmi, vatan/vatana özlem turizmi, nostalji turizmi ve diaspora turizmi gibi farklı kavramlarla etiketlenmiştir. Çalışmada söz konusu kavramlar ilgili literatür incelemesi yapılarak, benzerlik taşıyan ve farklılık yaratan yönleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Yazarlarca göçmenlerin turizm hareketlerini anlamlandırmada farklılıklar yerine benzer motivasyon ve davranışlara odaklanmanın, çözümlemeyi kolaylaştıracağı ön görülmüştür. Yapılan bu çalışma ile kavramsal karmaşayı gidermek üzere, geri dönüş turizmi kavramı şemsiye kavram olarak önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geri Dönüş Turizmi, Diaspora Turizmi, Soy/Kök/Köken Turizmi, Ata Vatanına Seyahat ve Ata Turizmi, Arkadaş ve Akraba Ziyareti Turizmi, Kişisel Miras Turizmi, Vatan/Vatana Özlem Turizmi, Nostalji Turizmi.

RETURN TOURISM: A HOLISTIC VIEW TO MIGRANTS' HOMELAND VISITS

ABSTRACT

The intertwining between the phenomena of international migration and international tourism has led to the blurring of their borders. Tourism realized as both migration based on tourism and tourism based on migration are tried to be expressed and explained with different concepts in the migration and tourism literature. Travels to their homeland, to their home temporary returns of immigrants in tourism literature; It has been labeled with different concepts such as genealogy tourism, root tourism, ancestral homeland travel and ancestral tourism, visiting friends and relatives tourism, personal heritage tourism, homeland/homesick tourism, nostalgia tourism and diaspora tourism. In the study, the related concepts were examined by making a literature review, it has been tried to reveal the similarities and differences. It has been predicted by the authors that focusing on similar motivations and behaviors instead of differences in understanding the tourism movements of immigrants will facilitate the analysis. With this study, the concept of return tourism has been proposed as an umbrella concept in order to eliminate the conceptual confusion.

Keywords: Return Tourism, Diaspora Tourism, Genealogy/Root Tourism, Ancestral Homeland Travel and Ancestral Tourism, Visiting Friends and Relatives Tourism, Personal Heritage Tourism, Homeland/Homesick Tourism, Nostalgia Tourism.

GİRİŞ

Uluslararası turizm ve uluslararası göç olguları arasında yakın ve karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır (Huang, King ve Suntikul, 2017). Turizm bir taraftan yaşam biçimi göçleri ve işgücü göçü gibi insan hareketliliğine yol açarken bir diğer taraftan eve geri dönüşü içeren, geri dönüş turizmi kapsamına giren, göçmen hareketliliğinin/ziyaretlerinin varlık kazanmasında rol oynamaktadır. Göçmenlerin birçoğu; ana vatanlarına geri dönüş ziyaretleri yapma fırsatını kullanmakta ve doğdukları ya da kökenlerinin dayandığı ülkelerine yönelik duygusal bağlarını sürdürmede geri dönüş turizmi aktivitelerini bir araç olarak değerlendirmektedirler (Gamage ve King, 1999). Göç literatüründe uluslararası göçler, genellikle yeni bir ülkede yerleşimle biten bir süreç olarak teorileştirilmiş ve bu nedenle geri dönüş ziyaretleri, göç deneyiminin bir parçası olarak kavramsallaştırılmamıştır. Literatürde belirtildiği gibi, geri dönüş ziyaretleri, bir bireyin ikamet ettiği ülkeden "doğduğu yere" veya "dış vatanına", bir başka ifadeyle "eski evine" geçici bir ziyarettir (Chang, Sam ve Jackson, 2015). Bireyin köken ülkesine veya doğum yerine yaptığı geri dönüş seyahatleri, göç-turizm bağlantısının önemli sonuçlarından birini temsil etmektedir (Asiedu, 2005). Carling ve Erdal (2014) dönüş ziyaretini ulus ötesi göç bağlamında incelemişler, ulusötesi

bağlar ve uygulamaların, göçmenlerin niyetlerini, planlarını ve deneyimlerini zamanla değiştirerek, dönüştürebileceğini belirtmişlerdir. Ulaşımdaki teknolojik gelişmeler, göçmenlerin köken ülkelerine daha sık ziyaretler yapabilmelerini sağlamakta ve söz konusu bu durum uluslararası turizm hareketleri içerisinde geri dönüş turizminin artan bir ivme ile gelişimine yol açmaktadır. Seyahat, turizm, uluslararası göçler ve küreselleşme olguları, göçmen ağları ve toplulukları arasındaki ilişkilerin ulusötesi kimliklerin, etnik bağların ve turizme yansımalarının araştırılmasını teşvik etmektedir (Clifford, 1994, 1997; Cohen, 1997; Kaplan, 1996). Alexander, Bryce ve Murdy (2016); akraba ve arkadaş ziyaretlerinden bireyin aile köklerinin izini sürmeye, kültürel geçmişi özlemle yeniden keşfetmekten manevi bir arayışa girmeye kadar değişen seyahat motivasyonlarının çeşitliliği nedeniyle sınırlarının bulanık ve turizm çeşitlerini etiketlemenin oldukça zor ve karmaşık olduğunun altına çizmektedirler. Bu bağlamda çalışma kapsamında; soy turizmi, kök/köken turizmi, ata vatanına seyahat ve ata turizmi, arkadaş ve akraba ziyareti turizmi, kişisel miras turizmi, vatan/özlem turizmi, nostalji turizmi ve diaspora turizmi kavramları açıklanmaya, benzerlik ve ayrıklıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, eski eve, köken ülkeye ziyaretlerdeki söz konusu bu çeşitlilik ve karmaşaya bir çözüm olarak "eve dönüş" olgusu benzerliği gözetilerek bir çerçeve çizilmiş ve "geri dönüş turizmi" kavramı şemsiye kavram olarak önerilmiştir.

İLGİLİ LİTERATÜR

Turizm, göçmen toplulukların anavatanlarında meydana gelen olaylara katılabilmelerine, anavatanlarına ve kökenlerine olan duygusal bağlılıklarını geliştirmelerine fırsat sunmaktadır (Coles ve Timothy, 2014). Göçün öznesi olan bireylerin bilfiil kendileri, çocukları, torunları ve daha sonraki kuşaklardan torunları da köklerinin, ailelerinin geldiği vatanlara geri dönüş ziyaretlerinde bulunmaktadırlar.

Göç ile ilişkilendirilen turizm, göç liderliğinde turizm (World Tourism Organization [UNWTO], 2009) olarak kavramsallaştırılmaktadır. Göçmenlerin veya sonraki kuşaklarının "evi ziyaretleri" bir diğer ifadeyle "eve geçici geri dönüşleri" ile ilgili etiketlemelerdeki çeşitlilik kavramsal ve anlamsal açıdan karmaşaya yol açmaktadır. Yapılan çalışmada gerek 1. kuşak -göçün öznesi olan göçmenlerin- gerekse daha sonraki kuşakların "evlerine" bir diğer ifadeyle anavatanlarına seyahatleri, sahip oldukları motivasyonları ve amaçları ekseninde, benzerlikleri ve ayrıklıkları doğrultusunda açıklanmaya çalışılmıştır. Turizm literatüründe araştırmacılarca; soy/şecere turizmi-genealogical tourism (Santos ve Yan, 2010); soy ağacı turizmi-genealogy tourism (Frazier, 2001); kişisel miras turizmi-personal heritage tourism (Timoty ve Schmidt, 2010); miras/vatan turizmi-heritage/homeland tourism (Powers, 2011; Taylor, Levi ve Dinovitzer, 2012; Fernández, 2020; Darieva, 2013); ataların anavatanlarına seyahat-ancestral homelands travel (Stephenson, 2002); ata evleri-ancestral homes (Ray ve McCain, 2009), ata/ların turizmi-ancestral tourism (Alexander, Bryce ve Murdy, 2016); atalardan kalma/gelen turistler-ancestral tourists (Murdy, Alexander ve Bryce, 2018; Mehtiyeva ve Prince, 2020), ev hasreti turizmi-homesick tourism (Marschall, 2015); diaspora turizmi-diaspora tourism (Mortley, 2011; Huang, Haller ve Ramshaw, 2013; Huang, Hung ve Chen, 2018; Li, McKercher ve Chan, 2020; Huang, Ramshaw ve Norman, 2016; Iorio ve Corsale, 2013); arkadaş ve akraba ziyareti turizmi-visiting friends and relatives tourism (Ma, Heywood ve MacIntyre, 2015; Behrens ve Leder, 2019) etiketlemeleri bulunan çalışmalar yapılmıştır.

21. yüzyılda artan sayıda insan kimliğini aramak, acı da olsa geçmişi ile yüzleşmek, akrabalarını ziyaret etmek, aile geçmişine ait verileri toplamak, soylarının izini sürmek için ata vatanlarına seyahatler gerçekleştirmektedir (Nash, 2002; Yakel, 2004; Ray ve McCain, 2009). Bu bağlamda yapılan seyahatler arasında ilk olarak soy turizmi incelenebilir. Soy turizmi, miras turizm pazarının en hızlı büyüyen alt bölümlerinden biri olarak görülmektedir (Santos ve Yan, 2010). Soy turizmi; derin düşünmeye, nesnel tarihsel anlatıları yeniden keşfetmeye ve kişileştirmeye izin vererek, tıpkı hac ziyaretlerinde olduğu gibi içe doğru kutsal bir yolculuğun temsili olmakta, kimliğin tanınmasını sağlayan, bilişsel bir eve dönüşü mümkün kılmaktadır (Basu, 2004). Amatör soybilimciler, profesyonel soybilimcilerin aksine, yalnızca kendi ailelerinin tarih bölümleriyle daha ayrıntılı ve bir amaca odaklı ilgilenmekte ve içsel motivasyon ile hareket etmektedirler. Göçmenler seyahatlerinde; sınırlarının "ne" ve "nerede" olduğuna ilişkin kendini tanımlama ve keşfetme süreçlerine kişisel

tarihlerini eklemlemekte, dünya görüşlerini genişletmeyi ve atalarını onurlandırmayı soy turizmi aracılığıyla gerçekleştirmektedirler (Santos ve Yan, 2010; Yakel, 2004). Kök arayışıyla ilgili diğer etiketler arasında aile tarihi turizmi yer almaktadır. Aile tarihi turizmi, amatör aile tarihi araştırmalarını kapsayan ve "aile tarihi araştırmalarını destekleyen kaynakları sunan destinasyonlara" seyahatleri içermektedir (Santos ve Yan, 2010). Aile tarihinin temel motivasyonu, soy biliminin içsel bir bileşeni olarak algılansa da bireyin etnik kimliğini, dini geçmişini ve hastalığa yatkınlığını araştırmak gibi özel amaçlara da hizmet etmektedir ve bunlar aynı zamanda şecere turistleri için de ortak noktalar olarak görülmektedir (Yakel 2004).

Soy kütüğü/şecere turizmi, aile tarihini ve imajını daha da geliştirmek için seyahat eden, spesifik motivasyonlara sahip olan bireylerin, arkadaş ve akraba ziyaretlerinin bir bölümünü kapsamaktadır (Fraizer, 2001; Moscardo, Pearce, Morrison, Green ve O'Leary, 2000). McCain ve Ray (2003) çalışmalarında miras turizm pazarının, genel bir ortak ata ilişkisinin ötesinde, miraslarıyla kişisel bir bağlantısı olan turistlerden oluşan bir alt segmentin varlığından bahsetmektedirler. Araştırmacılar; soykütüğü çabalarıyla meşgul olmak, bilgi aramak veya ataları ve atalarının köklerine bağlı hissetmek için seyahat edenleri, miras turistleri olarak kategorize etmişlerdir. Bireyin ailesel geçmişinin izlerini taşıyan yerler, olaylar, insanlar, kişisel miras turistlerinin seyahat kalıplarını ve seçilmiş deneyimlerini belirlemektedir (Timoty ve Schmidt, 2010).

Kök turizmi, yüksek düzeyde diaspora nüfusuna sahip, ekonomik olarak daha az gelişmiş ülkelerde turizm fırsatlarını etkilemek için nostaljiyi bir temel olarak kullanmayı amaçlayan yeni geliştirilmiş bir kavramdır. Kök turizminin odak noktası, diasporaların köken ülkelerini belirlemek ve zevk alacakları turizm fırsatlarını sağlamaktır (Acho, 2017). Basu (2005); kök turizmi odaklı seyahat eden bireylerin genellikle, doğdukları ülkede sorunlu bir aidiyet duygusu yaşayan etnik azınlıklardan ve göçmen topluluklardan geldiğini belirtmektedir. Kök turizmi, köken ve kimlik arayışı ile örtüşen birçok seyahat türünü kapsamaktadır: Afrika diasporasının eve dönüşü, İsrail doğuştan haklılık turizmi gibi diasporik kök turizmi; İskoçya ve İrlanda'da ise şecere turizmi, miras turizmi ve kişisel miras turizmi (Marschall, 2015) kök turizminin çeşitleri olarak görülmektedir. Diasporik hareketler söylemi ile genellikle diaspora üyelerinin fiziksel olarak uzak, duygusal açıdan bağlılıklarının bulunduğu, ev özlemlerini gidermek için anavatanlarına yöneliş hareketleri açıklanmaya çalışılmaktadır (Falzon, 2004; Tie, Holden ve Park, 2015). Iorio ve Corsale (2013), diaspora turizmi için Almanca "Heimattourismus" [vatan/anavatan turizmi] ve "Heimwehtourismus" [yurt özlemi/eve özlem turizmi] gibi, genellikle eş anlamlı olarak kullanılan İngilizce terimleri "roots tourism" [kök turizmi] ve "diasporic tourism" [diasporik turizm] kavramlarıyla ifade edilen seyahat biçimini benimsemekte ve kökler ile turizm boyutlarının altının çizilmesi gerektiğini belirtmektedir. Diaspora turizmi genellikle bir "eve dönüş" biçimi olarak kabul edilmektedir, ancak yeni ülkede doğan ikinci nesili oluşturan çocuklar için soru, ebeveynlerinin anavatanını "ev" mi yoksa "varış noktası" olarak mı algıladıkları konusunda kalmaktadır (Huang, Ramshaw ve Norman, 2015). Bu bağlamda diaspora turizmi, göçmenlerin ata anavatanlarına veya ailelerinin/devam eden nesillerinin göç geçmişiyle ilgili yerlere ziyaretlerini kapsamaktadır. Diaspora turizminde ziyaret edilen anavatan ile ziyaretçinin atalarının veya kendisinin ortak geçmişi olması şartı ve anavatana geri dönme isteği diaspora turizminin ayırt edici özellikleri olarak ortaya çıkmaktadır (Tören, 2012). Diaspora turistlerinin seyahat motivasyonları kuşaktan kuşağa farklılık göstermektedir (Iorio ve Corsale, 2013). Birinci kuşak bireyler nostalji arayışındayken, ikinci kuşak bireyler ise daha çok köken ve kültürel kimlikleriyle ilişki kurma çabası içindedirler. Bu bağlamda bütüncül bir yaklaşım ile diaspora turistlerinin ata değerlerine ulaşma amacıyla seyahat ettikleri söylenebilir (Şanlıer Yüksel, 2018). Aile geçmişleri hakkında bilgi arayan turistler, kökleri ve kişisel miraslarıyla bağ kurmayı diaspora turizmi ile gerçekleştirebilmektedir (Huang, 2012; Huang, Haller ve Ramshaw, 2013). Bu nedenle diaspora turizmi, miras turizminin bir alt segmenti olarak kabul edilmektedir (Timothy ve Teye, 2004). Coles ve Timothy (2014) ise diaspora turizmini, diaspora topluluk üyelerinin kimliklerini yeniden teyit etmek ve pekiştirmek amacıyla köklerini ve rotalarını aramaya yönelik gerçekleştirdikleri seyahatler ekseninde açıklamaya çalışmaktadır. Diaspora turistlerinin deneyimleri; hedonik ve ulusötesi boş zaman deneyimine, derin keşif deneyiminden arayış odaklı deneyime kadar uzanmaktadır (Li, McKercher ve Chan, 2019).

Etemaddar, Duncan ve Tucker (2016) çalışmalarında "dönüş ziyareti" kavramıyla bağlantılı diaspora turizminin, birçok diasporanın çok yönlü dağılma yollarını göz ardı ederek, "ev (akrabalar, arkadaşlar, deneyimler, anılar, kültür, kimlik ve kökleri içeren yer)" kavramını, belirli bir menşe ülkeninkiyle sınırlamak için tartışılabileceğini belirtmektedirler.

Nostalji, kültürel olarak hatırlanan geçmişe duyulan özlemi içerdiği için bir taraftan miras turizmiyle ilgili görülmekte, bir diğer taraftan ise kendi atalarının kültürüne dair içgörüleri arayan turistleri kapsayan nostalji turizmi ile ilişkilendirilmektedir (Caton ve Santos, 2007; Russell, 2008). Baker ve Kennedy (1994) ile Stern'in (1992) tanımlamalarından yola çıkarak nostalji turistleri; gerçek ve tarihi nostalji turistleri olarak 2 ayrı gruba ayrılabilir. Bu bağlamda gerçek nostaljik turisti, geçmiş kültürel çevresinin bulunduğu destinasyonu yeniden ziyaret etmek ve kişisel geçmiş deneyimlerini yeniden yaşamak isteyen turist olarak tanımlamak mümkündür. Buna örnek olarak uzun bir aradan sonra köken ülkesini, özlemle ziyarete gelen gurbetçi/göçmen verilebilir. Tarihsel nostaljik turist ise doğrudan deneyimlemediği, daha çok dolaylı yollarla kendisine aktarılan (filmler, kitaplar veya hikayeler yoluyla) idealize edilmiş kültürel çevreyi ziyaret eden turisttir. Aile ve arkadaşlar, gerçek nostaljik turistin deneyiminde, doğum günleri gibi özel etkinlikler için bir araya gelmeler için güçlü uyarıcılar oluşturması açısından şaşırtıcı değildir. Gerçek nostalji turistleri için geçmişte yapılan etkinlikler, kutlamalar, arşivdeki fotoğraflar, kendisine miras kalan nesneler de birer uyaran etkisi yaratmaktadır (Holak ve Havlena, 1992). Anavatana, kişilere ve yerlere olan nostalji, hasret veya kültürel ve sosyal kimlikleri aramak ya da güçlendirmek gibi birçok güdü (Kaygalak, Dilek ve Ünlü, 2015) köken ülkeden ayrı bireylerin anavatana ziyaretlerine, dolayısıyla geri dönüş turizmine yol açmaktadır. Anavatandan uzaktaki pek çok birinci kuşak göçmen için ziyaretlerin daha çok nostaljik bir eğilim ile ortaya çıktığı belirtilmektedir (Iorio ve Corsale, 2013; Baldassar, 2001).

Stephenson (2002) ata vatanına seyahat biçimini, arkadaşları ve akrabaları ziyaret etmek ve/veya kişinin kültürel kökenlerini aramak amacıyla seyahat etmeyi içeren -etnik birleşme- olarak tanımlamaktadır. King (1994) de ata vatanı turizmi kavramını kullanmakta ve kavramın; "etnik turizm teriminin diğer ve daha seyrek kullanımını içerdiğini, birincil motivasyonun etnik birleşme olan" seyahat hareketlerini kapsadığını ifade etmektedir. Araştırmacı etnik birleşmenin; bireyin arkadaşlarını ve akrabalarını ziyaret etmesi ve/veya kültürel kökenlerini araması veya araştırmasını içerdiğini belirtmektedir. Bu seyahat türü, denizaşırı ülkelerde yaşayan etnik topluluklar için popüler bir aktivite olarak tanımlanmıştır. Örneğin; Avrupa (Lehmann, 1993), Barbadian (Western, 1992), Kıbrıslı Rum (Thanopoulos ve Walle, 1988) ve Türk toplulukları (Liu, Var ve Timur, 1984). Vatan turları; gezilen yer ile doğum ilişkilerini vurgulayan, diasporik geri dönüşler için yapılandırılmış turistik deneyimleri kapsamaktadır (Powers, 2011). Stephenson (2002) araştırmasında; ataların anavatanına seyahat etme arzusunun, büyük ölçüde, önceden oluşturulmuş zihinsel imgelerin, kültürel bilginin yeniden yapılandırılmasının, metropol toplumlar içinde iletilmesinin bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Ata turizmi, miras turizmi pazarının en hızlı büyüyen segmentlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Basu 2004; Santos ve Yan 2010). Ata turizmi olgusu iki farklı kökene dayandırılmaktadır. Birincisi miras turizminin, ziyaretçilerin şimdiki zamanda geçmişin aracılı versiyonlarını deneyimlemelerine ve kişisel keşif yolculukları yaratmalarına izin verdiğinin kabul edilmesi (Nuryanti, 1996), ikincisi amatör şecerenin popülaritesi ile turistlerin seyahat süreçlerine, köklerini derinlemesine araştırma motivasyonunun eklenmesiyle hareket edilmesidir (McCain ve Ray, 2003; Kramer 2011). Ata turizmi, modern toplumun temelini oluşturan bir kayıp duygusuna yönelik refleksif bir tepkidir ve hem nesiller arası bir benlik duygusu yaratılmasına hem de kişinin dünyasında kendi bakış açısına sahip olduğunu kabul etmesine yardımcı olmaktadır (Santos ve Yan, 2010). Murdy, Alexender ve Bryce (2018) ata turizmini, "bir bireyin atalarının geçmişine bağlanma veya yeniden bağlantı kurma ihtiyacıyla kısmen veya tamamen motive edilebilecek herhangi bir ziyaret" olarak tanımlamaktadırlar. Turistlerin atalarının topraklarıyla ilişkileri, seyahatlerinden önce yaptıkları şecere araştırmaları ve seyahatleri sırasında bu araştırmaya devam etme istekleri ile önemli düzeyde biçimlenmekte ve özel bir ilgi alanına gönderme yapmaktadır (Mehtiyeva ve Prince, 2020). Ata turizminde temel motivasyon, aile tarihini keşfetme ve "ev" kimliklerini daha iyi anlama arzusudur (Bhandari, 2013). Ata turizmine katılan

turistler; ait oldukları ulusu anlama, hayal etme ve onaylama" fırsatına sahip olmaktadırlar (Park, 2010). Ata turizmine, uzamsal ve zamansal mesafeler arasında, atalara yönelik araştırmalar yapma, kayıp olan anavatanlarla yeniden bağlantılar kurma, belirli atalara ait yankı uyandıran bölgelere yapılan seyahatler (örneğin Avustralyalı ve Yeni Zelandalıların Gelibolu ziyaretleri) dahil edilmektedir (Alexender, Bryce ve Murdy, 2016). Bireyin atalarının nerede yaşadığını ve neler yaptıklarını bilme arzusu, bir turist olarak; kimliğini onaylama, müzakere etme ve sürdürme arayışının kendini keşfetme eylemine dönüşümü ile sonuçlanmaktadır (Santos ve Yan, 2010).

Bir diğer etiketleme ise ev/vatan hasreti (homesick) turizmidir. Kavram, kişisel hafıza turizminin belirli bir türü olarak vatan hasretinin yol açtığı yolculukları kapsamakta, vatan turizmi ve aile mirası turizmi ile örtüşmektedir (Marschall, 2015). Buradaki temel farklılık ise turistin ziyaret edilen destinasyona ilişkin aile mirası turizmi bağlamında doğrudan kişisel hatıraya sahip olmasıdır (Kidron, 2013). Vatan hasreti turizmi kök turizmi ile önemli özellikler paylaşırken, fark yüzeysel olarak ataların köklerine olan tarihsel uzaklıkta ve hayati olarak kişisel hafızanın rolünde yatmaktadır (Marschall, 2015).

Akraba ve arkadaş ziyareti amaçlı seyahatleri; Williams ve Hall (2000) göç ve turizmin bir uzantısı, Hall ve Müller (2004) ise turizm ile göçü birbirine bağlayan "ikinci ev fenomeni" olarak görmektedirler. Göçmenlerin söz konusu hareketlilikleri literatürde "'Arkadaş ve Akraba Ziyareti Turizmi [AAZ]" (Visiting Friends and Relatives Tourism) olarak kavramsallaştırılmakta ve aile turizminin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Aslan ve Dinçer, 2018). Kavramı Asiedu (2005); yabancı toplulukların (göçmenlerin) eski bağlarını yeniden kurmak ve kan ilişkilerini yeniden onaylamak amacıyla arkadaşlarına ve akrabalarına geri dönüş ziyaretleri olarak açıklamaktadır. AAZ gezgini, "ikamet ettikleri ülkenin çoğunluğundan etnik olarak farklı olan, arkadaşlarını ve akrabalarını ziyaret etmek için ülkelerine dönen birinci ve ikinci nesil göçmenleri" ifade etmektedir (Ma, Heywood ve MacIntyre, 2015). Ebeveynleri anavatanda doğan ikinci nesil göçmenler söz konusu olduğunda, ailelerinin göç geçmişi oldukça yenidir. Bu nedenle, anavatana ziyaretlerinin şecere veya hacdan ziyade aile bağlantılarından etkilenmesi muhtemel görülmektedir (Huang, King ve Suntikul, 2017). Ancak aile, akrabalık ve arkadaşlık bağları zamana yayılı biçimde kaçınılmaz olarak azalabilmekte ve "etnik" bağlantı, seyahat nedeni olarak giderek daha da bulanık, belirsiz bir hal alabilmektedir (Gamage ve King, 1999). Ayrıca belirtmek gerekmektedir ki arkadaş ve akraba ziyaretlerinin sadece yaşayanlarla değil, ölülerle de ilgili olması mümkündür (Fraizer, 2001). Moscardo, Pearce, Morrison, Green ve O'Leary (2000) çalışmalarında, arkadaş ve akraba ziyaretlerinde bulunan turistlerin seyahatlerinde pek çok amaçlarının bulunduğunu, bu amaçlardan birinin akraba ve arkadaş ziyareti olduğunu ve birçok motivasyon biçimini içerdiğini belirtmektedirler. Çoğunlukla diaspora turizmi ile özdeşleştirilen AAZ turizmi, geniş anlamda sadece arkadaş ve akraba ziyareti amacıyla seyahat eden kişiler olarak tanımlanmakta, seyahatlerin temel motivasyonunu aile ilişkileri ve destinasyonla kişisel bağlantılar sağlamaktadır (Braunlich ve Nadkarni 1995; Huang, King ve Suntikul, 2017). Duval (2003), AAZ'nin iş, miras, kültür ve festivaller dahil olmak üzere daha geniş bir faaliyet yelpazesi için eve gelen diasporik topluluk tarafından yapılan ziyaretleri tanımlamada yetersizliğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda AAZ'nin, genellikle atalarının anavatanlarına geri dönen göçmenler ve yeni ülkeyi ziyaret eden akrabaları ile sınırlı olduğunu ve çift yönlü olabileceğini belirtmek gerekmektedir (Griffin, 2015). Ayrıca belirtmek gerekir ki söz konusu ziyaretler arkadaş ve akrabaların bulunduğu üçüncü bir ülkeye ziyaret biçimine de bürünebilmektedir. AAZ turizmine katılarak anavatana seyahat edenlerin bir kısmının köken ülke ile vatandaşlık bağlarını devam ettirdikleri bilinmektedir. AAZ'nde bulunan turistler içerisinde, arkadaş ve akrabaları ile görüşmeyi amaç edinip başka yerde konaklamayı tercih edenler olabileceği gibi, seyahat amacı farklı olmasına karşın konaklama gereksinimini arkadaş ve akrabalarının evinde karşılayanlar veya her ikisinin (seyahat amacı ve konaklama türü) bir arada olduğu turistler de görülebilmektedir (Backer, 2007).

SONUÇ

Göçün öznesi olarak ya da kendisinden önceki kuşaklarca gerçekleştirilen göç hareketleri sonucunda köken evinden, yurdundan ayrı kalan bireylerin seyahatleri çalışma kapsamında

incelenmiştir. Yapılan literatür taramasında göçmenlerin ve devam eden kuşaklarının kültürel birleşmeden, hasret gidermeye, atalarının miraslarını keşfetmekten soy ağaçlarını incelemeye kadar çeşitli amaçlarla anayurtlarına geri dönüş ziyaretleri yaptıkları ve çeşitli etiketlemelerle söz konusu bu seyahatlerin turizm literatüründe açıklanmaya çalışıldığı görülmüştür. Literatürü genellikle genişletmek bilim insanlarınca tercih edilmesine karşın bu çalışmada benzerliklerin ağırlığına bakılarak, kavramsal dağınıklığın ve karmaşanın çözümü olarak geri dönüş turizmi şemsiye kavram olarak önerilmiştir. Genel olarak birden fazla motivasyon ve amaçla hareket eden, anavatana -eski evlerine- giden turistlerin, kısa süreli ata evine dönüşlerinin geri dönüş turizmi kavramı altında birleştirilmesinin literatüre, araştırmacılara ve okuyuculara, holistik bir bakış kazandırabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Alexander, M., Bryce, D. ve Murdy, S. (2016). Delivering the Past: Providing Personalized Ancestral Tourism Experiences. *Journal of Travel Research, 56*(4), 543-555.

Acho, C., S. (2017). Root Tourism: A Mixed-Methods Study of Nigerian Diasporans and Their Intention to Travel Back to Nigeria for Tourism. Unpublished PhD Thesis, Texas Tech University: USA.

Asiedu, A. (2005). Some Benefits of Migrants' Return Visits to Ghana. Population, Space, and Place, 11, 1-11.

Aslan, S. ve Dincer, M., Z. (2018). A Conceptual Framework of Visiting Friends and Relatives. *Journal of Tourismology, 4*(1), 21-34.

Backer, E. (2007). VFR Travel: An Examination of the Expenditures of VFR Travellers and Their Hosts. *Current Issues in Tourism, 10*(4), 366-377.

Baker, S., K. ve Kennedy, P., F. (1994). Death by Nostalgia: A Diagnosis of Context-Specific Cases. *ACR North American Advances,* 21, 169-174.

Baldassar, L. (2001). *Visits Home: Migration Experiences between Italy and Australia*. Melbourne: Melbourne University Press.

Basu, P. (2005). Roots-Tourism as Return Movement: Semantics and the Scottish Diaspora. İçinde M. Harper (Ed.), Emigrant Homecomings: The Return Movement of Emigrants, 1600–2000 (s. 131-150). Manchester: Manchester University Press.

Basu, P. (2004). My Own Island Home: The Orkney Homecoming. *Journal of Material Culture, 9*(1): 27-42.

Bhandari, K. (2013). Imagining the Scottish nation: Tourism and Homeland Nationalism in Scotland. *Current Issues in Tourism, 19*(9), 1-17.

Behrens, R. H. & Leder, K. (2019). Visiting friends and relatives. J., S. Keystone ve diğerleri (Ed.), *Travel Medicine içinde* (311-320. ss.) (4th ed.) Amsterdam: Elsevier.

Braunlich, C., G. ve Nadkarni, N. (1995). The Importance of the VFR Market to the Hotel Industry. *Journal of Tourism Studies, 6* (1), 38-47.

Carling, J. ve Erdal, M., B. (2014). Connections between Return Migration and Transnationalism. International Migration, 52(6), 2-12.

Caton, K. ve Santos, C., A. (2007). Heritage Tourism on Route 66: Deconstructing Nostalgia. *Journal of Travel Research, 45*(4), 371-386.

Chang, I., Y., Sam, M., P. ve Jackson, S., J. (2015). Transnationalism, Return Visits and Identity Negotiation: South Korean-New Zealanders and the Korean National Sports Festival. *International Review for the Sociology of Sport, 52*(3), 314-335.

Clifford, J. (1994). Diasporas. *Cultural Anthropology, 9*(3), 302-338.

Clifford, J. (1997). *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge: Harvard University Press.

Cohen, R. (2008). *Global Diasporas: An Introduction*. (2nd ed.), London: Routledge.

Coles, T., ve Timothy, D., J. (2014). My Field is the World: Conceptualizing Diasporas, Travel and Tourism. T. Coles ve D. J. Timothy (Ed.), *Tourism, Diasporas and Space* içinde, (1-29 ss.), London: Routledge.

Duval, D., T. (2003). When Hosts Become Guests: Return Visits and Diasporic Identities in a Commonwealth Eastern Caribbean Community. *Current Issues in Tourism, 6*(4), 267-308.

Etemaddar, M., Duncan, T. ve Tucker, H. (2016). Experiencing 'Moments of Home' Through Diaspora Tourism and Travel. *Tourism Geographies, 18*(5), 503-519.

Falzon, M., A. (2004). *Cosmopolitan Connections: The Sindhi Diaspora, 1860-2000*. Leeden, Boston: Brill.

Fraizer, R., A. (2001). Genealogy Research, Internet Research and Genealogy Tourism, Unpublished Master Thesis, University of Wisconsin –Stout: Menomonie, USA.

Fernández, N. (2020). Constructing National Identity Through Galician Homeland Tourism, Genealogy, *4*(1), 1-21.

Gamage, A. ve King, B. (1999). Comparing Migrant and Non-Migrant Tourism Impacts. *International Journal of Social Economics 26*(1/2/3), 312-324.

Griffin T.(2015). The Experience and Implications of Immigrant Hosts. E. Backer ve B. King (Ed.), *VFR Travel Research: International Perspectives*, (73-86 ss.). Channel View Publications: Bristol.

Darieva, T. (2013). Homeland Tourism, Long-Distance Nationalism and Production of a New Diasporic Identity (Armenian Case). *Journal of Intercultural Research Center*, Kobe University Press, 36-53, http://web. cla.kobe-u.ac.jp/group/IReC/pdf/2012_darieva.pdf.

Hall, C., M. ve Müller, D., K. (2004). "Introduction: Second Homes, Curse or Blessing? Revisited". İçinde Tourism, Mobility, and Second Homes: Between Elite Landscape and Common Ground, ss, 3-14, Edts.: C. M. Hall ve D. K. Müller Bristol, Blue Ridge Summit: Channel View Publications.

Holak, S., L. ve Havlena, W., J. (1992). Nostalgia: An Exploratory Study of Themes and Emotions in the Nostalgic Experience. J., F. Sherry, Jr. ve B. Sternthal (Ed.), *Advances in Consumer Research* içinde, (380-387 ss.). Provo, UT: Association for Consumer Research.

Huang, W. (2012). Transnational Leisure and Travel Experience of Second-Generation Chinese-Americans, Unpublished PhD. Dissertation. Clemson University.

Huang, W., J., Haller, W., J. ve Ramshaw, G., P. (2013). Diaspora Tourism and Homeland Attachment: An Exploratory Analysis. *Tourism Analysis, 18*(3), 285-296.

Huang, W., J., Hung, K. ve Chen, C. C. (2018). Attachment to the Home Country or Hometown? Examining Diaspora Tourism across Migrant Generations. *Tourism Management*, 68, 52-65.

Huang, W., J., King, B. ve Suntikul, W. (2017). VFR Tourism and the Tourist Gaze: Overseas Migrant Perceptions of Home. *International Journal of Tourism Research, 19*(4), 421-434.

Huang, W., J., Ramshaw, G. ve Norman, W., C. (2016). Homecoming or Tourism? Diaspora Tourism Experience of Second-Generation Immigrants. *Tourism Geographies*, 18(1), 59-79.

Iorio, M. ve Corsale, A. (2013). Diaspora and Tourism: Transylvanian Saxons Visiting the Homeland. *Tourism Geographies, 15*(2), 198-232.

Kaplan, C. (1996). Questions of Travel: Postmodern Discourses of Displacement. London: Duke University Press.

Kaygalak, S., Dilek, S., E. ve Ünlü, E. (2015). Diaspora Turizmi: Balkanlara Seyahat Edenler Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış, 15*(3), 435-443.

Kidron, C., A. (2013). Being There Together: Dark Family Tourism and the Emotive Experience of Co-Presence in the Holocaust Past. *Annals of Tourism Research*, 41, 175–194.

King, B. (1994). What is Ethnic Tourism? An Australian Perspective. *Tourism Management, 15*(3), 173-176.

Kramer, A., M. (2011). Mediatizing Memory: History, Affect and Identity in Who Do You Think You Are?. *European Journal of Cultural Studies, 14*(4), 428-445.

Lehmann, A. (1993). German Refugees of 1945 and Their Integration into West Germany. *Ethnologist Europea, 23*(1), 125-133.

Li, T., E., McKercher, B ve Chan, E., T., H. (2020). Towards a Conceptual Framework for Diaspora Tourism. *Current Issues in Tourism, 23*(17), 2109-2126.

Liu, J., Var, T. ve Timur, A. (1984) Tourist-Income Multipliers for Turkey. *Tourism Management, 5*(4), 280-287.

Ma, T., Heywood, A. ve MacIntyre, C., R. (2015). Chinese Travellers Visiting Friends and Relatives–A Review of Infectious Risks. *Travel Med Infect Dis., 13*(4), 285-294.

Marschall, S. (2015). Homesick Tourism: Memory, Identity and (Be)longing. *Current Issues in Tourism, 18*(9): 876-892.

McCain, G. ve Ray, N., M. (2003). Legacy Tourism: The Search for Personal Meaning in Heritage Travel. *Tourism Management, 24*(6): 713-717.

Mehtiyeva, A. ve Prince, S. (2020) Journeys of Research, Emotions and Belonging: An Exploratory Analysis of the Motivations and Experience of Ancestral Tourists. Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism, 20(1), 85-103.

Mortley, N., K. (2011). Strategic Opportunities from Diaspora Tourism: The Jamaican Perspective. *Canadian Foreign Policy Journal, 17*(2), 171-185.

Moscardo, G., Pearce, P., Morrison, A., Green, D., & O'Leary, J., T. (2000). Developing a Typology for Understanding Visiting Friends and Relatives Markets. *Journal of Travel Research, 38*(3), 251-259.

Murdy, S., Alexander, M. ve Bryce, D. (2018). What Pulls Ancestral Tourists 'Home'? An Analysis of Ancestral Tourist Motivations. *Tourism Management,* 64, 13-19.

Nash, C. (2002). Genealogical Identities. Environment and Planning D. *Society and Space, 20*(1), 27-52.

Nuryanti, W. 1996. Heritage and Postmodern Tourism. *Annals of Tourism Research, 23*(2), 249-260.

Park, H., Y. (2010). Heritage Tourism: Emotional Journeys into Nationhood. *Annals of Tourism Research, 37*(1), 116-135.

Powers, J., L. (2011). *Going Away to Find Home: A Comparative Study of Heritage/Homeland Tourism*, Unpublished PhD Thesis, Duke University, Durham.

Ray, N., M. ve McCain, G. (2009). Guiding Tourists to Their Ancestral Homes. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research, 3*(4), 296-305.

Russell, D., W. (2008). Nostalgic Tourism. *Journal of Travel & Tourism Marketing, 25*(2), 103-116.

Santos, C. A. ve Yan, G. (2010). Genealogical Tourism: A Phenomenological Examination. *Journal of Travel Research, 49*(1), 56-67.

Stephenson, M., L. (2002). Travelling to the Ancestral Homelands: The Aspirations and Experiences of a UK Caribbean Community. *Current Issues in Tourism, 5*(5), 378-425.

Stern, B., B. (1992). Historical and Personal Nostalgia in Advertising Text: The Fin de Siécle Effect. *Journal of Advertising, 21*(4), 11-22.

Şanlıer Yüksel, Ö., İ. (2018). Building a Diaspora: Mediascape of Syrian Refugees in Turkey. 17th International Association for the Study of Forced Migration (IASFM) Conference: Whither Refugees? Restrictionism, Crises and Precarity Writ Large, Selanik, Greece, s.203.

Taylor, J., Levi, R. ve Dinovitzer, R. (2012). Homeland Tourism, Emotion, and Identity Labor. *Du Bois Review: Social Science Research on Race, 9*(1), 67-85.

Thanopoulos, J. and Walle, A., H. (1988). Ethnicity and Its Relevance to Marketing: The Case of Tourism. *Journal of Travel Research, 26*(3), 11-14.

Tie, C., Holden, A. ve Park, H., Y. (2015). A 'Reality of Return': The Case of the Sarawakian-Chinese Visiting China. *Tourism Management,* 47, 206-212.

Timoty, D., J. ve Schmidt, K., R. (2010). Personal Heritage and Return Visits to American Colonies in Mexico. *Tourism Review International, 14*(4), 179-188.

Timothy, D., J. ve Teye, V., B. (2004). *American Children of the African Diaspora: Journeys to the Motherland*. Tourism, Diasporas and Space içinde Edts. T., Coles ve D., Timothy, ss. 111-123. London, UK: Routledge.

Tören, E. (2012). Ata Toprağı Ziyaretlerinin Turizm Kapsamında Değerlendirilmesi. VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi: 550-566, 12-15 Nisan 2012, Kemer, Antalya.

Western, J. (1992) *A Passage to England: Barbadian Londoners Speak of Home*. New Edition, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Williams, A., M. ve Hall, C., M. (2000). Tourism and Migration: New Relationships between Production and Consumption. Tourism Geographies, 2(1), 5-27.

World Tourism Organization [UNWTO]. (2009). Tourism and Migration: Exploring the Relationship between Two Global Phenomena. Madrid. https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284413140.

Yakel, E. (2004). Seeking Information, Seeking Connections, Seeking Meaning: Genealogists and Family Historians. *Information Research, 10*(1), 1-14.

KAZ DAĞLARI'NDA GASTRONOMİ DENEYİMLERİ: ZEYTİNBAĞI OTEL VE YEMEK KURSU

Doç. Dr. Sabriye ÇELİK UĞUZ

Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Y.O., Turizm İşletmeciliği Bölümü

sabriyecelik@balikesir.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, yemek kurslarını gastronomi turizmi perspektifinden incelemek ve Zeytinbağı Otel'de konaklayıp bahar ve sonbahar dönemlerinde yemek kursuna katılan yerli turistler ve günübirlikçiler örnekleminde analiz etmektir. Nitel araştırma yöntemiyle yapılan çalışma, farklı illerden ve Edremit Körfezi'nden gelen ziyaretçilerin, Kaz Dağları'nın eteklerindeki Edremit ilçesi Çamlıbel Köyü'nde bulunan Zeytinbağı Otel'de gerçekleştirilen ünlü mutfak şefi Erhan Şeker ile yemek kursu deneyimlerine ilişkin görüşlerinden oluşmaktadır. Elde edilen bulgular sonucunda; gastronomi turistleri, genel olarak meşhur Kaz Dağları'nın özelliklerini yaşadıklarını ve inanılmaz lezzetleri tattıklarını belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kaz Dağları, Zeytinbağı Otel, Erhan Şeker ve Yemek Kursu

GASTRONOMY EXPERIENCES IN THE KAZ MOUNTAINS: ZEYTINBAGI HOTEL AND COOKING COURSE

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the cooking courses from the perspective of gastronomy tourism and to analyze the sample of domestic tourists and excursionists who stay at Zeytinbağı Hotel and attend a cooking course in the spring and autumn periods. The study, conducted with the qualitative research method, consists of the opinions of visitors from different provinces and the Edremit Gulf regarding their cooking course experiences with the famous kitchen chef Erhan Şeker at Zeytinbağı Hotel in Çamlıbel Village of Edremit district at the piedmont of Kaz Mountains. As a result of the findings; gastronomy tourists stated that they experienced the characteristics of the famous Kaz Mountains in general and that they tasted incredible flavors in particular.

Keywords: Kaz Mountains, Zeytinbağı Hotel, Erhan Şeker and Cooking Course

1. GİRİŞ

Yemek hazırlamak, izlemek, tatmak gibi eylemlerden bir veya birkaçını birlikte gerçekleştirmek üzere seyahat etmek gastronomi turizminin gelişimini hızlandırmıştır. Yemek ve mutfak arayışları, gastronomik kültürün yeniden üretilmesine ve daha geniş bir özgünlük kazanmasına neden olmuştur. Günümüzde gastronominin; lezzet, kültür ve turizmi birleştirici gücü ile önemli bir rol üstlendiği görülmektedir (Stringfellow, MacLaren, Maclean ve O'Gorman, 2013: 77). Aynı zamanda doğa, kültür ve yemek arasındaki ilişki, gastronomi turizmi deneyimleriyle güçlendirilmektedir (Hjalager 2003: 22).

Gastronomi turizmi; gerek hobi veya entellektüel amaçlı isteklerdeki artış gerekse profesyonel bir meslek sahibi olmak isteyenlerdeki artış ile merak ve ilgi ekseninde şekillenmektedir. Gastronomik ürün, kaynak ve faaliyetlerden birisi olan yemek kursları; turistlerin doğayla buluşmasını, yerel kültürü deneyimlemesini ve lezzetlerin keyfine varmasını sağlamak için güçlü bir alandır. Bunlarla birlikte yemek kursları, turistik destinasyonun gelişimine ve gastronomi destinasyonu olma hedefine katkı sağlamaktadır.

Çalışmada, yemek kursu katılımcılarının gastronomi turizmine bakış açılarını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışma, doğal ortam, biyolojik çeşitlilik, organik ürünler, yabani otlar, yemek kültürü ve seyahat gibi birbiri ile ilişkili konular eşliğinde analiz edilmiştir.

Çalışmada; Sanatçı Tuncel Kurtiz ile anılan Zeytinbağı Otel ve mutfak şefi Erhan Şeker ile Zeytinbağı Mutfak ortamında gerçekleştirilen yemek kurslarının doğa, eğitim, sanat, mutfak ve turizm kültürlerine katkısı vurgulanarak, çeşitli yapıcı ve geliştirici öneriler eşliğinde çalışma tamamlanmıştır.

2. GASTRONOMİ TURİZMİ VE YEMEK KURSLARI

Alanyazında bir seyahat türü yiyecek ve içecekle ilişkilendirildiğinde şu terimlerle ifade edilmektedir: Gastronomi turizmi, gastro-turizm, yemek turizmi, mutfak turizmi, yiyecek turizmi, tatma turizmi, tat turizmi, gurme turizmi, gıda turizmi ve şarap turizmi (Long, 1998; Hjalager, 2003; Hashimoto ve Telfer, 2006; Kivela ve Crotts, 2006; Tikkanen, 2007; Henderson 2009; Harrington ve Ottenbacher, 2010; Lopez-Guzman ve Sánchez-Canizares, 2012). Yaygın olarak kullanılan gastronomi turizmi, "benzersiz yeme ve içme deneyiminin peşinde olmak" olarak tanımlanmaktadır (Hall ve Mitchell, 2005; Green ve Dougherty, 2008). Kısaca gastronomi turizmi; üretim ve tüketim perspektifinden yiyecek-içecek ile ilgili farklı deneyimleri içinde barındıran seyahatleri kapsamaktadır. Gastro turistlerin yemeği ve içeceği aramak ve bunların tadını çıkarmaya yönelik seyahat motivasyonları ile gerçekleştirdikleri seyahatleri, edindikleri tecrübeleri gastronomi turizmin çerçevesini çizmektedir (Kivela ve Crotts, 2006).

Gastronomi turizmi dışarda yemek yemekle birlikte, turistlerin bir mutfak kültürüne ait yiyecek ve içeceklerin hazırlanması, servisi ve tarifleri ile buluşmasını da kapsayan bir süreçtir (Smith ve Xiao, 2008). Öte yandan Hall, Sharples, Mitchell, Cambourne ve Macionis (2003), özel bir yemeği hazırlamanın ve tatmanın, yemeklerin farklı üretim süreçlerini görmenin ve ünlü bir mutfak şefinin hazırladıklarını yemenin de gastronomi turizmi kapsamında ele alındığını belirtmektedirler. Bu zengin içerikli sürece katılmak amacıyla gastronomi turistleri, yöresel veya kırsal alanları, yiyecek üreticilerini ve müzelerini, tat ve şarap rotalarını, restoranları, yerel pazarları, yemek ile ilgili eğitim/gözlem mekânlarını, aktiviteleri, festivalleri ve etkinlikleri ziyaret etmektedir (Hall ve Mitchell, 2001 ve 2005; Smith ve Xiao, 2008). Son yıllarda gastronomik bir ürün ve gastronomi turizminin bir kaynağı olarak yiyecek ve içecekle ilgili eğitim/gözlem çok hızlı bir şekilde yaygınlaşmaktadır.

Yiyecek ve içecekle ilgili eğitim/gözlem ise aşçılık, mutfak okulları, tadım eğitimi, üretim tesislerini ziyaret etme, yemek yarışmalarını izleme ve bu alanda kitap, dergi ve gazete okuma gibi içeriklere sahiptir (Smith ve Xiao, 2008: 290). Gastronomi turizmi kaynaklarının sınıflandırması içerisinde yer alan ve eğitim/gözlem başlığı adı altında değerlendirilen yemek pişirme kursları ve atölye çalışmaları, Dünya Gıda Seyahat Birliği (WFTA) tarafından gastronomi turizmi faaliyetlerinin ilk sıralarındaki "yerel halkla yemek pişirmek" ve "yemek pişirme atölyeleri" ile örneklendirilmektedir (Sorcaru, 2019: 104). Yemek pişirme, yemek gurme kursları veya atölyeleri adıyla yapılan faaliyetler, turistlere tat duygusu ile aktif deneyimler yaşatmaktadır. Bahçe ürünleri toplanarak veya doğal ürünler yerel pazarlardan alınarak geleneksel ve modern yöntemlerle hazırlanan yemeklere yönelik kurslar, gastronomi turistlerinin tercihlerini belirlemektedir. Üretilen yemekleri izlemek, hazırlamak ve tatmak gibi deneyimler turistlerin motivasyonlarını artırmakta ve yemek kurs/atölyeleri sunan destinasyonlar ilgi çekici hale gelmektedir.

Yemek pişirmek, temel olarak yemek ihtiyacının karşılanmasına yönelik bir eylem iken, şu anda birçok kişi için zorunlu bir ihtiyacı gidermeye yönelik yapılan bir faaliyetin ötesinde zevkli bir hobiye dönüşmüştür. Dünya genelinde bu dönüşüm, yemek kurslarında geliştirilirken, hem amatör ve profesyonel kişilerin geleneksel ve modern mutfaklardaki yemeklerin yapılmasını öğrenmelerinde hem de turistik faaliyetlere bir insan hareketliliği yaratarak, yüksek düzeyde bir talep oluşturmaktadır. Türkiye ise zengin yemek ve mutfak kültürünü özel ve resmî kurumlar tarafından düzenlenen yemek kursları ile turistlere sunmaktadır (Sormaz, 2017: 12).

3. KAZ DAĞLARI, ZEYTİNBAĞI OTEL VE MUTFAĞI

2002 Dünya Dağlar Yılı'nda 'Eko-kültür Turizmi" için dünyanın en iyi dağlarından biri olarak seçilen Kaz Dağları, sahip olduğu doğal, tarihi, kültürel değerleri ve sosyolojik yapısı ile zenginlik kaynağıdır. Kaz Dağları kütlesinin içerisinde yer alan ve Balıkesir İli, Edremit

Körfezi'ndeki Edremit ilçesi sınırları içinde kalan Kazdağı Milli Parkı ve çevresi, çeşitli ağaç türlerinden oluşan ormanları, yaklaşık 900 bitki türü (32 endemik tür) ve zeytinlikleri ile zengin bir bitki örtüsüne ev sahipliği yapar. Bu ekolojik değerler, kültürel çeşitliliği, tarihi dokuyu, toplumsal ve ekonomik yapıyı doğrudan zenginleştirir. Destinasyon; arkeolojik kentleri ve kalıntıları, İda Dağı'nın mitolojik ve güncel efsane çeşitliliği, her döneme ait mimari yapısı, Türkmen ve Yörük kültürüne ait özgün gelenekleri ve yaşam tarzı, sanatçıların varlığı ve yerel mutfak kültürü ile sosyo-kültürel hazinelerin seçkin örneklerine sahiplik etmektedir. Doğal ve kültürel hazinelerini yemek ve mutfak kültürü ile bütünleştiren bölge; doğa, kültür, sanat turizminin yanı sıra gastronomi turizmi ile alternatif yaratmaktadır.

Kazdağı Milli Parkı sınırları dışında ancak parka çok yakın olup, parkın kaynak değerlerini kullanan Çamlıbel köyü, yeşil bir vadi içinde sırtını milli parka yaslayan, Edremit Körfezi manzarasına hâkim bir konumdadır. Yeşil doğası ile efsaneleri yaşatan, sanatçıları sahiplenen ve geleneksel yaşam tarzını sürdüren köy, turistik çekicilikleri bünyesinde barındırmaktadır. Etrafındaki zengin doğal kaynakların (Akdeniz iklimi, deniz, dağ, orman, vadi, kanyon, dereler, büvetler, bitki örtüsü, yabani otlar vb.), antik kentlerin (Truva, Assos, Antandros, Astyra, Adramyttieon ve Bergama vb.) ve de yerel gelenek/göreneklerin (özellikle Türkmen ve Yörük vb.) ışığında Zeytinbağı Otel, huzurun ve keyfin yaşandığı bir turizm işletmesidir.

Görsel 1: Zeytinbağı Otel
Fotoğraflar: Sabriye Çelik Uğuz

Zeytinbağı Otel, Tiyatro, sinema sanatçısı Tuncel Kurtiz, eşi Menend Şeker Kurtiz ve işletmecileri olan Erhan-Sedef Şeker çiftinin hayalleri ile kurulmuştur. Köy dokusuna uygun taş mimarisi, yerel kumaşlar ve mobilyalarla dekore edilmiş oda ve ortak alanları ile konaklama; küçük teraslarında taze sebze ve meyvelerin yetiştirildiği Zeytinbağı bahçesinden ve köy pazarlarından temin edilen organik yiyeceklerle Ege mutfak kültürünü menüsüne taşıyan mutfağı ile yiyecek-içecek hizmetlerini sunmaktadır. Bütün bu hizmetleri, sürdürülebilir turizm anlayışı (ekolojik duyarlılık, toplumsal sorumluluk, ekonomik verimlilik) çerçevesinde yürütmektedir. Otel bünyesinde doğal malzemelerle hazırlanmış kıyafetlerin ve otantik el işi ürünlerin yer aldığı bir dükkan da bulunmaktadır.

Görsel 2: Zeytinbağı Otel
Fotoğraflar: Sabriye Çelik Uğuz

NTV'de yayınlanan 'Tuncel Kurtiz ve Dostları' adlı programı hazırlayan ve sunan Tuncel Kurtiz, sanatçı konuklarını Zeytinbağı Otel'de ağırlamakta ve Kaz Dağları'nı, efsanelerle bezenmiş hikâyelerde, doğal sofraların etrafındaki lezzetlerde, muhabbetle yapılan yürüyüşlerde dostlarına yaşatmaktadır. Tuncel Kurtiz'in yaptıklarına benzer ve farklı güzellikler katan diğer bir kişi ise mutfak şefi Erhan Şeker'dir. Kaz Dağları'nı Zeytinbağı mutfağına taşıyan ve eşsiz lezzetlerde yaşatan Şeker, hem hobisini mesleğe dönüştürmüştür -hazırladığı menülerle ödül kazanmıştır- hem de yemeği sanatla buluşturmaya devam etmektedir. Şeker'in "Kaz Dağları'ndan Bir Lezzet Öyküsü" adlı kitabı, ana aktör olarak Kaz Dağları'nı kültür, lezzet, sanat ve bilimle anlatır. Kitaptaki yemek tarifleri ve hikâyeleri; tatlarla duyuya, lezzetlerle Zeytinbağı mutfağı serüvenine doğru yol alır. Sadece Şeker'in menüsünde bulacağınız çilek soslu sirken, tütsülenmiş lor, sarhoş köftesi, lor köftesi, tahin soslu patlıcan, bamya bayıldı, acı-tatlı soslu eşek helvası ve daha nice zeytinyağlılar, etler, balıklar ve tatlılar şefin çok özel lezzetleri arasındadır.

Ünlü mutfak şefi Erhan Şeker'in hem Türkiye hem de Kazdağı Milli Parkı ve çevresindeki yemek ve mutfak kültürüne katkısını şu şekilde alıntı yaparak özetlemek mümkündür: Akdeniz ülkelerinde yabani kekikler, bin bir renkteki çiçekler, taze sebze ve meyvelerin oluşturduğu görseller ve aromatik kokular eşliğinde yiyecek-içecek işletmelere rastladığını ifade eden ve Türkiye'de de görmek istediğini belirten Vedat Milor, bu isteğini daha doğrusu hayalini Zeytinbağı Otel'in mutfağında bulduğunu belirtir. Milor, "Dağ ise dağ. Doğa ise doğa. Çiçek ise çiçek. Yabani ot ise yabani ot" ifadesiyle betimlediği Kaz Dağları'nda bulunan ve bu özellikleri menülerine yansıtan Erhan Şeker ve Zeytinbağı Mutfağını, dağın içerisinde iştah acıcı lezzetleri, doğal ürünleri ve kendine özgü kimliği ile Türkiye'nin önde gelen lokantalarından biri olacağını ilave eder (Milor, 2010).

Görsel 3: Zeytinbağı Otel ve Yemek Kursları
Kaynak: Zeytinbağı Otel Arşivi

Ayrıca Zeytinbağı bahçesindeki gemi pruvası, ressam Muzaffer Akyol'un yağlı boya çalışması ile bir tabloya dönüştürülmüştür. Sanatçıların dokunuşlarıyla doğa ve sanatı birleştiren otelde; yoga, sağlık, yürüyüş, sanat programları ve yemek kursları düzenlemektedir. Ünlü şef Erhan Şeker'in düzenlediği yemek kursları; mevsimine uygun ve yöresel ürünlerle oluşturulan menüleri kapsar ve bir seyahat programı ile sunulur. Yemek hazırlamak, tarifleri incelemek, gözlem yapmak ve tatmak, öğretici olduğu kadar eğlenceli biçimde katılımcılara sunulmaktadır. Kaz Dağları için yemek kursu; bir seyahat, bir lezzet ve bir sanattır.

4. YÖNTEM ve BULGULAR

4.1. Araştırmanın Örneklemi, Veri Toplama ve Analizi

Çalışmada, Balıkesir ili Çamlıbel Mahallesi'ndeki Zeytinbağı Otel'de mutfak şefi Erhan Şeker'in düzenlediği 2015 Sonbahar (7 kişi), 2016 Bahar (8 kişi), 2016 Sonbahar (4 kişi) ve 2017 Bahar (9 kişi) dönemlerindeki yemek kursu katılımcılarının bakış açıları ve duyguları nitel araştırma yönetimiyle ortaya konulmuştur. Konaklamalı ve konaklamasız olarak yemek kursuna katılan 28 kişi arasından 20 kişi ile izin alınarak yüz yüze görüşülmüş, araştırmacı tarafından yerinde katılımlı gözlem yapılmış ve fotoğraf çekimi gerçekleştirilmiştir. Araştırmacının kendisinin de bizzat 4 kez yemek kursuna aktif olarak katılımıyla samimi bir ortam oluşturulmuş olup, görüşmeler yemek yapımı ve tadımının birlikte keyfine varıldıktan sonra kimlik bilgilerinin gizli kalacağı belirtilerek yapılmıştır. Her görüşme yaklaşık 20 dakika sürmüştür. Açık uçlu soruların olduğu form katılımcıların her birine önce doldurmaları için sunulmuş, akabinde formu dolduran katılımcı ile yüz yüze görüşme gerçekleştirilerek, detaylı olarak sorular üzerinde konuşulmuş ve ilave notlar alınmıştır.

Görsel 4: Zeytinbağı Otel ve 2015 yılı Sonbahar Dönemi Yemek Kursu
Fotoğraflar: Sabriye Çelik Uğuz

4.2. Araştırmanın Bulguları

Yemek kursu katılımcılarına ait bilgiler Tablo 1' de gösterilmiştir. Katılımcıların %60'ı kadın %40'ı erkek olup, %90'ı lisans ve %10'u lisansüstü eğitim düzeyine sahiptir. %85 oranla orta yaş grubunda olanlar yemek kursuna katılırken, sadece %15'i genç yaş grubuna dahildir. Katılımcıların meslekleri incelediğinde, yaklaşık %50'sinin turizmle ilişkili olduğu görülmektedir. İl ve bölge dağılımına göre; %35'i İstanbul'dan olup, toplam %75'i Marmara Bölgesi'nden katılmıştır. Katılım biçimi olarak ise %80'i konaklamalı ve %20'si günübirlikçi ziyaretçilerdir.

Katılımcıların yazdıkları ve hemen sonrasında detaylı görüşme ile alınan notlar yazılı hale getirilerek şu bilgilere ulaşılmıştır. İlk olarak Kaz Dağları/ Zeytinbağı Otel/ Tuncel Kurtiz ve Erhan Şeker ile ilgili bilgi düzeyleri ve bu bilgilerin gastronomi ile ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Ardından gastronomi turizmine yönelik ilgileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak da aktif bir gastronomi turisti ve adayı olmanın hissi ve deneyim duygusunun neler olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Coğrafya, Mekân, İnsan ve Yemek İlişkisi

Yemek kültürü ve mutfak mirası, bir coğrafyadaki yiyecek-içecek üretimini ve tüketimini belirlediği gibi gastronomi turizmi odağındaki turizm işletmelerini de farklılaştıran bir unsurdur. Biyolojik çeşitlilik, yabani otlar, mitolojik kahramanlar ve sanatçıları ile doğal ve kültürel miras zenginliği sunan Kaz Dağları, yerel pazarları ve lezzetleri aracılığıyla turistik çekicilik yaratmaktadır. 20 katılımcı; Kaz Dağları ve özellikle Kazdağı Milli Parkı ve çevresinin ekolojik sistemi, biyolojik çeşitliliği, kültürel dokusu ve Ege mutfağındaki zenginliği konusunda bilgi sahibi olduklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda bölgede edebiyat, müzik, resim, sinema alanında yaşamış sanatçıları bildiklerini belirtmişlerdir. Özellikle tiyatro ve sinema sanatçısı Tuncel Kurtiz'in varlığını, Erhan Şeker'in kitabını Zeytinbağı ile özdeşleştirdiklerini ilave ederek yemeklerin daha da lezzetli hale geldiğini vurgulamışlardır: YKK5, *"farklı tat arayışımı Zeytinbağı'nda buldum"*. YKK13, *"Tuncel Kurtiz'in doğa rehberliğini yaşayan birisiyim, Erhan şefin rehberliğinde ise yemek yapmanın ve tatmanın keyfine vardım"*. YKK16, *"Erhan şef ile yemek*

öğrenmek keyifli ve kitabını okurken hissettiklerimi şu anda birebir yaşamaktayım". YKK15, "*Kaz Dağları'nda yapılması belirleyici unsurdu*". YKK4, *"Kazdağı Lezzeti=Damak Tadı ile eşdeğerdir*". YKK6, *"Erhan Şeker ile mutfakta olmak eğlenceli, hoş sohbetli ve rahatlatıcı"*. YKK7, *"Oteli, bahçeyi, mutfağı ve en çok da yemek yapma duygumu tanıdığım herkese anlatacağım. Ayrıca buralara yerleşmeyi düşünüyorum"*. YKK14, *"Tuncel Kurtiz'in doyasıya yaşadığı ve konuklarını da aynı duygularla ağırladığı mekânda yemek yapmak keyfini yaşıyorum"*.

Tablo 1: Yemek Kursu Katılımcılarına (YKK) Ait Bilgiler

No	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek	İkamet	Dönem	No	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek	İkamet	Dönem
1	Erkek	22	Lisans	Aşçı/ Öğrenci	Ordu	2015/ Sonbahar	**11**	Erkek	62	Lisans	İnşaat Müh.	İstanbul	2016/ Bahar
2	Kadın	20	Lisans	Aşçı/ Öğrenci	Tekirdağ	2015/ Sonbahar	**12**	Kadın	35	Y.Lisans	Muhasebe	İstanbul	2016/ Sonbahar
3	Erkek	21	Lisans	Aşçı/ Öğrenci	Antalya	2015/ Sonbahar	**13**	Kadın	55	Lisans	Gazeteci	İstanbul	2016/ Sonbahar
4	Erkek	38	Lisans	Aşçı	İstanbul	2015/ Sonbahar	**14**	Kadın	26	Y.Lisans	Turizm	Mersin	2016/ Sonbahar
5	Erkek	43	Lisans	Serbest	İstanbul	2015/ Sonbahar	**15**	Kadın	30	Lisans	End. Müh.	İstanbul	2017 Bahar
6	Kadın	52	Lisans	Eczacı	Bursa	2016/ Bahar	**16**	Erkek	45	Lisans	Danışman	İstanbul	2017 Bahar
7	Kadın	48	Lisans	Serbest	Eskişehir	2016/ Bahar	**17**	Erkek	42	Lisans	İnşaat Müh.	Edremit	2017 Bahar
8	Kadın	41	Lisans	Aşçı	Bursa	2016/ Bahar	**18**	Kadın	63	Lisans	Turizm	Burhaniye	2017/ Bahar
9	Kadın	55	Lisans	Turizm	Akçay	2016/ Bahar	**19**	Kadın	37	Lisans	Pastacı	Bursa	2017/ Bahar
10	Erkek	42	Lisans	Serbest	Ankara	2016/ Bahar	**20**	Kadın	37	Lisans	Müteahhit	Edremit	2017/ Bahar

Gastronomi Turizmine Yönelik İlgi ve Merak

Yiyecek ve içecekler için seyahat etmek, giderek daha fazla turistin aradığı deneyimler arasındadır. Çoğu katılımcı, yemek için seyahat ettiklerini ama gastronomi turizmi ile ilgili bilgilerinin fazla olmadığını ifade etmişlerdir. Zeytinbağı Otel'de yemek kursu katılımcılarının gastronomi ve turizm ilişkisine yönelik görüşleri şunlardır: YKK12, *"Doğada huzur ararım, seyahatlerimde ise tat ararım"*. YKK14, *"Yemek için sıkça seyahat ederim ve seyahatlerimden sonra öncelikle ilk anlattıklarım yemeklerdir"*. YKK16, *"Doğa, kültür ve yemek ile birleşen seyahatleri tercih ederim"*. YKK17, *"Yemek yapmayı bilmiyorum, yeni hobim yemek yapmayı öğrenmek ve seyahat etmek"*. YKK1, *"Tüketirken de üretmeyi öğrendim. Doğal ürünlerle üretim, az tüketim, az israf seyahatte en doğru süreç."*

Yemek Kursu: Yemek Hazırlamak/ İzlemek/ Tatmak Hissi ve Deneyimi

Yemek pişirmeyi öğrenerek ve pişirdiklerini yiyerek sosyalleşen 20 katılımcının deneyimleri sonucunda hissetlerini özetledikleri ortak terimler sıklıkları açısından sırasıyla; "doğa (f:20), keyif (f:20), mutluluk (f:15), sanat (f:10), zevk (f:10), damak (f:7), emek (f:4), doğaçlama (f:3), yaratıcılık (f:3), aşk (2) ve el (f:2)" olmuştur. Katılımcıların yemek ile ilgili duygularını ifade eden cümlelerden bazıları şunlardır: YKK12, *"Zeytin ve zeytinyağı yani ölmez ağacın meyveleri ve yöresel otlar benim vazgeçilmezim ve burada bir kez daha vazgeçmeyeceğimi anladım"*. YKK2, *"Yemek yapmak kendini keşfetmektir"*. YKK15, *"Yemeklerin lezzeti sizin bir parçanızın yansıması sanki"*, YKK10, *"Emek, yemek ve merak bütün hissim bunlar"*. YKK3, *"Yerel ürünler ve küçük dokunuşlar sonucunda elde edilen tat, unutulmaz"*, YKK8, *"Çok güzel planlanmış bir yemek kursu ve yeteneklerimi keşfediyorum"*. Yemeklerle geçmişi hatırlayan 2 katılımcı hissini; YKK9, *"Yemek yapınca özüme döndüm ve geçmişimi tekrar tekrar yaşadım."* Ve YKK11, *"Yemeklerin tadı,*

anneannemin mutfağına götürdü beni ve zamanda yolculuk yapmış gibiyim" ifadeleri ile özetlemişlerdir.

Görsel 5: Zeytinbağı Otel ve 2016 yılı Sonbahar Dönemi Yemek Kursu
Fotoğraflar: Sabriye Çelik Uğuz

Görsel 6: Zeytinbağı Otel ve 2016 yılı Bahar Dönemi Yemek Kursu
Fotoğraflar: Sabriye Çelik Uğuz

Görsel 7: Zeytinbağı Otel ve 2017 yılı Bahar Dönemi Yemek Kursu
Fotoğraflar: Sabriye Çelik Uğuz

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yerel gıdaların çeşitliliği ve yiyecek-içecek üretim biçimlerinin zenginliği, gastronomi turizminin potansiyelini oluşturur. Kaz Dağları'ndaki köylerin var olan yerel pazarları ve mutfak geleneği, bölgenin tanıtımında ana kaynaktır. En temel kültürel zenginliklerden birisi olan gastronomi, turizm çeşitliliğini artıran, turist profilini genişleten bir unsurdur. Çalışmada; kültür, mekân, yemek ilişkisi kapsamında katılımcıların duygu ve düşünceleri incelendiğinde; "Kazdağı Lezzeti" kavramını beğendikleri, yemek yaparken ruhlarını dinlendirdikleri, izlemeyi ve görmeyi tatla birleştirdikleri, sanat olmadan lezzeti bulamayacakları tespit edilmiştir.

Çalışmanın temel odağı olan yemek kursları ile ilgili aşağıda yer alan öneriler geliştirilmiştir.

- İnsanların doğal/ekolojik ürünlerle üretilmiş yemeklere olan ilgi ve merakı; zeytinyağı ve hasat günleri, tat festivalleri, sağlıklı yaşam ve sakin rotalar ile birleştirilmeli,
- Zeytin ve üzüm hasadı, zeytinyağı ve şarap tadımı, peynir üretimi, yemek atölyeleri, taze otlar ve yemek turları gibi gastronomik faaliyetler, kaliteli hizmetle sunulmalı,
- Yemek ile ilişkili kişi, olay ve mekanlar, sürdürülebilir gastronomi turizmi kapsamında değerlendirilmeli,
- Yerel ekonomi için gastronomi turizminde kamu ve özel sektör işbirliğini kuran ve sivil toplum kuruluşlarını (STK) bir araya getiren projeler ortaya çıkarılmalı,
- Akıllı Destinasyon ve Gastronomi uygulamaları hayata geçirilmeli,
- Bölgesel gastronomi ağları kurulup, ulusal ve uluslararası gastronomi ağlarına entegrasyonu sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Green, G.P. ve Dougherty, M. (2008), Localizing Linkages for Food and Tourism: Culinary Tourism as a Community Development Strategy, *Journal of the Community Development,* 39 (3): 148-158.

Hall, C.M. ve Mitchell, R.D. (2001). Wine and Food Tourism. In: N. Douglas & R. Derrett (Eds.), *Special Interest Tourism* (pp.307-329). Sydney: Wiley.

Hall, C.M. ve Mitchell, R.D. (2005). Gastronomic Tourism: comparing food and wine tourism experiences. In: M. Novelli (Ed.), *Niche Tourism: contemporary issues, trends and cases*. (pp.73-88). Oxford: Butterworth-Heinemann.

Hall, C.M., Sharples, L., Mitchell, R.D., Cambourne, B. ve Macionis, N. (Eds.) (2003). *Food Tourism Around The World: Development, Management and Markets,* Oxford: Butterworth-Heinemann.

Harrington, R.J. ve Ottenbacher, M.C. (2010). Culinary Tourism-A Case Study of the Gastronomic Capital, *Journal of Culinary Science&Technology*, 8(1): 14-32.

Hashimoto, A. ve Telfer, D. J. (2006), Selling Canadian Culinary Tourism: Branding the Global and the Regional Product, *Tourism Geographies*, 8(1): 31-55.

Henderson, J.C. (2009), Food Tourism Reviewed. *British Food Journal*, 111 (4): 317-326.

Hjalager, A-M. (2003), A Typology of Gastronomy Tourism, In: A-M. Hjlager & G. Richards (Eds.), *Tourism and Gastronomy* (pp.21-35). London and New York: Taylor & Francis Group.

Kivela, J. ve Crotts, J. C. (2006). Tourism and Gastronomy: Gastronomy's Influence on How Tourists Experience a Destination, *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 30(3): 354-377.

Long, L.M. (1998). Culinary Tourism: A Folkloristic Perspective on Eating and Otherness, *Southern Folklore*, 55 (3): 181-204.

Lopez-Guzman, T., Sanchez-Canizares, S. (2012), Culinary Tourism in Cordoba (Spain), *British Food Journal*, 114(2): 168-179.

Milor, V. (2010). Vizyon Sahibi Lokanta Zeytinbağı, Milliyet Gazatesi, Haber, 04.08.2010 (https://www.milliyet.com.tr/cadde/vedat-milor/vizyon-sahibi-lokanta-zeytinbagi-1272517).

Smith, S.L. ve Xiao, H. (2008), Culinary Tourism Supply Chains: A Preliminary Examination, *Journal of Travel Research*, 46: 289-299.

Sorcaru, I.A. (2019). Gastronomy Tourism-A Sustainable Alternative for Local Economic Development, *Annals of Dunarea de Jos University of Galati Fascicle I Economics and Applied Informatics*, 25(1): 103-110.

Sormaz, Ü. (2017). Gastronomy Tourısm Potential Of Turkey**.** *Journal Of Tourism – Studies And Research In Tourism*, 24 (24,2): 8-15.

Stringfellow, L., MacLaren, A., Maclean, M. ve O'Gorman, K.D. (2013). Conceptualizing Taste: Food, Culture and Celebrities, *Tourism Management*, 37: 77-85.

УДК 504.732

НАКОПЛЕНИЕ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ В ПОЧВАХ И ДРЕВЕСНЫХ РАСТЕНИЯХ ГОРОДА АКТОБЕ

Берденов Ж.Г.[1], Бекетова А.Т.[1], Мендыбаев Е.Х.[2]

[1] Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилёва
[2] Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова

Аннотация. В научной статье определено влияние природных и антропогенных факторов (близость расположения к основному источнику загрязнения) на накопление тяжелых металлов (ТМ) в листьях древесных пород на ключевых участках в пределах городской среды (г. Актобе). Установлено, что высокий уровень атмосферного загрязнения, обусловленный техногенными нагрузками, приводит к ухудшению качества природных объектов, таких как почва и растения. Большую опасность для растительного сообщества представляют тяжелые металлы Pb, Cr и Cd. Выявлено, что различные породы древесных культур обладают различной способностью к накоплению тяжелых металлов в листьях. В работе показаны результаты накопления тяжелых металлов в центральной части города Актобе в листьях древесных видов растений, наиболее широко представленных в озеленении урбанизированных территорий.

Ключевые слова: тяжелые металлы, техногенез, листва деревьев.

В последние десятилетия во всем мире усиливается загрязнение окружающей среды тяжелыми металлами. В силу этого возрастание их содержания в почве, атмосфере и воде становится серьезной экологической проблемой. Тяжелые металлы надолго входят в круговорот органического вещества, усиливают естественные геохимические аномалии и создают новые – техногенные. Опасность возрастания содержания тяжелых металлов в почве и атмосфере связана также с их активным поглощением и накоплением в растениях, что не только негативно отражается на жизнедеятельности самих растений, но и представляет серьезную угрозу здоровью человека и животных. В связи с этим в настоящее время проблеме устойчивости и адаптации растений к действию тяжелых металлов уделяют большое внимание во всем мире [1].

Изучение накопления тяжелых металлов (ТМ) в растениях важно как для оценки состояния самого растения, так и для биосферы в целом в плане по нимания процессов круговорота веществ, а также для научной и практической работы по экологическому мониторингу [2, с. 32]. Доступность ТМ растениям – не постоянна. Она варьирует от одного вида растений к другому, зависит от почвенных и климатических условий. У каждого вида растений концентрации ТМ могут варьировать в различных частях и органах, а также в зависимости от возраста растений [3].

Изучение поступления тяжелых металлов (ТМ) в растения имеет несколько практических аспектов. Во-первых, растения являются промежуточным резервуаром, через который металлы переходят из воды, воздуха и главным образом из почвы в организмы человека и животных, в связи с чем необходима разработка методов защиты пищевых цепей от проникновения металлов в опасных концентрациях. Во-вторых, доказано токсичное действие высоких доз ТМ для самих растений, что ставит ряд вопросов о реакции растений на их избыток в среде. Третий аспект - это выяснение возможности использования растений в качестве биоиндикаторов загрязненной ТМ среды [4].

Растения являются природными биоаккумуляторами микроэлементов, в том числе тяжелых металлов. Негативное воздействие на устойчивость растений оказывают повышенные концентрации тяжелых металлов в тканях [5]. В городских условиях

важнейшую роль в поддержании экологического баланса территорий выполняют древесные насаждения [6].

Таким образом, объектами исследований являлись древесные и кустарниковые насаждения в городе Актобе.

Актуальность. С ростом урбанизации происходит изменение городской среды, которая во многих отношениях отличается от природной. Основной причиной является загрязнение тяжелыми металлами в силу их цитотоксического и мутагенного действия на все живые организмы, в том числе и на растения. Тяжелые металлы занимают особое положение среди других техногенных загрязняющих веществ, поскольку, не подвергаясь физико-химической или биологической деградации, накапливаются в поверхностном слое почв и изменяют их свойства, в течение длительного времени остаются доступными для корневого поглощения растениями и активно включаются в процессы миграции по трофическим цепям. В их числе находятся как элементы с хорошо известными биологическими функциями и жизненно необходимые для живых систем, но переходящие в разряд токсичных при повышении некоторых пределов их содержания в биологических объектах, так и элементы, физиологическая роль которых выяснена недостаточно или неизвестна и проявляющие токсический эффект уже при относительно низких концентрациях.

Цель исследования - изучить содержание и особенности накопления некоторых тяжелых металлов в почвах и растениях в условиях городской среды (г. Актобе).

Задачи:

1.Выявить обьект исследования и вид растений ;

2.Определить уровень загрязнения почвы города Актобе;

3. Определить содержание некоторых тяжелых металлов (Cd, Cr, Pb) в растениях;

4. Изучить характер накопления тяжелых металлов в органах древесных и травянистых растений.

5. Установить годовую и сезонную динамику в накоплении некоторых тяжелых металлов в древесных и травянистых растениях.

Материалы и методы исследования

Отбор проб образцов почв процедура пробоподготовки для количественного химического анализа проведены в соответствии с [7, 8].

С каждого участка отобрано не менее одной объединенной пробы почвы. Объединенная проба получена путем смешения пяти точечных проб, отобранных методом конверта [9]. В таблицах 1-6 приведены средние значения за 2016-2018 года.

Методика отбора проб в листве растительности листьев проводилось по методикам [10, 11, 12].

Оценка валового содержания металлов (Pb, Cr, Cd) в листве растительности и почвенных образцах, проводилась в испытательной лаборатории ТОО «НИИ «Батысэкопроект» [13, 14, 15] по методикам [16, 17, 18].

Результаты и обсуждения. Исследуемая территория находится в городе Актобе. Пробы образцов были отобраны с трех участков улицы Абулкайырхана. Образцы проб почвы были отобраны в сентябре 2016года.

№ 1 участок перекресток GPS(N 50°18.009´; E 57°09.318´) Абая-Абулкайырхан (10см), (20см), (30см), (парковая зона).

№ 2 участок перекресток GPS(N 50°17.449´; E 57°09.781´) Алия Молдагулова-Абулкайырхана (10см), (20см), (30см), (сквер).

№ 3 участок перекресток GPS(N 50°17.241´; E 57°10.450´) Марат Оспанова-Абулкайырхана (10см), (20см), (30см), (деревья вдоль дороги).

Тяжелые металлы, поступающие с выброосами промышленных предприятий в атмосферу и соответственно в почву, активно воздействуют на растительность и экосистему в целом [2, с. 15].

Тяжелые металлы занимают особое положение среди других техногенных загрязняющих веществ, поскольку не подвергаясь физико-химической или биологической

деградации и накапливаются в поверхностном слое почв и изменяют их свойства, в течение длительного времени остаются доступными для корневого поглащения растениями и активно включаются в процессы миграции и торфическим цепям. Необходимость определения содержания тяжелых металлов в почве имеет особое значение, так как, обладая буферной емкостью, почва снижает подвижность металлов и тем самым уменьшает поступление их в растения.

В почвах наблюдаемых участков, в большой степени подверженных техногенным воздействиям, тяжелые металлы варьировали в пределах (Таблица 1, 2, 3).

Таблица 1 – Результаты химического анализа на почву на участке №1 (среднее за 2019-2020 гг.)

№ п/п	Показатели	НД на методы испытаний	Фактически полученные данные		
			10 см	20см	30см
1	2	3	4	5	6
1	Концентрация хрома, мг/кг (Cr)	ГОСТ ИСО 22036-2014	2,07	1,95	1,59
2	Концентрация свинца, мг/кг (Pb)	ГОСТ ИСО 22036-2014	4,74	4,45	4,39
3	Концентрация кадмия, мг/кг (Cd)	ГОСТ ИСО 22036-2014	<0,05	<0,05	<0,05

Таблица 2 – Результаты химического анализа на почву на участке №2 (среднее за 2019-2020 гг.)

№ п/п	Показатели	НД на методы испытаний	Фактически полученные данные		
			10 см	20см	30см
1	2	3	4	5	6
1	Концентрация хрома, мг/кг (Cr)	ГОСТ ИСО 22036-2014	1,46	1,45	1,10
2	Концентрация свинца, мг/кг (Pb)	ГОСТ ИСО 22036-2014	6,67	5,32	5,01
3	Концентрация кадмия, мг/кг (Cd)	ГОСТ ИСО 22036-2014	<0,05	<0,05	<0,05

Таблица 3 – Результаты химического анализа на почву на участке №3 (среднее за 2019-2020 гг.)

№ п/п	Показатели	НД на методы испытаний	Фактически полученные данные		
			10 см	20см	30см
1	2	3	4	5	6
1	Концентрация хрома, мг/кг (Cr)	ГОСТ ИСО 22036-2014	1,16	1,09	1,01
2	Концентрация свинца, мг/кг (Pb)	ГОСТ ИСО 22036-2014	4,90	4,65	4,52
3	Концентрация кадмия, мг/кг (Cd)	ГОСТ ИСО 22036-2014	<0,05	<0,05	<0,05

По результатам химического анализа на почву, во всех участках концентрация свинца (Pb) было значительно больше, чем другие исследуемые тяжелые металлы. В пределах 4,5 – 6,67 мг/кг. Так, как свинец входит в состав выбросов автотранспорта. На втором участке содержание всех исследуемых тяжелых металлов было сравнительно больше чем, на

участках № 1 и № 3. Очевидно это обьясняется тем, что вблизи второго участка пересечение крупных центральных проспектов Абылхаир-хана и А.Молдагуловой (4 полосные в обеих направлениях). Результаты анализа показали, что на 3 участке концентрация тяжелых металлов превышает ПДК.

Тяжелые металлы накапливаются не только в почве, но и в растениях. Важное место при исследовании влияния тяжелых металлов на растения занимает изучение их накапления.

Растения способны поглащать из окружающей среды в больших или меньших количествах практически все химические элементы накапливая тяжелые металлы втканьях и на поверхности органов [19]. Для анализа отбиралась наиболее распрстраненные виды растений для всех участков: сосна, тополь, карагач, карагай, сирень.

Содержание тяжелых металлов в растений указаны в таблицах 4, 5, 6.

Таблица 4 – Результаты химического анализа на листву на участке №1 (среднее за 2019-2020 гг.)

№ п/п	Показатели	НД на методы испытаний	Фактически полученные данные			
			Тополь	Карагай	Карагач	Сосна
1	2	3	4	5	6	7
1	Концентрация хрома, мг/кг	ГОСТ ИСО 22036-2014	2,03	2,07	2,09	2,02
2	Концентрация свинца, мг/кг	ГОСТ ИСО 22036-2014	н/о	н/о	н/о	н/о
3	Концентрация кадмия, мг/кг	ГОСТ ИСО 22036-2014	0,018	0,020	0,022	0,019

Таблица 5 – Результаты химического анализа на листву на участке №2 (среднее за 2019-2020 гг.)

№ п/п	Показатели	НД на методы испытаний	Фактически полученные данные			
			Тополь	Карагай	Карагач	Сирень
1	2	3	4	5	6	7
1	Концентрация хрома, мг/кг	ГОСТ ИСО 22036-2014	1,94	1,88	1,95	1,90
2	Концентрация свинца, мг/кг	ГОСТ ИСО 22036-2014	н/о	н/о	н/о	н/о
3	Концентрация кадмия, мг/кг	ГОСТ ИСО 22036-2014	н/о	н/о	н/о	н/о

Таблица 6 – Результаты химического анализа на листву на участке №3 (среднее за 2019-2020 гг.)

№ п/п	Показатели	НД на методы испытаний	Фактически полученные данные			
			Тополь	Карагай	Карагач	Сирень
1	2	3	4	5	6	7
1	Концентрация хрома, мг/кг	ГОСТ ИСО 22036-2014	1,08	1,05	1,12	1,09
2	Концентрация свинца, мг/кг	ГОСТ ИСО 22036-2014	н/о	н/о	н/о	н/о
3	Концентрация кадмия, мг/кг	ГОСТ ИСО 22036-2014	0,040	0,045	0,042	0,046

Результат анализов на определения тяжелых металлов в растениях показал, во всех исследуемых участках накопление хрома в растениях было обнаружено в больших концентрациях. Концентрация свинца не обнаружено во всех участках. Концентрация кадмия на №2 участке не обнаружено, а №1 и № 3 участках в пределах 1,88-2,09 мг/кг. Самым загрязненным участком тяжелыми металлами был участок № 1, GPS (N 50°17.241´; E057°10.450´). Очевидно это связано с наиболее близким расположением к промышленной зоне.

Результаты анализа показали, что во всех участках концентрация хрома в листве превышает ПДК, а концентрация свинца и кадмия не превышает ПДК.

Выводы. Анализ результатов показал различную аккумуляционную способность наблюдаемых растений к тяжелым металлам. Это доказывает избирательную способность растений накапливать элементы в необходимом количестве. Максимальное их содержание отмечено на участке № 1 и №3.

На основании результатов анализ почвы и растений наблюдательные участки выстраиваются в следующий ряд по мере усиления антропогенных нагрузок, в том числе, по содержанию тяжелых металлов: участок№1→участок№2→участок№3. Очевидно это связано с расстоянием от промышленной зоны.

Анализ корреляционной зависимости между содержанием тяжелых металлов в растениях и почве показал однонаправленную зависимость. Выявлено, что листьях растений, представленных в озеленении города не происходит накопление свинца (Pb). Но заметное накопление в листве наблюдается хрома (Cr).

Исходя из полученных результатов, можно сделать вывод о том , что наиболее сильное угнетение испытывает участок (№31). Участок (№2) и участок (№3) находится в более благоприятных условиях.

Сведения о финансировании: Исследование профинансировано Комитетом науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (грант № AP08856347).

Список использованной литературы

1. А. Ф. Титов, В. В. Таланова, Н. М. Казнина. Физиологические основы устойчивости растений к тяжелым металлам: учебное пособие; Институт биологии КарНЦ РАН. Петрозаводск: Карельский научный центр РАН, 2011. – 77 с.
2. Ильин В.Б. Тяжелые металлы в системе почва-растение /В.Б. Ильин. – Новосибирск: Наука,1991. – 151 с.
3. Безуглова О.С. Биогеохимия / О.С. Безуглова, Д.С. Орлов. - Ростов н/Д: «Феникс», 2000. – 320 с.
4. Семенова В.В. Видовая специфика накопления тяжелых металлов лекарственными растениями // Всероссийский журнал научных публикаций. – Махачкала, 2010. – С. 17-18.
5. Тарабрин В.П. Физиолого-биохимические механизмы взаимодействия загрязнений и растений // Растения и промышленная среда. – Днепропетровск: Наука, 1990. – С. 64–71.
6. Assunção A.G.L., Schat H., Aarts M.G.M. Thlaspi caerulecens, an attractive model species to study heavy metal hyperaccumulation in plants // New Phytol. – 2003. – V. 159. – P. 351–360.
7. ГОСТ 17.4.4 02-84. Охрана природы. Почвы. Методы отбора и подготовки проб для химического, бактериологического, гельминтологического анализа.
8. ГОСТ ИСО 22036-2014. Качество почвы. Определение микроэлементов в экстрактах почвы с использованием атомно-эмиссионной спектрометрии индуктивно связанной плазмы (ИСП-АЭС).
9. Трифонова Т.А., Ширкин Л.А., Селиванова Н.В. Эколого-геохимический анализ загрязнения ландшафтов. – Владимир: ООО «Владимир Полиграф», 2007. – С. 73-78.

10. Коновалов, Н. А. Деревья и кустарники для озеленения городов Урала. / Н. А. Коновалов, Н. А. Луганский. – Свердловск: Средне-Уральское книжное издательство, 1967. – 190 с.

11. Микшевич Н.В., Ковальчук Л. А. Тяжелые металлы в системе «почва-растения-животные» в зоне действия медеплавильного предприятия // Материалы 2 – Всесоюзной Международной Конференции по ТМ в окружающей среде и охраны природы, 1988г. – С. 127-129.

12. Гиниятуллин Р.Х., Баталов А.А., Кулагин А.Ю. Содержание некоторых металлов в листьях и ветвях Populus balsamifera L. в условиях промышленного загрязнения // Экология. – 1999. – № 1. – С. 26-29.

13. Испытательная лаборатория ТОО «НИИ «Батысэкопроект». Протоколы испытаний №461-489. от 30.12.2016 г.

14. Испытательная лаборатория ТОО «НИИ «Батысэкопроект». Протоколы испытаний №128-140. от 15.10.2017г.

15. Испытательная лаборатория ТОО «НИИ «Батысэкопроект». Протоколы испытаний №402-424. от 10.12.2018 г.

16. Зокиров Р.С., Неверова О.А. Оценка аккумулирующей способности древесных растений в отношении тяжелых металлов в примагистральных зонах г. Худжанда // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 5. – URL: http://www.science-education. ru/ru/article/view id=7230 (дата обращения: 08.05.2016).

17. Копылова Л.В. Накопление тяжелых металлов в древесных растениях урбанизированных территорий Восточного Забайкалья: ав-тореф. ... канд. биол. наук. – Улан-Удэ, 2012. – 21 с.

18. А.С. Подлужная, С.Э. Бадмаева. Накопление тяжелых металлов в древесных растениях скверов и парков правобережья Красноярска // Вестник КрасГАУ. Красноярск: КрасГАУ, 2016. - №8. – С. 91-96.

19. Кудряшова, В.И. Аккумуляция тяжелых металлов дикорастущими растениями / автореферат ... канд. биол. наук. – Саранск, 2003. – 144 с.

АҚТӨБЕ ҚАЛАСЫНЫҢ ТОПЫРАҚТАРЫ МЕН АҒАШ ТЕКТЕС ӨСІМДІКТЕРІНДЕ АУЫР МЕТАЛЛДАРДЫҢ ЖИНАҚТАЛУЫ

Берденов Ж.Г.[1], Бекетова А.Т.[1], Мендыбаев Е.Х.[2]

[1] Л.Н. Гумилёв атындағы Еуразия ұлттық университеті
[2] Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті

Аннотация. Ғылыми мақалада қалалық орта шегіндегі (Ақтөбе қаласы) берілген аймақтарда ағаш тұқымдас өсімдіктер жапырақтарында ауыр металдардың жинақталуына табиғи және антропогендік факторлардың (негізгі ластану көзіне орналасу жақындығы) әсері айқындалды. Техногендік жүктемелермен негізделген атмосфера ластануының жоғары деңгейі, топырақ және өсімдіктер сияқты табиғи объектілер сапасының нашарлауына әкеліп соқтыратыны анықталды. Өсімдіктер бірлестіктеріне үлкен қауіп тудыратын ауыр металдар Pb, Cr және Cd. Әр түрлі тұқымдас ағаш дақылдарының жапырақтарында ауыр металдарды жинақтау қабілеті бірдей емес болатыны анықталды. Берілген жұмыста Ақтөбе қаласының орталық бөлігінде урбандалған аумақтарды көгалдандыруға ең кеңінен ұсынылған, ағаш тектес өсімдіктердің жапырақтарында ауыр металдардың жинақталу нәтижелері көрсетілген.

Кілт сөздер: *ауыр металдар, техногенез, ағаш жапырақтары.*

ACCUMULATION OF HEAVY METALS IN SOILS AND TREE PLANTS OF THE CITY OF AKTOBE

Annotation. The scientific article defines the influence of natural and anthropogenic factors (proximity to the main source of pollution) on the accumulation of heavy metals (HM) in the leaves of tree species in key areas within the urban environment (Aktobe). It has been established that a high level of atmospheric pollution caused by technogenic loads leads to a deterioration in the quality of natural objects, such as soil and plants. Heavy metals Pb, Cr and Cd pose a great danger to the plant community. It was revealed that different species of tree crops have different capacities for the accumulation of heavy metals in the leaves. The work shows the results of the accumulation of heavy metals in the central part of the city of Aktobe in the leaves of woody plant species, which are most widely represented in the landscaping of urbanized areas.

Key words: *heavy metals, technogenesis, tree foliage.*

УДК 009

ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ГЕОГРАФИИ В ШКОЛЕ

Кажкенова А.К.[1], Берденов Ж.Г.[2]

[1]Магистрант ОП7М05213-География, ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
[2]PhD, ассоциированный профессор кафедры физической и экономической географии ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Абстракт. В научной стаье изложены исторические аспекты возникновения географических информационных систем в науке и педагогике, уточнены понятия «геоинформатика», «геоинформационные системы», «информационная культура», описан теоретический анализ педагогических условий использования геоинформационных технологий в профессиональной подготовке будущих учителей географии, проведённый с учетом внедрения в учебном процессе геоииформационных технологий.

Ключевые слова: информационная культура, учитель географии, компетенции учителя, геоинформационные системы.

Сегодня есть все основания говорить о формировании новой информационной культуры, которая может стать элементом общей культуры человечества. В понятие информационной культуры вкладывается различный смысл. Оно трактуется, как умение использовать в деятельности информационный подход (Г.Г. Воробьёв) [1], как способность эффективно сотрудничать и обмениваться информацией (А. Матюшкин-Герке, В. Каймин) [2], как умение прогнозировать и контролировать последствия компьютеризации (В. и Е. Умниковы), как раскрытие творческих сил и способностей личности (В. В Бизюк) и т д [3].

Готовность будущего учителя географии к самостоятельной информационной деятельности - является одной из проблем педагогической науки.

Специалист, обладающий информационной культурой, свободно адаптируется в постоянно обновляющемся информационном пространстве [4].

Для оценки достижений обучаемого предлагается ввести следующие иерархические ступени овладения информационной культурой в условиях обучения в вузе, «элементарная информационная грамотность», «функциональная информационная грамотность», «информационная образованность», «информационная профессиональная компетентность», «информационная культура».

Переход с одного уровня на другой не предусматривает диалектическое отрицание предыдущего. При этом реализуются психологические механизмы экстериоризации знаний и умений предыдущего уровня в практическую деятельность, формируются новые способности [5].

Под *элементарной информационной грамотностью* понимается уровень информационной подготовки Этот уровень характеризуется осознанием и принятием целей информационной подготовки, что обеспечивает обучаемому определенные стартовые возможности в вузе [6].

Уровень функциональной информационной грамотности харак-теризуется знанием обучаемых фундаментальных положений теории образовательного процесса, а также информационных процессов (информационные процессы - процессы продуцирования, сбора обработки, накопления, хранения, актуализации, поиска, распространения и предоставления информации пользователям).

Информационная образованность характеризуется объемом широты и глубины теоретических знаний в области организации рациональной информационной деятельности, в том числе и на основе широкого использования ИКТ.

Под *профессиональной информационной компетентностью* мы понимаем уровень осознанного применения знаний и умений в области информационной деятельности, опирающиеся на знание специфики своей профессиональной деятельности, свободную ориентацию в среде, кактрадиционных технологий, так и ИКТ [7].

Информационная культура предполагает ориентацию как на непрерывное самосовершенствование в среде традиционных технологий, так и ИКТ, предопределяющих перестройку педагогического процесса в профессиональной деятельности на основе исследовательского творческого подхода.

В основу наших исследований легла модель доктора филологических наук А А. Гречихина [8], по мнению которого, информационная культура - это «все усиливающаяся роль информации, информационных технологий, информационной деятельности в жизни современного общества, необходимость в обобщающем, предельно идеализированном (мета-) изучении самого информационного феномена во всем его многообразии, отказ от грубой технологизации (технократии) как тенденции общественного развития в пользу гуманизации» На наш взгляд интересным в этом подходе является сделанное автором определение содержания и состава многомерного критерия - аксиолоютеской информативности для систематизации информационной культуры и построенной им модели информационной культуры.

Что же касается формирования информационной культуры у будущих учителей географии, то эта задача должна решаться более целенаправленно и комплексно.

Учитель – географ, обладающий информационной культурой должен:

1) Уметь выбирать и формулировать цели;

2) Уметь осуществлять постановку задач;

3) Уметь строить информационные модели изучаемых процессов и явлений, дать сущность информационного моделирования;

4) Уметь анализировать информационные модели с помощью автоматизированных информационных систем;

5) Уметь упорядочивать, систематизировать, структурировать данные и знания, знать способы представления данных;

6) Уметь интерпретировать полученные результаты;

7) Уметь принимать решения о применении того или иного программного обеспечения, тех или иных информационных технологий для повышения эффективности своей профессиональной деятельности;

8) Уметь предвидеть последствия принимаемых решений и делать соответствующие выводы;

9) Уметь использовать для анализа изучаемых процессов и явлений базы данных, системы искусственного интеллекта и другие современные информационные технологии;

10) Уметь пользоваться автоматизированными информационными системами - системами сбора, хранения, переработки, передачи и представления информации;

11) Владеть основами алгоритмизации. принципами построения алгоритмов, базовыми структурами алгоритмов при необязательном изучении какого-либо процедурно-ориентированного языка программирования;

12) Уметь пользоваться первоисточниками, знать авторов наиболее значимых для отрасли идей, владеть определенным перечнем их произведений и даже конкретных материалов, уметь ими оперировать, уметь пользоваться различными источниками, находить информацию, отбирать нужную, анализировать и рационально использовать ее в своей деятельности для достижения конкретно поставленной цели;

13) Рационально использовать, сохранять и развивать региональные информационные ресурсы, знать уровень доступности данных ресурсов населению региона и содержание межрегиональных информационных связей;

14) Владеть совокупностью приемов, методов и способов продуцирования, обработки, хранения, передачи информации, привязанной к поверхности Земли на основе ГИС-

технологий, создавать тематические карты путем наложения баз данных и графической информации, их оформления и высококачественной печати.

Приобретение этих знаний и умений при профессиональной подготовке географов в вузах позволит сформировать у них фундамент современной информационной культуры.

По ГОСО ВО (Государственный общеобязательный стандарт высшего образования) [9] у будущих учителей географии формирование ИК проходит при изучении курсов «Информатика» и «Информационные и коммуникационные технологии в учебном процессе», те выполняются первые тринадцать критериев. Информационная культура будущего учителя географии должна предполагать разработку и проектирование методик информационных систем, баз данных цифровой картографической информации, выполнение геоинформационного картографирования, создание электронных карт иатласов и других картографических произведений, использование геоинформационных систем для обработки данных дистанционного зондирования и других геоизображений, совместное использование геоинформационных, телекоммуникационных и мультимедийных технологий в картографии и географических исследованиях, проведение экспериментальных исследований для использования геоинформационных технологий в целях системного анализа, эксплуатация и модернизация геоинформационных технологий и их картографических подсистем.

Нами выделены следующие основные цели внедрения геоинформационных технологий в образовании:

- знакомство с геоинформационной технологией и ее местом в современной науке, производстве, культуре;
- формирование современного миропонимания, основанного на системном, многоаспектном восприятии информации с помощью геоинформационньгх технологий;
- обучение студентов современному методу научного познания - компьютерному моделированию;
- формирование у студентов научного мировоззрения, представления о методологии, используемой современной наукой и практикой для отображения, изучения и преобразования окружающей действительности, и основные принципы внедрения геоинформационных технологий в образование;
- приоритет общекультурного и гуманитарного развития при освоении новой геоинформационной технологии;
- интегративность изучение средств и методов геоинформационных технологий с привлечением материала различных общеобразовательных предметов,
- многопредметность введение элементов геоинформатики и геоинформационных систем и использование ее инструментария в курсах информатики, географии, картографии, экологии и др.;
- дифференциация обеспечение инструментальной поддержкой геоинформационных технологий, как базового уровня, так ипрофильных курсов обучения;
- активизация учебной деятельности, развитие исследовательских навыков, интеллектуальных способностей студентов.

Экономическая и социальная география, география населения с основами демографии, как и другие географические дисциплины, зависима от пространственной привязки объектно-ориентированной информации. В частности, будущие учителя географии лишены иной какой-либо возможности проникновения в сущность объекта познания, кроме как через статистическую информацию. Она заменяет им непосредственное познание, например, территориально-производственного комплекса.

В практическую основу занятий включается обучение технологии оцифровки карт (векторизация), знакомство с несколькими программными продуктами и рядом демоверсий, например ArcGIS online, серией демонстрационных программ фирмы ESRI, предоставленных фирмой Дата+, а также знакомство с материалами выставок, организованных ГИС-ассоциацией, которые открывают студентам новую для них область знаний и практических реализаций/ Анализ имеющегося программного обеспечения показал,

что для наших задач желательно использовать такие многофункциональные программы, как ARC/TNFO, ArcView, Maplnfo, ArcGIS, программное обеспечение для проектирования протяженных объектов, для создания ландшафта, и некоторые другие.

Многие программы дают возможность создания своих карт на основе имеющихся баз данных. Библиотека электронных наглядных пособий по географии подразумевает электронное издание, включающее:

- набор мультимедиа компонентов, отображающих географические объекты, процессы, явления;
- простой в использовании редактор, позволяющий педагогу формировать наборы необходимых наглядных материалов;
- программу-оболочку (player).

Выводы

Таким образом, в понимании наглядности следует различать две ступени - конкретную и абстрактную и две формы - созерцательную и практическую И помнить, что сам по себе наглядный образ, как правило, не возникает, он образуется только в результате активной работы, направленной на его создание.

Библиотека наглядных пособий по географии содержит наглядные материалы (медиаобъекты) нескольких категорий. Необходимо отметить, что в зависимости от целей и задач урока, используемый медиаобъект может использоваться как слайд с географическим объектом, так и слайд, на котором изображен результат действия процесса.

Список использованной литературы

1. Хасаншина Н.З. Об опыте создания ГИС-проектов в средней школе // IV Всероссийская конференция «Геоинформатика и образование»7-8 июня 2000г.: Тезисы докладов. - М., 2010. - С. 15-17.

2. Берлянт А.М., Капралов Е.Г., Лурье И.К. Проблемы ГИС-образования в России // ГИС-Обозрение, март-май. -1994. С. 52-53.

3. Хасаншина Н.З. Геоинформационные технологии как средство интеграции информатики и географии // Информационные технологии в образовании. XII Международная конференция-выставка 4-8 ноября 2002г.-М., 2012,-С. 158.

4. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса: (Методические основы). М.: Просвещение, 1982. 192 с.

5. Алиев Б.Г., Умаханов М:-С.К. Историческая география Дагестана XVII -нач. XIX в. Книга I. Махачкала, 1999. - 365 с.

6. Антонова С.Г. Информационная культура личности / Высшее . образование в России. №1, 1994. С. 82-86.

7. Антонова С.Г. Информационная культура специалиста: гуманитарные основания / Проблемы информационной культуры: Сб. статей // Под ред. Ю.С. Зубова и И.М. Андреевой. М.: Изд-во Моск. Гос. Ун-та культуры, 1994. - 215 с.

8. Брановский Ю.С. Компьютеризация процесса обучения в педагогическом вузе и средней школе: Учебное пособие. Ставрополь: СГПИ, 1990.-144 с.

9. ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПРОГРАММА развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 - 2025 годы. Электронный ресурс Әділет: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988 (дата обращения 10.09.2021 г.).

УДК 519.288

ЛАНДШАФТНЫЙ ПОДХОД В ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Саткарова Н.А.[1], Берденов Ж.Г.[2]

[1]Магистрант ОП7М05213-География, ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
[2]PhD, ассоциированный профессор кафедры физической и экономической географии ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Аннотация: В статье описаны принципы ландшафтного анализа. Приведены основные этапы ландшафтного анализа. В научно работе приведены последовательные этапы ландшафтных изысканий с применением геоинформационных систем. Обозначены приоритеты и особенности изучения данных объектов.

Ключевые слова: анализ, ландшафт, территория, проектирование, принципы.

За последние десятилетия теория ландшафтоведения шагнула вперед, существенно возросли масштабы ландшафтных исследований, значительное развитие получило прикладное ландшафтоведение. Особо важное значение приобрели вопросы ландшафтного картирования территорий. Это связано с необходимостью всестороннего и правильного использования природных ресурсов.

Разработка многих схем территориального планирования требует проведения работ на ландшафтной основе. Часто в силу отсутствия ландшафтных карт этот подход является просто декларативным. Дефицит такого рода материалов во многом объясняется сложностью и большой трудоемкостью работ по ландшафтному картографированию. Особенно это относится к картам регионального уровня генерализации.

О возрастающем интересе к проблемам ландшафтного картирования в нашей стране свидетельствует появление большого количества опубликованных работ [1]. По теоретическим вопросам фундаментальными стали труды Н.А. Гвоздецкого (1961), К.И. Геренчука (1957), М.А. Глазовской (1961), А.Г. Исаченко (1961), С.В. Калесника (1959), Ф.Н. Милькова (1959), Н.А. Солнцева (1962) [2,3,4,5,6,7].

Предпосылкой выделения того или иного ландшафта являются вполне определённые условия. Согласно Н.А. Солнцеву [8], для обособления ландшафта необходимы следующие условия:

– территория, на которой формируется ландшафт, должна иметь однородный геологический фундамент;

– после образования фундамента последующая история развития ландшафта на всём его пространстве должна была протекать одинаково. Например, нельзя объединять два участка, один из которых подвергался воздействию ледника, а другой нет, или один подвергался трансгрессии, а другой оставался вне воздействия трансгрессии.

– климат одинаков на всём протяжении пространства ландшафта и при любых сменах климатический условий он остаётся однообразным (внутри ландшафта наблюдается лишь изменение местных климатов – по урочищам и микроклиматов – по фациям).

При таких условиях на территории каждого ландшафта создаётся строго ограниченный набор скульптурных форм рельефа, водоёмов, почв, биоценозов и, в конечном счёте, простых природных территориальных комплексов – урочищ и фаций, рассматриваемых как морфологические (составные) части ландшафта [9].

В вертикальном срезе любого ландшафта прослеживаются части всех сфер географической оболочки: литосферы, атмосферы, гидросферы, биосферы и педосферы. Фрагменты этих сфер называют природными географическими компонентами или компонентами геосистем. При анализе ландшафтной структуры ПТК учитываются характеристики всех природно-географических компонентов.

Согласно Н.А. Солнцеву (1963), компонентом литосферы является земная кора, атмосферы – воздух, гидросферы – вода, биосферы – растительность и животный мир, педосферы – почва. Каждый компонент представляет собой особый уровень организации вещества в эпигеосфере [10].

Так, по мнению А.Г. Солнцева (1960), компоненты ПТК по мере снижения их значимости для геосистем можно выстроить в следующий ряд: геологическое строение – литология – рельеф – климат – воды – почвы – растительность – животный мир. Эта точка зрения не бесспорна. В.Б. Сочава считал, что тепло, влага и биота – «критические компоненты» геосистемы, т.к. они определяют энергетику и динамику [11]. А.А. Крауклис (1979) выделяет три группы компонентов по их специфическим функциям в геосистеме: 1) инертные (минеральный субстрат и рельеф); 2) лабильные (воздушные и водные массы), выполняющие обменные и транзитные функции; 3) активные (биота) как фактор саморегуляции, восстановления, стабилизации геосистемы [12].

Ландшафты разделяются естественными границами. Они представляют собой переходные полосы различной ширины и имеют различное происхождение. Не существует «ведущего» фактора их формирования. Так как дифференциация ландшафтов определяется зональными и азональными факторами, то они же определяют и границы ландшафтов.

Зональные и секторные различия проявляются в климате, а азональные в твёрдом фундаменте ландшафта. Границы ландшафтов комплексные, складываются из границ отдельных компонентов. Границы климата – расплывчаты, почвенные и геоботанические могут быть относительно чёткими и расплывчатыми. Наиболее чётко границы связаны с азональными геолого-геоморфологическими факторами. Большинство границ имеет азональное происхождение.

Ландшафт как трёхмерное тело имеет и вертикальные границы в литосфере и атмосфере. Поиски верхних границ не являются актуальной задачей. По В.Б. Сочаве, вертикальная мощность фации – 0,02-0,05 км, ландшафта – 1,5-2,0, а широтного пояса достигает 8-17 км [13]. Нижняя граница ландшафтных зон по А.А. Григорьеву – не глубже 15-20 м и определяется глубиной, до которой прослеживается взаимодействие компонентов ландшафта, активная деятельность микроорганизмов, сезонная ритмичность процессов. Зона окисления в особо трещиноватых породах достигает 300 м, мощность коры выветривания составляет от нескольких до десятков метров (реже до 100 м и более). Неизменённые процессами выветривания и почвообразования горные породы служат фундаментом ландшафта. Верхняя граница ландшафта проходит в приземном слое тропосферы на высоте до 30-50 м, иногда и более, а выше – переходный, верхний ярус ландшафта.

Это предпроектное исследование, является определяющим для начала работ. Проводится на основе результатов материалов геосъемки территории М 1:500, 1:1000 или аэрофотосъемки (в зависимости от величины объекта); данных о природно-климатических условиях, инженерно-геологических условиях и гидрологических условиях. В результате ландшафтного анализа складывается принципиальная схема будущего проекта, оценивается пригодность объекта для целей проектирования, эстетическая и санитарно-гигиеническая ценность, функциональные возможности территории.

Основные этапы ландшафтного анализа включают:

Оценка рельефа. Должны быть проанализированы и учтены типы (равнинный, всхолмленный, пересеченный, гористый) рельефа и его особенности (наличие водоразделов и тальвегов, водоемов, склонов, обрывов, извилистых берегов водоемов, особенности речных долин, характер речных берегов, экспозиция склонов). Должны быть отмечены и подробно описаны районы, удобные для того или иного вида строительства, отмечены все положительные и отрицательные особенности территории.

Обследование растительности. Проводится геоботаническое и дендрологическое обследование. Геоботаническое обследование выявляет существующие фитоценозы и дает им оценку. На основании этого можно подбирать устойчивые фитоценозы при последующем проектировании. Дендрологическое обследование – инвентаризация насаждений (видовой

состав насаждений, состояние, декоративность) – это качественная оценка насаждений, на основе которой они будут формироваться (сохранение, удаление, уход), а также будет подобран будущий ассортимент. Оценивается частота травостоя и засоренность кустарниками, его цветистость и свежесть, отношение к лесному массиву (вклинивающийся, резко очерченный, незаметно сливающийся).

Почвенные условия. Степень разрушения почвенного покрова и наличие мусора, определение благоприятных участков для произрастания растительности.

Гидрологическое обследование. Фиксируется наличие водоемов и водных стоков (ключей, родников), болот, производится оценка потенциальных возможностей территории для устройства водных объектов и устройств, определяется необходимость осушения/обводнения, полива на территории объекта.

Определение типа пространственной структуры. Визуально выделяются территориальные единицы объекта (ландшафтно-планировочные районы, характеризующиеся общностью наиболее типичных признаков и подчиненные им участки) и определяется тип их пространственной структуры (закрытый с вертикальной или горизонтальной сомкнутостью крон – одноярусные и многоярусные насаждения с полнотой 0,7 и больше; полуоткрытый – участки с равномерным или групповым расположением деревьев с полнотой 0,3-0,6; открытый – открытые пространства, включая водоемы.). Выделение территориальных единиц зависит от размера объекта и масштаба проектирования.

При ландшафто-экологическом анализе, также оценивается качество воздушной, водной и почвенной среды. Критерий оценки воздушной среды – уровень концентрации газов и аэрозольных компонентов. Информацию по ПДК по официальному запросу выдает местная СЭС. Водные ресурсы оцениваются при предшествующих гидрологических изысканиях (анализ на химический и бактериальный состав воды), а также визуально: оценка заболоченности и качества водоемов на местности. Почвенные условия оцениваются визуально по степени разрушения почвенного покрова и наличию мусора [14].

Важным этапом ландшафтных исследований служит – *эстетический анализ*. Оценивается выразительность пейзажей, пластика форм рельефа, степень экзотичности, характер эмоционального воздействия (привлекательный, яркий, запоминающийся, безликий), возможность обзора панорам. Данный анализ проводится при экспедиционных полевых выездах, устанавливается по визуально-сравнительным заключениям. Определяется следующими показателями:

А) Состояние насаждений, соотношение плоскостных и объёмных элементов, водные поверхности, архитектура (наиболее важные факторы). Наиболее ценные участки подвергают детальному обследованию – подеревной съемке и оценке насаждений. Кроме того, существующие насаждения оцениваются по породе, которая создает основное зрительное впечатление цветом своих стволов и листьев;

Б) Видовые точки (насыщенность, уникальность, глубина перспектив);

В) Рельеф и его пластика (экспозиция склонов);

Г) Почвенно-растительный покров.

Также во время полевого обследования территории объекта производится обязательная фотофиксация территории: подробная фотосъемка и/или зарисовка наиболее характерных ландшафтных ситуаций, форм рельефа, панорамы существующей окружающей застройки и т.д.

Также при ландшафто-экологическом анализе проводится дополнительная оценка территории: шумовой и инсоляционный режим, лесопатологическое обследование. Составляются данные о видовом составе, наличии энтомовредителей и грибных заболеваний механических повреждений насаждений, очагах, степени распространения и зараженности, причинах повреждений. Пригодность территории для освоения определяется двумя аспектами:

- технико-экономический: учитывает инженерно-геологические и гидрологические условия, наличие подземных коммуникаций, и разного рода сооружений, доступность, возможность строительства учреждений отдыха;

- природоохранный: предусматривает сохранение природного равновесия, допустимых пределов сосредоточения отдыхающих, возможности реконструкции природного ландшафта.

Если же говорить об изученности морфологической структуры ландшафтов в их классическом понимании (фаций, урочищ, типов местностей, - элементах, в первую очередь необходимых для проведения экологического мониторинга, территориальных оценок и управления природопользованием), то на территории Казахстана до настоящего времени подобное картографирование практически не проводилось. В настоящее время известны работы Г.В. Гельдыевой, Л.К. Веселовой (1992) Ландшафты Казахстана [15]. Также имеется ландшафтная карта, составленная в начале 2000-х гг. прошлого века Институтом географии главным образом на основе почвенной карты (Национальный Атлас РК) [16]. Подробные ландшафтные карты на уровне сложных фаций и урочищ составлялись только отдельными исследователями на малые территории.

Для целей ландшафтного анализа территории нами была сформирована специализированная ландшафтная геоинформационная система регионального уровня генерализации ГИС, на основе программного обеспечения ArcGis10.1. Под такой системой ГИС мы понимаем интерактивную систему, способную реализовать сбор, систематизацию, хранение, обработку, оценку, отображение и распространение данных и выступающую как средство получения на ее основе новой информации и знаний о пространственно-временных явлениях [17].

Объектом ландшафтного картографирования является морфологическая структура ландшафтов. В зависимости от цели исследования выбирается масштаб и ранг ПТК.

В настоящий момент ландшафтное картографирование довольно широко распространено. Примеры можно найти как в отечественной, так и западной науке [18,19,20,21]. Хотя, нужно отметить значительное отличие целей ландшафтного картографирования, и как следствие самих ландшафтных карт.

Ландшафтные карты представляют собой сложные «многослойные» картографические модели, отражающие разнообразные особенности природной среды, характеризующие природно-территориальные комплексы. Ранги геокомплексов определяются масштабами исследований. В ходе создания ландшафтных карт приходится совмещать информацию, представленную на разных картографических источниках. Традиционно при этом используется метод наложения. Современные электронные картографические технологии позволяют упростить и существенно улучшить процесс наложения информации. Ввод каждого слоя сопровождается координатной привязкой, и объединение происходит по координатам.

Совместно с вводом пространственной информации в компьютер можно осуществить ввод атрибутивной информации. Таким образом, создаются базы данных, которые получили название «геоинформационные базы данных».

Реализация ландшафтного картографирования с использованием геоинформационных технологий включает сбор первичной информации, ввод ее в компьютер, поиск в других базах уже имеющейся информации по изучаемой территории, совмещение информации на едином масштабном уровне путем генерализации или заполнения «белых пятен». Компьютерные геоинформационные методы при этом во многом повторяют традиционные методы аналитической картографии [22].

Современные геоинформационные технологии при ландшафтном картографировании должны состоять из следующего:

- Средств ввода и преобразование данных. Сюда обычно включают средства цифрования карт и данных дистанционного зондирования (сканеры, дигитайзеры), ввод полевой координатной информации, в том числе геодезической и от системы GPS (спутниковой навигации), конверторы информации из существующих баз, данных и ГИС,

координатную геометрию (геодезические расчеты, преобразования проекций), фотограмметрические методы, системы дешифровки данных дистанционного зондирования, использование специфичных для предметных областей источников информации.

• Средств хранения данных. Подсистема хранения данных обычно включает одну из традиционных СУБД для хранения пространственной информации. В настоящее время практически все ГИС, хранящие атрибутивную информацию, используют промышленные СУБД. В простейшем случае, когда фактически в электронном виде хранится только карта и легенда к ней, СУБД не используется (особенно часто это наблюдается в системах с растровым представлением информации).

Таким образом этапы создания ландшафтной карты с применением ГИС должны включать в себя как традиционные этапы создания ландшафтной карты (полевые исследования, дешифровка данных дистанционного зондирования, камеральная обработка данных) так и новые этапы (оцифровывание бумажных карт, трассировка и создание баз данных). Контроль картографирования должен осуществляется на полевых экспедиционных исследованиях [23].

В качестве операционно-территориальных единиц (ОТЕ) для создания геопространственной базы данных на исследуемую территорию в основном необходимо использовать регулярные растровые сетки с шагом 1 мм на карте (200 м на местности), элементарные речные бассейны 2-3-го порядка и их межбассейновые пространства. Главной ОТЕ анализа с использованием ГИС-технологий являлся геокомплекс в ранге типа местности. Каждый тип местности имеет ряд характерных признаков: код территории, номер, географическую привязку, координаты центроидов, уникальный идентификатор. Все показатели, характеризующие тип местности, привязаны также к ним. Содержание этих показателей и методика сбора рассматривается ниже. Общегеографические электронные слои переведены также в геопространственную базу данных и привязаны к типам местности. Многие показатели были переведены в базу данных с векторной карты с использованием процедуры «оверлея».

В качестве средств ввода информации использовалось несколько программных продуктов: EasyTrace, ArcCatalog и его утилиты — при вводе пространственных объектов; Excel - цифровых данных. Процесс визуализации обеспечивался пакетом ArcGis, а просфанственное моделирование и прогноз — программами ArcMap.

Следующий этап - это объединение всех данных в «ArcGis10.1». Все информационные слои были объединены в пределах одной БД.

На этапе создания ландшафтной карты использовался принцип катенарности ландшафтной структуры (Джеррард А. Дж., 1984). В ходе работы была проведена чистка исходной информации на предмет удаления мелких контуров, образованных в результате неточного совпадения границ, перенесенных с карт, созданных разными авторами [24].

Выводы. Выделенные морфологические ландшафтные единицы наполнялись покомпонентной информацией о почвенном и растительном покровах, генетическом' типе четвертичных отложений, морфоструктуре, функциональном использовании земель, а также о принадлежности к той или иной ландшафтной подзоне.

Таким образом, при помощи, построенной ГИС можно не только визуально оценить некоторые особенности ландшафтной структуры региона, но и количественно оценить различия одних ландшафтов от других. При помощи традиционных ландшафтных карт можно лишь визуально оценить соотношения различных компонентов ландшафтов, применение количественных приемов затруднено по причине больших объемов вычислительных работ.

При помощи инструментов, встроенных в пакет «ArcGis10.1», и электронной карты стало возможным использовать любые методы количественной оценки.

Созданная таким образом электронная карта позволят исследователю сосредоточиться на анализе материала, а не долгому и кропотливому труду по наложению границ

традиционным способом. Все это стало возможным только при современном развитии электронных средств обработки информации.

Список использованной литературы

1. Муратова Н.Р., Северская С.М., Бекмухамедов Н.Э. Исследование естественной растительности Шетского района Карагандинской области, методами дистанционного зондирования земли // Сельское, лесное и водное хозяйство. 2013. № 2
2. Гвоздецкий Н.А. Физико-географическое районирование Европейской части СССР и Кавказа/ Н.А. Гвоздецкий // Известия ВГО. - Л., 1960. - №5.
3. Геренчук К.И. Некоторые итоги и задачи географических исследований для оценки земель /К.И. Геренчук // Вопросы географии. - М., 1965. - Сб. 67. - С. 24-31.
4. Глазовская М.А. Опыт сельскохозяйственной характеристики земель на основе крупномасштабных комплексных физико-географических исследований / М.А. Глазовская //Вопросы географии. - М., 1958. - Сб. 43. -С. 145-153.
5. Исаченко Л.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование: Учеб. - М.: Высш. шк,, 1991. - 366 с.
6. Мильков Ф.Н. Физическая география. Учение о ландшафтах и географическая зональность /Ф.Н. Мильков. - Воронеж, 1986. - 327 с.
7. Саушкин Ю.Г. К изучению ландшафтов СССР, измененных в процессе производства /Ю.Г. Саушкин //Вопросы географии. -1951. - Сб. 24. - С. 276-299.
8. Солнцев Н. А. Природный ландшафт и некоторые его общие закономерности. - Труды II Всесоюзного географического съезда. Т. 1. М.: Географгиз, 1948. С. 258-269
9. Тябасв Л.Е. Пример геоинформационного описания ландшафтной карты // "Проблемы геологии и освоения недр": Тез. докл. VI Международного научного симпозиума студентов, аспирантов и молодых учёных им. академика М.Л. Усова 1-5 апреля 2002. -Томск, 2002. С. 468-469.
10. Солнцев Н. А. Некоторые теоретические вопросы динамики ландшафта // Вестник Моск. ун-та, серия географ. 1963. № 2. С. 50-55
11. Сочава В.Б. Введение в учение о геосистемах /В.Б. Сочава. - Новосибирск, 1978.- 319 с.
12. Крауклис А.А. Проблемы экспериментального ландшафтоведения. Новосибирск: Наука, 1979. 232 с.
13. Солнцев Н. А. Учение о ландшафте: Избранные труды. — М.: Изд-во МГУ, 2001. – С. 258-265.
14. Шальнев В.А. Ландшафтно-экологический подход и ландшафтно-адаптивные системы сельхозугодий /В.А. Шальнев, П.А. Диденко //Горные и склоновые земли России. Пути предотвращения деградации и восстановления их плодородия. - Владикавказ, 1998. - С. 29-31.
15. Гельдыева Г.В., Веселова Л.К. Ландшафты Казахстана. – Алма-Ата: Наука, 1992. – С. 45-58.
16. Национальный атлас Республики Казахстан. Том 1: Природные условия и ресурсы. –Алматы, 2010. –150 с.
17. Тикунов, В.С. Современные средства исследования системы «общество-природная среда» / В.С. Тикунов // Известия ВГО. 1989. -Т. 121, вып. 4.-С. 299-306.
18. Квасникова З. Н. /Ландшафты: дифференциация и картографирование / Учебное пособие. - Томск, 2007. - с.73
19. Прокаев, В. И. Физико-географическое районирование и ландшафтное картографирование Урала [Текст] / В. И. Прокаев – М. : Темплан 1983. – 296.
20. Bin Zhenga, Yaoqi Zhanga, Jiquan Chen. Preference to home landscape: wildness or neatness? // Landscape and Urban Planning 99 (2011) 1–8.

21. Brown G., Raymond C. The relationship between place attachment and landscape values: Toward mapping place attachment // Applied Geography 27 (2007) 89–111.

22. Коновалова Н.В. Введение в ГИС /Н.В. Коновалова, Е.Г. Капралов. - М., 1997.-148 с.

23. Бондаренко М.А., Михайлов В.А. Ландшафтно-морфометрический анализ территории с помощью ГИС (на примере северного макросклона Главной гряды Крымских гор) // Современные научные исследования и инновации. 2015. № 8. Ч. 2

24. Джеррард А.Дж. Почвы и формы рельефа: комплексное геоморфолого-почвенное исследование / А. Дж. Джеррард; пер. с англ. Р. В. Фурсенко, Е. М. Видре; под ред. Ю. П. Селиверстова. - Ленинград: Недра, Ленинградское отделение, 1984. - 208 с.

UDC 502/504

WAYS OF RECYCLING TECHNOLOGICAL WASTE FROM FERROALLOY PRODUCTION IN KAZAKHSTAN

Dana Kassymbayeva

Scientific chief – PhD Ruslan Z. Safarov

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Abstract. The article provides a review of the literature on various ways of recycling ferroalloy production wastes by the example of the main metallurgical complex of Kazakhstan - Aksu ferroalloy plant. The types of technological waste, examples of the use of their enrichment for secondary use for industrial purposes were studied. In Kazakhstan, the main types of lying ferrochrome slag are enriched with the production of pellets on a disk granulator, or by dry gravity method. In addition, the way of processing of the mineral part of the slag to obtain a heat insulating material is described.

Keywords: ferroalloys, recycling, pellets, waste, enrichment.

Kazakhstan mining and metallurgy industry is the leading industry in terms of attracting investment among other industries. It makes a significant contribution to the state economy - metallurgy ranks first in terms of its share of Kazakhstan's GDP at 5.9%. The mining and metallurgy industry accounts for 43.2% of the manufacturing industry [1]. Over 1.53 billion tons of solid minerals mined in Kazakhstan annually, and one-third of these (534 million tons) are for metallurgy. However, of this quantity, a little more than 4-8% is transformed into final products, and the rest is exported to dumps in the form of overburden rocks, tailings and metallurgical slags, increasingly accumulating there and occupying significant areas. At that, the most part of waste (57.6%) falls on non-ferrous and ferrous metallurgy (38.9% and 23.7%, respectively). [2] The content of valuable components in them is not less than in low-potential mineral raw materials, which determines the search for ways of secondary use and processing in order to obtain valuable materials.

The world's largest ferroalloy producer, Aksu Ferroalloy Plant, annually produces more than 1 million tons of products, most of which are exported to non-CIS countries (the key markets are China, Japan, South Korea, Europe, and the USA). [3] The enterprise is unique in combining large-scale production of chromium, silicon and manganese alloys required for various grades of steel. The main products of the enterprise are high-carbon ferrochrome, ferrosilicochrome, ferrosilicomanganese, and ferrosilicon. Currently, Aksu ferroalloys plant is melting high-carbon ferrochrome on ore-recovery furnace #64, which has 30% higher productivity. At the same time, one of the key programs of Kazchrome's environmental protection activity is the management of production wastes. The methods of ferroalloy slag processing are quite diverse (metallurgical processing, air and magnetic separation, mechanical grinding, water granulation, etc.), their choice is determined by the slag characteristics. [5]

During melting high-carbon ferrochrome and its subsequent crushing at Aksu ferroalloy plant, a large amount of fine fraction and aspiration dust in the volume suitable for producing pellets without preliminary crushing with chromium oxide content of 40-42%. Aspiration dust is practically unsuitable for further ferroalloy production since when the dust is loaded into the furnace for further remelting 60-75% of this material escapes [4]. The pellets made on a plate granulator using as a binder lignosulfonate (8-12%) and liquid glass (8-13%) at various ratios in the charge of aspiration and bell dust without roasting have either insufficient strength or moisture resistance. In addition, liquid glass briquettes are an expensive pelletized material and have low physical characteristics. Pellets made of aspirated dust and pellet dust in the ratio of 50:50%, which

are subjected to firing at 600 °C have a higher strength than un-fired pellets. In addition, the use of lignosulfonate binder reduces the cost of pellets than on liquid glass [4].

Another major way of utilization of the generated waste in Aksu ferroalloy plant is enrichment of fractionated slag from melting of high-carbon ferrochrome by dry gravity method of pneumatic sedimentation on the Allair S 330/500 sedimentation machine. [6] To this method the authors of research resulted requirements to technology and end products: metal extraction into metal concentrate - not less than 90%, Cr metal content - not less than 40%, Cr metal content in nonmetallic slag - not more than 1%. With these requirements, the method is the most effective for processing 2-10 mm fractions, the metal content of Cr in the metal concentrate is 42.8 %, the extraction of which in this product is 97.22 %, as well as the tailings with metal Cr content of 2.8 % [7]. However, for a fraction of 1-5 mm method is less effective, since metal concentrate is extracted with chromium metal content of 27.9%, whose recovery into the product is 80.85%, as well as tails with chromium metal content of 1.6%. To obtain a concentrate with a content of more than 40% metallic Cr. It is necessary to increase the time of keeping the material in the jigging machine chamber. To approach the enrichment indices to the stated requirements for Cr metal content. In the tailings (not more than 1%), it is necessary to provide for additional enrichment operations on the tailings allocated at the stage of pneumatic sedimentation. Achievement of the goal is possible by using the following cycle: dry regrinding of tailings → air classification (separation of dusty slag component and granular fraction) → dry magnetic separation of dust-free granular fraction.

One of the ways to process the mineral part of refined ferrochrome slag is to mix it with ferrous diatomite (opoka), liquid glass and heat-treat the granules to produce a porous glass-like heat insulating material. The mineral part of refined ferrochrome slag, is represented mainly by two-calcium silicate, contaminated with hexavalent chromium compounds. The metal can be separated from the mineral part by pneumatic separation and sieving, and the mineral part of the slag is effectively recycled. Two-calcium silicate interacting with fine iron hydroxide and hydrated silica when heated to $t \geq 1000$ ° C forms a porous glassy phase represented by ferrosilico-calcium compounds, giving the fired granules high mechanical strength. [8]

From the reviewed literature data, we can see that slags with residual concentrations of ferrochrome represent the bulk of metallurgical waste. Recycling and utilization of slag and metallurgical waste is an urgent and obligatory element of waste-free technology, as it contributes to resource saving as well as to the reduction of environmental pollution. Ferroalloy production wastes contain iron, manganese and chromium as components of ferrochrome, ferromanganese and ferrosilicon alloy products. Enrichment of these wastes is the most common recycling method. Despite the emergence in the twentieth century of new methods of enrichment: flotation, magnetic, electrical and a variety of special - gravity methods remain the dominant methods of mineral processing on the scale of application in Kazakhstan.[9]

Funding: The given research was carried out within the framework of a project funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP08856347).

REFERENCES

1. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan.// Industry of the Republic of Kazakhstan / Statistical collection / in Kazakh and Russian / January, 2021/ № 021020100000/1190
2. URL: www.stat.gov.kz / Official statistics / By industry / Industrial production statistics
3. Materials of the Republican scientific-theoretical conference "Seyfullin readings - 9: a new vector of higher education and science" dedicated to the Day of the First President of the Republic of Kazakhstan. - 2013. - Volume 1, Part 2 - P. 147-149
4. TNK Kazchrome JSC | Annual Report 2020 - p.11
5. URL: www.kazchrome.com/files/pdf/Kazchrome_Annual_Report_2020_RU.pdf

6. Zhunussov A.K., Kulumbayev N.K., Nurmaganbetov Z.O., Tolymbekova L.B. //Production of chrome ore pellets from fine waste// Science and Technology of Kazakhstan .№ 3, 2007. P. 39-43

7. Kozhamuratov R.U., Safarov R.Z., Shomanova J.K, Nosenko Y.G. Utilization of wastes of ferroalloy G. The utilization of the wastes of the ferroalloy production. Materials of the international scientific conference "Global science and innovations 2017" December 04, Bursa: Eurasian Center of Innovative Development "DARA", 2017. – 207

8. Shefov D.V. Report on research work: "Research on the process of enrichment of fractionated slag from melting of high-carbon ferrochrome by dry gravity method", Moscow 2018 - 48 p.

9. K.V. Valiev. Reproduction of letters of ferrochrome slaves to return to production, 2020

10. Bondareno I.V., Tastanov E.A., Sadykov M.K., Ismagulova M.Sh. Processing of mineral part of refined ferrochrome slag to produce granulated porous thermal insulating material. 2018. -№4. –P. 158-165

11. The educational-methodical complex is compiled in Navoi State Mining Institute in accordance with the standard curriculum of the subject "Gravity methods of ore concentration". Compiled by: Azimov O.A.